T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Yayın No: 1677

XV. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI I

ANKARA -24-28 MAYIS 1993

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1677
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları: 94-06-Y-00140

Hazırlayanlar

Handan EREN
Nurhan ÜLGEN
Fahriye BAYRAM
Filiz KAYMAZ
Ahmet Hamdi ERGÜRER

ISBN : 975 - 17 - 1430 - 3

ISSN : 1017 - 7655

Not : Bildiriler, kazı başkanlarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ ANKARA - 1994

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Berna ALPAGUT
Paşalar Kazısı (Bursa)-1992 1

Işın YALÇINKAYA
1992 Karain Kazıları 23

Işın YALÇINKAYA
1992 Yılı Öküzini Kazısı 43

Erksin GÜLEÇ
1992 Yılı Çandır Kazısı 63

Ufuk ESİN
1992 Aşıklı Höyük (Kızılkaya-Aksaray) Kurtarma Kazısı 77

Refik DURU
Höyücek Kazıları - 1992 97

Mehmet ÖZDOĞAN, Aslı ÖZDOĞAN, Daniella Bar-YOSEF Willem Van ZEIST
Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi
30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme 103

Michael ROSENBERG, Necdet İNAL
The Hallan Çemi Excavation, 1992 123

Gil. J. STEIN, Adnan MISIR
Hacınebii Excavations, 1992 131

Guillermo ALGAZE, Adnan MISIR
Excavations At Titriş Höyük, A Small Mid-Late Third Millennium
Urban Center in Southeastern Anatolia, 1992 153

Jacob ROODENBERG
1992 Ilıpınar Kazıları 171

Patricia WATTENMAKER, Adnan MISIR
Kazane Höyük - 1992 177

Marie Henriette GATES
1992 Excavations At Kinet Höyük (Dörtyol/Hatay) 193

K. Aslıhan YENER
Göltepe/Kestel 1992 201

Marcella FRANGIPANE
Excavations At Arslantepe - Malatya, 1992 211

Antonio SAGONA
Büyüktepe Höyük, 1992 229

Önder BİLGİ
İkiztepe Kazılarının 1992 Dönemi Sonuçları 235

Aliye ÖZTAN
1992 Yılı Acemhöyük Kazıları 245

Hüseyin SEVER
Zank Höyük Kurtarma Kazısı - 1992 255

Sedat ALP
Konya-Karahöyük 1992 Kazısı 267

Sachihiro OMURA
1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları 271

Peter NEVE
Boğazköy-Hattusa 1992 Kazı ve Onarım Çalışmaları Sonuçları 293

Halet ÇAMBEL, James E. KNUDSTAD
Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe 1991 ve 1992 Çalışmaları 309

Manfred KORFMANN
Troia 1992 Kazı Çalışmaları 325

Hayat ERKANAL, Halime HÜRYILMAZ
1992 Liman Tepe Kazıları 361

Cemal PULAK
Uluburun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası 375

Veli SEVİN
1992 Yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü Kazıları 399

Oktay BELLİ
Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1992 417

A. ÇİLİNGİROĞLU, G. KOZBE
Ayanıs Kalesi Kazısı, 1992 445

Machteld J. MELLINK
The E.B. II-III Transition At Karataş-Semayük: Village, Center and Cemetery 457

Armağan ERKANAL
1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları 461

G. Kenneth SAMS
Gordion, 1992 467

A. Muhibbe DARGA
Şarhöyük-Dorylaion Kazıları (1989 - 1992) 481

C.S. LIGHTFOOT
1992 Yılı Amorium Kazısı (Hisarköy, Emirdağ, Afyon) 503

Klaus RHEIDT
Die Ausgrabungen in Aizanoi 1992 515

Abdullah YAYLALI, Vecihi ÖZKAYA
Kyzikos 1992 Kazı Çalışmaları 537

Von Wolfgang RADT
Pergamon Die Kampagne 1992 561

PAŞALAR KAZISI (BURSA) - 1992

*Berna ALPAGUT**

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, 1983 yılından beri tarafımdan yürütülmekte olan Paşalar Miyosen fosilleri kazısının (Bursa-Mustafakemalpaşa) IX. çalışma sezonu 15.07.1992-30.09.1992 tarihleri arasında 2 ay 10 gün sürmüştür.

Kazı çalışmalarımıza parasal destek sağlayan kuruluşlara; başta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı; kazımıza bilimsel çalışmalarıyla katılan yabancı meslekdaşlarımızın çalışmalarını finanse eden L.S. Bleakey Foundation (ABD), Boise Fund (U.K.); NS Foundation (ABD) ve Finland Science Academy (Finland) katkılarından dolayı en derin teşekkürlerimizi kazı ekibimiz adına sunarım.

1992 çalışma sezonuna; bakanlık gözlemcisi olarak Aydın Müzesi'nden Uzman Arkeolog Serpil Yasa katılmıştır. Ekip üyeleri; yabancı bilimadamları: Dr. P. Andrews (U.K.) Dr. Aileo, L; J. Kappelmann (USA); S. Viranta (Finland); Londra Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğrencileri: T. King; M. White, B. Richmond (USA), D.W. Kameron (UK). Türk bilimadamları: Prof. Dr. A. Özer (ODTÜ), Prof. Dr. Y. Göksu (Germany), Araş. Gör. E. Bulur (ODTÜ Fizik Bölümü); Dr. M. Gürbüz (Paleontolog MTA), S. Alpaslan (Paleontolog MTA); Araş. Gör. A. Ersoy (DTCF Paleoantropoloji); konservatör ve fotoğraflama H. Çelebi ve öğrencilerimiz; H. Aygün, Ü. Karaduman, B. Taşçı, E. Atacan, A. Mermer ve Yüksek lisans öğrencimiz İnsaf Gençtürk'den oluşmuştur[1].

ALAN ÇALIŞMALARI-1992

Çalışmalarımız ilk beş gün, çevre temizliği ile geçmiş ve geçen yılın karelerine ek olarak bu yıl yeni kareler ilave edilmiştir. 1992 sezonunda

* Prof. Dr. Berna ALPAGUT, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Paleoantropoloji Anabilim Dalı Başkanı, ANKARA.

(1) Kazıya katılan ve tüm emeği geçen meslekdaşlarıma, uzmanlara ve öğrencilerimize en içten teşekkürlerimizi iletirim.

çalışılan kareler; E-5; F-5-6-7; G-4-6-7; H-4-7 ve I-7 no lardır (Tablo: 1).

Karelerdeki çalışmalara paralel olarak çizim işleri yürütülmüş ve sedimanın vertical ve horizontal kesitleri tesbit edilmiştir. Her yıl taban kalkerli silt ünitede rastlanan burgaç oyuklarına (Potholes) bu yıl yine rastlanmış ve bugüne kadar en derin olanı kazılmıştır. Ayrıca çalışılan karelerin potholes çizim ile saptanmıştır. Fosillerin içine yuvalandıkları bu oyukların oluşumu ile ilgili sedimantolojik çalışmalar yol almaktadır. Sedimanın yola yakın olan karelerinde derinlikleri 30-40 cm geçmez iken, doğuya doğru gidildikçe derinliklerinde önemli artış görülmektedir (Tablo: 2).

Sedimanın yapısı bilindiği gibi; ince kum (fine sand), iri kum (coarse) ve çakıl (gravil) olmak üzere yeşilimsi-gri renkli bir üniteler grubudur (Tablo: 3). Ancak 1992 yılı çalışmalarında karşımıza farklı bir yapı daha çıkmış ve kumların sertleşerek (congration) yumrular halinde olduğu görülmüştür. Yumrular çeşitli boyutlar göstermektedir; 0-10 cm arası 23 adet; 11-20 cm arası 7 adet ve 21-30 cm arası 2 adet olmak üzere toplam 32 adet yumru toplanmıştır. Kazının sonuna kadar güneş altında kurumaya bırakılan bu yumrular, daha sonra mekanik olarak kırılarak içinde barındırdığı fosiller çıkarılmıştır. Sementleşmenin nedenini anlamak üzere sedimantologlar tarafından örnek alınmış ve incelenmeye gönderilmiştir. Örnekler çeşitli yüksekliklerden alınmıştır.

Karelerden çıkarılan fosillerin kum alt ünitelerine göre dağılım tablosu çıkarılmış ve en çok Kuminantia fosillerinin toplandığı görülmüştür.

Karelerden gelen fosiller üzerinde yürütülen taphonomik çalışmalar eski yılların verileri ile uyumlu sonuçlar vermeye devam etmektedir.

ARKEOMETRİK ÇALIŞMALAR

1989 yılından beri ODTÜ Arkeometri ABD öğretim üye ve yardımcıları tarafından yürütülen çalışmalara bu yıl sedimanda ESR yaşlandırması yapılması da eklenmiştir. Geçen yıllardan farklı olan bir uygulama, yıllık doz miktarının ölçülmesini sağlamak üzere kazı alanında "gama sintilatör dedektörü" ile en üst topraktan başlayarak, potholes'ların tabanına kadar "gama radyasyon doz hızı" haritalaması yapılmıştır. Bu değerlere dayanarak, 1990 yılında toplanan diş örnekleriyle sediman örneklerinin bulunduğu yerlere dozometreler yerleştirildi ve 1 yıl süre ile toprakta kalması öngörüldü. 1993 Eylül ayına kadar duracak olan bu dozometreler, yine uzmanlarınca toplanacak ve değerlendirilecektir. Sonuçların

1989-90-91-92 yıllarında toplanmış olan diş örnekleriyle karşılaştırılması ve deneştirilmesi amaçlanmaktadır.

Dozometrelerin yerleştirildiği kareler; E-6; E-7; I-6; ve T5 açmasıdır. Alt ve üst kalkerli kum ünitelerinden toplanan kalsiyum nodüllerinin, yıllık doz miktarı ile bir bağlantısının olup olmadığı da araştırılacaktır. Dozometreler; 0.5; 0.6; 0.7 ve 0.8 ile numaralanmıştır.

FOSİL BULUNTULAR

1992 sezonunda yine çok miktarda fosil gün ışığına çıkarılmıştır. 1674 adet fosil katologlanmış ve bunlardan 78 adedinin restorasyon ve konservasyonu yapılmıştır.

P3 kazı alanında yapılan kazının amacı, yalnızca fosil toplamak olduğu için eleme yolu ile toplanan fosillerden ölçüm alınmamıştır. Oysa, karelerden gelen fosillerin herbiri için x, y, h koordinatları ve dip ve orientation açıları titizlikle alınmış ve kayıtlara geçmiştir. Bunun sonunda oluşturulan fosil dağılım tablosuna göre fosillerimiz, beklendiği gibi kuzey-doğu yönünde yayılım göstermektedir (Tablo: 4).

Karelerden gelen fosillerin sayısal dağılımlarını gösterir grafikler hazırlanmıştır (Tablo: 5-6-7-8-9-10).

Fosillerin sadece kafatasına ait olan parçalarının, genel toplam fauna içindeki dağılımı tablolarda verilmiştir. Buna göre Canrivora %12.2; Micro-mammalia %12.9; Primata %6.9; Probosidea %0.7; Rhinocerodidae %0.9; Ruminantia %51.7; Suidae %9.9; ve Ungulate %4.8 olarak saptanmıştır (Tablo: 11-12-13).

Faunanın vücut kemikleri (post-cranial) içinde tanımlanabilir olanların çoğunluğunu Carnivora ve Ruminantia grupları oluşturmaktadır. Toplam fosil faunaya göre cranial ve post-cranial buluntuların dağılımı da ayrıca grafikte gösterilmiştir.

PRİMATA FOSİL BULUNTULARI

Dünya Primat kuşağının Miyosen zaman dilimi içerisinde en zengin fosil kolleksiyonuna sahip olan Paşalar fosil yatağımız, 1992 yılında yeni bir Hominoid üst çenesine daha kavuşmuştur. 1986-87-88-89 yıllarında izole dişlerin yanı sıra ele geçen üst ve altçene parçaları ile 6 adet fosile sahip bulunmaktayız. 1992 yılında 149 adet katologlanmış izole diş ile 1983 yılından beri çıkan dişlerin genel toplamı 1157'ye ulaşmıştır. Kırık

olanlar kataloga alınmadığından, bu sayının dışında listelenmiştir. Üst çene ve dişleri üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Yayını ayrıca yapılacak ve taksonomik statüsü belirlenecektir. En çok molar ve sırası ile premolar, incisive ve canine dişler ele geçmektedir. Kafatası parçası henüz ele geçmemiştir (Tablo: 14).

Primat dişleri üzerinde yürütülmekte olan bir yüksek lisans ve bir doktora tez çalışmaları tamamlanma aşamasına gelmiştir. Bu çok değerli malzeme üzerinde yapılan tezlerin sonuçları, Miyosen primatlarının morfolojik yapısı, demografik profili hakkında bilgilenmemizi sağlayacaktır. Ayrıca, vücut kemiklerinde yürütülen bir doktora tezi de tamamlanma aşamasındadır ve primatların lokomasyon (hareket) biçimleri üzerinde önemli ipuçlarına ulaşılmak üzeredir. Dietleri, yaşam biçimleri ve anatomik, morfolojik yapıları ile tanımlanabilecek olan fosillerimizin, dünya primatları ile karşılaştırılmasına ve filogenetik evrim ağacındaki yerinin doğru belirlenmesine çalışmaktayız.

Paşalar faunası tekil bir faunadır ve 58 adet tür içermektedir. Miyosen ortamı koruluk, tropikal-subtropikal bir iklim (mevsimsel) ve yarıgeçici bir orman örtüsü ile kaplıdır. Türler ise; Böcekçiller (5 tür); Kemirgenler (10 tür); Tavşangiller (2 tür) Etçiller (18 tür); Gergedanlar (2 tür); Atgiller (1 tür); Otçullar (12 tür); ve Filler (2 tür)'dür (Tablo: 15-16).

Fauna, günümüzden yaklaşık 15 milyon yıl eskiye tarihlenmekte ve Avrupa Memeliler Kronolojisinde MN6 zonuna tekabül etmektedir.

ANALİZ SONUÇLARI

1988-89 yıllarında sedimandan ve çevrenin kaynak sularından alınan örnekler incelenmek üzere USA Arizona Üniversitesi Jeoloji Bilimleri Laboratuvarı ile Utah Üniversitesi Jeoloji ve Jeofizik Bölümü Laboratuvarı'na götürülmüştü. Dr. J. Quade ve Dr. T. Cerling tarafından incelemeler tamamlanmış ve çok önemli veriler elde edilmiştir.

Toplanan karbonat örneklerindeki "karbon isotopik kompozisyonu" gözlenerek, C3/C4 oranı değerlendirilmiştir. Paleodiet rekonstrüksiyonun yapılmasına karbon ve oksijen isotoplarının, dişlerin mine tabakasındaki birikimlerinin incelenmesi sonucu varılabilmektedir. İsotopik açıdan, gömülü fosillerde değişim görülmektedir. Bu nedenle, orijinal paleodiet izlerinin tümüne rastlamak mümkün olmamaktadır. Dişin mine (enamel) tabakası, kemikten daha yoğun ve kristal bir yapıya sahip olduğu için, bozunmaya daha dayanıklı olmaktadır. Bu nedenle, Paşalar'ın fosil dişlerinin fosil mine tabakası kullanılmış ve aşağıdaki sonuçlar alınmıştır:

Alınan fosil Mine Tabakası Örnekleri:

Giraffokerx.....
Capratragoides..... } C^3 zengin- C^{13} çok az (ormanlık)

Listrodon.....
Anchitherium.....
Bracypotherium.....
Sivapithecus.....
Gomphotherium..... } C^{13} intermediate

Conohyos.....
Hypsodontes..... } C^{13} cok zengin (açık alanlar)

Rhinocerodidae.....
Giraffokeryx.....
Capratragoides ..... } O^{18} zengin (orman)

Üst kalkerli silt ünitede yapılan ikincil karbonat analizine göre (T5 açmasında) C^3 zengin; sudan alınan örnekte yapılan analiz ise yine C^3 zengin değerde bulunmuştur. Yatağımızın yakınında yer alan Telgraf vadisinde ise karbonat olmadığı için analiz yapılamamıştır.

Görüldügü gibi C^3 dayalı dominant bir diet görülmektedir. Bu durumda C^{13} ile zenginleşmiş mine tabakası ot; buna karşın O^{18} ile zenginleşmiş mine tabakası da yaprak çoğunluğuna işaret etmektedir. Besinlerinin temelini teşkil eden bu ot ve yaprak örtüsü ise ormanlık (canopies) ve açık alan otlaklarının hakim olduğu bir çevre tablosu çizmektedir.

Fosil diş minesi tabakasında yapılan bu analizler, başkaca merkezlerde örneğin Afrika'da Pliocene dönem örneklerinde ve Pakistan'da Mio-Pliocene örneklerinde de denenmiş ve paleoekolojik çevrelerin rekonstrüksiyonlarında kullanılmıştır.

TELGRAF VADİSİ ÇALIŞMALARI

Daha önceki yıllarda bulduğumuz Telgraf vadisi fosilli horizonu ile Paşalar yatağı arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere Doç. Dr. J. Kappelmann başkanlığında bir grup araştırıcı, ölçüm yapmıştır. Dalım açıları ile uzaklık ölçümleri alınan istasyonlar belirlenmiş ve topografik ilişkiler çizimle gösterilmiştir. Çalışmalar sürecektir. Ayrıca, Dr. A. Gentry tarafından, Telgraf vadisinden çıkarılan Caprotagoides altçenesi ve dişlerinin tanımı yapılarak, Paşalar fosilleriyle türdeşliği ortaya konmuştur. Adı geçen fosil yatakları aynı stratigrafik seviyededir; ancak paleomagnetizma örnekleri henüz tamamlanmadığı için, ayrıntılı bir yoruma varmak için vakit henüz erken sayılmaktadır. 1992 sezonunda bir trench açılmış ve stratigrafik üniteler tesbit edilmiştir. Fosilli horizon oldukça ince bir tabaka halinde uzanmaktadır.

Fosillerimiz üzerinde yoğun bir biçimde konservasyon işlemleri uygulanmış ve 1992 sezonuna ait fosillerin tamamlandığı rapor edilmiştir.

Kazılarımız gelecek yıllarda da devam edecektir. Anadolu'nun bu önemli fosil yatağının içerdiği fosillerin sistematik bir yolla gün ışığına çıkarılması ve tüm çökelme bilgilerinin toplanması halinde, paleoekolojik ortam aydınlanacak ve fosiller tek başlarına yorumlanmak yerine, evrimleştikleri ortamlarda birlikte değerlendirilebileceklerdir.

Amacımız doğru ve kalıcı bir yorumla Paşalar fosillerini dünya literatürüne kazandırmaktır.

REFERANSLAR

ALPAGUT, B. 1992. Paşalar Kazısı-Bursa 1991. XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs Ankara T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Md. yayınları, 1-22.

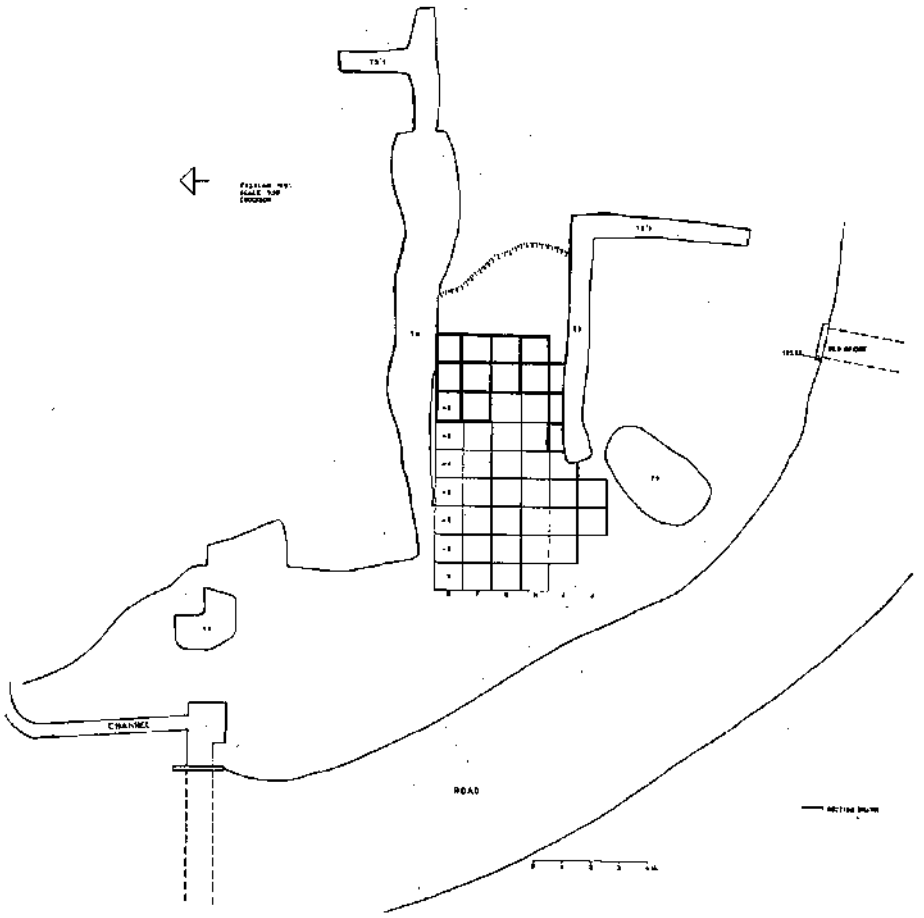

Tablo: 1

BP 1992 GENERAL PLAN OF THE
SCALE 1:10 EXCAVATED AREAS

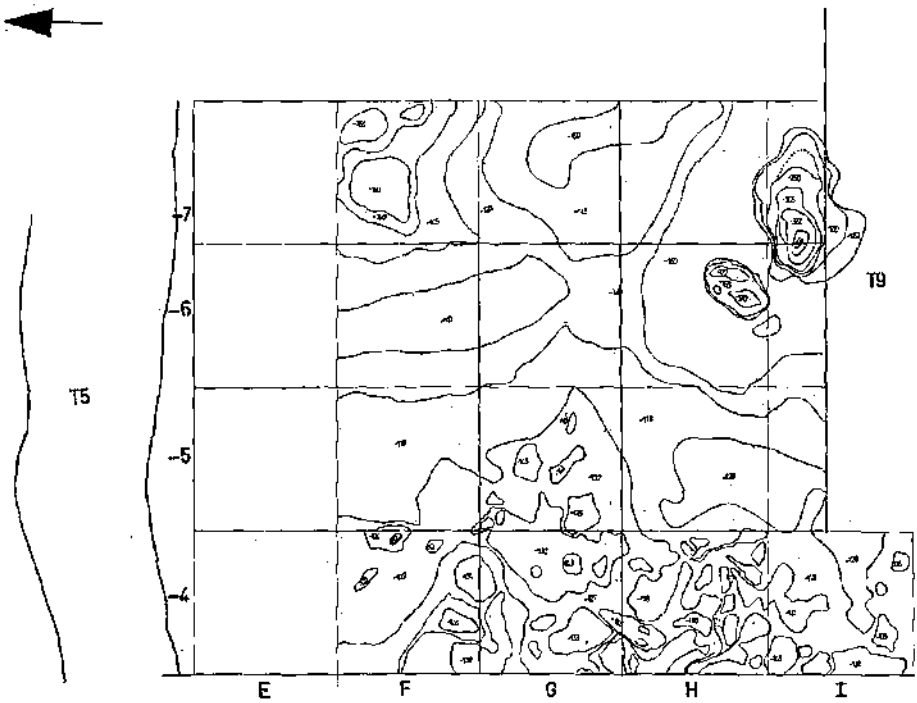

Drawing by Ünal Karaduman

Tablo: 2

BP 1992
SCALE 1:10

THE VERTICAL SECTION OF SQUARES

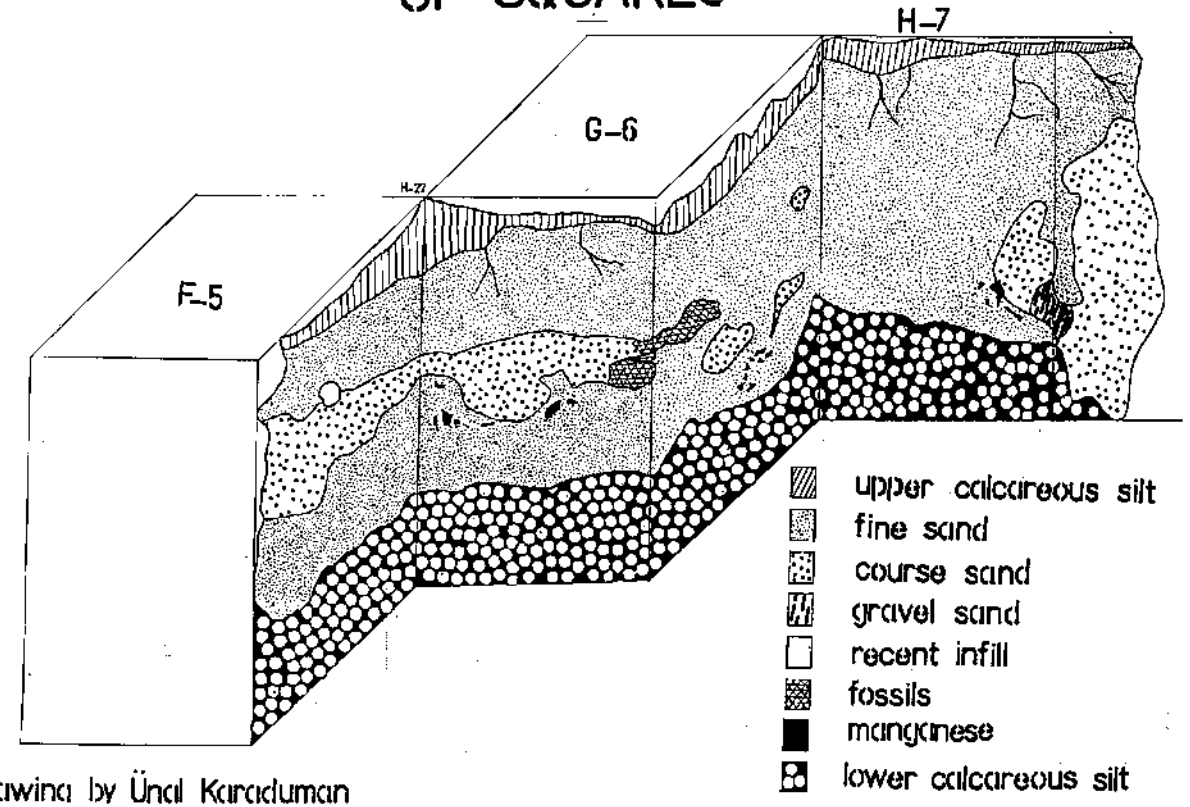

Drawing by Ünal Karaduman

Tablo: 3

BP 1992 DISTRIBUTION OF
SCALE 1:10 THE FOSSILS

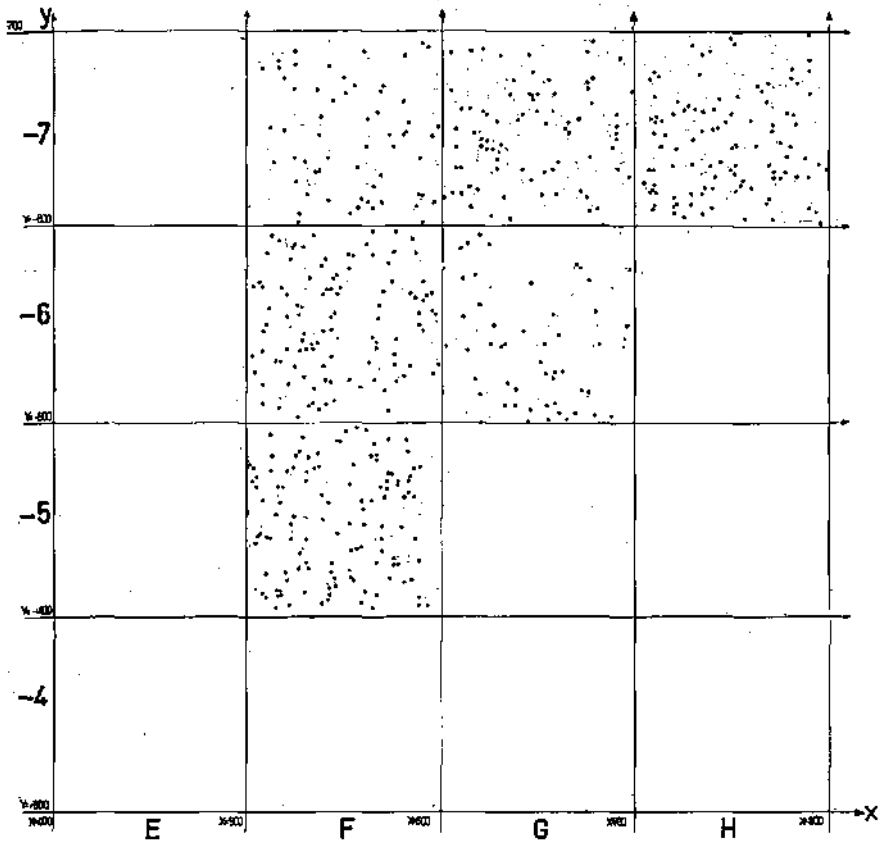

Drawing by Ünal Karaduman

Tablo: 4

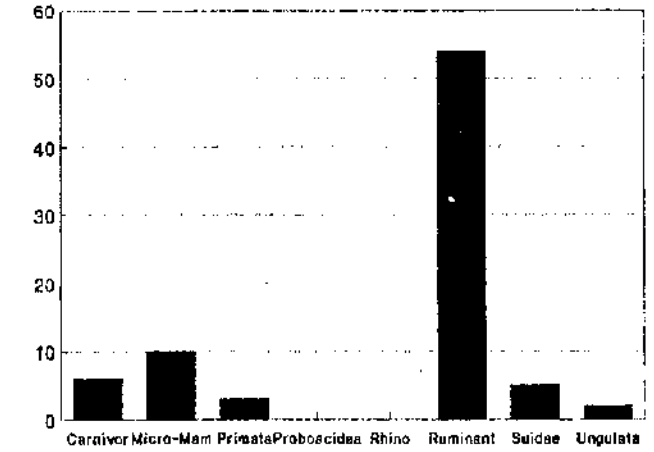
Square E-5
BP 1992 Field Season
60
50
40
30
20
10
0
Carnivor Micro-Mam PrimataProboscidea Rhino Ruminant Suidae Ungulata
Distribution of Fossils n= 82

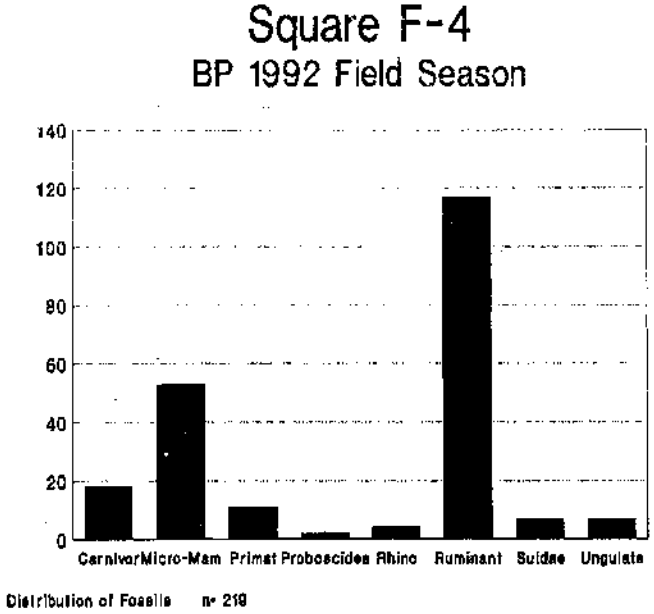
Square F-4
BP 1992 Field Season
140
120
100
80
60
40
20
0
CarnivorMicro-Mam Primat Proboscidea Rhino Ruminant Suidae Ungulata
Distribution of Fossils n= 219

Tablo: 5

Square F-5
BP 1992 Field Season

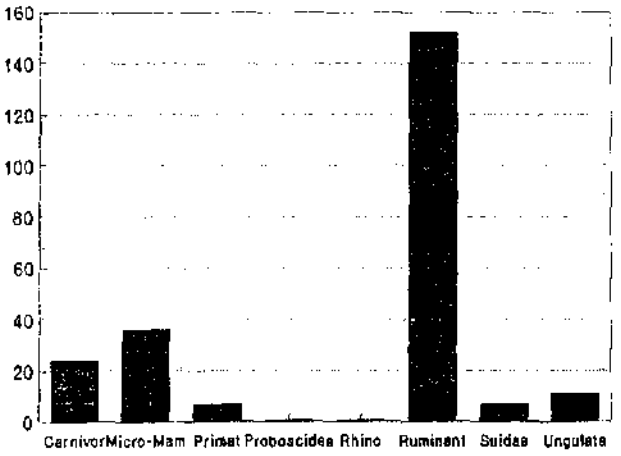

Distribution of Fossils n= 239

Square F-6
BP 1992 Field Season

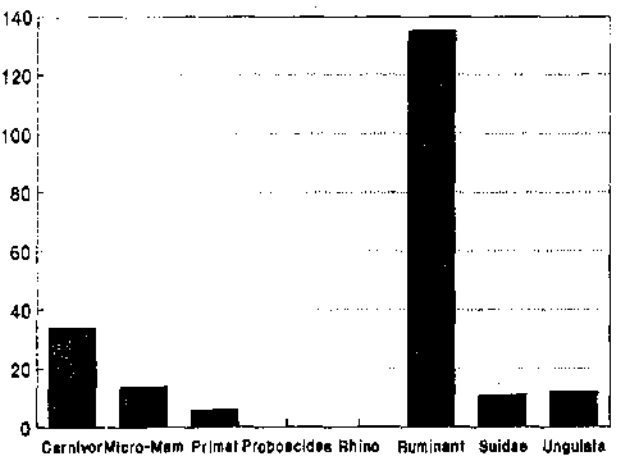

Distribution of Fossils n= 212

Tablo: 6

Square F-7
BP 1992 Field Season

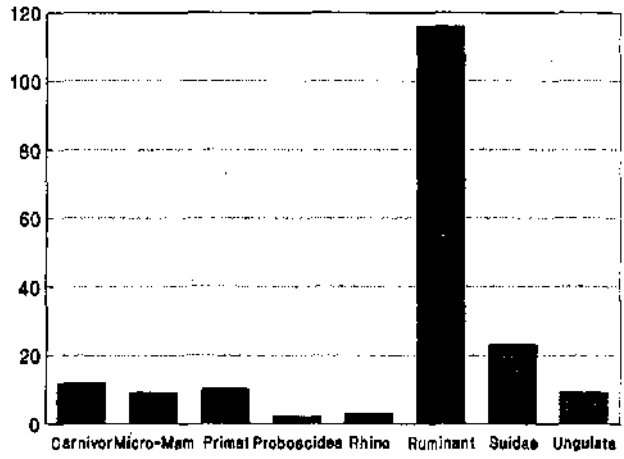

Distribution of Fossils n° 184

Square G-4
BP 1992 Field Season

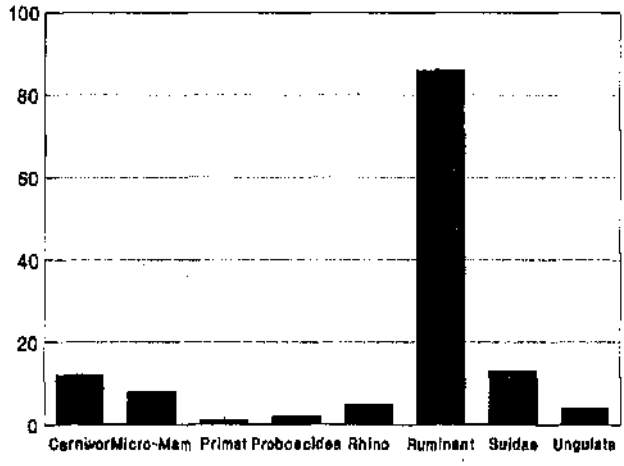

Distribution of Fossils n° 131

Tablo: 7

Square G-6
BP 1992 Field Season

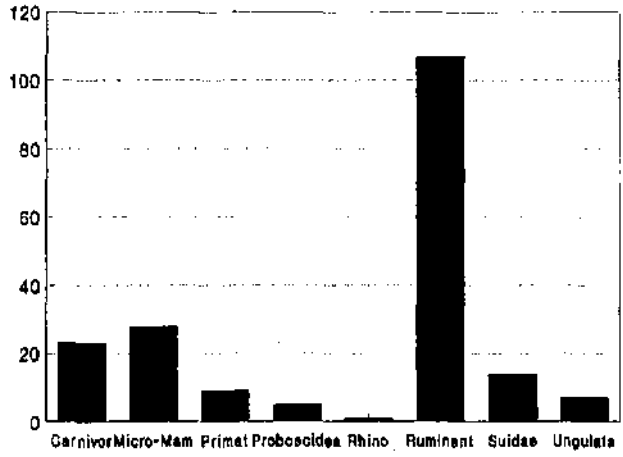

Distribution of Fossils n= 184

Square G-7
BP 1992 Field Season

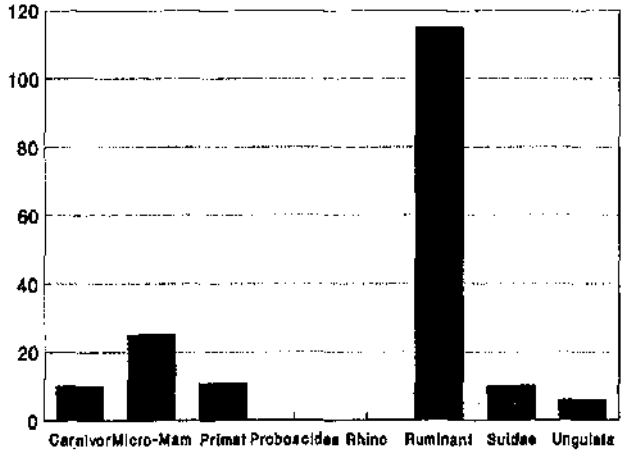

Distribution of Fossils n= 177

Tablo: 8

Square H-4
BP 1992 Field Season

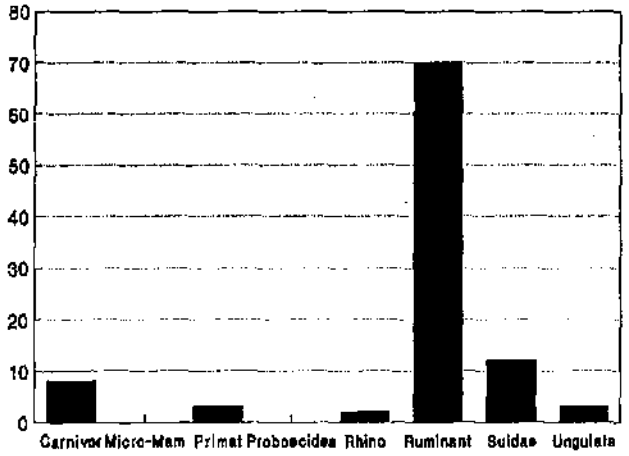

Distribution of Fossils n= 98

Square H-7
BP 1992 Field Season

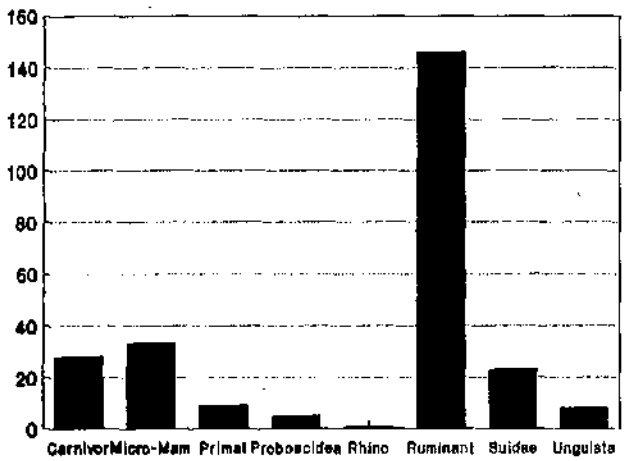

Distribution of Fossils n= 253

Tablo: 9

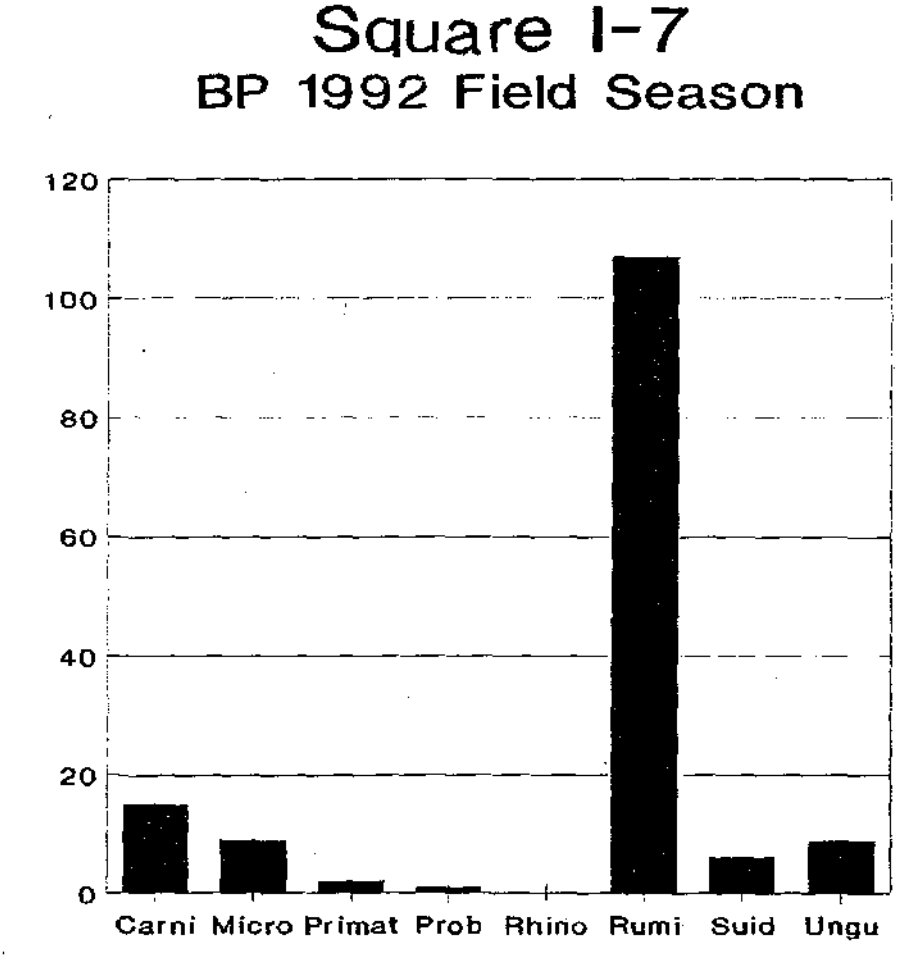
Square I-7
BP 1992 Field Season
120
100
80
60
40
20
0
Carni Micro Primat Prob Rhino Rumi Suid Ungu
Distribution of Fossils n= 149

Tablo: 10

The Faunal Distribution (Cranial)
BP 1992 Field Season

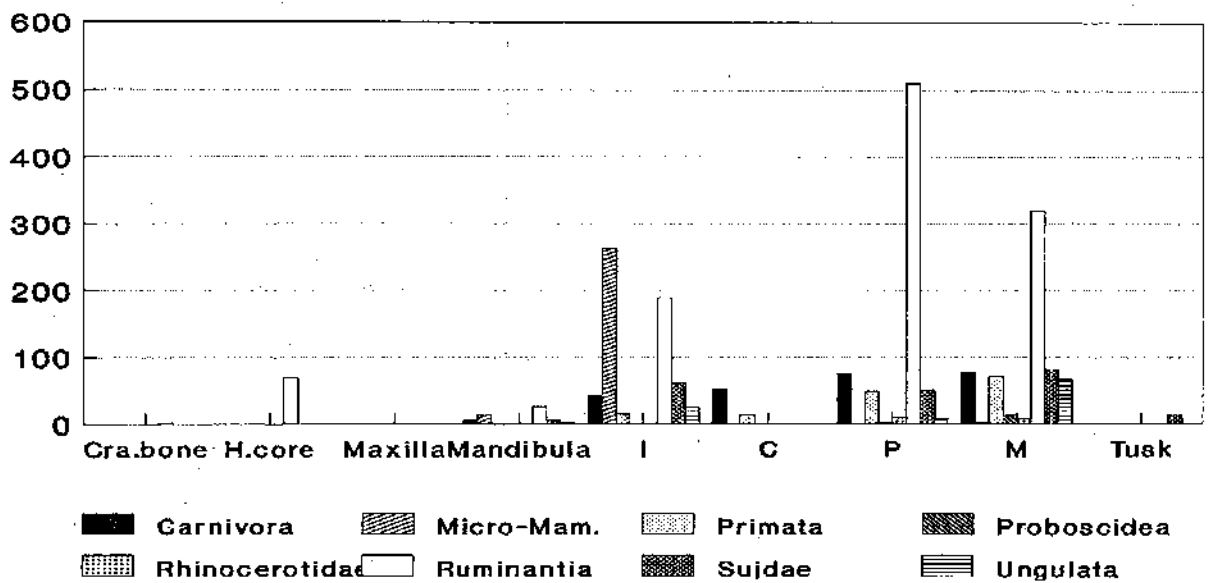

Tablo: 11

Rhinocerotidae (Cranial)
BP 1992 Field Season

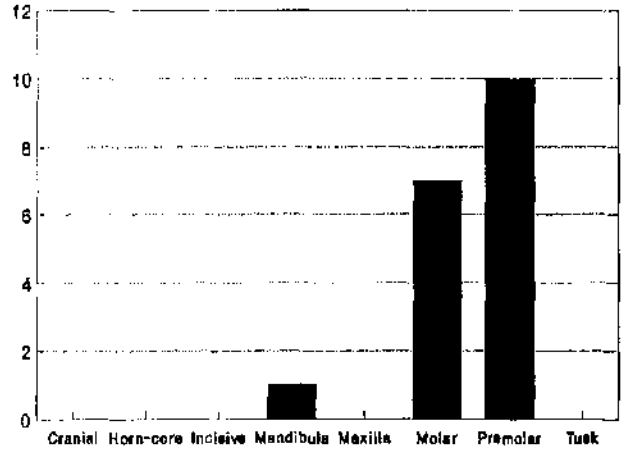

n= 19

Ruminantia (Cranial)
BP 1992 Field Season

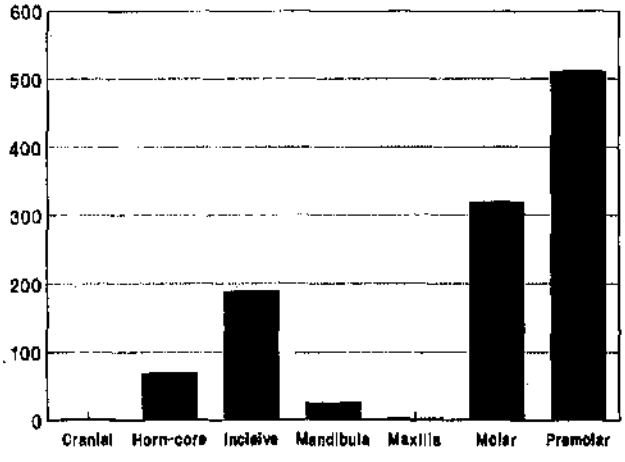

n= 1118

Tablo: 12

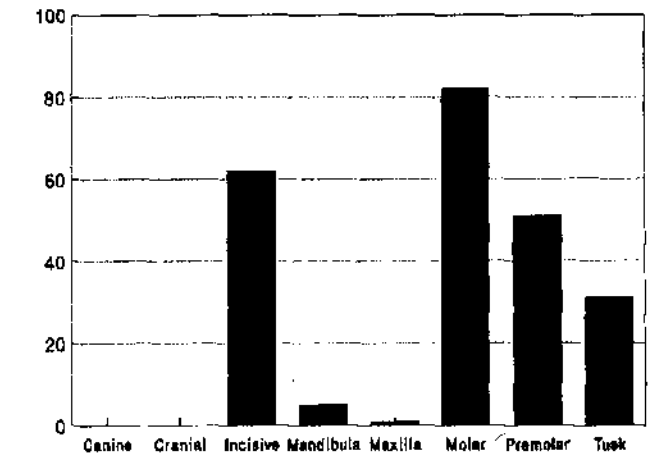
Suidae (Cranial)
BP 1992 Field Season
100
80
60
40
20
0
Canine
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
Tusk
n= 214

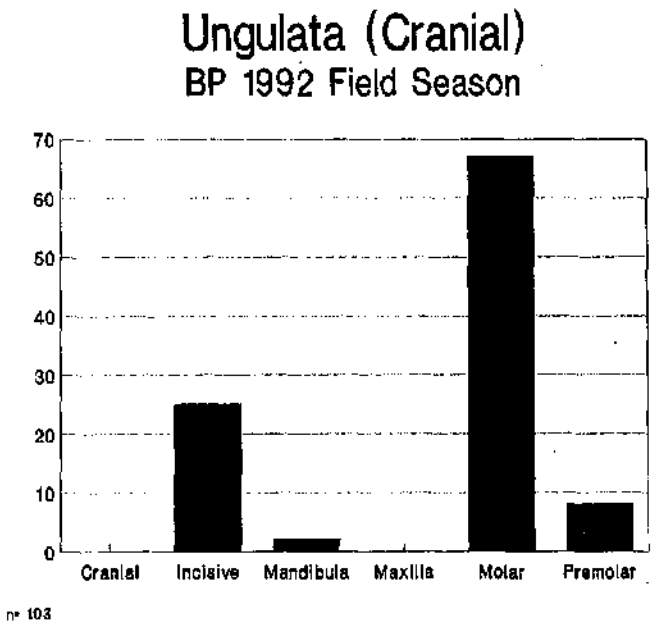
Ungulata (Cranial)
BP 1992 Field Season
70
60
50
40
30
20
10
0
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
n= 103

Tablo: 13

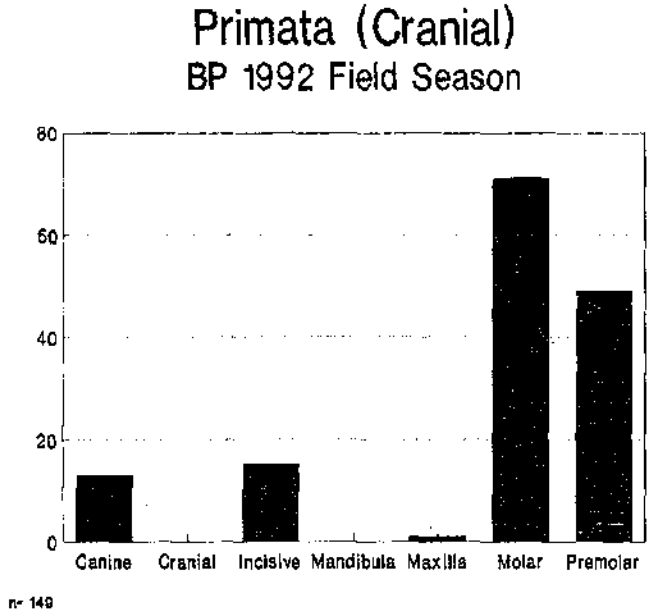
Primata (Cranial)
BP 1992 Field Season
80
60
40
20
0
Canine
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
n= 149

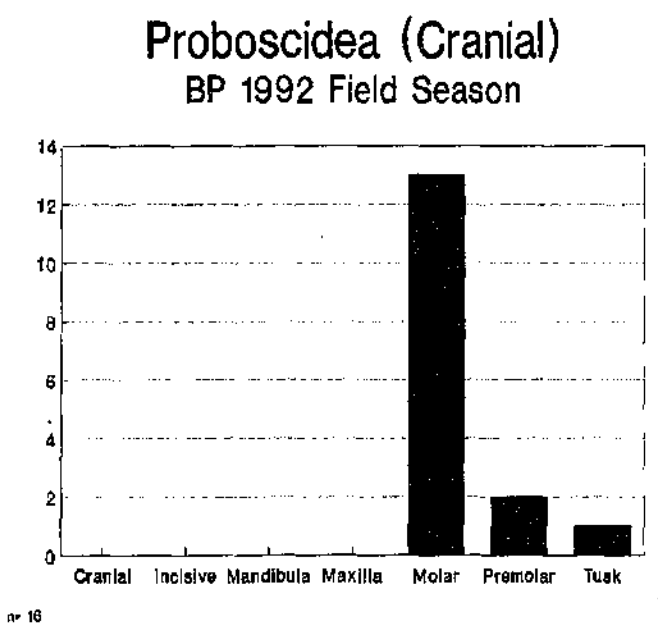
Proboscidea (Cranial)
BP 1992 Field Season
14
12
10
8
6
4
2
0
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
Tusk
n= 16

Tablo: 14

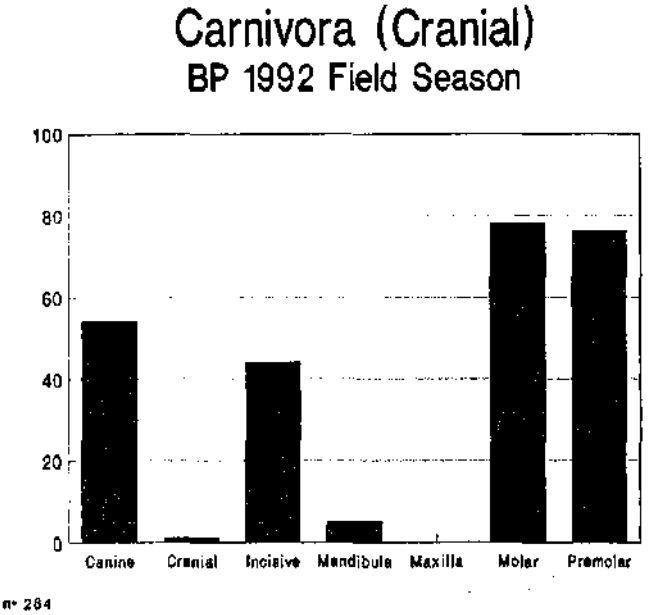
Carnivora (Cranial)
BP 1992 Field Season
100
80
60
40
20
0
Canine
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
n= 284

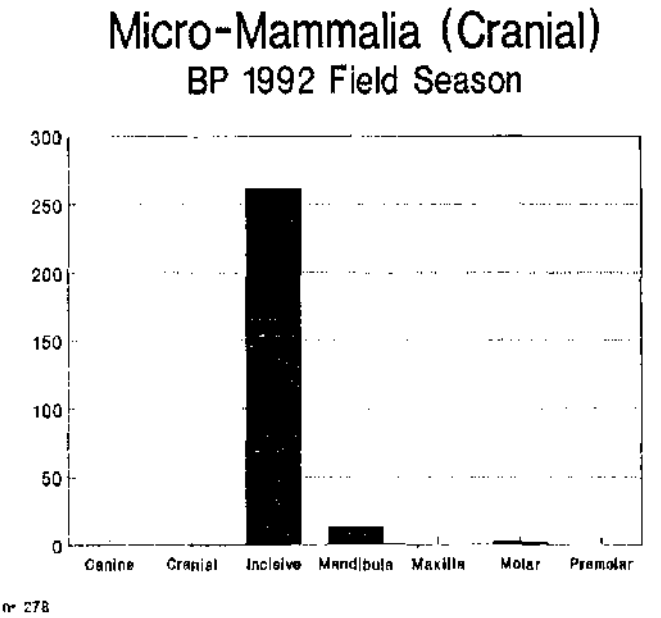
Micro-Mammalia (Cranial)
BP 1992 Field Season
300
250
200
150
100
50
0
Canine
Cranial
Incisive
Mandibula
Maxilla
Molar
Premolar
n= 278

Tablo: 15

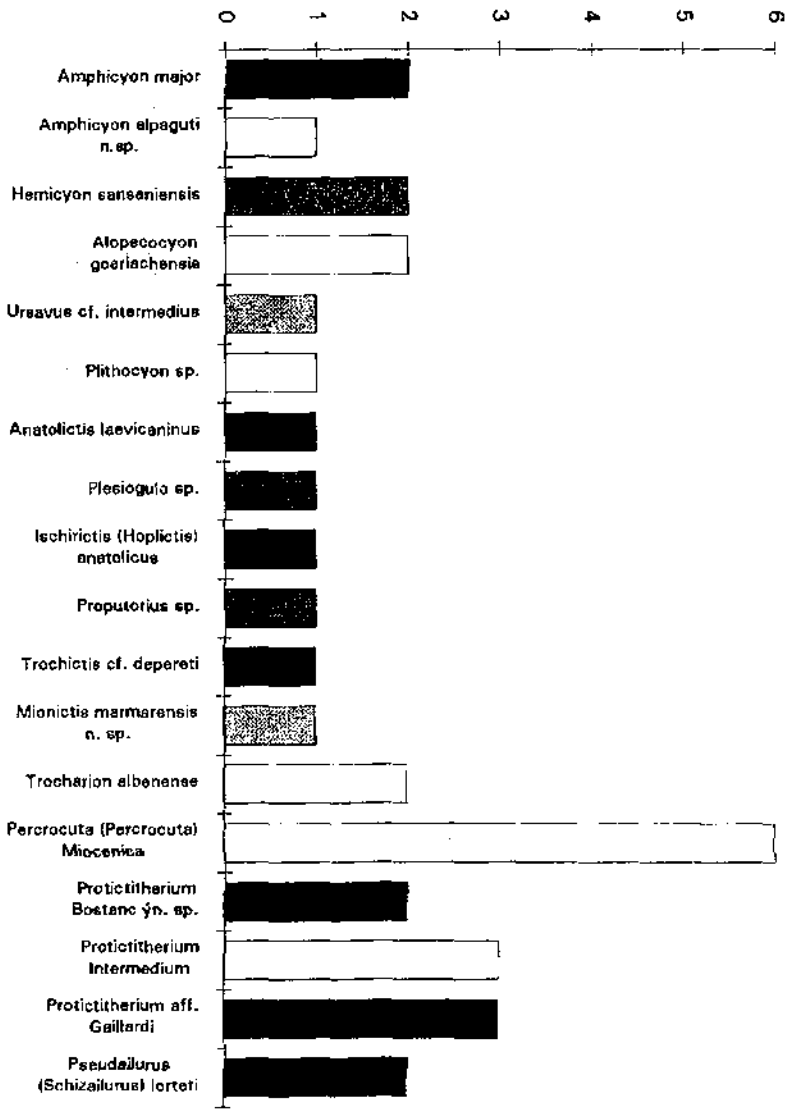
0
1
2
3
4
5
6
Amphicyon major
Amphicyon alpaguti n. sp.
Hemicyon sansaniensis
Alopecocyon goeriachensis
Ursavus cf. intermedius
Plithocyon sp.
Anatolictis laevicaninus
Plesiogulo sp.
Ischirictis (Hoplictis) anatolicus
Proputorius sp.
Trochictis cf. depereti
Mionictis marmarensis n. sp.
Trocharion albanense
Percrocuta (Percrocuta) Miocenica
Protictitherium Bostanc ýn. sp.
Protictitherium Intermedium
Protictitherium aff. Gaillardi
Pseudailurus (Schizailurus) lorteti
Distribution of the MNI (Carnivora Species)
BP 1983-1991

Tablo: 16

1992 KARAİN KAZILARI

*Işın YALÇINKAYA**

Bu yılki Karain kazıları 22.07.1992-15.09.1992 tarihleri arasında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, bu kurumun yanı sıra Antalya İl Özel İdare Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'nın parasal katkılarıyla gerçekleştirilmiştir[1].

Kazılar izlenen bilimlerarası yaklaşımın gereği olarak oldukça kapsamlı bir ekiple gerçekleştirilmiştir:

Uzman grubumuz; araştırma görevlilerimiz Harun Taşkıran, Metin Kartal, Kadriye Ceylan, uzmanımız M. Beray Kocakundakçı'dan: Liège Üniversitesi'nden Prof. Dr. Marcel Otte, Teknisyen Vincent Ancion, Topoğraf Philippe Lacroix'dan; Teksas Üniversitesi'nden Prof. Dr. Paul Goldberg'den; Academy of Minine and Metallurgy'dan Doç. Dr. Maciej Pawlikowski ve Jagiellonski Üniversitesi'nden Dr. Barbara Drobniewicz'den oluşmuştur[2].

Kazılara ayrıca 21 Türk ve 9 yabancı uyruklu öğrenci de katılmıştır[3]. Anadolu Medeniyetleri Müzesi araştırmacılarından Zehra Taşkıran ise Kültür Bakanlığı'nın temsilciliği görevini yürütmüştür[4].

---

* Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Sıhhiye/ANKARA.

(1) Adı geçen kurumların yetkili ve ilgililerine teşekkürlerimizi sunuyoruz. 1992 sonuçlarını da içeren iki makalemiz yurt dışında yayınlandığından bir diğeri de yayınlanmak üzere olduğundan, bu raporda fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Yalçınkaya ve diğerleri, 1992: Yalçınkaya ve diğerleri, 1993.

(2,3) Kazılara katılan yüksek lisans öğrencilerimiz: Güngör Özçelik, Ünsal Özırmak, Serpil Uz, Gökhan Bozkurtlar, Merih Cevdet Erek, Feride Özen, Demet Ünlü, Çağlayan Okçu'ya; lizans öğrencilerimiz: Hüseyin Ay, Gülseren Turan, A. Tuğba Önal, Zehra Aşçı, Adem Erdoğan, Sibel Kırımbak, Uğur Önder Erek, Aysun Tanış, Neyir Kolonkaya, Gökhan Mustafaoğlu, Özlem Koç, Beyhan Özsoy'a; Belçika uyruklu Pierre François, İsabel Jadot, Catherine Escutenaire'e; Amerikan uyruklu Pietro Pascale, Patricia Brown Douthitt, Kenneth Richter'e; İngiliz uyruklu Delphin Stork, Teresa Watson, Maureen Lyl; İspanyol uyruklu Ignacio Lopez Bayon'a ve Heidelberg Üniversitesi öğrencilerinden Defne Künçer'e zor koşullar altındaki özverili çabaları ve uyum içinde sergiledikleri örnek çalışmalarından ötürü takdir ve teşekkürlerimi sunuyorum.

(4) Kazının her aşamasında büyük bir titizlikle görev yapmış olan Zehra Taşkıran'a da kazı ekibi adına teşekkürlerimizi iletiyoruz.

1992 yılı kazılarını, kazılar ve arkeometri çalışmaları olmak üzere iki ulamda toplayabiliriz.

KAZILAR

Daha önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl da kazılar, "Kökten Salonu" adını verdiğimiz "E" gözündeki "Ana Dolgu" ve "Doğu Profili"nde gerçekleştirilmiştir.

Ana Dolgu Kazısı

Bu kısımda, kazı alanı olarak bloğun güney yönü seçilmiştir. Bu seçim de rastgele olmayıp haklı bir nedene dayanmaktadır. Şöyle ki, söz konusu profil üzerinde özellikle I17 ve I18 plankarelerine isabet eden kısımda çok derin ve büyük çatlaklar bulunmaktaydı. Dolayısıyla dolgunun bu kısmı göçme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırma amacından yola çıkarak, ana dolguda I16, I17 ve I18 karelerinde çalışılmıştır (Çizim: 1 ve 3). Ancak bunlar, başlangıçta tam metre kareler olmayıp, kare parçacıkları halindeydiler.

Kazı çalışmalarına I18 plankaresinin 14. arkeolojik seviyesinden yani -6.50 m kodundan başlanılmıştır[5]. 1992 sezonu boyunca ana dolguda kazılan kareler, arkeolojik ve jeolojik seviyelerle başlangıç ve bitiş kodları Tablo: 1'de gösterilmiştir[6].

I18 karesinde görülen en büyük çatlak, arkeolojik seviyeler boyunca devam etmiştir. Aynı çatlak I17 karesinin batı kısmında da bulunmaktaydı. I16 karesinde ise damarlar halindeydi. Karelerde derinleştikçe çatlaklar daralıp incelmişlerdir. Nitekim 29. ve 30. arkeolojik seviyeler arasında çok ince damarlar halini almışlardır.

Kazılan her üç karede (I16, I17, I18) de farklı arkeolojik seviyelerin aynı jeolojik birimler içinde yer aldıkları gözlemlenmiştir. Bu durum dolgunun jeolojik katmanlarının batıdan doğuya doğru eğimli olmalarından ileri gelmektedir.

Arkeolojik buluntuların sayısal yoğunlukları seviyelere göre farklılık göstermektedir. 14. ile 18. arkeolojik seviyeler arası, buluntu yönünden steril sayılabilecek durumdadır. Ancak 18. seviyeden itibaren yontmataş endüstrisinin çok tipik aletleri ele geçmeye başlamıştır. 26. arkeolojik seviyede ise, Tablo: 2'de görüleceği gibi en yüksek düzeye ulaşmaktadır.

(5) Bu plânkarede 1990 kazı sezonunda 13. arkeolojik seviyenin tabanına kadar inilmişti. Yalçınkaya, 1992: 34.

(6) Tabloda * işareti, kazılmış olan en son arkeolojik seviyeyi göstermektedir.

KARAIN 1992.KAZILAN KARELER.ARKEOLOJİK VE JEOLOJİK SEVİYELER

ANA DOLGU

KARE	ARKEOLOJİK SEVİYE	KODU	JEOLOJİK SEVİYE
I 18	14.15.16.17.18.19	-650 / -710	I.6-I.8;I.6-II;II
I 17	19.20	-700 / -720	II;I.7-II
I 16	19	-700 / -710	I.6-I.8
I 18	20	-710 / -720	II
I 16	20.21	-710 / -730	I.7-I.8
I 17	21.22	-720 / -740	II;II.2
I 16	22.23	-730 / -750	II;II.2
I 18	21.22	-720 / -740	II.2
I 17	23.24	-740 / -760	II.2
I 16	24.25	-750 / -770	II.2-III.1;III.1
I 18	23.24	-750 / -760	II.2
I 17	25.26	-760 / -780	III.1;III.2
I 18	25	-760 / -770	II.2-III.1-III.2
I 16	26.27	-770 / -790	III.1-III.2;III.2
I 17	27.28	-790 / -800	III.2
I 18	26.27	-770 / -790	III.2
I 16	28.29	-790 / -810	III.2
I 16	30.31*	-810 / -830	III.2.1;III.2-III.2.1
I 17	29.30*	-800 / -820	III.2;III.2.1
I 18	28.29*	-790 / -810	III.2-III.2.1

Tablo: 1

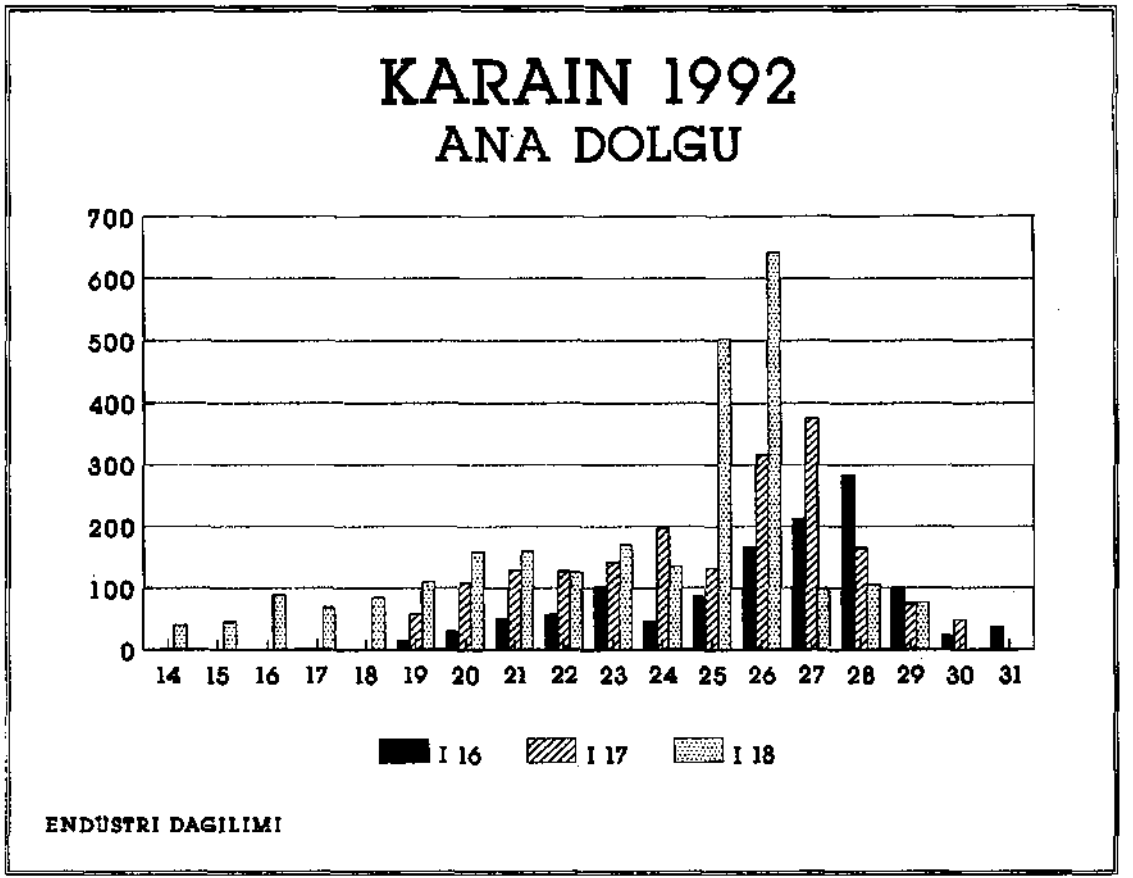

Tablo: 2- Karain 1992 Ana Dolgu

Ne var ki, yukarıda sözü edilen çatlakların varlığı nedeniyle bu tabakalarda karışıklık gözlemlenmektedir. Nitekim, I18 plânkaresinin orta Paleolitik seviyelerinden ele geçen iki seramik parçası, intrüzyon ile üst tabakalardan alt tabakalara doğru kaymış olan malzemenin varlığını kanıtlamaktadır. Ana dolgudan 14. ile 31. tabakalar arasında ele geçen endüstri toplulukları arasında çeşitli tipte kenar kazıyıcılar (Çizim: 5, 6; 7;1, 2, 4, 6, 7, 9); çok gelişkin bir işçilik gösteren zarif uçlar (Çizim: 8) temel alet tiplerini oluşturmaktadır. Dişlemeli aletler de dikkati çeken tipler arasındadır (Çizim: 7; 3, 8, 10, 11). Üretim artıkları arasında ise, her yıl olduğu gibi, bu yıl da disk biçimli ve Levallois çekirdekler ele geçmiştir (Çizim: 9). Karain'deki disk biçimli çekirdeklerin tümü, Levallois tekniği aşamasından geçmiştir.

Taş endüstrinin yanı sıra ana dolgunun tüm arkeolojik seviyelerinden, av hayvanlarına ait çok sayıda diş ve iskelet kalıntılarıyla, elenmiş ve kurutulmuş sedimanlardan mikrofavna kalıntıları ele geçmiştir.

Doğu Profili Kazısı

Doğu profilindeki çalışmalara gelince, burada H13, I13 ve J13 plânkareleriyle kısmen H12 ve I12 plânkareleri kazılmıştır (Çizim: 1, 2, 4).

Doğu profilindeki kazıya I13 karesinin 31. arkeolojik seviyesinden başlanılmış[7], diğer karelerde Tablo: 3'de görüleceği gibi dönüşümlü olarak çalışılmıştır.

J13 karesinde 1991 yılında açığa çıkarılan dikit kökünün altı 29. arkeolojik seviyede küçük bir kare parçacığı halindeyken, alt seviyelere doğru indikçe genişleme göstermiştir (Çizim: 2, 4).

H13, I13 ve J13 plankarelerinin kazıları tamamlandıktan sonra, H12 ve I12 karelerinde de ESR çalışmalarında kullanılacak kalker örneklerini almak amacıyla birer arkeolojik seviye kazılmıştır[8] (Çizim: 2).

Doğu profilinde yapılan kazıların sonuçlarına kültürel stratigrafi açısından genel bir bakış yapıldığında; H13, I13 ve J13 karelerinde endüstri yoğunluğunun Grafik: 1'de görüldüğü gibi tabakalara göre değiştiği gözlemlenmektedir.

(7) Bu plânkarede 1991 kazı sezonunda 30. arkeolojik seviyenin tabanına kadar inilmişti. Yalçınkaya, 1993: 25, Tablo I.
(8) H12'de 26.; I12'de 23. arkeolojik seviyeler.

KARAIN 1992.KAZILAN KARELER.ARKEOLOJIK VE JEOLOJIK SEVIYELER

DOGU PROFILI

KARE	ARKEOLOJIK SEVIYE	KODU	JEOLOJIK SEVIYE
I 13	31,32	-840 / -860	III;III.2-III.3
H 13	31,32,33	-840 / -870	III.2;III.2;III.3
J 13	29,30	-820 / -840	III.1;III.2
H 13	34	-860 / -870	III.3-III.4
I 13	33,34	-860 / -880	III.3-III.4;III.4
H 13	35,36	-880 / -900	III.4;III.4
I 13	35,36	-890 / -900	III.4;III.5
J 13	31,32,33,34,35,36	-840 / -900	III.2;III.3:III.3-III.4;III.4:III.4-III.5;III.5
H 13	37	-900 / -910	III.5
I 13	37	-900 / -910	III.5
J 13	37	-900 / -910	III.6
H 13	38	-910 / -920	III.5-III.6
I 13	38	-910 / -920	III.6
J 13	38,39*	-910 / -930	III.6;III.6
I 13	39	-920 / -930	III.6
H 13	39,40,41*	-920 / -950	III.6;III.5-III.6;III.5-III.6
I 13	40*	-930 / -940	III.6-IV.1
H 12	26*	-790	III.1
I 12	23*	-760	III.1

Tablo: 3

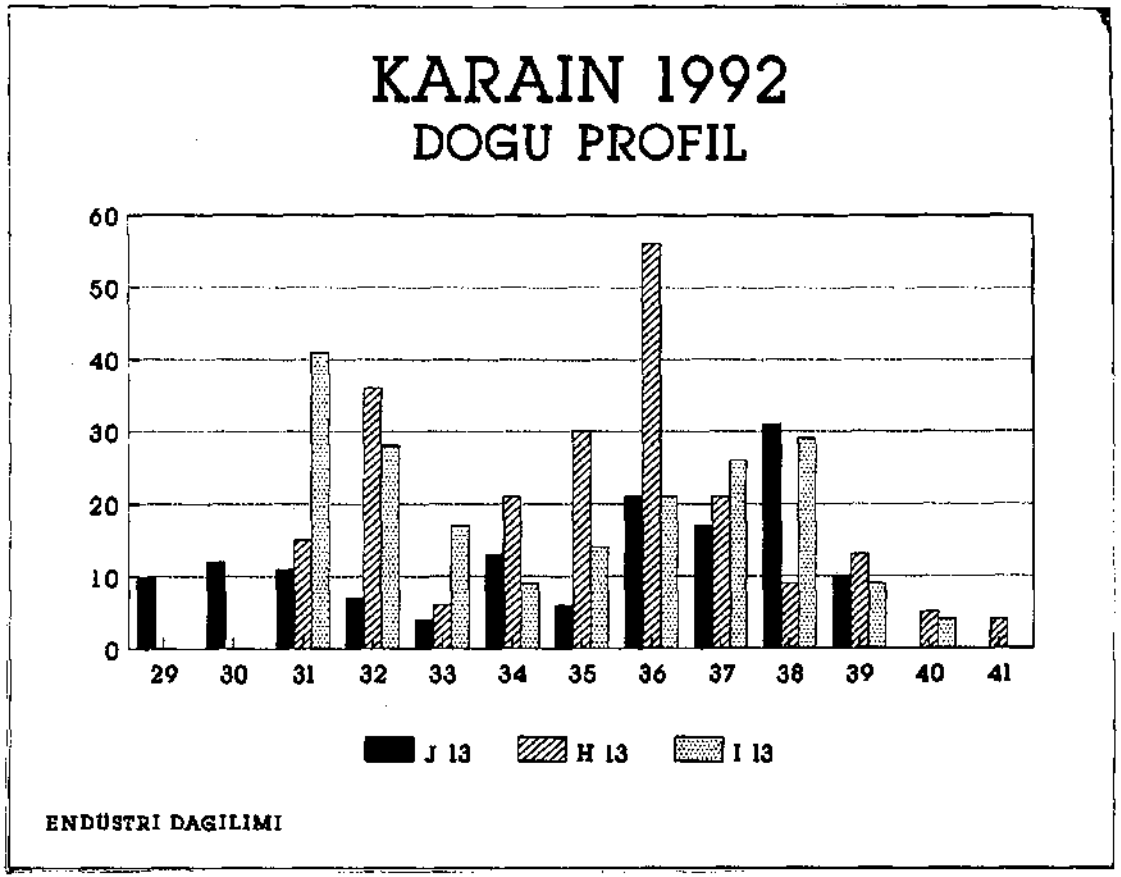

Grafik: 1- Karain 1992 Doğu Profil

Her üç karede de 39. seviyenin tabanı ile 41. seviyenin tabanı arası sterildir. Buna karşılık, bu seviyeler irili ufaklı pek çok çakıl içermektedir. Bunların arasında radyolarit çakılları çoğunluktadır. Ancak bu çakıllar, iskânla ilgili olmayıp, doğal bir depolanmanın ürünleridir. Dışarıdan gelmiş sel sularıyla buraya taşınmış olmalıdırlar.

Sözü edilen bu seviyelerin dışındaki diğer seviyelerde yukardan aşağı doğru yontmataş aletlerde biçimsel tipoloji açısından büyük bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Üstteki seviyelerde görülen tipik Moustérien formlu aletlerin yerini, kalın taşımalıkların üzerine basamak pulcuklu düzeltilerle şekillendirilmiş kenar kazıyıcıların aldığı dikkati çekmektedir. Az sayıda dişlemeli aletin de eşlik ettiği bu tipler, Quina ya da yarı Quina tipte kenar kazıyıcılardır. Bir yandan üst seviyelerdeki *"hiatus"*, öte yandan bu tipolojik farklılaşma, 34. seviyeden 37. seviyeye kadar uzanan tabakaların Quina tipli moustérien ya da diğer adıyla Charentien'e ait olma olasılığını güçlendirmektedir. Bu endüstri toplulukları içinde yine az sayıda uçlar ve kaba şekilsiz çekirdekler bulunmaktadır.

ARKEOMETRİ ÇALIŞMALARI

Bu sezonda gerçekleştirilen yaşlandırma ve analiz çalışmalarını aşağıdaki gibi özetlemek olanaklıdır:

- P. Goldberg tarafından mikro-morfoloji çalışmaları yapılmış ve bu çerçevede "E" gözünün çeşitli seviyelerinden 25 sediman örneği alınmıştır. Bu örneklerden doğu profilinden alınanların lokalizasyonu Tablo: 4'de gösterilmiştir.

- A. Emery-Barbier tarafından, palinolojik analizlerde kullanılmak üzere, mağaranın çeşitli noktalarından ve farklı jeolojik seviyelerden 17 sediman ve 4 tane dikit parçası örnek olarak alınmıştır (Tablo: 5 ve 6).

- Jeolojik ve minerolojik inceleme araştırmaları M. Pawlikowski tarafından ilk kez bu sezonda başlatılmıştır. Bu çalışma, Karain Paleolitik insanlarının yontmataş aletlerin üretiminde kullandıkları hammaddelerin cinslerini ve yataklarını saptamayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan yola çıkarak, Karain'i çevreleyen tepelerin yamaçlarında, akarsu yatakları ve vadilerinde hammadde kaynaklarının saptanması açısından yüzey taramaları yapılmış; çevreden incelenmek üzere yoz hammadde örnekleri toplanmıştır. İnceleme ve araştırmaların ilk sonuçlarına göre, Karain çevresinde radyolarit yatakları bulunmaktadır. Ancak buralardaki radyolaritlerin alet üretimi açısından elverişli olmadıkları da ortaya konmuştur. Bununla birlikte gerçekleştirilen incelemeler, Karain sâkinlerinin alet üretiminde yine de bu taşı yeğlediklerini, ancak bunları yerel kaynaklardan değil, akarsular tarafından taşınmış olan radyolarit çakıllarından sağladıklarını gün ışığına koymuştur.

KARAIN.1992.SEDİMAN ÖRNEKLERİ LOKALİZASYONU DOĞU PROFİLİ				
ÖR.NO	KARE	AH	KODU	JEO.SEVİYE
1	J12/13	37/38	-906 / -913	III.6
2	I12/13	38	-912 / -917	III.6
3	J12/13	35	-884 / -891	III.5
4	I12/13	30	-830 / -836	III.1
5	I12/13	29	-824 / -830	III.1
6	I12/13	26/27	-798 / -803	III.1
7	H12/13	41	-939 / -944	III.5
8	H12/13	39	-925 / -929	III.4
9	H12/13	38	-910 / -914	III.4

Tablo: 4

KARAIN.1992.PALİNOLOJİK ANALİZ ÖRNEKLERİ LOKALİZASYONU (ANA DOLGU)			
ÖRNEK NO	KARE	KODU	JEO.SEVİYE
1	H 18	-7.98	III.2
2	G 19	-8.24	III.2
3	G 19	-8.91	III.3
4	G 19	-9.16	III.4
5	G 19	-9.49	III.5
6	H 19	-10.50	V

Tablo: 5

KARAIN.1992.PALİNOLOJİK ANALİZ ÖRNEKLERİ LOKALİZASYONU (DOĞU PROFİLİ)			
ÖRNEK NO	KARE	KODU	JEO.SEVİYE
1	J12/13	-873 / -879	III.4.1
2	J12/13	-855 / -858	III.3/III.4
3	I12/13	-873 / -878	III.3
4	I12/13	-866 / -871	III.3
5	H12/13	-895 / -899	III.4/III.3
6	H12/13	-875 / -881	III.2(alt)
7	H12/13	-857 / -862	III.2(üst)
8	H12/13	-825 / -830	III.1

Tablo: 6

- Termolüminesans çalışmaları çerçevesinde ise, 1991 yılında dolgulara daldırılmış olan dozimetreler kazı bitiminde bulundukları yerlerden çıkarılmışlardır (Çizim: 2). Isıtılan bir adet "transport dozimetresi" bunlarla birlikte TL çalışmalarını yürütmekte olan H. Valladas'ya gönderilmiştir.

- Karain mağarasındaki ESR yoluyla yaşlandırma çalışmaları ana dolgu ve doğu profilinde ayrı ayrı yürütülmektedir[9]. 1992 yılında da, bu çalışmada kullanılmak üzere, doğu profilinden yeniden alınan sediman örnekleri, 15 adet etüdlük diş ve 10 adet kalker parçası, Dr. Rink'e yollanmıştır.

Daha önceki yıllarda alınan örnekler üzerinde yapılarak tamamlanan çalışmaların sonucunda bir dizi yaş bize ulaştırılmıştır. Buna göre, doğu profilinde 16 ile 27 arkeolojik seviyeler arası kontrol edilmiş ESR yaşları, bize G.Ö. 92.000 ile 110.000 yıllarını vermiştir (Dr. Rink'in sonuçları). Bu seviyeler Orta Paleolitik'e aittirler.

(9) Ana dolguda Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Araş. Gör. Oktay Çetin; doğu profilinde ise Dr. Jack Rink çalışmıştı. Kendilerine büyük katkılarından ötürü teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yine ana dolgu eşantiyonları üzerinde "early and linear uranium accumulation" modelleriyle yapılan çalışmalar da aşağıdaki gibi bir dizi yaş elde etmemize olanak vermiştir (Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Araş. Gör. Oktay Çetin'in sonuçları)[10].

KARE	AH	YAŞ 1	YAŞ 2
G15 (A1)	10	66.7±9.9	69.9±10.4
G17 (A4)	10	63.5±10.0	66.1±10.4
G16 (A3)	10	66.3±10.5	69.1±11.0
G16 (A3)	11	72.2±11.3	75.6±11.7
G17 (A4)	11	70.4±11.2	72.9±11.5
G15 (A1)	11	71.6±11.4	74.4±11.8
G16 (A3)	14	90.4±12.9	95.4±13.7
G18 (A5)	17	103.1±16.1	108.8±17.0
G18 (A5)	18	105.3±16.3	112.5±17.4

Karain'in hiç olmazsa bazı seviyelerinin yaşlandırılmış olması önemli bir gelişme ve sevindirici bir olaydır[11].

KAYNAKLAR

YALÇINKAYA, I. (1992).- "1990 Yılı Karain Kazıları". *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Çanakkale, 27-31 Mayıs 1991, Ankara, 1992: 33-54.

YALÇINKAYA, I, M. OTTE, O. BAR-YOSEF, J. KOZLOWSKI, J.-M. LEOTARD et H. TAŞKIRAN. (1992).- "Karain 1991 Recherches Paléolithiques en Turquie du Sud. Rapport Provisoire". *Paléorient*, 18/2, Paris, 1992: 109-122.

YALÇINKAYA, I. (1993).-"1991 Yılı Karain Kazıları". *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 25-29 Mayıs 1992, Ankara, 1993.

YALÇINKAYA, I., M. OTTE, O. BAR-YOSEF, J. KOZLOWSKI, J.-M. LEOTARD and H. TAŞKIRAN. (1993).- "The Excavations at Karain Cave, South-Western Turkey: An Interim Report". in *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, University Museum Symposium Series Volume V. Pennsylvania, 1993: 101-117.

(10) Bu sonuçların ayrıntılı açıklamaları, XV. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısında Ay Melek Özer ve Oktay Çetin tarafından sunulmuştur.

(11) Bir diğer sevindirici olay ise kazı evinin inşaatının başlamış olmasıdır. Bunun için Tabiat ve Kültür Varlıkları Eski Genel Müdürü Sn. Altan Akat'a ve Antalya İl Özel İdare Müdürlüğü'ne sonsuz teşekkür borçluyuz.

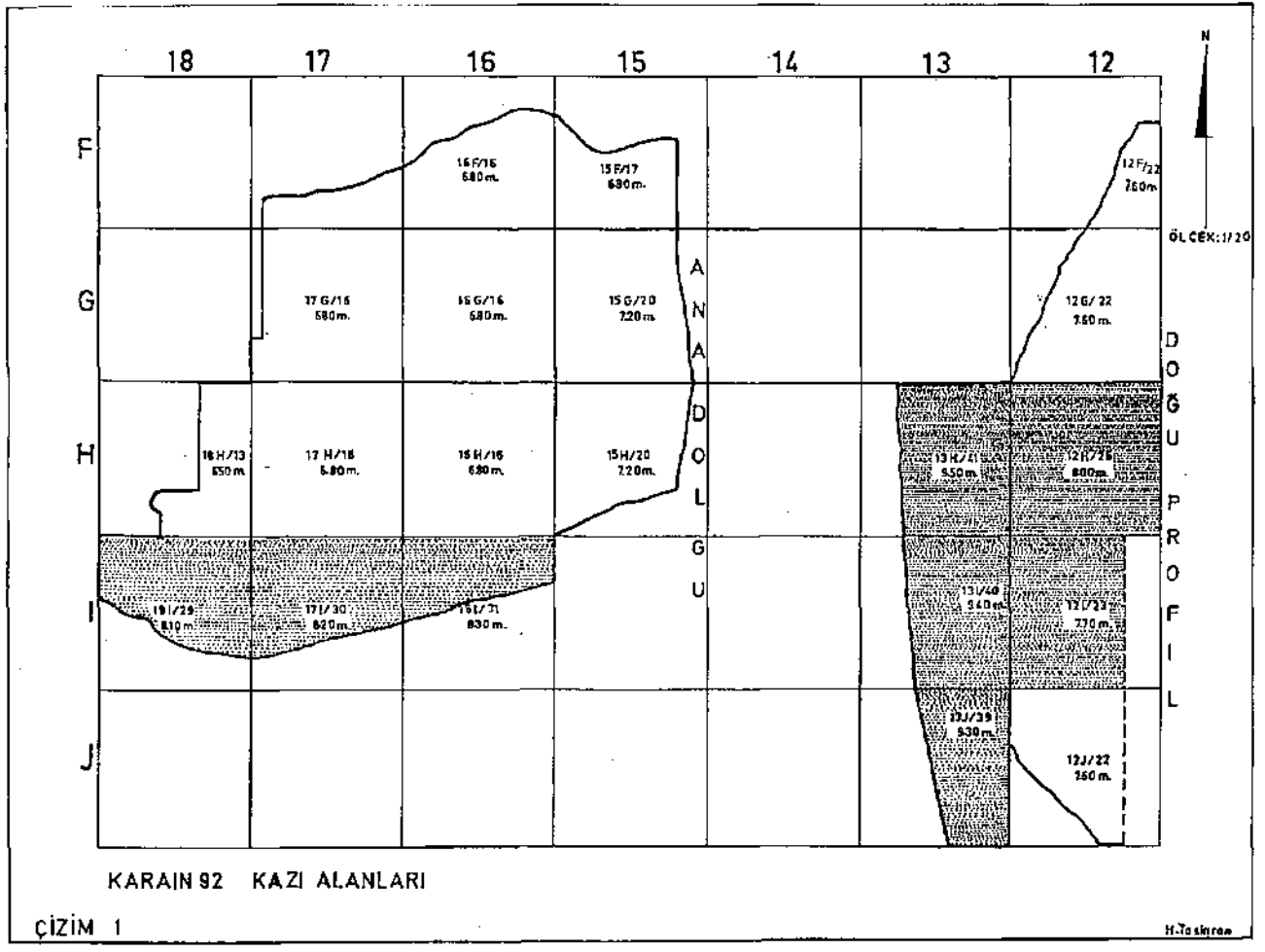

KARAIN 92 KAZI ALANLARI

ÇİZİM 1

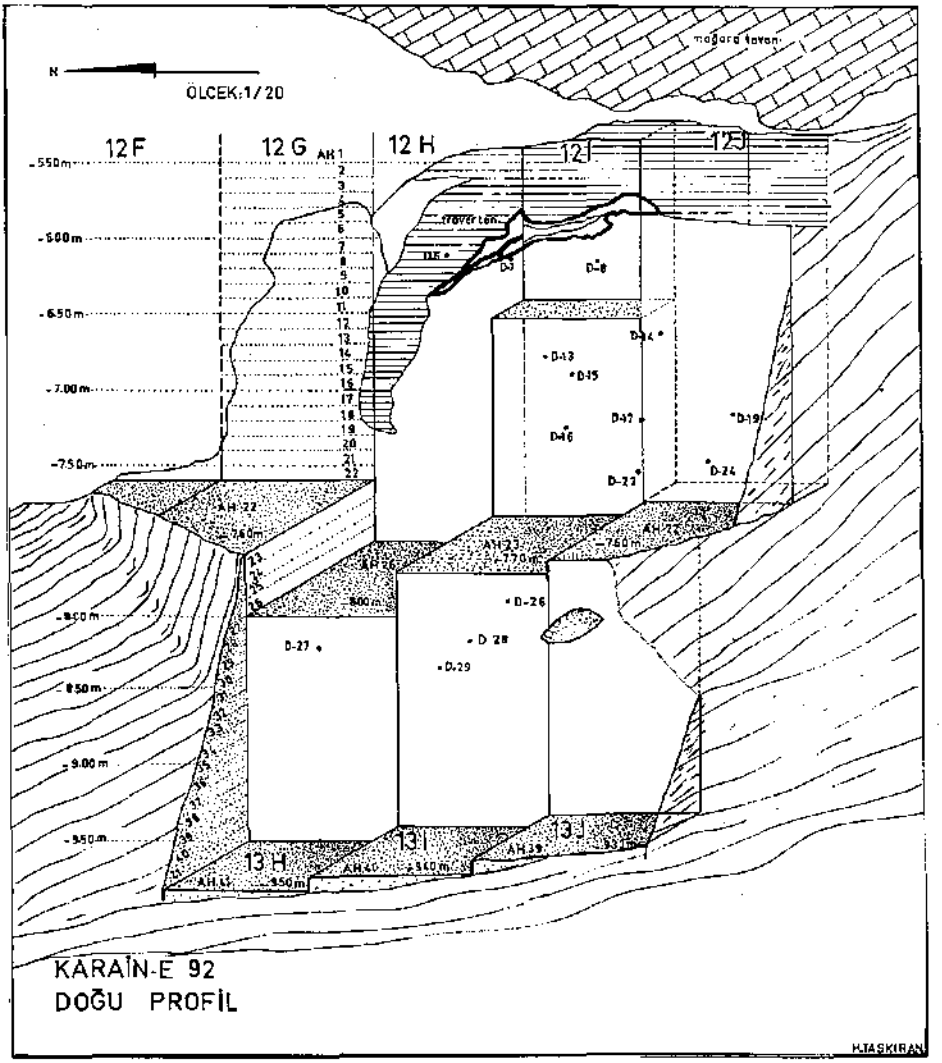
ÖLCEK:1/20
12 F
12 G
12 H
12 I
12 J
13 H
13 I
13 J
KARAİN-E 92
DOĞU PROFİL
H.TAŞKIRAN

Çizim: 2

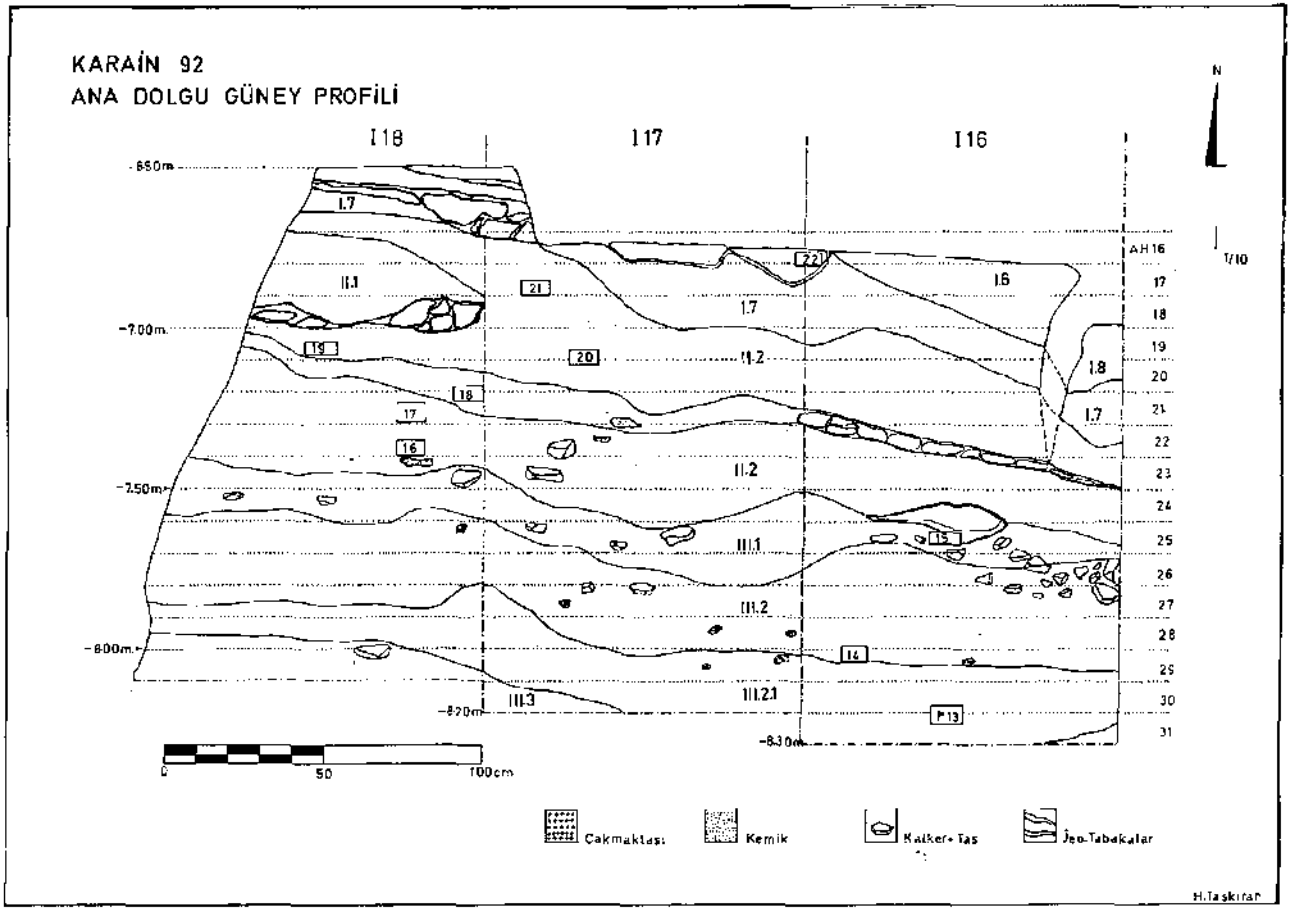
KARAİN 92
ANA DOLGU GÜNEY PROFİLİ
I18
I17
I16
N
T/10
-8.50m
-7.00m
-7.50m
-8.00m
-8.20m
-8.30m
I.7
II.1
II.2
III.1
III.2
III.2.1
III.3
I.6
I.8
AH16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
0
50
100cm
Çakmaktaşı
Kemik
Kalker+Taş
İnce-Tabakalar
H.Taşkıran

Çizim: 3

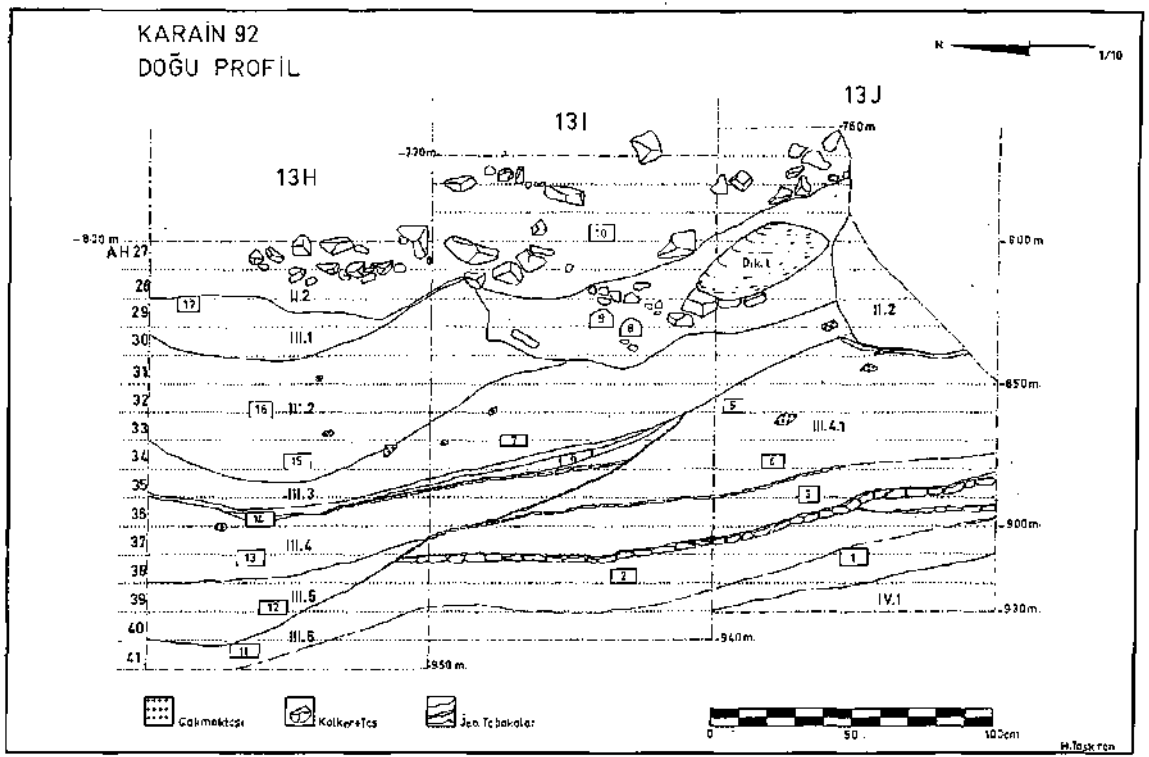
KARAİN 92
DOĞU PROFİL
N
1/10
13H
13I
13J
AH 27
II.2
III.1
III.2
III.3
III.4
III.5
III.6
III.4.1
IV.1
Dik.1
Çakmaktaşı
Kalker+Taş
Jen. Tabakalar
0
50
100cm
H.Taşkıran

Çizim: 4

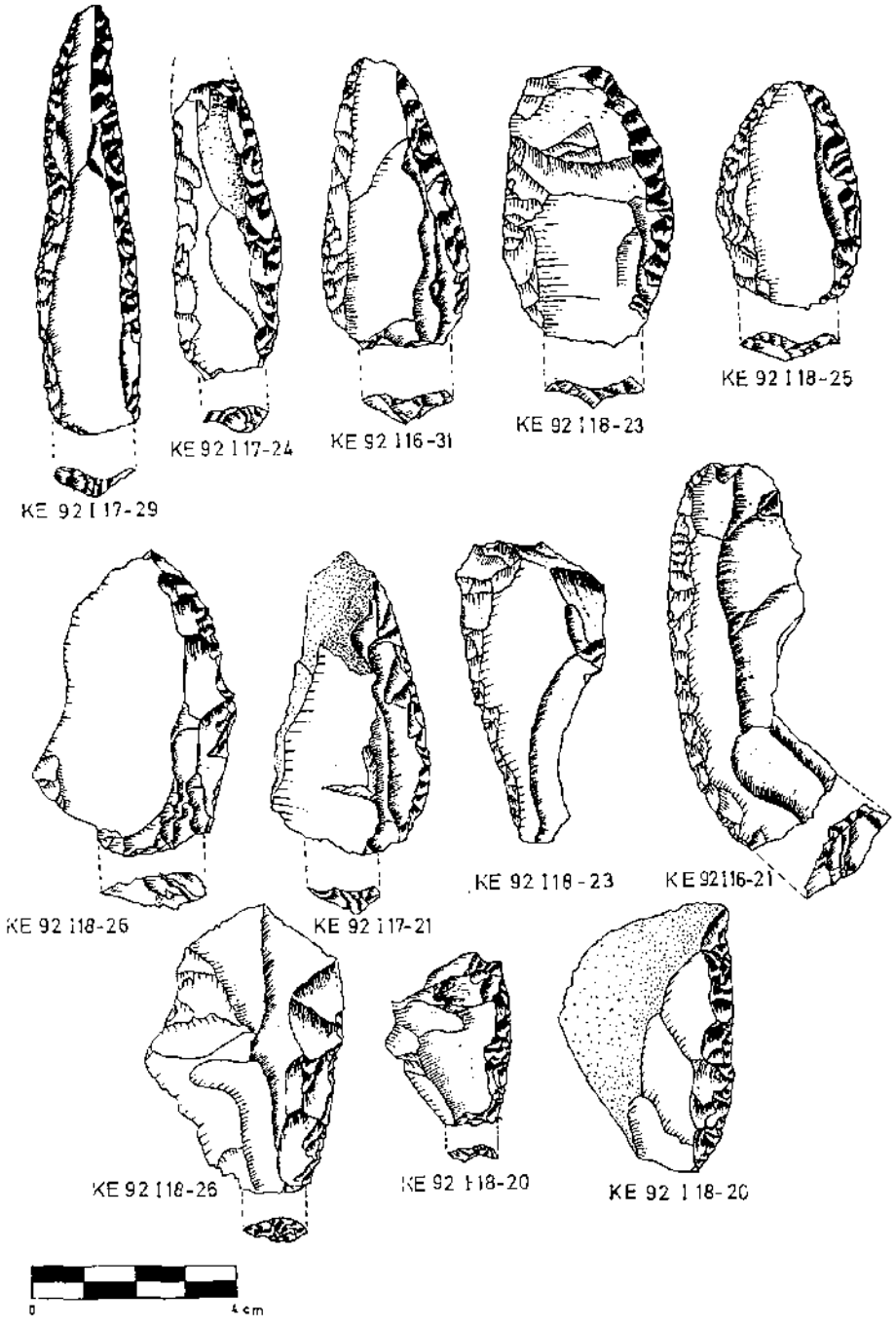
KE 92 I 17-29
KE 92 I 17-24
KE 92 I 16-31
KE 92 I 18-23
KE 92 I 18-25
KE 92 I 18-26
KE 92 I 17-21
KE 92 I 18-23
KE 92116-21
KE 92 I 18-26
KE 92 I 18-20
KE 92 I 18-20
0
4 cm

Çizim: 5

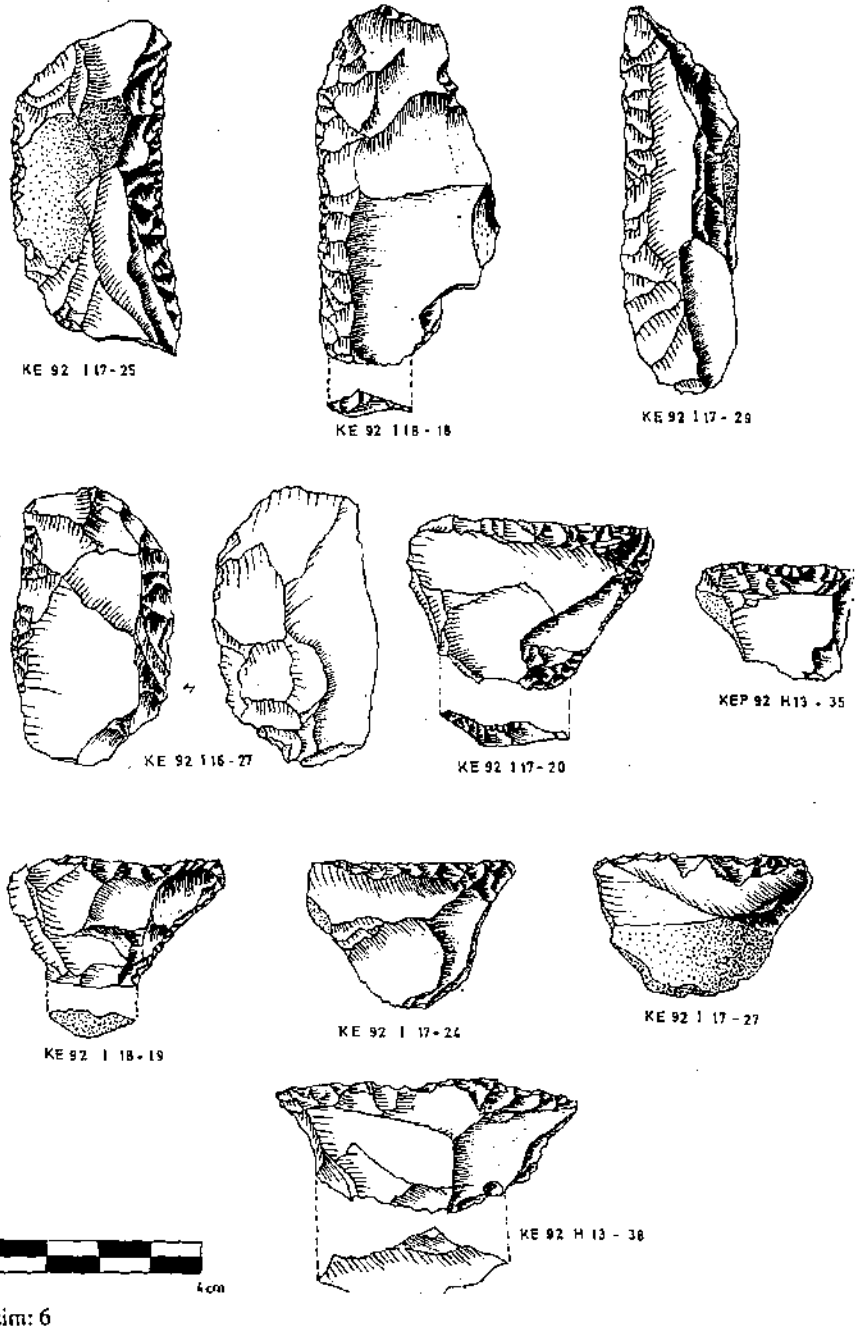
KE 92 I 17-25
KE 92 I 18-18
KE 92 I 17-29
KE 92 I 16-27
KE 92 I 17-20
KEP 92 H13-35
KE 92 I 18-19
KE 92 I 17-24
KE 92 I 17-27
KE 92 H 13-38
0
4cm

Çizim: 6

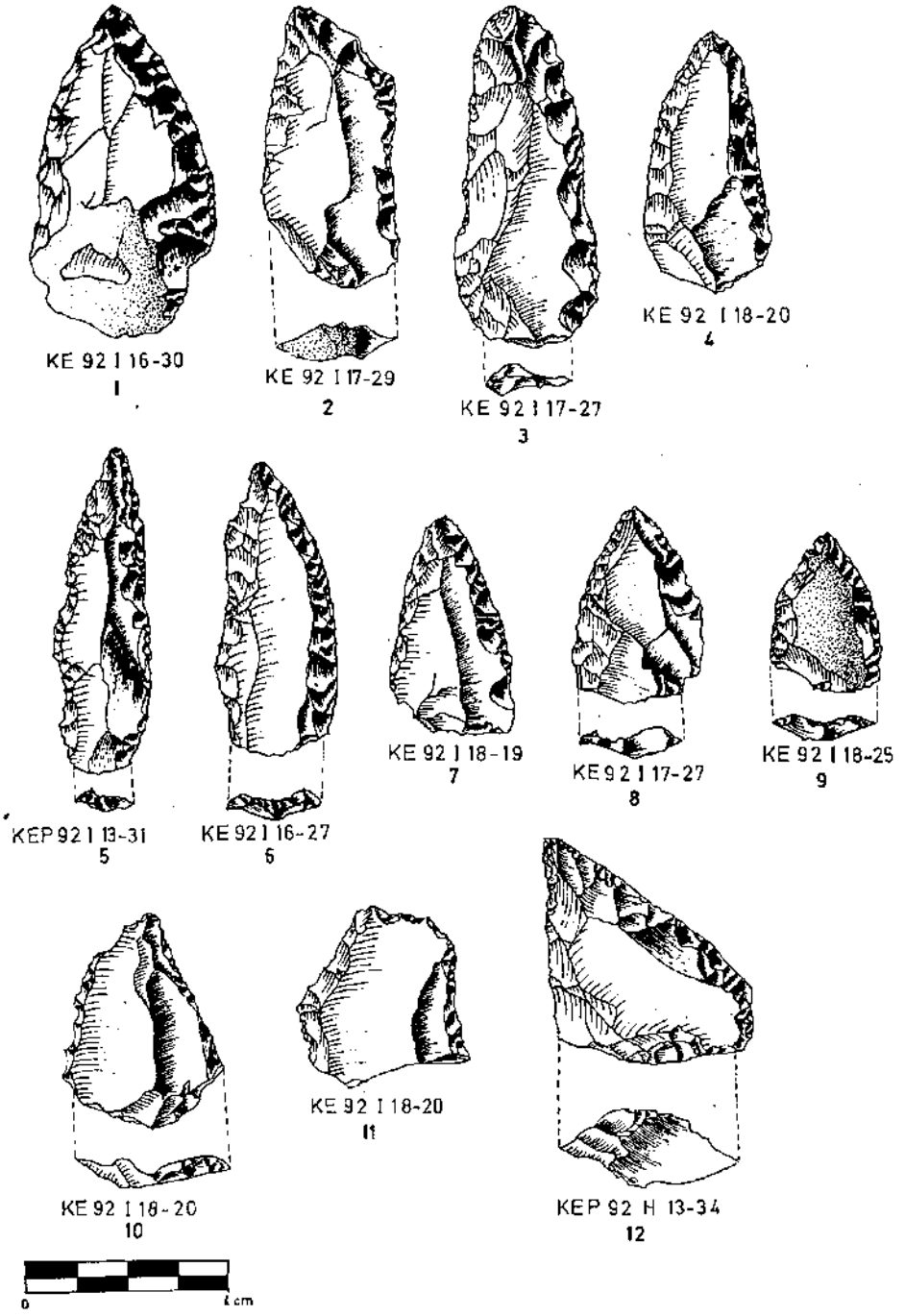
KE 92 I 16-30
1
KE 92 I 17-29
2
KE 92 I 17-27
3
KE 92 I 18-20
4
KEP 92 I 13-31
5
KE 92 I 16-27
6
KE 92 I 18-19
7
KE 92 I 17-27
8
KE 92 I 18-25
9
KE 92 I 18-20
10
KE 92 I 18-20
11
KEP 92 H 13-34
12
0
1 cm

Çizim: 7

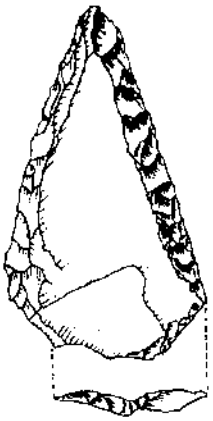

KE 92 I 18-15

KE 92 I 16-31

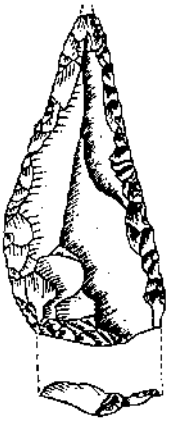

KE 92 I 17-24

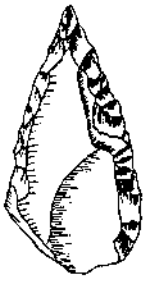

KE 92 I 17-21

KE 92 I 17-24

KE 92 I 18-25

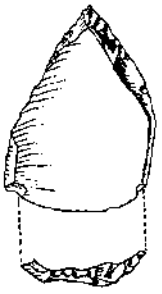

KE 92 I 18-25

KE 92 I 16-20

Çizim: 8

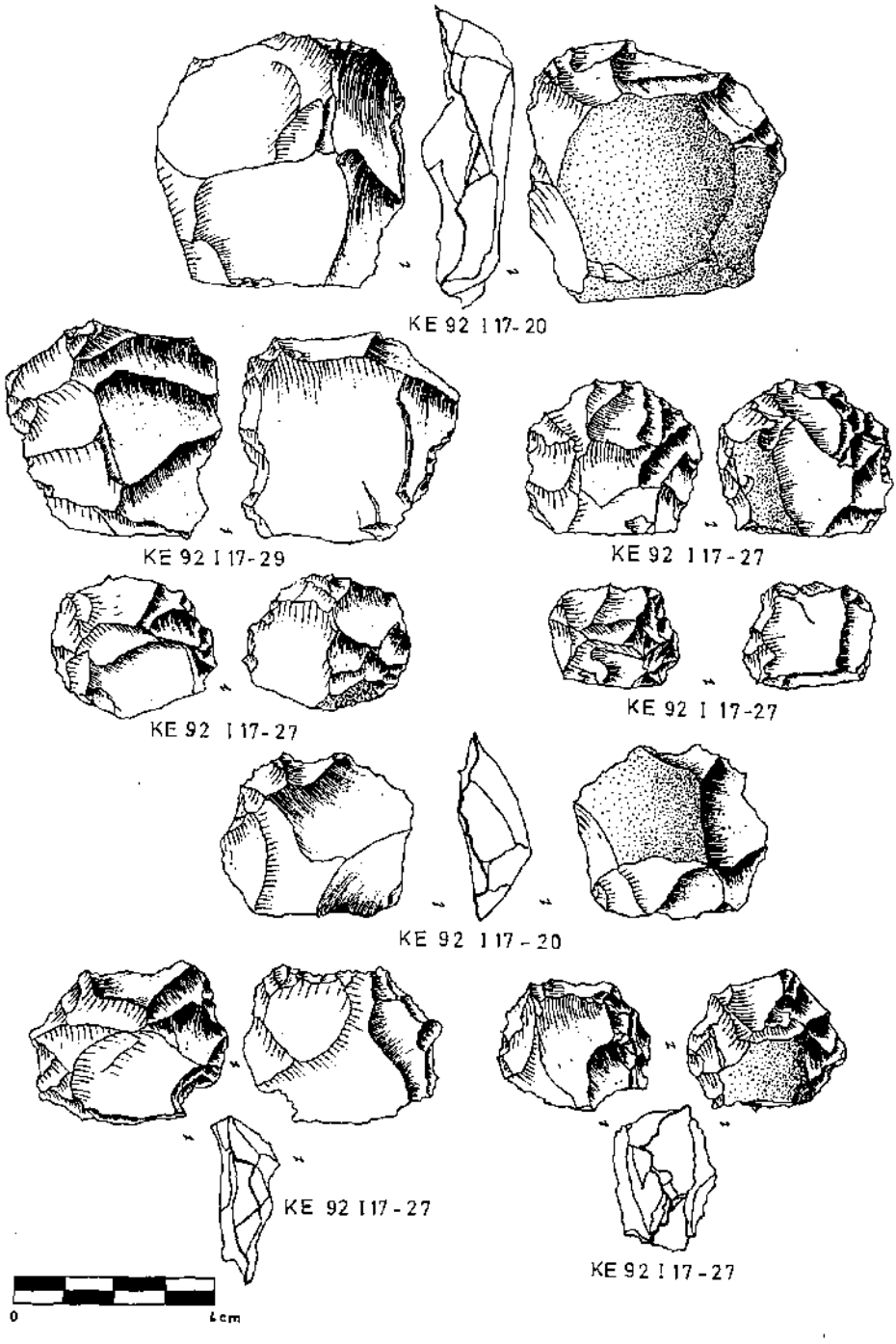
KE 92 I 17-20
KE 92 I 17-29
KE 92 I 17-27
KE 92 I 17-27
KE 92 I 17-27
KE 92 I 17-20
KE 92 I 17-27
KE 92 I 17-27
0
4cm

Çizim: 9

1992 YILI ÖKÜZİNİ KAZISI

*Işın YALÇINKAYA**

Antalya Müzesi Müdürlüğü adına, bilimsel başkanlığımız altında gerçekleştirilen 1992 yılı Öküzini kazısı, 10.08.1992 tarihinde başlamış, 15.09.1992 tarihinde sona ermiştir[1].

1992 Yılı Öküzini Kazı Çalışmaları:

- Döküntü kaldırma çalışmaları;
- Kazılar;
- Plan, proje çizimi, determinasyon ve analiz çalışmaları;

olmak üzere üç kategoride gerçekleştirilmiştir.

Döküntü Kaldırma Çalışmaları

1990 ve 1991 yıllarında yapılan kazıların sonucunda ortaya çıkarılan A ve B profillerini (Çizim: 1), Öküzini'nin girişine göre sol taraftaki duvarın üzerine yaslanmış olan dolgulara doğru uzatmak, tabakaların uzantılarını görmek ve bunları boşluğun çevresi boyunca izleyebilmek için gerekliydi. Ne var ki, bu kısımdaki sedimanlar, eski sondaj çukurunun kenarı boyunca, çukurun içine doğru akmıştı, dolayısiyle in-situ tabakaların üzerinde yer değiştirmiş sediman yığınları bulunmaktaydı. İn-situ tabakalara ulaşabilmek için bu akmış yığınları kaldırmak gerekmekteydi. Bu gereksinmeden yola çıkarak, zaman akımı içersinde sertleşmiş olan bu döküntü yığınları hızla, ancak in-situ tabakaları gözden kaçırmamak için de çok dikkatli bir biçimde kazılmışlardır. Kızıl kahverengi homojen sedimanlara ulaşılınca, döküntü kaldırma çalışmaları durdurulmuştur.

* Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı ANKARA.

(1) Anılan tarihler arasında yapılan bu kazılar, yine geçen yıllarda olduğu gibi, Karain kazılarına paralel olarak yürütülmüş, adı geçen kazının yerli ve yabancılardan oluşan ekibi ve lojistik olanaklarından yararlanılmıştır. Karain kazısının ekip elemanlarına özverili gayretleri, Antalya Müzesi Müdürlüğü'ne yardımları için teşekkürü bir görev sayıyoruz.

Çünkü bu sedimanlar in-situ tabakalara aittiler. Temizlik kazısı sonucunda elde edilen büyük hacimdeki döküntü toprak kuru elemeye tâbi tutulmuş ve içindeki çakmak taşları ayıklanarak 1992 yılı döküntüleri ulamında sınıflandırılmıştır. Bu topluluk içinde ele geçen kaya kristalinden yaprak biçimli bir parça, çok ilginç ve ünik bir buluntudur. Ancak ne yazık ki, toprağın akması sırasında stratigrafik konumunu yitirmiştir.

Kazılar

Akıntı toprağın kaldırılmasından sonra esas kazıya I5d çeyrek karesinin bulunduğu kısımdan başlanılmıştır (Çizim: 1). İlk önce I5d kareciğinde 1991 yılında kazılmadan bırakılan 12. arkeolojik seviye; bunu izleyerek de I6d çeyrek karesinin 14. arkeolojik seviyesi kaldırılmıştır[2].

Kazı daha sonra, döküntünün kaldırıldığı kısma doğru uzatılarak I7, I8, I9, I10, J7, J8, J9, J10, K8, K9, K10 kareleri kazılmış; yine 1990 ve 1991 yıllarında kazılan L5 ve L6 karelerinde biraz daha derinleşilmiştir (Çizim: 1). Kazılan tüm çeyrek kareler, arkeolojik ve jeolojik seviyeleri ile, arkeolojik seviyelerin başlangıç ve bitiş kodları Tablo: 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Tabloların incelenmesi sırasında görüleceği gibi, yalnızca J8 ve J9 karelerinde tam metrekarede çalışılmıştır. Diğerleri çeyrek kareler, bazıları ise kare kalıntıları şeklindedirler. Bu sonuncuları özellikle eski sondaj çukurunun kenarına denk düşenlerdir.

Bu sezonun stratigrafisinde insan etkinliğine ilişkin önemli bir durum saptanmıştır: 1990 ve 1991 yılları kazılarının profilleri üzerinde görülen kalker taş kuşağının[3], daha sonraki dönemlerde açılmış olabilecek bir mezar çukuru ile kesilmiş olduğu ortaya konmuştur. Bu gömütün yaşı C14 analizleriyle G.Ö.12.140±140 olarak belirlenmiştir[4].

Daha önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl da hemen hemen tüm seviyelerden kömür örnekleri toplanabilmiştir. Bu durum mağaranın iskanı boyunca ateşin yoğun bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Ancak bugüne kadar konsantre bir ateş izine, ya da düzenlenmiş bir ocağa rastlanamamıştı. Küllü depolar daima üst üste binmiştir. Fizik ya da şimik olaylar, ocakları yerel olarak bozmuştur. Nihayet bu sezonda üç tane

(2) Yalçınkaya, 1993: 45; Tablo. 1
(3) Yalçınkaya, 1993: 45
(4) Kemikler üzerinde yapılan bu yaşlandırma, diğer tabakaların yaşlarıyla karşılaştırıldığında, oldukça yaşlı bir tarih vermektedir. Oysa, arkeolojik açıdan daha genç bir yaş beklenmekteydi. Dolayısıyle bu yaşlandırmanın bir kez daha kontrol edilmesi gerekmektedir.

OKUZINI 1992.KAZILAN KARELER.ARKEOLOJIK VE JEOLOJIK SEVIYELER				
KARE	Ç.KARE	ARKEOLOJIK SEVIYE	KODU	JEO.SEVIYE
I5	d	12, 13, 14	-292 / -322	III
I6	b	12, 13, 14	-292 / -322	III
I6	d	14, 15	-312 / -332	III
I7	b	5	-227 / -232	I
I7	b	6, 7, 8, 9, 10	-232 / -282	II
I7	b	11.12.13,14,15	-282 / -332	III
I7	d	4	-220 / -222	I
I7	d	5, 6, 7, 8	-222 / -262	II
I8	b	5, 6, 7, 8	-223 / -262	II
I8	d	7, 8, 9	-246 / -272	II
I9	b	9, 10	-262 / -282	II
I9	b	11	-282 / -292	III
I9	d	8, 9, 10	-256 / -282	II
I9	d	11	-282 / -292	III
I10	b	8, 9, 10	-257 / -282	II
I10	b	11	-282 / -292	III
J7	a	9, 10	-269 / -282	II
J7	a	11, 12	-282 / -302	III
J8	a	8, 9, 10	-259 / -282	II
J8	a	11, 12	-282 / -302	III
J8	b	19, 20, 21, 22	-362 / -402	IV
J8	c	10	-278 / -282	II
J8	c	11, 12, 13, 14, 15	-282 / -332	III
J8	c	16,17,18,19,20,21,22	-332 / -402	IV
J8	d	17,18,19,20,21,22	-349 / -402	IV

Tablo: 1

ÖKÜZİNİ 1992.KAZILAN KARELER,ARKEOLOJİK VE JEOLOJİK SEVİYELER				
KARE	C.KARE	ARKEOLOJİK SEVİYE	KODU	JEO.SEVİYE
J9	a	12, 13, 14, 15	-292 / -332	III
J9	a	16, 17	-332 / -352	IV
J9	b	18, 19	-352 / -372	IV
J9	c	13, 14, 15	-302 / -332	III
J9	c	16, 17	-332 / -352	IV
J9	d	18	-352 / -362	IV
J10	a	14, 15	-316 / -332	III
J10	a	16, 17	-332 / -352	IV
J10	b	18	-352 / -362	IV
J10	c	14	-318 / -322	III
K8	a	21, 22	-382 / -402	IV
K8	c	18, 19, 20, 21, 22	-353 / -402	IV
K8	d	21, 22	-382 / -402	IV
K9	a	17, 18, 19	-351 / -372	IV
K9	c	19	-362 / -372	IV
K10	a	18	-352 / -362	IV
L5	c	27, 28, 29	-439 / -472	VII
L5	d	27, 28, 29	-439 / -472	VII
L6	a	26, 27	-437 / -452	VII
L6	b	26, 27	-437 / -452	VII

Tablo: 2

ocak yeri açıkca saptanabilmiştir (Çizim: 2, 3, 4, 5). Bunlardan iki tanesi, yan yana olup aynı oturma tabanına aittiler (Çizim: 2, 4). Üçüncüsü ise daha alttaki seviyelerde yer almaktadır (Çizim: 3). Yoğun bir biçimde kullanıldıkları anlaşılan bu ocakların düzenleniş biçimleri de oldukça ilginçti. Bundan önceki raporumuzda, döşemeler üzerine düştüklerinden söz ettiğimiz büyük kalker blokları[5], bu ocaklar için bir çeşit paravan olarak kullanılmışlardır. Böylelikle ocaklarda yakılan ateşler mağaranın ağzından giren rüzgara karşı korunmuşlardır. Ocaklar paravanlar arasına hafifçe oyulmuş küvetler biçimindedirler. Küvetlerin içleri çoğunlukla çamur halinde olan odun kömürleriyle silme doludurlar. I9b'nin 9. seviyesinde olduğu gibi, içlerinde zaman zaman çok iri kömür parçaları da bulunmuştur. Bilindiği gibi, bu türden kalıntılar paleoekoloji, özellikle ortamın odun türü özler açısından zenginliği ve yeğlenen yakacak türleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ocakların kazılması sırasında dikkati çeken bir diğer nokta da yan yana bulunan iki ocağın arasının taş bir döşeme ile kaplanmış olmasıdır (Çizim: 5).

I7b çeyrek karesinin 12. ve 13. arkeolojik seviyelerinde ise, yoğun yanma izleri ve kül katmanları oldukça ilginç bir görünüm sergilemektedir. Kesit üzerinde beyaz, kızıl, siyah ve tekrar beyaz ince katmanlar bulunmaktadır. 60-65 cm uzunluğunda 20 cm kalınlığındaki bu lokal katlaşmalı kısım da bir diğer ocak yerini temsil etmektedir.

Kazılan plânkarelerde endüstrilerin dağılımına gelince; arkeolojik seviyelere göre farklılıklar görülmektedir. Bu farklılık, bir karenin bütün çeyrek karelerinin kazılmamasından ileri gelmektedir. Endüstrilerin dağılımları açısından sağlıklı bir fikir edinebilmek için, tüm çeyrek kareleri kazılan J8 ve J9 plankareleri esas olarak alınmıştır. Bu karelerdeki dağılım Grafik 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Üst seviyelerde geometrik mikrolitler ele geçmiştir. Bunların içinde çok sayıda segman, bir miktar trapez ve az sayıda üçgen parça bulunmaktadır. Alt seviyelere doğru dörtgen formlarda artış, diğer tiplerde azalma görülür (Resim: 1). En alt seviyelerde geometrik mikrolitler kaybolur. Ayrıca eğik budanmış dilgiler, sırtlı dilgi ve dilgicikler, dişlemeliler, çentuklular arkeolojik tabakalarda dağınık olarak bulunurlar (Resim: 2). Bütün silsile boyunca görülen ortak alet tipi ise ön kazıyıcılardır. Bunların önemli bir kısmı dilgilerin uçlarına yapılmışlardır. Bu tipler, büyük bir olasılıkla sapa tutturularak kullanılmışlardır. Birçok örnek kullanım sırasında kırılmış görülmektedir. Zira bükülerek kırılmanın izlerini taşıyan örneklerin sayısı bir hayli çoktur (Resim: 3/1-15). Yongalar üzerine yapılmış basit (Resim 3/24, 25, 26, 27, 29; Resim: 4/1, 2, 4, 5, 6, 7), ikili

(5) Yalçınkaya, 1993: 46.

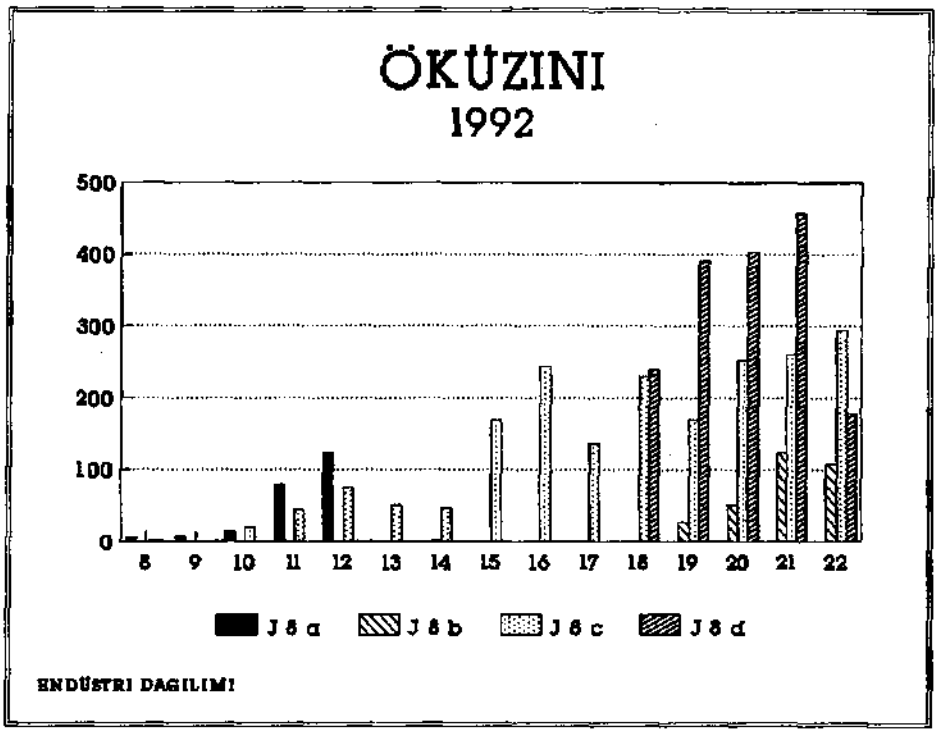
ÖKÜZINI
1992
500
400
300
200
100
0
8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
J 8 a
J 8 b
J 8 c
J 8 d
ENDÜSTRI DAGILIMI

Grafik: 1

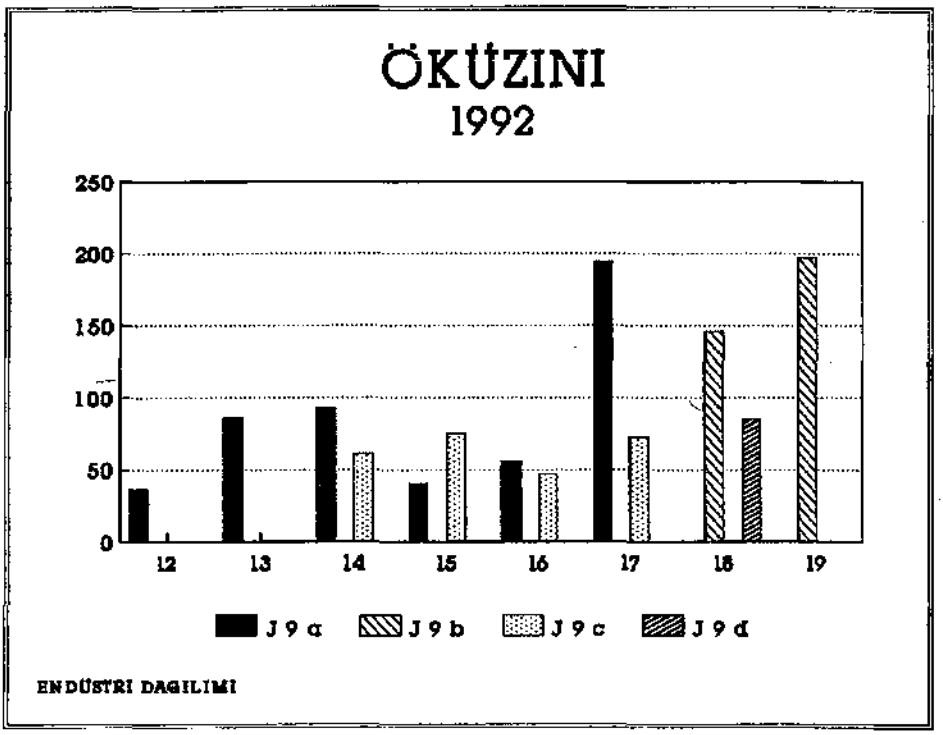
ÖKÜZINI
1992
250
200
150
100
50
0
12
13
14
15
16
17
18
19
J 9 a
J 9 b
J 9 c
J 9 d
ENDÜSTRI DAGILIMI

Grafik: 2

(Resim: 4/8) ve yuvarlak (Resim: 4/3) ön kazıyıcılar da vardır. Bunların içinde en fazla sayıda olanlar basit ön kazıyıcılardır.

Dilgiler, çekirdek tablaları, taş kalem kıymıkları, çekirdek ve diğer yongalama artıkları, yongalamanın mağara içinde yapıldığı izlenimini vermektedir. Çok sayıdaki çekirdekler değişik formlar göstermektedirler. Bir kısım dilgicik çekirdeği, hammadde bloğunun tek yüzünden tükenene kadar yongalandığını göstermektedir. Ayrıca kübik ve piramit biçimli çekirdekler de vardır. Prizmatik çekirdekler tek ya da çift kutupludurlar. Çift vurma düzlemlilerde, bu düzlemlerle çekirdek yüzeyi arasındaki açı 35° civarındadır. Tek vurma düzlemlilerde ise 90° dir. Çekirdeklerin çoğu yassı çakıllarla gerçekleştirilmişlerdir. Bu isteyerek yapılmış seçim, bloğun sistematik arayışını yansıtmaktadır. Bloğun bu ilk formu, iki kutuplu bir yöntemi olanaklı kılmaktadır.

Yine 1992 yılı kazılarından, taş endüstri arasında ayrıca, paleolitik sonu teknoloji ve tipolojisine aykırı bazı buluntular da ele geçmiştir. Levallois bir çekirdek ve yonga ile moustérien tipte bir kenar kazıyıcı bu örnekleri oluşturmaktadır. Bunlar büyük bir olasılıkla Öküzini insanları tarafından Karain çevresinden toplanarak buraya getirilmişlerdir, yani bir ikincil kullanım söz konusudur.

Bu yılki kazılarda yine kırık çakıl parçaları, delinmiş yumuşakça kabukları, radyolarit boncuk, bızlar ve işlenmiş diğer kemik objeler çeşitli seviyelerde gün ışığına konmuştur.

Plân, Profil Çizimi; Determinasyon ve Analiz Çalışmaları

Gerek kazı sırasında, gerekse kazının bitiminde ortaya çıkan profiller, temizlendikten ve üzerlerine ipler gerildikten sonra Araş. Gör. Metin Kartal ve Dr. Jean-Marc Léotard tarafından çizilmiş, 1991 yılı profil çizimleri ise kontrol edilmiştir (Çizim: 2, 3).

Ocaklı ve taş döşemeli tabanların planları da çizilmiştir[6] (Çizim: 4, 5).

Karain'e paralel olarak bazı determinasyon ve analiz çalışmaları da yapılmıştır.

(6) Bu raporda sunulan profil ve plan çizimleri Araş. Gör. Metin Kartal; alet çizimleri ise Uzman Beray Kocakındakçı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendilerine teşükkürlerimizi sunarız.

Palinolojik analizler için sediman örnekleri, C14 yaşlandırmaları için ise "flotation" yöntemiyle kömür örnekleri toplanmıştır.

Bu arada bazı sonuçlar da alınmıştır:

- Hemen hemen bütün seviyelerden çok sayıda favna kalıntıları gün ışığına çıkarılmış ve bunların ilk sınıflaması kazı yerinde yapılmıştır.

1991 yılında örnek olarak alınan dişlerin mineleri üzerinde Libermann ve Tostevin tarafından yapılan ilk analizler, hayvanların çoğunlukla ilkbahar ve yaz aylarında avlandıklarını göstermiştir.

Prof. A. Gautier'nin belirlemelerine göre; en azından üç tafonomik grup ayırdedilmektedir. En önemli grup, avlanarak tüketilenlerdir. Bunlar temel olarak yabani koyun-keçi ve alageyik kalıntılarıdır. Ayrıca domuz, geyik, karaca ve birkaç kuş türü ile tavşan kalıntılarının bir kısmı da olasılıkla bu grup içine girmektedir. Bir diğer grup işlik yeri ürünleridir ki hepsi de Akdeniz'den getirilmiş denizel yumuşakçaları içermektedir. Bunların çoğu delinmiş süs eşyalarını oluşturmaktadır. Bu grup içine yine temel av hayvanlarına ait çalışılmış kemikler de girer. Üçüncü grup ise, insanla çağdaş olan kalıntılardır. Yani insan tarafından isteyerek getirilmemişler, mağaraya çeşitli yollarla gelmişlerdir. Bunlar; tatlı su gastrapotları, yengeçler, balıklar, amfibiyenler (kurbağagiller), yılanlar kertenkeleler, küçük kuşların büyük çoğunluğu, köstebek ve küçük kemirgenlerdir. Etoburların çoğu ise mağaranın ziyaretçileridir.

- Antrakolojik analizlere göre; özlerin büyük bir kısmı, özellikle ağaçlar ve çalılar mağaraya taşınmış ve yakacak olarak kullanılmışlardır. Birçok tür saptanmıştır.

Üst seviyeler (1a1) holosen yaştadır ve dişbudak, yaprak döken meşe, zeytin gibi, nemli bir iklimi gösteren Akdeniz elemanlarını içermektedirler.

Daha altta (IV, VIa ve VII) ağaçlar daha seyrek görünürler. Dişbudağın varlığına karşın, badem ağaçları temel türdür. Bu topluluk içinde ılgın ağacı, kayın ağacı ve kavağın varlığı, daha soğuk ve nemli bir iklimi göstermektedir. Hiç kuşkusuz ki bu türler, kaynaklar bakımından zengin olan sitin ortamını yansıtmaktadır.

- Bu yıl mezarın yaşı dışında bir diğer C14 yaşı daha elde ettik. Daha önceki yıllarda elde edilen yaşları da kapsayan tablo aşağıda görülmektedir.

ÖKÜZİNİ MAĞARASI C 14 YAŞLARI			
ÖRNEK NO	LAB.NO	ARK.SEV.	C 14 YAŞI
ÖRNEK 1:	*(RT-1441)	(AH 5)	G.Ö. 10.440±115
ÖRNEK 2:	*(GX-16283) *(LV-1895)	(AH 6+7) (AH 6+7)	G.Ö. 11.880±530 G.Ö. 11.440±100
ÖRNEK 5:	(RT-1442)	(AH 13+14)	G.Ö. 12.260±90
ÖRNEK 6:	(GX-16284) (LV-1896)	(AH 19+20) (AH 19+20)	G.Ö. 12.595±280 G.Ö. 13.060±360
L5c/d GH:7	(LV-2057 D)	(AH 27)	G.Ö. 15.740±290

* RT: Weizmann Institute of Science (ISRAİL)
GX: Geochron Laboratories Division (A.B.D.)
LV: Universite Catholique de Louvain (İNAN) (BELÇİKA)

Elde bulunan bütün yaşlar, sistematik bir tutarlılık ve stratigrafik gözlemlere uyarlılık göstermektedirler.

- Jeolojik incelemeler, bu mağaranın iskan öncesinde suyun çıkmasıyla açıldığını ve daha sonraki çöküntülerle genişlediğini göstermişti. Akarsu daha sonra yön değiştirmiştir. Gerçekten de Öküzini'nin kesitine genel bir bakış yapılacak olursa, alt kısmı nemli, üst kısmı ise kurudur. Bu ise, mağaranın yeraltı sularının nemini dipten çekmekte olduğunu düşündürtmektedir.

Sonuç olarak; diş mineleri, bitki kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen gözlemler, Öküzini'nin temel olarak ilkbahar ve yaz kamp yeri olarak kullanıldığını ve iskanın bazen sonbaharda da sürdüğünü göstermektedir.

Bu ise prehistorik insanların kışı nerede geçirdikleri problemini ortaya çıkarmaktadır. Beldibi, Belbaşı gibi, kıyı kenarındaki diğer Paleolitik sonu sitlerin varlığı, yıllık yer değiştirmenin yine Akdeniz kıyısında cereyan ettiğini akla getirmektedir.

KAYNAK

YALÇINKAYA I (1993).- "1991 Öküzini Kazıları". XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Ankara, 25-29 Mayıs 1992, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993: 43-58.

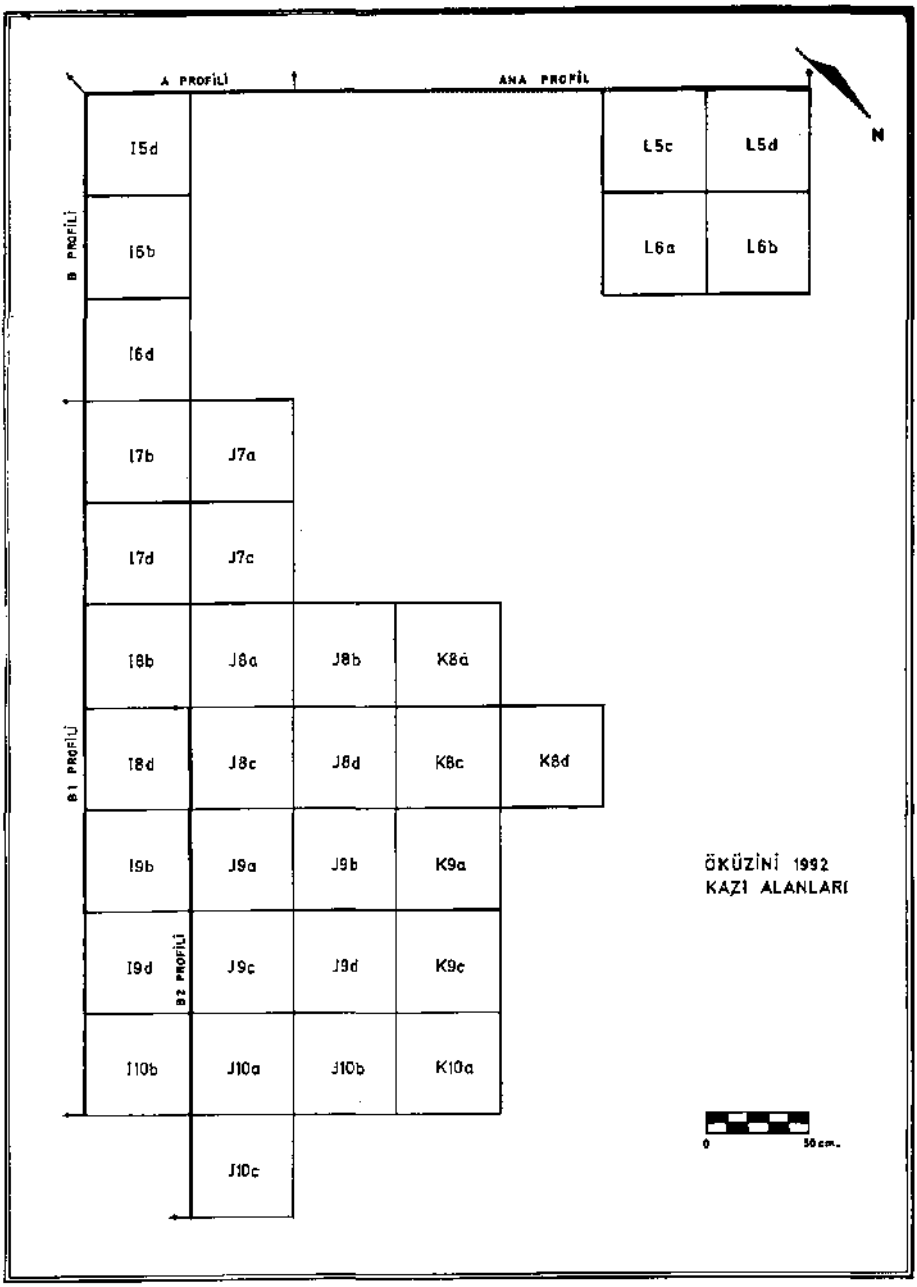
A PROFİLİ
ANA PROFİL
N
B PROFİLİ
B1 PROFİLİ
B2 PROFİLİ
I5d
I6b
I6d
I7b
J7a
I7d
J7c
I8b
J8a
J8b
K8a
I8d
J8c
J8d
K8c
K8d
I9b
J9a
J9b
K9a
I9d
J9c
J9d
K9c
I10b
J10a
J10b
K10a
J10c
L5c
L5d
L6a
L6b
ÖKÜZİNİ 1992
KAZI ALANLARI
0
50 cm.

Çizim: 1

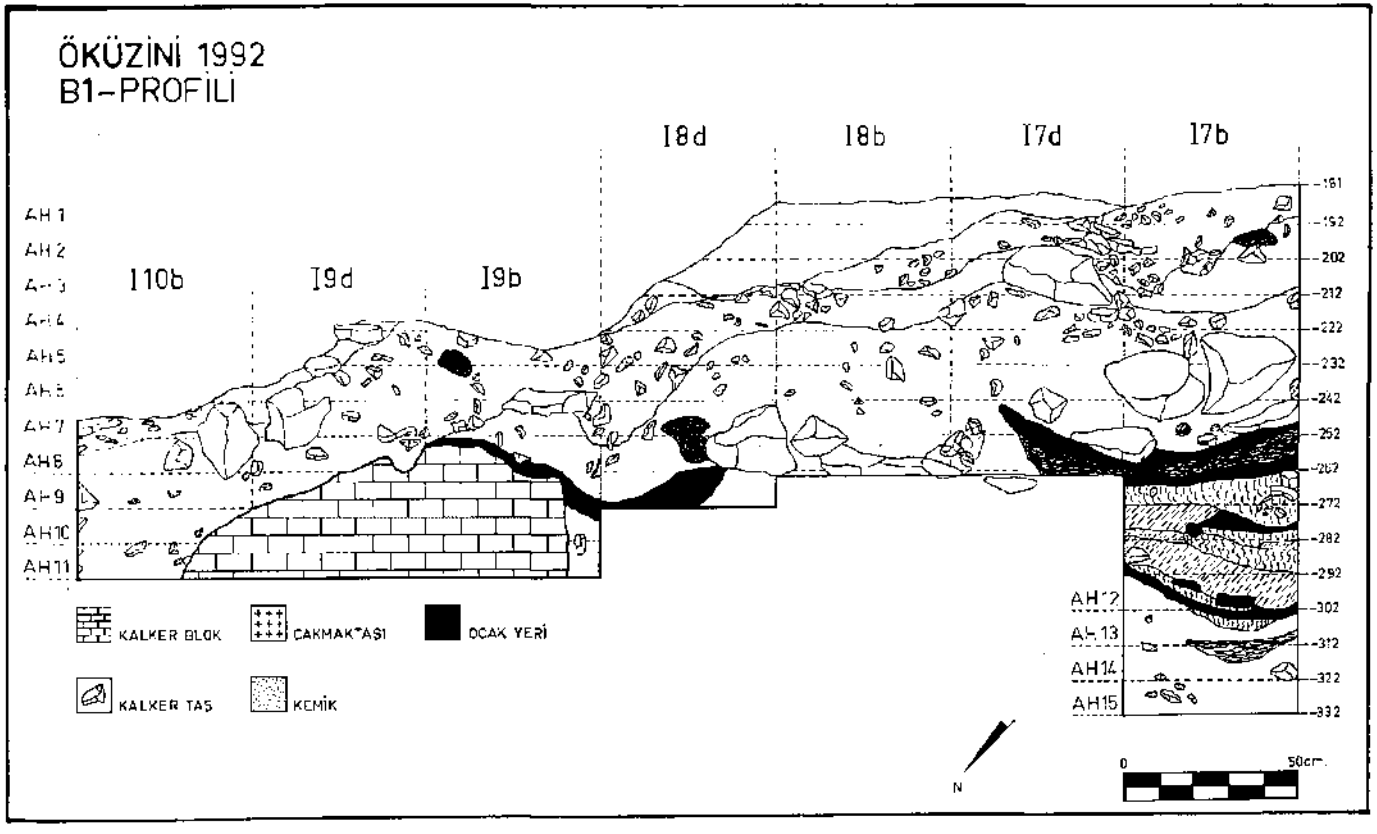
ÖKÜZİNİ 1992
B1-PROFİLİ
I8d
I8b
I7d
I7b
I10b
I9d
I9b
AH 1
AH 2
AH 3
AH 4
AH 5
AH 6
AH 7
AH 8
AH 9
AH10
AH11
AH12
AH13
AH14
AH15
161
172
202
212
222
232
242
252
262
272
282
292
302
312
322
332
KALKER BLOK
ÇAKMAKTAŞI
OCAK YERİ
KALKER TAŞ
KEMİK
N
0
50cm

Çizim: 2

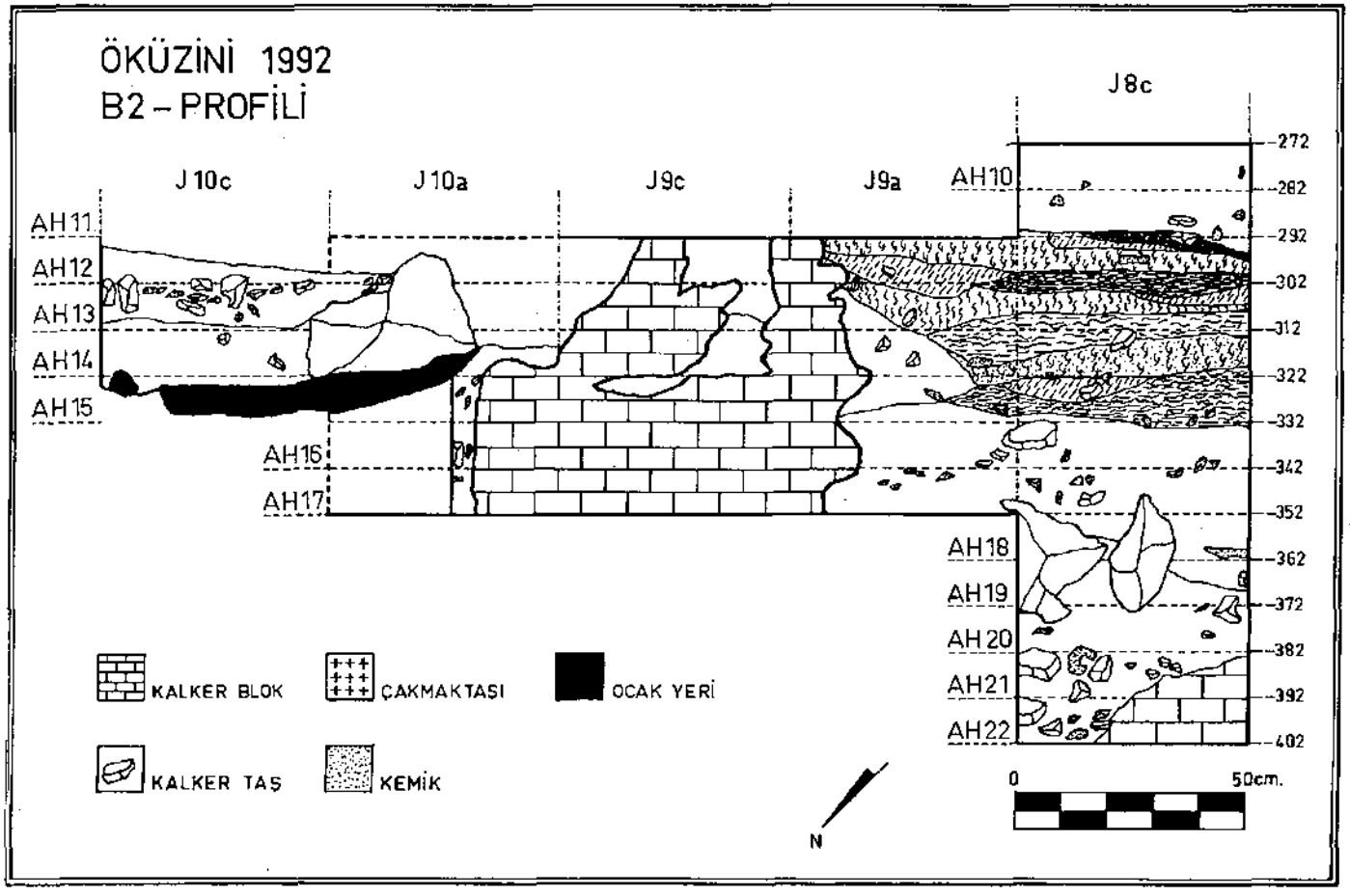
ÖKÜZİNİ 1992
B2 – PROFİLİ
J 8c
J 10c
J 10a
J 9c
J 9a
AH10
AH11
AH12
AH13
AH14
AH15
AH16
AH17
AH18
AH19
AH20
AH21
AH22
272
282
292
302
312
322
332
342
352
362
372
382
392
402
KALKER BLOK
ÇAKMAKTAŞI
OCAK YERİ
KALKER TAŞ
KEMİK
N
0
50cm.

Çizim: 3

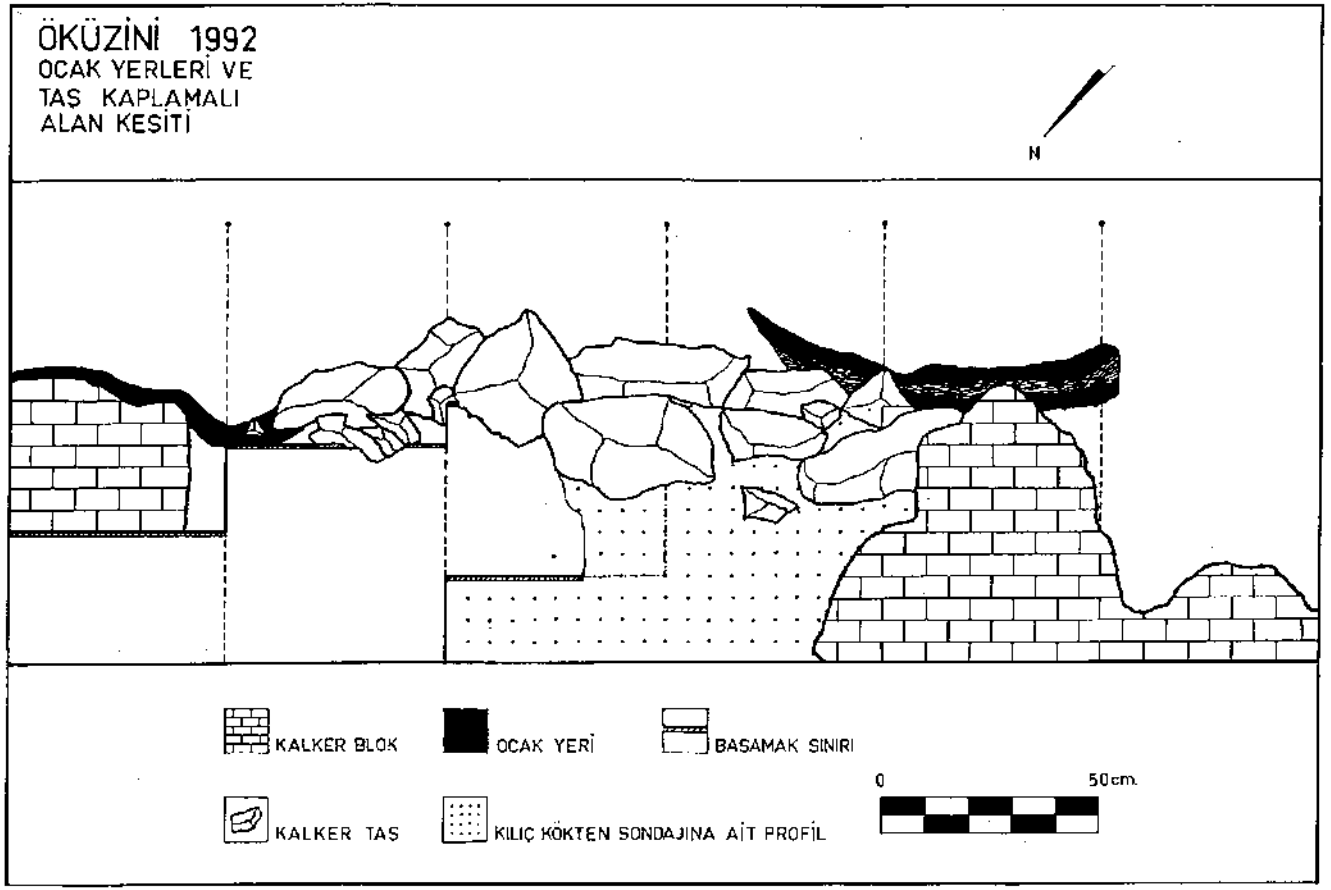
ÖKÜZİNİ 1992
OCAK YERLERİ VE
TAŞ KAPLAMALI
ALAN KESİTİ
N
KALKER BLOK
OCAK YERİ
BASAMAK SINIRI
KALKER TAŞ
KILIÇ KÖKTEN SONDAJINA AİT PROFİL
0
50cm.

Çizim: 4

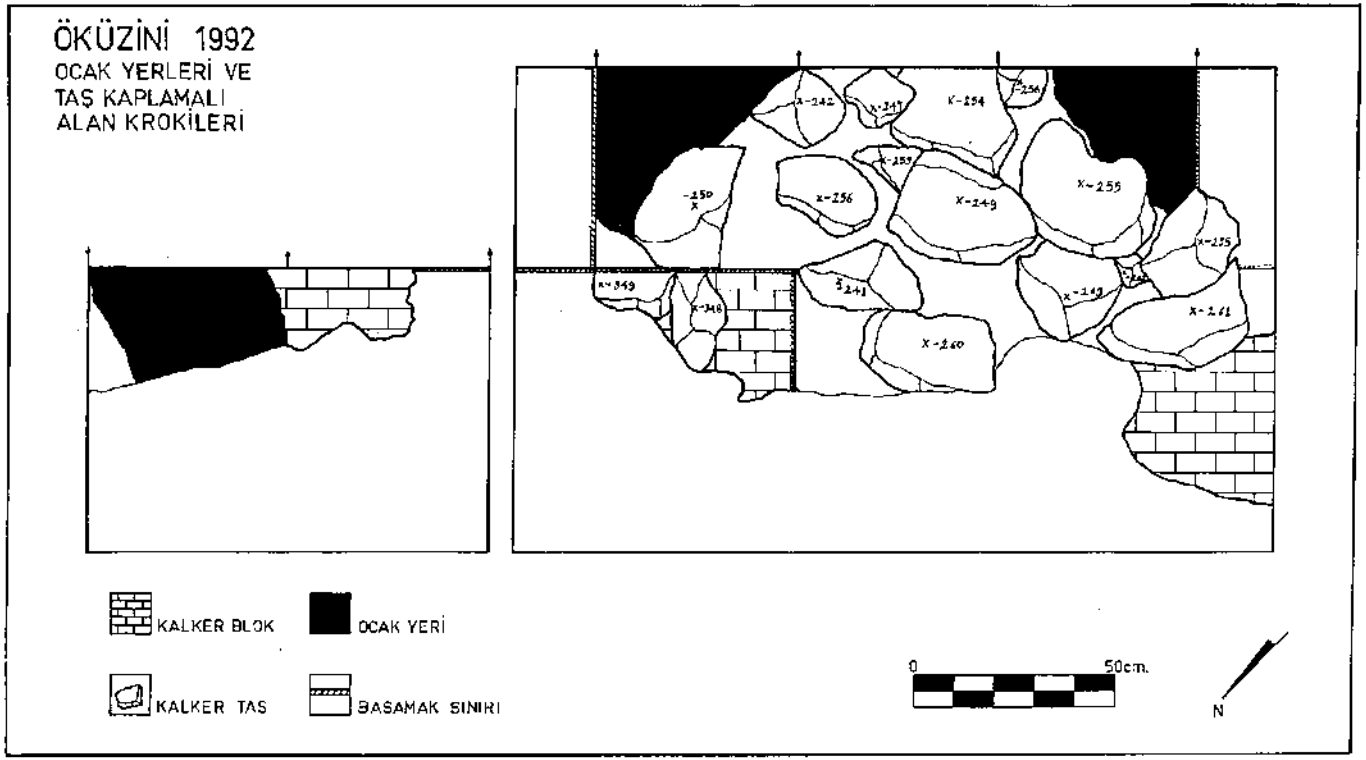
ÖKÜZİNİ 1992
OCAK YERLERİ VE
TAŞ KAPLAMALI
ALAN KROKİLERİ
KALKER BLOK
OCAK YERİ
KALKER TAS
BASAMAK SINIRI
0
50cm.
N

Çizim: 5

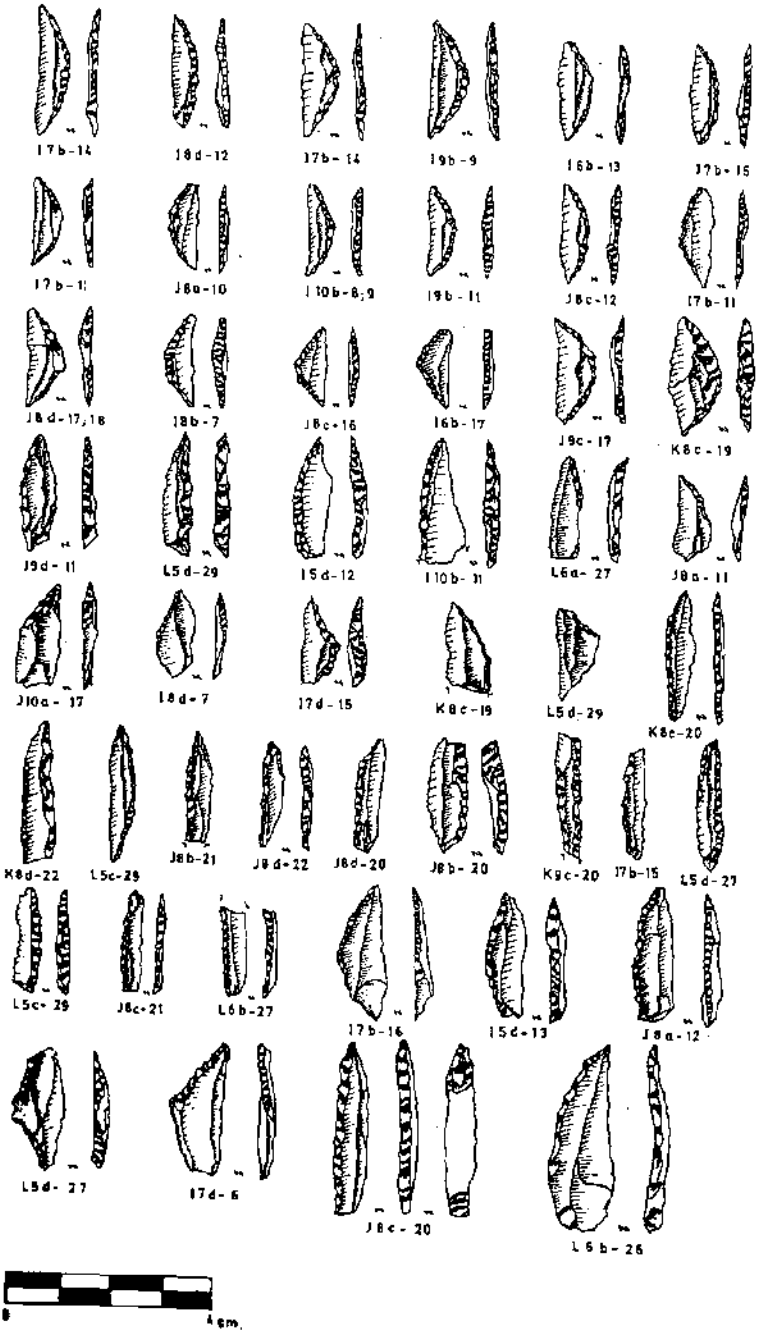
I 7b-14
J 8d-12
I 7b-14
I 9b-9
I 6b-13
J 7b-15
I 7b-11
J 8a-10
I 10b-8;9
I 9b-11
J 8c-12
I 7b-11
J 8d-17,18
J 8b-7
J 8c-16
I 6b-17
J 9c-17
K 8c-19
J 9d-11
L 5d-29
I 5d-12
I 10b-11
L 6a-27
J 8a-11
J 10a-17
I 8d-7
I 7d-15
K 8c-19
L 5d-29
K 8c-20
K 8d-22
L 5c-29
J 8b-21
J 8d-22
J 8d-20
J 8b-20
K 9c-20
I 7b-15
L 5d-27
L 5c-29
J 8c-21
L 6b-27
I 7b-16
I 5d-13
J 8a-12
L 5d-27
I 7d-6
J 8c-20
L 6b-26
0
4 cm.

Resim: 1

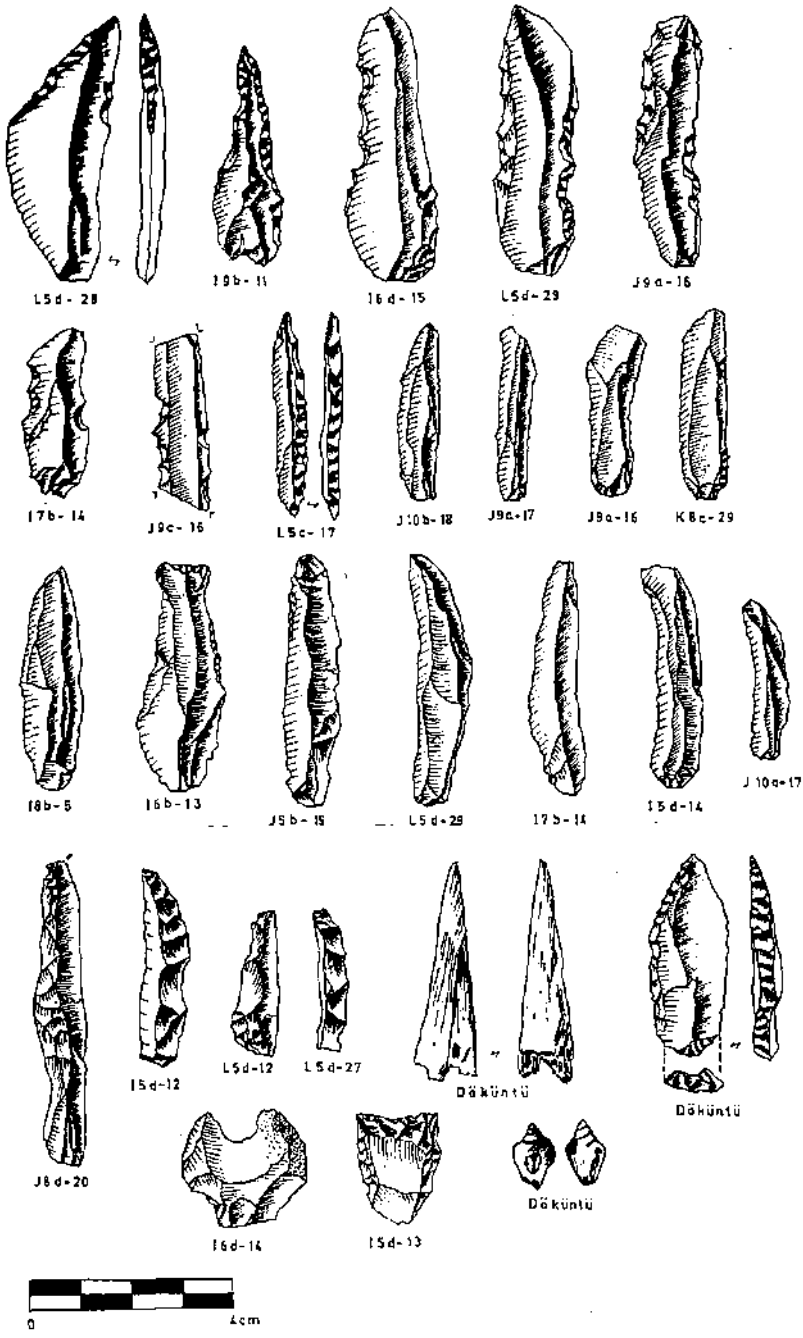
L5d - 28
J9b - 11
I6d - 15
L5d - 29
J9a - 16
I7b - 14
J9c - 16
L5c - 17
J10b - 18
J9a - 17
J9a - 16
K8c - 29
I8b - 5
I6b - 13
J5b - 15
L5d - 29
I7b - 14
I5d - 14
J 10a - 17
J8d - 20
I5d - 12
L5d - 12
L5d - 27
Döküntü
Döküntü
Döküntü
I6d - 14
I5d - 13
0
4cm

Resim: 2

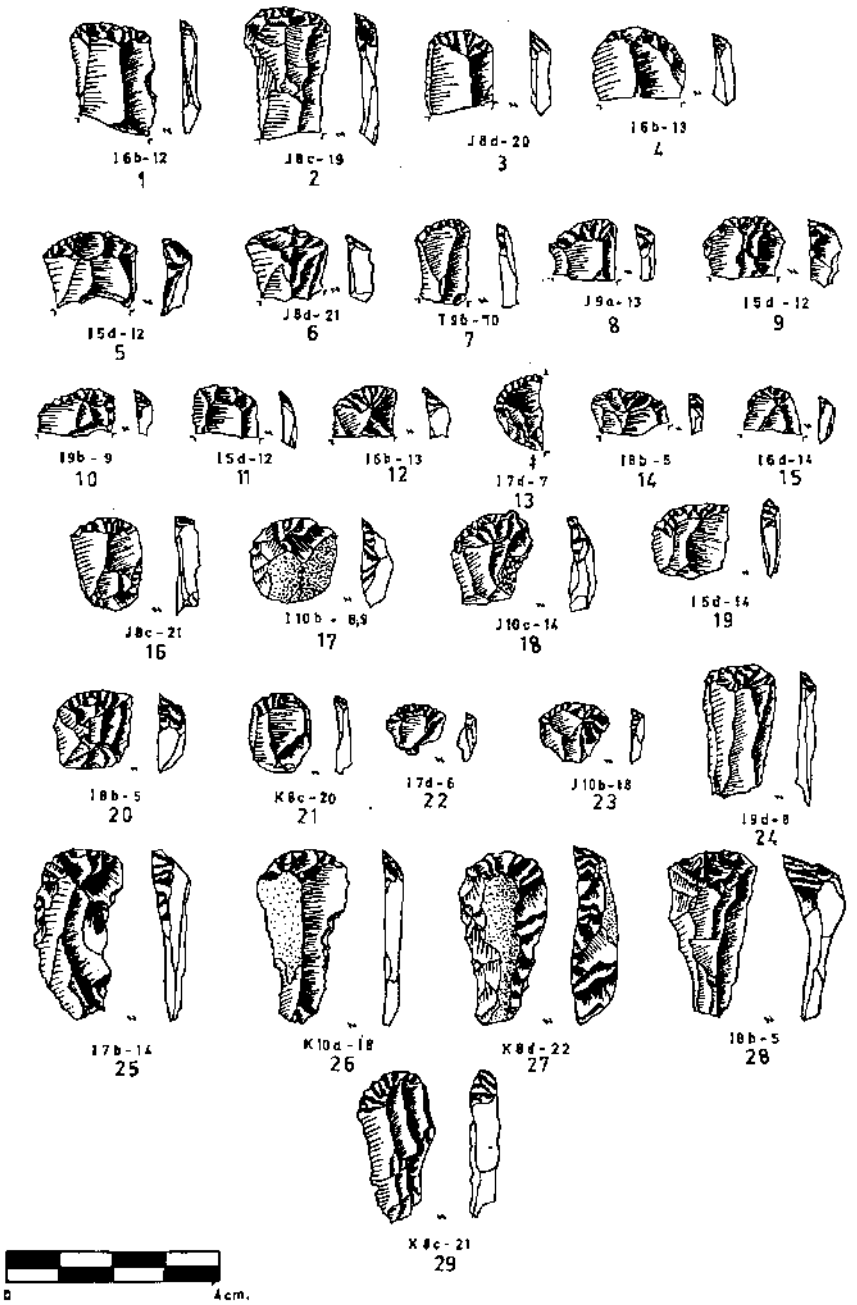
I 6b-12
1
J 8c-19
2
J 8d-20
3
I 6b-13
4
I 5d-12
5
J 8d-21
6
T 9b-10
7
J 9a-13
8
I 5d-12
9
I 9b-9
10
I 5d-12
11
I 6b-13
12
I 7d-7
13
I 8b-5
14
I 6d-14
15
J 8c-21
16
I 10b-8,9
17
J 10c-14
18
I 5d-14
19
I 8b-5
20
K 8c-20
21
I 7d-6
22
J 10b-18
23
I 9d-8
24
I 7b-14
25
K 10d-18
26
K 8d-22
27
I 8b-5
28
K 8c-21
29
0
4cm.

Resim: 3

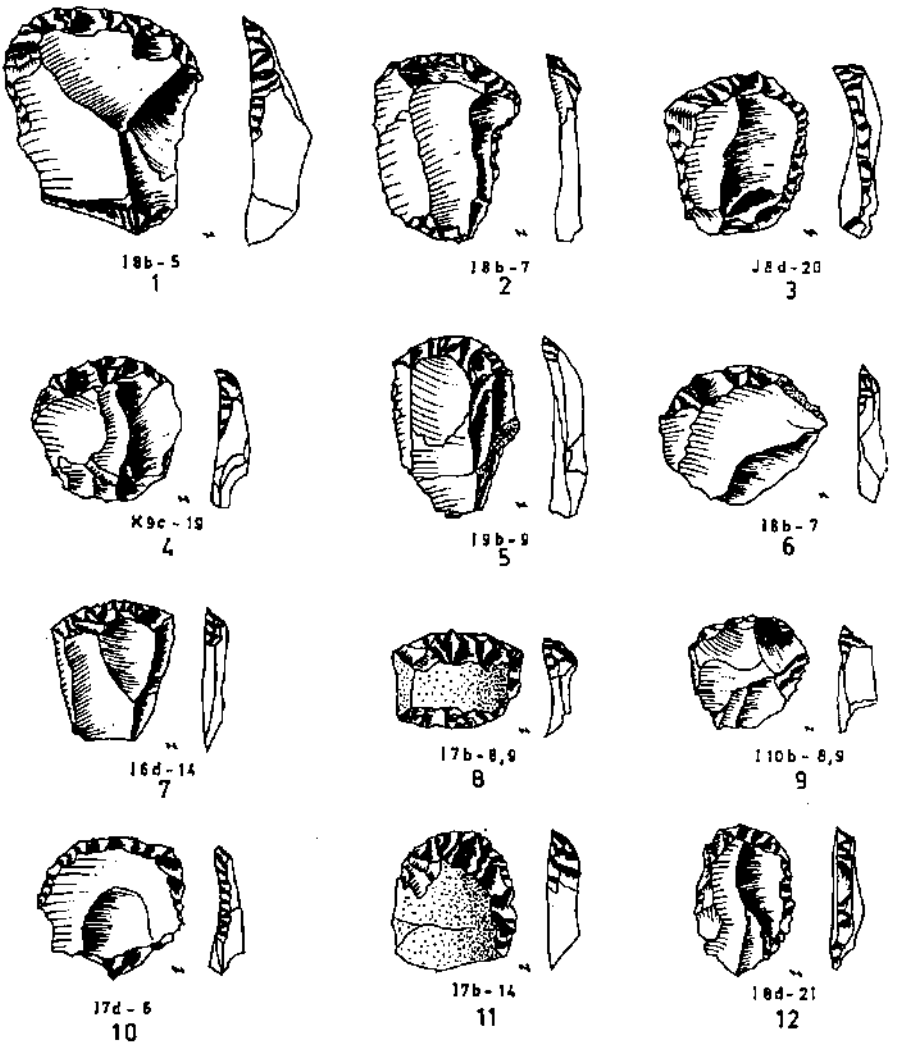
18b-5
1
18b-7
2
J8d-20
3
K9c-19
4
19b-9
5
18b-7
6
16d-14
7
17b-8,9
8
I10b-8,9
9
17d-6
10
17b-14
11
18d-21
12
0
4cm.

Resim: 4

1992 YILI ÇANDIR KAZISI

*Erksin GÜLEÇ**

1989 yılında başlayan ve 1992'de dördüncüsü gerçekleştirilen Ankara/Kalecik/Çandır Orta Miyosen kazısı, Bakanlar Kurulu'nun 20.12.1990 tarih ve 90/1273 sayılı izniyle 28 Temmuz-3 Eylül 1992 tarihleri arasında yapılmıştır. Çandır Kazısı Kültür Bakanlığı, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, A.Ü. Araştırma Fonu ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi, MTA Genel Müdürlüğü ve U.C. Berkeley'in araç-gereç ve eleman katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Kazı başkanlığını A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Paleoantropoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erksin Güleç yapmış ve bakanlık temsilcisi olarak Sakarya Müzesi'nden Taner Aksoy görev almıştır.

MTA Genel Müdürlüğü'nden[1] Jeomorfolog/Sedimantolog Mustafa Karabıyıkoğlu, Paleontolog Gerçek Saraç, Jeolog Behçet Akyürek, Topograf Ahmet Keçeci, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Görevlileri Dr. Ayla Sevim ve Dr. İzzet Duyar'ın görev aldığı kazıya ayrıca Paris Üniversitesi'nden Dr. Denis Geraads, Kanada Toronto Üniversitesi'nden Prof. Dr. David Begun ve Antropolog Dana Begun katılmıştır. Kazıya katılan bölümümüz öğrencileri Okşan Arman, Mehmet Sağır, İsmail Özer, Ahmet R. Kırıtoğlu, Olcay Özdemir, Ertuğrul Ural, Cesur Pehlevan, Ömür D. Özübek, Rıdvan Özışık, Hilal Külahlı ve Nilüfer Yılmaz'dır.

1992 Yılı Çalışmaları

- Kazı alanındaki fosil yataklarının sınırlarının saptanmasına yönelik sondaj çalışmaları,

* Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fizik ve Paleontrapoloji Bölümü, Sıhhiye, 06100-ANKARA.

1. Gerek Çandır kazısını gerekse yaptığımız yüzey araştırmalarını araç, gereç ve teknik eleman desteğiyle güçlendiren MTA Genel Müdürü Dr. Ziya Gözler'e ve araştırmalarımıza katkıda bulunan elemanlara teşekkürü bir borç bilirim.

- Daha önceki yıllarda başlanan ve yeni alanların eklenmesiyle genişleyen rutin kazı çalışmaları,
- Kazı alanının haritalama işlemleri
- Yüzey araştırmaları olmak üzere dört kısımda toplanabilir.

Sondaj Çalışmaları

Hırsızderesi mevkiinin içerdiği fosil yatakların güneydeki yayılımını incelemek amacıyla T1, T2, T3, T4, T5 ve T6 olarak adlandırılan altı deneme çukuru açılmıştır (Şekil: 1). Topografik koşullara göre çeşitli boyutlarda yapılan bu sondaj çalışmaları sonucunda genel olarak yörenin fosil bulgu açısından güneyde gösterdiği dağılım hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu yıl açılan T1, T2 ve T3 deneme açmaları herhangi bir bulgu vermezken, T4, T5 ve T6 sondajlarının yapıldığı alanda zengin olmamakla birlikte fosilli tabakaların bulunduğu ortaya çıkmıştır.

3 numaralı lokalitede 1992 yılı çalışmaları kapsamında ve tepenin güneyde bitim noktasına yakın olan bölgede diğer bir trenç açılmıştır (Şekil: 1). DE 3 olarak adlandırılan ve diğer açmalara göre daha alt tabakalarda yer alan bu trençte az sayıda fosil ele geçmiştir. Bu bulgular, çalıştığımız katmanların altında da verimli tabakaların olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Kazı Çalışmaları

1992 yılında kazı çalışmaları önceki yıllara oranla genişletilerek sürdürülmüştür. 1989 yılında başlayan ve bu yıla kadar sadece 3 ve 4 numaralı lokalitelerde yürütülen çalışmalara 1 ve 5 numaralı lokaliteler de ilave edilerek kazı yapılan lokalite sayısı dörde ulaşılmıştır.

3 numaralı lokalitede önceden başlanılmış olan A,B,C, KLMN ve O açmalarında çalışmalara bu sezon da devam edildi (Şekil: 2). Sözü edilen tüm açmalarda fosil bulguya rastlanılmakla birlikte, buluntuların özellikle KLMN açmasının kuzeyinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Önceki yıllarda A ve B açması arasında bırakılan bölümde çalışmalara başlanmış ve her zamanki gibi kırmızı çamurtaşından oluşan tabakaya gelindiğinde fosillerle karşılaşılmıştır. KLMN ve C açmalarının hemen kuzeyinde açılan iki yeni açmayla (F ve G) bu alandaki çalışmalar genişletilmiştir. Söz konusu açmalarda yüzey toprağının hemen altında yer alan bozuşmuş kırmızı toprakta çok az sayıda fosil ele geçmiştir. Ancak, asıl fosilli tabaka olan kırmızı çamurtaşına gelindiğinde hiçbir buluntunun olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum, fosillerin yayılım alanının kuzey sınırının burada bittiğini ortaya koymaktadır.

Açmaların güneyinde kalan alanın yüzey temizliği sırasında D açmasının yaklaşık 7 m kadar güneyinde birkaç fosil parçasının ele geçmesi nedeniyle bu alanda yeni açmalara başlanılmasına karar verildi. P,R ve S olarak adlandırılan bu üç açmanın bol sayıda fosil içerdiği gözlendi (Şekil: 3). Bu bölgede fosiller diğer açmaların aksine yüzeye yakın alanlarda ele geçmiştir. Bu, tabakaların güneye doğru yükselmesinin doğal bir sonucudur (Şekil: 4).

1 numaralı lokalitede kazı çalışmalarına ilk kez bu yıl başlanmıştır. Bu lokalitede açılan 2x2 m boyutlarındaki açma 1A olarak adlandırılmış ve yeşil renkli gölsel çökellerden oluşan bu alanın fosil bulgu açısından oldukça zengin olduğu saptanmıştır (Şekil: 5). 1A açmasından ele geçirilen fosillerin korunma durumu diğer lokalitelerden görece daha iyidir.

Kazı çalışmalarının başlatıldığı diğer bir alan da 5 numaralı lokalitedir. 3 numaralı lokalitenin kuzey doğusunda yer alan 5 numaralı lokalitede kazı çalışmaları 2x2 m lik bir açmada (5A) yürütüldü (Şekil: 6). Bu açmada aynı hayvana ait olduğu sanılan bir grup kemik dışında başka bir buluntuyla karşılaşılmadı.

Çandır kazılarında bulunan fosiller vücudun hemen tüm bölgelerini temsil eder niteliktedir. Ancak aynı hayvana ait birden fazla kemiğin ele geçtiği durumlar oldukça nadirdir. Bununla birlikte, eksiksiz ve iyi korunmuş olarak çok sayıda fosil buluntunun çıkarılması, Miyosen dönemi kazıları içinde Çandır'ın özel bir önem kazanmasını sağlamaktadır.

Harita Çalışmaları

Kazı ve yüzey araştırmalarına paralel olarak kazı alanının haritalama işlemi de sürdürülmüş ve 3 numaralı lokalitenin güney ve güneydoğu kesimlerini içeren bölgenin 1:1000 ölçekli topoğrafik haritasının çıkartılması gerçekleştirilmiştir.

Yüzey Araştırmaları

Uydu ve hava fotoğrafları ile topoğrafik haritaların rehberliğinde Elmadağ, Ayaş, Kızılcahamam, Çankırı ve Çorum'u içine alan bölgede bu yıl da yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. Çalışmalar sonucunda 24 yeni lokalite saptanarak haritalara işlenmiştir. Yüzey çalışmalarında amaç, Çandır'ı da içine alan Orta ve Üst Miyosen katmanlarının yayılımını ve bu bölgedeki paleofaunanın biyocoğrafik dağılımını saptayarak biyostratigrafik sorunları aydınlığa kavuşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma alanının önümüzdeki yıllarda genişletilmesi tasarlanmaktadır.

Faunaya İlişkin Gözlemler

Çandır'da 3 numaralı lokaliteden bulunan fosillerin çoğunluğunu bovidlere (öküzgiller) ait örnekler oluşturmaktadır. Bu buluntuların çokluğu ve iyi korunmuş olması, Çandır kazısının bovidlerin evrimi ve biyostratigrafinin aydınlatılması konusundaki önemini arttırmaktadır. Öküzgiller üzerindeki ilk gözlemler gazella benzeri bir antilop olan Caprotrogoides'in "potwaricus" türüne konulmaması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Çandır antilobu daha çok Alt Miyosen fosillerine benzeyen özellikleriyle, farklı bir türe konması gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum diğer birçok Eski Dünya Miyosen lokalitelerinden tanımlanan bu türün bir kez daha gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Çandır'da kazı çalışmalarını sürdürmekte olduğumuz başlıca iki lokalite olan 3 ve 1 numaralı lokalitelerden çıkan fosillerin analizleri sonucunda, bu iki buluntu yerinin aynı dönemi yansıtıp yansıtmadıkları ve ekolojik açıdan ne ölçüde farklı oldukları da ortaya konabilecektir. Sedimantolojik açıdan daha kurak bir dönemi yansıtan 3 ile daha yağışlı bir ortamın hakim olduğu 1 numaralı lokalitelerdeki bu durum faunal buluntularla da onaylanmaktadır. Örneğin diş yapısıyla daha kurak bir dönemi yansıtan Hypsodontus 3 numaralı lokalitede bol miktarda bulunmaktadır.

1992 yılı buluntuları Şekil 7'de görüldüğü gibi 1992 yılı buluntuları takım düzeyinde incelendiğinde Artiodactyla (Çift toynaklı)"lar tüm lokalitelerde çoğunluğu oluşturmaktadır. Zaten 1 ve 5 numaralı lokalitelerde buluntuların hepsi bu takıma aittir. Lokalite 3'te ise çift toynaklıları buluntu sayısı açısından sırasıyla Carnivora (et yiyiciler), Perissodactyla (tek toynaklılar) ve Proboscidea (hortumlugiller)'lar izlemektedir. 1992 yılı bovid buluntuları içinde (Şekil: 8) Caprotrogoides'ler, Hypsodontus ve Turcocerus'lara oranla çoğunluğu oluşturmaktadır.

Çandır faunası analizi Ankara ve California Üniversiteleri ile MTA Genel Müdürlüğü arasında yapılan "Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması" projesiyle bir bütünlük kazanmaktadır. Türkiye ve Avrupa'daki diğer birçok üniversiteden de bilim adamlarının katıldığı ve ilk etapta 5 yıl olarak planlanan bu projeyle ülkemizde şimdiye kadar bulunmuş omurgalı fosil yatakları hem buluntu hem de kayıtlar açısından yeniden gözden geçirilerek Türkiye'nin fosil haritası çıkarılacak ve ülkenin fosil potansiyeli ortaya konabilecektir. Bu amaçla Türkiye'nin en büyük fosil kolleksiyonuna sahip MTA Tabiat Tarihi Müzesi'ndeki ve diğer müzelerdeki fosillerin verileri bilgisayara girilmekte ve fosiller uzmanlar tarafından tekrar gözden geçirilmektedir. Buna paralel olarak yürütülen yüzey araştırmalarında uydu ve hava fotoğraflarından da yararlanılarak

daha önce bilinen ve yeni bulunan fosil yatakların kronostratigrafi ve jeokronolojisi belirlenebilecek, faunanın zoocoğrafik ilişkileri aydınlatılabilecek, jeolojik zamanlardaki paleocoğrafik yorumlara katkılar konabilecek ve sonuçta; jeolojik, özellikle stratigrafik (litostratigrafik, biyostratigrafik, biyokronolojik, kronostratigrafik ve jeokronolojik), jeotektonik, manyetostratigrafik, ekonomik, turizm vb. çalışmalarda kullanılabilecek bilimsel sonuçlara varılabilecektir.

Çandır'da yürütülen kazı çalışmalarına önümüzdeki yıllarda yeni lokalitelerin de eklenmesiyle devam edilecektir. Kazı çalışmalarına paralel olarak, 3 numaralı lokalitedeki yamaç toprağını eleme işleminin tamamlanması planlanmaktadır. Bu yıla kadar çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturan yüzey araştırmaları ve Çandır'ın Türkiye'deki eşdeğer birimlerle olan biyostratigrafik ilişkisi üzerindeki çalışmalar da yoğunluk kazanacaktır.

KAYNAKÇA

AKYÜREK, B., BİLGİNER, E., ÇATAL, E., SOYSAL, Y ve SUNU, O.: (1980) "Eldivan-Şabanözü (Çankırı), Hasayaz-Çandır (Kalecik-Ankara) Dolayının Jeolojisi". *MTA Raporu*, 6741 (Yayınlanmamış).

BURIJN, H.D., DAAMS, R. DAXNER-HÖCK, G., FAHLBUSCH, V., GINSBURG, L., MEIN, P. ve MORALLES, J. (1992) "Report of the RCMNS working group on fossil mammals, Reisenburg 1990." *Newsl. Stratig.*, 26 (2/3): 65-118.

GÜLEÇ, E. (1990) "1989 Yılı Çandır Kazısı" *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara ss.113-126.

GÜLEÇ, E. (1991) "1990 Yılı Çandır Kazısı", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 1991, Çanakkale, ss.85-96.

GÜLEÇ, E. (1992) "1991 Yılı Çandır Kazısı". *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 25-29 Mayıs 1992, Ankara, ss.59-79.

HESSIG, K. (1976) "Rhinocerotidae (Mammalia) aus der Anchitherium Fauna Anatoliens." *Geol Jb.*, B 19: 3-121.

KÖHLER, V.M. (1987) "Boviden des türkischen Miozans (Kanozoikum und Braunkohlen der Türkei. 28)" *Paleontologia I Evolucio*, 21: 133-246.

NAGATOSHI K., (1987) "Miocene hominoid environments of Europe and Turkey." *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 61: 145-154. Netherlands.

PICKFORD, M. (1989) "Dynamics of old world biogeographic realms during the neogene: Implications for biostratigraphy." *Nato ASI Series European Neogene Mammal Chronology.*, 413-442.

SCHMIDT-KITTLER, N. (1976) "Raubtiere aus dem Jungtertiär Kleinasiens (Carnivores from the Neogene of Asia Minor)." *Palaeontographica*, 155: 1-131.

SICKENBERG, O. ve TOBIEN, H. (1971) "New Neogene and Lower Quaternäry vertebrate faunas in Turkey: (Kanozoikum und Braunkohlen der Türkei)" *Newsl Stratigr.*, 1, 3: 51-61.

SICKENBERG, O., BECKER-PLATEN, J.D., BENDA, L., BERG, D. ENGESSER, B., GAZIRY, W., HESSIG, K., STAESCHE, U., STEFFENS, P. ve TOBIEN, H. (1975) "Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie". *Geol. Jb., B* 15 1-67.

TEKKAYA, İ. (1974) "Anadolu'da Tortoniyen Yaşlı Yeni Bir Anthropoid (Primata, Mammalia) Türü." *MTA Dergisi*, Sayı 83: 194-210.

TEKKAYA, İ., ATALAY, Z., GÜRBÜZ, M., ÜNAY, E. ve ERMUMCU, M. (1975) "Kalecik Bölgesi Karasal Neojen'inin Biyostratigrafi Araştırması". *TJK Bülteni*, 18 (1): 77-80.

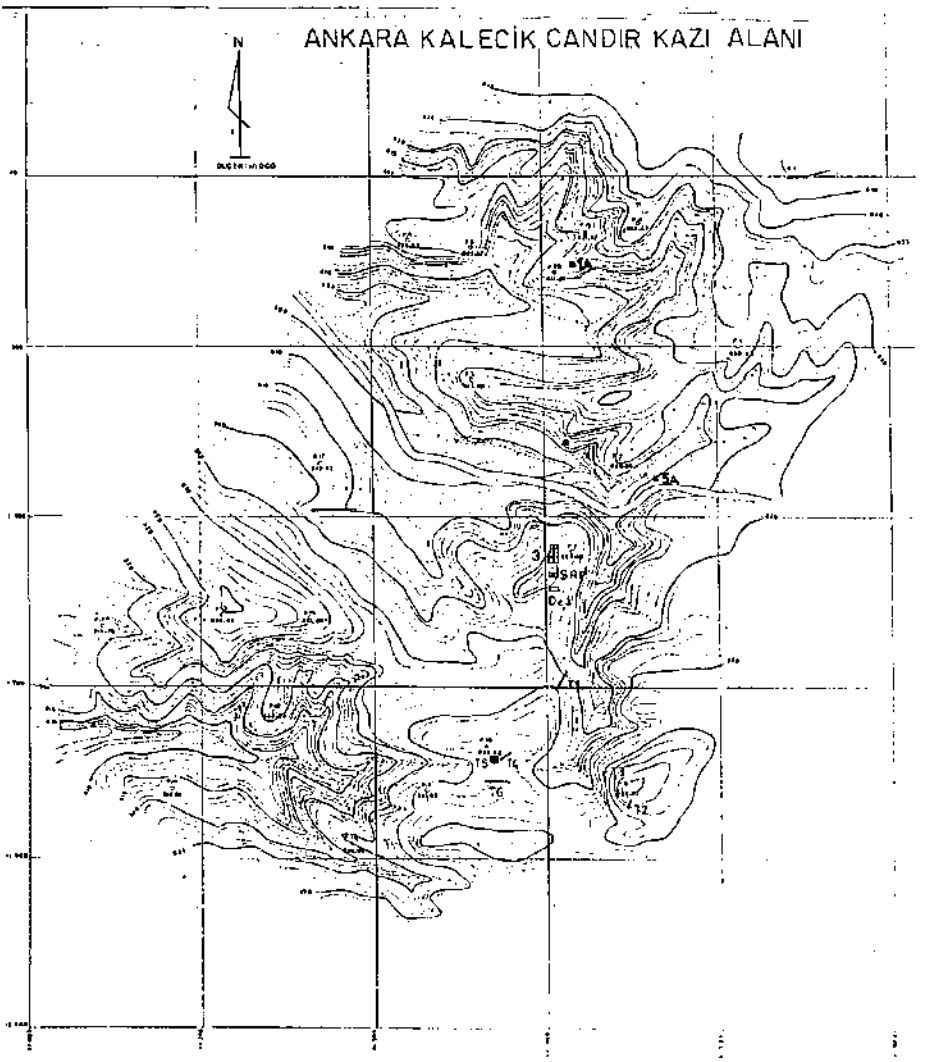

Şekil: 1- Kazı alanının 1/1000 ölçekli topografik haritası

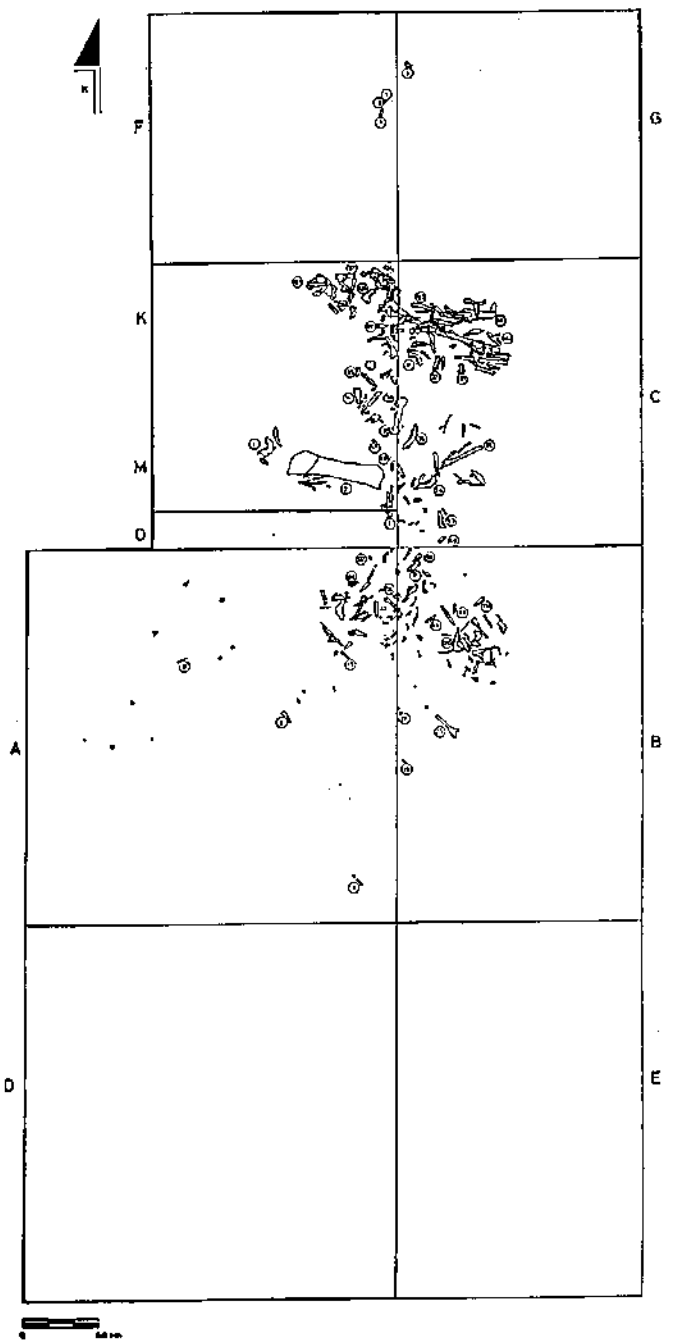

Şekil: 2- 3 numaralı lokalite buluntuları

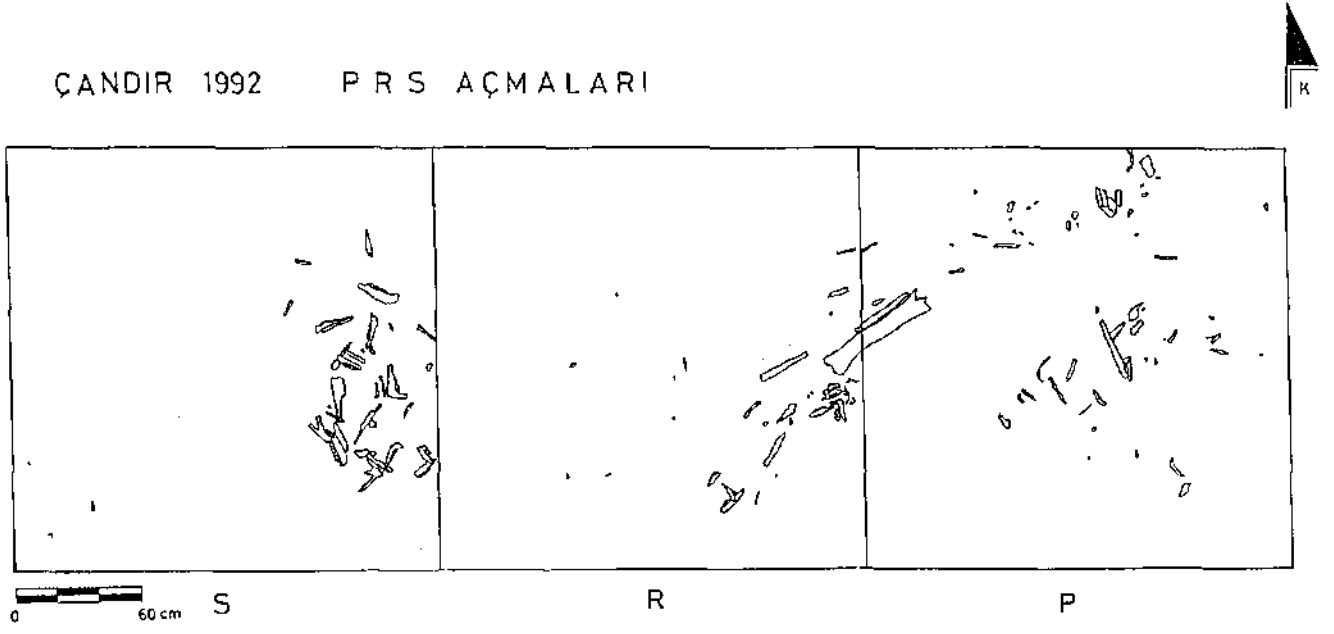

Şekil: 3- 3 numaralı lokalite buluntuları

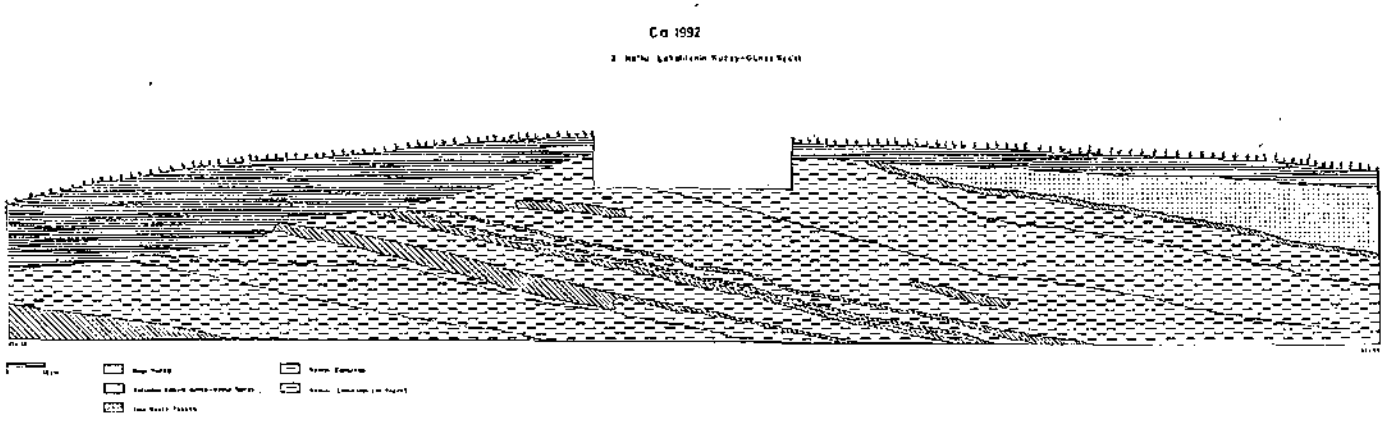

Şekil: 4- 3 numaralı lokalitenin kuzey-güney kesiti

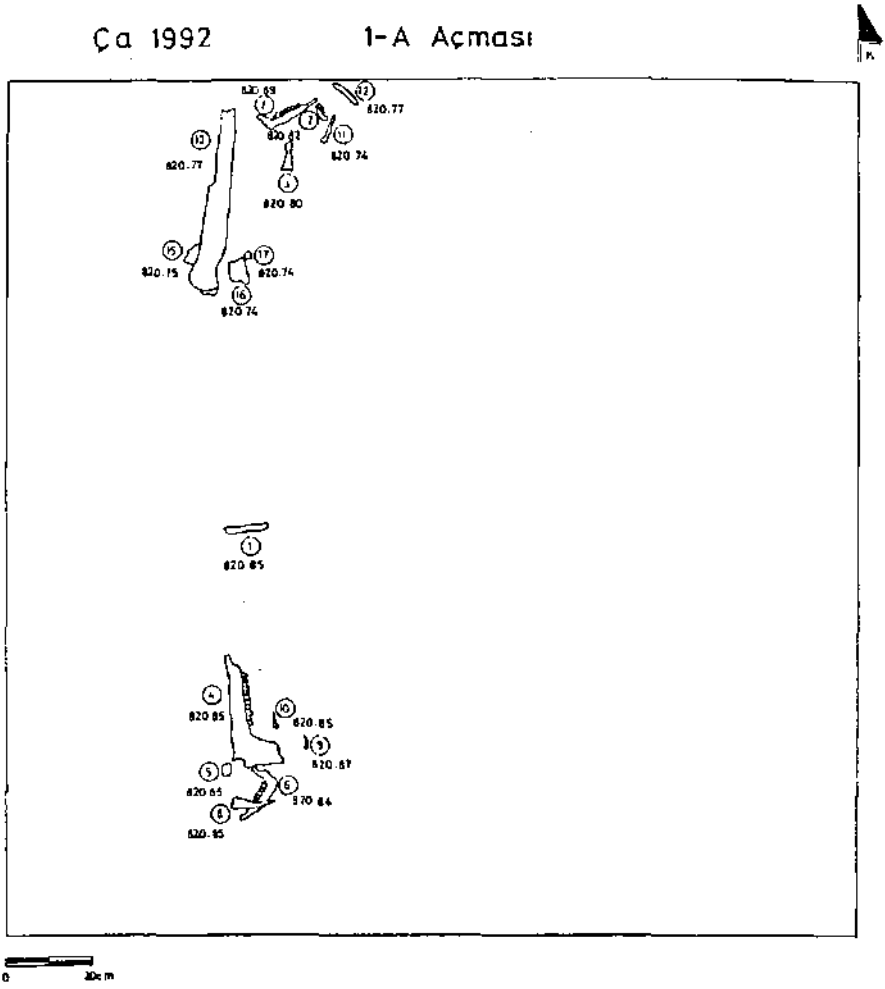

Şekil: 5- 1 numaralı lokalite buluntuları

Ça 1992 5-A Açması

K

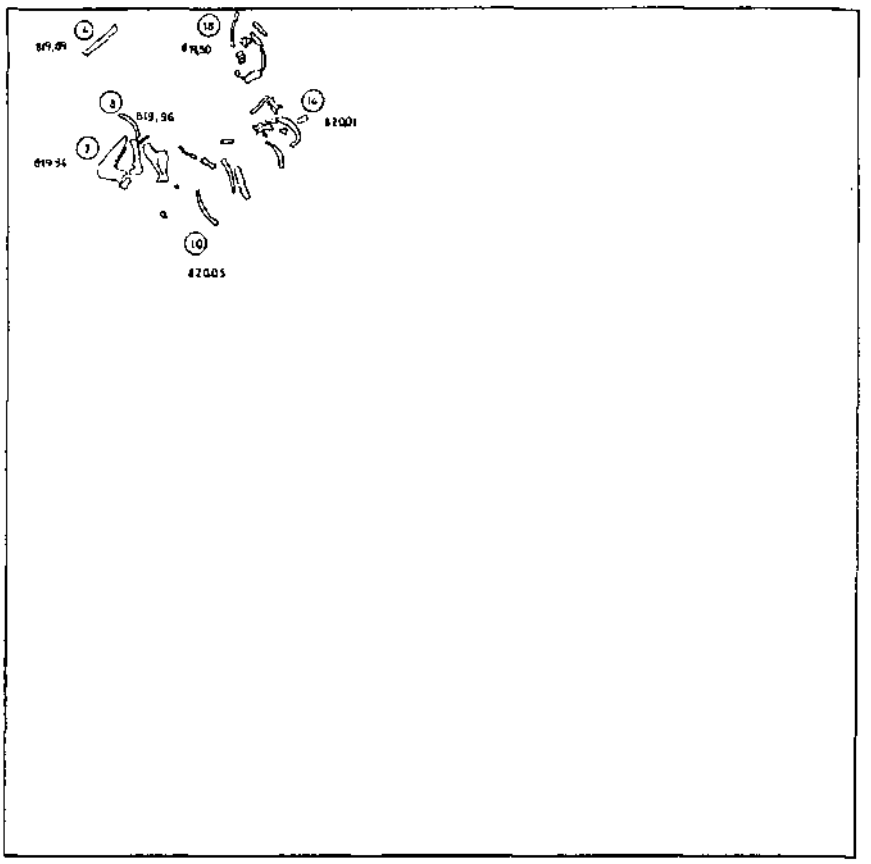

0 20 cm

Şekil: 6- 5 numaralı lokalite buluntuları

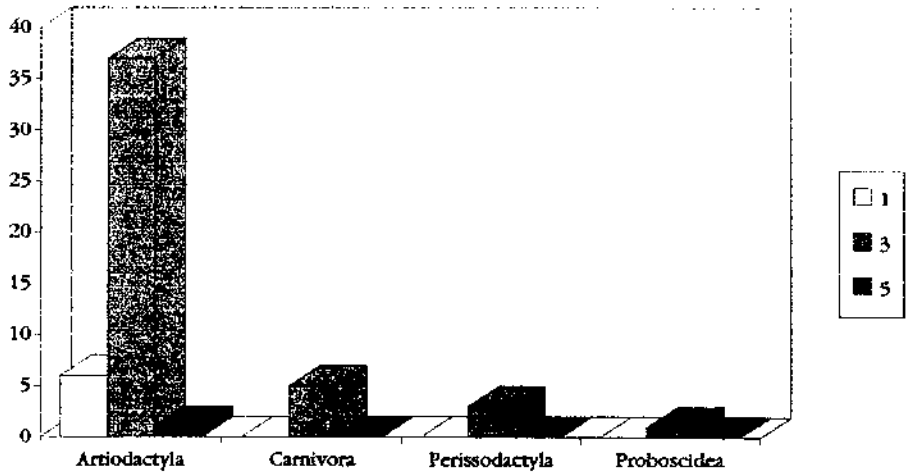

Şekil: 7- Çandır 1992 yılı kazısı buluntularının takım düzeyinde lokalitelere göre dağılımı

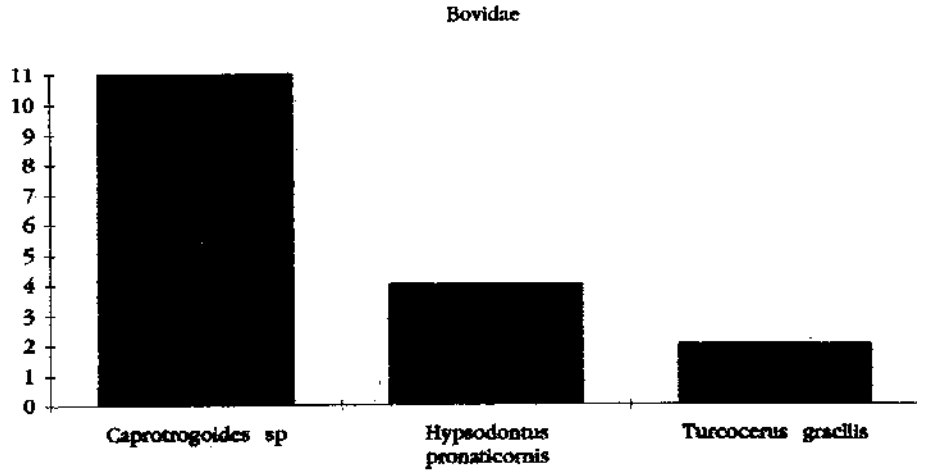

Şekil: 8- Çandır 1992 kazısı bovidae buluntuları

1992 AŞIKLI HÖYÜK (KIZILKAYA-AKSARAY) KURTARMA KAZISI

*Ufuk ESİN**

ÖZET

Aşıklı Höyük'te 1992 yılında 20 açmada çalışılarak, yaklaşık 1300 metrekarelik bir alanda kazılar sürdürülmüştür (Resim: 1). Böylece şimdiye kadar yapılan kazılarda höyük yüzölçümünün yaklaşık 1/10'u gün ışığına çıkarılmıştır. Bu yılki kazılarda 64 mekan daha saptanarak, mekan sayısı 278'e ulaşmıştır. Bunların çoğu 2. tabakaya ve onun çeşitli yapı evrelerine aittir (Resim: 2-3). Kazılan açmalar şimdilik höyüğün batısında yoğunlaşmıştır (Resim: 1-3). Bu yüzden 1992'de daha farklı bir kesimde, höyüğün yaklaşık ortalarında kuzey-güney yönünde 4 açmada daha (Resim: 1, 8, 12 J-K açmaları) yerleşmelerin durumları araştırılmıştır.

Tabakalaşmanın denetlendiği kuzeydeki basamaklı açmada (Resim: 1, 2, 6: 4 H-G açmaları) bulunan mekanlar birbiri ardına kaldırılarak, 2. tabakanın yaklaşık -6.00 m derinliğe kadar 2a-2e olmak üzere, şimdilik 5 ayrı yapı evresi olduğu izlenebilmiştir. Aynı işlem 5- K açmasında da başlatılmış, ancak burada dar bir alanda 2a ve 2b evresi kaldırılarak, altındaki 2 c yapı evresi bulunmuştur (Resim: 1-2).

Gene yaklaşık höyüğün ortalarında, ancak bu kez batı-doğu yönünde uzanan, bir ana arter niteliğindeki geniş çakıllı yolun 2. tabaka yerleşmelerini iki büyük ana bölüme ayırdığı gözlemlenmiştir (Resim. 1-4, 7; GA yolu). Bu ana yol daha doğuda biri kuzeye doğru yönelerek, küçük bir ara avluya açılan, diğeri güneye doğru uzanan, daha dar, gene çakıllı iki yan yola ayrılmaktadır (Resim: 2-4). Ana yolun kuzeyindeki, kerpiçten 2, 3 gözlü yapılar, yerleşme içinde yaklaşık ışınsal bir biçimde dağılan adacıklar oluşturmaktadır (Resim: 2-4). Bu yerleşim adacıkları birbirlerin-

* Prof. Dr. Ufuk ESİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Fen-PTT- İSTANBUL.

den çok dar geçitler ya da küçük avlularla ayrılmaktadır (Resim: 2-4). Kuzeye ve doğuya doğru, bir çeşit mezbaha gibi kullanıldıkları ve avlanan hayvanların etlerinin yerleşmede yaşayanlar arasında paylaştırıldıkları sanılan büyük avlular yer almaktadır (Resim: 2, 5; 6-7 J-K açmaları JA avlusu çöplüğü). Bunların içi, kalın damarlar şeklinde hayvan kemiği, yanmış ağaç kömürü, obsidien alet ve artıklarıyla, zaman zaman da kireçlenmiş, çitlenbik meyvesine ait kabuklarla dolmuştur.

GA yolunun kuzeyindeki bu bölümün homojen yapı tarzı, bu kesimin Aşıklı insan topluluklarının günlük yaşamlarına ayrıldığı izlenimini vermektedir. Gene bu bölüm ana yoldan dikine yerleştirilmiş, bir dizi ufak taş blokla ayrılmıştır (Resim: 2, 3, 4; 5-6 N-O açmaları). Kuzeye yönelen yan yolun ve ulaştığı avlunun üstünde ve güneyinde yapılmış olan mekanların duvarlarında taşla kerpiçin birlikte kullanıldığını gösteren bir yeni teknik ise, höyüğün ortalarında bu yıl açılan, yukarda sözü edilen 12 J-K açmalarındaki yapı kalıntılarında da uygulanmıştır (Resim: 1, 2, 4, 7) Ayrıca 12 J-M açmaları, ana yolun doğusunda kalan 5-0 ve 5-R açmalarının yüzey toprağında bulunan bazı çanak çömlek parçaları, Aşıklı Höyük'te akeramik yerleşmelerden sonra, olasılıkla Neolitik/Kalkolitik'te de yeniden yerleşilmiş olduğuna işaret edebilecek bir ipucu teşkil etmiştir (Resim: 1-2, 9). Bunların çoğu bol saman katkılı, kazıntılı (flint-scraped), kırmızı/pembe/siyah alacalı, açkılı monokrom mallara aittir (Resim: 9). Benzerlerine Köşk Höyük (Niğde) ve Aşıklı yakınındaki Gelveri Höyük'te rastlanmıştır. Ancak yukarda sözü edilen açmalarda yüzey toprağının altında hiçbir çanak çömlek parçasına daha sonra rastlanmamıştır.

Ana yolun güney kısmında ise yerleşme 2 büyük kare planlı ana mekan çevresinde kümelenmiş gibidir (Resim: 2-3; T ve HV mekanları, 3-4 O-R açmaları). Ana yolun güneybatısındaki HV mekanının kazematlı duvarının batı uzantısı kısmen bulunmuştur (Resim: 2). Fakat büyük kısmı bu kesimdeki yamaç eğiminden dolayı yok olmuştur. Gene aynı alanda ana yolun ufak, yassı, nehir taşlarıyla döşeli tabanı -6.75 m derinlikte bulunmuş, uzantısı yamaç eğimi dolayısıyla aşınıp akmıştır (Resim: 2, 7; GA yolu, 3-N açması). Güney bölümdeki mekanların yönlerinin düzenlenmesi, kuzeydekilerden farklıdır. Ayrıca kuzey bölümdeki kerpiç ustalığı, yerini bu bölümde taş ve kerpicin birlikte kullanılmasına bırakmıştır.

HV ve T mekanlarının bazı duvarlarının taş temelli olduğu ve özenle yapılmış kerpiç dizilerinin bunların üstünde yükseldiği izlenmiştir. T mekanının doğusunda yaklaşık -7.70/-7.93 m derinliğe kadar boş bir alanla karşılaşılmıştır (Resim: 2; 4-5 P-R açmaları). T mekanının güneyinde ise 7 mekan daha bulunmuştur (Resim: 2; 2-3 R açmaları). HV mekanının batısında da gene kerpiç duvarlı mekanlara rastlanmıştır (Resim: 2; 2-3

N-O açmaları). Ele geçen insan iskeletlerinden bir kısmı Akdeniz ırkındandır. Bir kadın kafatasında otopsi uygulamasına ait izler bulunmuştur. Ölülerin yanına seyrek olarak mezar armağanı bırakılmıştır. Bunlar içinde geyik dişinden ve bakırdan boncuklar ilgiyi çekmektedir. Analizi yapılan 30 000 obsidien alet ve artığı içinde, mikrolitler azdır. Ancak bu yıl minik kalemlerin sayısında bir artış saptanmıştır. Kemik ve boynuz alet endüstrisi bu yıl da 2. sıradaki yerini korumuştur. Sürtme ve cilalı taş aletlerin sayısında da eskiye kıyasla artış izlenmiştir (Resim: 10). Dikkati çeken bir başka nokta ise öğütme taşlarının boyutlarındaki büyüklük ve bu tip aletlerin ağırlığındaki fazlalıktır.

1. GİRİŞ

Aşıklı Höyük'te 1992 çalışmaları Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ODTÜ TEKDAM ve İstanbul Üniversitesi adlarına bu satırların yazarının başkanlığındaki İ.Ü. Prehistorya Anabilim Dalı ekibi tarafından yapılarak, 4.8.- 3. 10. 1992 tarihleri arasında sürdürülmüştür[1]. Kazıya bakanlık temsilcisi olarak Afyon Müzesi araştırıcısı Sanat Tarihçi Halil Arca atanmıştır[2].

Kamp hazırlıklarının tamamlanmasından sonra alan çalışmaları 15.8.-23.9.1992 tarihlerinde yapılmış, buluntuların (müzelik ve etüdlük) müzeye tesliminden sonra, kazı kurulu üyelerinin küçük bir kısmı Aksa-

(1) Kazı ekibi başkanla birlikte başkan yardımcıları Yrd. Doç. Dr. Savaş Harmankaya, Yrd. Doç. Dr. Nur Balkan Atlı, Uzman Dr. Sevil Gülçur, kazı mimarı Yük. Mim. Korkut Atlı, alan yöneticileri araş. görevlileri Dr. Mihriban Özbaşaran, Erhan Bıçakçı, atölye yöneticisi Araş. Görevl. H. Gönül Egeli, Uzman Arkeolog Michael Davis, açma başları Arkeolog Nilgün Dede, Yüksel Dede, İbrahim Tığlı, Ceren Soylu, Aymelek Karasu, fotoğrafçı olarak Mimar Sinan Üniversitesi Seramik Bölümü'nden Araş. Gör. Dr. Süleyman Belen, Arkeolog Kerem İnanç'tan oluşmuştur. Öğrencilerimizden Hasan Batıbay, Tuncay Erözmen, Banu Öksüz açma başları, Hülya Turan, Yıldız Üniversitesi Restorasyon Bölümü öğrencilerinden Güneş Duru, Volkan Tankut açma başı yardımcıları olarak çalışmışlardır. Gene öğrencilerimizden Nurcan Kayacan ufak buluntu desinatörlüğünde, Semra Yıldırım obsidien analizlerinde, Funda Pakış bilgisayarda, Gülay Sert bitki kalıntılarının yüzdürülmesinde görev almışlardır. Uzman Michael Davis ise sürtme ve cilalı taş alet tipolojisi ile ilgili çalışmalarına yoğun bir şekilde başlamıştır. Son derece özveri ile çalışarak kazıya katkıda bulunan tüm ekip üyelerine ve öğrencilerimize burada en içten teşekkürlerimi sunarım.

(2) Kazı ekibimiz başta Prof. Dr. Engin Özgen olmak üzere Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ndeki tüm görevlilere, Sn. Osman Özbek'e, ODTÜ Rektörlüğü ve Saymanlığına, ODTÜ TEKDAM Müdürü Yrd. Doç. Dr. Sn. Mustafa Özbakan'a, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Yönetim Kurulu'na, Aksaray Valisi Sn. Ferit Ünal'a, Vali Yardımcısı Sn. Mustafa İngenç'e, Belediye Başkanı Sn. Memiş Akın'a, Gülağaç Kaymakamı Sn. Ali Yücel'e, Aksaray Kültür Müdürü Sn. Ruhi Özkanlı'ya, Müze Müdürü Sn. Muhsin Endoğru'ya, Sn. Fariz Demir'e, Gençlik ve Spor Müdürü Sn. Nuri Öcal'a, DSİ 44. Şube Müdürü Sn. Mustafa Özateş'e, Hizmetiçi Eğitim, Kadastro, Mal, Muhasebe, TEK müdürlüklerine, Ağaçlı tesislerine gördüğü her türlü destek ve ilgiden dolayı teşekkürlerini sunmayı borç bilir.

ray'da kalarak kamp malzemesinin, Kızılkaya köyündeki kullanılmayan ilkokulun Aşıklı kazısına muhtarlıkça tahsis edilen odalarında depolanıp düzenlenmesine yardımcı olmuştur[3].

Aşıklı Höyük kazısı ODTÜ FBE Arkeometri Bilim Dalı ve TÜBİTAK AKSAY ünitesi Başkanı Prof. Dr. Ay Melek Özer, Asos. Prof. Dr. Yeter Göksu Ögelman, Antropolog, Prof. Dr. Metin Özbek, Prof. Dr. Wulf Schirmer ve Göllüdağ araştırma ekibi, Prof. Dr. Clason, Restoratör Akın Aksoy ve eşi, Araş. Görevlimiz Aslı Özdoğan, bilgisayar uzmanlarımız Faruk Güçlütürk ve Oğuz Tanındı, Belediye Başkanı Memiş Akın, Kültür Müdürü Ruhi Özkanlı, Müze Müdürü Muhsin Endoğru, Müze Araştırıcısı Fariz Demir tarafından kısa süreli olarak ziyaret edilmiştir.

Ekibimiz tatil günlerinde çevredeki ören yerlerini gezmiştir. Aksaray projesi ile ilgili olarak bu yıl mimarımız Korkut Atlı Aksaray'da Selçuklu dönemine ait çok harap durumdaki "Darphane" olarak bilinen yapının rölevesini çıkarabilmiştir.

2. KAZI

2.1. Kazı Stratejisi

1992 yılında bir taraftan kuzeydeki basamaklı açmada tabakalaşmanın denetlenmesine devam edilmesi, bir taraftan da 2. tabakanın höyüğün doğu ve güneyinde ne şekilde geliştiğinin araştırılması ve kerpiç duvarlarda ilk restorasyon denemelerinin yapılması amaçlanmıştır.

2.2. Kazı Uygulaması

Yukarda sözü edilen amaçlara göre kazılar:

4 H-G, 5K, 7 J-K, 7 L-M, 2-4 VE 6 N-O, 2-5 P-R, 12 J-M açmalarında sürdürülmüş, 17 S açmasında ise kısa süreli bir çalışma yapılmıştır (Resim: 1-8),.

2.2.1. 4 H-G Kuzey Yamacı Basamaklı Açmaları (Resim: 1-2, 6)

1989'dan itibaren kazılan bu açmaların uzantısında ana toprağa varılmıştır. Ancak yamaç eğimi dolayısiyle ele geçen mekanların stratigrafik açıdan durumlarının daha iyi aydınlatılması gerekmiştir (Esin 1991, 5-7,

(3) Ekibimiz yaptıkları bilgisayar, malzeme ve lojistik bağışlarından dolayı IBM TÜRK LTD. ŞT.ine, Sn. Hülya Keskinel'e, Prof. Dr. Wulf Schirmer'e, TECHNION"a, Sn. Susan E. ve Omar Baturay'a, Sn. Filiz Şahenk'e (Doğuş Holding), Sn Altın Soylu'ya, Sn. Belma Diren'e, Sn. Maarifi Orhon'a, Sn. Peride Celal Yönsel'e en içten teşekkürlerini sunar.

14-17, Resim: 5-10; 1992, 136-137, 144-145, 152; Resim: 2-3, 17; Esin et al. 1991, 127-128, 163, pl. 5/2.2). Bu yıl 4 H 2-9/a-e, 4 G 2-9/d-k küçük karelerinin içine alacak şekilde düzenlenen açmalarda, 1. tabakanın altında ele geçen 2. tabakaya ait mekânların durumları yaklaşık -6.00 m derinliğe kadar takip edilmiş, bunların ayrı tabakalara ait olmayıp 2. tabakanın 2a-2e olmak üzere değişik evrelerinde yapıldıkları görülmüştür. Bunlardan doğudaki 5 mekanı, içinde damar damar çöp dolgusu bulunan bir avlu niteliğindedir (Resim: 2; Esin 1993, 133-134, 142, Resim: 2, 145, Resim: 7). En çok ufak buluntu da bu damarlar içinden çıkmaktadır. Avlu çöple doldukça, yani her yapı evresi değiştikçe, 5 mekânının ya kuzey ya da batı duvarında değişiklikler yapılmaktadır. Bu duvarlardan biri ya içeri çekilerek, avlu ufaltılmakta, ya da dışarı doğru uzatılarak mekan genişletilmektedir. Daha batıdaki C mekânı ise kaldırılınca 2 c yapı evresinde, kuzeyinde bulunan O mekânı ile birleşerek JU mekanını teşkil etmiştir. Güneyinde ise ayrı bir mekân şeklinde JV yer almıştır (Resim: 2 ve Resim: 6). Bu evrede JU'nun kuzeybatısında içi kül dolu, yarım daire şeklinde, kerpiçten, küçük ve alçak bir platform bulunmuştur (Resim: 6). Daha eski 2d yapı evresinde JU ile JV arasındaki bölme duvarı yoktur ve O mekanı ile birlikte çok daha büyük bir mekan görünümündedir. Mekânın ocağı ise bu kez güneybatıda yapılmıştır. Bu evre kaldırıldıktan sonra, daha alttaki 2e evresinin duvarları belirmiş, ancak kazı o düzlemde sona erdirilmiştir. Açmanın en güneybatısındaki G mekânı ise (Resim: 2, 6) her evrede fazla değişikliğe uğramadan tek gözlü bir yapı olma özelliğini korumuş, ancak kuzey duvarı çok kez yer değiştirmiş, böylece aslında bir dar geçit şeklindeki F mekânının boyutlarının değişmesine neden olmuştur (Resim: 2, 6).

Daha kuzeyde yer alan P, R, D, Y mekânlarında da evreler değiştikçe bazı ana duvarların aynen korunduğu, ancak diğer bölme duvarlarında yapılan değişikliklerle mekan planlarında ve boyutlarında farklar ortaya çıktığı izlenmiştir. E mekanının doğu sınırı değişikliğe uğramış, P mekanında ise batı, güney duvarlarında ve ocak yerlerinde değişiklikler gözlemlenmiştir (Resim: 2). Ayrıca yapı evreleri bazı mekânlardaki değişikliklerle koşut olmakta, bazan da bir mekanın kendine özgü, yapı evresiyle tam koşut olmayan değişim evreleri geçirdiği anlaşılmıştır. P mekânında 2 a tabanı -.2.40, 2b tabanı -3.06, 2c tabanı -3.34/-3.40, 2d tabanı -4.25 m derinlikte bulunmuş, 2e evresi tabanına henüz ulaşılamamıştır. Bu açmalarda özellikle S ve daha alttaki JY mekânlarında yoğun şekilde obsidien aletlerle birlikte, kemikten bizler, kemer tokaları, boynuz, sürtme taştan aletler, sapan taneleri ve silindir biçimli bir "token" bulunmuştur. Ayrıca obsidienden bir mikrolit toplu buluntusu önem taşımaktadır. Gene bu açmalarda kömürleşmiş tahıl ve olasılıkla nohut taneleri eskiye kıyasla da-

ha çok ele geçmiştir. Bunların analizleri henüz tamamlanmadığından yabani mi yoksa tarıma alınmış türlere mi ait oldukları henüz bilinememektedir.

2.2.2. 5 K Açması (Resim: 1-2, 4)

5 K açmasında 2-9/a-i küçük karelerinde 2. tabakanın bulunan ilk evresi kaldırılarak alttaki yapı evresi kısıtlı bir alanda araştırılmıştır (Resim 2; Esin 1992, 135, 137, 138, 144, 149, Resim: 2, 10; 1992, 142-143, Resim: 2, 4; Esin et al. 1991, 128, 165, pl. 7/1). Burada DB mekânının altında ve içinde 2c yapı evresine ait, küçük LK mekânının -2.76 m derinlikte tabanı bulunmuş; ancak kuzeyde ve doğuda DB mekânının eğimli tabanı aynı derinliğe kadar inmiştir. Açmanın kuzeyinde BV mekânının altında ise tabanı -2.35 m derinlikte 2 c yapı evresine ait LN mekânı gün ışığına çıkarılmıştır. Burada da 4 G-H açmalarında olduğu gibi daha eskiye gittikçe bazı bölme duvarlarında değişiklikler olduğu, ancak genelde hiç değilse bir ana duvarın evreler süresince değiştirilmeden bırakıldığı izlenmiştir.

Bu açmanın buluntuları arasında obsidien aletler, kemik bizler, kemer tokaları, öğütme, ezgi taşları ve yeşil taştan bir cilalı balta vardır.

2.2.3. 7 J-K ve 7 L-M Açmaları (Resim: 1-3, 5)

2. tabaka yerleşmesinin doğuya doğru gelişmesini takip etmek için kazılan bu açmalarda 2-9/b-i küçük karelerinde 2x18x8 metrekarelik alanlarda çalışılmıştır (Resim: 1-2) 7 J-K açmalarının batısında büyük bir avlu bulunmuştur. Bu JA avlusu kısmen 6 K açmasında da devam etmektedir (Resim: 2) İçi damarlar şeklinde, kömür, hayvan kemiği, obsidien alet ve artıkları, çitlenbik kabuklarıyla dolu olan bu avlunun tıpkı basamaklı açmadaki S mekanı gibi özel bir işlevi olduğu açıktır. Büyük olasılıkla, burası avlanan hayvanların mezbahada olduğu gibi parçalara ayrıldığı, Aşıklı'da yaşayan insanlar arasında paylaştırıldığı, törensel bir yemekten sonra artıklarının buraya atıldığı bir yer teşkil etmekteydi (Resim: 5). 7 K açmasının kuzeydoğusunda ince çakıl dolgulu bir dar yol avluya götürmekte, yolun kuzeyinde ve doğusunda daha sonra yapılmış olan, kısmen taş temelli, kerpiç duvarlı mekanlar yer almaktadır (Resim: 2, 5). Mekân tabanları -0.53/-0.70 m derinliklerde değişirken, avlunun tabanı -1.29/-1.42 m derinliklerde saptanmıştır.

Avlunun güneyinde 7 L-M açmalarında ise kerpiç mekanların oluşturduğu adaların gene aynı sıklıkta doğuya doğru devam ettiği izlenmiştir (Resim: 2-3). Burada 2 gözlü bir yapı şeklindeki FO ve HZ mekânlarının

kuzey duvarları, çöp dolgulu JA avlusunu olasılıkla güneyden sınırlamak amacıyla, yan yana 4 sıra kerpiçten, kalın bir duvar şeklinde örülmüştür (Resim: 2), onların batısındaki küçük FM mekânı, gene küçük bir ara avlu şeklindedir ve dar FN geçidinden bir bölme duvarıyla ayrılmıştır. Güneydeki KB-KC, KD-LJ mekanları iki odalı yapılardır. KB-KC'nin içinde ocaklar bulunmuştur (Resim: 2). Oysa KA, KE, JZ mekânları tek gözlü yapılardır. KE'nin 2a evresinin tabanı altında oldukça bozuk, "hocker" durumunda bir kadın iskeleti bulunmuştur. İskeletin boynunda "in - situ" olarak bakır boncuklarla karışık bir şekilde geyik dişlerinden yapılmış bir kolyeye ait boncuklar ele geçmiştir. KE'nin tabanı -2.83/-3.09 m derinliktedir. Diğer mekanların taban kodları -2.15 m ile -4.01 m arasında çok değişkendir. Bu açmalardaki mekanlarda bazı taş kaplar, havan elleri, öğütme, ezgi taşları gibi sürtme taş buluntular ağırlıktadır. Ayrıca işlenmiş kemikten aletler de ele geçmiştir.

2.2.4. 6 N-O Açmaları (Resim: 1-4)

Bu yıl ilk kez çalışılan bu açmalarda 1990 ve 91 yıllarında 4-5 N-O açmalarında ele geçen GA çakıllı yolunun uzantıları bulunmuştur (Resim: 2-4; Esin 1992, 135, 144-146, 150-151, Resim: 2-3, 5, 13; 1993, 134-135, 142-144 Resim: 2, 3, 5). GA yolu 2. tabaka yerleşmelerini kuzey ve güney olmak üzere daha önce de değinildiği gibi 2 ana büyük bölüme ayırmaktadır (Resim: 2-4). Gene bu GA olarak tanımlanan ana yol 6 N-O açmalarında bir çatal teşkil ederek biri kuzeydoğuya, diğeri güneye dönen iki daha dar yol oluşturmuştur (Resim: 2-4). Ana yolun kuzeyindeki yerleşme bölümü 5-6 N-O açmalarında fazla büyük olmayan dikme taşlarla sınırlanmıştır.

Kuzeydeki ara yol gene çakıllı küçük bir avluya açılmaktadır (Resim: 2, 4). Avlunun kuzey ve batısında KZ, LG, KY ve KV mekanları yer almıştır. Bu mekanların içlerinde bozuk ocak kalıntılarına rastlanmıştır. LG'nin güney duvarında kısmen taş temel kullanılmıştır (Resim: 2, 4). Avlunun güneyinde kalan LB ve ocaklı LE mekanlarıyla, onlarla bağlantılı olan LF, LD ve LG mekanları ise çakıllı ara yol ve avlunun kısmen üstünde, sonradan yapılmışlardır (Resim: 2-4). LB ve LE'nin batı ve kuzey duvarlarında taş temel üstünde, taşla kerpiç birlikte örülerek yeni bir duvar tekniği geliştirilmiştir. Benzer duvar tekniğine 12 J-K açmaları yapılarında da rastlanmıştır (Resim: 8). 6 N-O açmalarındaki mekanların taban kodları kuzeyde -4.25/-4.63 m derinliklerde değişmektedir. Ancak özellikle güneydeki mekanların çakıllı yol ve avlunun üzerinde yapılmış olmaları, bunların 2. tabakanın ya sonlarına, ya da 1. tabakanın başlarına ait olabileceğine işaret etmektedir. Bu açmalarda özellikle çok sayıda ke-

mik biz bulunmuştur. Sürtme taş aletlerin yanında, yarı pişmiş kilden topan ve boncuklar da dikkate alınmalıdır.

2.2.5. 2-3 N-O Açmaları (Resim: 1-2, 7)

GA ana yolunun ve güneyindeki kazematlı duvarın batı uzantılarının araştırılması bu açmalarda yapılmıştır (Resim: 1-2). GA yolunun batı uzantısı kısmen 3N açmasında ele geçmiş, tabanı -.6.75/-6.82 m derinlikte bulunmuştur (Resim: 7). Yolun tabanı, yassı, fazla büyük olmayan nehir taşlarıyla döşendikten sonra, üst kısmı çakılla doldurularak seviyesi yükseltilmiştir. Yolun tabanının altında, yaklaşık -9.00 m derinliğe kadar çakılla karışık damarlar şeklinde bir dolgu, batı yamacında aşağıya doğru Melendiz kıyı şeridi düzlemine kadar devam etmektedir. GA yolunun güneyindeki HV mekanının kazematlı çift duvarının taşla örülü iç duvarı batıda aynı yolun tabanın bulunduğu mesafeye kadar devam etmekte, ancak daha sonra batı yamacı eğiminden dolayı aşınmış olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 2; Esin 1993, 134-135, 142-144, Resim: 2-3, 5). Aşınmayan kesimde iç duvarla, dış duvar arasında sandık biçimindeki KP olarak adlandırılan son, dördüncü bölme ele geçmiştir (Resim: 2). Daha alttaki evrede HV mekanının batıda birbirine koşut kerpiç dizileriyle meydana gelmiş bir duvar yardımıyla sınırlandığı izlenmiştir (Resim: 2). Aynı duvarın güney uzantısında ise taştan temel duvarları yer almaktadır. HV mekanı olasılıkla kuzeyi kazematlı ve batısı büyük kerpiçlerle döşeli sundurması olan bir avlu, ya da büyük bir kulenin orta, iç avlusunu teşkil etmektedir (Resim: 2). Gerek HV mekanın, gerekse kazematlı duvarın işlevleri ancak gelecek yıllardaki kazılarla aydınlanabilecektir. 3N ve 2-3 O açmalarında, batı yamacında, kısmen aşınmış yanyana, kuzey-güney yönünde uzanan, kerpiçten KR, KS, MO, MP, MR mekanları bulunmuştur (Resim:2). Bu mekanların içinde, birbirlerinden yaklaşık 50-60 cm farklarla ayrı evrelere (bazan 3 evre) ait tabanlar saptanmıştır (Resim: 2). Bu mekanların kazılmaları henüz bitirilmemiştir. Şimdilik en alttaki, erişilen -9.86/-11.39 m derinliklerdeki tabanı kodları, bugünkü Melendiz kıyısındaki alluvial dolgunun düzlemine yakındır. GA yolunun kuzeyindeki yerleşme bölümünde de aynı tipte kerpiç mekanların devam ettiği, ancak 3N açmasının kuzeyinde ufak bir alanda izlenebilmiştir (Resim: 2). Bu açmalarda taş kap, obsidien, kemik, boynuz aletlerin yanında, aralarında minik kalemlerin de yer aldığı mikrolitlerden oluşan bir toplu buluntu önem taşımaktadır.

2.2.6. 2-5 R ve 4-5 P Açmaları (Resim 1-2)

1989-91 yıllarında höyüğün güneybatısındaki bu açmalarda T ve onunla ilişkili mekanların bir kısmı bulunmuştu. Özellikle bu yıl, kazılar

T mekânının kuzey-güney ve güneybatısında yoğunlaştırılmıştır (krş. Esin 1991, 5-7, 20-29, res. 21-22; 1992, 133, 135-136, 151, resim 15; 1993, 136-138, 142, 145, Resim 2,8; Esin et al. 1991, 129-131, 164, 167, pl. 6/3, pl. 9/1). T mekanın doğusunda -7.69--7.93 m. derinliğe kadar 4 R-P açmalarında avluya benzer boş bir alanla karışılaşılmıştır (Resim: 2). -7.18/-7.50 m derinliklerde ise mekanlara ait kerpiç duvarlar 5R açmasının kuzeydoğusu ve güneybatısında yeniden belirmeğe başlamışlardır. Bunlardan en kuzeydekiler kerpiç duvarlı FY mekanına aittir (Resim: 2). Güneydoğuda bir yapıyla ilişkisi yokmuş gibi duran tabanı -7.75 m derinlikte bulunan ocak ise olasılıkla FY'e bitişik ikinci bir mekana aittir (Resim: 2). Ocağın güneydoğusunda ise ikinci bir mahalleye ait LT, LV ve LU mekanları kısmen gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 2). 5R açmasındaki boş alanda ise bir insana ait bir kafatası bulunmuştur.

T mekanının güneybatısındaki çalışmalarda AB mekanının 1989'da bulunan -11.64 m kodundaki eski tabanının oldukça üstünde -10.76 m derinlikte daha yeni evresine ait bir taban bulunmuştur (Resim: 2). AO mekanının tabanı da yaklaşık -10.00 m derinlikte olasılıkla bu bölümdeki daha yeni bir evreyi temsil etmektedir. AB ve AC mekanları ile daha eski bir evreye ait olan LP ve KT mekânları olasılıkla aynı yapının değişken boyutlardaki gözlerini teşkil etmektedir (Resim: 2). Onlara kuzeyden bitişik olan blokta ise AO ile birlikte KI, KV, KL ve daha doğuda N ile KM mekanları bulunmaktadır (Resim: 2). 2 R açmasında AA mekânının güneyinde ise LS ve tabanı -11.91 m de bulunan KU mekanları daha tam açılamamıştır (Resim: 2).

GA yolunun güneyinde kalan tüm mekanlar içinde 3-5 N-O ve 2-5 P-R açmalarında HV ve T mekanlarının özel bir konumları olduğu ve onlara komşu mekanların kısmen onlarla ilişkili olduğu izlenmekte, taş temel duvarlarının burada amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 2). Ancak dış kanatlarda yeniden kerpiç mimari egemen olmaktadır (Resim: 2). Bu açmalarda obsidien, kemik, boynuz aletlerin yanında, sürtme taş aletler, işlenmiş bir hayvan dişi, yeşil taştan bir yassı balta, buluntuların çoğunluğunu oluşturmaktadır (Resim: 10). Ayrıca 4 R açmasında boş toprakta ele geçen bazı kap parçaları Aşıklı Höyük'te akeramik yerleşmelerden sonra çanak çömlekli bir yerleşmenin var olabileceğini düşündürmektedir (Resim: 9; krş. 12 J-M açmaları).

2.2.7 12 J-K ve 12 L-M Açmaları (Resim 1, 7, 9)

Bu açmalar 2. tabaka yerleşmelerinin doğuya doğru nasıl geliştiklerini ve yüzey toprağında rastlanan çanak çömleğin burada bir çanak çömlekli kültür evresinin temsilcisi olup olmadığını saptamak amacıyla baş-

latılmıştır (Resim: 1, 9), 12 L-M açmaları yüzey toprağından 50-60 cm derinliğe kadar kazılmış, ancak açmanın kuzeyinde, 12 K açmasında uzantısı olduğu sanılan bir taş topluluğundan başka bir buluntuyla karşılaşılmamıştır. 12 J-K açmalarında ise, taş temelli ve taşla kerpicin birlikte örülerek oluşturulduğu mekanlar çakıl dolgulu bir avlunun kuzey ve güneyinde simetriğe yakın bir biçimde 2 blokta kümelenmiştir (Resim: 7) mekanlar kısmen büyük çukurlar tarafından bozulmuştur. MH olarak tanımlanan avlunun tabanı -4.29 m derinlikte ve pek düzgün değildir. Her iki bloğun avluyu sınırlayan duvarları doğuya doğru daire parçası şeklinde bir dönüş yapmakta, biri kuzeye, diğeri güneye yönelmektedir. Her iki bloktaki mekanlar böylelikle, adeta absidli bir yapının parçalarıymış gibi durmaktadır (Resim: 7). Güneydeki blokta MI, LZ,LY, ML ve MM olmak üzere 5 mekan vardır. Daha altta ise MA ve MC mekanları bulunmuştur. Absidi oluşturan doğu kısımda bir duvarı yuvarlak, üçgenimsi planlı küçük MB mekanı, onun da güneyinde MD mekanı yer almıştır. Buradaki mekanların taban kodları -3.98/-4.50 m derinlikte değişmektedir (Resim: 7).

Kuzey blokta ise şimdilik iki mekân vardır. Biri içinde ocak olan MF, diğeri de onun batısındaki MG mekânıdır. MG'nin tabanı -4,48 m derinlikte, MF'nin ise -4.80 m kodlarında bulunmuştur.

Bu açmalarda buluntu yoğunluğu obsidien ve kemik aletlerdedir.

Sürtme taş aletler ve bir yassı balta da buluntular arasında yer alır.

2.2.8. 17 S Açması (Resim: 1)

Bu açmada kısa süreli bir çalışma yapılmış, 1990 da bulunan yapı kalıntılarının durumu, temizlik yapılarak denetlenmiştir.

3. ANTROPOLOJİK BULUNTULAR

Bu yıl 2 tanesi 6-0 açmasında LE mekânında, biri 7-M açmasında KE mekânında, bir diğeri de 3-R açmasında KU mekânında olmak üzere 4 insan iskeleti taban altlarında hocker durumda ele geçmiştir. Bir kafatası ise 5 R açmasında boş alanda bulunmuştur.

4. ENDÜSTRİLER

4.1. Obsidien Alet Endüstrisi

30.000 obsidien alet ve artığı analiz edilmiştir. Aletlerin % 52'si çeşitli kazıyıcı tiplerine aittir. Yonga üzerine yapılmış aletlerin çok olması-

na rağmen dilgi endüstrisi egemendir. Mikrolitlerden oluşan iki toplu buluntudan biri 4 G-H açmasında, diğeri ise 3 N-O açmalarında bulunmuştur. Bu da olasılıkla Mesolitik geleneğin Aşıklı'da hala güçlü olduğunu göstermektedir.

4.2. Kemik ve Boynuz Alet Endüstrileri

Bu yıl da ikinci sıradaki yerlerini korumuşlardır. Bizlerin tiplerinde fazla değişiklik yoktur. İşlenmiş kemik sayısında artış izlenmiştir. Boynuz aletler ise azdır.

4.3. Sürtme ve Cilalı Taş Alet Endüstrileri (Resim: 10)

Öğütme, el ezgi taşları, havan ve havan elleri daha çok bulunmuştur. Taş kaplar, maltız ya da lambalar azdır. Cilalı taş aletlerin sayısı sürtme taştan olanlara kıyasla daha azdır. Söbe kesitli yassı baltaların yanında, yuvarlak kesitli olanlar da vardır.

5.UFAK BULUNTULAR

Bunların çoğunu taştan, yumuşakça kabuğundan, av hayvanlarının dişlerinden ve bakırdan yapılmış boncuklar teşkil eder. Bunlar çoğunlukla insan iskeletleri ile birlikte ölü armağanları olarak bulunmaktadır. Yarı pişmiş kilden buluntular azdır. Bunlar daha çok küre, silindir ya da koni şeklinde "token" olarak adlandırılabilecek buluntular olarak dikkati çekmektedir.

6. EKOLOJİ - EKONOMİ

Bulunan tahıl kalıntılarının ve çitlenbik tanelerinin sayisı artmıştır. Bu arada bir nohut tanesine rastlanmıştır. Cilalı yassı taş baltaların sayısındaki artış da çevredeki ağaçlık alanların çayırlarla birlikte varlığına işaret etmektedir

Besin ekonomisinde ağırlık gene hayvansal proteine dayanmakta, tahıldan da yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kömürleşmiş tahıl taneleri ve diğer bitki kalıntıları ve meyve çekirdeklerinin analizleri tamamlanmadığından bunların kültür bitkilerine ait olup olmadığı henüz belli değildir.

7. RESTORASYON DENEMESİ

İlk deneme 7 L-M açmalarında uygulanmıştır. Höyükte eski yerleşmelerde kullanılan kerpiç toprağı bulunarak, samanla karıştırılıp kerpiç

dökülmüştür. Bu kerpiçler 7 L-M açması kerpiç duvarlarının üstüne, düşey iki sıra şeklinde uygulanmıştır.

8. RADİOMETRİK TARİHLENDİRMELER

Aşıklı'ya ait radio-aktif karbon ölçümlerinin sayısı eskilerle birlikte 26'ya ulaşmıştır. Bunlar kendi aralarında büyük bir uyum içindedirler, Libby standard ölçümlerine göre Aşıklı'nın düzeltilmemiş radio-aktif ölçümleri G.Ö. 8958 ± 130-8400 ± 40 arasında değişerek yaklaşık 500 yıllık bir süreyi içermektedir. Ayrıca bu ölçümleri denetlemek üzere Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Assos. Prof. Dr. Yeter Göksu tarafından getirilen TL ve ESR dozimetreleri höyüğün çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir.

9. SONUÇ

20 açmada sürdürülen 1992 Aşıklı Höyük kazılarında 4 G-H açmalarında tabakalaşma ile ilgili sorunlar kısmen çözülmüş, şimdilik 2. tabakanın 2a-2d olmak üzere 4 yapı evresi incelenmiş, kazı 2e evresi düzleminde bırakılmıştır. 1989-90 yıllarında farklı tabakalara ait olabilecekleri sanılan G,C,O,JU,JV,ME,S,P,R,D,Y mekânlarının 2 tabakanın çeşitli evrelerine ait oldukları aydınlanmıştır (Resim: 1-2, 6). 2. tabaka yerleşmelerinin doğuya doğru yayıldığı alanlarda taşla kerpicin bir arada örülmesiyle Aşıklı toplulukları yeni bir yapı tekniği geliştirmişler, yerleşme birimleri arasında sınırlayıcı olarak dikme taşlar kullanmışlardır (Resim: 2-4,8). Özellikle dikme taşların kullanımı Aşıklı çevresinde bugün görülen aynı tarz uygulamanın ne kadar eski bir gelenekten geliştiğini gösteren ilginç bir ipucu teşkil etmiştir.

GA çakıllı yolu 2 tabaka yerleşmelerini kuzey ve güney olmak üzere 2 ana bölüme ayırmıştır (Resim: 2-4, 7). Kuzeyde kerpiç mimarinin egemenliğine karşın, güneyde yer yer kerpiç mimarinin kullanılmasına rağmen, bu kesimde taşla kerpiç birlikte kullanılmıştır (Resim: 2-5). Yerleşmelerdeki bu ayrım kuzeydeki yapıların günlük yaşama, güneyde HV ve T mekanları ve onun çevresinde kümelenen yapıların özel bir konuma ve işlevlere sahip olduklarını göstermiştir. Bu da toplum yaşamında hem bir örgütlenme, hem de bazı bireylerin toplum katmanlarında ayrıcalıklarının bulunduğunu göstermektedir. Yerleşmelerin büyüklüğüne kıyasla şimdiye kadar Aşıklı'da yalnızca 32 insan iskeletinin bulunuşu da, yalnızca özel konumları olan bireylerin mekanların tabanlarının altına gömüldüğünü düşündürmektedir.

10. AKSARAY PROJESİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Bu yıl yalnızca Aksaray ili merkezindeki Selçuklu dönemine ait "Darphane" olarak adlandırılan çok tahrip edilmiş bulunan yapının röle-

vesi çıkarılabilmiştir. Eğer bu yapı gerçekten Selçuklular'a ait ilk darphane binası ise önemi çok büyüktür. Bu nedenle vakıflara ait bu bina ile ilgili arşiv çalışmalarına öncelik verilmesi gereklidir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

KISALTMALAR

KST Kazı Sonuçları Toplantısı, K.B. Ankara

TAD Türk Arkeoloji Dergisi, K.B. Ankara

ESİN,U. 1991"Aşıklı Höyük (Kızılkaya, Aksaray) Kurtarma Kazısı 1989" TAD XXIX, 1-34.

ESİN,U. 1992"1991 Aşıklı Höyük Kazısı (Kızılkaya köyü, Aksaray ili) XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1991, Ankara), 131-153.

ESİN,U. 1993 "1991 Aşıklı Höyük (Aksaray ili, Kızılkaya köyü) Kurtarma Kazısı" XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1992, Ankara), 131-146.

ESİN-U., BIÇAKÇI, E., ÖZBAŞARAN ,M., ATLI, N.B., BERKER, D, YAĞMUR, I., ATLI, A.K., 1991, "Salvage excavations at the Pre-pottery Site of Aşıklı höyük in Central Anatolia" Anatolica XVII, 124-174.

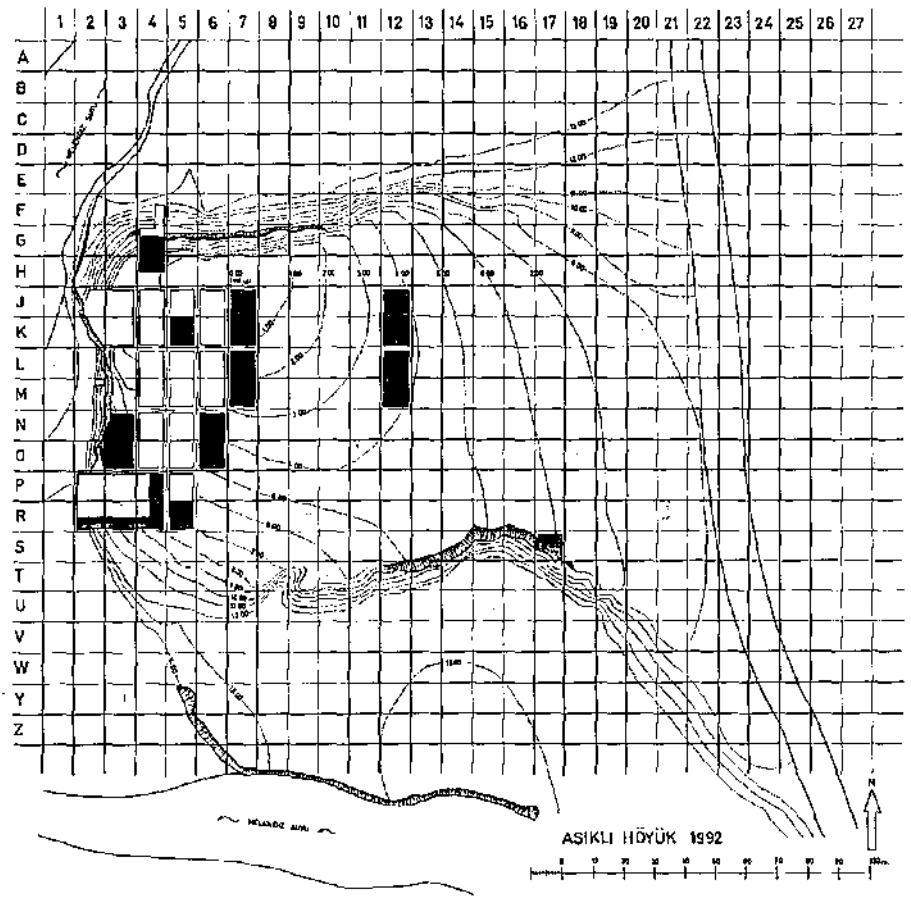

Resim: 1- Açma durum plânı (çizim)

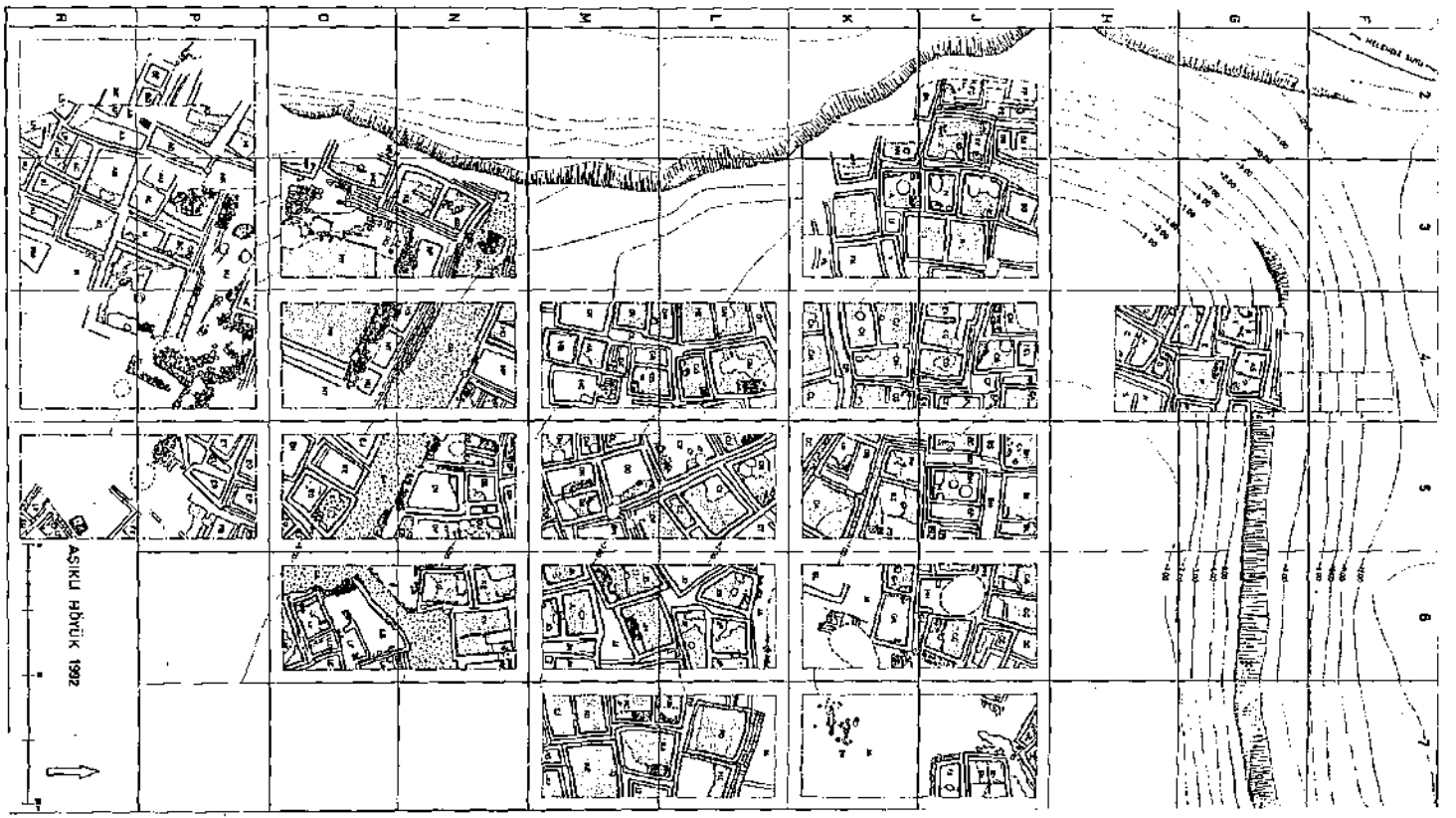

Resim: 2- 2-7 F-R açmaları yapılarına ait şematik plân (çizim)

Resim: 3- 2. tabaka yapılarına GD'den bakış. GA yolunun kuzey ve güneyindeki yerleşim kesimleri. (TEK foto)

Resim: 4- 2. tabaka yapıları. GA yolunun doğudan çatallaşması. güneyden kuzeye bakış. (TEK foto)

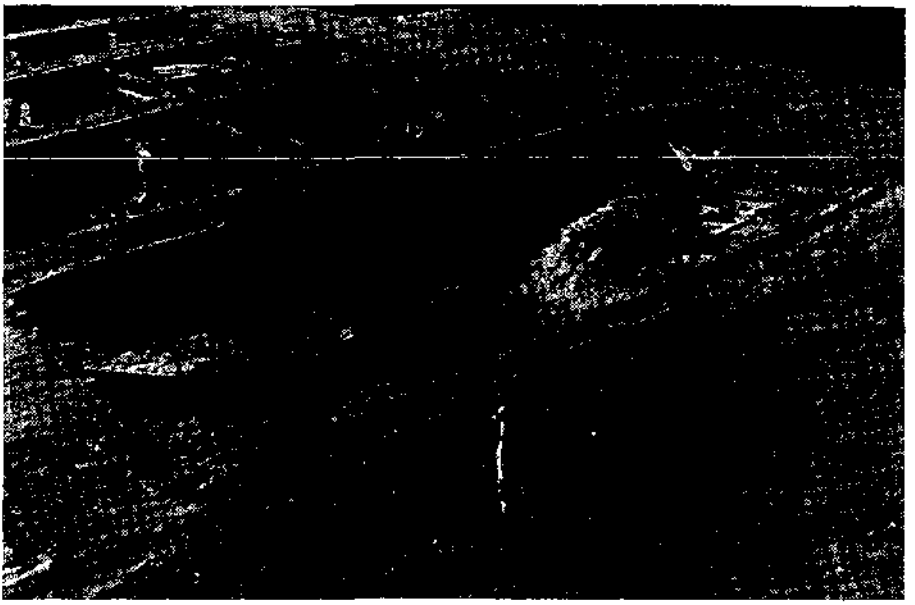

Resim: 5- 7 J-K açmalarında bulunan büyük çukur. Mezbaha olarak kullanıldığı sanılan alan. Kuzeydoğuda daha üstte sonradan yapılan kerpiç mekânlar ve aralarındaki dar, kısa çakıllı patika. Doğudan görünüş. (TEK foto)

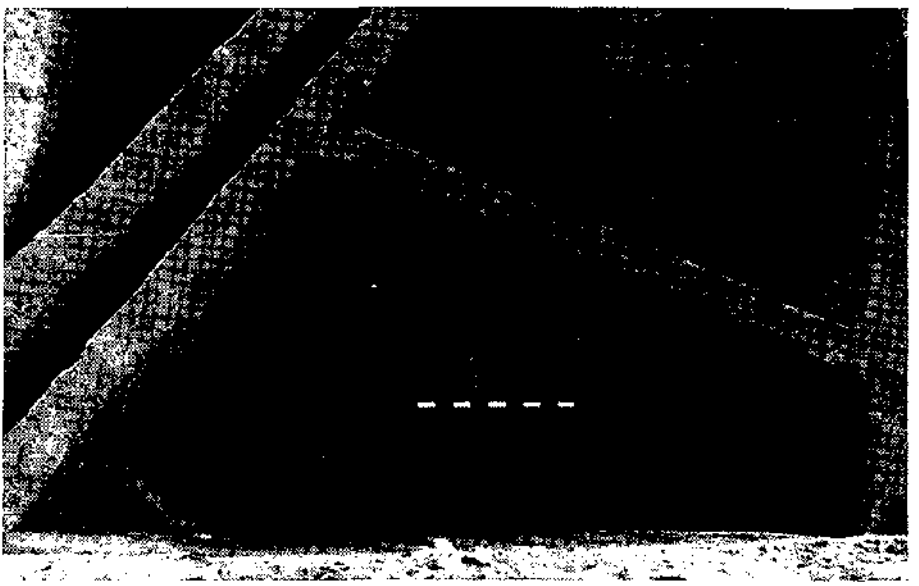

Resim: 6- 4 H açması. 2c yapı evresi, JU-JV ve G mekânları. Güneyden görünüş

Resim: 7- 3 N açması. Çakıllı GA yolu kesidi. Yassı çakıl taşlı taban, altında çakıl dolgu. Batı dan görünüş

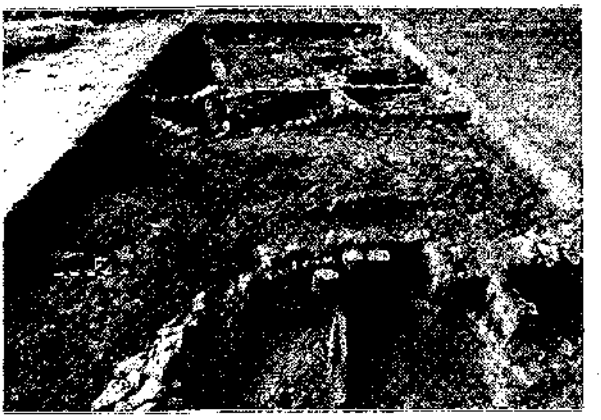

Resim: 8- I2 J-K açmaları. Taşla kerpiçin birlikte kullanıldığı yapılar. Kuzeyden görünüş

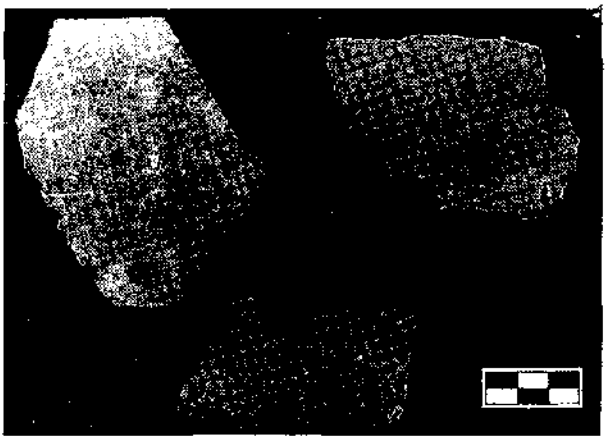

Resim: 9- Yüzey toprağında bulunan kap parçaları

Resim: 10- Yeşil taştan cilalı yassı balta

HÖYÜCEK KAZILARI - 1992

*Refik DURU**

Burdur Müzesi Müdürlüğü adına, bizim bilimsel başkanlığımızda, 1989 yılından bu yana yürütülmekte olan Höyücek kazılarının 1992 yılı çalışmalarına, 6 Ağustos-16 Eylül tarihleri arasında devam edildi[1].

Kazılar, Höyücek'in en geç yapı evresi olan Kutsal Alanlar Dönemi (KAD) yerleşmelerinin saptandığı düzlemlerin altına yapıldığı için, bu dönem hakkında yeni bilgiler edinilemedi[2].

Dördüncü dönem çalışmalarında ağırlıklı olarak, daha önceki yıllarda büyük bir bölümü açılmış olan Tapınak Dönemi (TD) yapılarının batıdaki gelişmesi araştırılmış ve bu amaçla, tepenin batı kenarındaki H/5-6 karelerinde, yaklaşık 150 m² lik bir alan daha kazı alanına katılmıştır (Resim: 1,2). Bu kesimde tapınağın işliklerinin bulunduğu anlaşılmış ve buradaki mekânların bazı onarım ve eklerle uzun zaman kullanıldığı ve tabanların en az üç kez yükseltildiği saptanmıştır. Bu kesimde günlük işlerde kullanılan çok sayıda ocağa, kil kutuya, siloya, el değirmenine (Resim: 3) ve bu arada kutsal işlevleri olduğu tahmin edilen, küçük buluntulara rastlanılmıştır.

Son kazı mevsiminde höyüğün derin katları da araştırılmış ve tepenin orta kesiminde, tapınağın kuzey bitişiğindeki J-K/5 karelerinde, 5x5 m lik bir alanda 4 m kadar derinleşilmiştir (Resim: 2). Bu çukurda ana toprağa varılıp varılmadığı kesin olarak anlaşılamamış olmakla bir-

---

* Prof. Dr. Refik DURU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya Anabilim Dalı, Fen-PTT 34459-İSTANBUL.

(1) 1992 dönemi çalışmalarını yürüten kazı kurulu, Yard. Doç. Dr. Gülsün Umurtak (2. Başkan), öğrencilerimiz Ferhan Sakal, Füsun Ergül, Bahar Altun, Elvan Macit, Yusuf Şener ve Fotoğraf Uzmanı, Arkeolog Turhan Birgili'den oluşmuştur.

(2) İlk üç dönem kazılarında geçici olarak verilen tabaka isimleri, son kazı döneminde kesinleştirilmiştir. Yeni isimlendirmeye göre tabakalaşma durumu şöyledir:
Kutsal Alanlar Dönemi (KAD) - Eski Üst Yapı Evresi (ÜYE)
Tapınak Dönemi (TD) - Alt Yapı Evresi (AYE)
Erken Yerleşmeler Dönemi (EYD)

likte, inilen en derin düzeylerde keramik bulunmaması ve yerleşmelere ait herhangi bir kalıntının da görülmemesi üzerine, ham toprağa gelindiği kabul edilerek, tepenin en yüksek noktasına göre -6.07 m de kazılara son verilmiştir. Bu kalın birikim içinde, göreceli olarak az sayıda çanak çömleğe, değişik derinliklerde yanık alanlara ve kuzeye ve doğuya doğru eğimli kül katmanlarına rastlanılmıştır. Ancak, tapınağın taban düzleminin altında, en az 4 m kalınlıktaki bu birikim içinde ele geçen çanak çömleğin sahiplerinin yerleşmelerine ait *in-situ* durumda herhangi bir mimarlık kalıntısı bulunmadığından, tabakalaşma durumu anlaşılamamış ve bu nedenle TD öncesi yerleşmelerin tümü Erken Yerleşmeler Dönemi (EYD) olarak tanımlanmıştır. Mimarlık kalıntısı bulunamamasının bir rastlantı olmadığını, tapınak öncesi yerleşmelerinin, insanlarının taş veya kerpiçten evler yerine, saz-kamış-dal gibi hafif ahşap malzemeden kulübelerde oturduklarını sanıyoruz.

1992 kazı mevsiminin son çalışmaları, höyüğün batı eteklerindeki E-F/6 karelerinde, 5x10 m lik büyük bir açmada yapıldı (Resim: 1). Bu alanda, bugünkü tarla düzleminin hemen altında yoğun şekilde yanmış tuğla yığıntısına rastlanmış ve bu yığının oldukça dik bir eğimle, 5 m kalınlığında bir şev oluşturduğu görülmüştür. Açmada hiçbir mimari kalıntı ve tabakalaşma izi yoktur (Çevrede oturan bazı yaşlılar, çocukluklarında Höyücek üzerinde bir tuğla fırınının olduğunu hatırlamaktadırlar. Bizim rastladığımız tuğlalaların, bu atelyenin atıkları olması çok büyük olasılıktır). Tuğlalarla beraber ele geçen karışık çanak çömlek içindeki boyalı bazı parçalar, bu yıla kadar Höyücek'te varlığından habersiz olduğumuz boya bezemeli bir mal türüdür.

1992 yılı çalışmalarının, küçük buluntu bakımından bir hayli zengin olduğu söylenebilir. Tapınağın işliğinde tüm kaplara, mermer çanaklara, iki mermer kepçeye, kilden dört ayaklı bir masaya (Resim: 4) taştan ve kemikten yapılmış eserlere ve KAD molozu içinde de, pişmiş topraktan 10 tane figürin ve idole rastlanmıştır.

Höyücek'te dört yıl süren kazılar sonunda, bu yerleşme yerinin nitelikleri ve tabakalaşma durumu hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Kanımıza göre, höyüğümüzdeki en eski yerleşmeler (EYD), höyüğün orta kesiminde dar bir alanda, küçük bir yerleşme olarak başlamıştır. Bu yerleşmeler 4 m lik bir birikim oluşturacak kadar uzun bir süre yaşamış olmalıdırlar. Bu çukurda ele geçen ve Neolitik Çağ'ın en erken dönemlerine tarihlenen çanak çömleğin hemen hiçbir değişiklik göstermediğine bakılırsa, bu yerleşmelerin yaşamı süresince bir etnik değişmenin olmadığı söylenebilir.

EYD üzerine kurulan bir sonraki yerleşme dönemi Tapınak Dönemi, oldukça sağlam durumda ele geçen tapınak ve eklerinden oluşan birkaç yapı ile temsil edilmektedir. Höyücek'in anlaşılır plan veren tek yapı katı olan TD'de, büyük olasılıkla höyük üzerinde, söz konusu yapılar dışında, halkın oturacağı bir başka yapı bulunmuyordu. Bu nedenle Höyücek'in bu dönemde normal ve sıradan bir yerleşme olmadığını, buranın tümüyle kutsal bir merkez olduğunu düşünüyoruz. Küçük buluntular ve mimarlık uygulamaları, bu dönemin Neolitik Çağ'ın ortalarına veya ikinci yarısına ait olduğunu göstermektedir.

Höyüğümüzdeki en son yerleşim dönemi Kutsal Alanlar Dönemi'dir. Bu dönem sadece birkaç duvar parçası ile tanınmaktadır ve anlaşılır bir mimari plan vermemiştir. KAD'da belirli yerlerde ve toplu halde, çok sayıda ana tanrıça figürin ve idolü bulunmuştur (1989-1992 yılları arasında bu döneme ait 70 kadar figürin ve idol ele geçmiştir), Höyücek'in bu evrede de kutsal bir merkez olduğu akla gelmektedir.

Höyücek Höyüğü'nün tepe kesiminde, Neolitik Çağ'ın sonlarına tarihlenen KAD'dan sonra, bir daha yerleşilmemiştir. 1992 çalışma mevsiminde batı yamaçta ele geçen boyalı çanak çömlek parçaları, doğal olarak hemen, höyüğün bir yerinde, KAD'dan sonra da yerleşmelerin devam ettiğini akla getirmektedir. Bu çukurdaki boyalı çanak çömlek, yüzey buluntusu olarak daha önceden tanınmıyordu. Ayrıca höyüğün 1000 m² genişliğe ulaşan tepe açmasında ve höyüğü çevreleyen bir kuşak içinde kazdığımız 8 derinlik çukurunda da (Resim: 1), bu boyalılardan tek bir parçaya rastlanılmamıştı. Bu durumun mantıklı açıklamasını yapmak pek kolay değildir. Bizce batı çukurunun boyalı çanak çömleği, geçtiğimiz yüzyılın sonlarında höyük üzerinde kurulu olduğu söylenen tuğla ocağında kullanılmak üzere, çevredeki bir başka höyükten buraya taşınmış toprak ile beraber gelmişti. Büyük olasılıkla Neolitik sonrasına ait olan bu çanak çömlek, bölge için yenidir ve bunların kronolojik konumu, bugün için tam belli değildir. Bu malların tabakalaşma ve dolayısıyla kronolojik durumlarının bilinmesi, Batı Anadolu çömlekçiliğinin gelişmesinin doğru olarak saptanması açısından çok önemlidir. Ancak biz bu sorunun Höyücek ile çözümlenemeyeceğini, çözümün bir başka yerde aranması gerektiğini sanıyoruz.

1992 çalışmalarının bitiminde, kazılara daha fazla devam etmenin gereksiz olduğu düşünülerek kazılara son verilmiş ve kazı alanının etrafı tel örgü ile çevrilerek, höyük terk edilmiştir.

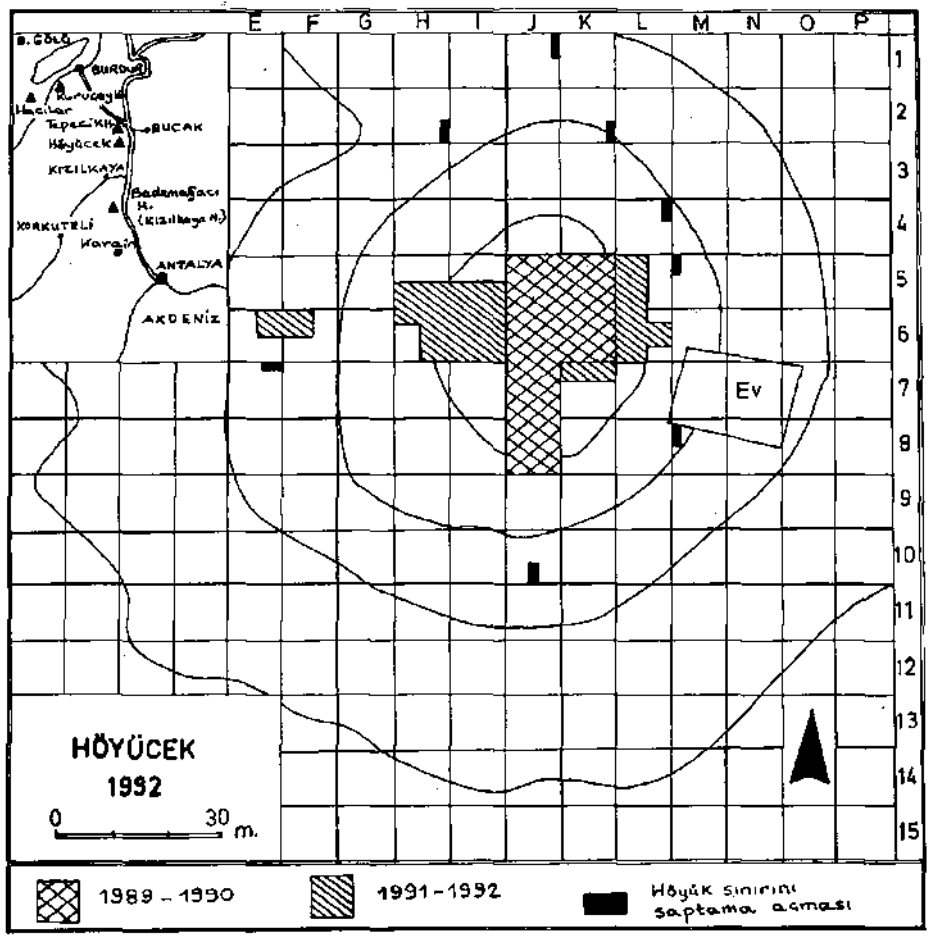
E F G H I J K L M N O P
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15
B. GÖLÜ
BURDUR
Kurucaylı
Hacılar
Tepecik H.
BUCAK
Höyücek
KIZILKAYA
Badamağacı H.
(Kızılkaya H.)
KORKUTELİ
Karain
ANTALYA
AKDENİZ
Ev
HÖYÜCEK
1992
0 30 m.
1989 - 1990
1991 - 1992
Höyük sınırını saptama açması

Resim: 1

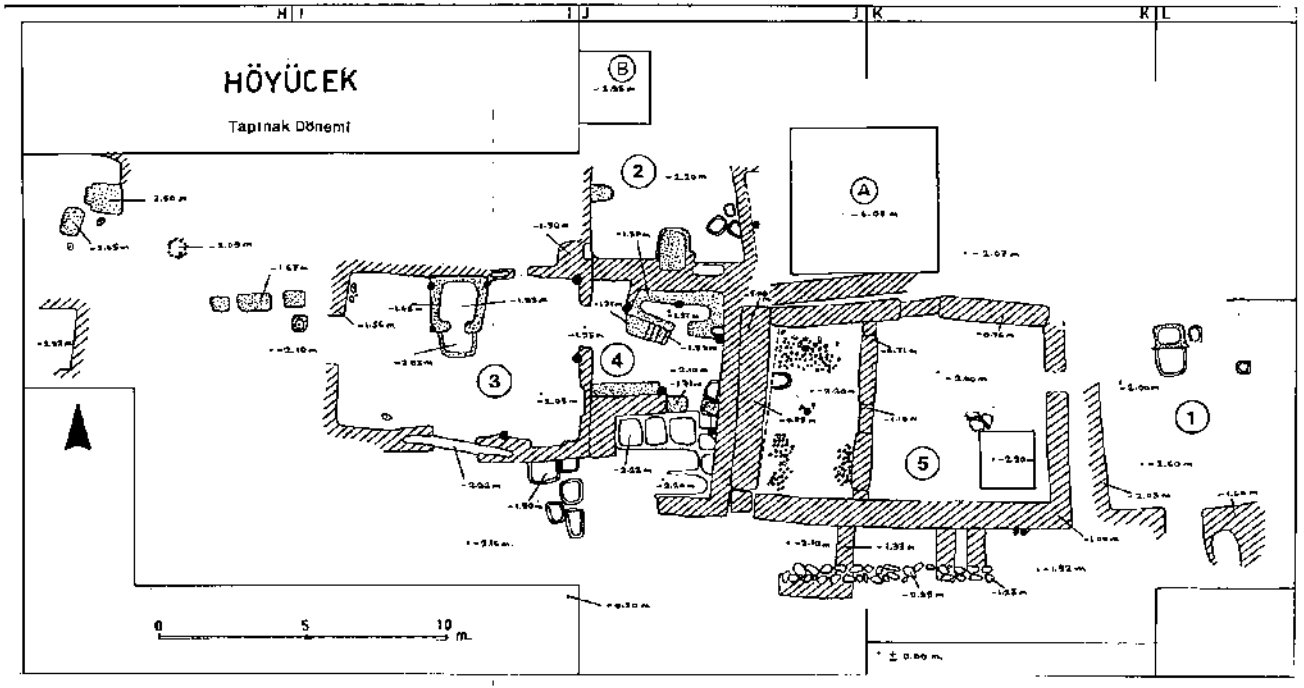

Resim: 2

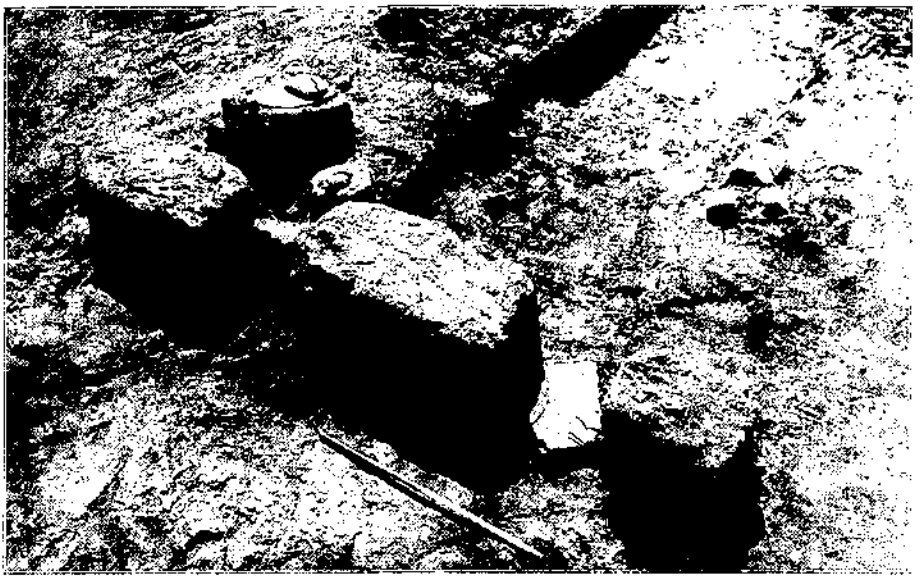

Resim: 3

Resim: 4

ÇAYÖNÜ KAZISI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU KARMA PROJESİ 30 YILLIK GENEL BİR DEĞERLENDİRME

*Mehmet ÖZDOĞAN**
Aslı ÖZDOĞAN
Daniella Bar-YOSEF
Willem Van ZEIST

Güneydoğu Anadolu'da 1963 yılından bu yana 30 yıldır sürmekte olan çalışmalarımıza, 1992 yılında zorunlu olarak ara verdik. 1992 yılında arazi çalışması yapılmamış, buna karşılık tabakalanma ile ilgili sorunlar ve yerleşme düzeni yeniden gözden geçirilmiş, buluntuların tür ve dağılımları ele alınmış ve böylelikle son yayına yönelik hazırlıklar önemli ölçüde tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarına verdiğimiz bu zorunlu aradan yararlanarak, 30. yılını dolduran araştırma projemiz ile Çayönü kazılarının genel bir değerlendirmesini burada sunmanın yararlı olacağı kanısındayız. Bizce Çayönü kazısının önemi, yalnızca ülkemiz için değil, Yakın Doğu arkeolojisi açısından da verdiği sonuçlar, kültür tarihi açısından birçok "ilki" içermesi kadar, arkeoloji tarihinin en uzun süreli uluslararası ortak çalışması olmasından kaynaklanmaktadır. İyi niyet, bilimsel anlayış ve bilinci ile özveri, çok uluslu ve çok başlı bu projeyi, hiçbir sorun çıkmadan 30 yıl sürdürebilmemizi sağlamıştır.

Projemizin başladığı 1964 yılından bu yana, gerek dünyanın, gerekse ekibimizin arkeolojiye bakış açısı gelişerek değişmiş, "Neolitik" olarak adlandırılan ilk çiftçi köy toplulukları ile ilgili görüş ve bilgilerimiz ise tümü ile yenilenmiştir. Buna bağlı olarak Çayönü'ne bakış açımız da birçok aşamadan geçmiş, özellikle 1992 yılı içinde plânlar, kesitler, buluntular üzerinde yaptığımız çalışmalar bu yerleşmeye yeni bir bakış açısı getirmiştir. Çayönü kazılarını yeniden değerlendirmemizde, çeşitli bulun-

* Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, 34459 İSTANBUL.

tu türleri üzerinde çalışan, çok sayıda arkeometrik analizi gerçekleştiren meslektaşlarımız kadar, Güneydoğu Anadolu'da Neolitik dönemi ele alan, Çayönü'nü yalnızlıktan kurtaran diğer kazıların da etkisi büyüktür.

Kısa Tarihçe

Araştırma projemiz 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı adına Prof. Halet Çambel ile Chicago Oriental Institute adına Prof. Robert J. Braidwood'un, Güneydoğu Anadolu'da kültür tarihi ile ilgili bazı sorunlara ve özellikle besin üretimine dayalı ilk köy topluluklarının nasıl ve ne şekilde başladığı sorusuna yanıt aramaları ile başlamıştır. Projenin başladığı yıllarda Güneydoğu Anadolu arkeolojik açıdan hemen hiç araştırılmamış durumdaydı. Buna karşılık, İran'dan Ürdün'e kadar uzanan kuşak yoğun olarak araştırılmış, özellikle Neolitik olarak da tanımlanan ilk Üretimci Köy Toplulukları dönemi ile ilgili kazılar yoğunluk kazanmıştı. Güneyimizde yer alan ülkeler ile aramızda, bilgi birikiminde ortaya çıkan dengesizlik, Türkiye'de İlk Neolitik yerleşmelerin bulunmadığı, besin üretimine dayalı yaşamın ilk olarak daha güneyde gelişip zaman içinde kuzeye yayıldığı gibi görüşlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Projemizin kurucularından Dr. Braidwood, ülkemizde çalışmaya başlamazdan önce, avcılıktan besin üretimine ne zaman ve hangi koşullarda geçildiğini açıklayan kuramları ortaya koymakla kalmamış, uzun yıllar Irak ve İran'da yapmış olduğu çalışmalarla da, bu geçiş sürecinin arkeolojik olarak bulunabileceğini kanıtlamıştı. Braidwood ve Çambel, Doğu Toroslar'ın eşik bölgesinin de Neolitik toplulukları için elverişli bir ortam oluşturduğu kanısı ile 1963 yılında Güneydoğu Anadolu Karma Projesi olarak bilinen çalışmayı başlatmışlardır. Proje daha ilk yıldan itibaren yalnızca Türk ve Amerikan arkeologlarının değil, birçok ulus, enstitü ve çeşitli dallarından uzmanların katıldığı geniş kapsamlı bir bölge projesi niteliği kazanmış, ayrıca 1978 yılında Karlsruhe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Wulf Schirmer, 1990 yılında da Roma Üniversitesi'nden Dr. Isabella Caneva çekirdek ekibe katılmış, kazı başkanlığını da 1986 yılından itibaren Dr. Mehmet Özdoğan devir almıştır.

Gerçekleştirilen Çalışmalar

Her ne kadar Güneydoğu Anadolu projemiz daha çok Çayönü kazıları ile ünlenmişse de, proje kapsamında 1963-1991 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmaları şunlardır:

1) Güneydoğu Anadolu yüzey araştırması: 1963 yılında Siirt ilinde 46, Diyarbakır'da 60 ve Urfa'da 21 buluntu yeri saptanarak belgelenmiştir.

2) Biris mezarlığı kazısı; Urfa Bozova ilçe sınırlarında, Dr. Bruce Howe başkanlığında 1964 yılında kazılmış Mezolitik dönemine ait kalıntılar bulunmuştur.

3) Söğüt Tarlası kazısı: Urfa Bozova ilçe sınırlarında, Dr. Bruce Howe başkanlığında 1964 yılında kazılmış Mezolitik ve Uruk dönemlerine ait kalıntılar bulunmuştur.

4) Çayönü kazısı, Diyarbakır ili Ergani ilçesinde bulunan ve 1964-1991 yılları arasında 16 dönem çalışılan Çayönü kazısı ile ilgili ayrıntılı bilgi aşağıda verilecektir.

5) Grikihaciyan kazısı, Diyarbakır il sınırındaki Halaf dönemine ait yerleşmede 1968 ve 1970 yıllarında Dr. Patty J. Watson başkanlığında iki mevsim kazı yapılmıştır.

6) Yayvantepe kazısı, Diyarbakır ili Ergani ilçesinde bulunan höyükte 1991 yılında Dr. Isabella Caneva başkanlığında, Diyarbakır Müzesi adına kurtarma kazısı yapılmıştır.

7) Kuzey Diyarbakır yüzey araştırması: 1988-1991 yılları arasında Ergani ve Çermik ilçelerinde, Çayönü ekibi tarafından sürdürülen tarama çalışmalarında 42 buluntu yeri saptanarak belgelenmiştir.

8) Çayönü kazı yerinde açık hava müzesi düzenlemesi ve onarım çalışmaları

ÇAYÖNÜ, GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Tabakalanma ve Kronoloji: Çayönü yerleşmesi günümüzden on bin ile beş bin yıl öncesi arasında kalan 5000 yıllık dönemi, Neolitik Çağ'ın tüm gelişim sürecini kesintisiz olarak veren, Eriha'dan sonra Yakın Doğu'da en uzun tabakalanmaya sahip olan kazı yeridir. Ayrıca Çayönü'nde daha sonraki dönemlere ait kalın dolguların bulunmayışı, Neolitik dönemi çok geniş alanlarda açma olanağı sağlamış, 8000m² lik kazı alanı ile Neolitik Çağ'ın geniş olarak açıldığı, tarımın, köy yaşantısının, ilk mimarinin ve toplumsal düzendeki gelişmelerinin en iyi izlendiği kazı durumuna gelmiştir.

Çiftçi-köy topluluklarının oluşum ve gelişim süreci olarak adlandırdığımız, yaygın kullanımı ile Neolitik Çağ olarak tanımlanan dönem, Yakın Doğu'da Proto-Neolitik, Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA), Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB), Geçiş Süreci (PPNC) ve Çanak Çömlekli İlk Neolitik Çağ olarak bölümlendirilmektedir. Her ne kadar Çayönü tepesinde Proto-Neolitik dönem dışındaki evrelerin tümü ortaya çıkmışsa da, önceki yıllara ait yayınlarımızda daha çok PPNB ile çağdaş olan kültür katları tanıtılmış ve Çayönü de bu evre ile ünlenmiştir. PPNC

ve Çanak Çömlekli dönem 1989-1991 yılları arasında yaptığımız çalışmalarda ele alınmış, PPNA'nın Çayönü'ndeki varlığı ancak 1991 kazı mevsimi ile kesinlik kazanmıştır. Bu bakımdan, Çayönü tabakalanmasının son durumunu burada kısaca özetlemekte yarar görmekteyiz.

Çayönü tabakalanması ile ilgili bazı temel sorunlara değinmeden önceki yayınlarda tabaka ad ve sıralanmasının değişmesinin nedenlerini kısaca açıklamakta, konuya açıklık getirmek bakımından yarar vardır. 30 yıl kadar önce Çayönü kazıları başladığında, yukarıda daha önce de belirttiğimiz gibi Güneydoğu Anadolu'nun Neolitik dönemi ile ilgili hiç bir bilgimiz yoktu; Çayönü buluntu topluluğunun Yakın Doğu'nun bilinen diğer Neolitik kültürlerinden çok farklı özellikler göstermesi, kronolojik süreç içinde oturtmaya yönelik karşılaştırma yapma olanağı vermemişti. Çayönü yerleşmesinin çok geniş bir alana yayılması, her evrenin tepenin her yerinde bulunmayışı tabaka adlamalarında önemli bir sorun yaratmış, yıllar ilerledikçe tabakaların sıralanması bu nedenle sık sık değişmişti; ayrıca tepenin eski topoğrafyası da ancak son yıllarda belirlenmiş, eski durumunun günümüzden çok farklı olduğu, Çayönü'ndeki arkeolojik dolgunun iki ayrı yükselti olarak geliştiği ve kuzeyinde de büyük bir dere ile ufak bir gölcüğün bulunduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra son yıllarda Güneydoğu Anadolu'da Neolitik dönem kazılarının artması, Çayönü tepesini tek olmaktan kurtarmış, bu bölgeye özgü özellikler taşıyan, Çayönü kültürü olarak adlandırabileceğimiz Neolitik kültürü tanımlama olanağını sağlamıştır.

Çanak Çömleksiz Neolitik dönem boyunca Çayönü'nde konut mimarisi, yuvarlak plânlı basit kulübelerden taş temelli-kerpiç duvarlı kompleks yapılara kadar sürekli bir gelişme gösterir; ancak diğer kazı yerlerinde izlenmeyen ilginç bir özellik, her bir tabakada yalnızca tek bir tip ev bulunması bir sonraki tabaka başladığında bütün ev planlarının birlikte değişmesidir. Bu bakımdan, Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait her evre belirli bir ev tipiyle temsil edilmekte ve buna göre adlandırılmaktadır. Çanak çömlek öncesine ait 6 evre ve bunların kronoloji durumları aşağıda özetlenmiştir.

Evre Adı	Kaç Yapı Katı Bulunduğu	Kültürel Dönem	C 14 Verilerine Göre Yaklaşık Tarihler (Günümüzden Önce-)
Yuvarlak planlı yapılar evresi	4 yapı katı	PPNA	10200-9200
Izgara Planlı Yapılar Evresi			9200-9100
en eski tip	2 yapı katı	PPNA	
açık tip	2 yapı katı	PPNB	
menderesli tip	1 yapı katı	PPNB	
kapalı tip	2 yapı katı	PPNB	

Kanallı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9100-9000
Taş Döşemeli Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	9000-8600 (?)
Hücre Planlı Yapılar Evresi	3 yapı katı	PPNB	8600-8300
Geniş Odalı Yapılar Evresi	6 yapı katı	PPNC[1]	8200-8000 (?)
Çanak Çömlekli Evre	7 yapı katı	PN	8000-7500 (?)

Kült Yapıları ve Özel Öneme Sahip Alanlar

Çayönü'nün ilk dönemlerinden itibaren yerleşmenin güneydoğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğu, daha ileriki dönemlerde bu alanın tepenin tüm doğu kesimini kaplayacak şekilde yayıldığı anlaşılmaktadır. Ancak "Geniş Odalı Yapılar" ve "Çanak-Çömlekli" dönemlerde bu tür alanların varlığı saptanmamıştır. Özel öneme sahip olan kesimde, hemen her evrede, en azından bir kült yapısı ile, diğer barınaklardan farklı özellikler taşıyan, ancak plan bakımından onlara benzeyen yapılar da bulunmaktadır. "Yuvarlak Planlı Yapılar" evresinin sonlarına ait olan ve gene yuvarlak planlı bir yapı, çağdaşı olan diğer yapılardan farklı özellikler göstermektedir. Bu yapının daha sonraki evrelerde kesin olarak "özel yapı" olarak tanımladıklarımızla aynı yerde bulunması, özel yapı geleneğinin daha bu en eski evre içinde başladığını düşündürmektedir. Hallan Çemi kazısında, Çayönü'nden daha eski bu tür bir yuvarlak mekanın bulunmuş olması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Daha sonraki evrelere kadar varlığını bir çok kez yenilenerek sürdüren "kafataslı" yapının yuvarlak plânlı olan en eski yapım evresinin de bu döneme ait olma olasılığı vardır. Çayönü'nde iki tür özel yapı görülür, bunların biri, içinde hiç bir buluntu ele geçmediğinden nasıl kullanıldığını bilemediğimiz, ancak tabanı sıvı ile ilgili bir takım işlemlerin yapıldığını gösteren, tek büyük mekandan oluşan yapılardır. Bunların duvarlarında genellikle küçük payandalar bulunmaktadır. İkinci tür özel yapı ise, ölü kültü ile ilgili olduğunda kuşkumuz olmayan, aynı yerde birçok yenilenen, ilk bulunduğu yıl açılan en son kullanım evresinde yalnızca kafatasları bulunduğu için yayınlara "kafataslı yapı" olarak geçen, ancak daha sonraki yıllarda içinde her türlü kemiğin bulunduğu yapı dizisidir. Bu yapı, olasılıkla bir çok evre boyunca, diğer özel yapılar ile birlikte kullanılmıştır.

Çayönü'nde varlığı kesin olarak saptanan en eski kült yapısı, ya da özel yapı, 1964 yılında açılan "saltaşlı" yapıdır. Plan bakımından saltaşlı yapı, daha sonra gelen özel yapıların özelliklerini taşımakta, bunlardan

(1) Her ne kadar ayrı bir dönem adı olarak PPNC'nin kullanılması tartışmalı ise de, Çayönü de dahil olmak üzere hemen her yerde aynı özelliklere sahip çanak-çömleksiz evre ile çanak-çömlekli evre arasında geçiş süreci görülmektedir. Buna "Geçiş Evresi" de denebilir.

farklı olarak içinde dikilitaşlar da bulunmaktadır. Bu, birinci tür özel yapıyı sırası ile "sekili yapı" ve kesin olarak "hücre planlı yapılar" evresine ait olan, en az üç kez yeniden yapılan "Terazzo töşemeli" yapı izlemektedir. İkinci tür özel yapıları, kült yapısı olarak tanımladığımız, en az 7 yapım evresi bulunan "kafataslı yapı" izlemektedir. Bu yapının ilk dört evresinde planı yuvarlak, diğerlerinde ise dörtgendir. Bu yapının çeşitli evrelerinde 295 kadar iskelet bulunmuş, burasının ölü kültü ile ilgili çeşitli işlemler için kullanıldığı kesinlik kazanmıştır.

Özel yapıların yer aldığı, yerleşmenin doğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğu açıktır. Burada özel işler için ayrılmış meydan ya da açık alanın varlığı ilk olarak "Kanallı Yapılar" evresinde izlenmekte, giderek bu açık alanın kapladığı yer de genişlemektedir. "Taş Döşemeli Yapı" evresinde meydan niteliği kazanan bu alanın zeminine çakıl taşı döşendiği, "Hücre Planlı Yapı" evresinde ise boyu 50 m yi bulan bu alanın yeniden düzenlenip kil taban yapıldığı, içine doğu-batı yönünde iki dizi dikilitaş yerleştirildiği ve sürekli olarak tabanın yenilenip meydanın da çok temiz tutulduğu anlaşılmaktadır. "Geniş Odalı Yapılar" evresinde meydanın önemini yitirip günlük kullanım alanına dönüştüğü, "yerleşmenin" çöplüğü denecek kadar da temizlenmeden bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Ölü Gömme

Çayönü'nde 295'i kafataslı yapıdan olmak üzere toplam 600 kadar insan iskeleti bulunmuştur. Dr. Metin Özbek tarafından antropolojik açıdan incelenen ve Yakın Doğu Neolitiği için en önemli kaynağı oluşturan Çayönü iskeletleri, aynı zamanda ölü gömme adetlerinin gelişimini de çok iyi sergilemektedir. Buna göre en alt evrede ölüler taban altına, tam büzülmüş durumda yatırılmakta, yanlarına kırmızı aşı boyası (okr) dışında herhangi bir armağan bırakılmamaktadır. "Izgara Planlı Yapı" evresinde ise ölüler ya iç avlunun kuzeybatı ya da kuzeydoğu köşesine, daha ender olarak da iki avlu arasındaki ızgara açıklığına, gene tam büzülmüş durumda konmaktadır. Aşı boyası dışında ilk kez ölü armağanı olarak bırakılmış öğütme taşı, yassı balta ve daha da ender olarak kabuk boncuğa rastlanır; bir mezarda öğütme taşı tam karnın üzerine bırakılmıştır. "Kanallı Yapılar" evresinde ise ölüler kural olarak açık avlularda ateş çukurlarının yanında ya da yakınında büzülmüş durumdadır. Bazen bunlar taş ile çevrili çukurların içindedir. Bu evrede, büzülmüş durumdakilerin yanı sıra ilk kez ikincil gömülere de rastlanır. Ayrıca avluda, yüzü koyun durumda uzun yatan ve kafası olmayan bir iskelet de bulunmuştur. Bunun etrafında taşlardan yapılı bir mezarı vardır. Bu evrede ölüler genellikle boncuk takıları ile birlikte gömülmüştür.

"Hücre Plânlı" yapı evresinde hemen her yapıda hücrelerde büzülmüş durumda iskeletlere rastlanmıştır; ancak genellikle kuzeybatı hücrede toplu olarak daha fazla mezar bulunmuştur. Ölüler sağ ya da sol yanları üzerine yatmış olabilir, ancak yüz her zaman toprağa dönüktür. Ölülerin etrafından genellikle beyaz renkli bir kül bulunması ilginçtir. Erkek gömülerinin çok fazla olduğu bir yapı dışında kadın erkek dağılımında ya da yanlarındaki ölü armağanlarında belirgin bir fark yoktur. Ölü armağanı olarak daha çok büyük bir hayvan kemiği, yassı baltalar, boncuk ya da boncuk dizileri, kemik ya da boynuz aletler, bazen çakmaktaşı ya da obsidyen aletler ve bir mezarda da demir boncuk bırakılmıştır. Meydanın çevresindeki yapıların birindeki ölü armağanları daha zengindir. "Hücre Planlı" evrenin en üst yapı katında mezarların sayısı belirgin bir biçimde azalır, bazı yapılarda ise hiç mezar bulunmamıştır; bulunan mezarlarda da ölü armağanı çok azdır. Bu da bize yerleşme dışı mezar geleneğinin bu dönemde yavaş yavaş başladığını göstermektedir. Nitekim "Geniş Odalı Yapı" evresinde hiç mezar bulunmamış, "Çanak Çömlekli" evrede ise yalnızca bir çocuk mezarı bulunmuştur.

Kireç ve Alçı Kullanımı

Bilindiği gibi Yakın Doğu Neolitiği'nin en ilginç buluşlarından biri de söndürülmüş kireç ve alçı kulanımıdır. Bunlardan özellikle oldukça güç ve gelişkin bir teknoloji gerektiren kireçin söndürülmesi Neolitik dönem sonunda ortadan kalkar ve bir daha ancak Demir Çağ'da karşımıza çıkar. Yakın Doğu Neolitiği'nde daha çok kireç harçtan çimentolaşmış taban, duvar sıvası, ya da "vessel blanche" olarak adlandırılan kapların yapımında kullanılan kireç ve alçı PPNB'nin sonlarında ortaya çıkar ve PPNC dönemi ile sona erer. Çayönü'nde de, tümü "Hücre Planlı Yapı" evresine ait olmak üzere, bu teknolojinin bilinen en üstün örneği olan "terazzo" taban ve 8 kadar alçı kap ve bazı duvar sıvaları bulunmuştur. Bunların dışında kafataslı yapının ikinci yapım evresinde, içi ve dışı kırmızı aşı boyalı çok büyük bir alçı kap bulunmuştur ki, bu türünün bilinen en eski örneğidir.

Madencilik

Son yıllarda madenciliğin sanılandan çok önce başladığı, insanların kilden çanak çömlek yapımını bulmadan önce, bakır gibi bazı madenleri ısıtarak biçimlendirdikleri anlaşılmıştır. Yakın Doğu'da olduğu gibi Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir çok yerde bakır ve malahit buluntulara rastlanmıştır; ancak bu tür ilk madencilik dönemi buluntularının sayısı hiç bir kazı yerinde 5-10'u geçmez. Çayönü yerleşmesi ise

Neolitik Çağ madenciliği için ayrı bir önem taşımaktadır; son kazı mevsimine kadar Çayönü'nde ele geçen işlenmiş ve işlenmemiş durumda bakır ve malahitlerin toplam ağırlığı 5,5 kilogramı geçmiştir. İşlenmiş 555 malahatin toplam ağırlığı 600 gr, 100 kadar bakırın da 140 gr dır. Kuşkusuz bunda yerleşmenin Ergani bakır madenine olan yakınlığı ve çevrede doğal bakır külçelerine yüzeyde bile sık rastlanması önemli bir etkendir. Çayönü'nde elimize geçen en eski maden buluntular "Izgara Plânlı Yapı" evresine aittir; ancak Çayönü yerleşmesinin başlangıcından daha eski bir tarihe ait olan Hallan Çemi kazısında malahit parçalara rastlanması, bu bölge insanlarının bu madeni oldukça eski bir geçmişten beri tanıdıklarını göstermektedir. Daha çok doğal bakır ile malahite dayalı olan Çayönü madenciliği, "Kanallı Yapılar" evresi ile birden bire gelişme gösterir; elimizdeki maden buluntuların büyük bir kısmı bu evreye aittir. Bu evrede maden buluntuların nasıl işlendiğini bütün aşamaları ile öğrenmemizi sağlayan işlikler de bulunmuştur. Bu evreden sonra maden buluntuların sayısı giderek azalır; Çanak-Çömlekli Neolitik evrede ise bunlara ancak tek-tük rastlanmaktadır. Daha çok bezeme amaçlı ve takı olarak değerlendirilen, malahit, tipolojik olarak benzeri olan taş buluntular ile aynı yöntemle işlenmiştir. Buna karşılık doğal bakırın gerek işleme tekniği, gerek kullanılışı daha farklıdır; bakır önce ısıtılıp dövülerek levha haline getirilmiş ve daha sonra olasılıkla kemikten bir sapın çevresinde döndürülerek bız, iğne, boncuk gibi biçimlere sokulmuş, en sonunda da yeniden dövülerek yapım izleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu teknolojik açıdan pyrometallürji olarak kabul edilmektedir. Maden buluntuların arasında çeşitli boncuklar, kakma ve levhalar, daha ender olarak kanca, bız ve iğneler görülür.

Çayönü insanlarının ısı ile bazı deneyler yaptığı, maden ve kireç buluntulardan anlaşılmaktadır. Bunların dışında doğalcamın (obsidyen) de ısıtılarak biçim verilmeye çalışıldığı, elimizdeki bazı yumuşayacak kadar ısıtılarak biçimlendirilmiş örneklerden ve özellikle dilgiden biçimlendirilmiş iki doğalcam halka parçasından anlaşılmaktadır.

Kap Yapımı ve Çanak-Çömleğin Ortaya Çıkışı

Çağdaşı olan diğer Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelere göre Çayönü'nde bulunmuş olan taş kapların sayısı çok azdır; buna karşılık bunların bir kısmı bezemeli ve yapım tekniği bakımından üstün niteliklidir. Bunlar ile birlikte, yukarıda değinilen alçı kaplar da kullanılmıştır. Yanmış kerpiç üzerindeki izlerden nitelikli bir hasır işçiliğinin varlığı bilinmektedir; bu bakımdan sepet türü kapların da bulunduğunu varsayabiliriz. "Hücre Planlı Yapılar" evresinin sonlarına doğru görülen kerpiç toprağından yapılmış basit kaplar, toprak kap yapımı ile ilgili bazı dene-

melerin olduğunu gösterir. Çanak Çömleksiz dönemin en üst yapı katlarında birkaç çanak çömlek kırığı bulunmuştur, bu da bize Çayönü halen "Akeramik" dönemde iken, çevrede, başka bir yerde çanak yapımının bilindiğini göstermektedir. Nitekim, Çanak Çömlekli evre olarak tanımladığımız bu dönemde, oldukça gelişkin kapların birden ve oldukça bol olarak görülmesi de bu teknolojinin Çayönü'nde dışardan geldiğini kanıtlamaktadır. Zaten Çayönü çevresinde kil yatakları da yoktur. Bu evre içinde kısa bir süre sonra kırmızı astarlı ve boya bezemeli bir tür çanak çömlek görülür ve bunu daha sonra Hassuna ile benzeşen diğer türler izler.

Beslenme

Buğday ve mercimekgiller ağırlıklı olmak üzere bazı tarıma alınmış bitkilerin en eski evreden beri kullanıldığı, bunlar ile birlikte çeşitli kabuklu yemişler ve bitkilerin de tüketildiği bilinmektedir. Ancak "Hücre Planlı Yapılar" evresinin sonlarına kadar beslenmede avın temel girdi olduğu, tarımın girdilerinin ikinci ve hatta yabani yemiş toplayıcılığından sonra üçüncü derecede öneme sahip olduğu gözlenmektedir. Bu evreden sonra evcil koyun ve keçinin, başka bir yerde evcilleştirilmiş olarak sürü halinde Çayönü'ne geldiği ve avın önemini yitirdiği anlaşılmaktadır.

Ticaret

Çayönü kazılarında uzak mesafelerle mal aktarımının en iyi kanıtı doğalcamın (obsidyenin) yoğun olarak kullanılmasıdır. Bilinen en eski doğalcam yataklarının Bingöl çevresinde, dağlık bölgenin kuzeyinde ve kuşuçumu 150 km kadar uzakta olduğu ve şimdiye kadar yerleşmeden toplanan doğalcam miktarının birkaç ton olduğu göz önüne alınırsa ham madde ticaretinin ne denli yoğun olduğu ortaya çıkar. En eski evrede doğalcam kullanımı, göreli olarak daha azdır, bu "Izgara Planlı" evrede, yontmataş aletlerin %25 "Hücre Planlı Yapılar" evresinin sonunda ise %50'yi bulur. Daha sonra, "Geniş Odalı Yapılar" ve Çanak Çömlekli evrenin ilk başlarında doğalcam kullanım oranı %50'yi geçer. Bu yoğun kullanımı Halaf dönemine kadar giderek belirgin bir biçimde azalır. Uzak mesafe ticaretinin bir başka kanıtı da deniz kökenli kabukların varlığıdır. Aşağıda da ayrıntılı olarak belirtileceği gibi, kesin Akdeniz kökenli 30, Hint Okyanusu kökenli de 2 deniz kabuğunun varlığıdır.

Buluntu Topluluğu ile İlgili Bazı Gözlemler

Çayönü'nde parça ya da tüm durumdaki buluntuların sayısı, ağırlığı tonlar ile ölçülen yontmataş aletlerin dışında 15 bin kadardır; burada bun-

ların ne tipolojik ne de kronolojik olarak sıralamaya olanak yoktur. Burada kronoloji açısından önem taşıyan bazı buluntu türlerine değinmekle yetineceğiz. Gözlü kemik iğneler Çayönü'nde çağdaşlarına göre çok daha bol olarak bulunmuştur ve bunlar daha çok en eski evrelerde yaygındır. İp delikli aletler ve özellikle taş boncuklar açısından ise Çayönü eşsiz bir teknoloji, sayısal çokluk ve tür çeşitliliği sergiler. Askılık türü boncuklar daha çok en eski evrelerde görülür, "Kanallı Yapılar" evresi ile birlikte boncuk türlerinde önemli bir gelişme olur; bu döneme ait boncuk yapımının tüm aşamaları ile ilgili bilgi veren işlikler de bulunmuştur. Çayönü'nde bulunan bazı boncuk türleri, özellikle çok delikli olanlar ve bunların kesişen delikli türü, tümü ile bu yerleşmeye özgün biçimlerdir. Düz bilezikler ile birlikte görülen sırtlı taş bilezikler de gene Çayönü'ne özgü bir buluntu türüdür. Buna karşılık kil heykelcikler bakımından oldukça fakir sayılabilir. Çayönü kil insan heykelcikleri ilk olarak "Izgara Planlı", hayvan heykelcikleri ise "Kanallı Yapılar" evresi ile başlar, evcil koyun ve keçiyi betimleyen kil heykelcikler ise "Hücre Planlı Yapılar" evresinin sonlarında ortaya çıkar. Çayönü'nde oldukça bol ve çeşitli olan ve kil-pul (token) olarak tanımlanan buluntular Çanak Çömleksiz dönemin son evrelerinde ortaya çıkar. "Kanallı Yapılar" evresinde görülmeye başlayan yongalanmış taş kurslar "Geniş Odalı Yapılar" evresinde sayıca artarak bu dönemin en tipik buluntusu durumuna gelir; bu tür aletlere Çanak Çömlekli evrede de rastlanır. Taş toplar hemen her evrede bulunmakla birlikte, iğneler ve bızlar ile birlikte malahit boncuk işliklerinin en tipik aletlerindendir. Çayönü'nün kendine özgün aletlerinden olan taş ve malahit kakmalar en eski evrelerden itibaren görülür; "Kanallı Yapılar" ve "Taş Döşemeli Yapılar" evrelerinde bunların sayısı önemli ölçüde artar, "Hücre Planlı Yapılar" evresinden sonra ise ortadan kalkarlar.

"Çayönü Aleti" olarak tanımlanan, doğalcamdan yapılma, kenarları sarp düzeltili dilgiler de ilk olarak "Kanallı Yapılar" evresinde başlar, bunların boyutları özellikle "Hücre Planlı" yapı evresinde artar ve bu aletler, Çanak Çömlekli evrenin ilk başlarında da bol olarak görülür. "Yuvarlak Planlı Yapılar" evresinde görülen önemli bir alet türü de Nemrik ucu olarak tanımlanan küçük ok uçlarıdır.

Yumuşakçalar

Çayönü yumuşakçaları üzerindeki araştırmalar halen Dr. Daniella Bar-Yosef tarafından sürdürülmektedir; incelenmesi bitirilmiş 252 örneğin 33'ünün denizsel, geri kalanların ise tatlısu yumuşakçaları olduğu anlaşılmıştır, az da olsa bazı fosil deniz kabukları da kullanılmıştır. En yaygın olanlar, denizsel türlerden *Glycmeris sp* ve *Cypraea sp* ile, tatlısu türlerinden *Theoddoxus jordani* ve *Melanopsis praemorsa*'dır. Kabukla-

rın hemen hemen tümü boncuk olarak kullanılmış, bazıları düğme gibi biçimlendirilmiş, bunların bazıları, sedefli kısmı ortaya çıkartmak için kesilmiştir. Deniz kökenli iki büyük kabuğun üzerine oyuk açılarak malahit kakma yapılmıştır. Kabuk boncuklara hemen hemen her evrede rastlanmışsa da "Yuvarlak Plânlı Yapılar" evresinde tatlısu kavkılarından takılar daha yaygındır. Denizsel kökenli kavkılara ilk kez "Izgara Plânlı Yapılar" evresinin sonlarında rastlanır.

Bitki Kalıntıları

Çayönü bitki kalıntıları üzerinde Prof. Dr. Willem van Zeist ve Jan de Roller tarafından sürdürülen çalışma sona ermiştir. Özetle, Çanak Çömleksiz dönemde *Triticum monococcum* ve *Triticum dicoccum* olmak üzere iki buğday türü, *Pisum sativum* tür bezelye, *Lens culinaris* türü mercimek ile *Vicia ervilia* türü burçağın tarıma alındığı, arpanın yalnızca yabani olarak bulunduğu, beslenmede baklagillerin tahıldan daha önemli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca fıstık *Pistacia atlantika/khijuk*, badem *Amygdalus spec.* ayrıca çok az olarak yabani keten *Linum cf. bienne* bulunmuştur. Ancak bir orak sapı üzerinde korunmuş olan dokumanın evcil ketenden yapıldığı saptanmıştır. Saman artıklarına çokca rastlanması tahılların yerleşme içinde harmanlandığını göstermiştir. İlginç bir başka gözlem de yerleşmedeki ateş çukurlarında tahıl izlerine rastlanmamasıdır.

Bitki ve kömür kalıntılarının değerlendirmesi çevrede daha çok meşe ve fıstık gibi türlerden oluşan yayvan yapraklı seyrek orman örtüsünün bulunduğunu göstermektedir. Ele geçen tohumların arasında çayır otlarına çok az rastlanması, yakacak olarak tezeğin kullanılmadığını, çevrede yeterince yakacak ağaç bulunduğunu düşündürmektedir. Ot tohumlarının yerleşme içinde az bulunmasının bir başka açıklaması da uygulanan tahıl hasat yöntemi ile ilgili olabilir; tahılı biçilme yerine, tek tek başakların toplanması, ya da bunların kökünden sökülerek derlenmesi, ot tohumlarının daha az karışmasına neden olmaktadır.

Yaşam ile İlgili Bazı Gözlemler

Çayönü, terimin genel anlamında bir "Neolitik" dönem yerleşmesidir; geçirdiği uzun süreç içindeki gelişimi de Neolitik Çağ'ın genel evrimi ile uyum gösterir. Ancak elimizdeki çok sayıdaki veri ile Çayönü'nü yorumladığımızda, Neolitik dönem ile ilgili olarak ileri sürülen kuramsal kurgulara da ters düşen, Neolitik dönem ile ilgili görüşleri zorlayan bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir sonuca varmamız da doğal karşılanmalıdır, çünkü, Çayönü'nde açılan alan, diğer bütün Neolitik dönem yerleşmelerinden çok daha geniştir, mimarisi çok iyi korunmuş, çok uzun

bir dönemi kapsayan tabakalanmış dolguda, binlerce buluntu ele geçmiştir. Böylelikle elimize, buluntu topluluklarını ayrıntılı tanımlamanın yanı sıra, günlük yaşam, yerleşme ve toplumsal düzen, teknoloji ile ilgili, somut ve yorum yapmaya elverişli bir veri topluluğu geçmiştir.

Bu gözlemlerimizin en önemlisi, ilk başlarından itibaren ve özellikle "Izgara Planlı Yapılar" evresi ile birlikte, çok katı bazı kuralların yerleşmenin tüm düzenini belirlediğidir. Belirli bir tabaka içinde evlerin birbirinin aynı olarak yapılması ve belirli bir plana göre dizilmesi, daha sonra bunların hepsinin birden değişmesi ve bunun sürekli olarak yinelenmesi bunun en açık göstergesidir. Aynı süreci, bu yazı çerçevesinde ele alıp tanımlamamıza olanak olmayan buluntuların yatay dağılımında da izlemekteyiz. Bu katı kurallara bağlı düzen, daha çok bir avcı topluluğun, kökleri Paleolitik Çağ içine kadar inen bir toplumsal modelin devamı gibidir. Yerleşmedeki en büyük değişimi evcil hayvanların girmesi ile birlikte görmekteyiz. Bu tüm düzenin bozulmasına, katı kuralların ortadan kalkmasına ve hatta ölü gömme-ölü kültü uygulamasına kadar yansımıştır. Evcil hayvan sürülerinin girmesi, avcılığın beslenmedeki yerinin azalması ile birlikte, planlı-standart yerleşme düzeni ortadan kalkmış, önceleri çok temiz tutulan "meydan" bir çöplük durumuna gelmiş ve özellikle Çanak Çömlekli Evre ile yerleşme, günümüzdeki köyler gibi rastgele gelişen, isteyenin istediği yere oda ya da avlusunu yaptığı, gerek duyduğunda evine odalar eklediği, tam bir karmaşaya dönüşmüştür. Bu değişim süreci ile birlikte "beğeni" (statu) ve kült eşyalarının ortadan kalktığı, hemen hemen yalnızca işlevsel nesnelerin kullanıldığı görülmektedir. Ilginç olan, bu değişimin yerleşmenin nüfusuna da yansıması, çok kısa bir zaman sürecinde Çayönü yerleşmesinin çok küçülmesidir. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ın başlaması ile nüfus azalması yalnızca Çayönü için değil, bölgenin büyük bir kısmı için de söz konusudur. Ergani ovasında bulmuş olduğumuz 15 Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeden ancak 3 tanesi Çanak Çömlekli dönem içinde devam etmiştir. Benzer bir nüfus azalması Yakın Doğu'nun birçok yeri için de geçerlidir; sayıları yüzleri bulan Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeden sonraki döneme, ilk Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait çok az yerleşme yeri bilinmekte, yerleşme sayısı ancak Halaf dönemi ile yeniden artmaktadır. Bu durum, yeni beslenme türünün getirdiği yeni salgın hastalıkların bir sonucu mudur, yoksa hayvancılığa bağlı göçebe çobanlık mı başlamıştır, ya da bilemediğimiz nedenlerden topluluğun büyük bir kısmı başka yerlere mi göç etmiştir, bu ileride bölgenin değişik kesimlerinde yapılacak yeni çalışmalar ile ancak yanıtlanabilir.

Çayönü Kazılarının Yakın Doğu Neolitik Kültürleri İçindeki Yeri

Yazının giriş kısmında da belirtildiği gibi, güneyimizde gerçekleştirilen ve sayısı 300'ü aşan Neolitik kazı karşısında Çayönü uzun bir süre Güneydoğu Anadolu'nun tek kazılmış ve hatta tek bilinen Neolitik yerleşmesi olarak kalmıştır. Çayönü ile ilgili önceki yayınlarımızda da ilk yerleşme için verdiğimiz tarihlerin Yakın Doğu PPNB dönemi ile çağdaş olması, ilk tarım topluluklarının çok daha güneyde, Ürdün-Filistin bölgesinde ortaya çıkıp geliştiği, daha sonra buralarda iklimin kuraklaşması ile bu toplulukların kuzeye doğru, özellikle Suriye'ye göç ettiği ve bunlardan küçük bir grubun da Güneydoğu Toros eşik bölgesine yerleştiği şeklinde yorumlara neden olmuştu. Bir başka yorum da Çayönü'nün doğalcam (obsidyen) ticaret yolu üzerinde, bu ticaret sisteminin bir parçası olduğuydu. 1963 yılında bu bölgede araştırma başlatan Braidwood-Çambel heyeti ise, Güneydoğu Toroslar'ın güneye bakan eşik bölgesinin de "Bereketli Hilal"in bir parçası ve bu bölgenin de tarımın ilk başlangıcı için elverişli koşullara sahip olduğu görüşündeydi. Ancak bu görüş bile dağların kuzeyinde kalan örneğin Malatya-Elazığ-Bingöl bölgesini çekirdek bölge dışında tutmaktaydı.

Son yıllarda, sayıca çok az da olsa, Çayönü'nden başka bu bölgede Caferhöyük, Nevali Çori, Hayaz, Gritille gibi Neolitik yerleşmelerin kazılması, yapılan yüzey araştırmalarında, yalnızca Güneydoğu Toroslar'ın güneye bakan eşik kısmında değil, kuzeyindeki ova dizilerinde de bu dönem yerleşmelerinin bulunması yukarıda özetlenen yorumları yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Yalnızca Çayönü yakın çevresinde, Ergani ovasında yaptığımız yüzey araştırmaları bile, Çayönü ile çağdaş 15 kadar yerleşmenin bulunduğunu, daha kuzeyde yapılan çalışmalar da bu döneme ait büyük yerleşmelerin en azından Malatya-Elazığ-Bingöl bölgesine kadar devamı ettiğini açıkca kanıtlamıştır. Bu yeni buluntular ile birlikte ele alındığında artık "Çayönü Kültürü" olarak adlandırabileceğimiz bu bölgeye özgü nitelikler taşıyan bir buluntu topluluğundan ve bunun kendi içindeki gelişim sürecinden söz edebiliriz. Özellikle son yıllarda Batman yakınlarında sürdürülmekte olan Hallan Çemi kazısı Çayönü kültürünün başlangıcını ikibin yıl daha geriye, onbinli yıllara götürmüştür. Projemiz kapsamında gerçekleştirilen ve halen yayına hazırlanmakta olan Biris mezarlığı ve Söğüt Tarlası kazıları da göz önüne alındığında, Güneydoğu Anadolu'da Mezolitik dönemden başlayan ve kesintisiz olarak Kalkolitik Çağ içine kadar süren, çok ilginç ve gelişkin özellikler taşıyan bir kültür süreci ortaya çıkmaktadır.

Çayönü kültürü olarak tanımladığımız bu kültür, daha çok dağlık, engebeli ve dağ arası ovalık bölgenin ortamına uyum sağlamış, daha gü-

neyde yer alan kurak-step kültürlerinden farklı özellikler geliştirmiştir. Ancak iki bölge arasındaki iletişimin kopmadığı, Neolitik'in ilk başından sonuna kadar paralel bir gelişim çizgisi sürdürdüğü de açıktır. Neolitik Çağı kendi içinde kronolojik olarak bölümlediğimizde güneyde Sina Yarımadası'ndan başlamak üzere, İran Azerbaycan'ına kadar uzanan geniş alan içinde, hemen hemen aynı tarihlere rastlayan benzer bir gelişim çizgisinin bulunduğunu görürüz. Yakın Doğu Neolitiği adını verebileceğimiz bu büyük kültür bölgesi içinde, bu bütünün bir parçası olan ancak yerel çevre koşullarına uyum sağlamış Çayönü Kültürü gibi daha küçük birimlerin olduğu, olasılıkla mal aktarımına bağlı iletişimin de tüm bu bölgede canlı olarak sürdüğü anlaşılmaktadır.

Tanımlamaya çalıştığımız bu Yakın Doğu kültür bölgesinden tümü ile ayrı, olasılıkla Batı Anadolu ve Ege'ye kadar da yayılan bir Orta Anadolu Neolitik Kültür bölgesinin de olduğu, Aşıklı kazıları ile belli olmuştur. İlginç olan bu iki bölge arasındaki ilişkidir ki, bu da ancak ileride bu bölgelerde yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

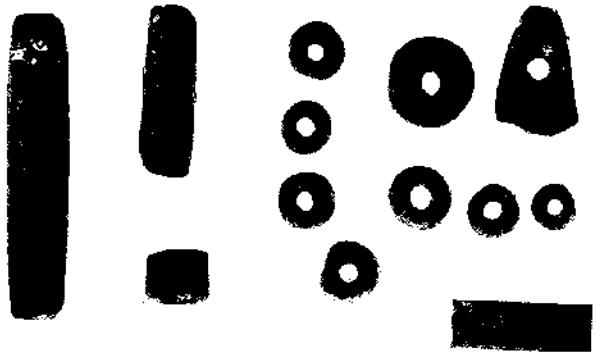

Resim: 1a

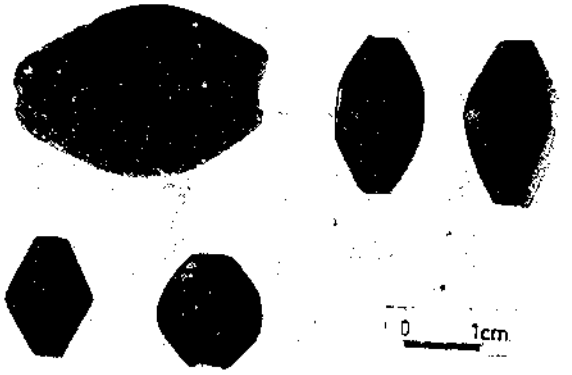

Resim: 1b

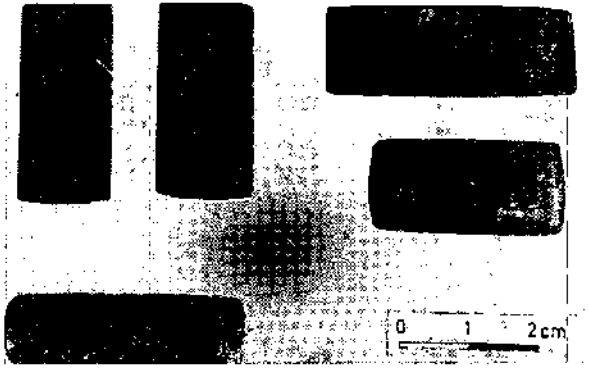

Resim: 1c

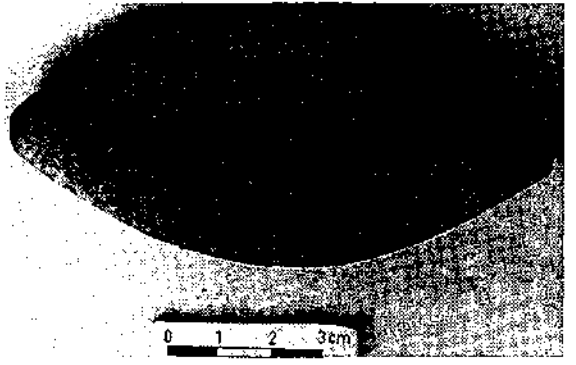

Resim: 1d

Resim: 1a,d- Değişik biçimli taş boncuklardan örnekler

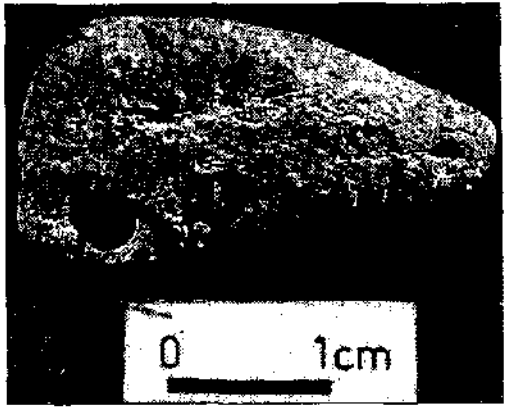

Resim: 2a

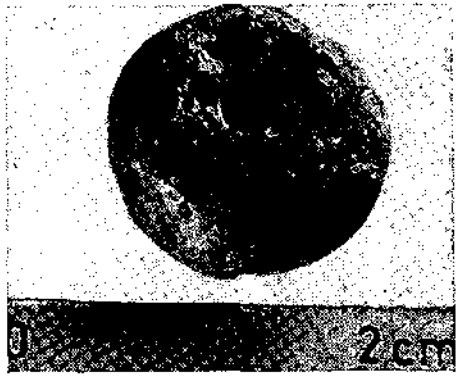

Resim: 2b

Resim: 2a,b- Malahit, kanallı yapılar evresi

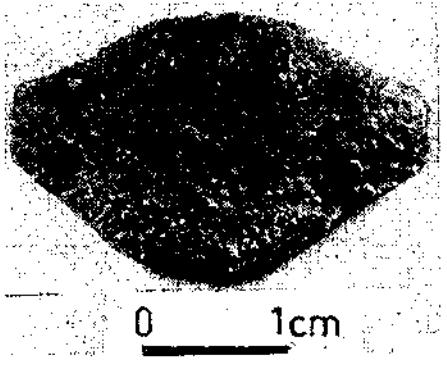

Resim: 2c- Bakır boncuk, kafataslı yapıdan

Resim: 2d- Bakır işçiliğinde kullanılmış olduğu öngörülen boynuz çekiç, kanallı yapılar evresi

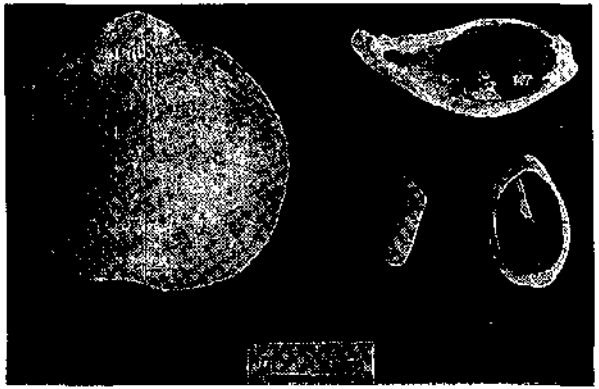

Resim: 3a- Çeşitli deniz yumuşakçalarına ait takılar, sağ alttakinin üzerinde malahit kakma izleri vardır

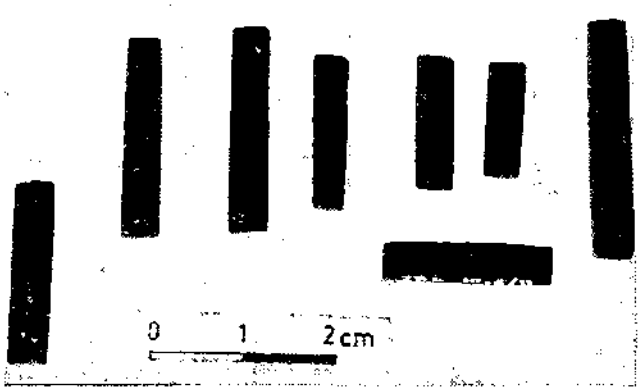

Resim: 3b- Taş kakmalar

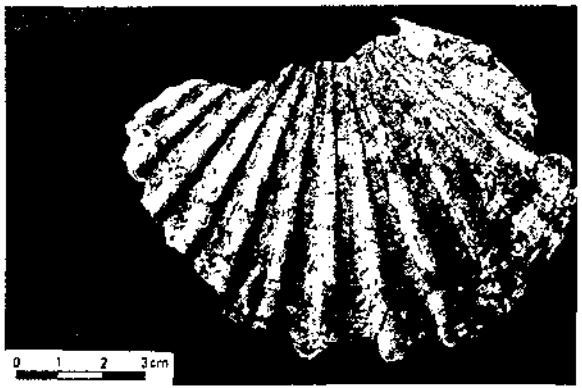

Resim: 3c- Fosil kavkı boncuk, kafataslı yapıdan

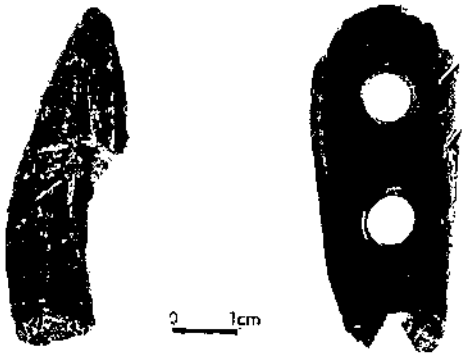

Resim: 3d- Çeşitli taş takılar

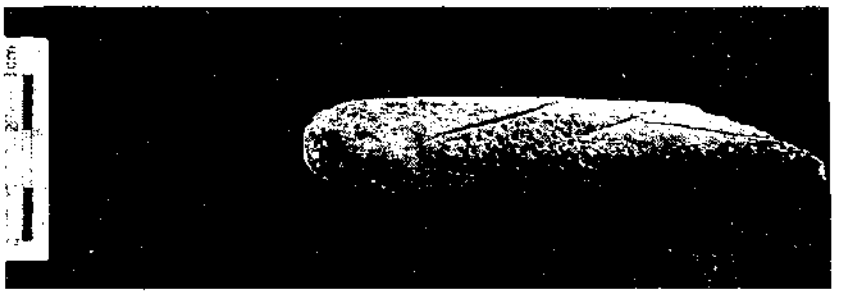

Resim: 4a

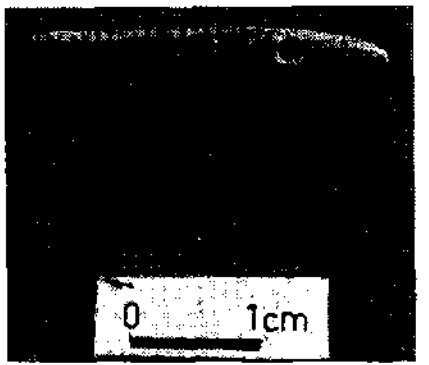

Resim: 4b- Küçük kemik iğne

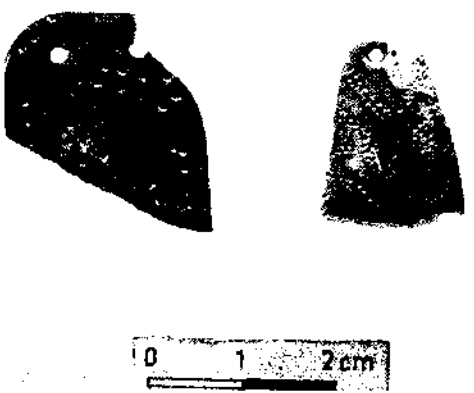

Resim: 4a-c- Çayönü'nde az bulunan üzeri bezekli kemik ve domuz dişinden takı ve alet

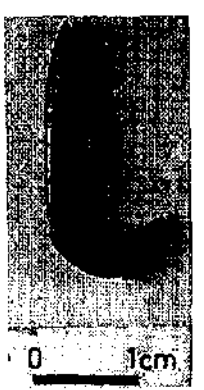

Resim: 4d- Kemik kanca veya olta, kanallı yapılar evresi

Resim: 5a- Büyük taş bız, hücre planlı yapılar evresi

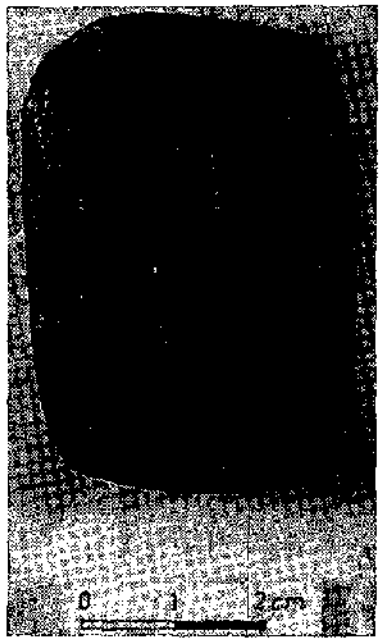

Resim: 5c- Bileği taşı (oluklu taş)

Resim: 5b- Bazalt taş tokmaklar

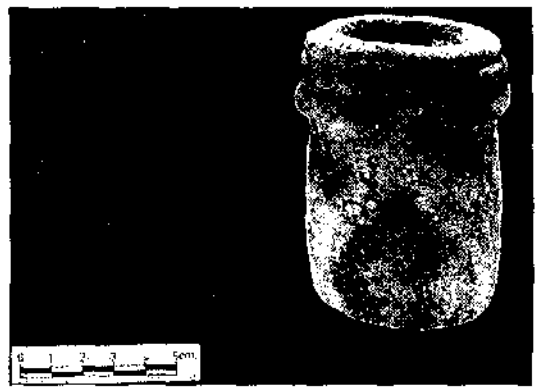

Resim: 5d- Silindirik taş (kap?) hücre planlı yapılar evresi

Resim: 6a- Kilden oturan kadın, geniş odalı yapılar evresi

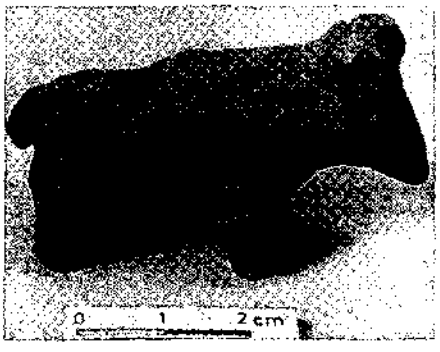

Resim: 6b- Kilden hayvan heykelciği (koyun), geniş odalı yapılar evresi

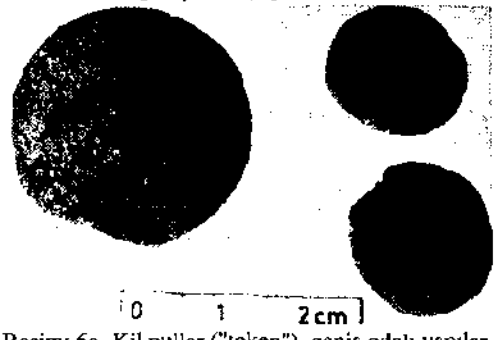

Resim: 6c- Kil pullar ("token"), geniş odalı yapılar evresi

THE HALLAN ÇEMİ EXCAVATION, 1992

*Michael ROSENBERG**
Necdet İNAL

The 1992 excavation season[1] was the second year of excavation at Hallan Çemi, a proto-Neolithic site in Batman Province that is due to be flooded within the next few years. The goals of the 1992 excavation season were limited to: 1) finishing the deep sounding at the center of the site to determine the full depth of deposit at the site; 2) clarify the nature of the large pit-like deposit encountered in the deep sounding during the 1991 season; and 3) investigating the structures partially excavated in 1991. To accomplish these goals, the 425 sq. meter exposure opened in 1991 was expanded to approximately 475 sq. meters. However, the 1992 excavation was restricted to only 200 sq. meters of that 475 sq. meters area.

The deep sounding begun in 1991 was completed in 1992. It indicates that the deposits at Hallan Çemi are ca. 4.3 meters deep at the highest port of the mound. The sounding was 4x4 meters in area to a depth of ca. 2 meters and 2x4 meters in area from there to the base of the sounding. No traces of architecture or any other recognizable features were encountered in the sounding. Three narrow trenches up to 9 meters long and 2 meters deep were dug radiating out from the deep sounding. One extended to the south, one to the west and the other to the north. Their

* Michael ROSENBERG, University of Pennsylvania Dept. of Anthropology 33rd and Spruce Sts. Philadelphia, PA 19104-6398, A.B.D,

(1) We are grateful to The National Geographic Society, The American Research Institute in Turkey, Mobil Exploration Mediterranean Inc., and The University of Delaware, for their support of the 1992 research season. We are also deeply indebted to Dr. Engin Özgen (Director), Mr. Kudret Ata, and Mr. Osman Özbek of Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for expediting the necessary research permits and visas. Lastly, we wish to thank Mr. Şehmus Kartal (Director) of the Batman Office of the Kültür Bakanlığı; Mr. Zeki Şanal, the Vali of Batman Province,; and Mr. Adnan Özdemir, the Kaymakan of the Kozluk District, for their enthusiastic cooperation. Their assistance in numerous areas was vital in achieving the goals set for the 1992 research season.

purpose was to tie the stratigraphy of the deep sounding into the surrounding architectural features. It was hoped that this would clarify the significance of the in-sloping strata clearly visible in the deep sounding and originally thought to represent a very large pit deposit.

The three trenches demonstrated that the in-sloping strata run both over and under the architectural features encountered in other parts of the site. Thus, what was thought in 1991 to be a pit, is not actually a defined pit in the usual sense of the word. Rather, it now appears that this area of the site, around which architectural features were arranged, was in fact an open area consisting of a relatively shallow (ca. 1 meter deep) depression relative to the surrounding areas. It also appears this shallow depression was a feature of the site from the earliest times on. This conclusion is supported by the fact that in two separate cases stone bowl fragments found in the vicinity of structures site were fitted to fragments recovered at greater depths in the sounding. The reason for this depression and the question of how such a depression could physically persist over the entire life of the site remain unanswered.

Carbon samples were collected from the deep sounding. Five of these samples, including some from near the bottom of the sounding, have now been dated. These five new dates, when combined with the five 1991 dates, demonstrate that the site was occupied from ca. 10,600 B.P. to ca. 10,000 B.P. The deep sounding also yielded a representative sample of faunal and carbonized botanical material for much of the stratigraphic sequence.

The southernmost of the two houses encountered during the 1991 season (house #2) was completely excavated during the 1992 season (Fig. 1). That is, it was excavated to its lowermost interior floor. Substantial progress was also made toward completing the excavation of the second house (house #1). The excavation of this second structure, however, only reached to the second interior floor and the east-west trench indicates that there may be deeper interior floors. However, this was still sufficient to confirm the existence of certain architectural patterns typical of both houses. The walls of the fully excavated house was preserved to an (interior) height of ca. 1 meter. It is a circular structure ca. 5 meters in diameter, with a doubled wall (ca. 1 meter apart) at the entrance end that creates a vestibule of sorts (see Fig. 1). The walls are constructured of relatively soft, flat sandstone slabs (possibly dressed to produce straight sides) ca. 10 cm in thickness. The associated exterior surfaces of this house appear to be ca. 50 cm. higher than the interior surfaces, indicating that the house walls were constructed within a shallow flat bottomed pit.

At six points within the structure wall vertical gaps of ca. 10 cm exist that presumably wrapped around vertical poles that supported the roof. Burnt chunks of mud with wood and reed bundle impressions suggest that mud plastered poles were used to roof the structures. In the center of both structures a stone feature was found. In the fully excavated house, this feature was collapsed and its configuration could not be determined. However, a similar fully preserved feature was found in house #1 (Fig. 2). There, it consisted of three squared sandstone slabs set on end in a "U" shaped pattern. A crude bin along the rear wall of house #1 was found on the uppermost surface of that structure (Fig. 3). No other features were noted within either house.

By the end of the 1992 season, the top of what appears to be a lower building level wall were seen below the exterior surfaces associated with the southernmost house. The short 1992 season did not leave enough time to excavate this level and excavation of this level is one of the priorities for the 1993 season.

Additional examples of all the basic artifact types were discovered in 1992 and no new artifact types were discovered. Of the 1992 finds, the most interesting examples include a particularly large lozenge shaped bead, an intact oval shaped stone bowl (Fig. 4), and another sculpted stone pestle formed in the shape of a goat's head (Fig. 5). In addition, an intact aurochs skull, missing the mandible was found in situ, lying upside down in the fill just above the uppermost surface of house #2 (Fig. 6). Its location and condition suggest that it fell from higher up on the wall after the house was abandoned. Five more pieces of what appear to be copper ore were also found in 1993, bringing the total found to 8. None appear to be artifacts, suggesting that this material was used as pigment for some purpose.

The faunal material indicates that a wide variety of animal species were exploited during the entire span of occupation. The two most extensively exploited species were sheep and deer, though bear, pig, canids, cattle, and a variety of small mammals, birds , reptiles, and fish were also exploited to a significant extent. All the animal species exploited by the sites inhabitants appear to be morphologically wild. However, there are some preliminary indications that, at least in the case of pigs, something more than just hunting was being practiced. Botanical remains recovered by flotation include substantial numbers of pulses (including vetch and lentils), nuts (including pistachios), and more exotic plants (e.g., *Gundelia tournefortii*). No wheat or barley grains were again found in 1992, confirming the sense that cereals were not exploited by the site's inhabi-

tants. Such a conclusion is further supported by the general absence of sickle blades in the chipped stone assemblage.

A preliminary analysis of the chipped stone assemblage, conducted during the course of the 1992 season, indicates that the Hallan Çemi chipped stone industry is dominated by geometric pieces (notably triangles), backed and truncated blades, various type scrapers and simple burins. It is also noteworthy that Khiamian type points and other types characteristic of PPNA period sites in the Levant are absent. Obsidian was used extensively by the site's inhabitants and is now known to have been imported from sources in both the Van and Bingöl areas[2]. In general, the lithic assemblage bears little resemblance to assemblages from contemporary sites to the south.

Though the majority of the shell is from common fresh water clams, analysis[3] indicates the presence of 5 shells[4] that were imported from the Mediterranean coast. Thus, the presence at Hallan Çemi of these shells, as well as the presence of obsidian and copper (which also had to have been imported), indicates the existence of long distance trade networks within eastern Anatolia even at this early time. Finally, the seasonal availability of the species represented in the botanical remains, when combined with those of the species represented in the faunal remains, confirm the impression generated by the substantial architectural features. That is, they strongly suggest the Hallan Çemi was a permanently occupied village community and not a seasonal camp. Thus, Hallan Çemi can now safely be said to be the oldest known settled village site in eastern Anatolia.

In sum, the 1992 season succeeded in answering several lingering stratigraphic and chronological questions concerning this site. It also increased our samples of both artifactual, plant and animal remains and so added to our understanding of the inhabitant's culture and economy. It is becoming increasingly clear that this earliest known settled village culture of eastern Anatolia is not of southern origin and the growing ties to later Anatolian Neolithic sites strongly suggest that they too are largely of indigenous origin. It is excepted that continuing work at Hallan Çemi will shed the further light on this early culture.

---

(2) I am grateful to Dr. James Blackman of the Smithsonian Institution and Dr. M.-C. Cauvin of the Centre National de la Recherche Scientifique for their work in identifying the sources.
(3) I am indebted to Daniella E. Bar-Yosef for kindly carrying out the identifications.
(4) Four are examples of *Nassarius gibbosulus;* the fifth is an example of *Conus mediterraneus.*

Figure: 1- View of fully excavated house #2

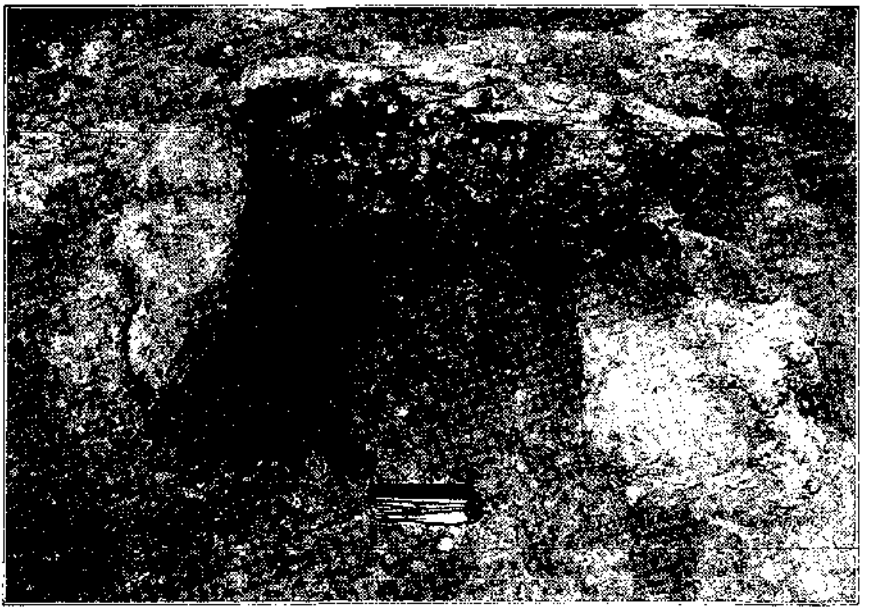

Figure: 2- Close-up of "U" shaped stone feature at the center of house #1

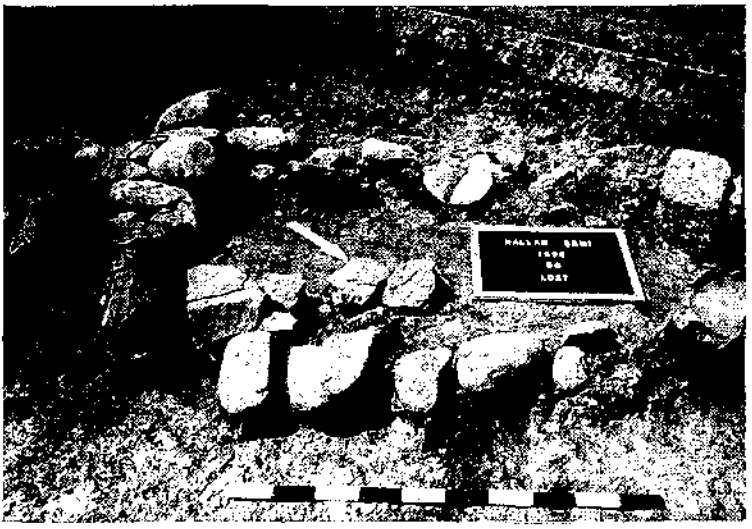

Figure: 3- View of crude bin at rear of house #1

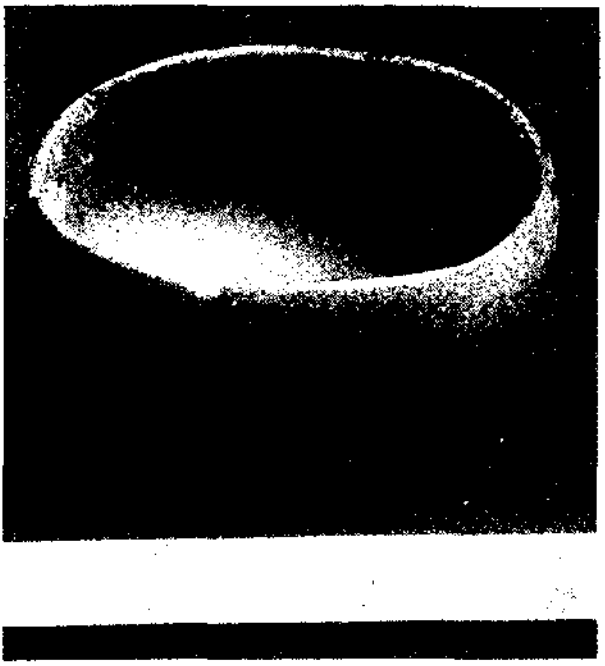

Figure: 4- Intact oval stone bowl found in 1992

Figure: 5- Sculpted stone pestle in the shape of a goat's head found in 1992

Figure: 6- Aurochs skull found in house #2

HACINEBİ EXCAVATIONS, 1992

*Gil J. STEIN**
Adnan MISIR

INTRODUCTION

The first field season of the Joint Northwestern University-Şanlıurfa Museum rescue excavations at Hacınebi Tepe was conducted from August 10-Sept. 7, 1992, with funding from the National Endowment for the Humanities (grant # RO-22448) and the National Geographic Society (grant # 4853-92). We wish to thank Prof. Dr. Engin Özgen, Director-General of the Turkish Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, for permission to undertake this research. Co-directors of the Hacınebi project were Gil Stein (North western University) and Adnan Mısır (Turkish Ministry of Culture-Şanlıurfa Museum). Field staff for the 1992 season were: Ahmet Ayhan (İstanbul University), Cheryl Coursey (SUNY- Binghamton), Hamza Güllüce (Şanlıurfa Museum), Alan Lupton (Cambridge University), and Jill Weber (Northwestern University).

PROJECT BACKGROUND AND GOALS

A major issue in studying the origins of civilizations concerns the extent to which the rise of the earliest urbanized state societies affected the development of neighboring, less advanced areas. In Mesopotamia, the emergence of the first city states in the Uruk period (the fourth millenium BC) led to process of aggressive commercial expansion into neighboring areas of the Zagros mountains (Iran), Syria, and southeast Anatolia (Algaze 1989, Sürenhagen 1986). Recent research in these areas has located several Late Uruk settlements, apparently established to control trade while extracting vital raw materials, in the world's earliest known colonial system (figure 1).

* Gil J. STEIN, Northwestern University Department of Anthropology 1810 Hinman Avenue, Evanston, Illinois 60208-1310. U.S.A.
Adnan MISIR, Şanlıurfa Müzesi Müdürü.

The Hacınebi excavations investigate the effects of Late Uruk Mesopotamian commercial expansion on local Anatolian cultures from 3500-3000 BC. Researchers have often assumed that Mesopotamian long distance trade and colonization led to the emergence of complex societies in the resource-rich, but relatively underdeveloped regions of southeast Anatolia. Although Uruk colonies in Syria and Anatolia have been excavated (e.g. Strommenger 1980, Behm-Blancke 1981, Van Driel and Van Driel Murray 1983), we know almost nothing about the impact of this interregional trade system on the political, social, and economic systems of the indigenous cultures in southeast Anatolia (Stein 1990, Wattenmaker 1990). Hacınebi is the ideal site to elucidate this problem, since it is an indigenous settlement, strategically located near the Uruk enclaves on the Euphrates river trade route, and shows clear signs of contact with Mesopotamia during the Late Chalcolithic period (ca. 3500-3000 BC). By clarifying relations between local communities and the Mesopotamian Uruk coloniers, the Hacınebi data can contribute to our understanding of core-periphery relations in early Near Eastern complex societies.

Hacınebi is a 3.3 ha. low mounded site located on the bluffs overlooking the east bank of the Euphrates river in Şanlıurfa province, southeast Turkey (figure 2). The site lies near the head of the main north-south riverine trade route linking Mesopotamia and Anatolia (Great Britain 1916); it also occupies a strategic location on what has historically been the major east-west river crossing point at Birecik (Dilleman 1962; Oates 1968; Wagner 1976). The mound of Hacınebi is situated on an easily defensible east-west oriented spur which drops down steeply to the river on west, and into deep canyons to north and south. The Tigris-Euphrates survey project conducted by Guillermo Algaze first discovered Hacınebi and identified its main occupation as Late Chalcolithic, comprising both local southeast Anatolian Amuq F/G (Braidwood and Braidwood 1960) and South Mesopotamian Uruk ceramic forms (Algaze et al. 1991). The only post-Chalcolithic ceramics noted at Hacınebi were Hellenistic in date, ca. third-second centuries BC.

In summer 1992, the first field season of the Northwestern University-Şanlıurfa Museum excavations at Hacınebi had three main goals: a) determining the sequence of Late Chalcolithic occupation at the site, with an emphasis on identifying and dating the period of maximum Mesopotamian contact; b) determining the construction date and function of the massive mud brick architecture which had been exposed by modern borrow pits and road building along the south slope of the mound; and c) beginning a long term program of broad horizontal exposures aimed at determining whether site level changes in economic organization and the

degree of social complexity developed during the mid-to-late fourth millenium BC. Excavations were carried out in three areas (figure 3).

A) Operation 1-a5x10 meter step trench, located on east slope of the mound in an area where surface survey had indicated a major concentration of South Mesopotamian Late Uruk ceramic types, especially Beveled Rim Bowls.

B) Operation 2-a5x10 meter trench on the south slope in the area where massive mud brick architecture was visible in the section of a borrow pit

C) Operation 3-a5x5 meter trench on top of the mound, in the Northeast quadrant, to determine the depth of the Hellenistic deposits overlying the Late Chalcolithic strata.

Due to the short, one month duration of the first field season, excavations investigated both Hellenistic and Late Chalcolithic/Late Uruk deposits, bud did not reach virgin soil in these exposures.

OPERATION 1

Excavations in Operation 1 defined two main fourth millenium BC phases of occupation based on stratigraphy (figure 4), architecture, and associated ceramics: Phase A-an earlier, "Pre-Contact Phase" with only local southeast Anatolian Late Chalcolithic ceramics, and a later Phase B-the "Contact Phase" which had both local and south Mesopotamian Late Uruk types.

Phase A (Pre-Contact Phase):

Excavations in the earliest deposits (designated Phase A) in Operation 1 exposed small scale domestic architecture, burials and trash deposits dated to the mid fourth millennium BC by their Amuq F chaff tempered ceramic assemblage (Braidwood and Braidwood 1960), also known from recent salvage excavations in the Karababa Basin to the north of Hacınebi at Kurban Höyük (phase VIB-Algaze 1990). The two most frequently occurring Phase A diagnostic chaff tempered ceramic types were: 1) "hammerhead bowls" - large, open-form serving vessels, low fired, generally hand made, often flint scraped (cf. Algaze 1990: plate 32; Schwartz 1988a: fig. 57: 1-3; Schwartz 1988b: fig. 5: 8-10; and 2) "casseroles" (cf. Algaze 1990: plate 33: E-J; Schwartz 1988b: fig. 6: 1-4)- deep, carinated cooking pots with an everted or overhanging rim (figure 5).

These are widely distributed along the interface zone between the eastern Taurus mountains and the Syrian steppe, from the Euphrates valley in the west to the Habur headwaters region in the east (cf. Oates 1986: fig. 1:3; Schwartz 1988a: fig. 59:1-2). In addition to these chaff tempered hand-made coarse-wares, Phase A also yielded a local southeast Anatolian grit tempered, wheel made fine-ware assemblage characterized by small buff-to-pink burnished bowls which are either hemispheric or carinated. These local Late Chalcolithic fine wares are also attested in contemporaneous occupations of Kurban Höyük VIB. Mortuary practices in Phase A continue the local southeast Anatolian tradition of jar burials of infants and small children within the settlement itself. No adult burials were recovered in the 1992 excavations. The absence of adults may reflect the small area sampled or it may indicate that adults were buried in a cemetery outside of the settlement.

Phase B (Uruk Contact Phase)

The appearance of late Uruk Mesopotamian ceramics at Hacınebi defines the beginning of Phase B in Operation 1. This ceramic change coincides with a major architecturel reorganization in the northeast quadrant of Hacınebi. A massive 2.80 m. high stone terrace wall (locus 47) was constructed, and the area behind it filled in with alternating layers of mud and pieces of angular limestone. A mud brick retaining wall was built around the top of this raised platform. A series of non-monumental (possibly residential) rooms were then constructed on top of the terrace platform, overlooking a lower series of rooms which were built up against its base.

In preliminary analyses, the distributions of Late Uruk Mesopotamian ceramics versus Local Late Chalcolithic types show marked contrasts between the structures on top of the platform terrace and the stratigraphically contemporaneous rooms at its base. The rooms at the base yielded almost exclusively local ceramics. By contrast, both local types and large amounts of Late Uruk Mesopotamian ceramics were present in the rooms and associated trash deposits on top of the platform terrace.

On top of the platform terrace, the two ceramic traditions usually occurred together in the same contexts, as is the case at Kurban Höyük VIA, Karatut Mevkii (Schwartz 1988b), Brak (Oates 1986), and Leilan IV (Schwartz 1988a). However, some stratigraphically contemporaneous deposits showed clear spatial differences between the distributions of Local and Mesopotamian ceramics. On the west side of wall 10, ceramics in locus 13 consisted exclusively of Local Late Chalcolithic types (figure

6). However, contemporaneous deposits (loci 12 and 16) on the east side of the same wall yielded *only* Late Uruk Mesopotamian ceramics. Massive amounts of Beveled Rim Bowls were present-over 4300 fragments from a single deposit in an area only 3x3 meters wide (figure 7). Many of the Beveled Rim Bowls seem to have been used only once before being discarded. This same deposit also yielded a wide variety of Late Uruk diagnostics with southeast Anatolian, Syrian, and Mesopotamian parallels; these include: conical cups (cf. Algaze 1990: plate 19A-C), lip spouts (cf. Algaze 1990: plate 19:D; Wright 1981: Fig. 45a-b); grit-tempered crude conical cups with string cut bases (cf. Frangipane and Palmieri 1988-89: fig. 4:1-2; Palmieri 1985: fig. 2:2), ladles, red slipped wares, droop spouts (cf. Algaze 1990: plate 25Q), chaff tempered trays/platters (cf. Pollock 1990:fig. 5i), and a wide range of storage jars including strap-handled forms (cf. Algaze 1990: plate 25: G-H).

One of the most unusual aspects of the Contact-Phase material on the platform terrace is the presence of bitumen in the deposits with exclusively Uruk pottery. The bitumen occurs in several forms, suggesting a wide range of uses: e. g. a shaped piece bearing reed impressions on one side and the shape of the bowl/container on the other (figure 8), a disk shaped plug of bitumen, and one piece bearing the impressions of parallel wooden beams. This last piece might possibly have been used as water-proofing on a roof or a raft. There is some evidence to indicate that bitumen was transported in small blocks and then melted down for use at the site. In addition, 54 sherds had bitumen residues, apparently as lining in both jars and Beveled Rim Bowls. It is important to note that the bitumen residues occurred predominantly on Late Uruk Mesopotamian style ceramics.

Although some natural sources are recorded for this area (Forbs 1955: map 1), bitumen is extremely rare in Late Chalcolithic sites in southeast Anatolia. At Hacınebi, bitumen is almost completely limited to Phase B- the Late Uruk contact phase of occupation at the site. Bitumen sources are common in Southern Mesopotamia, with one of the most widely used seepages at Hit on the Euphrates river (Forbes 1955:33-40). Similarly, bitumen is ubiquitous as a construction material and sealant at Late Uruk settlements in the south. These clear inter-regional contrasts in bitumen availability and use raise the possibility that this material might have been either a trade good exported from Mesopotamia to southeast Anatolia, or else the packaging within which some other (as yet unidentified) trade good was transported. In this respect, it may be significant that bitumen has also been found at the Uruk settlement of Habuda Kabira in

Syria (Connan and Deschesne 1991:156). The bitumen samples and residues have been submitted for chemical characterization studies by Dr. Jacques Connan (Elf Aquitaine) to determine whether or not they derive from Mesopotamian sources (see e.g. Connan et al. 1992).

OPERATION 2

Operation 2 was opened to investigate an area where modern borrow pits and road building activities had exposed in-situ mud brick walls, apparently extending for up to 32 meters along the south slope of the mound. Initially, these exposures were thought to be traces of a mud brick fortification wall around Hacınebi. Excavations in Operation 2 revealed an occupation sequence (figure 9) apparently similar to that of Operation 1.

Phase A: (Pre-Contact Phase)

Phase A, the earliest occupation phase in Operation 2, was characterized by large scale public architecture. Excavations revealed that the mud brick visible in the section of modern pits at the site formed part of a massive Local Late Chalcolithic mud brick building, oriented Northeast-Southwest, with at least one wall 1.70 meters thick (figure 10). Both floor deposits, and postabandoment trash layers in this building contained only Local Late Chalcolithic ceramics. The northeast corner of one room inside this structure extended into Operation 2 and was excavated, exposing a niche in the north wall, with a small plaster installation built on the floor in front of it. On the floor of the niched room, a small carved grey stone pendant was found, apparently made of chlorite (figure 11). Since the nearest known chlorite sources are in the Diyarbakır region (Philip Kohl-personal communication), the Hacınebi pendant may provide evidence for regional exchange systems which apparently antedate the Late Uruk expansion into Southeast Anatolia. After several rebuilding episodes, this structure was abandoned. The tops of the mud brick walls show evidence of exposure and erosion, indicating a possible hiatus in the use of this portion of the site, possibly at the end of Phase A.

Phase B? (Contact Phase?)

The upper Late Chalcolithic occupation phase in Operation 2 consists of a large stone building which overlies the trash filled rooms and eroded mud brick walls of the Phase A structure. The ceramic assemblage associated with this later building appear to be limited to Local Late Chalcolithic forms, with no evidence of Late Uruk Mesopotamian

ceramics. However, it is as yet unclear whether the absence of Uruk types in this upper Late Chalcolithic phase indicates a precontact date (i.e. a second building episode in phase A), or if instead it dates to Phase B, and simply reflects a functional difference within the site, similar to that observed for the two sides of wall 10 in Operation 1. Detailed analysis of the ceramics and processing of radiocarbon dates from this occupation phase should clarify whether the Operation 2 stone building belongs to late Phase A or to Phase B. Inside the stone building a fragment of a stamp-impressed jar sealing was recovered (figure 11 a and b). The underside of the sealing bears the impression of a small diameter jar rim and neck, along with possible string imprints. Although badly damaged, enough of the obverse is preserved to show the impression of a round stamp seal with a figural decoration. Round stamp seals of this type are consistent with the Local Late Chalcolithic glyptic tradition as seen at Arslantepe (Ferioli and Fiandra 1983; Palmieri 1985, Frangipane and Palmieri 1987) and Gawra (Tobler 1950, Rothman 1988, Rothman and Blackman 1990) in the late 4th millennium. The presence of sealings indicates that Hacınebi was somehow involved in administering the movement of goods during Phase B. The use of rounded stamp seals suggests that local, as opposed to Mesopotamian, individuals/offices participated to at least some degree in this economic system.

Hellenistic

Following the abandonment of the Late Chalcolithic stone building in Operation 2, an overlying sterile deposit nearly 1 meter thick provides evidence for a long term abandonment of this portion of the site between c. 3000-300 BC. Above this deposit, a stone enclosure wall was constructed parallel to the south edge of the mound. Associated ceramics date this wall to the Hellenistic Period. This is the final occupation attested to date at Hacınebi.

OPERATION 3

Excavations in Operation 3 aimed at determining the nature and depth of the Hellenistic deposits overlying the Late Chalcolithic strata at Hacınebi (figure 12). During the Hellenistic period. Operation 3 appears to have been a courtyard or outdoor surface area containing numerous deep, trash filled pits. Ceramics in these pits consisted of Hellenistic diagnostics such as black or red painted incurved rim fine ware bowls (cf. Wilkinson 1990: fig. B. 14: 1-3, 46; French et al. 1982: fig 13:3) with high ring bases, "fish plates" (cf. Wilkinson 1990:fig. B. 14:20-21) and amphorae. The pits were in some cases cut to depths of more than two

meters, seriously disturbing the underlying Late Chalcolithic deposits. In the mixed deposits in one of the pits (locus 6), the top portion of a Late Uruk brown/black painted or bitumen dipped clay wall cone was found (figure 13). The dimensions and flat head of this fragment closely match the wall cones found in the Late Uruk enclave at Hassek Hüyük (Behm-Blancke 1989). If clay wall cones are, in fact, exclusively associated with Uruk Mesopotamian administrative or religious buildings, then a structure of this sort might have been present in the Phase B local settlement at Hacınebi.

CONCLUSIONS

Two phases of Late Chalcolithic occupation were delineated at Hacınebi (figure 14). Phase B, the pre-contact occupation, has only Local Late Chalcolithic Amuq F related ceramics with no Uruk types noted. Based on ceramic parallels, this phase can be tentatively dated to the early-to-mid fourth millennium, ca. 3700-3500 BC, or contemporaneous with Kurban VIB and Arslantepe VII. The upper Late Chalcolithic Phase B at Hacınebi is characterized by both Local Late Chalcolithic and Late Uruk ceramics. Hacınebi Phase B is contemporaneous with Kurban VIA, Arslantepe VIA, Karatut Mevkii, Hassek Hüyük, Habuba Kabira Sud, Amuq G, and Leilan IV. This phase can be tentatively dated ca. 3500-3100/3000 BC (Algaze 1986: table 3; Palmieri 1981:table 1; Porada et al. 1992:100). Hacınebi was abandoned at the end of the fourth millennium.

The Hacınebi occupational sequence provides a rare opportunity to study the ways in which the expansion of Late Uruk Mesopotamia affected the social, political, and economic development of its resource rich neighbors in the fourth millennium BC. Several lines of evidence suggest that existing models of the Uruk expansion may have underestimated the role of Local Late Chalcolithic cultures in this process.

The public architecture and associated evidence for long distance exchange of chlorite ornaments raise the possibility that the Local Late Chalcolithic societies of southeast Anatolia before the period of contact with Uruk Mesopotamia might have been considerably more complex than is generally recognized. If correct, this reconstruction would have two important implications:

a) The political influence of Uruk Mesopotamia on local development may well have been less dramatic than is commonly posited by reconstructions based on World System (Wallerstein 1974) or Dependency models;

b) Instead of being pawns in a Mesopotamian-dominated trading network, the local cultures of southeast Anatolia might have been able to exert a considerable degree of control over their end of the inter-regional exchange system. The use of local sytle stamp seals (apparently during Phase B) also suggests that local Southeast Anatolians were playing an active role in the movement of goods, although it is still uncertain whether the seal fragment relates to local or long-distance exchange.

Phase B deposits at Hacınebi have the potential to clarify the organization of the Late Uruk exchange system in this area. The bitumen objects and residues from Operation 1 may be the first direct evidence for Mesopotamian trade goods present in an Anatolian settlement. Equally important, the presence of an Uruk style clay wall cone, and the very sharp differences in Operation 1 between the distributions of Mesopotamian versus local ceramics raise the possibility that a small group of Mesopotamians might actually have lived among the local people at Hacınebi during the Contact Phase. If this turns out to be the case, then we have an almost unique opportunity to examine the interaction between Mesopotamians and Anatolians in the fourth millennium BC. Future seasons of fieldwork at Hacınebi will continue to focus on these aspects of core-periphery relations in the ancient Mesopotamian world.

REFERENCES CITED

ALGAZE, G. 1989 The Uruk Expansion: Cross Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization. *Current Anthropology* 30 (1): 571-608.

ALGAZE, G. (ed.) 1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, Volume 2; The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*. Chicago: University of Chicago, Oriental Institute Publication 110.

ALGAZE, G., BREUNINGER, R, LIGHTFOOT, C, & ROSENBERG, M. 1991 The Tigris-Euphtrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons. *Anatolica* 17:175-240.

BEHM-BLANCKE, M.R. 1981 Hassek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen der Jahre 1978-1980 *Istanbuler Mitteilungen* 31 5-82.

1989 Mosaiktifte aus der Uruk-Zeit am Oberen Euphrat. *Istanbuler Mitteilungen* 39:73-83.

BRAIDWOOD, R.,&BRAIDWOOD, L. 1960 *Excavations in the Plain of Antioch*. Chicago, University of Chicago Oriental Institute.

CONNAN, JACQUES and ODILE DESCHESNE 1991 Le Bitume dans l'Antiquité. *La Recherche* 22 (no. 229): 152-159.

CONNAN, JACQUES; DANIEL DESSORT, and ODILE DESCHESNE 1992 Les Bitumes de Tell es Sawwan en Irak: Un Modele d'Huiles Extremement Biodegradées et Oxidées. *Bull. Centres Rech. Explor. -Prod. Elf Aquitaine* 16 (1): 33-53.

GREAT BRITAIN 1916 *A Handbook of Mesopotamia*. Admiralty War Staff Intelligence Division.

DILLEMAN, L. 1962 *Haute Mesopotamie Orientale et Pays Adjacents*. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

FORBES, R.J. 1955 *Studies in Ancient Technology, Volume I*. Leiden, E.J. Brill

FRANGIPANE, M.,&PALMIERI, A. 1987 Urbanization in Perimesopotamian Areas: the Case of Eastern Anatolia. In L. Manzanilla (Ed.), *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions* pp. 295-318. Oxford, BAR International Series 349.

FRENCH, D.H., J. MOORE, and H.F. RUSSELL 1982 Excavations at Tille 1979-1982. An Interim Report. *Anatolian Studies* 32: 161-187.

OATES, D. 1968 *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*. London, Oxford University Press.

OATES, J. 1986 Tell Brak: The Uruk/Early Dynastic Sequence. In Uwe Finkbeiner and Wolfgang Röllig (eds.) *Gamdat Nasr. Period or Regional Style?* Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag.

PALMIERI, A. 1985 Eastern Anatolia and Early Mesopotamian Urbanization: Remarks on Changing Relations. In M. Liverani, A. Palmieri, & R. Peroni (Ed.), *Studi di Paletnologia in Onore di Salvatore M. Puglisi*, pp. 191-213. Rome, Universita di Roma: La Sapienza.

PORADA, E.; D. HANSEN, S. DUNHAM, and S. BABCOCK 1992 The Chronology of Mesopotamia, ca. 7000-1600 BC. In R. Ehrich (Ed.), *Chronologies in Old World Archaeology* (Second Edition) pp. 77-121. Chicago, University of Chicago Press.

ROTHMAN, M. 1988 *Centralization, Administration, and Function at Fourth Millennium BC Tepe Gawra, Northern Iraq*. PhD, University of Pennsylvania, Anthropology Department.

ROTHMAN, M., & BLACKMAN, M.J. 1990 Instrumental Neutron Activation Analysis of Sealing Clays from tepe Gawra, Nineveh, Arpachiyah, and Tell Brak. In Naomi Miller (ed.) *Economy and Settlement in the Near East: Analyses of Ancient Sites and Materials*. MASCA Research Papers in Science and Archaeology, Supplement to Volume 7. pp 19-45. Philadelphia; University of Pennsylvania, University Museum.

SCHWARTZ, G. 1988a *A Ceramic Chronology from Tell Leilan*. New Haven, Yale University Press

1988b Excavations at Karatut Mevkii and Perspectives on the Uruk/Jemdet Nasr Expansion. *Akkadica* 56 1-41.

STEIN, G. 1990 Comments on G. Algaze: 'The Uruk Expansion: Cross Cultural Exchange in early Mesopotamian Civilization'. *Current Anthropology* 31 (1): 66-67.

STROMMENGER, E. 1980 *Habuba Kabira, Eine Stadt vor 5000 Jahren*. Mainz am Rhein, Phillip von Zabern.

SÜRENHAGEN, D. 1986 The Dry-Farming Belt: The Uruk Period and Subsequent Developments. In H. Weiss (Ed.), *The Origins of Cities in Dry Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium BC* pp. 7-43. Guilford (CT), Four Quarters Publishing Co.

VAN DRIEL, G., & VAN DRIEL-MURRAY, C. 1983 Jebel Aruda, the 1982 Season of Excavation. Interim Report. *Akkadica* 33 1-26.

WAGNER, J. 1976 *Seleukeia am Euphrat/Zeugma*. Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag.

WALLERSTEIN, I. 1974 *The Modern World System I*. San Diego, Academic Press.

WATTENMAKER, P. 1990 Comments on G. Algaze: 'The Uruk Expansion: Cross Cultural Exchange in early Mesopotamian Civilization'. *Current Anthropology* 31 (1): 67-69.

WILKINSON, T.J. 1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia. Volume I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Lower Karababa Basin*. Chicago, Oriental Institute of the University of Chicago.

WRIGHT, HENRY (ed.) 1981 *An Early Town on the Deh Luran Plain. Excavations at Tepe Farukhabad*. Ann Arbor, University of Michigan Museum of Anthropology Memoir 13.

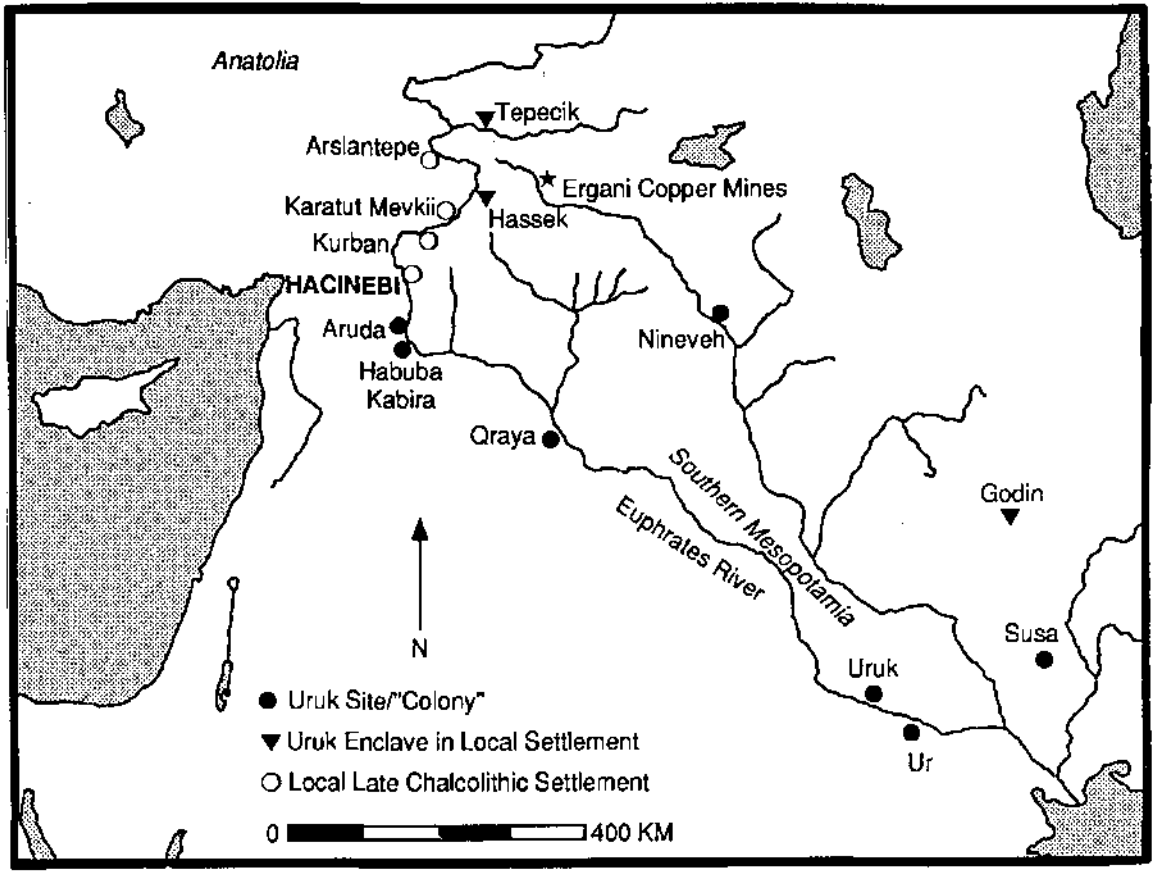

Figure: 1- Map of the Near East, showing major Late Uruk and Local Late Chalcolithic sites in southeast Anatolia

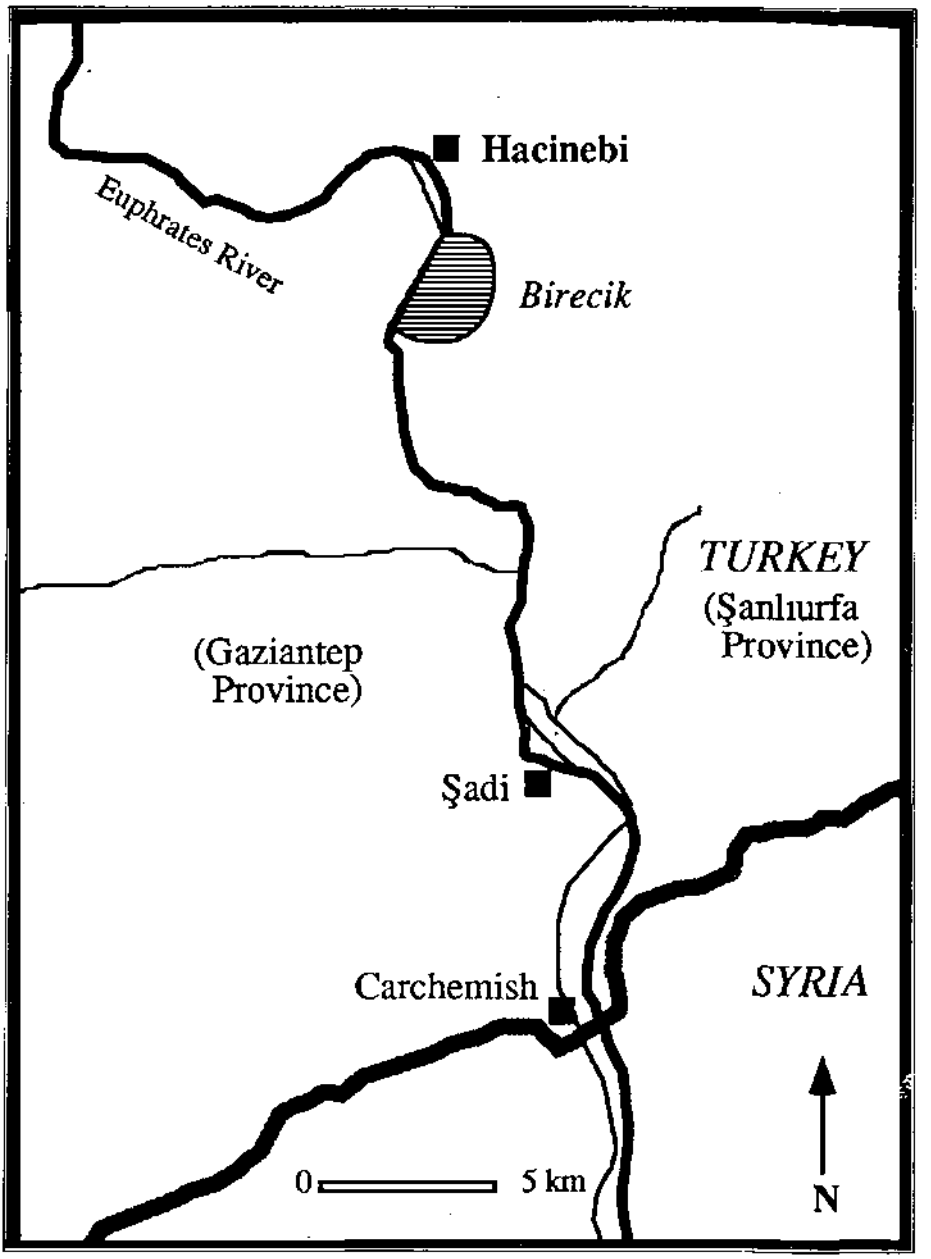

Figure: 2- The Euphrates river valley, showing the location of Hacınebi Tepe

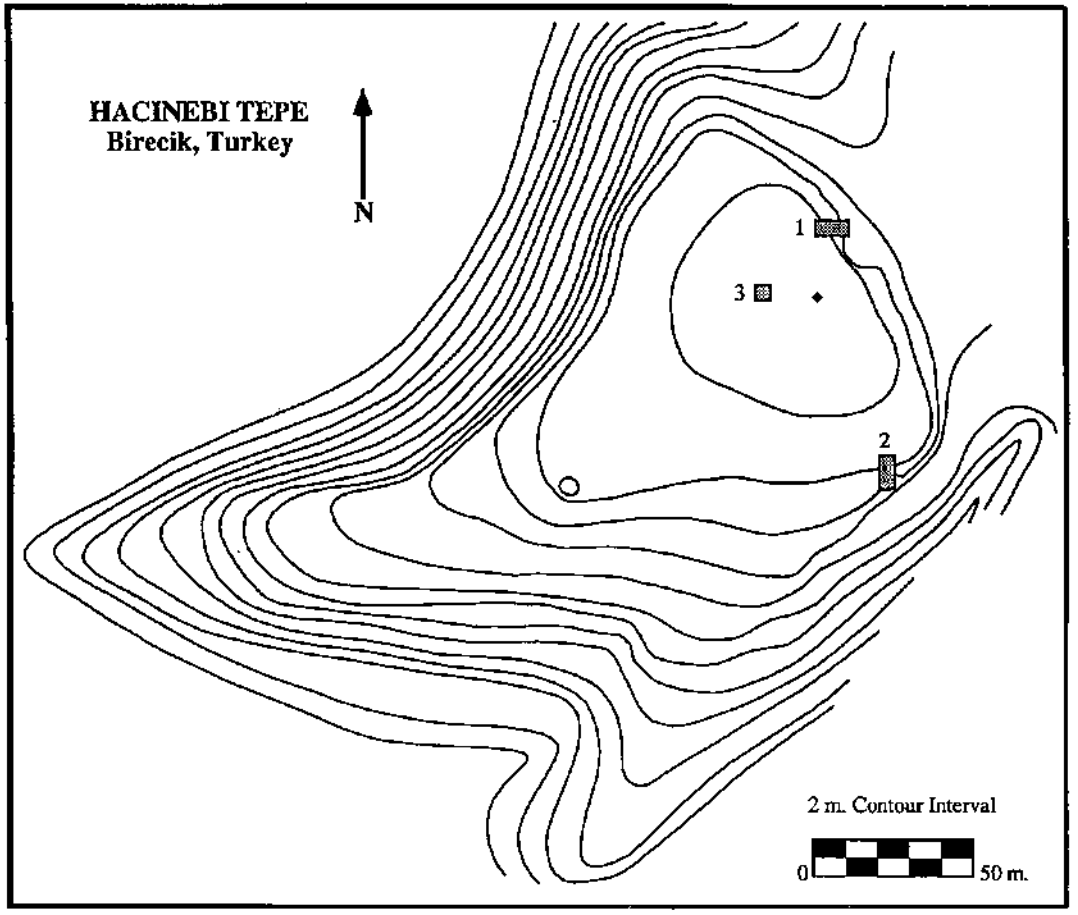

Figure: 3- Site plan of Hacinebi (2 meter contour interval) showing location of excavation areas: Operations 1, 2, and 3

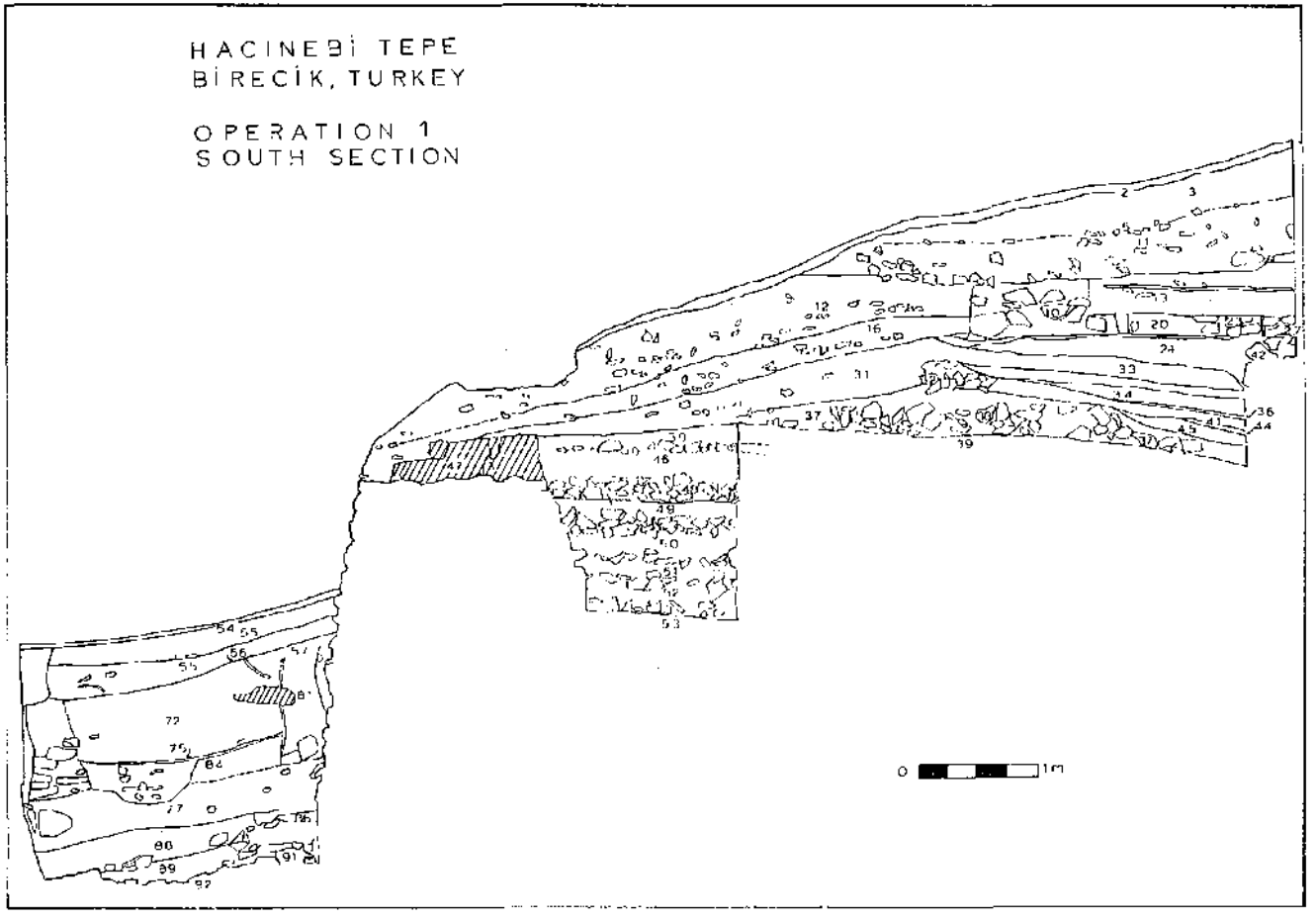

Figure: 4- Operation 1: South Section Stratigraphic Profile

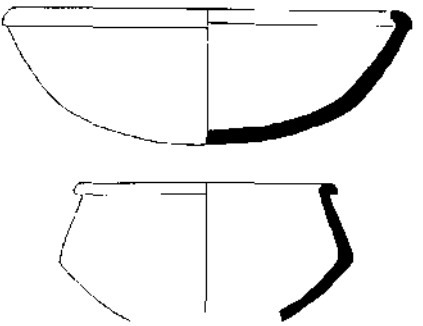

Figure: 5- Hacınebi Phase A Local Late Chalcolithic chaff tempered coarse ware ceramics: top -"hammerhead bowl", bottom- "casserole"

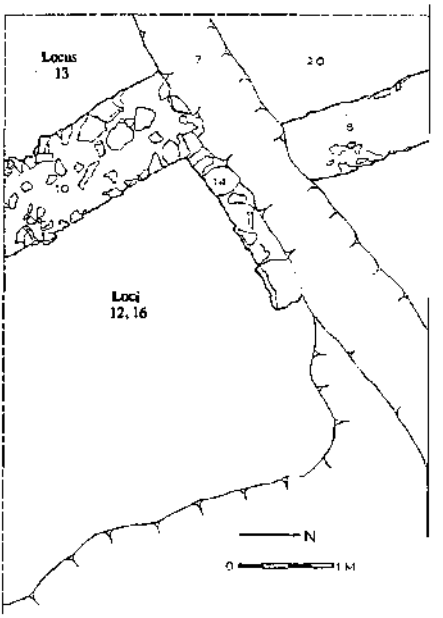

Figure: 6- Operation 1, Phase B: Architecture on top of the Contact Phase terrace platform. Locus 13 contained only Local Late Chalcolithic ceramics, while the contemporaneous loci 12 and 16, on the opposite side of wall 10, contained only Late Uruk ceramics

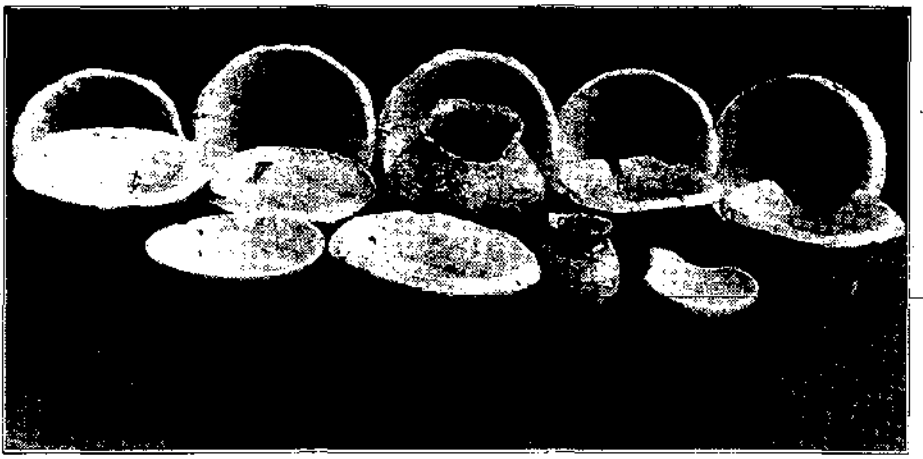

Figure: 7- Operation 1, Phase B: Beveled Rim Bowls, conical cup, ladle, ant grit tempered jars from the Contact Phase pure Late Uruk ceramic deposit in locus 12. Note bitumen on juglet

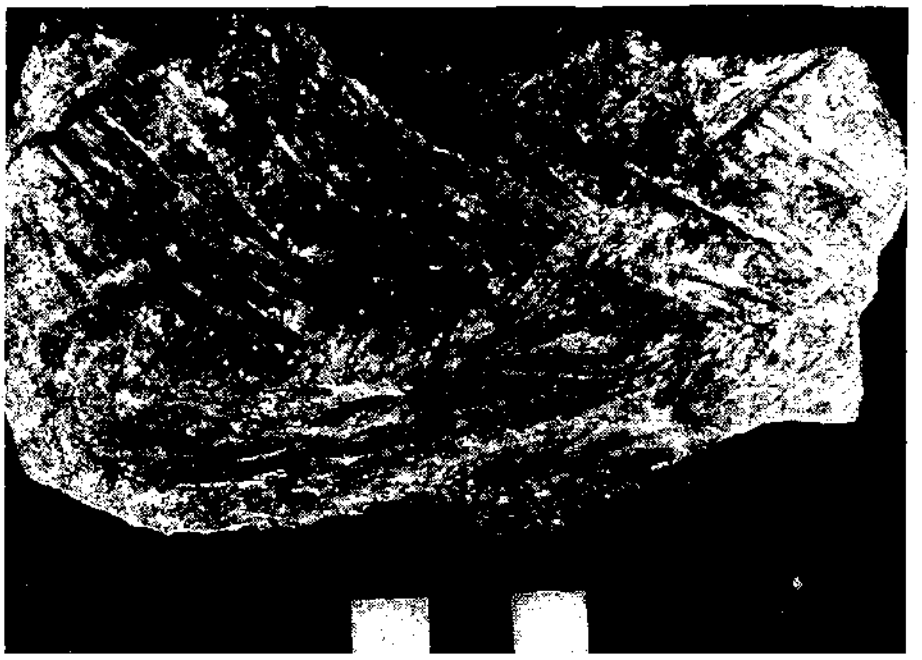

Figure: 8- Reed impressed piece of bitumen-top view. The bottom shows the impression of a Beveled Rim Bowl interior

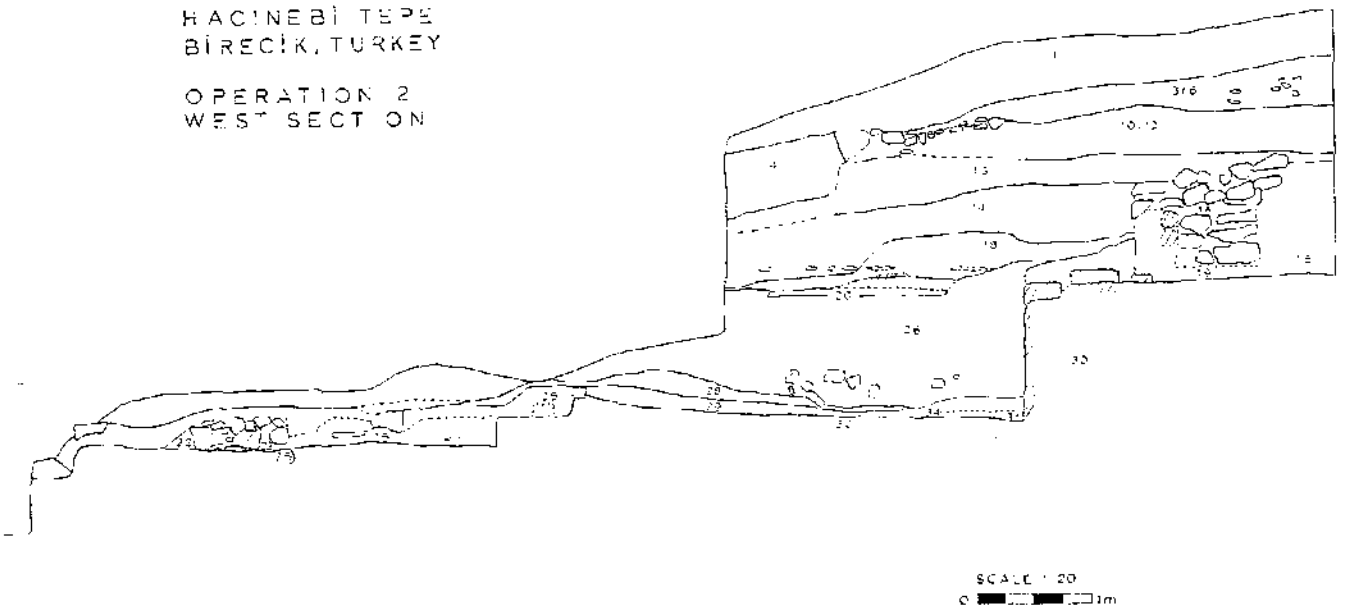

Figure: 9- Operation 2: West section stratigraphic profile

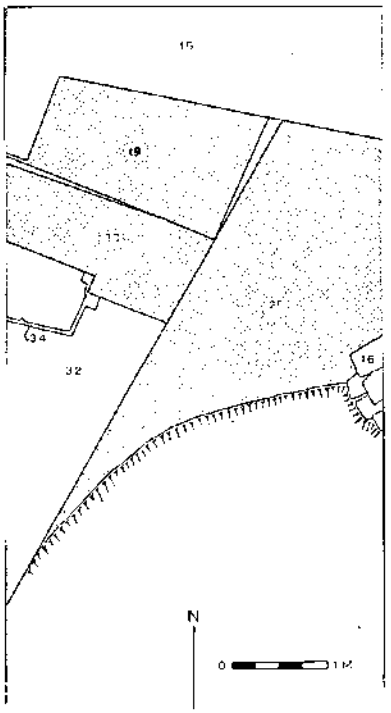

Figure: 10- Operation 2: Phase A: Large mud brick building. Wall 25 is 1.7 meters thick. Note niche and plastered clay basin 34 inside the room defined by walls 25 and 30

Figure: 11- Operation 2: Phase A: Chlorite pendant

Figure: 12a- Operation 2: Plase B(?) -stamp impressed jar sealing- top view. 12b. underside of sealing

Figure: 12b

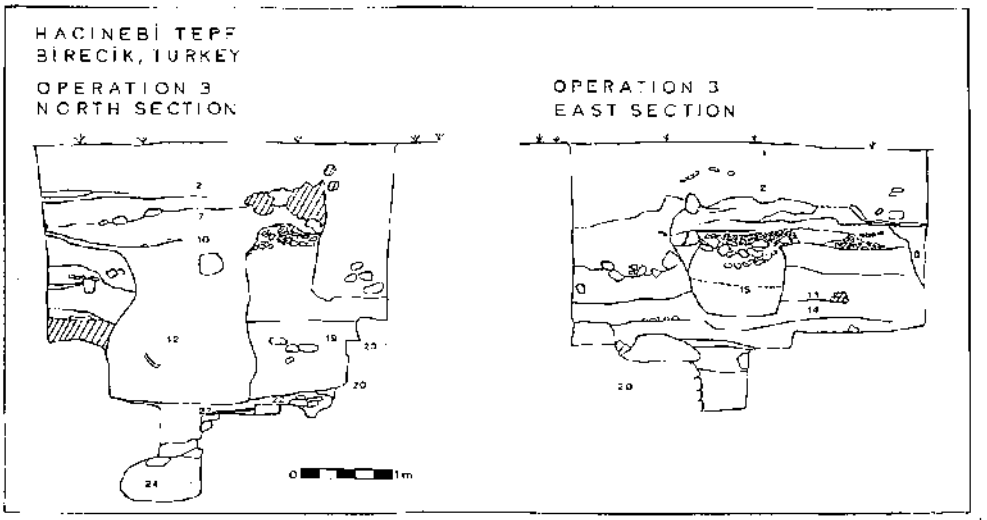

Figure: 13- Operation 3: North and east section stratigraphic profiles

Figure: 14- Operation 3: Brown/black painted or bitumen dipped Uruk clay wall cone

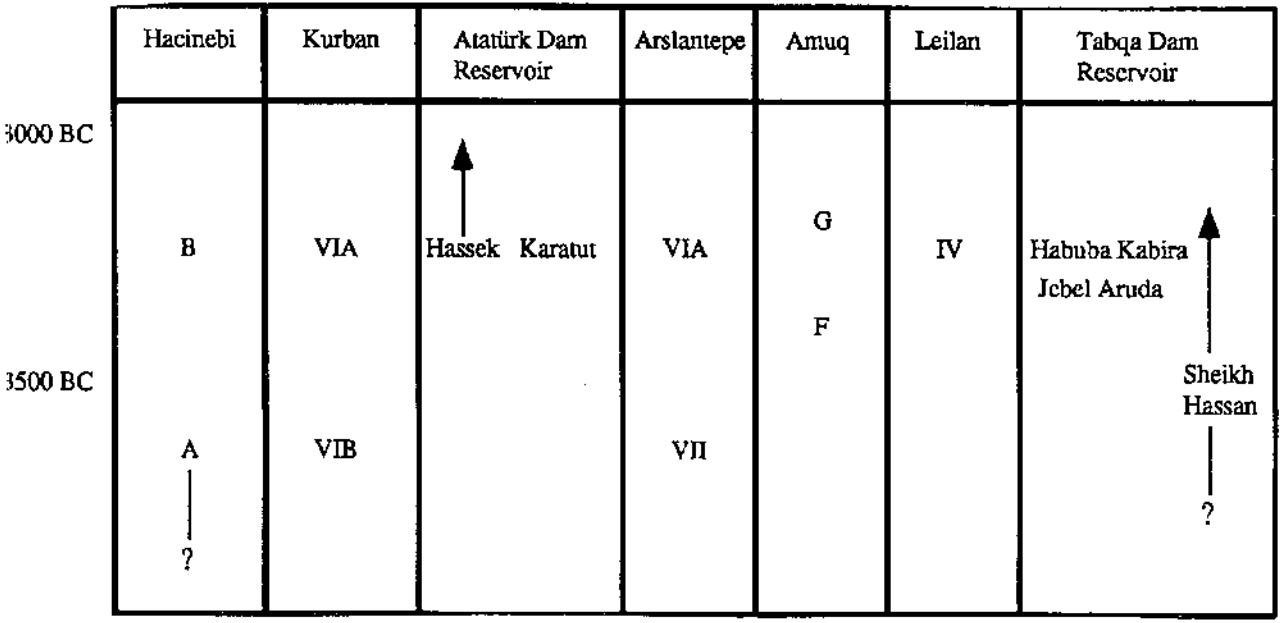

Figure: 15- Hacinebi Tepe-Late Chalcolithic Relative Chronology

EXCAVATIONS AT TİTRİŞ HÖYÜK, A SMALL MID-LATE THIRD MILLENNIUM URBAN CENTER IN SOUTHEASTERN ANATOLIA, 1992

*Guillermo ALGAZE**
Adnan MISIR

Introduction

In 1991 and 1992 the Archaeological Museum of Şanlıurfa and the University of California, San Diego initiated a long-term program of excavations and surveys centered at Titriş Höyük, a small Mid-Late third millennium B.C. urban center situated on the Euphrates basin of southeastern Turkey. Titriş was the capital of a small city-state system that developed along an important east-west overland route allowing passage (via the Euphrates ford at Samsat) between the high plains of northern Mesopotamia and southwestern Anatolia (Fig. 1). Two of the towns, Kurban Höyük (Algaze et al. 1990) and Lidar Höyük (Hauptmann 1981, 1982, 1983), and two of the villages, Gritille Höyük (Voigt and Ellis 1981) and Hayaz Höyük (Thissen 1985) that formed part of this system were excavated as part of recent salvage work in the Atatürk Dam reservoir area. However, because Titriş is situated just outside the edge of both the dam reservoir and of the surveyed area (Özdoğan 1977), no research had been conducted at this key site and its immediate environs until recently. The new research program at Titriş is specifically aimed at correcting this drawback by producing a coherent corpus of evidence that will complement and expand existing survey and excavation data from the Atatürk area, thereby clarifying how the earliest city-states that emerged in southeastern Anatolia functioned as social, political, and economic entities. To date, two seasons of research have been conducted at

* Guillermo ALGAZE, University Museum 33 rd and Spruce sts. Philadelphia, PA. 19104, ABD.
Adnan MISIR, Şanlıurfa Müzesi Müdürü.

the site and its immediate environs (Algaze, Mısır, and Wilkinson 1992). What follows is a report on the second season[1].

Settlement History

The core of Titriş is a high mound (22 m) about 3 ha in area with deposits that range in date from the EBA to the Seljuk periods. This is surrounded on three sides by a much more extensive lower city within which two further subdivisions may be noted. The first is a Lower Town area consisting of two elongated lobes facing the nearby stream and extending due west and east of the High Mound. Immediately north of the High Mound and adjacent eastern and western Lower Town lobes, and separated by a shallow depression, is a rise comprising a more extensive Outer Town area which extends up to a seasonal wadi. The total extent of continuous occupation at Titriş composed by these areas is about 35 hectares (Fig: 2). Moreover, surveys in the immediate vicinity of the main mound conducted by Tonk Wilkinson show that a number of contemporary suburbs existed due north, south and east of the main mound. These areas add a further 10 ha or so of occupation to the settlement. Our research indicates that the full extent of the Lower and Outer Towns and surrounding suburbs was occupied in the Mid-Late EBA (Kurban Höyük, Period IV).

Titriş is thus similar to other contemporary capitals in southeastern Anatolia, northern Syria, and northern Iraq, which also grew explosively in the second half of the third millennium B.C. (Weiss 1983). What is unique about the site, however, is that it collapsed soon after its initial florescence. Accordingly, there is no later deposition over most of its surface and broad horizontal exposures of EBA levels are therefore practicable at Titriş with little difficulty.

Excavations: Lower City

Save for a single trench in the slopes of the High Mound (below), our work at Titriş in 1992 concentrated in exploring further the nature of Mid-Late EBA remains in the Outer Town[2]. In 1992 work concentrated

(1) Financial support for the 1992 season at Titriş Höyük was provided by the National Geographic Society, the University of California, San Diego, and one private donor.

(2) Adnan Mısır (Archaeological Museum, Şanlıurfa) served as overall director in 1992 and Guillermo Algaze (University of California, San Diego) served as field director. Archaeological staff included: Elise Auerbach (University of Chicago), Deirdre Beyer-Honça (Indiana University), Ömer Honça (Ankara University), Jennifer Kiely (University of Michigan), Bradley Parker (University of California, Los Angeles, Eric Rupley (University of California, San Diego) and Clemens Reichel (University of Chicago). Physical anthropologists on

in clarifying the nature of a monumental building that was initially discovered in 1991. Excavations in Trenches 80-81, 81-81, and 82/81 exposed portions of the stone foundations of a single massive structure terraced into and over virgin soil (Fig: 3). The core of the building is within Trench 81/81 and consists of a large courtyard (ca. 6x4m) divided into two parts by means of an ephemeral partition wall. This courtyard leads into two adjoining basement rooms dug deep into virgin soil, which were filled with ash layers containing numerous artifacts (Fig: 4, background). A pit near one of the courtyard walls may have contained a door pivot in antiquity, but the actual stone socket was not found (Fig: 4, foreground). In any event, this pit marks the location of a door leading from the courtyard into the basements, which were probably accessible by means of wooden stairs.

South of the courtyard and basements were found the remains of a long narrow corridor and a square room straddling Trenches 81/81 and 80/81 (Fig. 3). Unfortunately, portions of both the corridor and the room within Trench 80/81 had been disturbed in antiquity by wall robbers and by numerous late period burials. However, enough traces of the original wall alignments remained so that the orientation of the corridor and the extent of the room can be reconstructed. Near the largely missing southern room wall was an oval hearth area and a standing jar embedded on the floor, unfortunately with its rim and upper body destroyed by plowing. On the northwestern corner of the room was found an intramural burial dug from the level of the floor. This consisted of a stone-lined cist tomb with its capping still intact (Fig. 5). Within the tomb was the flexed skeleton of an adolescent, accompanied by a small number of open vessels.

North of the courtyard and basement area, in Trench 82/81, was found a further room, also deeply cut into virgin soil, and portions of what appears to be an entrance gate to the structure (Fig. 3). This was built with large limestone blocks and is only partially exposed in the northeastern corner of the trench. From the gateway, a step leads down into a narrow passageway paved with small stones and overlain by a thick layer of ashy debris. Both the passageway and the gateway are at a higher level than the rest of the building and the circulation patterns within the structure remain to be clarified.

---

site were Mülberra Kahveci and Çiğdem Özkan (Ankara University). Regional and site survey was the responsibility of Tony Wilkinson (University of Chicago). Help in all aspects of our research was provided by Songül Ceylan, archaeological researcher at Şanlıurfa Museum.

A noteworthy find associated with the structure just described was a Dog Burial, which may represent a ritual deposit. The burial was cut into a wall foundation in Trench 82/81 from a now eroded level and consisted of a decapitated canine. It was accompanied by a ceramic cup placed by its hind legs and by a painted animal figurine, which, interestingly, was also decapitated (Fig: 6). The significance of this find remains to be ascertained with precision, but it should be noted that later on dogs, and in particular puppies, figure prominently in a variety of second millennium Hittite period apotropaic and purification rituals. Many of these rituals involve the severing of parts of the animal (Collins 1990). In any event, the Titriş example is not unique. A similarly decapitated animal of presumably comparable date, and also accompanied by offering cups, is reported from the Necropolis area of Gedikli Höyük in the İslahiye plain (Alkım and Alkım 1966: 51-52, fig. 50)[3].

The earliest remains identified in the Trench 80/81, 81/81, 82/81 area were those of an elaborate burial discovered under the level of the courtyard surface of the Trench 81/81 building. This was a rectangular tomb contained within a roughly circular pit cut deep into virgin soil. Since the tomb itself was neatly centered within the walls of the courtyard, it was first believed that it had been cut from the courtyard surface. As the outlines of the surrounding pit were clarified, however, it became clear that the Trench 81/81 building was in fact later than the tomb, since one of the courtyard walls partly overlaid the burial pit. The tomb was built with limestone boulders and is rectangular in shape (external dimensions: 2x1.5 m; interior: 1.5x0.9 m; height 1.3 m) (Fig: 7). It was capped by 4 elongated limestone slabs. Immediately outside the tomb on its western end was a cache of 12 Mid-Late EBA ceramic vessels, some still intact (Fig: 8). The top meter or so of the tomb was filled with soft soil devoid of bones or artifacts, save for a single human incisor tooth. Under this fill was found a 30-40 cm thick layer of hard compact mud containing the partly disturbed remains of a child, possibly about 5 years old. The child was accompanied by 4 intact pottery vessels and two small figurines, the latter including one small violin-shaped figure in white stone. The tomb was neatly capped when first found. However, the disturbed condition of the remains and the presence of the isolated adult tooth may indicate that the tomb was reopened or reused in antiquity.

Site Defenses

The Outer Town of Titriş was defended by a rampart, or perhaps a massive moat (Fig: 9). Relatively deeply buried, this feature was not im-

(3) We owe this reference to Dr. Elizabeth Carter.

mediately apparent from the contours of the site, but was located on the northeastern most edge of the site by means of extensive remote-sensing (magnetometry) surveys conducted in 1992 (below). About one half of the rampart/moat was uncovered in two narrow but long exploratory trenches, the first 3x10 m and the second 1.5x10 m in extent. On its highest preserved level, feature abuts a pebbled street that follows its inner edge. The rampart/moat was built by means of diagonally tipped alternating layers of packed limestone chips and soil, and its face was coated with a layer of hard compressed soil and lime. It was traced for a distance of almost 14 meters within the trenches and was found to slope about 3 meters within that distance. At its lowest point, waterlaid sand and silt deposits were observed, but the depth of these deposits is not yet known. Geomorphological work conducted in conjunction with the excavations in this area suggests that the rampart/moat may have incorporated a small preexisting north-south running wadi draining into the Tavuk Çay which originally ran past the eastern edge of the site.

Geophysical Surveys

By the end of the 1991 season, when the full extent and complexity of the Mid-Late EBA occupation at Titriş was realized, it became clear that we had to establish a rational sampling policy in order to effecively excavate a representative sample of the site. It was thus decided to initiate magnetometry and resistivity surveys in 1992. This work was done by Dr. Lewis Somers. In two weeks of work, he was able to fully scan with a magnetometer about 25% (ca. 4 ha) of the total area of the Outer Town. This included a large contiguous portion on its easternmost edge and smaller samples in its western and central portions. The results of this preliminary work are presented here in the form of raw, unenhanced, data maps prepared in the field (Fig: 10). Final filtering and enhancing of the data now in process should produce more detailed maps. Even before enhancement, however, the maps allow us to begin to clarify the gross structure and layout of the settlement by identifying blocks of structures, streets, etc. The large sample in the easternmost sector of the Outer Mound (Fig: 10 b), for instance, shows a number of large structures, all generally in a 240 degree orientation, which suggest that the massive building illustrated in Figure 3 is typical for architecture in this portion of the site. Also shown in the map area a series of streets or roadways and a long stretch of the already noted rampart or moat (Fig: 11). Similarly impressive results were obtained in smaller magnetometry samples made elsewhere at the site.

Excavations: High Mound

The single operation away from the Lower and Outer Town areas was a 5x8 meter step cut into the southern slope of the High Mound to investigate the occupational sequence of the lower half of the site's core. Four levels were distinguished in this area in 1991, but the lowest level, Level IV, had not been exposed. As excavated in 1992, this level turned out to consist of a room corner delineated by mudbrick walls with carefully plastered faces near the preserved edge of the high mound. This room was partially cut into by later pits but interior and exterior associated plastered surfaces were distinguished. A carefully plastered hearth with a central depression was cleared on the exterior surface near the room (Fig: 12). Associated ceramics show that this level is contemporary with the remains already discussed elsewhere at the site.

Regional and Land Use Surveys

An important objective of the 1992 season was to set the site in its regional context by means of a settlement and land-use survey. This work had been initiated by T.J. Wilkinson of the University of Chicago in 1991 and was completed in 1992. The remarks that follow are largely abstracted from his report. The survey focused on a radius of 7.5 km around the site. Forty seven sites ranging in time from the Neolithic to the Islamic periods were identified and recorded in the survey, forty in 1991 (Algaze, Mısır and Wilkinson 1992) and seven in 1992 (Fig: 13). Of the seven new sites, four were of Late-Roman/Byzantine date. This means that a total of 37 relatively modest Late Roman/Byzantine sites were found in our survey. This reinforces the conclusion of previous regional surveys (Algaze, et al. 1991; Wilkinson 1990) indicating that during the Late Roman/Byzantine period large portions of the Euphrates basin in southeastern Anatolia were colonized by a dispersed scatter of farmsteads, villages, and small villas, all dependent on larger nearby centers such as Europus (Carchemish), Zeugma (Belkis), and Samosata (Samsat). Iron Age and Bronze Age occupations occurred in three of the newly discovered sites: Site 41 (Mid-Late EBA and Iron Age), Site 46 (Early EBA, Mid-Late EBA, EB/MB, Iron Age), and Site 47 (EB/MB and Iron Age).

Additionally, several previously recorded survey sites were revisited in 1992 in order to check for the presence of Early EBA occupations. This was deemed essential in order to accurately gauge the tempo of the urbanization process in the environs of Titriş during the Mid-Late EBA. Our reassessment shows that Early EBA (Kurban, Period V) occupations dating to the first half to the third millennium B.C. were only identified

in four sites scattered throughout the survey universe (Sites 3, 20, 30, 46). All represent small occupations and we have, therefore, no evidence for a settlement hierarchy in the environs of Titriş *prior* to its emergence as a regional center sometime in the middle of the third millennium B.C.

Summary and Initial Conclusions

The results of the 1992 season indicate that the growth of the Titriş, polity in the Mid-Late EBA was relatively swift. The massive conctruction program exposed directly over virgin soil in the Outer Town area, an area that was previously a burial ground in the Outer Town area, an area that was previously a burial ground in the outskirts of the initial mid-late EBA site, suggests that the expansion of the settlement from its core along the Tavuk Çay was both rapid and well planned. The expansion of the site finds close correlates at a regional level, where the sparse settlement pattern prevalent in the earlier half of the third millennium is replaced by a sharply hierarchical settlement structure dominated by Titriş. This was accompanied by a sharp rise in regional estimates for total occupied hectares and population, both of which increase by a factor of 10 (to ca. 65 ha within the survey universe). The seemingly abrupt character of this transformation raises the possibility that urbanism in the Atatürk Dam area may be, in part, a response to factors at operation well beyond the Euphrates basin itself.

Two possibilities come immediately to mind. The first is that Mesopotamian incursions northward of the Late ED III and Early Akkadian periods may have had a role in explaining the rapid development of Mid-Late EBA settlement in the Atatürk Dam region, particularly since the massive rampart/moat surrounding the Outer Town at Titriş makes it clear that defense was an important consideration. A second possibility is that the initial florescence of urbanism in the Atatürk area may be related to the region's strategic position along a historical east-west route that allowed it to act as an intermediary in increased cross-cultural trade between Anatolia and Southern Mesopotamia in the second half of the third millennium. Some data from Titriş, supports this hypothesis. Contacts southward with contemporary polities in the Mesopotamian alluvium are attested in the form of several southern Mesopotamian cylinder seals (ED III "contest" scenes), now in Urfa Museum, recovered in 1981 from partially plundered graves at the site. Interaction with Cilicia and western Anatolia, in turn, is evinced by a complete two-handled *Depas* cup of Aegean EBA (Troy II) type found in one of the Outer Town exposures in 1991 (Algaze, Mısır, and Wilkinson 1992: fig. 16).

BIBLIOGRAHPY

ALGAZE, G., M. EVINS, M. INGRAHAM, L. MARFOE, and A. YENER: 1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*. Oriental Institute Publications 110. Chicago: Oriental Institute.

ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT, and M. ROSENBERG 1991 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, A Preliminary Report on the 1989-1990 Seasons." *Anatolica* 17: 175-240.

ALGAZE G., A. MISIR, and T.J. WILKINSON 1992. "Şanlıurfa Museum/University of California Excavations and Surveys at Titriş Höyük, 1991: A Preliminary Report." *Anatolica* 18: 33-60.

ALKIM, B.U. and ALKIM, H. 1966 "Excavations at Gedikli (Karahöyük), First Preliminary Report." *Belleten* 117: 27-57.

COLLINS, B.J. 1990. "The Puppy in Hittite Ritual." *Journal of Cuneiform Studies* 42: 211-226.

HAUPTMANN, H. 1981 "Lidar Höyük". *Anatolian Studies* 31: 197-198.

1982 "Lidar Höyük". *Anadolian Studies* 32: 17-18.

1983 "Lidar Höyük, 1981" *Türk Arkeoloji Dergisi* 26: 93-110.

ÖZDOĞAN, M. 1977 *Lower Euphrates Basin Survey. 1977*. Istanbul: Middle Eastern Technical University.

THISSEN, L.C. 1985 "The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery From Hayaz Höyük". *Anatolica* 12: 76-130.

VOIGT, M.M. and ELLIS, R.S. 1981 "Excavations at Gritille, Turkey". *Paléorient* 7/2: 87-100.

WEISS, H. 1983 "Excavations at Tell Leilan and the Origins of North Mesopotamian Cities in the Third Millennium B.C." *Paléorient* 9: 39-52.

WILKINSON, T.J. 1990 *Town and Country In Early Southeastern Anatolia, Vol I: Settlement and Land Use in the Lower Karababa Basin*. Oriental Institute Publications 109. Chicago: Oriental Institute.

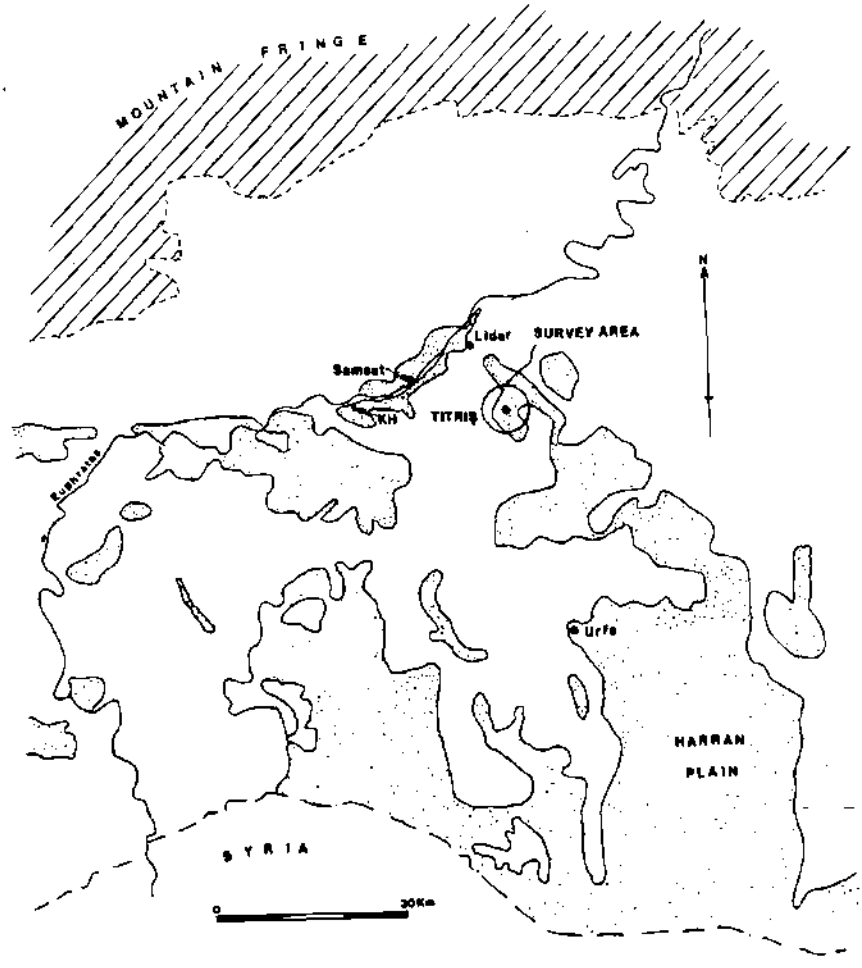

Fig. 1- Location of Titriş Höyük in relationship to Samsat, the Euphrates Basin, and the Harran Plain

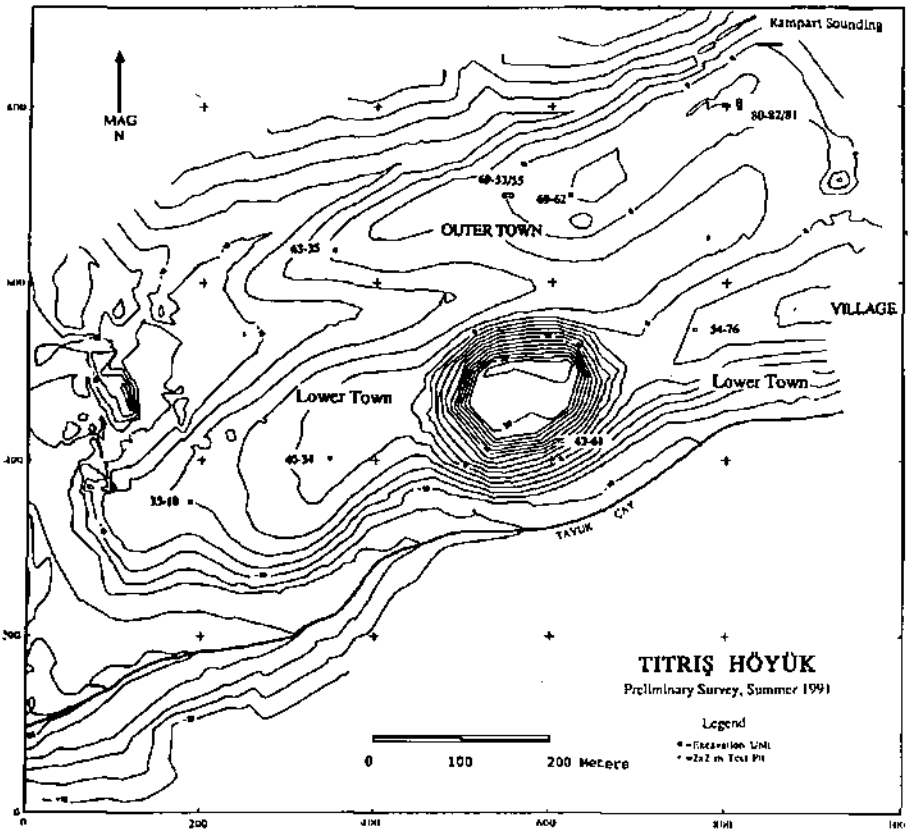

Fig. 2- Contour Map of Titriş Höyük

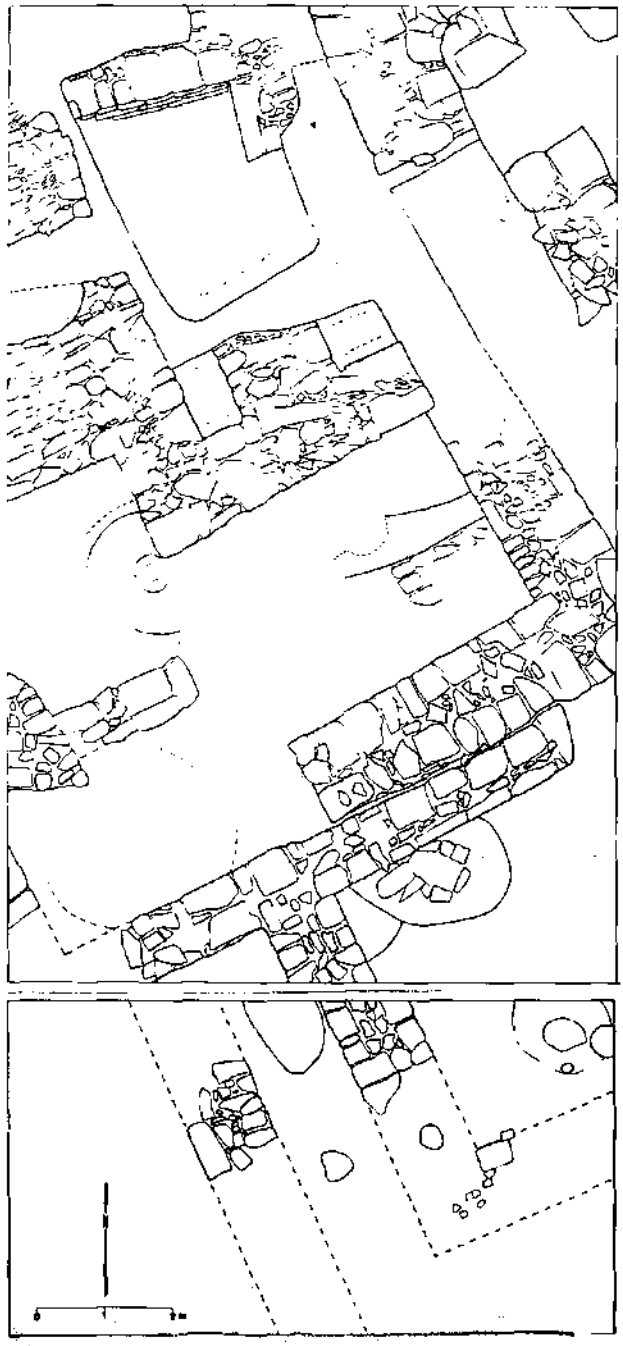

Fig. 3- Mid-Late EBA Building Complex in Trenches 80/81, 81/81 and 82/81

Fig. 4- Partial View of Mid-Late EBA Building Complex in Trenches 80/81, 81/81 and 82/81. View towards the East

Fig. 5- Mid-Late EBA Stone Cist Tomb (81/81, locus 038). View Towards the West

Fig. 6- Mid-Late EBA Dog Burial (Locus 025) in Trench 82/81

Fig. 7- Mid-Late EBA Tomb (Loci 059/060) in Trench 81/81

Fig. 8- Cache of Vessels Associated with Tomb 81/81: 059/060

Fig. 9- Defensive Rampart/Moat Feature on .
Northeastern Corner of the Outer Town

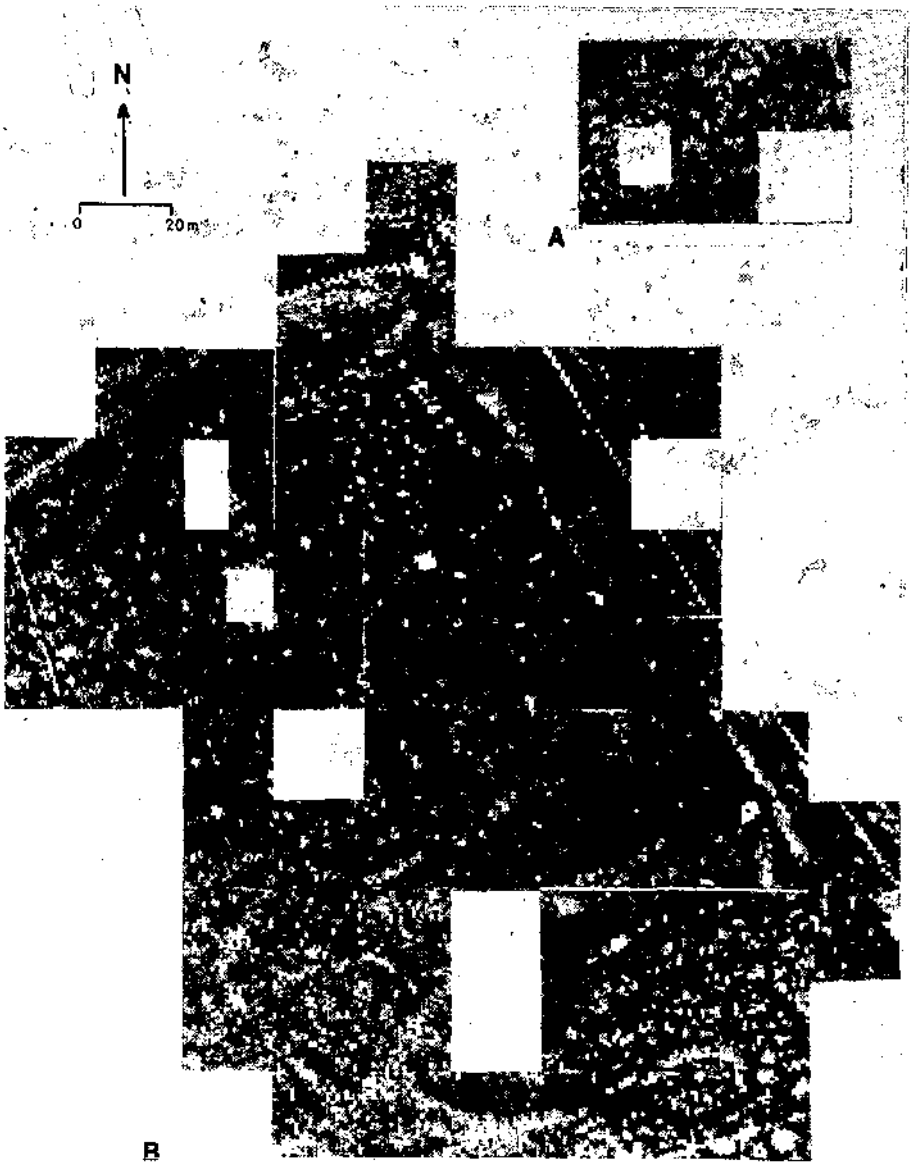

Fig. 10- Preliminary Magnetometry Map of Easternmost Portion of Titriş Outer Town

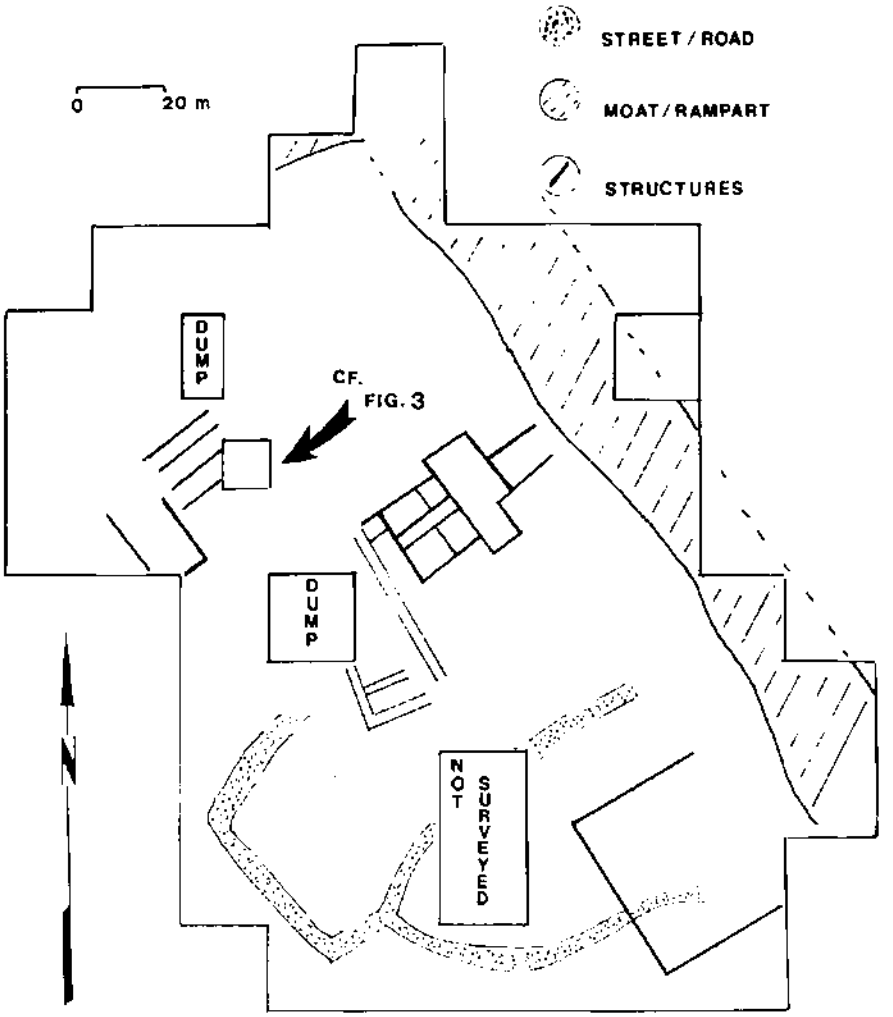

Fig. 11- Line Drawing Interpretation of Fig. 10

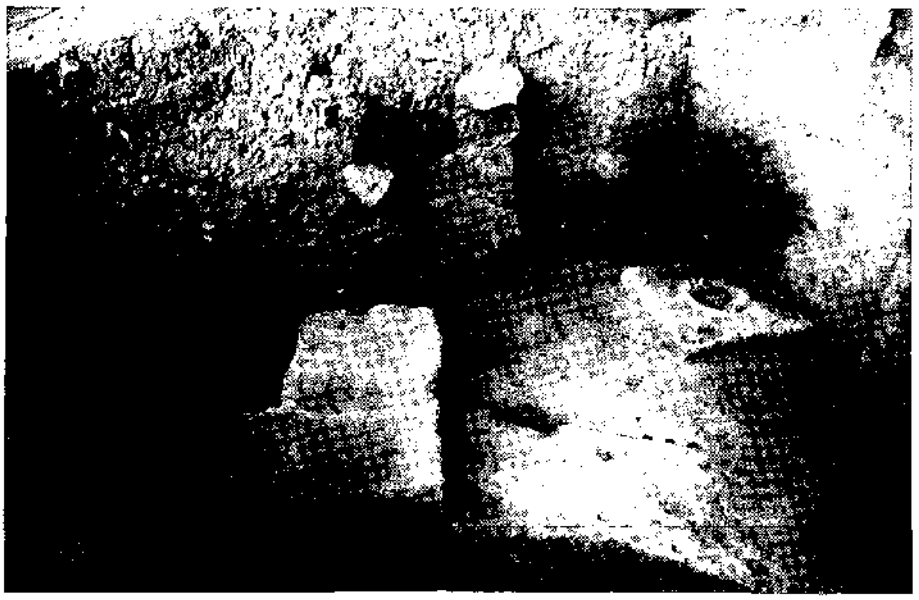

Fig. 12- Mid-Late EBA Remains in Trench 43/61, Level IV

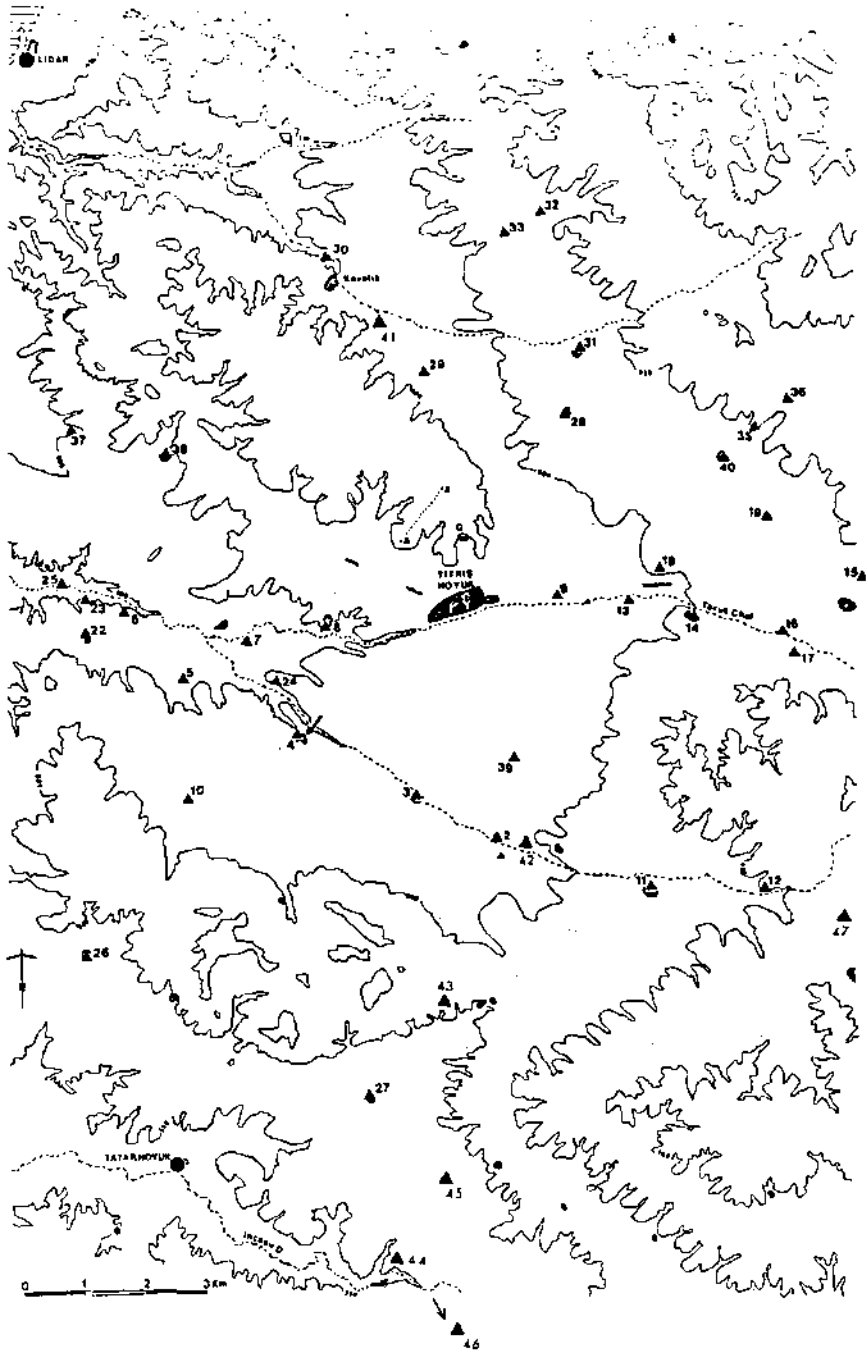

Fig. 13- Location of Archaeological Sites identified in the Titriş Regional Survey Program, 1991-92

1992 ILIPINAR KAZILARI

*Jacob ROODENBERG**

İstanbuldaki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen Ilıpınar kazıları, bu yıl ağustos ve eylül aylarında sürdürülmüştür. Ekip ortalama 18 kişiden oluşmaktadır ki bunların arasında Hollandalı, Türk, Fransız ve Alman talebeler, arkeologlar ve çeşitli bilim dallarına ait uzmanlar ve bilim adamları yer almıştır.

Hacılartepe

Geçirdiğimiz son beş kazı yılında araştırmalar esas Ilıpınar Höyük'te yoğunlaştırılmıştı; bu yıl ise kazılar esas kazı alanının civarında bulunan diğer küçük bir tepeciğe yayıldı. Hacılartepe adlı bu tepe asıl höyükten 300 m mesafede ve ovadan da 4.5 m yükseklikte olup, 120 m çapında tam bir daire şeklindedir. Buradaki sondaj kazısının amacı arkeolojik katmanların kalınlığını ölçmek ve genel bir tarihlendirmesini yapmaktı. Bizi yönlendiren düşünce ise esas höyükte mevcut olmayan bazı katmanları burada yakalayabilmemiz olasılığıydı; bu da 4. bin tabakalarıydı. Sondajın hazırlık çalışmaları epeyi vaktimizi aldığından burada kazı sadece beş hafta sürebildi. Fakat oldukça tatmin edici bir çalışma oldu. Kazılan 7x9 m lik, 1.60 m derinlikteki sondaj alanında üç yapı katının varlığı ortaya çıkarıldı ve bol miktarda bulunan çanak çömleğe göre İlk Tunç Çağı başlarına tarihlenebildi (4. binin sonu) ki bu zaman dilimi Ilıpınar Höyükte mevcut değildir. Ana toprağa inmeden önce daha 3 m (veya daha fazla) arkeolojik katmanların varlığı bilindiğine göre, tepenin alt tabakalarının en azından 4. binin ikinci yarısını yansıtacağını, bunun da yapılan sondajın amacına cevap vereceği kesindir. İlginç olan, üst tabakalarda ortaya çıkarılan kulübe kalıntıları tahta döşemeli tabanlar ve duvarları belirleyen bir sıra direk çukurlarıyla nitelenmektedir. Gelecekte Hacılartepe'de başlattığımız çalışmalara devam etmek niyetindeyiz.

* Dr. Jacob ROODENBERG, Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, P.K. 132, Beyoğlu - İSTANBUL.

Esas Höyük Ilıpınar'daki araştırmaların amacı:

1) Güneybatı kesimdeki (P-9, Q-9 açmaları) tabakaların kazılması (tabaka VI).

2) VI. tabakadan VII. tabakaya geçiş evresini saptamak için merkez kesimin kazılması (S-13 açması).

3) IX. ve X. tabakaların araştırılması amacıyla WX-12/13 geniş açmanın kazılması.

P-9, Q-9

P-9 açması, 91 yılında kazılması başlanılan yanındaki Q-9 açmasında ortaya çıkarılan yerleşme tabakalarının yaygın olarak kazılabilmesi amacıyla çalıştırılmaya başlandı. Q-9 da ele geçen, kötü korunmuş, pişmemiş kerpiçten oluşan mimari kalıntıları, P-9 da takip edilememiştir. Çünkü, tabakalar burada yüzeye uzanmaktadır. Öte yandan 40-50 cm derinlikte, yüzeyden çok kötü korunma şartlarından dolayı ancak izi saptanabilen bir evi gün ışığına çıkarabildik. Dikdörtgen şekilli, 4.70x6 m boyutlarında bu yapının güney yüzü kendisine paralel daha büyük bir evle sınırlanmıştır. Bu ikinci yapının büyük bir kısmı açmanın dışında kalmaktadır. Q-9 açmasına dönersek, temizleme işlemleri sırasında bulunan yeni mimari elemanların da katkısıyla, elde edilen görüntü şöyledir: Doğu kesiti boyunca iç içe girmiş küçük yapılar hafifçe yay çizip kapalı bir sıra oluşturarak batıya doğru saplanan bir eğimi sınırlamaktadır. Buranın VI. evre yerleşmesinin sınırlarını oluşturduğundan eminiz. Ayrıca bu eğimin günlük kullanımda bir çöplük vazifesi gördüğü de açıktır.

S-13

Üç mevsimden beri kazılan bu açmada çalışmalar 7 ve 8. tabakalarda yapıldı (stratum, çoğul strata). 7. tabaka, pişmemiş kerpiçten, net sınırları belirli olmayan duvar parçaları, sıkıştırılmış topraktan bir taban ve bir fırınla nitelenmektedir. Bu tabaka 30 cm yi geçmez. Hemen altında yapım tekniğinde bir değişim izlenmektedir. İnce direk çukurları, "wattle and doub" tekniğiyle yapılmış duvar denebilecek uzantılar yahut en azından dallardan örülmüş çitler ele geçen buluntulardır: Bunun tam altında hakiki "wattle and doub" bir mimarinin kalıntılarına rastlandı: burada kalın direk çukurları sıralanmaktadır. Ilıpınar'da X dan VII. evreye kadar görülen "eski tarz" mimariyi en son olarak 8. tabakada izlemekteyiz, halbuki 7. tabaka pişmemiş kerpiçten yeni bir mimari türünü sergilemektedir. VIII. evreden VII; incisine geçişi yansıtan bu değişimin incelenmesi, S-13 deki kazıların nedenini oluşturmuştur. Bu seviyede çalışmalar durdurulmuştur.

WX-12/13

Toprak kaldırma çalışmaları açmanın tüm yüzüne (yaklaşık 400 m) yayılmaktadır. Buna rağmen X-12 diye adlandırdığımız kısma özel bir ilgi gösterilmiştir, çünkü burada yangın neticesi tümüyle tahribolmuş bir evin tüm plânı ortaya çıkmaya başlamıştı. Korunma şekli bugüne kadar rastladıklarımızın en iyisiydi; bu da biz arkeologlara bazı ilginç buluntular keşfetme olasılığını verdi. Öncelikle yüksek hararet sonucu dış duvarlar korunduğundan bize yapım ayrıntılarını açıklamaktadır. Bu duvarlar, 5-6 m lik dikdörtgen bir alanı sınırlamaktadır, evin iç bölümleri yoktur fakat sıkıştırılmış topraktan bir taban - olasılıkla üzeri kille şaplanmış- duvarlara doğru çıkmaktadır. 25 cm kalınlığındaki duvarlar hafifçe yuvarlatılmış köşelerle birbirlerine bağlanmaktadır. Pise tekniğiyle yapılan duvarların kalınlıkları boyunca 20 ilâ 25 cm aralıklarla - çoğu kez ahşabı yararak yapılmış - direkler yerleştirilmiştir; üst yapı yok olmuştur. Yerde, duvara yaslı bir tür seki bulunmaktadır; civarında küçük bir ocak yer almaktadır ve bir köşede ise kaba hamurdan yapılmış bir petek kalıntısının içindekiler - yangın neticesinde karbonlaşmış tahıllar ve diğer tohumlar- etrafa saçılmıştır. Kaba hamurlu bir hayvanı betimleyen (boğa) bir figürin yerde bulunmaktadır. Bu evden ele geçen diğer küçük buluntular bazı kumaş parçaları ve muhakkak ki bir kolyeye ait olması gereken taştan, küçük boncuklardır. Ayrıntıların haricinde, günlük kullanımlı bu evin gösterdiği ilginç yön benzerlerinin uzaklarda Balkanlar'da (örneğin Sofia'da) bulunması, fakat Anadolu'da bu tip evlere rastlanılmamasıdır.

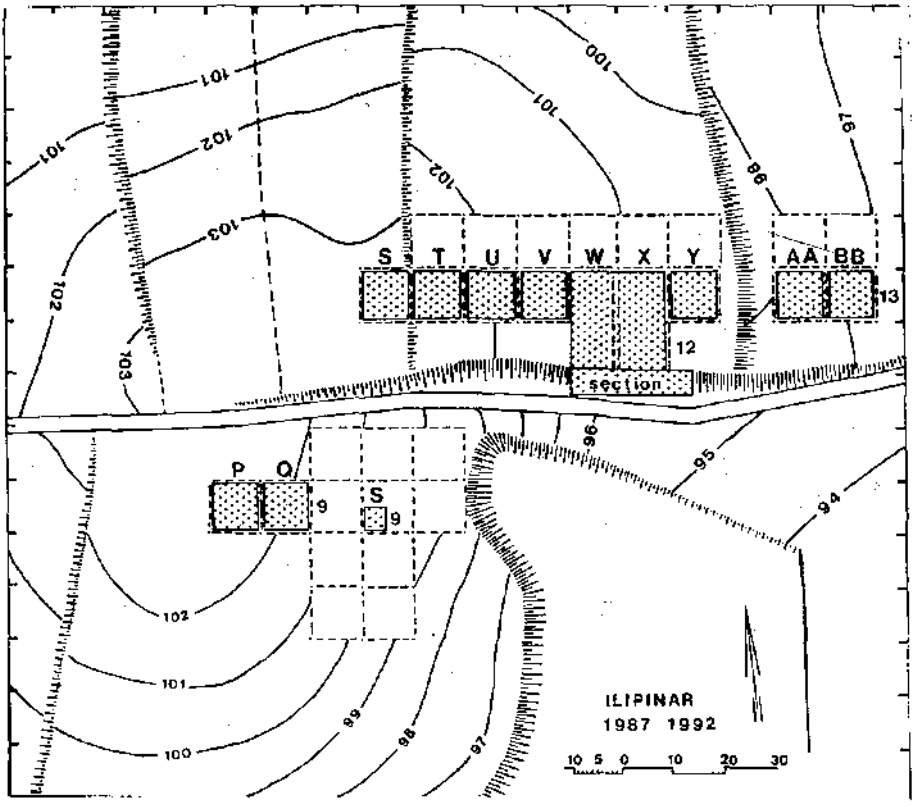

Resim: 1- 1992 Ilıpınar kazı plânı

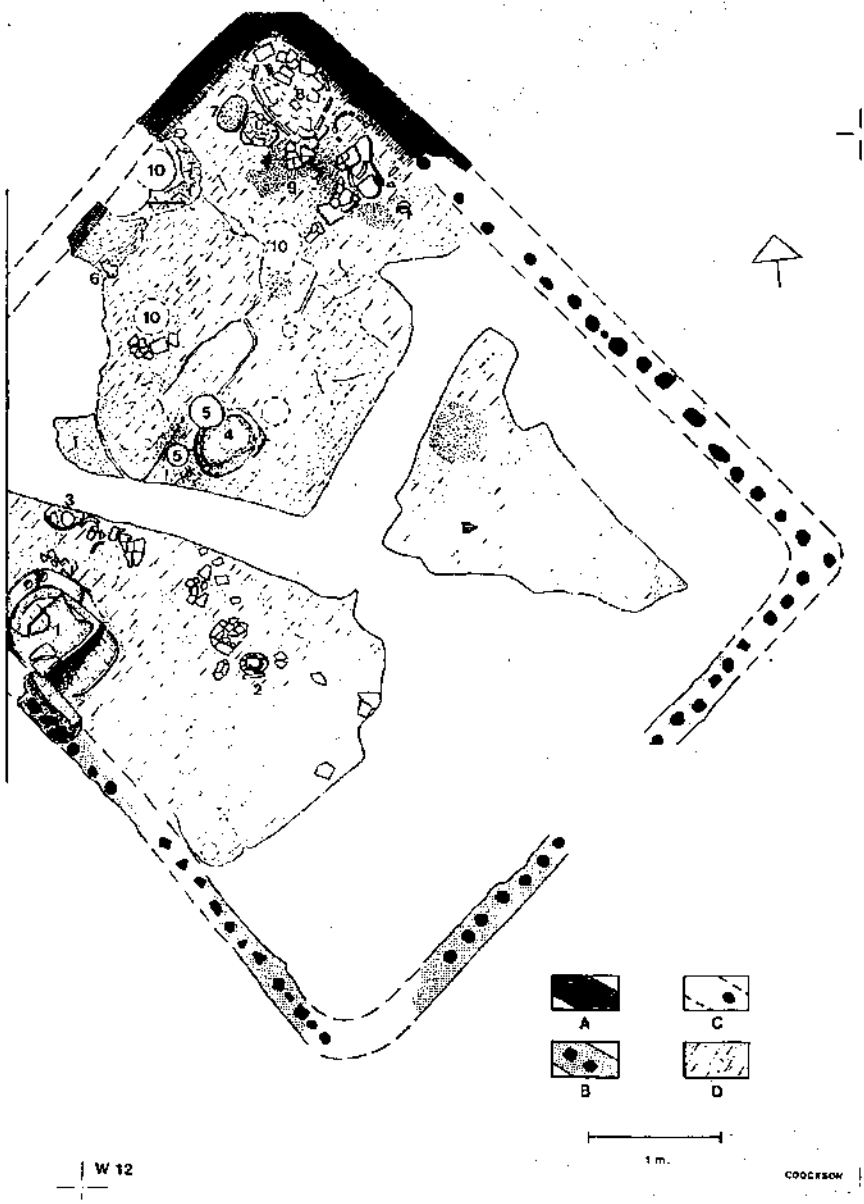

Resim: 2- Yanmış ev planı, X. evre

Resim: 3- Bir tür seki

KAZANE HÖYÜK - 1992

*Patricia WATTENMAKER**
Adnan MISIR

Introduction

Salvage excavations were initiated at the site of Kazane Höyük in the summer of 1992 to study the development of urban society in southeast Anatolia[1]. Kazane is located three kilometers south of Şanlıurfa, next to the village of Konuklu in Urfa Province (Plate 1; Figure 1). It rests at the border between the Taurus foothills and lowland steppe region, at the entrance to the Urfa Plain. The site consists of a high mound and extensive lower town. A fortification wall surrounding the entire settlement is visible on the site surface. The need for salvage research at Kazane was brought to the attention of the Urfa Museum when excavation for the Urfa Tunnel (of the Atatürk Dam Project) exposed architecture and ceramics in the lower town of the site.

Several characteristics of the site influenced our decision to work there. First, ceramics from the site surface revealed that Kazane had a long settlement history, dating from at least the Halaf period (ca.5000 B.C.). Second, ceramics from the site surface indicated that occupation was apparently continuous from the Halaf period into the early second millennium B.C. The long-term, continuous sequence provided an ideal opportunity to study the development of complex societies in southeast Anatolia. Third, because much of the site was apparently abandoned in

* Patricia WATTENMAKER, Department of Anthropology, Cabell Hall, University of Virginia, Charlottesville, Virginia, USA 22903.
Adnan MISIR, Şanlıurfa Müzesi Müdürü.

(1) Funding for this project was provided by a National Endowment for the Humanities-ARIT (American Research Institute in Turkey) Grant. Project members included Elise Auerbach (University of Chicago), Adnan Baysal (Istanbul University), Jarod Bryson (University of Virginia), Gülçin İlgezdi (Istanbul University) and Hakan Togul (Istanbul University). Tony Wilkinson provided useful field advice. Wesley Bernardini(University of Virginia) and Amy Gray (University of California, Berkeley) completed many of the illustrations.

the second millennium B.C., deposits from prehistoric and early historic periods were just below the site surface. This would make it possible to obtain broad horizontal exposures of occupational remains to study the rise of complex societs. All of these factors indicated that Kazane was a key site for understanding early Anatolian civilization.

The goals of the first season included 1) completing a contour map of the site, 2) conducting a collection of ceramics from the site surface to determine the periods of occupation and settlement size for each period, and 3) excavation on two parts of the mound, to establish the latest period of occupation at the site and determine the accessability of third millennium B.C. deposits on the lower town.

The Site Survey

The site was mapped at a scale of 1:1000 using one meter contour intervals[2]. Survey revealed that the site covered an area of 100 hectares, including a twenty meter high mound and an extensive lower town (Figure 2).

Once the site was mapped, we conducted a "controlled surface collection" of ceramics from all parts of the site, to record the spatial distribution of ceramic types and estimate the settlement size in each period (see Binford et al. 1970; Redman and Watson 1970; Stein and Wattenmaker 1990; Whallon 1980)[3].

At deeply stratified multicomponent sites such as Kazane, it is unlikely that surface sampling will yield a completely accurate representation of the spatial extent of sub-surface occupational remains. In particular, the scale of early settlements deeply buried under later deposits may be underestimated. Nonetheless, controlled surface collections are valuable for providing a broad overview of the occupational history of the site, to be cross-checked through excavations.

Preliminary findings from the surface collection suggest that the site was first settled in the Halaf period, if not earlier. Halaf pottery was re-

(2) We are grateful to DSİ for producing the site map, and to Yaşar İnceyol (DSİ), who directed the mapping team.

(3) To conduct the controlled surface collection, collection points were mapped along six transects designed to sample all sectors of the site and cover the main topographic features. Along each transect, collection units were placed at 50-100 meter intervals, to insure that pottery was collected from all parts of the site. The collection units were then delimited by drawing circles enclosing areas of 100 square meters around the mapping points. Within each unit, diagnostic artifacts were collected. Using this system, it was possible to reconstruct the spatial distribution of pottery from each period.

covered from two major parts of the site: 1) the base of the main mound and 2) the southeastern sector of the lower town (Figs. 3 and 8). Each of these Halaf scatters is three hectares in areal extent . Halaf ceramics recovered from the southern edge of the site may have been moved to the area in fill used to construct the wall.

The high density of Halaf sherds on the mound suggests a longterm occupation during this time. Overall, the high density of carefully decorated, well-made Halaf sherds suggests that Kazane will be an important site for learning about social organization during the early and late Halaf periods in Anatolia. The recovery of Ubaid Sherds in association with Halaf pottery on the lower town suggests a continuous occupation into the Ubaid period.

The Late Chalcolithic/Uruk occupation was apparently confined to the main mound. The diagnostic pottery from this period was a chaff-tempered ware (Braidwood and Braidwood 1960:230-238 and Algaze 1990:252) and included types such as bowls with hammer-head rims (Schwartz 1988:3, 37) and beveled rim bowls. The size of the Late Chalcolithic settlement appears to have been at least six hectares. The Late Chalcolithic/Uruk sequence at Kazane provides an opportunity to examine sociopolitical organization during this time, and assess the impact of interaction with southern Mesopotamia on a local center.

Occupation on the main mound continued into the early part of the Early Bronze Age (EBA I), dating to the early third millennium B.C. The most common ceramic type recovered from this period was the cyma-recta cup (Braidwood and Braidwood 1960:352-353; Algaze 1990:283). Surface remains suggest that the site contracted to ca. two hectares during this time. This finding supports results from the Euphrates Valley of Urfa Province (Wilkinson 1990:94, 96), where settlement sizes and social complexity declined during this period. However, this contraction was apparently short-lived.

Kazane grew dramatically in the mid-third millennium B.C. (EBA II-IV) and reached urban proportions (Fig. 4). Settlement expanded from the mound to the lower town, and the site reached its maximum size of 100 hectares. Pottery from this period was similar to ceramics found in the Euphrates Valley (Fig. 9), and included wares such as "Cooking Pot Ware", "Plain Simple Ware", "Horizontally Reserved Slip Ware", "Metallic Ware" and "Combed Wash Ware" (Algaze 1990:311-321). Pottery recovered from a section cut through the fortification wall dated to the mid-late third millennium B.C., indicating that the wall may have been constructed during this period of urbanism.

The impressive expansion of settlement at Kazane paralleled settlement trends throughout southeast Turkey (at sites such as Titriş; see Wilkinson 1990:97-102) and north Mesopotamia. Findings from Kazane suggest that growth was on a greater scale than in the Turkish Euphrates river valley, where the largest known third millennium B.C. center, Titriş, reached ca. 40 plus hectares (Algaze et al. 1992:33).

The distribution of second millennium B.C. ceramics from Kazane suggests that the settlement contracted during this time, although it remained a sizeable center. Pottery included types similar to those from the Euphrates Valley, like incised "Plain Simple Wares", and those from the Cizre region, such as "Khabur Ware" (Algaze et al. 1991).

Test Excavations on the Lower Town

Test excavations at Kazane during the 1992 season were conducted to establish the occupational sequence on the lower town, to aid in planning future excavation seasons. A primary objective was to determine how far below the site surface mid-late Early Bronze Age deposits were located, so that we could make future plans for studying the period of urbanism.

The first area excavated, Unit A (Figs. 2, 5), was a 100 m2 area on a southern extension of the mound. This was one of the highest areas on the lower town, and surface remains included a high density of second millennium B.C. ceramics. We selected this area for excavation to establish the maximum depth of second millennium deposits on the lower town, as well as the nature of occupation in this part of the site. Four occupational phases were identified.

Phase 1 was represented by two graves which were tentatively dated to the Middle Bronze Age. Since these graves were in the plow zone, they were badly disturbed. One of the graves were marked by circular arrangements of stones (1.20 meters wide). A second grave consisted of simple pebble lined burial pit containing badly disturbed adult bones and a single pot.

Phase 2 of Unit A consisted of a Middle Bronze Age wall foundation and associated deposits at the base of the plow zone.

Phase 3 was the earliest well preserved occupational phase (found at a depth of ca 0.70 m). This appears to have been a domestic area dating to the early second millennium B.C. Two structures were partially exca-

vated. Only the corner of the one structure was exposed (Fig. 5, locus 030). This building was situated next to a cobbled path or street (Fig. 5, locus 030). This building was situated next to a cobbled path or street (Fig. 5, locus 029). Three rooms of the second building were excavated (loci 010, 020, and 021). The foyer of the structure (locus 021) yielded a macehead and loom weight. A courtyard area which may have been associated with the structure contained a hearth built on a cobble platform (locus 019).

The stone foundations of the walls were ca 0.50-0.70 m wide. The bricky fill in this phase suggests that the stone foundations were capped with mudbrick, although the mudbrick suprastructure of the walls were not preserved. With the exception of the objects already mentioned, artifacts were limited to ceramics, flint tools and animal bones. The finds, combined with the modest nature of the architecture, suggests that the building was a domestic structure.

To determine the depth of second millennium B.C. deposits in this part of the site, we excavated a sounding in the southwest corner of the trench. It was excavated to a depth of ca. four meters. The sounding yielded a series of second millennium B.C. pits. Mid-late third millennium B.C. deposits were reached at ca. two meters below ground surface (loci 016 and 017 in Fig. 6).

The second excavation area, Unit B (Fig. 2), was located on the lower town, near the northern base of the high mound. This area was selected because surface collections yielded a low density of second millennium B.C. ceramics, combined with a high density of fourth and third millennium B.C. ceramics. This suggested a different occupational history on the northern side of the mound than the southern side. To further document the occupational history in this part of the site, and determine the accessibility of deposits dating to the mid-third millennium B.C., a 10x10 meter trench was opened. When it became apparent that the deposits represented erosion layers, we reduced the excavation area to 2.5x2.5 meters. The test trench was excavated to ca. 2 meters below ground surface, when stone foundations and Early Bronze Age IV deposits were reached. This sounding shows the accessibility of deposits dating to the period of urbanism in this part of the site.

Overall, ceramics from the site show strong connections to other known areas of southeast Anatolia, such as the Amuq Plain (Braidwood and Braidwood 1960), the Euphrates Valley (Özdoğan 1977) and the Harran region (Yardımcı 1990). The presence of Anatolian Karaz ware,

retrieved in surface collections, suggests that this part of Turkey had strong connections with the Anatolian highlands. The recovery in surface collections of artifacts such as a clay stamp seal, ceramic wasters and imported pottery indicates that future work will yield detailed information on economic activities at this regional center.

In conclusion, the first excavation season at Kazane Höyük has confirmed impressions that this site was a key regional center from prehistoric times. In the mid-third millennium B.C. it became one of the largest sites in this part of the Near East. Kazane is one of a growing number of known sites in Turkey, such as Harran (Yardımcı 1990), Oylum Höyük (Özgen 1988), and Titriş Höyük (Algaze et al. 1992), which show that urbanism in Anatolia was on a larger scale than most Near Eastern archaeologists have recognized. Thus, archaeological research in Turkey will contribute to understanding the rise of cities not only in Anatolia, but throughout the Near East.

BIBLIOGRAPHY

ALGAZE, G. 1990, Algaze, Guillermo (editor) *Town and Country in Southeastern Anatolia. Volume II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük.* The University of Chicago Oriental Institute Publications, Volume 110. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT, and M. ROSENBERG. 1991, The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, A Preliminary Report on the 1989-1990 Seasons. *Anatolica* 17: 175-240.

ALGAZE, G., A. MISIR, and T. WILKINSON. 1992, Şanlıurfa Museum/University of California Excavations and Surveys at Titriş Höyük, 1991: A Preliminary Report. *Anatolica* XVIII: 33-60.

BINFORD, L., S. BINFORD, R. WHALLON, and M. HARDIN. 1970, *Archaeology at Hatchery West.* Memoirs of the Society for American Archaeology No. 24.

BRAIDWOOD, R. J. and L. S. BRAIDWOOD. 1960, *Excavations in the Plain of Antioch I.* Oriental Institute Publications 61. Chicago: The University of Chicago Press.

ÖZDOĞAN, M. 1977, *Lower Euphrates Basin 1977 Survey.* Middle East Technical University, Lower Euphrates Project Publications, Series I, no. 2 Istanbul: Middle East Technical University Keban and Lower Euphrates Projects.

ÖZGEN, E. 1988, Oylum Höyük, 1987. *Anatolian Studies* 38:202.

REDMAN, C. and P.J. WATSON. 1970, Systematic, Intensive Surface Collection. *American Antiquity* 35:279-291.

SCHWARTZ, G. 1988, Excavation at Karatut Mevkii and Perspectives on the Uruk/Jemdet Nasr Expansion. *Akkadica* 56: 1-40.

STEIN, G. and P. WATTENMAKER. 1990, The 1987 Tell Leilan Regional Survey: Preliminary Report. In Economy and Settlement in the Near East: Analyses of Ancient Sites and Materials, edited by Naomi Miller, *MASCA Research Papers in Science and Archaeology -7* (supplement), pp. 8-18.

WHALLON, R. 1980, The Systematic Collection and Analysis of Surface Materials from a Prehistoric Site in Southeastern Anatolia. In *The Joint Istanbul-Chicago Universities' Prehistoric Researches in Southeastern Anatolia, ed.* H. Çambel and R. Braidwood, pp. 207-219. Faculty of Letters Publication 2589. İstanbul University, İstanbul.

WILKINSON, T. 1990, *Town and Country in Southeastern Anatolia. Volume I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Lower Karababa Basin.* The University of Chicago Oriental Institute Publications, Volume 109. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

YARDIMCI, N. 1990, 1989 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı.* VIII:401-418. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

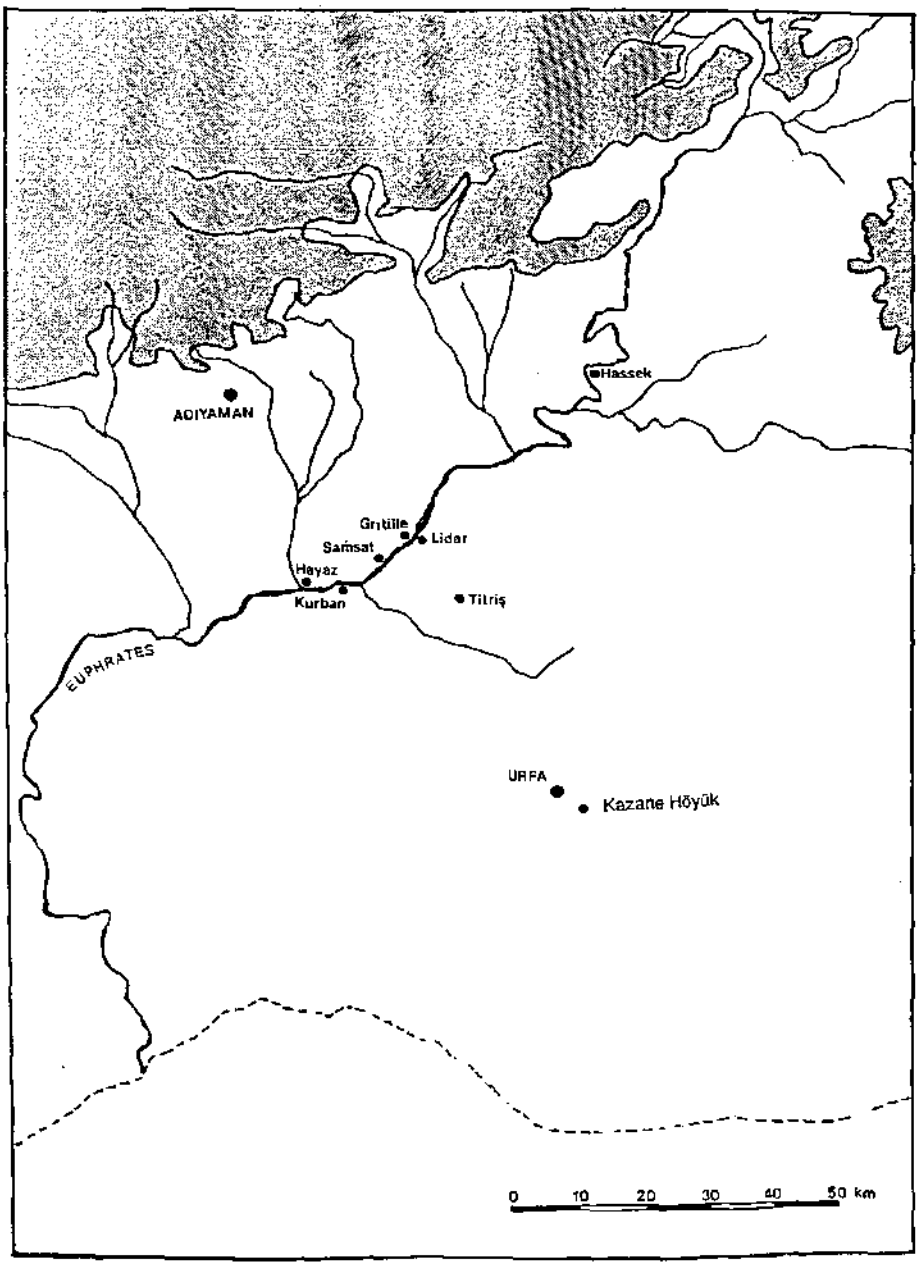

Figure 1- Map Showing the Location of Kazane Höyük

Figure 2- Map of Kazane Höyük

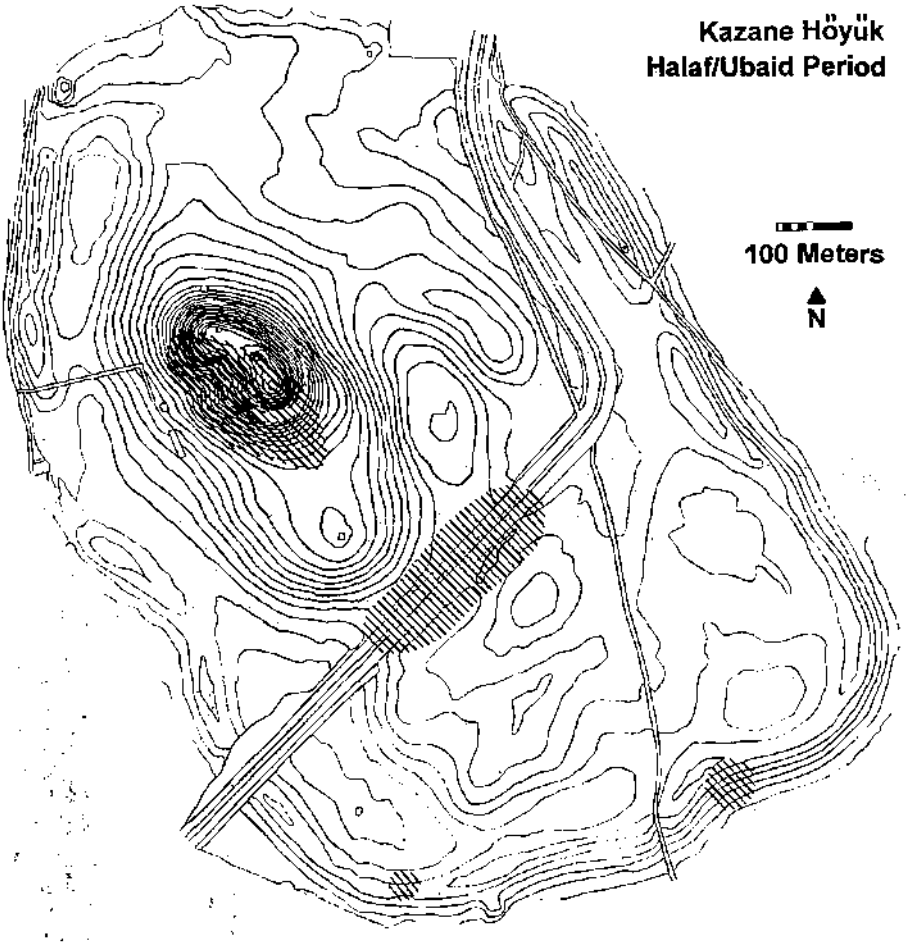

Figure 3- The Spatial Distribution of Pottery from the Halaf and Ubaid Periods

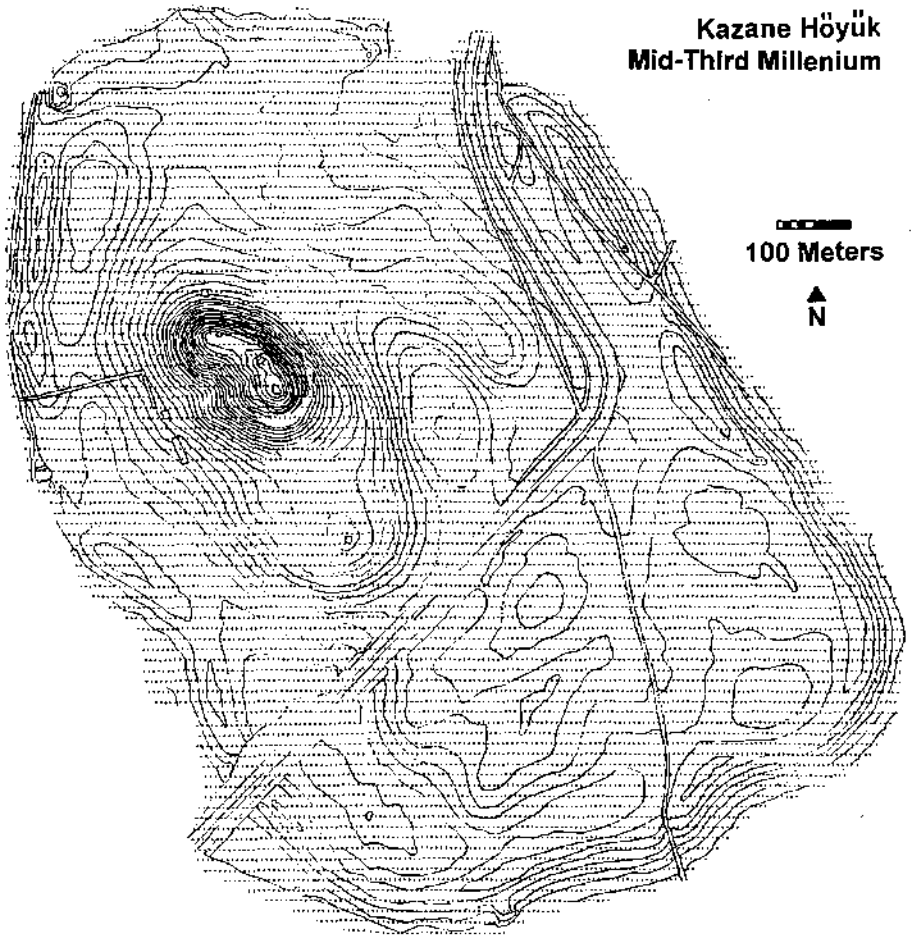

Figure 4- The Spatial Distribution of Mid-Late Third Millennium B.C. Pottery

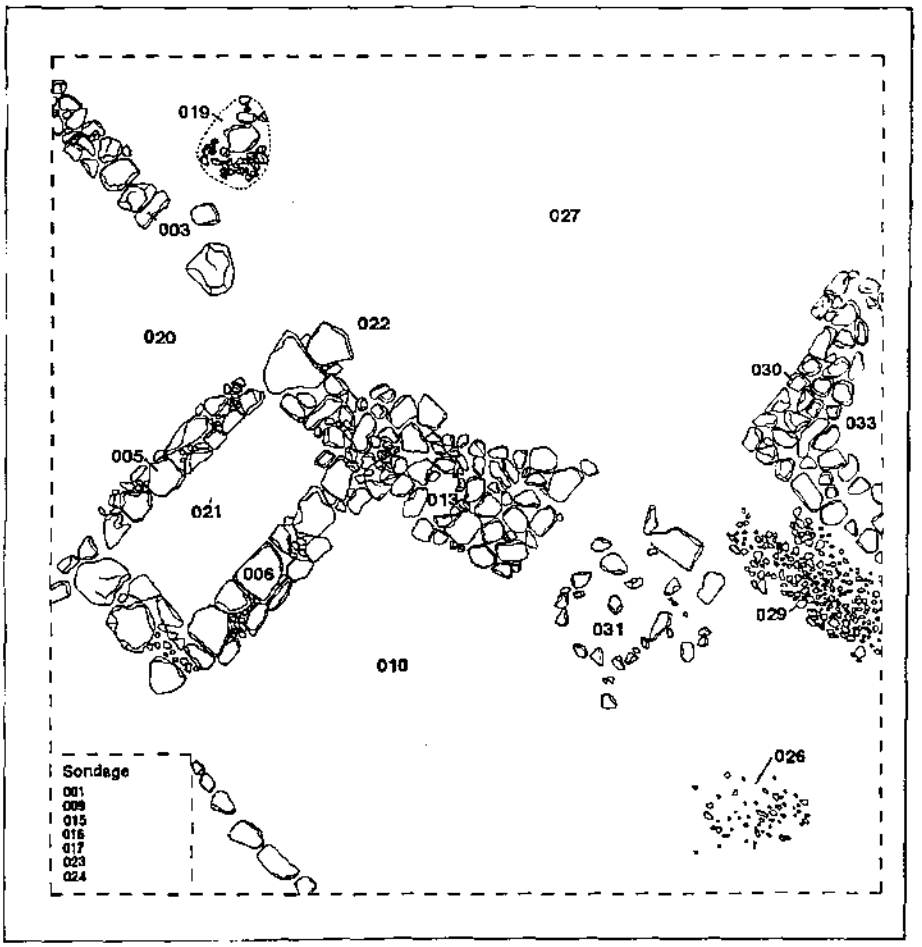

Figure 5- Unit A, Phase 3

South Profile of Sondage, Unit A

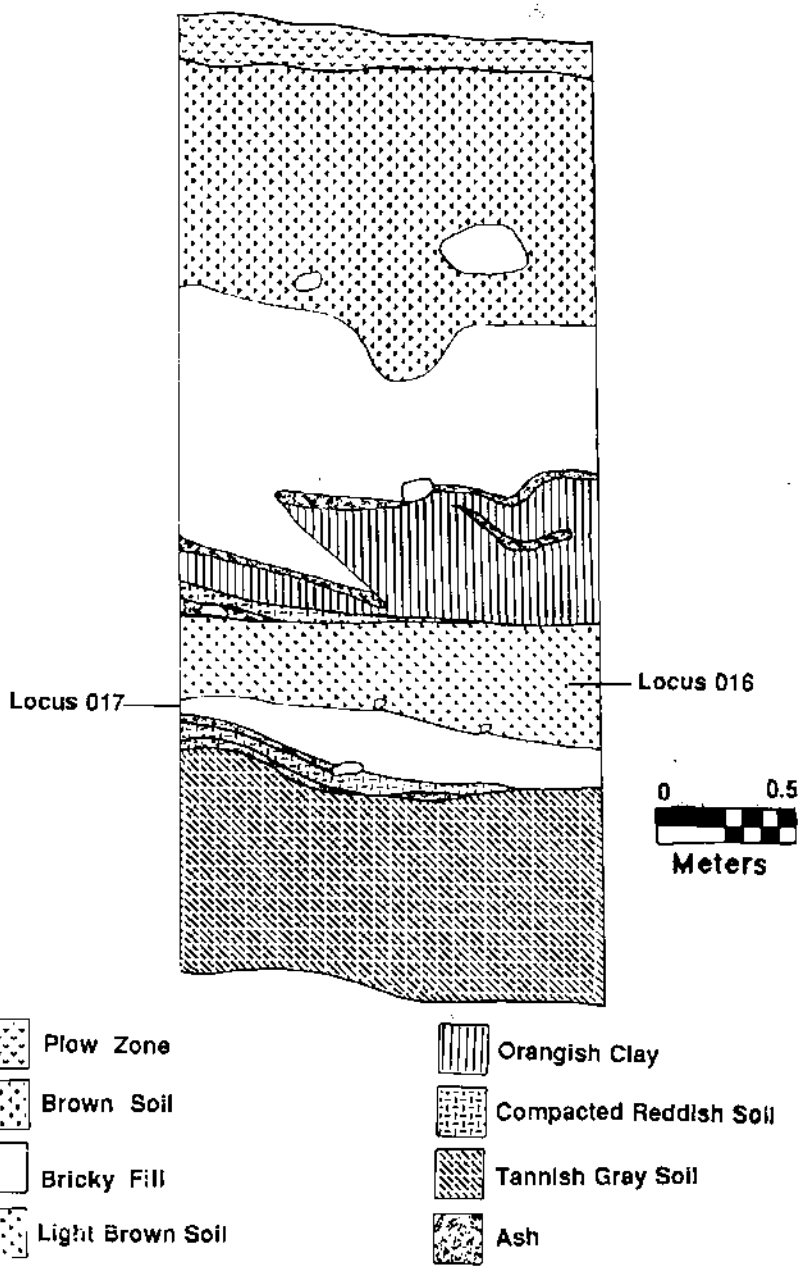

Figure 6- South Section of Unit A Sounding. Loci 16 and 17 yielded mid-late third millennium B.C. pottery

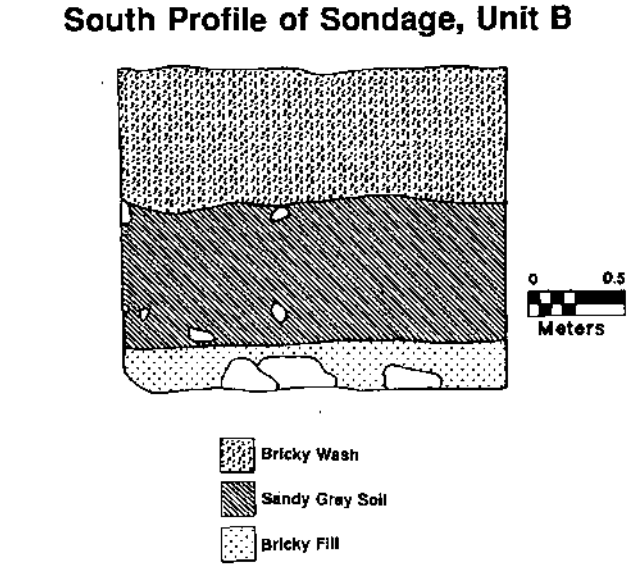

Figure 7

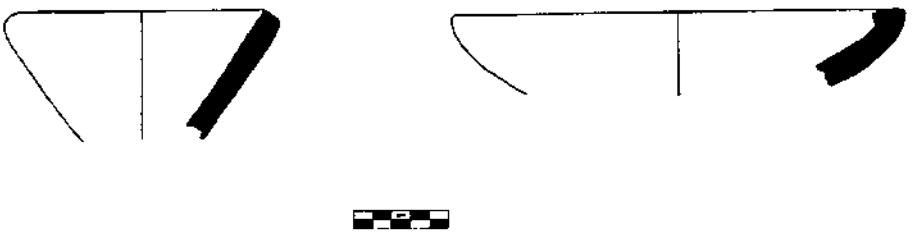

Figure 8- Halaf (upper row) and Late Chalcolithic Pottery

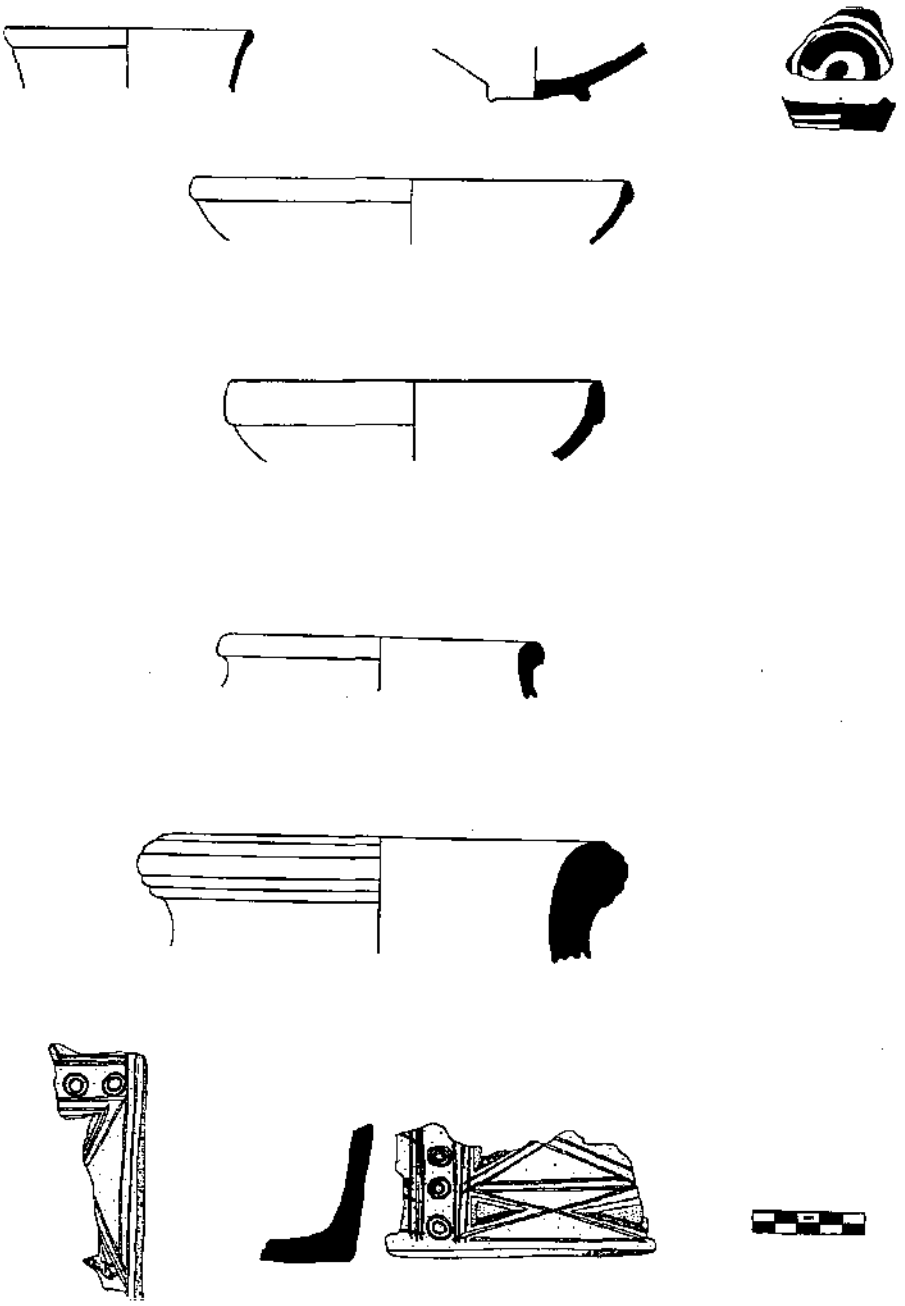

Figure 9- Mid-late Third Millennium B.C. Pottery

Plate 1- Kazane Höyük

1992 EXCAVATIONS AT KİNET HÖYÜK (DÖRTYOL/HATAY)

*Marie-Henriette GATES**

Two summers ago, the Department of Archaeology and History of Art at Bilkent University began a long-term project centering on Kinet Höyük near Dörtyol, in eastern coastal Cilicia. The first stage of this project, in August 1991, involved a brief nonsystematic survey of the coastal region. I reported at last year's Archaeological Symposium on the results of this survey, which included a geomorphological study by Dr. Sancar Ozaner[1]. This first stage was followed in July 1992 by three weeks of excavations at Kinet Höyük under the aegis of the Hatay Museum in Antakya[2].

KİNET HÖYÜK AND ITS SETTING

The Erzin or İssos Plain, where Kinet is located, is an alluvial fan probably created by an early course of the river Ceyhan between a volcanic outcrop to the west, and to the east the serpentine and limestone massif of the Amanus Mountains. The plain's geomorphology and climate entail, for the archaeologist, the following features: good conditions for agriculture in antiquity as today; a continual deposit of alluvium and wash affecting large sites, and burying prehistoric ones to the point of

* Doç. Dr. Marie-Henriette GATES, Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06533 Bilkent, ANKARA.

(1) İ. Özgen and M.-H. Gates. "Report on the Bilkent University Archaeological Survey in Cilicia and the Northern Hatay: August 1991," *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1993) 387-394; F. S. Ozaner, M.-H. Gates and İ. Özgen, "Dating the Coastal Dunes of Karabasamak District (İskenderun Bay) by Geomorphological and Archaeological Methods," *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1993) 357-367.

(2) I owe many thanks to the Turkish Ministry of Culture's General Directorate of Monuments and Museums, to its director Dr. Engin Özgen, and to Mr. Hüseyin Dinçer, Director of the Hatay Museum, for their permission and assistance for the Kinet excavations. Financial support was generously provided by the Ministry of Culture, by Bilkent University and by Hershel Shanks of the Biblical Archaeology Society. The Delta Petrol Ürünleri Ticaret A.Ş. also gave us much welcome help.

invisibility; and potential maritime exploitation of the coast, where a fault line produced exceptionally deep anchorage. From early, even Paleolithic times, the İssos Plain acted as corridor between Cilicia and the Amuq, inland Syria, and the Levant. Excavations of a site in this region would produce crosscultural data on the commercial dynamics of any period, as well as a much-needed check on regional and broader chronological sequences.

Kinet Höyük, 30 kilometers north of İskenderun and eastern coastal Cilicia's largest mound, seems ideally suited for investigating these issues. The mound measures 200 meters E-W by 120 meters N-S at its base, where terraces extend on all sides; it rises as an impressive landmark in the flat coastal landscape, with the sea 700 meters to its west. Kinet has frequently been identified with the İssos of Alexander the Great's battle of 333 B.C. against the Persians; by some, with a Phoenician harbor named Sissu, and the Hittite Passase. Its modern name probably derives from Hisn at-Tinat (perhaps "fortress of the figs") mentioned by 9th and 10th c. Arabic geographers as a "collection center for shipment of pine trees to Syria, Egypt and the frontier with Byzantium" (al-Istakhri)[3]. Although Kinet today offers little appeal as a natural harbor, its topography may well have been altered by alluviation. Our 1991 survey collection included Cypriote, Greek and East Greek imports that pointed to Iron Age maritime commerce. It is suggestive that the site was recently reactivated as a port by the Delta Petroleum Company, which offloads oil and propane gas from tankers anchoring at its artificial jetty. By 1991, Delta had leveled the mound's western, coastal terrace; in summer 1992, they were completing the assembly of twelve 5000 m3 storage tanks against the mound's south flank. If ancient Kinet was to be investigated at all, it needed urgent attention.

1992 SOUNDINGS AT KİNET HÖYÜK

During a brief first season in 1992, a team of eight archaeologists and students from Bilkent University carried out preliminary soundings at Kinet, to begin a stratigraphic assessment of the site[4]. We opened three concurrent step trenches (Operations A, B and C) initially 5 meters wide, on the east, north and west slopes of the 23 meter-high mound (Fig. 1).

(3) Reference courtesy of Dr. Gary Leiser.

(4) The excavations lasted from July 12- August 2. Members of the team included M. Kıran (Bilkent) in Operation A; Dr. T.M. Cross (American Research Institute in Turkey, Ankara Director) and A. Akarsu (Bilkent) in Operation B; M. Aslan and H. Kaya (Bilkent) in Operation C. Surveying, drafting and photography were done by Mr. Andrew Fletcher (Bilkent); T. B. Hüseyinoğlu was registrar.

To our surprise, we found little of Hisn at-Tinat beyond two large pits and wash down the north slope; we subsequently learned that during the First World War, towered stone structures on top of the mound were torn down, and its slopes terraced, to make the site a less visible target to hostile gunboats.

HELLENISTIC-IMPERIAL ROMAN LEVELS

Immediately below the present surface in all three trenches appeared walls that must represent Kinet's defenses in Hellenistic and early Imperial Roman times, as indicated by associated pottery. In the east trench (A) were uncovered the stone foundations of half a gate building. A stepped terrace of large fieldstones led up the mound slope to reach it. In the north trench (B), the fortification system consisted of a straight stretch of stone walling. Outside it, the mound's steepest slope was found to have been revetted with a clay and earth packing ca. 1.5 m thick, and its surface embedded with cobbles and large stones. This rampart or glacis incline was not smooth, but built instead as narrow concentric ridges roughly 2.5 meters high. We cleared this rampart down half of the mound's slope. I have little doubt that it extends to the very base. The latest sherds from the rampart's clay packing appear to be late Hellenistic, providing an unexpected date for this ambitious defensive system. An earlier Hellenistic phase on the mound was indicated in the west trench (C) by a massive ashlar foundation that promises to become an impressive building in future excavation seasons (Fig. 2). The Hellenistic and Roman city also extended over Kinet's terraces; they produced, among other finds, a 2nd c. B.C. Rhodian amphora handle stamped with the name of the winemerchant Bromios[5] (Fig. 3). Delta Petroleum's bulldozing activities on the south terrace in 1992 cut through walls that may belong to the Hellenistic and Roman harbor.

IRON AGE LEVELS

The century preceding this Hellenistic occupation was not recovered in any of our soundings, where the settlement sequence stepped down directly into the early 5th c. B.C. The west (C) trench's five building levels span the 7th and 6th centuries; a corresponding but syncopated sequence was also present in the east trench (A), where several stone-lined pits packed with bones and especially pottery must result from an energetic housecleaning in the 6th c. B.C. These levels provide a revealing spec-

(5) BROMIOU + wreath (ca. 175-146 B.C.): V. Grace in *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I: Part V* ("The Stamped Amphora Handles") (Princeton, 1956) 143 nos. 51-53; D.T. Ariel, *Excavations at the City of David, 1978-1985, II (Qedem 30)* (Jerusalem, 1990) 61.

trum of wares: some local, some imported from throughout the eastern Mediterranean, and others exotic imitations. The cream-slipped wares for large wares and heavy bowls are certainly local. Imports and imitations from the Aegean include Wavy-Line Wares in red, gray, and brown varieties (Fig. 4); black and red Ionian bowls (Fig. 5); plain East Greek type household amphoras identical to finds at Tell Sukas[6]; Wild Goat ware (Fig. 6); East Greek and Attic Black- and Red- Figure; and a Middle Corinthian aryballos (Fig. 6). Cypriote types include Bichrome bowls, jars and pitchers (Fig. 7); White-Slip III, and Black on Red Wares; and a figurine head. From the Levant come large basket-handled amphoras[7] (Fig. 8), including a body sherd incised with the Aramaic/Phoenician letters lammeh and 'aleph (Fig. 9). Contemporary with these pits were shallow depressions filled with smashed murex shells, a sign that kinet prospered from commerce in purple dye.

Below this phase, in the west trench (C) at an absolute depth of 6 meters, appeared a massive mudbrick wall partially set on stone foundations. It suffered in a violent fire that caused the collapse of roofing or ceiling material that includes timbers and reeds. The accompanying pottery would date the wall to Tarsus, Early to Middle Iron Age Period, in the 9th-8th c. B.C. Finally, a narrow sounding at the base of excavations beneath the glacis in the north trench (B) contained sherds dating to the transition between the Late Bronze and Iron Ages. This transition occurs at 9 meters absolute depth from the top of the mound, and would indicate an Iran Age deposit of over 7 meters. It also leaves a minimum 12 meters of pre-Iran Age at Kinet below the base of the 1992 season's excavations.

The 1992 soundings at Kinet Höyük promise that the site can be classed with Tell Sukas, al Mina, Tarsus and Mersin as a lively Mediterranean harbor during the 1st millennium B.C. Kinet's accessible and significant architectural levels on the mound will provide much to supplement those sites in future seasons. It can be anticipated that the earlier phases awaiting future seasons at Kinet will reflect comparable wide-ranging connections for the Bronze Age.

---

(6) E.g., a 6th c. B.C. amphora from Op. A pit 22 (KT 585), whose micaceous light brown fabric and profile match Sukas TS 1020: G. Ploug, *Sukas II. The Aegean, Corinthian and Eastern Greek Pottery and Terracottas* (Copenhagen, 1973) 84-85 and pl. 20:387.

(7) The Kinet basket-handled amphoras belong to the earliest type, dated late 7th-6th c. B.C.: see M.-L. Buhl, *Sukas VII. The Near Eastern Pottery and Objects of Other Materials from the Upper Strata* (Copenhagen, 1983) 16-23.

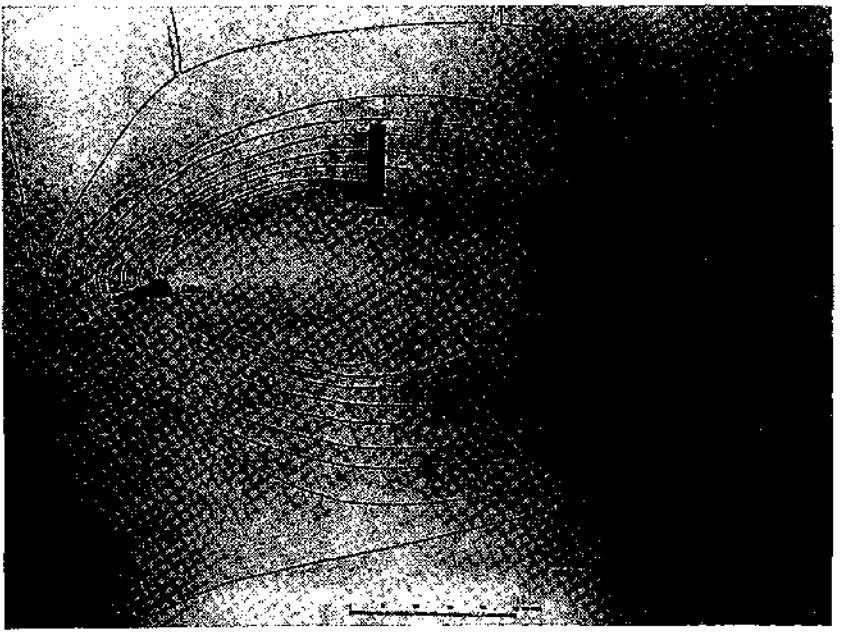

Fig. 1- Topographical plan of Kinet Höyük

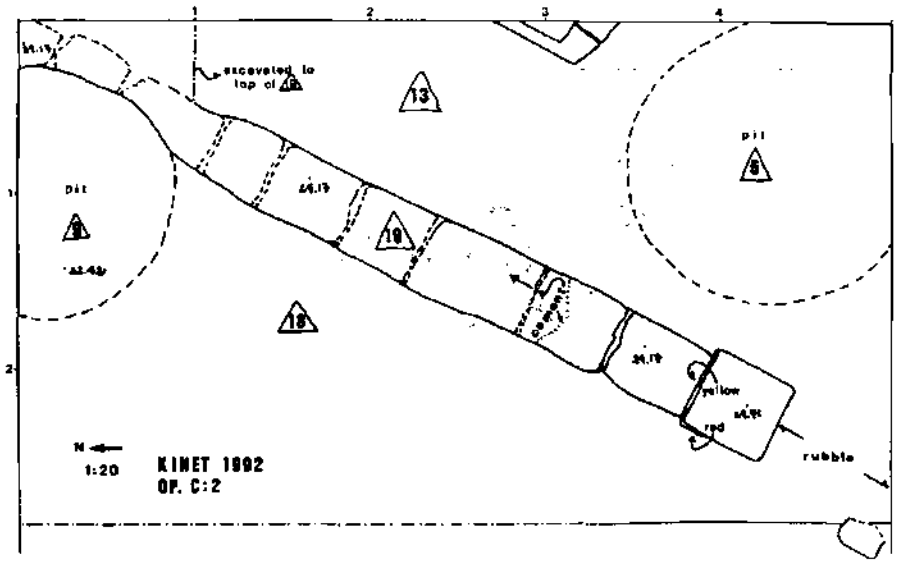

Fig. 2- The Hellenistic Wall Foundations in Operation C

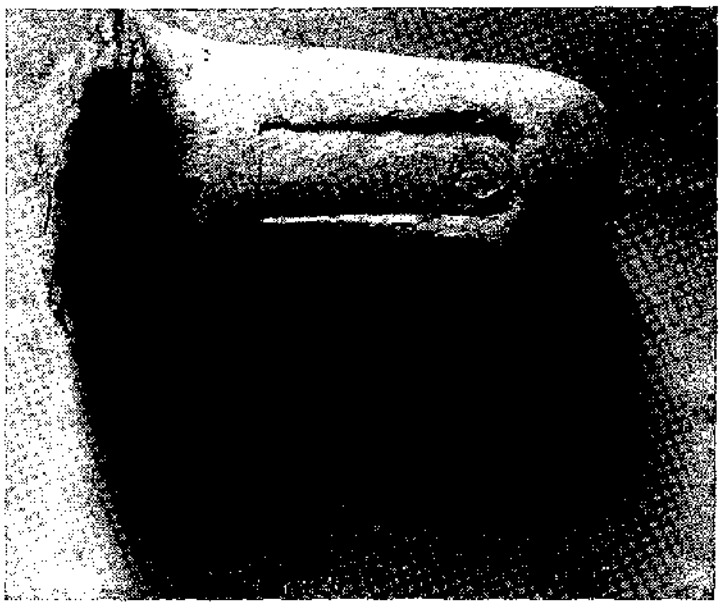

Fig. 3- Rhodian amphora handle

Fig. 4- Wavy-Line Ware trefoil pitcher

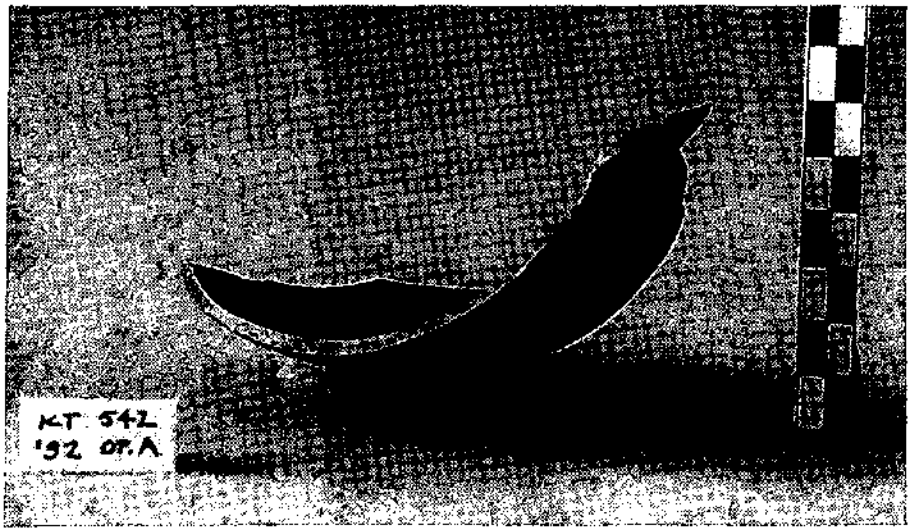

Fig. 5- Ionian bowl with black slip, dull brown fabric

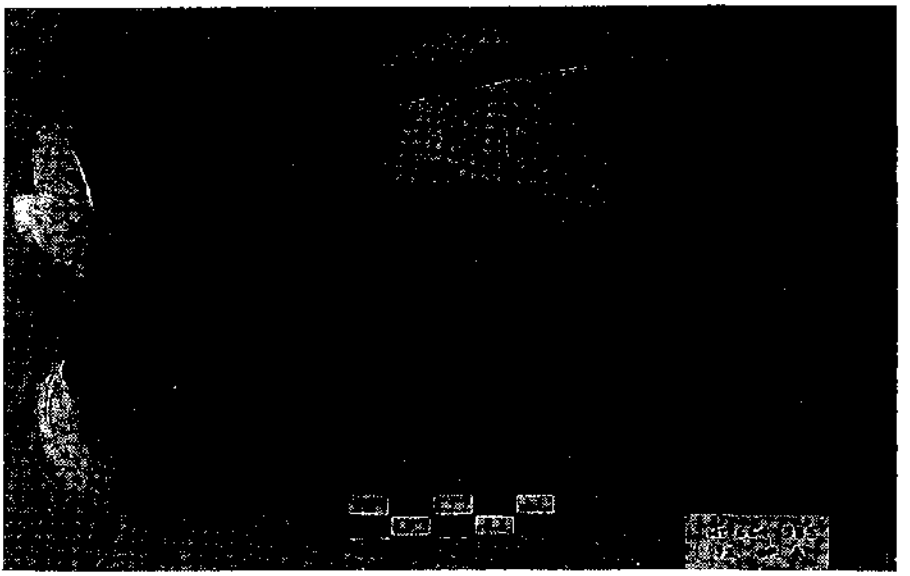

Fig. 6- Wild Goat style sherd (right); top and base of a Middle Corinthion aryballos (left)

Fig. 7- Cypriote bichrome pitcher

Fig. 8- Basket-handled amphora

Fig. 9- Amphora body sherd incised with two Aramaic/ Phoenician letters

GÖLTEPE/KESTEL 1992

*K. Aslıhan YENER**

Göltepe kazısı Niğde Arkeoloji Müzesi adı altında sürdürülen bir projedir. İlk Tunç Çağı'na ait Kestel kalay maden ocağı, Niğde dağlarının eteklerinde, Çamardı ilçesinin Celaller köyü sınırları içinde yer alır. Maden, kendisine çağdaş bir cevher işleme atölye ve yerleşim yeri olan Göltepe'nin karşısındadır. Sahada yapılan çalışmalar-kazılar dahil olmak üzere- 16 Haziran 1992 de başlamıştır ve kampın kapatılıp ekibin bölgeyi terk ettiği 6 Ağustos gününe kadar aralıksız sürmüştür. Bu yıl kazı çalışmalarımız Kestel maden ocağında ve kalay üretim teknolojisinde yoğunlaşmıştır. 1992 kampanyasının amacı geçen yıl Kestel madeninde bulunan toplu mezar odasına ulaşmak ve mezarın planını çıkarmaktı. Ayrıca Göltepe kazılarından çıkan çanak çömlekleri tipoloji ve stratigrafik sıraya göre bilgisayara kodlamaktı. 1991 sezonunda bulunan ve İlk Tunç Çağ II yer-altı evlerinin zemininde bulunan kalay cevheri tozları ile bir ergitme deneyi yapmaktı.

Araştırma sırasında gösterdikleri anlayış ve yardımları için Niğde Müzesi Müdürü Erol Faydalı'ya, Niğde Kültür Müdürü Özgür Bilen ve Hilmi Atabey'e, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Sn. Engin Özgen'e ve genel müdürlük görevlilerine, Niğde Valisine ve Smithsonian Institution Conservation Analytical Laboratory'nın Arkeometri Bölümü araştırmacılarının tümüne teşekkür borçluyuz. Proje, National Endowment for the Humanitics, National Geographic Society, Institute of Aegean Prehistory, Smithsonian Institution, İngiltere Historical Mining Society ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından parasal destek görmüştür.

Kazı ekibine birçok kuruma bağlı uzman katılmıştır. Niğde Müzesi adına K. Aslıhan Yener başkanlığı altında gerçekleşmiştir. Ekibin diğer üyeleri, Niğde Müzesi'nden Fazıl Açıkgöz, Boğaziçi Üniversitesi'nden

* Doç. Dr. K. Aslıhan YENER, Conservation Analytical Laboratory Smithsonian Institution Washington D.C. 20560 A.B.D.

Behin Aksoy ve Prof. Dr. Hadi özbal ve Can Özbal, Arizona Üniversitesi'nden Jennifer Jones ve Thomas Chadderdon, Texas Üniversitesi'nden Dr. Robert Hard ve Lynden Kossub. İngiltere Historical Mining Society'den Lynn ve Sheelagh Willies, John Peel, Brenda Craddock, Bryan Earl ve Philip Andrews dır. Atom Soğutma Spektrometre analizleri Boğaziçi Üniversitesi Kimya Bölümü'nden Prof. Dr. Hadi Özbal, kurşun izotop analizleri ise, Washington D.C.'de Smithsonian Institution Conservation Analytical Laboratory'da Dr. Edward Sayre ve Analist Emile Joel tarafından gerçekleştirilmiştir. Taramalı elektron mikroskop, iks-ışınları fluoresens, iks-ışınları ditraksiyon ve bilgisayar işlemleri ise, aynı kurumda ben yaptım. Botanik veriler İngiltere'de Mark Nesbitt, Hollanda'da Dr. Sitze Bottema ve Dr. S. Woldring ve İsrail'de Arlene Rozen tarafından gerçekleştirilmiştir. Kemik analizleri Fordham Üniversitesi'nde Dr. Alan Gilbert tarafından analiz edilmiştir. Metallurjik analizler Cambridge Üniversitesi'nde James Charles ve Cornwall'da Bryan Earl tarafından gerçekleşmiştir. Çizimleri Ayşe Özkan ve Işık Şahin çizmiştir.

Kestel Maden Ocağı Kazısı

1992 sezonunda İngiltere'den ekibimize madencilik arkeolojisi uzmanları, maden mühendisleri ve jeologlar katılmıştır. Lynn Willies başkanlığında Kestel maden ocağı kazısı devam etmiştir. Ocak tahminimizden de büyük çıkmış ve 1.5 kilometreden bile fazlaya ulaşmıştır. 1991'de bulunan toplu mezarlar incelendi, kemik ve çanak çömlekler çıkarılıp, mezarların ve mezar odalarının planı çizilmiştir. Bu mezarlar battal bir koridorda bulunmuş ve İlk Tunç Çağı'nda cevherin işletildiği galeriler olduğu ortaya çıkmıştır (Şekil: 1, 2). Mezarların planlarının çok çeşitli olduğu anlaşılmış ve aralarında, sanduka mezar, pitos içine gömme, basit gömme, ve oda mezarlar da bulunmuştur, fakat çoğu hasara uğramış durumdadır. Çanak çömlekler (Şekil: 3-7) mezarlar İlk Tunç Çağı'na tarihlenmiştir. J. Jones'ın çalışma sonuçlarına göre ölülerin 5-18 yaş arasında çoğu çocuk olduğu anlaşılmıştır. Kemikler daha ayrıntılı bir şekilde incelenince antik madenciler ve yerleşimde oturanlar hakkında birçok bilgi elde etmek mümkün olacaktır. Örneğin, meslekleri ile ilgili paleopatholojik durumlar ve Göltepe'nin demografisi ile ilgili bilgiler gibi.

Pota parçaları ve diğer metalik ve vitrifiye malzemeler Washington D.C.'de Smithsonian Institution da jeofizik, jeolojik, kimyasal, istatistik ve metalurjik analizlere tabii tutuldu. 1992 sempozyumunda Göltepe'de bulunan binlerce pota parçalarının 25'inin analizleri sunulmuştu. Bunların iç yüzeylerinde kalay metali bulunduğu ve kalaylı curuf içerdiği kesinleşmiştir. İç yüzeydeki kalay miktarları toplam %30 ve yer yer % 99.8 'e kadar ulaşmıştır.

Bu yılki çalışmalar ise Cornwall'dan gelen kalay uzmanı Bryan Earl ile bir ergitme deneyi yapılmıştır. İlk Tunç Çağı potaların analizlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda bol saman katkılı modern bir pota üretilmiştir. İki gün pota kururken kalay cevheri hazırlanmıştır. Göltepe'nin İlk Tunç Çağ II evlerin zeminlerinde bulunan kapların içinde saklanan kalay tozları kullanılmıştır. Dr. Hadi Özbal bu tozları atom soğurma spektrometre ile analiz edip cevher tozunun %1 kadar kalay içerdiğini saptamıştır. B. Earl %1 olan bu kalayı, altını nasıl batte ederek zenginleştiriyorsa, biz de Cornwall'da kullanılan kürek (vanning shovel) ile kalayı bir bardak su ile %10'a kadar zenginleştirdik. Kalay ağır olduğu için çalkalandığı zaman sediment ederek, kırmızı taneler olarak vanning kürek üzerine toplanmıştır. %10 kalay tozu alındı, potaya konduktan sonra 20 dakika üfleç ile üflendi ve yüzlerce boncuk şeklinde kalay (prill) elde edilmiştir. İkinci aşamada bunların arındırılıp kalıplara döküldüğü sanılmaktadır. Böylece basit bir yöntem ile kalay cevherinin ergitmede gereken zenginliğe mekanik bir yöntem ile ulaşması sağlanmıştır.

İleriki yıllarda Kestel Göltepe kalayı ile tunç yapımı, bu teknolojinin yan ürünleri ve endüstri stratejisi ile ilgili çalışmalar devam edecektir. 1993 sezonunda Göltepe atölyeleri ve yerleşim alanları kazılacaktır. Kazılar metal üreten bir bölge içinde yer alan bir yerleşmede bilgi boşluğunu doldurarak birçok kazılarda büyüyen tunç buluntuları hakkında bilgileri bir araya toplayacaktır. Değişimli ve kritik bir dönem olan İlk Tunç Çağı'nda teknolojik bir transformasyon geçiren Anadolu arsenli tunçtan kalaylı tunça geçmiştir ve o dönemin yüksek-teknolojisinde öncülük yapmıştır. Kanımızca, 3. bin yılın sonuna doğru, zamanla artan kalay istekleri karşısında, Göltepe ve Kestel gibi yerel kalay kaynakları yetersiz kalmıştır. Böylece Kültepe'deki Asur Ticaret Kolonileri devreye girerek Asur aracılığı ile kalayı doğudan getirmiştir. Fakat M.Ö. 3. binyılında ise, en erken kalaylı tunç aletlerin başladığı zamanla kazımız komşu Mezopotamya ve Suriye'nin ve Anadolu'nun tarımsal bölgelerini besleyen önce bir rol oynamıştır. Ve bu da başlıca önemli bir dağlık ve hammadde merkezi olan bir bölgenin tarihi gelişimini aydınlatacaktır.

BİBLİOGRAPHY

BASS, T. 1991 "Land of Bronze", Special Issue. "A Celebration of Women in Science," *Discover* 12:62-66.

ÇAĞATAY, A. and N. PEHLİVAN, 1988 "Celaller (Niğde-Çamardı) Kalay Cevherleşmesinin Mineralojisi," (Mineralogy of the Celaller (Niğde-Çamardı) Tin Mineralisation, *Geological Engineering) Jeoloji Mühendisliği Dergisi* 32-33 (1988) 27-31.

CRADDOCK, P. 1992 "A Short History of Firesetting," *Endeavor, New Series* 16 145-150.

HOLDEN, C. 1992 "Clues to a Tin Age," *Science* 256 1136

JOBE, L.L. 1992 "Finding the Evidence," *Aramco World* 43: 18-19

KAPTAN, E. 1990 "Finds Relating to the History of Metallurgy in Turkey," *MTA Bulletin* 111 (1990) 75-84

1993 "The Old Mining Field Explored Recently Belonging to Ancient Anatolian Mining", paper delivered at the 14th International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry, 25-29 May 1992 Ankara Turkey.

MUHLY, J.D., F. BEGEMANN, O. ÖZTUNALI, E. PERNICKA, S. SCHMITT-STRECKER and G.A. WAGNER 1991 "The Bronze Age Metallurgy of Anatolia and the Question of Local Tin Sources," in E. Pernicka and G. Wagner eds., *Archaeometry'90*, 209-220.

PEHLİVAN, N.A. and T. ALPAN 1986 "Niğde Masifi Altın-Kalay Cevherleşmesi ve Ağır Mineral Çalışmaları Ön Raporu," Ankara: M.T.A. unpublished report

PENNISI, E. 1992 "Turkish Tin Mine Revises Bronze Age History," *Science News* 141: 309

VANDIVER, P.B., R. KAYLOR, J. FEATHERS, M. GOTTFRIED, K.A. YENER, W.F. HORNYAK and A. FRANKLIN 1993 "Thermoluminescence Dating of a Crucible Fragment from an Early Tin Processing Site in Turkey," *Archaeometry* 35: 1-4

VANDIVER, P.B., K.A. YENER, and L. MAY 1992 "Third Millennium B.C. Tin Processing Debris from Göltepe (Anatolia)," in P.B. Vandiver, J. Druzik and G.S. Wheeler eds., *Materials Issues in Art and Archaeology III*, pp. 545-569, Pittsburgh: Materials Research Society.

WILLIES, L. 1990, "An Early Bronze Age Tin Mine in Anatolia," *Bulletin of the Peak District Mines Historical Society* 11: 91-96.

1991 "Report on the 1991 Archaeological Survey of Kestel Tin Mine, Turkey," *Bulletin of the Peak District Mines Historical Society* 11: 241-247.

1992 "Reply to Hall and Steadman," *Journal of Mediterranean Archaeology* 5/1: 99-103.

YENER, K.A. 1990 "Is This the Source of Bronze Age Tin?" *National Geographic* 178: Geographica.

YENER, K.A. and M. GOODWAY 1992 "Response to Mark E. Hall and Sharon R. Steadman, 'Tin and Anatolia: Another Look,'" *Journal of Mediterranean Archaeology* 5: 77-90.

YENER, K.A. and H. ÖZBAL 1986 "The Bolkardağ Mining District Survey of Silver and Lead Metals in Ancient Anatolia," in J.S. Olin and M.J. Blackman eds, *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium*, pp. 309-320. Washington D.C.: The Smithsonian Institution

1987 "Tin in the Turkish Taurus Mountains: The Bolkardağ Mining District," *Antiquity* 61:64-71.

YENER, K.A., H. ÖZBAL, E. KAPTAN, A.N. PEHLİVAN, M. GOODWAY 1989 "Kestel: An Early Bronze Age Source of Tin Ore in the Taurus Mountains, Turkey," *Science* 244: 200-203.

YENER, K.A., H. ÖZBAL, A. MINZONI-DEROCHE, B. AKSOY 1989 "Bolkardağ: Archaeometallurgy Surveys in the Taurus Mountains, Turkey," *National Geographic Research* 5/3: 477-494.

YENER, K.A., E.V. SAYRE, E. JOEL, H. ÖZBAL, I.L. BARNES and R.H. BRILL 1991 "Stable Lead Isotope Studies of Central Taurus Ore Sources and Related Artifacts from Eastern Mediterranean Chalcolithic and Bronze Age Sites," *Journal of Archaeological Science* 18: 541-577.

YENER, K.A., and P.B. VANDIVER 1993 "Tin Processing at Göltepe, an Early Bronze Age Site in Anatolia," *American Journal of Archaeology* 97:207-238.

YENER, K.A., P. B. VANDIVER, with APPENDIX by L. WILLIES 1993 "Reply to J.D. Muhly, 'Early Bronze Age Tin and the Taurus," *American Journal of Archaeology* 97: 255-264.

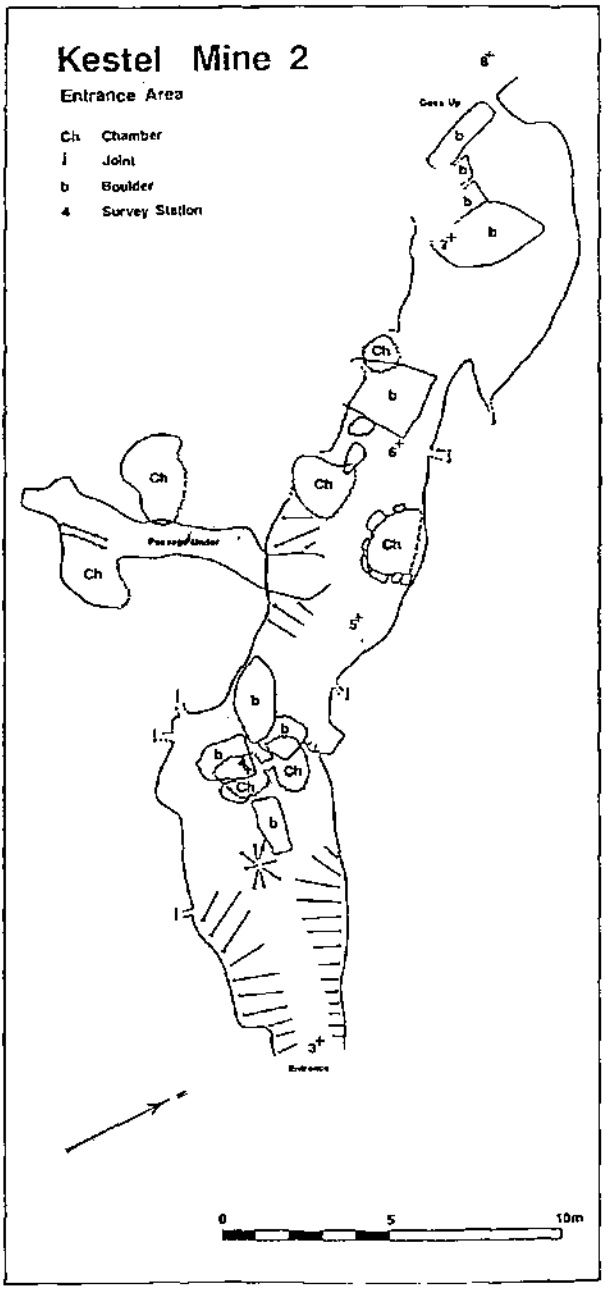

Şekil: 1- Kestel kalay madeni, toplu mezar (Mine 2)i çizim
B. Craddock

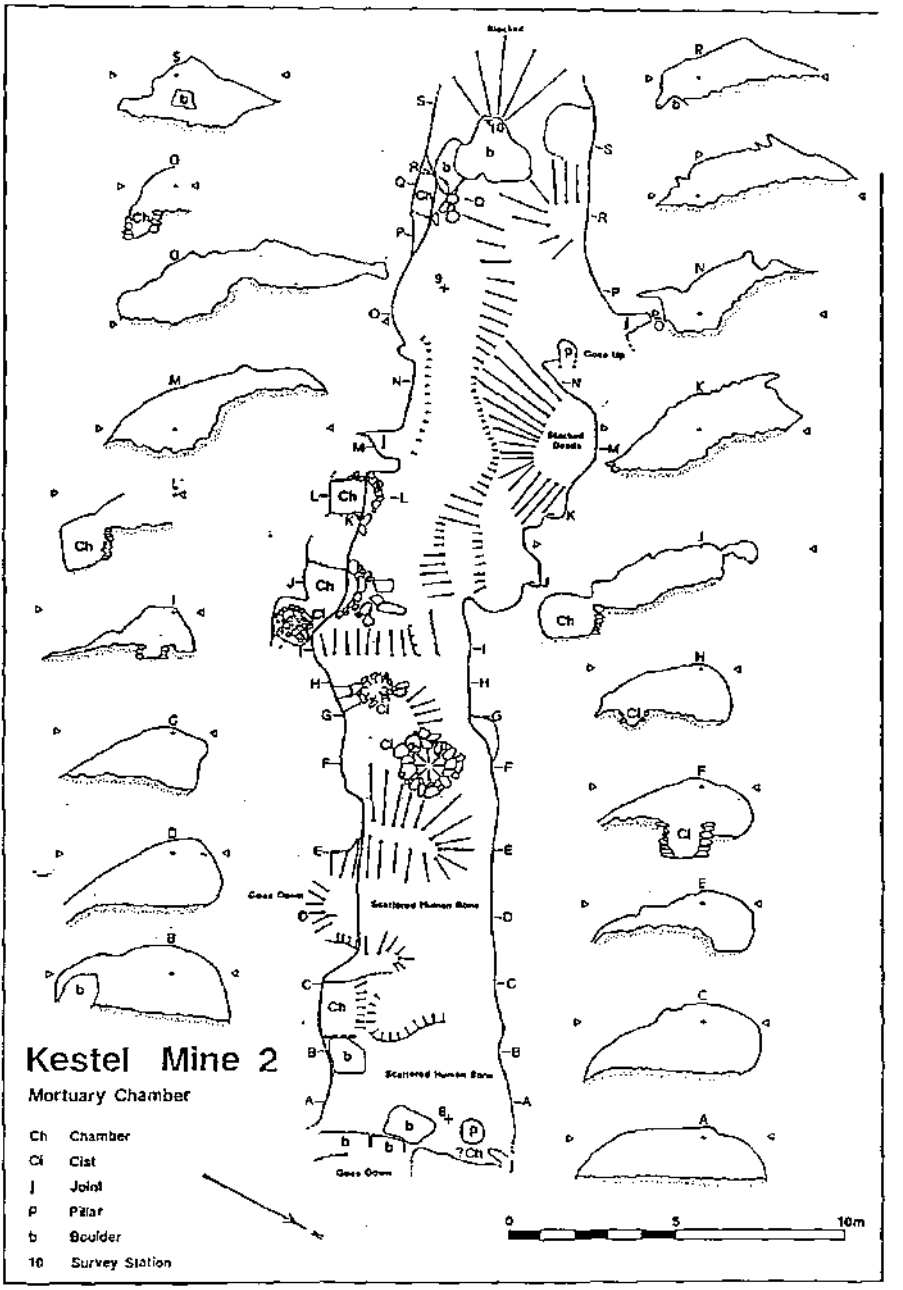

Şekil: 2- Kestel kalay madeni, toplu mezar (Mine 2) giriş odası çizim B. Craddock

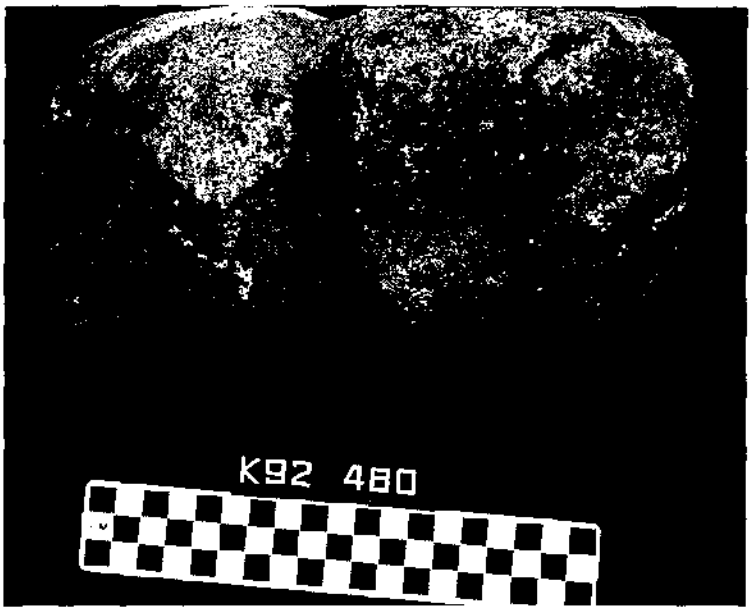

Şekil: 3- Yivli madencilik aleti; Kestel kalay madeni. Foto: K. Aslıhan Yener

Şekil: 4- Geyik boynuzundan madencilik aletleri Kestel kalay madeni yamacı
Foto: K. Aslıhan Yener

Şekil: 5- Kalay curuflu pota parçaları, Kestel kalay madeni yamacı
Foto: K. Aslıhan Yener

Şekil: 6- İlk Tunç Çağı keramik buluntuları, Kestel kalay madeni
Foto: K. Aslıhan Yener

Şekil: 7- İlk Tunç Çağı Syrian Metallic Ware, Kestel kalay madeni Foto: K. Aslıhan Yener

EXCAVATIONS AT ARSLANTEPE-MALATYA, 1992

*Marcella FRANGIPANE**

During the 1992 campaign excavation work was carried out in three different areas of the mound (Fig: 1): the higher part of the south-west zone, where a large area along the slope has been investigated since 1971 (SW); another zone to the north of this, on the top of the west side of the mound, which was opened up in 1989 (W D6-E6); and a new sector on the same western slope, on a kind of lower terrace created by the quarrying carried out in the past by the villagers probably to remove soil to make mud-bricks (W D5). In this western area the 1990-91 campaigns identified the oldest part of the hüyük, whose deposit culminated with a superimposed series of monumental buildings dating back from the middle to the end of 4th millennium B.C.; the use of a broad flat area halfway down the slope made it possible to investigate older levels without removing the huge Late Chalcolithic structures.

South-west area

In the south-west area, investigation work continued on the Early Bronze levels, bringing to light a considerable part of an Early Bronze IB village (period VIB2) under a long and uninterrupted sequence of E.B. II and III terraced settlements brought out in earlier campaigns.

The removal of a large terraced building with massive stone foundations belonging to Early Bronze II (period VIC), which came to light in 1991, demonstrated beyond doubt that, despite the small size of the E.B.II settlement which was limited to the upper part of the mound, it was precisely in that period that work began on the huge terracing operations which were then resumed throughout the whole of Early Bronze III when the settlement was extended with considerable urban planning.

* Marcella FRANGIPANE, Dip. di Scienze dell' Antichitá Via Palestro 63-00185 ROMA.

C14 tests on the charcoals found in the burnt and best preserved room in the building, conducted by the C14 laboratory of Rome "La Sapienza University, produced various perfectly consistent datings which, when calibrated, place the structure to between 2800 and 2500 B.C[1]. These dates match the archaeological dating of the pottery which clearly belonges to the Gelinciktepe horizon (Fig:2) as well as other C14 datings of the sequence obtained in the past for Early Bronze I[2], and recently for the long sequence of Early Bronze III settlements covering the period between 2500 and 2100 B.C.[3].

Under the Early Bronze II building, various filling layers have been recognized dating back from the first phase of period VIC and related to the preparation of the terraces. In these layers a number of pits had been dug, covering the whole area up to the lower slope of the mound, where no Early Bronze II constructions had been discovered. The presence of only pits in the area underneath the house shows that, in the first phase of E.B.II occupation, the settlement must have been even smaller. It is worth noting that in one of these pits there was a contracted burial of a young adult which, as in the few other cases of similar burials discovered in the past on levels belonging to this period, had large fragments of red-black ware as a sort of simple burial gifts. This burial however differed from the others in that it was a primary burial, and was in a small ordinary refuse pit instead of being in the large mud-plastered circular hollows where the other individuals were secondarily buried. This suggests that there existed hitherto unknown aspects of diversification in the yet simple ritual.

The Early Bronze II layers covered a well-preserved settlement of Early Bronze IB (period VIB2) that had been already uncovered over a large area along the slope (Fig: 3). The extensive excavation of this level, which was destroyed by a violent fire and preserved a great deal of *in situ* material on the floors-including an enormous quantity of charred grains which must be the remains of a whole harvest burnt immediately after storage-gives important informations on both the architectural arrangement and functional organization of the settlement. Its layout seems to have been much less well planned and prepared than one finds in later periods, with small adjustments to the ground rather than proper terraces

(1) Calderoni *et al*, Department of Earth Sciences at the University of Rome Radiocarbon dates III, *Radiocarbon*, in press.
(2) Alessio *et al.*, C14 dating of Arslantepe, in M. Frangipane, A. Palmieri (eds.), *Perspectives on Protourbanization in Eastern Anatolia Arslantepe (Malatya)*, Origini XII/2, 1983 (1988): 575-580.
(3) Calderoni *et al.*, op. cit.

and with smaller and less codified houses in terms of their plans and architectural features. However, the village revealed a complex functional organization of the various areas with some zones used for specialized activities, probably in common. In particular, the last two excavation campaigns brought to light almost the whole of a large open area (A310-313-342-645-671), surrounded on all sides by houses. This sort of large court-yard was subdivided by small walls and steps into several sectors of which the largest (A310-313) was probably used for slaughtering animals, judging from the large number of bones discovered there, particularly of sheep and goats, with various anatomical parts still joined suggesting that they may have been animal quarters. The northern sector of the court-yard (A645-671), which was excavated in 1991, had been used for metallurgy, as evidenced by a fire-pit associated with crucibles, copper ore fragments and hammer stones[4]. The indication of an intensive metallurgical activity carried out in the village is moreover confirmed by the large amounts of slags found scattered in various places and used in the street preparations.

The vast area of the village that was brought to light in the 1992 campaign (325 sq.m.) comprised easternmost part of the courtyard for slaughtering animals (A313-A342), which seems to have been bordered to the east by an irregular mud-brick wall separating it from the eastern part of the settlement (Figs: 3 and 4). The small room (A342) in the north-eastern corner of the courtyard contained the skeletons of two sheep on the floor.

The village rose upwards with low terraces towards the east and towards the north, and was crossed by several narrow streets which followed the north-east/south-west slope and crossed with others creating wide crossroads. A short flight of large stone slab steps linking the northern-most terrace to the area east of the courtyard led to a roughly rectangular room with two entrances which seems to have been built in a second phase and was probably used to keep raw meat, since it was entirely occupied by animal quarters, mainly cattle bones.

While the whole of the large courtyard and the area adjacent, and perhaps functionally linked to it on the eastern side did not produce any pottery or seeds, the surrounding houses contained a great amount of ceramics on the floors, which mainly consist of the wheel-made plain simple ware, sometimes with reserved slip decoration, typical of the VIB2 horizon at Arslantepe and, more generally, of the second phase of EBI in

(4) M. Frangipane, The results of the 1991 campaign at Arslantepe-Malatya, *XIV Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993: 216, Fig: 5.

the whole Upper Euphrates region. A number of metal objects have also been discovered, including four identical rings of thin metal wire with the ends intertwined and then curled to form transversal spiral coils, which must have been part of composite ornament.

Taken as a whole the EBIB settlement seems to be a well organized village in terms of both domestic and specialized activities with long and intense occupation as evidenced from the fact that many of the buildings were partly rebuilt, but without any real general urban plan and centralized structures.

Western Area

Squares D6-E6

A new important sector in the settlement of period VIA, corresponding to the end of the 4th millennium B.C., has been unearthed in the upper part of the western zone of the mound, not much below the present surface of the tell and very much higher up than the contemporary public buildings in the south-western area. Here imposing VIA structures had been built directly on the top of a large building from period VII (Local Late Chalcolithic). The close architectural and stratigraphic continuity revealed in this part of the mound between Local Late Chalcolithic and the subsequent VIA period, which shows a Mesopotamian influenced culture representing the apex of the development of Early State organization in these regions, gives a new emphasis to the local component in the complex process of the growth of a centralized power, at least as far as the regions north of the Taurus mountains are concerned.

Excavations were made in a new strip of squares (25x5 m) south of the area excavated in 1991, bringing to light a single large building, even though it shows various rebuilding phases, with one metre thick white plastered mud-brick walls on huge stone bases (Fig: 5). Since this was built at the top of the ancient mound, it was constructed on several terraces, sloping northwards and eastwards against the present slope of the hüyük (Fig: 6).

The easternmost part of the building was very damaged by recent quarrying and by pits dating back to the period of the Transcaucasian occupation at the beginning of the 3rd millennium B.C. In some parts traces of huts of the Transcaucasian period (VIB1) were also found immediately on the top of the VIA walls, as evidenced by rows of postholes and scanty remains of burnt floors.

The VIA building in this area was made up of large, even though partly destroyed, rooms, one of which had a small square *podium* with a hearth-place in front of it (Fig: 5). There were very few materials *in situ*. Nevertheless an outstanding clay sealing with five impressions of a rectangular stamp-seal with small superimposed "lions" was found in the filling layers.

The western sector of the building, which is in a better state of preservation, stood on two clearly distinct terraces, the higher to the south, where the Late Uruk hilltop must have been (Figs: 5 and 6). A stairway made of plastered stone slabs led up from a kind of rectangular vestibule in the lower part (A727) to the upper part of the building and into a narrow corridor which ran along the edge of the upper terrace. The preserved part of the complex of lower rooms has revealed a very large rectangular room (A562) with a central platform-largely destroyed by an old deep sounding-communicating, through two doorways on its southern side, on one hand with the "vestibule" leading to the upper terrace, on the other with a smaller elongated rectangular room (A747) without any other access neither from the vestibule nor from the upper part of the building. This latter room (A747) seems to have been a kind of small shrine judging both from the selected range of pottery vessels found in it and a number of very unusual architectural elements and furnishings. One of this, in the centre of the room, was a square platform with one corner raised to form a small plastered mud post or support whose exact shape and function cannot be determined since it was broken at the top. Near to this there were three small plastered mud "tables" of an unknown type with a raised edge on one of the short sides and conical legs, which might be interpreted to be a kind of table for offerings. The assumption that these elements were for ritual use is supported by the presence in the room of four high-stemmed bowls-two wheel-made, unusually painted with red stripes (Fig: 7a), and two of hand-made red-black ware (Fig: 7b)- which are generally associated in other contexts at Arslantepe with places of worship. Moreover all the pottery repertoire in this room seems to indicate non domestic use as already indicated: there were no real cooking pots and virtually no coarse mass-produced bowls, while one outstanding item was a spouted bottle of an unmistakable Late Uruk type found intact on the floor (Fig: 8a) together with two large basins of wheel-made light- coloured ware (Fig: 8b). On the other side of the platform there was moreover part of a large vessel of red-black burnished ware with a small goat in relief of a rather rare kind, even though it is not unknown in Arslantepe VIA contexts.

The new building, even thouhg it was certainly monumental in terms of its size and structural features, exhibits a peculiar architectural module which is unrelated to any known plans of temples or administrative buildings. On the other hand neither concentration of administrative materials nor storage areas have been found in the uncovered part of this building. We could therefore hypothesize it was used as a kind of preeminent residential structure, maybe a residence for élites, and the presence of such a small shrine could well fit in with this assumption. If this is the case, we would have a very interesting urban layout with a dominant residential building on the top of the hill and public buildings sloping downwards, following a plan which was unknown in other contexts and would be highly significant for analyzing the role of the élites and their relationship with public functions in the formation phase of the Early State.

Squares D5

A new excavation area measuring 10x10m has been openend up halfway down the western side of the mound, to the north-east of the D6-E6 sector, and 3 m below the period VII Late Chalcolithic building excavated during the 1990-91 campaigns.

The excavation here has brought to light, immediately under a disturbed surface layer, at least two construction phases with seriously damaged remains dating back to period VII. These remains consisted of fragments of walls and floors, a few pits and two burials, which were probably originally under the floors of the houses. The best preserved of these burials, according to an habit common in this period, contained a set of personal ornaments comprising a necklace and an arm-ring made of shell and stone beads.

Underneath the Late Chalcolithic strata of period VII a well-preserved level has been identified with domestic structures and materials referring to a new cultural aspect, which can be dated to somewhere between the terminal phase of the Ubaid period and the beginning of the Late Chalcolithic.

The remains of this period, which we shall call period VIII, consisted of five rooms around an open space, probably a courtyard or a little square, with a mud-plastered pavement, sloping from south to north (Figs: 9 and 10a). The western rooms had been almost completely destroyed by erosion because they were on the edge of the old mound. While only a small part of the northern room, or space, has been unearthed, the two southern rooms, both destroyed by fire, reveal a different use, emphasized by the absence of any materials in the westernmost room (A700), which only showed the mark of the burnt collapsed door

on the floor, and a great deal of material in the eastern room (A718), which may have been used for bread-making. Half of the latter room was in fact occupied by a large oven with two smaller ovens, of which the vault is still partly preserved, built against the adjoining wall (Figs: 9 and 10 b). All around the ovens and on the floor were large quantities of charred cereals, and the main implements were a large number of grinding stones and stone mills. A few small bottles with narrow necks and globular bodies (Fig: 11b) were concentrated in this room and were perhaps had to do with the activities performed there.

Even though these shapes are not widely documented in other contexts, they appear to be related with the Ubaid tradition, as is indicated by similar profiles in level XIII at Tepe Gawra and at Hammam et-Turkman IVC and VA. Another ware fairly common in this level characterized by incised geometric patterns consisting of herring-bone, cross-hatched or chevron lines on brownish small coarse jars with outflared low collars and on deep bowls with outflared rims also seem to belong to the Ubaid tradition. However the prevalence of mixed straw/grit tempered pastes, and the scraping of the surfaces all over the body, together with the presence of grey burnished bowls with slightly carinated or corrugated walls, find comparisons in the post-Ubaid cultures of the Upper Euphrates and Balikh valleys, illustrated at Hammam VA and VB, Korucutepe A and Sakçe Gözü. A small number of fragments of strawtempered buff ware with painted red crisscrossed motifs seem to recall Gawra XI-IX traits, while a few typical Ubaid and Halaf painted sherds come from the filling layers and may therefore be out of context.

A beautiful stone seal with a gable shape representing an animalrendered with naturalistic detailed style surrounded by a sort of frame of oblique strokes (Fig: 11a) fits in well with the suggested dating of this period as far as both the shape and the motifs are concerned.

Taken together, and despite the fact that for the time being we only have preliminary data available, these levels promise to provide major information on this as-yet obscure period between the end of Ubaid and the Amuq F horizon.

In this phase, the western area of the mound, which was subsequently to become a site of preeminent buildings, seems to have been mainly occupied by domestic structures according to the data obtained so far in this zone, which for the moment is rather limited in size. If this proves to be true, the deep transformation in the organization of the site and the social structure of the community could date back to the period around the mid-IV millennium B.C.

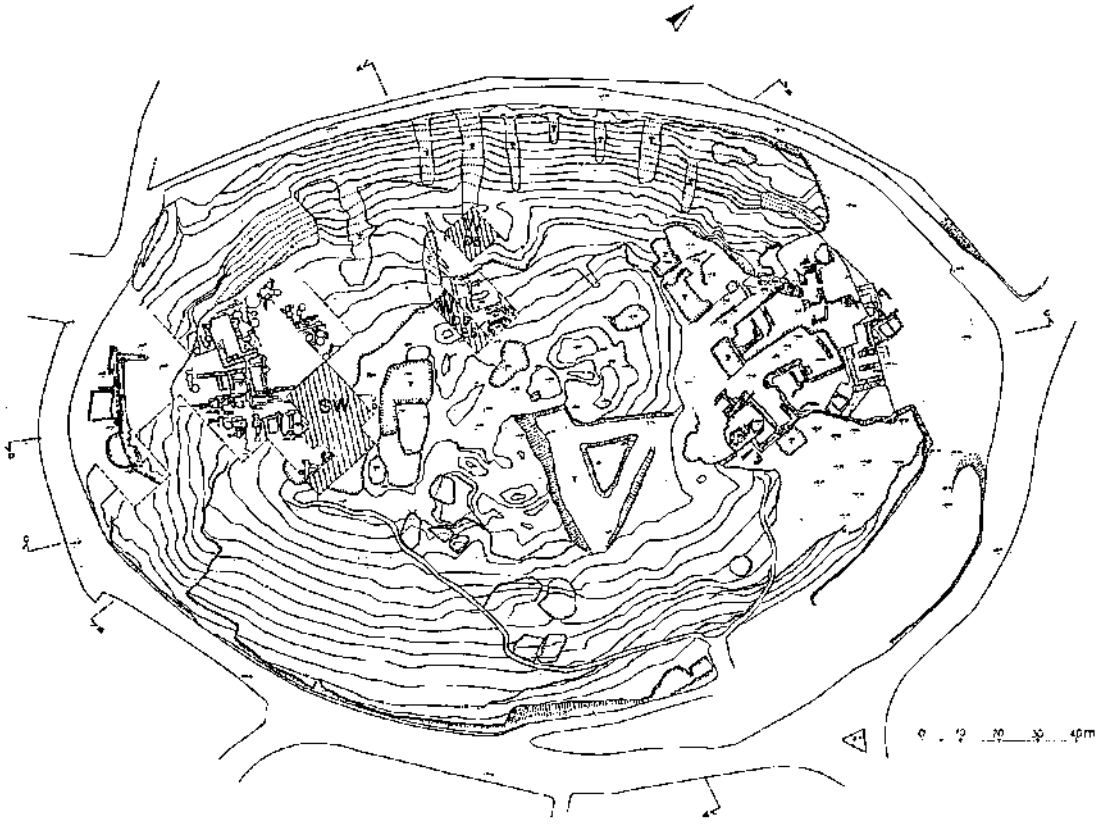

Fig. 1- General plan of the Arslantepe hüyük: the hatched zones refer to the area excavated in 1992

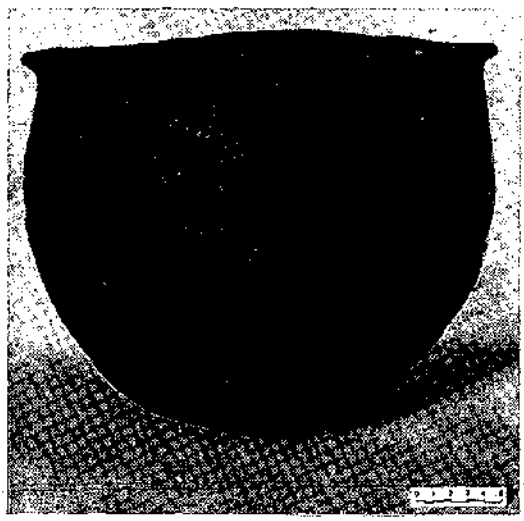

Fig. 2a

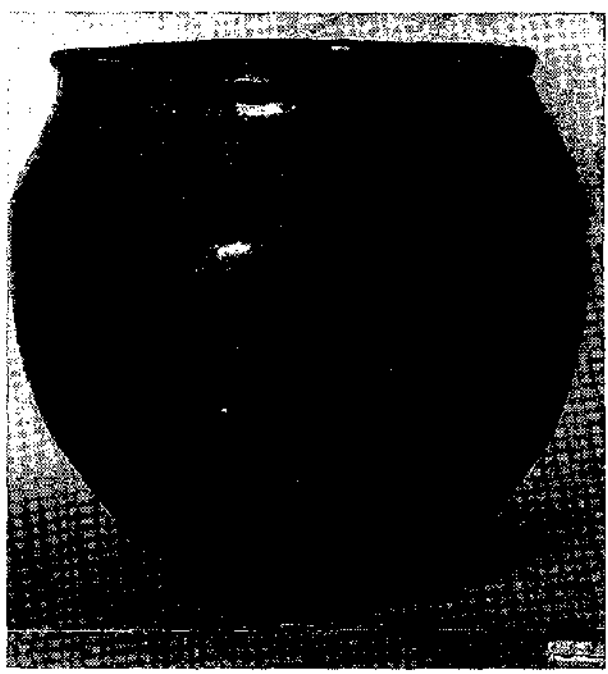

Fig. 2b- Arslantepe. Red-black pots from the EBII house (period VIC)

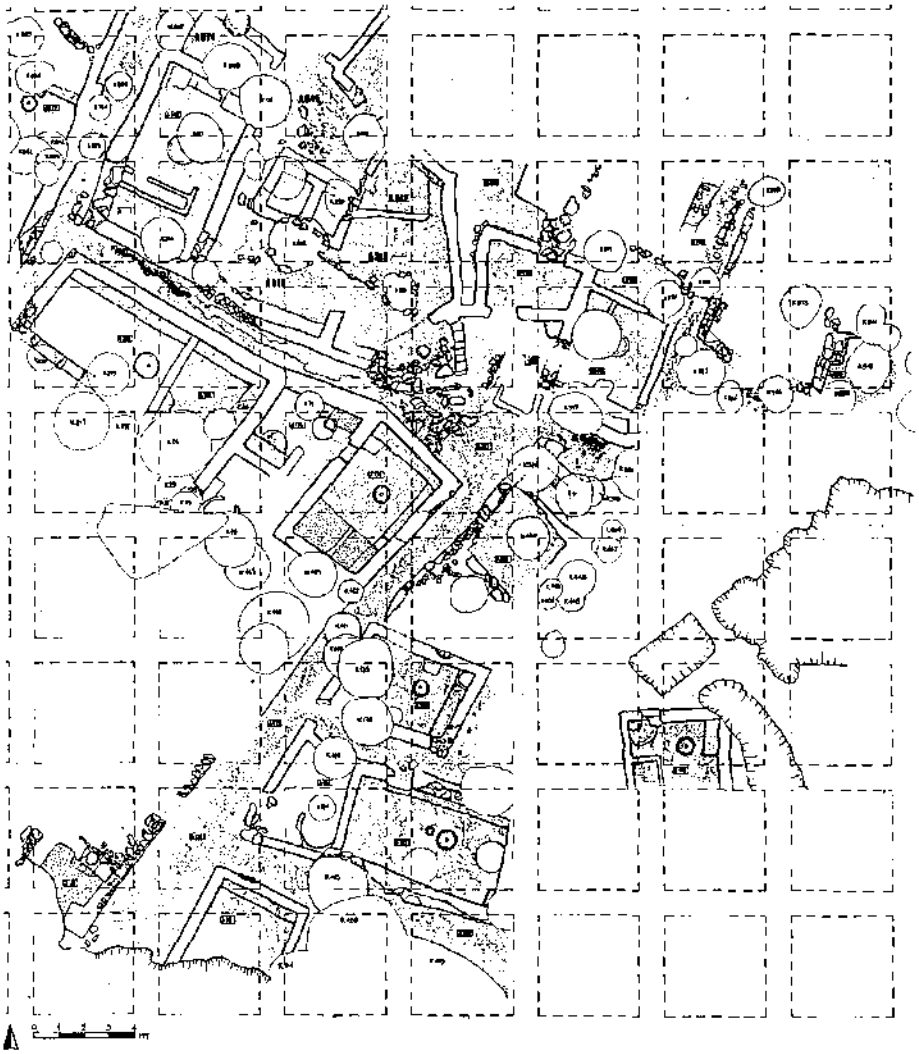

Fig. 3- Arslantepe. Plan of the EBIB settlement (period VIB2)

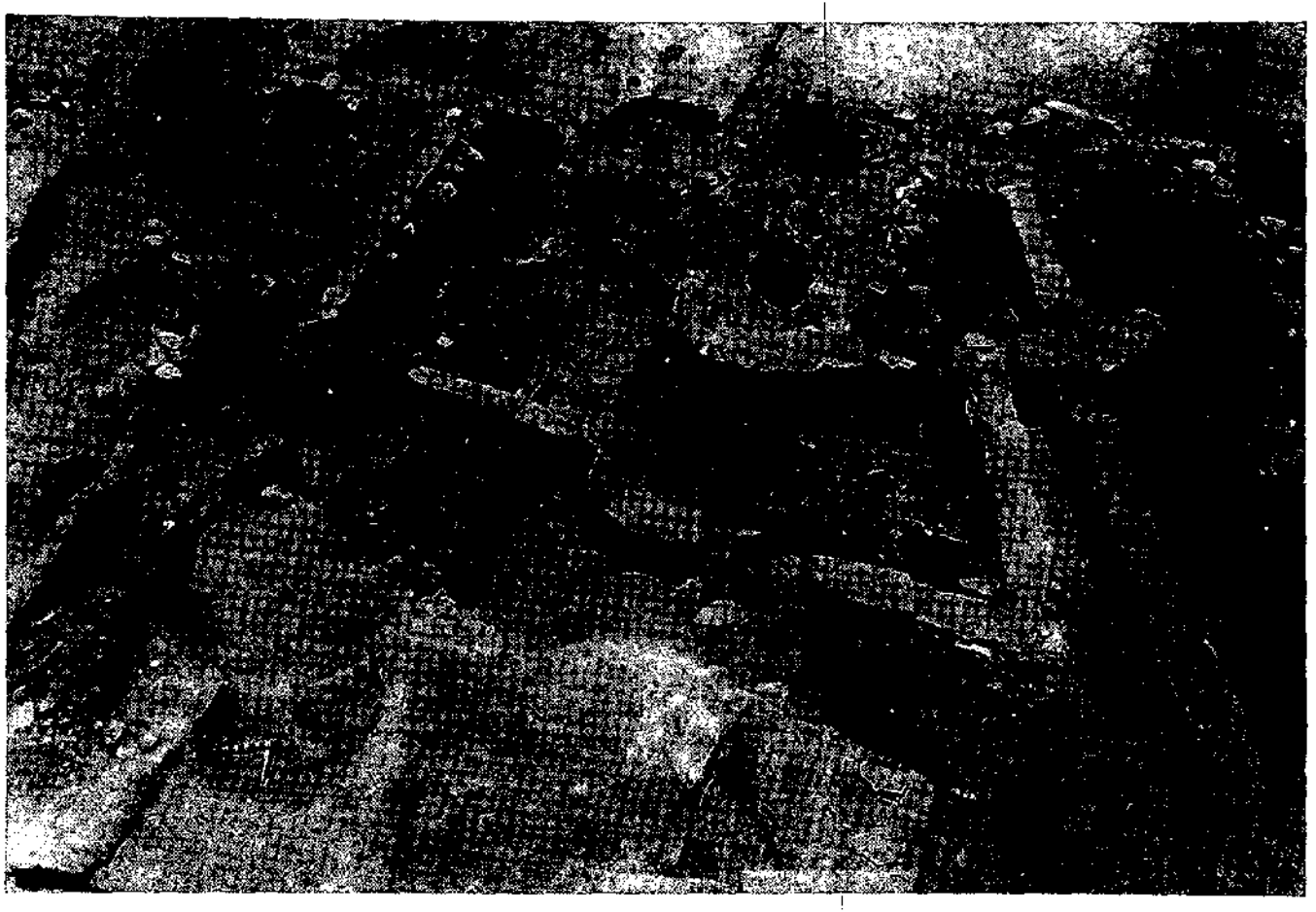

Fig. 4- Arslantepe. Part of the area of the VIB2 settlement excavated in 1992

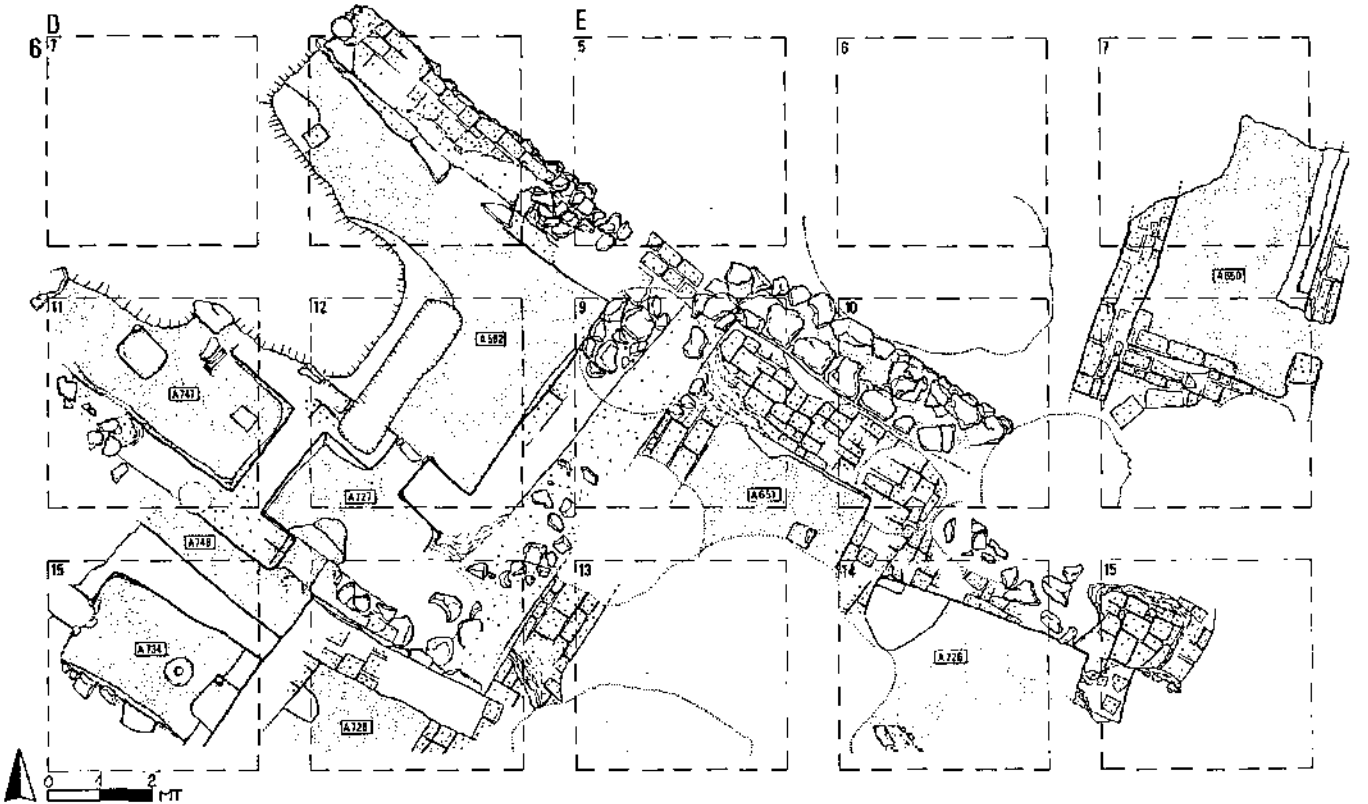

Fig. 5- Arslantepe. Plan of the VIA building found in the western area of the mound

Fig. 6- Arslantepe. The VIA building in the western area

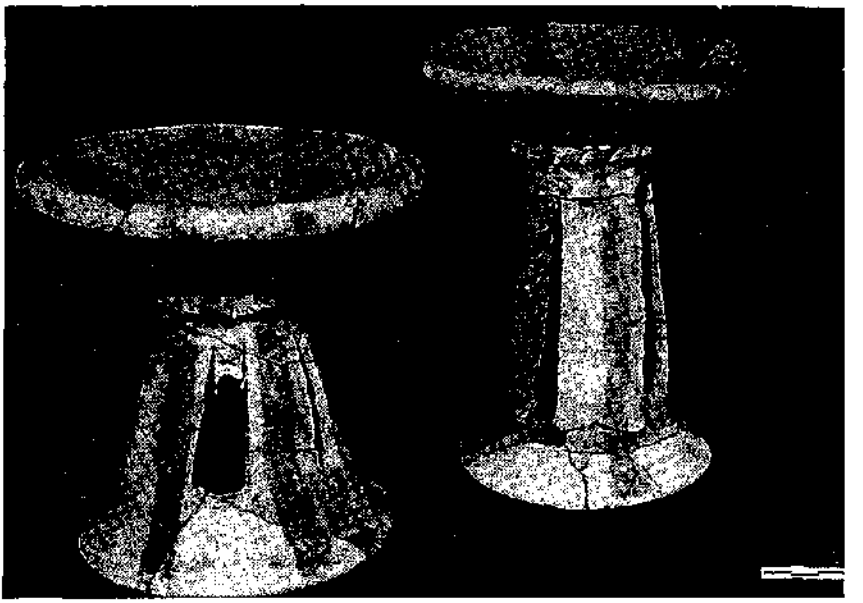

Fig. 7a

Fig. 7b- Arslantepe. High-stemmed bowls found in the small shrine (room A747) of the VIA building

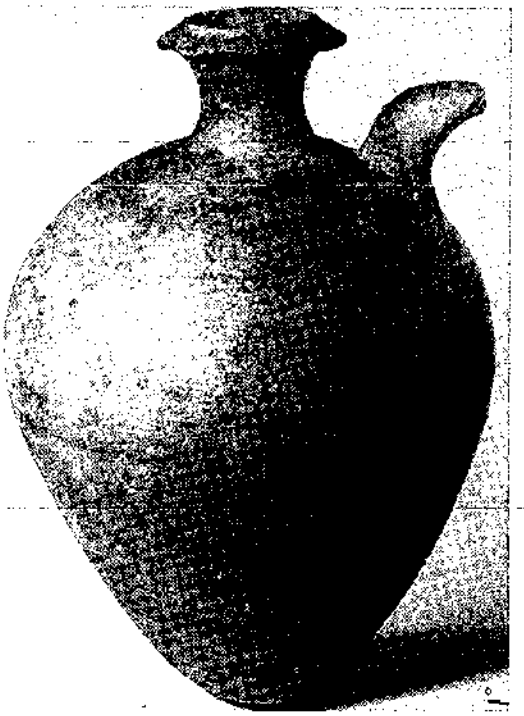

Fig 8a

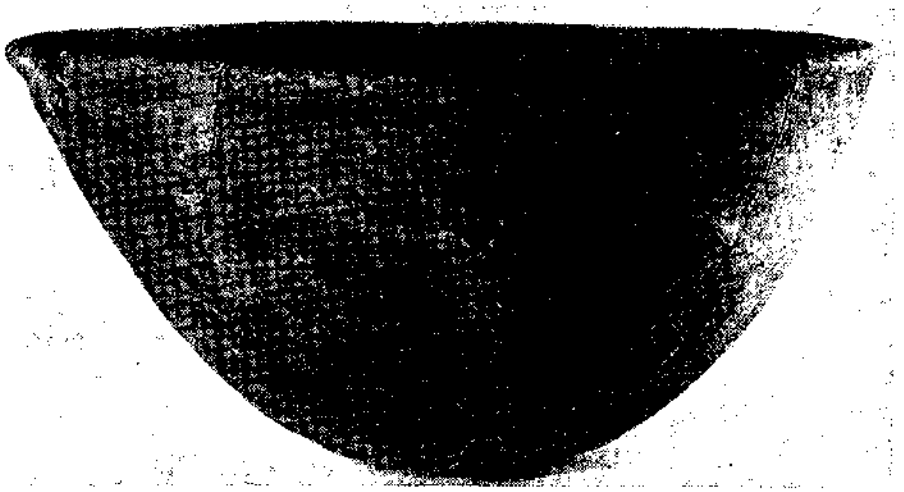

Fig. 8b- Arslantepe. Wheel -made pottery from room A747 (period VIA)

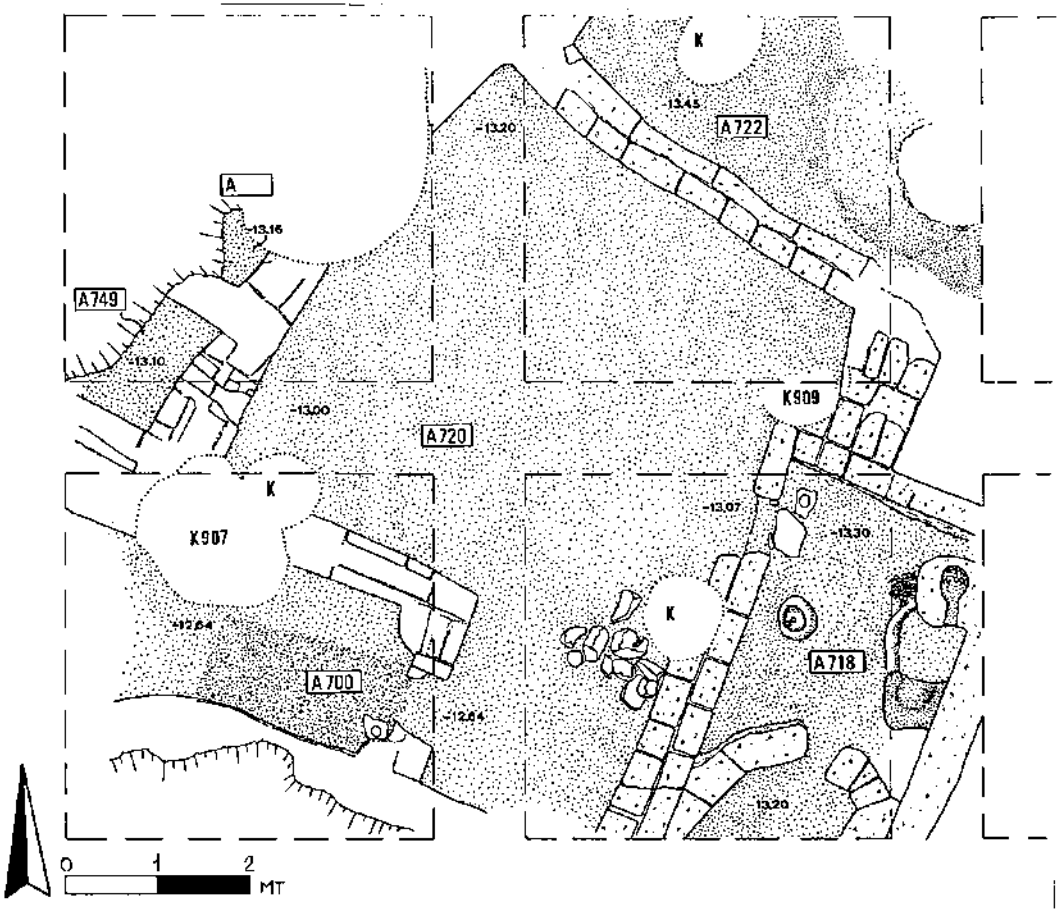

Fig. 9- Arslantepe. Plan of period VIII buildings in squares D5

Fig. 10a- Arslantepe. General view of period VIII buildings

Fig. 10b- Arslantepe, period VIII. The kitchen or "bread-making" room (A718)

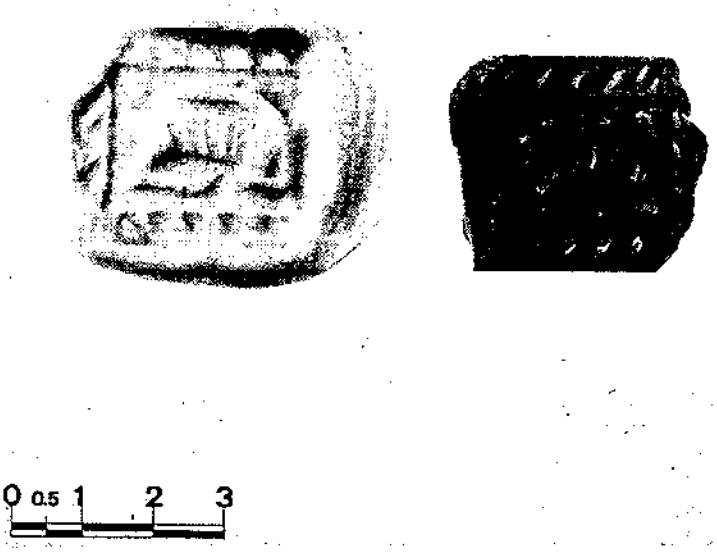

Fig. 11a- Arslantepe. Materials from period VIII level

Fig. 11b

BÜYÜKTEPE HÖYÜK, 1992

*Antonio SAGONA**

The third consecutive summer of excavations at Büyüktepe Höyük, a collaborative expedition between the University of Melbourne and Erzurum Museum, took place between 9 June and 18 July[1]. Many thanks are due to the Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for granting permission to continue our research, and to their officers, particularly Mesut Güngör, Director of Culture at Erzurum, Abdullah Taşdelen, Director of Erzurum Museum, and Hilmi Özkorucuklu, representative of the Ministry of Culture, who once again showed their customary helpfulness. We were delighted by a visit from the *Vali* of Bayburt and his staff, as well as authorities from Demirözü, including the *Kaymakam,* who made us welcome and gave us much assistance. The following discussion outlines the periods investigated in 1992 beginning with the earliest.

The Early Bronze Age

Our suspicion that Büyüktepe was a transit camp during the Early Bronze Age was confirmed in 1992 with the discovery of two very significant areas intended for tents. One shelter is irregular in outline consisting of three, roughly circular and joining depressions dug out of the easily workable bedrock. Two depressions appear to have been living-units, while the third is a wide platform used presumably for storage purposes. At the front of the shelter was an internal hearth associated with pottery arranged near the centre of a row of stones placed to hold down the tent covers on its margin. The second shelter is similarly built and

* Antonio SAGONA, Department of Classical and Near Eastern Studies The University of Melbourne Parkville, Victoria 3052 AVUSTRALYA.
Sagona is responsible for all sections except the comments on Late Hellenistic/Early Roman pottery. The drawings are by Claudia Sagona, Anna Parker, Oya San and Özlem Çevik.

(1) The 1992 team comprised Antonio Sagona (Director), Hilmi Özkorucuklu (Government Representative), Elizabeth Pemberton, Ian McPhee, Claudia Sagona, Keppel Turnour, Liza Hopkins, Anna Parker, Nurcan Yalman, Oya San, Özlem Çevik, Peter Davies, Jayne Kotz, Banu Öksüz, Gülçin Ilgezdi.

contained a plastered hearth area on which was probably positioned an andiron with an anthropomorphic representation similar to large fragments found scattered within the area occupied by the tent. Recent studies have shown that prehistoric communities in this rugged, mountainous region may well have had a fluctuating nomadic, or at least transhumant, component in their economy. At the present stage the Büyüktepe data support this view. Finds associated with this period include a ceramic assemblage that can be easily incorporated in the Early Trans-Caucasian tradition with links pointing towards both Trans-Caucasus and east-central Turkey[2]. Shapes include bowls with either a simple rounded or sinuous profile, and recess-necked jars (Fig. 1:1-2, 4). Two bone samples have provided the first radiocarbon readings for the Early Bronze Age in north-eastern Anatolia. Their calibrated ages range between 3303 and 2615 B.C., and 2863 and 2330 B.C.

The 2 nd millennium B.C.

Büyüktepe has provided indisputable evidence in eastern Anatolia of 2nd millenium occupation. So far evidence comprises a temporary dwelling associated with a hearth and a range of pottery that preliminary analysis suggests is local. The pottery is both wheelmade (Fig. 1:3,6) and handmade (Fig. 1:5). The former fabric is brown-slipped, the latter is fired to a mottled brown and beige colour; both types are lightly burnished on the exterior. A bone sample contemporary with the hearth has offered a radiocarbon date range, calibrated at 95% confidence level, of 1680 to 1310 B.C. This level, found towards the end of the 1992 season, is in an archaeologically sound context and is likely to extend across the site.

The Iron Age

Significant and extensive Iron Age occupation deposits continued to be identified along the western flank and on the summit of the site. Most impressive is a roughly circular structure, with a maximum external diameter, east to west, of 17 m. The structure consists of a thick wall, 2.90 m. at its widest point, comprising a stone rubble fill edged on the inside and sections of the outside with roughly hewn stones[3]. The most interesting features to be revealed in the 1992 season are two, possibly three, semi-circular bastions projecting from the outer circumference. Three contiguous trenches on the western flank revealed the stone foundations

(2) Sagona 1984.
(3) Sagona, Pemberton and McPhee 1992: Fig.2.

of a large rectilinear building, whose full dimensions have not yet been recovered.

A preliminary analysis of the pottery indicates that there are at least three broad ware types and a number of sub-divisions. Among the more distinctive types are: black burnished carinated bowls (Fig. 2:1), delicate bowls of the same fabric with a horizontal groove under the rim on the interior, and a number of polychrome painted fragments including pieces that belong to an orange-brown bowl decorated with a series of horizontal bands in brown and cream (Fig. 2:2). Similarities exist between the undecorated wares and repertoires dated to the first half of the first millenium B.C., quite possibly Achaemenid, in north-western Iran[4]. Bowls with horizontal bands, however, have stylistic affinities with Galatian vessels from central Anatolia[5]. Two fine metal objects were also recovered from Iron Age deposits: a socketed bronze trilobate arrowhead with a rivet hole at the foot of the shaft, and a bronze ladle with a deep bowl and loop handle.

The Late Hellenistic-Early Roman Period

The clearest indicator of Hellenistic building activity is the use of paving stones, evidenced best in trench R36b which yielded a section of a pathway, 2.20 m. at its widest point, abutting the side of a building founded on two rows of stones. This season a number of pits were excavated all of which yielded a good range of material. The largest pit was 2.36 m deep and had a maximum width of 1.75m .

The Late Hellenistic/Early Roman pottery from Büyüktepe may be divided into fineware and coarseware. The principal fineware fabric has a hard, well levigated and well fired clay, usually pale brown to pale orange. It is sometimes fully slipped, but some examples are also partially slipped or have a second slip, resulting in dribble patterning on the exterior wall. Favourite vessel forms include bowls with incurving lip (echinus bowl) and carinated profile. The dribble patterning achieved by a second slipping is a hallmark of this assemblage. New shapes include a one-handled bowl with strongly carinated profile (Fig. 2:4). Also found were one-handled jugs, fragments bearing impressed palmettes that are stylistically related to the Megarian bowl, and a large unguentarium.

Though the fineware seems largely to belong to the Hellenistic tradition in both shape and decoration, some pieces may date to the 1 st centu-

(4) *ibid* p.34.
(5) Maier 1963: pls. 10, 23.

ry A.D. A small quantity of true Roman Sigillata and a piece of "thorn ware" have also been recovered[6]. Coarseware, especially the one-handled cooking pot (Fig. 2:3), is common and may be local, but this will be determined by clay analysis. One large coarse pithos had an incised grafitto on its shoulder providing in Greek letters the name of the owner or maker, Vakrianus.

The significance of Büyüktepe in the Late Hellenistic-Early Roman period is that it was situated within a border area: in Late Hellenistic times, between the kingdoms of Pontus and Armenia; and in Early Roman times, between the Roman and Persian empires. The site seems to have been a small native settlement with pottery in a Hellenistic and Roman tradition, but further limited excavation is needed to clarify the architectural remains of this period.

BIBLIOGRAPHY

MAIER, F., 1963. "Bemerkungen zur Sogenannten Galatischen Keramik von Boğazköy", *JDAI* 77:218-55.

MOEVS, M., 1973. "The Roman Thin Walled Pottery from Cosa", *MAAR* 32.

SAGONA, A., 1984. *The Caucasian Region in the Early Bronze Age* (BAR International Series 214), Oxford.

SAGONA, A., PEMBERTON, E. and McPHEE, I., 1992. "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *AS* 42: 29-46.

(6) Moevs 1973: 68-69.

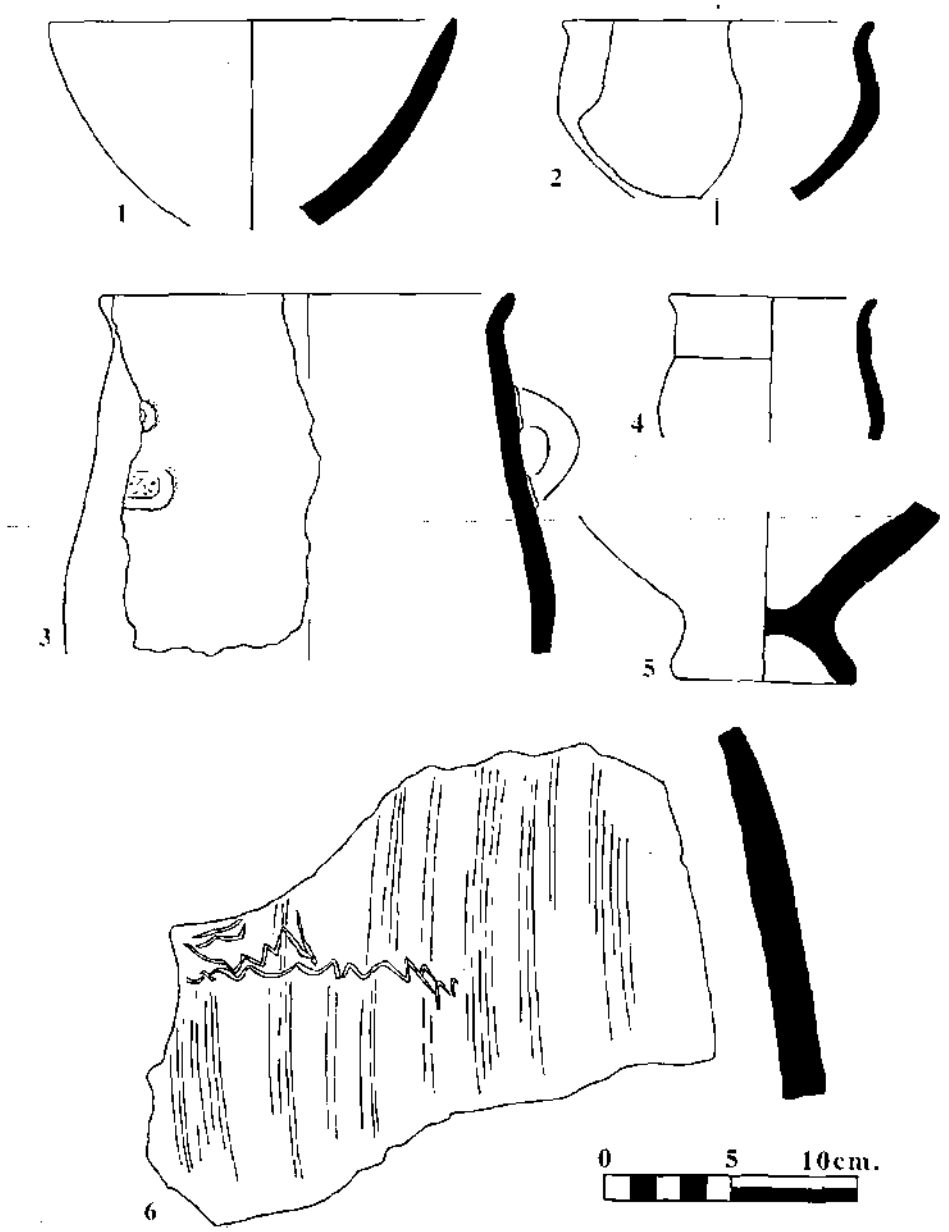

Fig. 1

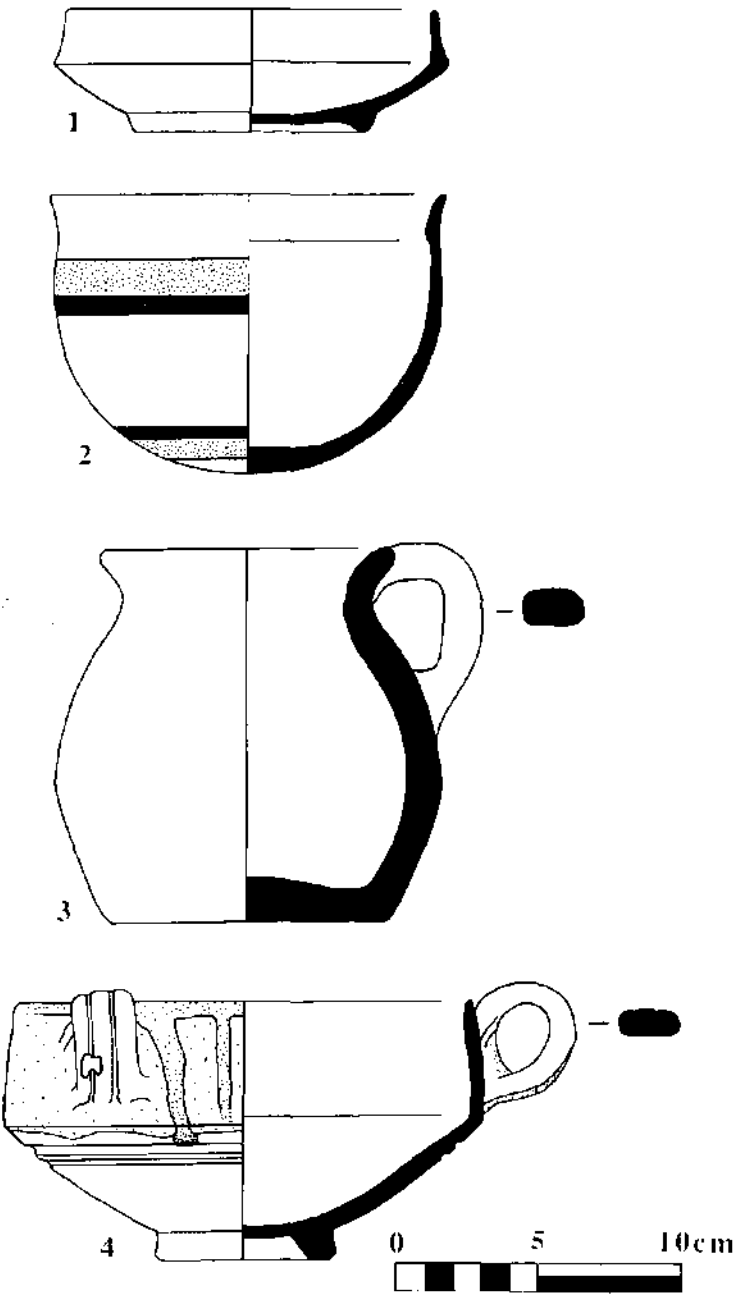

Fig. 2

İKİZTEPE KAZILARININ 1992 DÖNEMİ SONUÇLARI

*Önder BİLGİ**

İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığı adına Türk Tarih ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumları'nın mali desteğinde yürütülmekte olan Samsun-İkiztepe kazı çalışmaları 1992 döneminde 17 Temmuz ile 4 Eylül tarihleri arasında 50 gün süre ile gerçekleştirildi.

1992 dönemi çalışmalarına kazı heyeti üyesi olarak Arş. Gör Şevket Dönmez, Arkeolog Serpil Sandalcı, Arkeolog-Desinatör Celal Tuna, Arkeolog Güneş Tabanoğlu, Arkeolog Gülcay Yağcı, Restoratör Müferra Çakır, Restoratör Tevhide Dokuyucu, Hititolog İlknur Karabaylar ile stajyer lisans öğrencileri Ayşegül Ergene, Murat Karagözler, Erkut Saygılı, Dilek Oğuz, Nursen Denli, Meryem Keskin, Osman Çoruhlu, Hekim Algül, Seda Taşar, Aylin Aytekin, Nilgün Yıldız, Sibel Dayar, Mustafa Özkul, Ebru Erbil ve Nesrin Altuncan katıldı. Bakanlık uzmanı olarak Sinop Müzesi araştırmacılarından Hale Oğuz kazıda görev aldı.

1992 döneminde İkiztepe'deki arkeolojik çalışmalar tek amaca yönelik olarak geliştirildi. Tepe I'de ikinci kez ana toprağa erişmek için "D" açmasında 1987 döneminde "ilk defa derinleşilmeğe başlanılan alanın C-15, 16, 17/IV-10, 11, 12 plânkarelerini (Resim: 1) kapsayan 225 m² lik kısmı 1991 dönemi sonunda durdurulan seviyeden, her plankarede değişik yüksekliklere kadar derinleşildi. 9 plankareyi kapsayan bu alan içinde 2 ayrı mimari tabakaya ait 2 değişik bölgede kalıntılar bulundu.

Birinci mimari tabakaya ait olanlar C-15/IV-10 ve 11 plânkarelerinde (Resim: 2) ortaya çıktı. b. 3207 olarak kodlanan kömürleşmiş ahşaplardan oluşan kalıntıların belirli bir mimari plan vermiyen bir yapı kalıntısına (Resim: 3) ait olduğu görüldü. Burada, moloz yığıntı içinde çok

* Prof. Dr. Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, İSTANBUL.

sayıda ele geçen çanak-çömlek parçalarının yanı sıra sonradan tümlenen 4 kulplu, yumurta gövdeli bir çömlek (Resim: 4), p.t. ağırşak, tezgah ağırlığı gibi dokumacılıkla ilgili objeler, p.t. sapan taneleri (Resim: 5), kemik ağırşaklar, çakmaktaşı kesiciler, taş elbaltası, biley ve zımpara taşları (Resim: 6), ezgi taşları, taş bir metal yassı balta döküm kalıbı parçası (Resim: 7), tunç bir delici ve bakır filizi curufu olduğu düşünülen bir kalıntı bulundu.

Birinci mimari tabakaya ait diğer kalıntılar C-16, 17/IV-12 plânkarelerindeki bir fırın ile fırının ön ve arka tarafında yer alan müştemilatına aittir (Resim: 2). b. 3220 olarak kodlanan fırının ağzı batıya bakar ve önünde hilal biçimli bir küllüğü vardır (Resim: 8). Şimdi kubbesi çökmüş olan fırının batı yönünde zayıf bir koruma duvarı ile çevrili olduğu, doğu yönünde ise ağaçlardan yapılmış aynı aks üzerinde ard arda sıralanmış küçük mekanların yer aldığı saptandı. Fırın açığa çıkartılırken ve civarındaki moloz toprağı içinden çok sayıda çanak-çömlek parçaları, oyuk çizgilerle, geometrik olarak bezekli çanaklar, çömlekler ve bir meyvelik, minyatür kaplar, p.t. ağırşak, tezgah ağırlığı ve çeç mühür parçaları, bir asabaşı, oluk bezemeli bir sıva parçası, kemik ağırşaklar, deliciler, zımparataşları, çakmak taşı kesiciler, boynuz deliciler, birbirine yapışık durumda 2 ok ucu ele geçti.

Birinci mimari tabakaya ait iki kalıntı arasındaki alanda geliştirilen kazılar sırasında ise yine p.t. ağırşaklar, tezgah ağırlıkları, benzeri Dündartepe'de ele geçmiş olan bir kadın figürünün alt kısmı, minyatür bir kapak, kemik deliciler, biley taşları, ezgi ve öğütme taşları, çakmaktaşı kesiciler, başlı bir kemik iğne, boynuz kazıyıcılar toplandı.

İkinci mimari tabakaya ait kalıntılar C-16/IV-12 plânkaresinde (Resim: 9) yer alan, halen büyük bir kısmı birinci mimari tabakaya ait fırının altında olan bir fırına aittir. b. 3221 olarak kodlanan bu fırının şu anda tahrip olmuş küllüğü ile önünde koruma altına alınmış ve yer yer tahrip olmuş iyi sıvanmış bir taban vardır (Resim: 10). Moloz yığıntı içinden ele geçirilen iyi pişmiş kalın ve kübik hatlara sahip parçalardan bu fırının üstünün düz olduğu anlaşıldı. Gerek bu fırının moloz toprağı içinden gerekse civarında parçalar halinde çanak-çömlek ve içleri beyaz macun doldurulmuş oyuk çizgilerle geometrik olarak bezenmiş bir kadeh bulundu (Resim: 11).

Bu arada, 1990 yılında ortaya çıkartılmış bulunup, askıya alınmış olan atölyede temizlik çalışmalarına devam edildi. Bu çalışmalar sonucunda atölye fırınının altının, kuzey-güney yönünde birbirlerine paralel olarak yan yana dizilmiş, işlenmemiş ağaçlarla döşenerek, sağlam bir ze-

min hazırlandığı, ortaya çıkan boşluklardan anlaşıldı (Resim: 12). Ayrıca, fırının doğuya bakan arka kesiminde atölye koruma duvarının ağaçlarının karbonlaşmış izlerine taban üzerinde rastlandı.

Bu çalışmalar sonucunda, İlk Tunç Çağı I'e ait olduğu anlaşılan yerleşmenin C-16, 17/IV-12, 13 plankarelerine tekabül eden bölgenin, yerleşmenin ortak malı olarak kullanıldığı anlaşılan anıtsal fırınlara sahip çanak-çömlek, p.t. alet ve metal eser üreten atölyelere ayrıldığı anlaşıldı. Birbiri üstüne inşa edilmiş ve birbirinden farklı dönemleri temsil eden 3 fırın bu görüşümüzü açıkca kanıtlamaktadır (Resim: 13).

Diğer taraftan, nihai kazı raporları için hazırlanmakta olan kesit çizimlerinin kontrolü için geliştirilen temizlik çalışmaları sırasında "D" açmasının D-1/IV-10 plânkaresine rastlayan kuzey duvarının 22.95 m yüksekliğinde yer alan, yangın geçirmiş bir yapının bastırılmış toprak tabanı üzerinde bir mızrak ucu, 2 ok ucu, 2 zıpkın ucu, 2 hançer, bir yassı balta, 3 delici, bir maşa biçimli aletten oluşan arsenli bakır eserlerle gümüşten yapılmış bir firketeden (Resim: 14) oluşan toplu bir buluntu grubu ele geçti. Bu eserlerden hançerlerden birisinin üzerinde kıllı bir deri parçasının fosilleşmiş kalıntılarına, diğer hançer ile mızrak ucu, delici, balta ve maşa biçimli aletin üzerinde dokuma kalıntılarına rastlandı. Hançer üzerindeki kıllı derinin ahşaptan yapılmış bir kının üzerini kaplayan, büyük olasılıkla ayı postundan ve dokumaların ise bitkisel liflerden, büyük olasılıkla, günümüzde de yoğun olarak Kastamonu bölgesinde üretilmekte olan kendir veya kenevir olduğu, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'ndeki incelemelerden anlaşıldı. Bölüm Başkanı Prof. Dr. Dinçer Gülen'e içten teşekkür ederim.

Gerek önceki dönemlerde, gerekse son dönemde geliştirilen kazılar sonucunda Karadeniz Bölgesi ahşap mimarisine ve özellikle de çok sayıda örnek verdiği maden eserler nedeniyle İkiztepe'nin Anadolu Protohistorik Çağı'nın önemli merkezlerinden biri olduğu açıkça belli olmuştur. Gerek ahşap mimarinin, gerekse maden sanatının gelişiminin ayrıntılarına katkılarda bulunacağı düşüncesiyle İkiztepe kazılarının 1993 yılında da devam ettirilmesine karar verilerek geçici olarak kapatıldı.

Sözlerime son vermeden önce İkiztepe kazılarının gerçekleştirilmesine izin ve olanak sağlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve her türlü kolaylık ile destek sağlayan Samsun Valiliği ile Kültür ve Müze Müdürlüklerine, Bafra Kaymakamlığı ile İkiztepe köyü muhtarlığına kazı heyeti adına teşekkürlerimi sunarım.

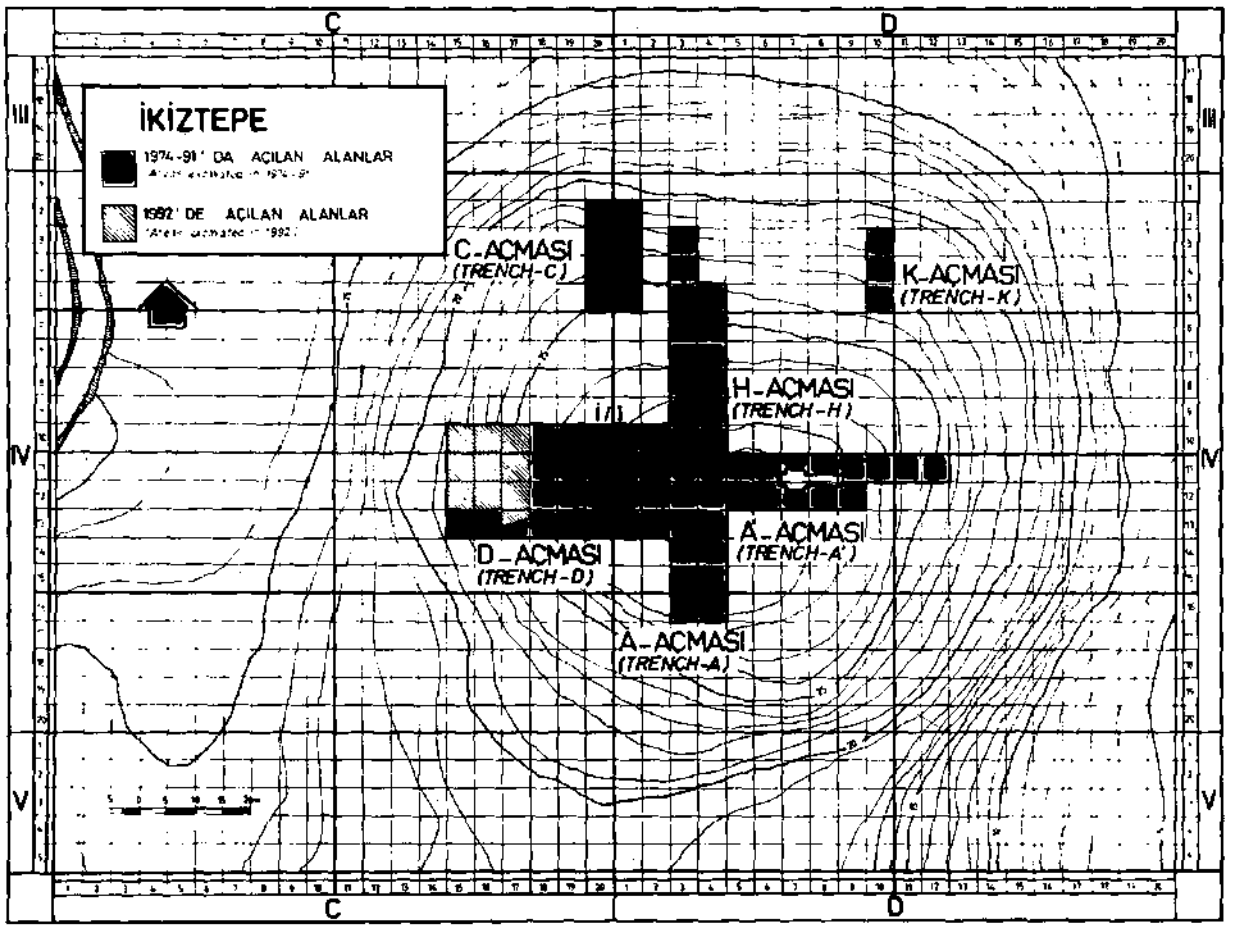
İKİZTEPE
1974-91' DA AÇILAN ALANLAR
1992' DE AÇILAN ALANLAR
C-AÇMASI
(TRENCH-C)
K-AÇMASI
(TRENCH-K)
H-AÇMASI
(TRENCH-H)
A'-AÇMASI
(TRENCH-A')
D-AÇMASI
(TRENCH-D)
A-AÇMASI
(TRENCH-A)
C
D
III
IV
V

Resim: 1

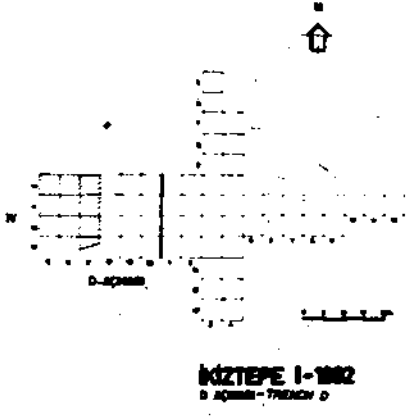

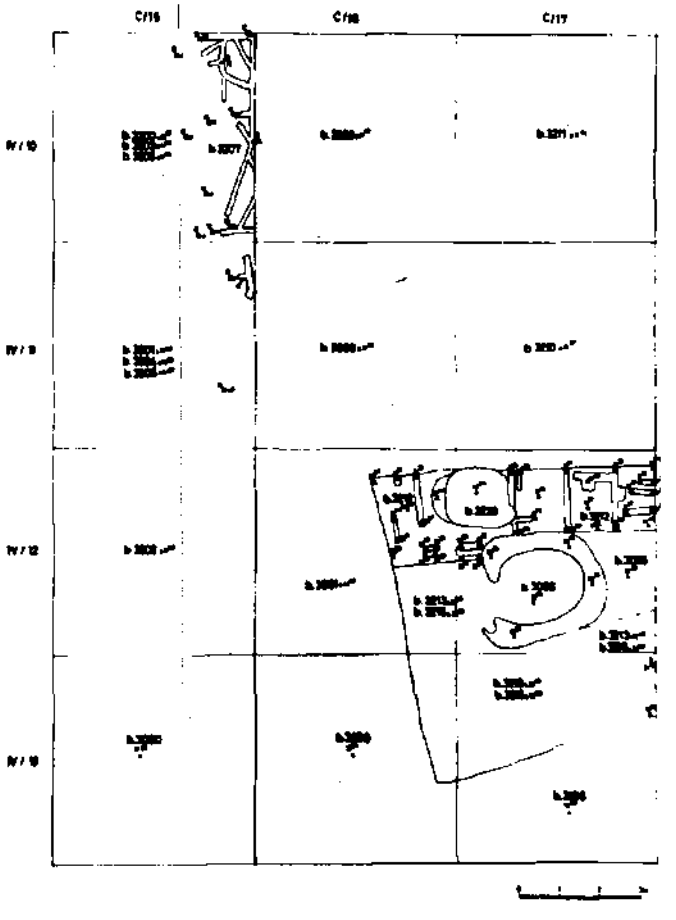

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

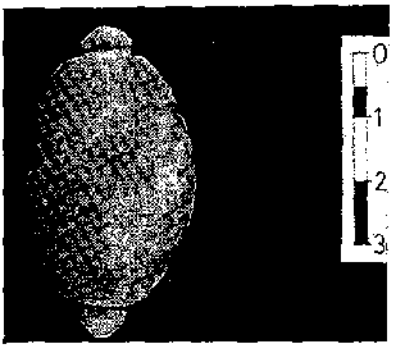

Resim: 5

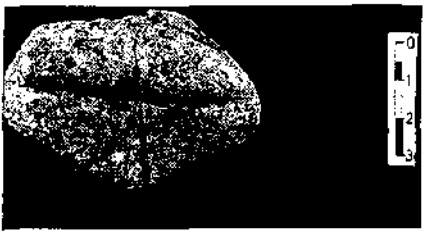

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

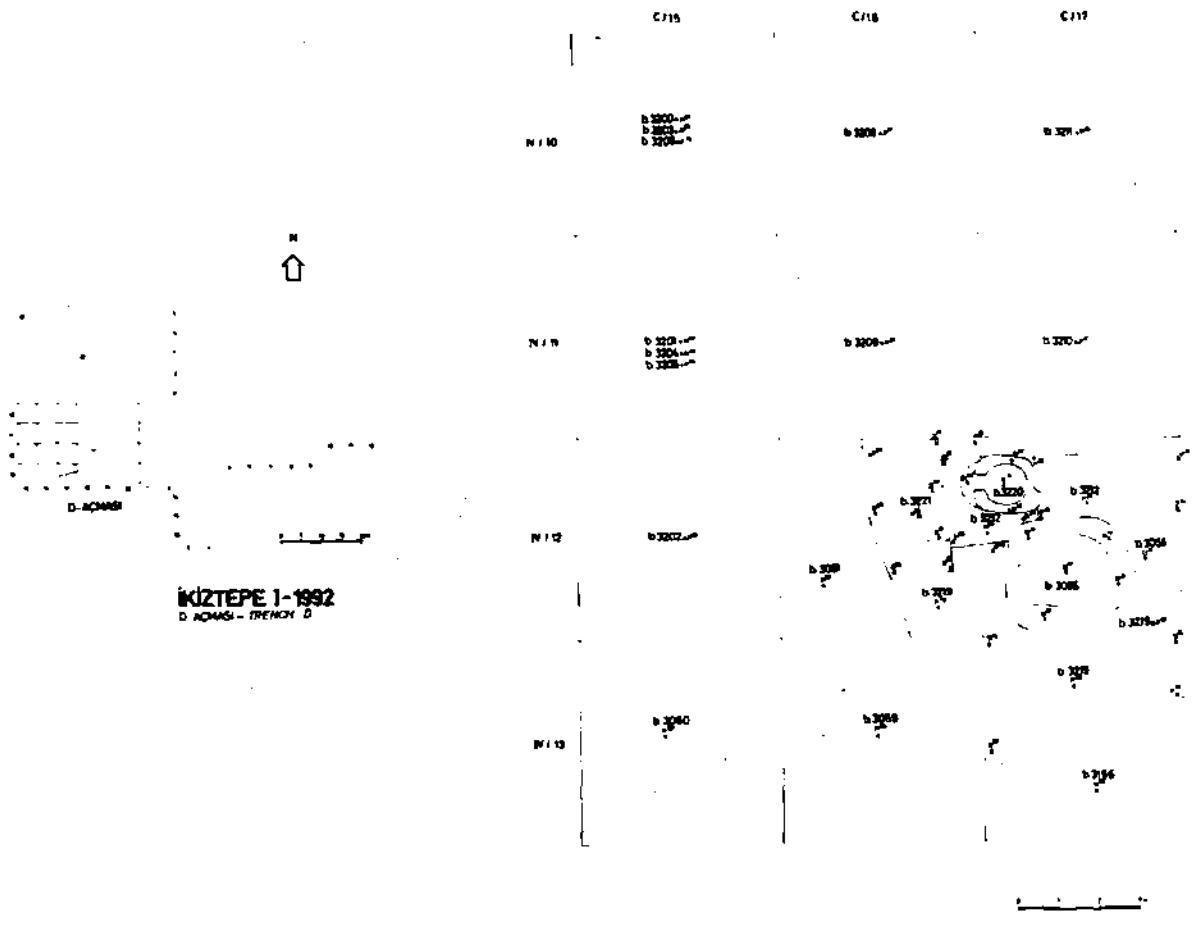

Resim: 9

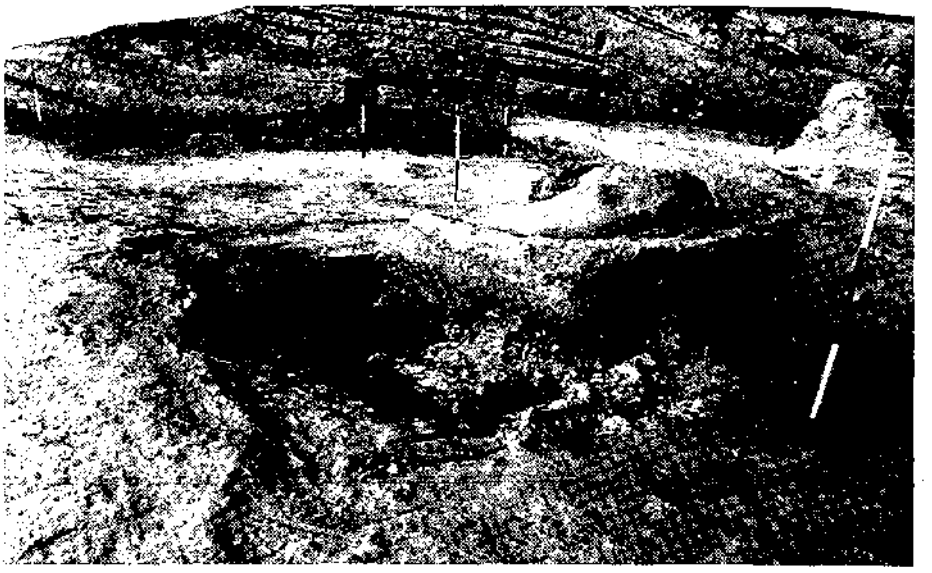

Resim: 10

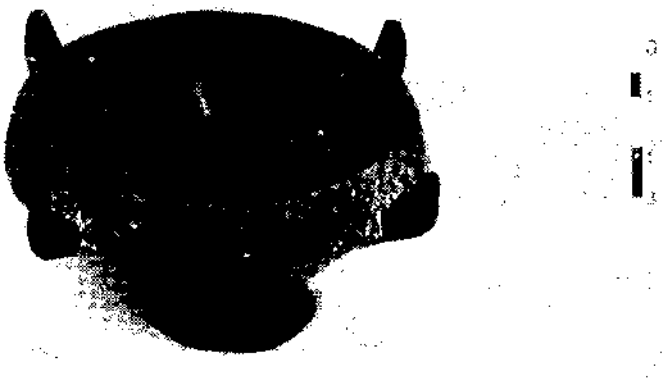

Resim: 11

Resim: 12

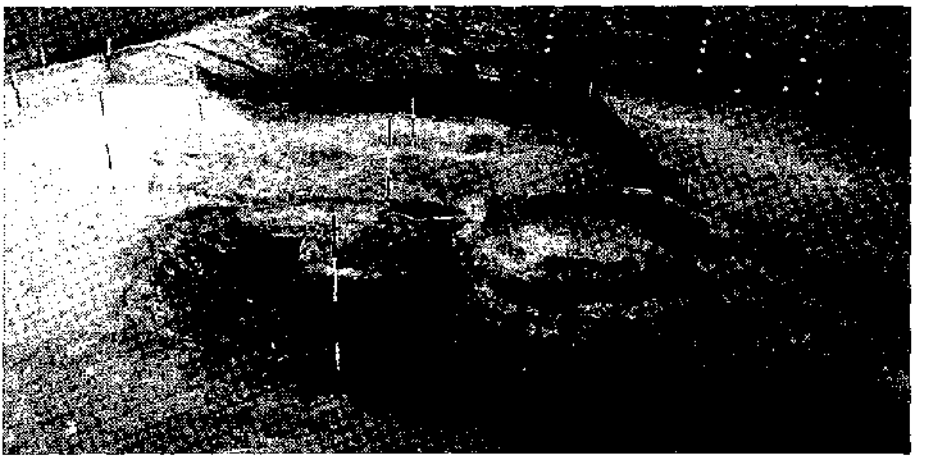

Resim: 13

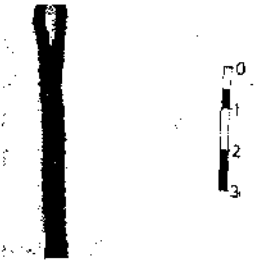

Resim: 14

1992 YILI ACEMHÖYÜK KAZILARI

*Aliye ÖZTAN**

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve maddi destekleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türk Tarih Kurumu'nun parasal katkıları ile sürdürülen Acemhöyük kazıları 16.7.1992-14.10.1992 tarihleri arasında yürütülmüştür[1]. 1992 çalışmaları önceki yıldan planlandığı gibi onarım, kazı ve jeofizik araştırmaları olarak gerçekleştirildi.

1. Onarım

Önceki yıllarda olduğu gibi Sarıkaya ve Hatipler saraylarının onarımlarına devam edilmiştir. 1992 kazı mevsiminde ağırlıklı olarak Hatipler sarayında çalışılmış ve duvarların kendi malzemeleri ile onarımı büyük ölçüde tamamlanmıştır.

2. Kazılar

1992 yılında: a. Geçen yıllarda da çalışılan kuzeybatı açmasında, b. Hatipler sarayının kuzeydoğusunda, olmak üzere iki alanda kazılar yapılmıştır.

a. Geçen yıl da çalışılan kuzeybatı açmasında, 1992 yılında S-Y/29-32 plânkarelerde Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait III ve IV. katlar araştırıldı. 1991 yılında III. kata ait bir büyük dört küçük odası açılabilen

* Doç. Dr. Aliye ÖZTAN, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 06100 Sıhhiye-ANKARA.

(1) 1992 yılı kazılarına Ege Üniversitesinden Yr.Doç.Dr. Süleyman Özkan, 9 Eylül Üniversitesinden Dr. Mahmut Drahor, Cornell Ünuversitesinden Dr. Marie-Anne Newton, Yale Üniversitesi doktora öğrencisi Gül Pulhan, arkeologlar Hakan Özkan, Birol Alparslan, M. And Atasoy, arkeoloji öğrencileri Hasan Karabulut, Hakan Yazıcı, Meral Küçük, Işkın Kineşçi, Jeofizik Mühendisi Sedat Eren ve Jeofizik öğrencileri Levent Akyol, Özkan Bayrı, Levent Temizer ile ODTÜ Arkeometri Anabilim Dalı öğrencisi A.Hilmi Balcı katıldılar. Kültür Bakanlığı'nı Karaman Müzesi'nden Sayın Handan Üçar temsil etti. Bütün arkadaşlarıma özverili çalışmalarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

yapının[2] tamama yakın kısmı incelendi. II. kat yapıları tarafından tahrip edildiği ve ağaçları daha sonra söküldüğü için, ne yazık ki duvarları kısmen korunmuş olan bu binanın planını, ancak temellerindeki ağaç izlerine göre çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu yapının büyük oda ya da salonunu üç yönden çevreleyen farklı ölçülerde, bazıları birbirine geçişli sekiz odasının varlığı anlaşıldı. Yapı Acemhöyük'de saraylar dışında bugüne kadar açığa çıkarılan en büyük konuttur. İnşaa tekniği, bugüne kadar açığa çıkarılan III. katın diğer özel evlerinden farklıdır. 1991 yılında büyük odasının bir duvarı ile batı dış duvarında ağaç travers ve hatıllarının olduğunu saptağıdımız bu yapının temellerinde çok az olmakla birlikte taşın da kullanıldığı anlaşılmıştır. Eğimli bir araziye oturtulmuş yapının temellerinde taş, sadece kotu alçakta olan duvarların dış yüzünde, kaymayı önlemek amacıyla kullanılmıştır. Temelleri, bazen kalın bir tek ağaç hatıl, bazen de duvar kalınlığını kaplayacak biçimde yan yana iki ağaç yerleştirilmiştir. Taşın kullanıldığı duvarlarda ağacın bulunmadığı görülmüştür. Buna karşılık büyük odanın güney duvarında üst üste iki sıralı, yan yana üç ağacın kullanıldığı saptanmıştır (Resim: 1). Ağacın yoğun olarak kullanıldığı duvarlarda kaymayı önlemek için ağaçların arasına küçük taşlar yerleştirilmiştir (Resim: 2). Yapının diğer kısımlarında olduğu gibi, ağacın en yoğun kullanıldığı bu temelde de hatıllar duvar kalınlığını geçmemekte, ancak taban seviyesine kadar yükselerek, yanları çamurla sıvanarak kapatılmaktadır. Salonun güney duvarına, temel hatılları üstüne duvar genişliğinde konmuş ağaçların ancak alt kısımları korunmuştur (Resim: 3). Köşeler en az ikişer sıralı ızgara şeklinde üst üste konmuş ağaçlarla desteklenmiştir (Resim: 4). Bu sistem Acemhöyük'de Sarıkaya sarayında da mevcuttur[3]. Geçen yıl yapının batı duvarında 4.30 m büyük odanın güney duvarında 3.60 m uzunlukta ele geçen ağaçlara, bu yıl aynı odanın doğu duvarında 4.50 m uzunluğundaki üçüncüsü eklenmiştir. Öncekiler gibi ardıç olan ağaç sadece dalları kesilerek, gövdede hiçbir düzeltme yapılmadan kullanılmıştır (Resim: 5).

Bu yapının odalarında gaga ağızlı testi, çanaklar, fincanlar, maşrapalar ve çaydanlık gibi değişik formlarda kaplar, kemikten bızlar, saplar ve kazıyıcılar, pişmiş toprak ağırşaklar, silex dilgiler, tunç iğneler, yumuşakca kabuklarından kolye taneleri ele geçti.

Aynı açmada U-V/33 plankarede 1963-1964 yıllarında açığa çıkarılan ve zamanla bozulan kerpiç mimari temizlendi. Burada III. yapı katına ait V/33 plankarede bir ocak, U/33 plankarede ise aynı katın bir yapısına

(2) A. Öztan, "1991 Yılı Acemhöyük Kazıları" XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara (1993) s.282.
(3) N. Özgüç, "Acemhöyük Kazısı 1978 Çalışmaları Haberler" Belleten XLIII (1979) s.888.

ait iki oda açığa çıkarıldı. Odalardan birinin içinde büyük bir fırın mevcuttu. Bu yapının doğusunda, tabanı kerpiç döşeli bir silo (Resim: 6) ile iki çöp çukuru vardı. Bu yapı fincanlar, steatitten bir oyun taşı, kireçtaşından boncuk ve ağırşaklar, çöp çukurunda bir çaydanlık, çanaklar, fincan ve tepsi ile V/33 plankarede fincanlar, çanaklar, bir kaide, vazo ve ağırşaklar bulundu.

V/29 plankarede geçen yıl açılan depo odasının[4] doğusunda Y/29 plankarede III. kat molozunda steatitten bir silindir mühür bulundu. Alt ve üstten bir çizgi ile sınırlandırılan mührün yüzünde dua jestinde ilerleyen iki figürün arasında arka ayakları üzerine oturmuş bir aslan ve iri bir el motifi ile iki dik çizgi arasının iç içe açılarla doldurulması ile oluşturulmuş motif yer almaktadır. Anadolu'da geniş bir yayılım alanına sahip bu stildeki mühürlerin paralelleri Kültepe, Alişar, Konya Karahöyük, Açana, İmikuşağı ve Arslantepe'den tanınmaktadır[5]. Aynı alanda, büyük yapının kuzeybatı kenarında boynuz biçimli taşınabilir ocakların bulunduğu mekanda bir testi, tunç iğne, kemik bir sap ile bunun doğusundaki bir odada bir çanakla boya bezekli küp ele geçti (Resim: 7).

III. katta büyük yapıya bitişik olan ve 1964 yılında kazılmış bir özel evin Y/29 plânkaredeki odasının sıkıştırılmış toprak tabanı altında yonca ağızlı bir testi bulundu. Testinin içine tamamı gümüşten eserler konmuştur (Resim: 8). Bunlar ezilmiş ve katlanmış durumda bir kap ve 11 kap parçası ya da yassı levha, başı altı dilimli bir iğne, 4 küpe parçası, 4 halka, bir spiral, 190 adet tam veya kesilmiş durumda yuvarlak ve oval biçimli ingotlardır. Toplam ağırlığı 1.804 gr olan gümüşler, para karşılığında kullanılmak üzere bir araya getirilmişlerdir.

III. katın diğer buluntuları biri hematitten, diğeri mermerden iki ağırlık, kemik perdah aletleri, saplar, tunç iğneler, çanaklar, çan biçimi bardaklar, fincanlar, çift kulplu bardaklardır.

1992 yılında kuzeybatı açmasında, büyük yapının doğusunda V-Y/31 plankarelerde IV. kat kısmen araştırıldı. Bu alanda hemen III. katın temelleri altında IV. kata ait bir evin dikdörtgen planlı iki odası ve bunların güneyinde iyi korunmuş durumdaki fırını açığa çıkarıldı. Bulunduğu odanın duvarına dayanmış, etrafı taşlarla desteklenmiş, tabanı çok iyi sıvanmıştır. Yapının duvarları 40 cm genişlikte olup 40x35x10 cm ölçülerin-

(4) A. Öztan, "1991 Yılı Acemhöyük Kazıları" XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, s.282, Resim:3-4, Çiz.1.

(5) S. Mazzoni, "Tel Mardikh e una classe glittica siro-anatolica del periodo di Larsa" Annali 35(1975) s.21-43; A. Palmieri, "Recenti Dati sulla Stratigrafia di Arslantepe" Origini III (1969) s.7-65; V. Sevin, "İmikuşağı Kazıları" VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara (1986), s.190-191.

deki kerpiçlerden örülmüştür. Odalardan birinde biri kireçtaşı, diğeri pişmiş topraktan iki damga mühür ele geçmiştir. Bu katın diğer küçük eserleri çok sayıda ağırşak, alçı taşından bir baltacık, mermer bir asa başı, kemikten sap ve bızlar, çan biçimli bardaklardır.

b. 1992 yılında ikinci kazı, jeofizik verilerinin kazı sırasında yapılan ilk değerlendirmeleri ışığında yüksek anomali gösteren Hatipler sarayı kuzeyindeki alanlardan birinde 5x5 m ölçülerindeki deneme açmasında yapıldı. Bu açmada 3.60 m derinliğe kadar inilerek jeofizik ölçümlerin sonuçları denendi. 3.60 m derinliğe kadar Assur Ticaret Kolonileri Çağına ait üç yapı katı açığa çıkarıldı. Bunlardan, yüzeyden 35 cm derinlikte başlayan I. kata ait bir yapının odası hemen hemen açmanın tamamını kaplıyordu. Duvar kalınlığı 50 cm olan odanın dolgusunda bir pota parçası, sıkıştırılmış toprak tabanı üzerinde bir küp, gaga ağızlı bir testi parçası, bir havan eli ile öğütme taşı bulundu (Resim:9). Bu odanın tabanı altına gömülmüş iki çocuğun iskeletlerine rastlandı. Biri çanak kırıkları üzerine yatırılmış çocukların her ikisi de başları kuzeye gelecek biçimde hocker durumda gömülmüşlerdir.

II. katta büyük olasılıkla atölye olan bir yapının iki mekanı kısmen açıldı. Yüzeyden 1.10 m derinlikte başlıyan bu yapı katın kalıntıları 2.15 cm kadar devam ediyordu. Duvar genişliği 60 cm olan II. kat yapısının kerpiçleri 55x50x 10cm ölçülerindedir. II. katın tabanı altında da çanak kırıkları üzerine yatırılmış, başı kuzeye gelecek biçimde hocker gömülmüş bir çocuk iskeletine rastlandı. Bu katta odanın içinde iki fincan, gaga ağızlı bir testi, bir hayvan figürini, biley taşı, havan eli, ağırşaklar ve bir pota bulundu. Güneydeki ikinci mekanda küllü toprakta, tam veya parçalar halinde içinde maden kalıntıları bulunan dört pota (Resim:10) ve birini bir yüzü hafif çukurlaştırılmış iki cevher zenginleştirme taşı (Resim:11) ile çok fazla okside olmuş başı kırık bir tunç iğne bulundu.

Yüzeyden 2.65 m. derinlikten itibaren başlıyan III. kat yapılarının temelleri 3.60 m kadar inmekte idi. Açmada III. katın iri taş temelli, kerpiç duvarlı bir mekanı ile bunun güneyinde ona bağlı dar bir depo odası kısmen açığa çıkarıldı. Tabanı daha yüksekte olan odadan iri taş döşeli bir eşik ile depoya geçilmektedir (Resim:12). Odada bir çanak, depo odasında büyük boy iki gaga ağızlı testi, bir çanak, iki kemik sap, bir fırça ile ağırşaklar ele geçti.

3. Jeofizik Araştırmaları

1992 yılında Acemhöyük'de, Dokuz Eylül Üniversitesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü öğretim eleman ve öğrencileri tarafından jeofizik araş-

tırmalarına başlandı. Hatipler sarayının kuzeyi ilk aşamada ölçüm yapılacak alan olarak belirlendi. Söz konusu kısımda 100x 100 m lik bir alan dört farklı seviyede tarandı. Bu çalışmanın sonuçları M.G. Drahor tarafından yayınlanmaktadır[6].

1992 yılı kazıları sırasında, Yeşilova kasabasının girişinde höyükden kuş uçumu 500m uzaklıkta oturan Enver Arıbaş, geçen sonbaharda evinin bahçesine ağaç dikmek için açtığı çukurdan birinde iki testi bulduğunu belirterek, biri gaga, diğeri yonca ağızlı iki testi getirdi. Sayın Enver Arıbaş'ın ifadesine göre, belin çarptığı kısımda büyük olan gaga ağızlı testinin kırılması üzerine daha dikkatli bir biçimde açılan çukurda bu testiye dayalı durumda yonca ağızlı bir testicik mevcuttu. Gaga ağızlı testide, bize teslim ettiği sırada da içinde olan yanmış kemikler mevcuttu. Bir mezar kabı ve hediyesi olduğunu sandığımız ve her ikisi de çok fazla kireçlenmiş olan testiler temizlendiğinde gaga ağızlı olanının boya bezekli olduğu görüldü. Yerinde yaptığımız inceleme, alanın Koloni Çağı'na ait bir mezarlık olabileceğini göstermektedir. Acemhöyük'de Koloni Çağı'na ait yapı katlarında yerleşim yeri içine gömülmüş çoğunlukla çocuk mezarlarına sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Aşağı Şehir'deki birkaç intramural yetişkin mezarı, yerleşimin yoğunluğu ile orantılı değildir. Bu buluntu bize Koloni Çağı'nda Acemhöyük'de yerleşim alanı dışındaki bir mezarlığın yerini ve özelliklerini öğretecek niteliktedir.

Sayın Arıbaş bahçesine bitişik durumdaki tarlasında önümüzdeki kazı mevsiminde bir sondaj yapmamıza izin verdi. Gösterdiği örnek davranıştan dolayı kendisine bir kez daha teşekkürlerimizi sunarız.

(6) M.G. Drahor, "Acemhöyük Özdirenç ve Doğal Uçlaşma Çalışmaları 1992" XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı. (Baskıda).

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

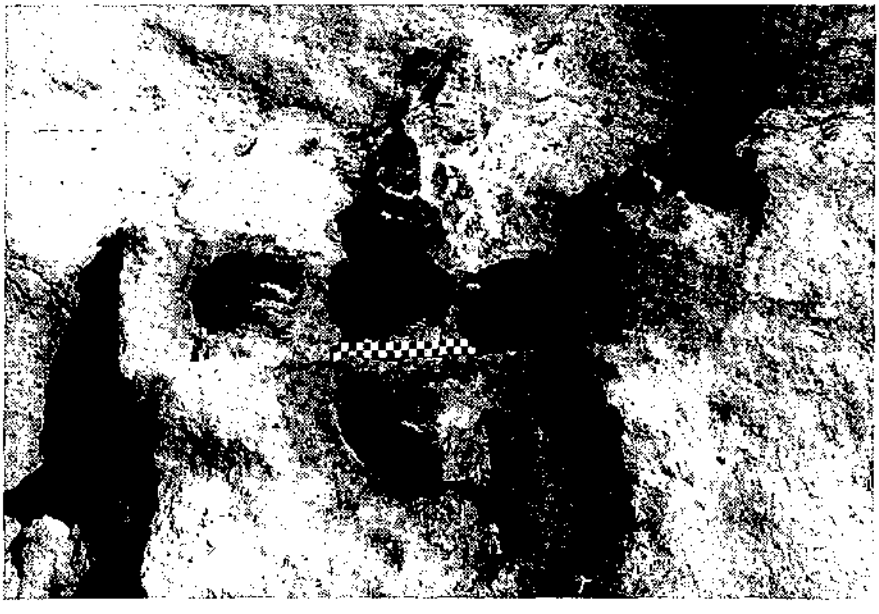

Resim: 4

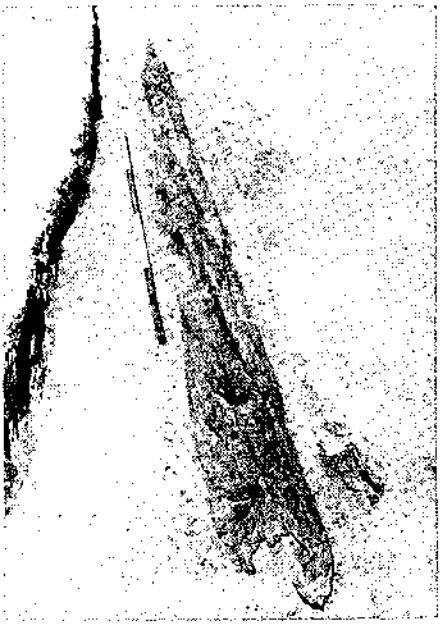

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

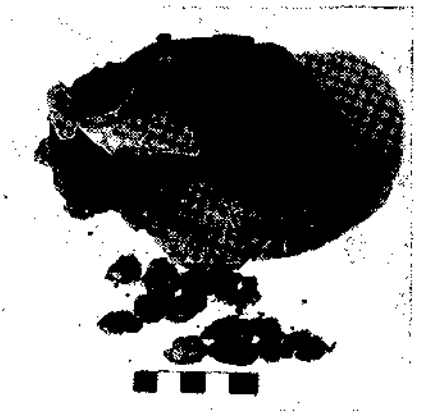

Resim: 8

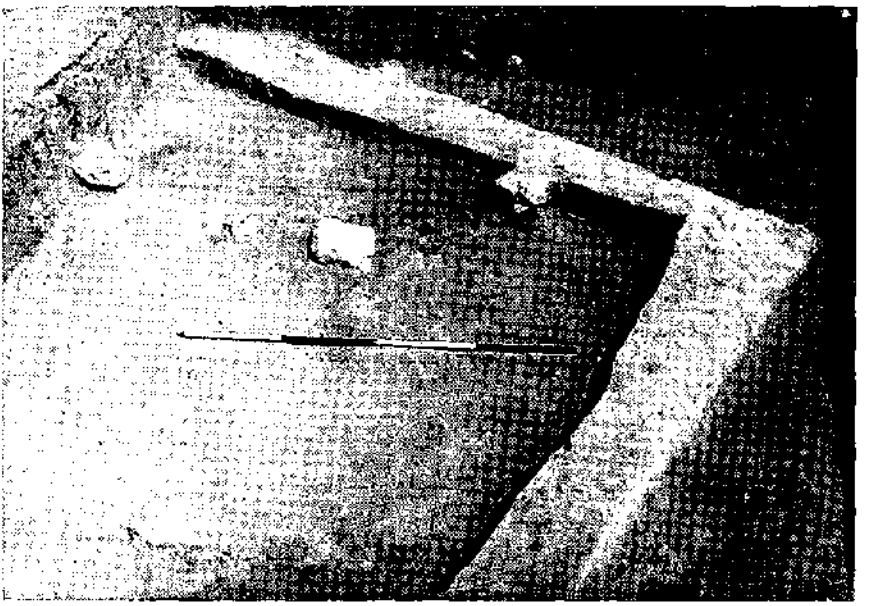

Resim: 9

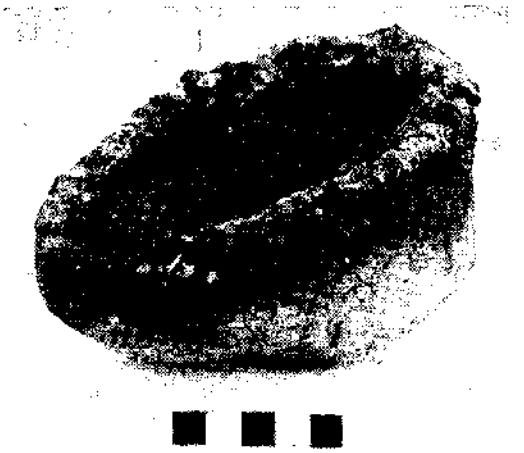

Resim: 10

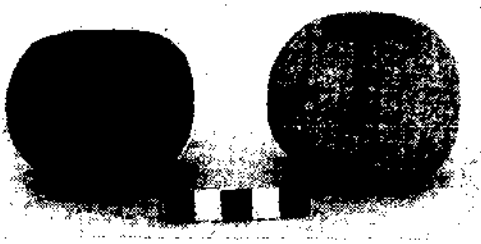

Resim: 11

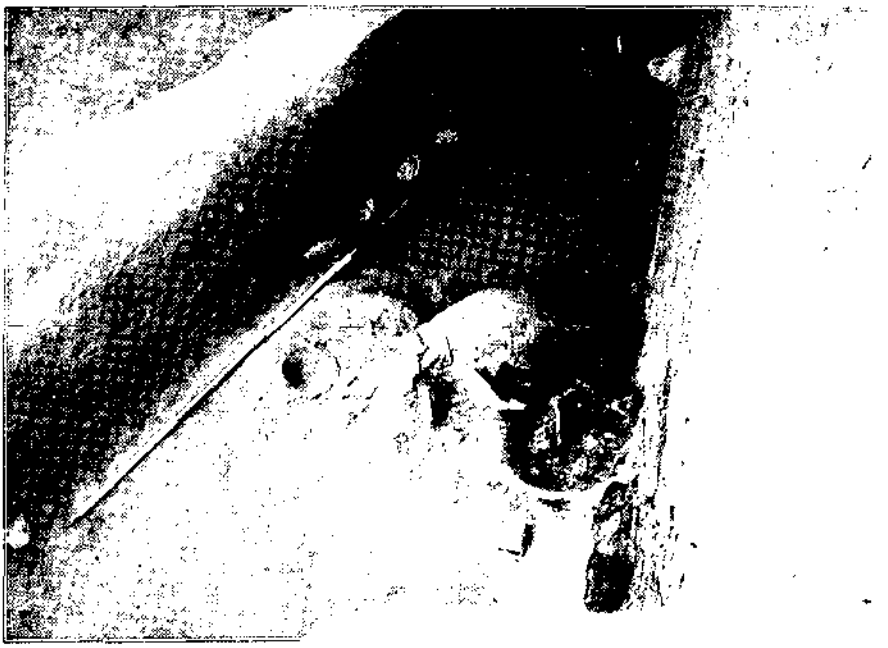

Resim: 12

ZANK HÖYÜK KURTARMA KAZISI - 1992

*Hüseyin SEVER**

Zank Höyük kurtarma kazısı 24 Ağustos-18 Eylül 1992 tarihleri arasında, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 15/05/1992 gün 2834 sayılı olurları ile, Nevşehir ili, Avanos ilçesi, Sarılar kasabası sınırları içinde bulunan Zank Höyük'te sürdürülmüştür.

Zank Höyük: Nevşehir ili, Avanos ilçesine bağlı olan Sarılar hudutları dahilinde ve adı geçen kasabanın 4 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Höyüğün doğusunda Ankara-Kayseri karayoluna ulaşan ve Sarılar kasabasını Topaklı kasabasına bağlayan 10 km uzunluktaki asfalt yol bulunmaktadır (Şekil: 1).

T.C. kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Nevşehir Müzesi adına yapılmakta olan kazıya, Nevşehir Müzesi Müdürü Seracettin Şahin'in de zaman zaman kazı ekibine iştirak etmelerinin yanında, Müze Müdür Yardımcılarından Arkeolog Halis Yenipınar, Arkeolog ve Araştırmacı Murat Ertuğrul Gülyaz'ın devamlı katılmaları ile, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyelerinden Y. Doç. Dr. Hüseyin Sever'in ilmî sorumluluğu nezdinde başlanmış ve yürütülmüştür.

Kurtarma kazısına ayrıca, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü araştırma görevlilerinden Hasan Ali Şahin, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi mezunlarından Arkeolog Yusuf İyi ve Arkeolog Musa Serdem, ikinci sınıf öğrencilerinden: Gülay Baltacı, Ozan Öcal, Suat Emre; Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, üçüncü sınıf öğrencilerinden: Ayşe Akman, Saniye Çifteler; İkinci sınıf öğrencilerinden: Remzi Kuzuoğlu katılmışlardır.

* Yrd. Doç. Dr. Hüseyin SEVER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sıhhiye/ANKARA.

Kazı ekibimiz, Sarılar kasabasının, Topaklı'ya giden yol güzergâhındaki ve Zank Höyük'e 2 km uzaklıkta bulunan ve Nevşehir Valiliği tarafından temin edilmiş olan üç katlı yeni binada barınmaktadır. Buradan kazı yerine gidiş ve dönüşler otuzar dakikalık zamanla yaya olarak gerçekleştirilmektedir.

Kurtarma kazımıza katkılarından dolayı Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü başta olmak üzere, Nevşehir Valiliği'ne, Müze Müdürü başta olmak üzere, bütün müze mensuplarına, Sarılar Belediye Başkanı Sayın Nusret Altıok ve görevli personeli ile, âlicenap kasaba halkına burada kazı ekibimiz adına teşekkürü bir borç biliriz.

Ankara Kültepe Tabletleri Neşriyat Heyeti'nin çalışmaları sırasında M.Ö.2000-1750 yılları arasında Anadolu'da kurulmuş olan "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" adı verilen ve yapılmakta olan sistemli kazılar sayesinde bugün sayıları 18.000'lere ulaşmakta olan bu devre ait çivi yazılı belgelerde çok sık geçmekte olan, Karum ve Wabartum adı verilen ticaret merkezlerinden bazılarının lokalizasyon çalışmalarından yola çıkarak, 1990 yılında araştırma ekibimiz tarafından yapılmış olan yüzey araştırmaları sonunda Zank Höyük, gerek konumu itibariyle, gerekse aşırı derecede tahribata uğraması yüzünden öncelik kazanmıştır[1].

Zank Höyük'te kazı çalışmalarına 1991 kazı mevsiminde "güney terası açması" ve "doğu eteği açması" olarak adlandırılan alanlarda maddî desteğin az olması yüzünden onar işçi ile başlanmıştı. Yine maddî imkânsızlıklar sebebiyle höyüğün topoğrafik plânkaresi 1992 kazı mevsimine ancak yetişebildiğinden 10x10 luk açmaları tesadüf eseri olarak çok az farklarla ve hatalarla 1991 kazı raporunda da görüleceği üzere plânkarelere intibak ettirilmiş bulunmaktadır[2].

Zank Höyük'te 1992 kazı mevsiminde çalışmalarımıza geçen yılda olduğu gibi bu kazı mevsiminde de J/15-16 plânkarelerde devam edilmiş olup, maddi imkânsızlıklar yüzünden sadece 10 işçi ile sürdürülmüştür.

1991 kazı mevsiminde 3.20 m derinliğe kadar inilmiş olan adı geçen plânkaredeki bu mevsimdeki çalışmalarımızla 4.60 metreye kadar inilmiştir.

---

(1) E. Bilgiç-H. Sever-C. Günbattı-S.Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri (Ankaraner Kültepe-Tafeln) I.T.T.K. Basımevi, Ankara-1990; H.Sever-S.Bayram-S.Çeçen-Ş.Menekşe, 1990 Yılı Nevşehir, Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması. IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Çanakkale: 27-31 Mayıs 1991.

(2) H.Sever, Zank Höyük Kurtarma Kazısı-1991, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, cilt. I, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 25-29 Mayıs 1992, s. 247-257.

Demir Çağı'na ait III. yapı katının Hellenistik ve Roma dönemi yapı katlarının altında oldukça tahrip olmasına rağmen, bu tabakanın 2 safhalı olduğu anlaşılabilmiştir. J/16 plânkerede açığa çıkarılan III/b yapı katına ait küçük odanın kerpiç duvarları ve taş taban döşemesi kısmen korunmuş durumdadır (Resim: 1).

J/15 Plânkerede Ele Geçen Envanterlik Eserler

Mermerden üçgen şeklinde kap (Zk/92-1), pişmiş topraktan ağırşaklar (Zk/92-2, Zk/92-3, Zk/92-18, Zk/92-36); sileksten contuklu nesne (Zk/92-12); kemikten obje(Zk/92-22); kemikten ağırşak (Zk/92-33); fayanstan boncuk (Zk/92-34).

J/16 Plânkerede Ele Geçen Envanterlik Eserler

Pişmiş toprak ve taştan ağırşaklar (Zk/92-4, Zk/92-5, Zk/92-7, Zk/92-8, Zk/92-9, Zk/92-15, Zk/92-16); taştan ağırşaklar (Zk/92-6, Zk/92-10, Zk/92-20, Zk/92-32, Zk/92-35, Zk/92-37, Zk/92-38); kemikten obje (Zk/92-11); kemikten ağırşaklar (Zk/92-14, Zk/92-19); sileksten dilgi (Zk/92-13); pişmiş topraktan çömlek (Zk/92-21: Çömlekcik, pişmiş toprak, Demir Devri, yükseklik:21,6 cm., genişlik:14,6 cm. J/16 plânkarenin III. kat ocağı. 3.70 metre derinlikte bulunmuş olup, ağır dönen çarkta şekillendirilmiş, kahverengi hamurdan, üzeri oldukça isli, kabın ağız kısmı kulpun solundan hafif dışarı taşkın, kısa boyunlu, şişkin dibe doğru daralan gövdeli, oldukça küçük diplidir. Eser parçalar halinde ele geçirilmiş olup, sonradan yapıştırılmıştır (Resim: 2-3).

Çömlek (Zk/92-40): Pişmiş toprak, Demir Devri, yükseklik 15.3 cm., ağız çapı:18.7 cm., kenar çapı 21.6 cm. J/16 plânkarenin III/b yapı katı tandırından. 4.55 metre derinlikte ele geçirilmiştir. Pişmiş topraktan, koyu kahverengi hamurlu, üzeri oldukça isli, hafif dışa çekik yuvarlak ağız kenarlı, ağız kenarında ufak bir kabartı vardır. Çift kulpun birisi ağız kenarından, diğeri ise, gövdeden bağlantılıdır. Yuvarlak dışa taşkın gövdeli olup, dipsizdir. Eser, parçalar halinde ele geçirilmiş olup, sonradan restore edilmiştir. Yer yer eksik parçaları vardır (Resim: 4-5). Cam ve fayanstan boncuklar (Zk/92-23, Zk/92-26, Zk/92-27); bakırdan saç iğneleri (Zk/92-28), pişmiş topraktan çift kulplu vazo (Zk/92-41): Demir Devri, yükseklik: 22.8., ağız çapı: 12.8 cm, genişlik: 16.5 cm J/16 plânkarede, III/b duvarları arasında 4.55 metre derinlikte, pişmiş topraktan, bej hamurlu, iri kum ve mika katkılı, perdahı yer yer dökülmüş, yuvarlak dışa çekik ağzın bir kısmı eksik, kısa silindirik boyunlu, şişkin gövdeli, karşılıklı çift yatay kulplu ve sivri diplidir. Omuzdan dip kısmına kadar koyu kahverengi boya ile nakışlıdır. Omuz ve gövdede çift sıralı üçgenler, ince

ve kalın hatlı kafes motifleri bulunmaktadır. Vazo parçalar halinde elde edilmiş olup, restore edilmiştir. Yer yer eksikleri vardır.

Steatitten damga mühür (Zk/92-24): Demir devri. yükseklik:1.2 cm. yüzey genişliği: 1.3 cm. J/16 plânkarenin III. kat temellerinde 3.80 metre derinlikte, koyu gri taştan (steatit), mührün yüzeyi kare şeklinde olup tutamağı ip ile boyna asmak üzere deliklidir. Mührün yüzeyinde kapalı zarf motifi bulunmaktadır (Resim: 10-11).

Steatitten silindir mühür (Zk/92-25): Demir Devri, çapı: 1 cm uzunluğu: 2.7 cm J/16 plânkarenin, III. kat taban döşemesinde, 3.80 metre derinlikte, koyu gri taştan (steatit). Silindir biçimde, ortası düzensiz deliklidir. Mühür yüzeyinde çift sıra bant içinde oldukça stilize olarak yapılmış bir insan tasviri yeralmaktadır. İnsanın başı belirgin olmayıp, çenesi ileriye doğru sivri bir biçimde uzantılı, üçgen vücutlu, ince uzun bacaklı, ayak uçları yukarıya doğru kalkık, elindeki bir sopa ile dizilmiş olan balıkları taşımaktadır. Yanıbaşında yine damga mühür baskısında olduğu gibi, kapalı zarfa benzeyen bir motif, bu motifin yanında da başı yukarıya doğru kalkık balık motifi bulunmaktadır (Resim: 10-11).

1992 kazı mevsiminde de maddî imkânsızlıklar yüzünden, kurtarma kazımız kısa sürmüş olup, çıkan eserlerin topluca resimlerini burada vererek, ileriki yıllarda daha verimli sonuçlar alabilmek ümidindeyiz (Resim: 12).

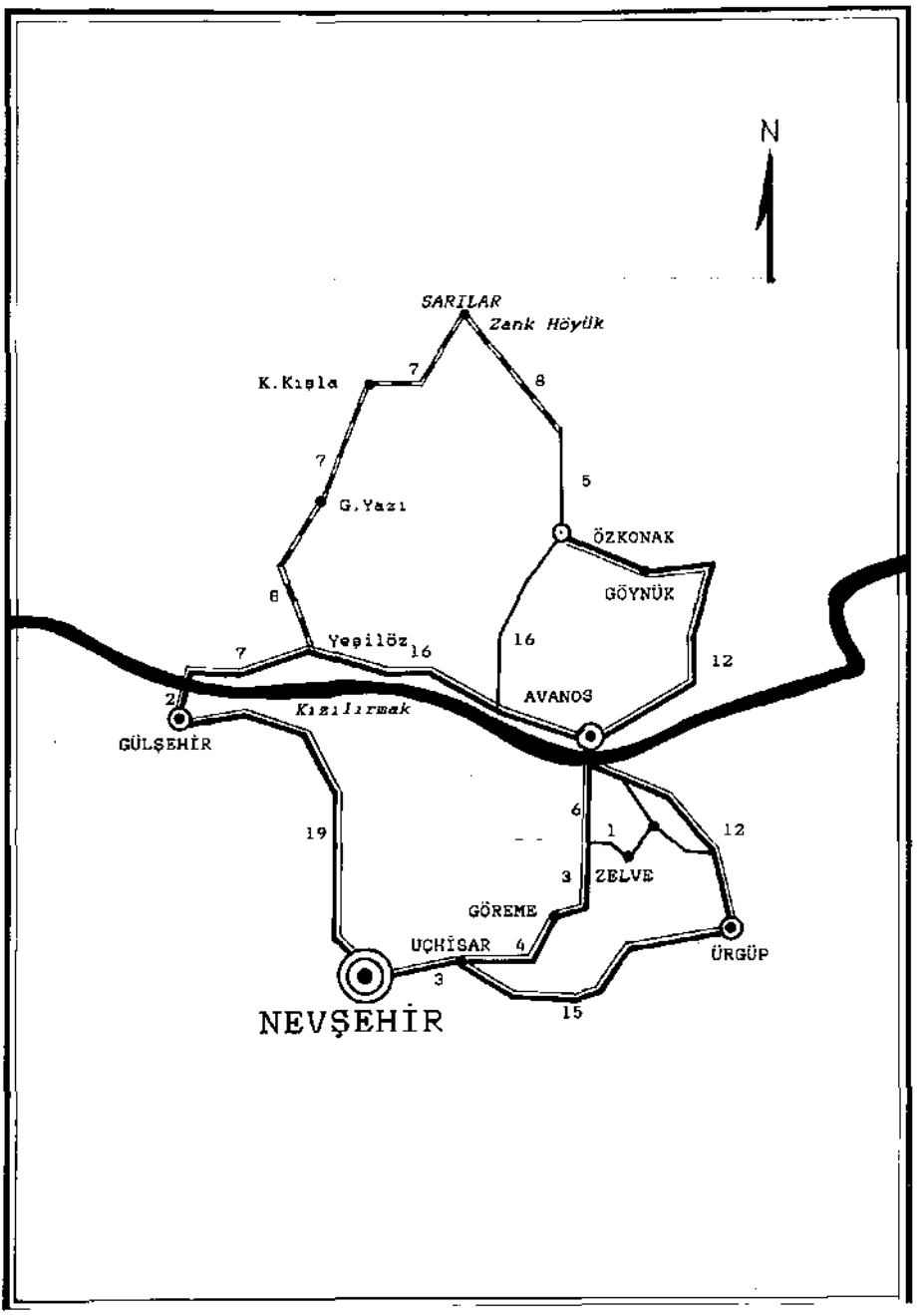
N
SARILAR
Zank Höyük
K.Kışla
7
8
7
5
G.Yazı
ÖZKONAK
GÖYNÜK
8
Yeşilöz
16
16
12
7
2
Kızılırmak
AVANOS
GÜLŞEHİR
6
19
1
12
3
ZELVE
GÖREME
UÇHİSAR
4
ÜRGÜP
3
15
NEVŞEHİR

Şekil: 1

Resim: 1- CJ/15-16 plânkaresi

Resim: 2- J/16 plânkaresi

Resim: 3- J/16 plânkaresi

Resim: 4- J/16 plânkaresi

Resim: 5- J/16 plânkaresi

Resim: 6- J/16 plânkaresi

Resim: 7- J/16 plânkaresi

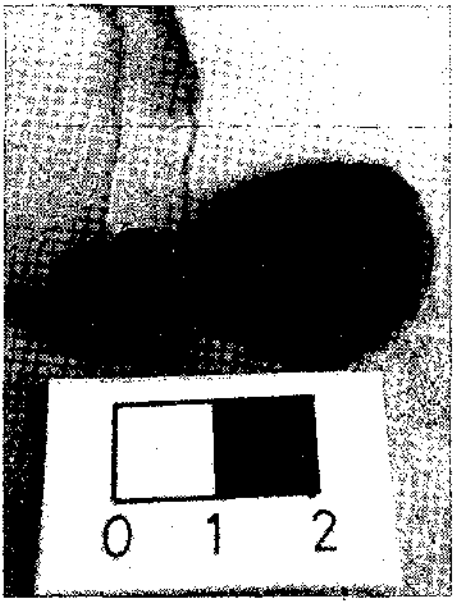

Resim: 8- J/16 plânkaresi

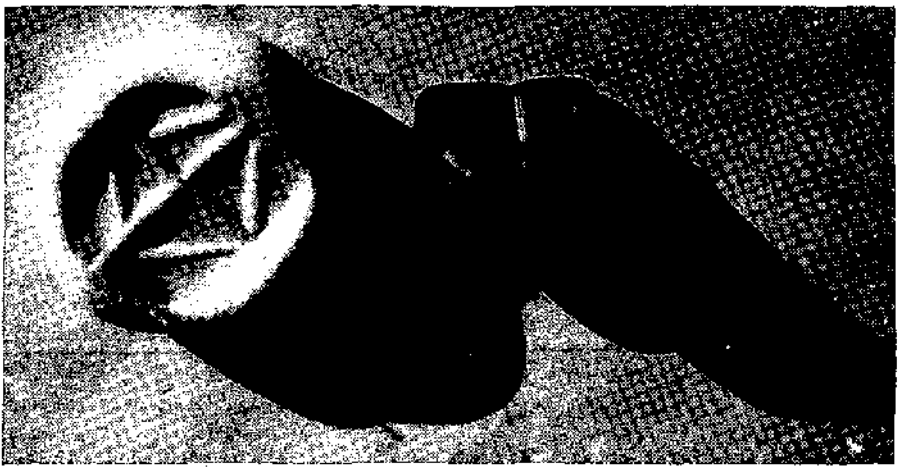

Resim: 9- J/16 plânkaresi

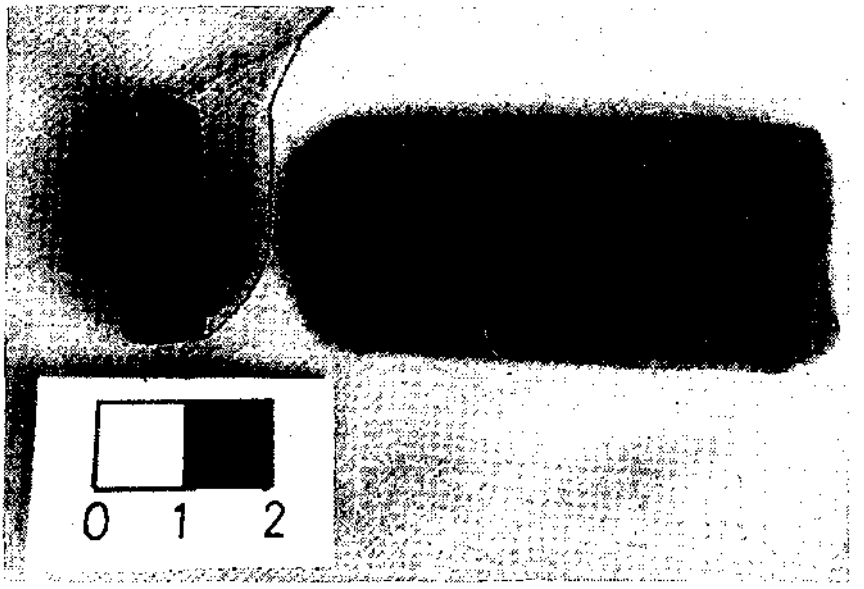

Resim: 10- J/16 plânkaresi

Resim: 11- J/16 plânkaresi

Resim: 12- Eserlerin toplu resmi, J/15-16 plânkaresi

KONYA-KARAHÖYÜK 1992 KAZISI

*Sedat ALP**

Uzun yıllardan beri bazı aralıklarla sürdürülen Konya-Karahöyük kazısı 5 Temmuz 1992 tarihinde başlamış, 11 Ağustos 1992 tarihinde sona ermiştir. Başkanlığım altında yürütülen kazıda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden Yrd. Doçent Dr. Sedat Erkut ile Arş. Gör. Turgut Yiğit görev almışlardır. Kazı ekibimizde ayrıca D.T.C. Fakültesi öğrencilerinden Cevdet Merih Erek, Sevda Özer, Kemal Bitiş ve Coşkun Yerlikaya çalışmışlardır. Bütün arkadaşlarıma titiz çalışmalarından ötürü şükranlarımı sunarım.

1992 yıllında Karahöyük'te höyüğün doğu kısmında bulunan X açmasının kuzeyinde araştırma alanını genişlettik (Plân: 1). Üzerinde 1984 yılından beri çalıştığımız ve araştırmalar yaptığımız tapınağın kuzeydoğu sınırının bir kısmını 1991 yılında meydana çıkardığımız bir yol ile kısmen saptamıştık. Bu yolun kuzeybatı ve doğu kısımlarında kısmen kuvvetli kerpiç mimari ile karşılaşmış isek te, orta alanda sağlam bir zeminden, birinci kata ait kısmen harabolmuş at nalı biçiminde bir altar ile bunun güneydoğusunda 2. kata ait aynı biçimde bir altardan başka her hangibir mimari kalıntıya rastlamadık. Bu alanda yol boyunca daha önce harabolmuş bir duvar ile yoldan bu alana açılan bir kapının varlığı düşünülebilir. Bulunan altarlar bu alanın birinci ve ikinci katlarda kutsal birer bölge olduğunu göstermektedir.

Açmanın kuzeybatısında daha önce meydana çıkardığımız yol kısımlarının aralarındaki bağlantı kısmını da kazarak meydana çıkardık ve açmanın planını biraz daha geliştirebildik. Ayrıca bu yolun güneydoğusundaki kazılmamış alanı zamanın elverdiği ölçüde araştırdıysak da mimari kalıntılara henüz rastlayamadık.

Karahöyük'te 1992 yılında buluntular bakımından pek şanslı olmadık. Elde ettiğimiz küçük buluntular arasında en dikkate değer eser I. ta-

* Ord. Prof. Dr. Sedat ALP, Çankaya Cad. No: 18/6 Çankaya-ANKARA.

bakada bulunan 4,4 cm çapındaki bronz bir halkadır (Resim: 1). Tam olarak ele geçmiş olan halkanın iki yanında dışa bakan birer domuz başı görülmektedir. Domuz başlarının kulakları, gözleri ve dişleri belirgin bir biçimde işlenmiştir. Eserin neye yaradığını kesinlikle belirleyemedik ve benzer eserlerin varlığını henüz saptayamadık.

Seramik buluntuları arasında ele geçen bir "çaydanlık" (Resim: 2) ile bir kantaros (Resim: 3) Kızılırmak bölgesi ile sıkı bağlantıları pekiştirmektedir. Ayrıca eskiden bulunan örneklerden biraz farklı olan bir ördek ritonu anılmaya değer.

Mühür damgalı eserler arasında başka yıllarda olduğu gibi muz biçimli "dokuma" ağırlıkları çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunların yanında ayrıca mühür damgalı ya da markalı seramik parçaları da anılmalıdır.

Başka yıllarda örnekleri sıkça görülen mühür damgalı kap kapatmalarından 1992 yılında yalnız bir adet bulunmuştur. 20 envanter no lu olan ve bej toprak rengindeki bu eserin üzerinde kaidesi yuvarlak bir damga mührünün üç baskısı vardır. Oldukça iyi korunmuş olan bir baskının orta alanında sekiz yapraklı bir rozet görülmektedir. Rozet bir giyoş bandı ile çevrilmiştir. Giyoş bandının orta ve dış alanları birer nokta ile doldurulmuştur. Bu mühür damgası ile eskiden bir çok bezerleri bulunmuş olan Karahöyük mühürlerine bir yenisi daha eklenmiştir.

Plân: 1

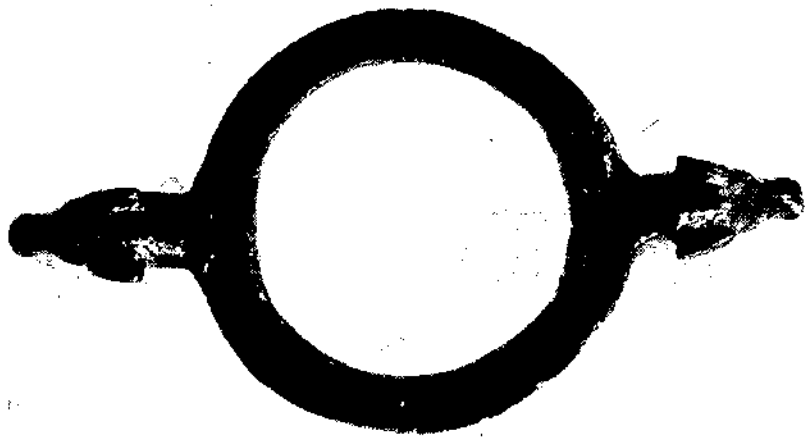

Resim: 1

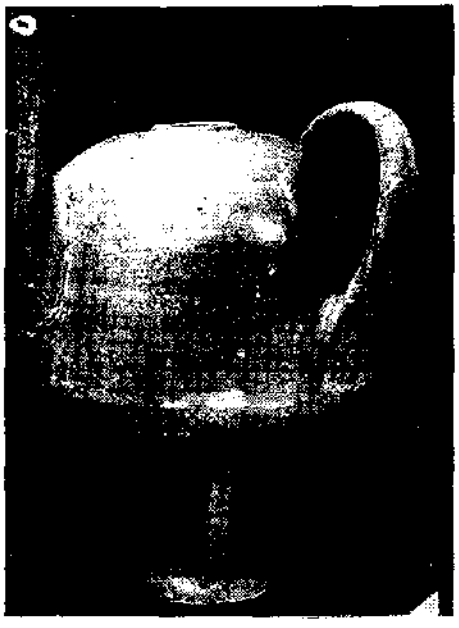

Resim: 2

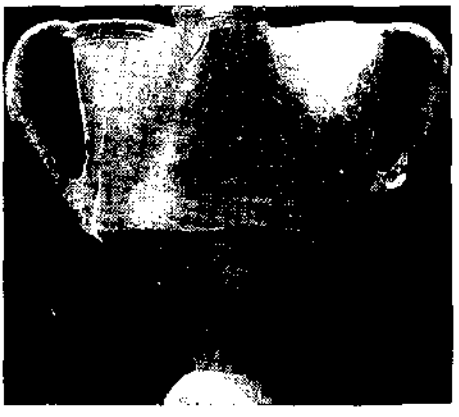

Resim: 3

1992 YILI KAMAN-KALEHÖYÜK KAZILARI

*Sachihiro OMURA**

1992 yılı Kaman-Kalehöyük kazıları, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına, 15 Haziran-28 Eylül 1992 tarihleri arasında aralıksız olarak gerçekleştirildi. Kazının şeref başkanı, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi Başkanı Prens Takahito Mikasa, Kazı Başkanı Prof. Dr. Masao Mori'dir. Kazı heyeti Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi'nden Arkeolog Dr. Sachihiro Omura, Ankara Üniversitesi'nden doktora öğrencisi Masako Omura, Münih Üniversitesi öğrencilerinden Daisuke Yoshida, Mamoru Yamashita, Berlin Üniversitesi doktora öğrencisi Kimiyoshi Matsumura, Harvard Üniversitesi doktora öğrencisi Hitomi Hongo, Tsukuba Üniversitesi'nden Doç. Dr. Yutaka İkeda, Kyoto Üniversitesi'nden Doç. Dr. Kazumichi Katayama, Konservator Gleen Wharton, Carrol Scott, Restoratör Juniichi Mori ve Fotoğrafçı Takao Aoki'dan oluşmaktadır. Bakanlık temsilcisi olarak, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Şubesi'nden Arkeolog Kemal Sertok 15 Haziran-4 Ağustos 1992, aynı şubeden Arkeolog Fikri Kulakoğlu 5 Ağustos-28 Eylül 1992 tarihleri arasında görev almışlardır. Keşif edilen 70 eser 28 Eylül 1992 tarihinde Kırşehir Müzesi'ne teslim edilmiştir. 1992 yılı Kaman-Kalehöyük kazılarının yürütülmesini sağlayan kazı heyeti üyelerine, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Özellikle, her zaman olduğu gibi, Kaman-Kalehöyük çalışmalarının her aşamasında bilimsel yardım ve ilgisini sürdüren Hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e içtenlikle teşekkürlerimizi sunarız.

1992 yılı Kaman-Kalehöyük kazıları, kuzey ve güney açmalarda, 18 plânkarede yürütüldü (Resim: 1). Bu yılki kazıların amacını üç noktada toplayabiliriz.

1) Kuzey açmada, 1986 yılında başlayan Kaman-Kalehöyük'ün stratigrafisini tespit etme çalışmalarını sürdürmek,

* Sachihiro OMURA, The Middle Eastern Culture Center in Japan, 3-10-31 Chsawa Mitaka-Shi 181 JAPONYA.

2. Kuzey açmada belirlenmiş olan yapı katlarını 1991 ve 1992 yılında yeni açılan plankarelerde de kontrol etmek,

3. Güney açmada Osmanlı Dönemi ve Demir Çağı'nın mimarlık eserlerini, bir bütün halinde incelemek ve yerleşim planını araştırmak.

I. Kazı Açmaları

Kuzey Açmada 21 Plânkare (10mx10m)'de kazı çalışmalarına devam edilmiştir. 0. Plânkare (XLVI-54,55, XLVII-54,54G), I. Plânkare (XLIV-54,55., XLV-54,55G), II. Plânkare (XLII-54,55., XLIII-54,55G), III. Plânkare (XL-54,55., XLI-54,55G), IV. Plânkare (XXXVIII-54,55., XXXIX-54,55G), V.Plânkare (XXXVI-54,55., XXXVII-54,55G), VI. Plânkare (XXXIV-54,55., XXXV-54,55G), VII. Plânkare (XXXII-54,55., XXXIII-54,55G), XII. Plânkare (XLVIII-54,55., XLIX-54,55G7, XIII. Plânkare (XL-52., XLI-52G), XIV. Plânkare (XXXVIII-52., XXXIX-52G), XV. Plânkare (XXXVI-52, XXXVII-52G), XVI. Plânkare (XXXIV-52., XXXV-52G), XVII. Plânkare (XL-56,57, XLI-56,57G), XVIII. Plânkare (XXXVIII-56,57., XXXIX-56,57G), XIX. Plânkare (XXXVI-56,57., XXXVII-56,57G), XX. Plânkare (XXXIV-56,57, XXXV-56,57G), XXI. Plânkare (XLVI-56,57, XLVII-56,57G), XXII. Plânkare (XLIV-56,57., XLV-56,57G), XXIII. Plânkare (XLII-56,57G), XXIV. Plânkare (XLVIII-56,57., XLIX-56,57G), XXV. Plânkare (XLII-52, XLIII-52G), XXVI. Plânkare (XLIV-52., XLV-52G)'larda araştırıldı (Resim: 1).

Güney Açmada ise, 9 Plânkarede kazı çalışmalarına devam edildi. XXVII. Plânkare (LVI-52.53., LVII-52-53G), XXIX. Plânkare (LIV-52,53., LV-52,53G), XXXIII. Plânkare (LVI-50,51., LVII-50,51G), XXXIV. Plânkare (LIV-50,51., LV-50,51), XL. Plânkare (LVIII-54,55., LIX-54,55G), XLVI. Plânkare (LVI-54,55., LVII-54,55G), XLIX. Plânkare (LIV-56,57., LV-56,57G), L. Plânkare (LII-54,55., LIII-54,55G), LI. Plânkare (LII-52,53., LIII-52,53G)'lar araştırıldı (Resim: 1).

Kuzey Açma'da I. Kat XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV ve XXVI. Plânkarelerde; II. Kat 0, I, II, VI, VII, XII, XIII, XIV, XVII, XVIII, XIX ve XX. Plânkarelerde; III. Kat III, IV, V. Plânkarelerde araştırıldı. Güney Açma'da, I. Kat XL, XLVI, XLIX, L ve LI. Plânkarelerde, II. Kat XXVII, XXIX, XXXII, XXXIV. Plânkarelerinde kazıldı.

II. Kuzey Açma Mimarlığı

I.I. Kat Mimarlığı (Resim: 2)

XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI plânkarelerde I. kat mimarlığı üzerinde çalışmalara devam edildi. 1991 yılında XXI ve XXIII plânka-

relerde açığa çıkarılan R.75 nolu odanın XLIV-56G'teki kuzey duvarı ve onun hemen güneyinde doğu-batı istikametinde uzanan tek taş sıra halindeki duvarı da gün ışığına çıkarıldı. Aynı gridteki bu odanın tabanı da bulundu. Ancak bu taban, XLIV-56G'te açığa çıkarılandan 10 cm daha yüksektir.

R.75 no lu odanın hemen kuzeyinde, XXIII plankarede aynı mimari komplekse bağlı olan R.93 ve R.105 nolu odalar açığa çıkarıldı. R.93 nolu odanın kuzey ve güney duvarları tek taş sıra, batı duvarı tek sıra ve bir kısmı iki sıra, doğu duvarı ise iki sıra taş halindedir. Doğu duvara paralel olarak, kuzey-güney doğrultusunda, taban üzerine bir sıra halinde taşlar dizilmiştir. R.93'ün iç tabanı ile dış tabanı arasında yaklaşık 1 m seviye farkı görülmektedir. Yani R.93'ün, bodrum tipinde olduğunu söyleyebiliriz. R.93 nolu odanının güneyinde R.105 nolu oda açığa çıkarılmıştı. Güneydoğu ve batı duvarları tek sıra taş halindedir. Ancak kuzey duvarı R.93 nolu oda tarafından tahrip edilmiştir. R.105 nolu odada da iç tabanı ile dış tabanı arasında yaklaşık 1 m lik bir fark vardır. Bu oda'nın güneybatısında birkaç tane çukur kazıldı. Burada seramik parçaları ve kül kalıntıları bulundu. Ancak bu çukurların bir kısmının R.105 nolu oda tarafından tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Bu çukurların seviyesi ile R.75 oda'nın dış taban seviyesi aynıdır. Dolayısıyla, R.75 ile R105 nolu odalarının güneybatısındaki çukurlar ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. Yani, R.75 nolu mimari kompleksinin, R.93 ve R.105 nolu mimari kompleksden daha erken olduğu anlaşılmıştır. R.75 mimari kopleksinin kuzey bölümünde R.77 ve R.100 nolu odalar açığa çıkarıldı. İkisi de bodrum şeklindedir. R.77 nolu odanın kuzey ve güney duvarları çift sıra taş, batı duvarı ise tek sıra taş halindedir. Kuzey ve güney duvarının bitiminde toplam dört tane yarı dairesel kalıntılara rastlandı. Bunların içinde yumuşak toprak vardı. Bu kalıntılar, I katın 1, 2 yapı katlarında sık sık görülmektedir. R.100 nolu oda'nın batı duvarı da tek sıra taş halindedir. Bu batı duvarının hemen hemen ortasında yarı dairesel şekilli bir ocağa H.94'de rastlandı. Ocağın tabanında kül yerinde duruyor, duvarı üzerinde is izleri görülüyordu. R.77 ve R.100 nolu odaların dış tabanında içleri kül dolu 8 tane çukur ortaya çıkarıldı.

XXV., XXVI. plânkarede de I. katda çalışmalara devam ettik. XXV. plânkarede R.94 ve R.95 nolu odalar açığa çıkarıldı. R.94 nolu oda'nın doğu, batı ve güney duvarları çift sıra, kuzey duvarı tek taş sıra halindedir. Kuzey duvarın tam ortasında tabanı taş döşeli H.84 ocağı görüldü. Üzerinde is izleri vardı. Tabanı çok sağlam durumdadır. R.95 nolu odanın, batı duvarı çift sıra taş halindedir. Ancak doğu ve güney duvarları bulunamadı. Batı duvarın bitişiğinde dörtgen şekilli taşla çevrilmiş bir kalıntıya rastlandı. R.95 nolu odanın tabanı da çok sağlam durumdadır.

XXVI. Açmada yapılan kazılarda I. kata ait 3 yapı katı açığa çıkarıldı. 1. yapı katı R.110 nolu oda ile temsil edilmektedir. Bunun kuzey-güney istikametinde uzanan 7m uzunluğunda, 50 cm yüksekliğindeki doğu duvarı kazıldı. Güney ve kuzey duvarlarının yalnız doğu köşeleri açığa çıkarıldı. Doğu duvarı tek sıra taşlarla örülmüştür. Oda içine bakan yüzü daha düzenlice ve büyükce taşlarla yapılmış. R.110 nolu odanın güney duvarı, iri taşlar kullanılarak oluşturulmuştur. Bu odanın içinde, önünde tandır olan ocağın (H.103) yanında bir çukur (P.766) ve odanın kuzeyinde ayrı bir çukur daha bulundu. 2. yapı katı, R.3 nolu oda ile temsil edilmektedir. 1986 yılında kazılan I. plânkaredeki bu odanın ancak doğu duvarı ve kuzey duvarının bir kısmı açığa çıkarılmıştı. XXVI. Plânkarede kazılan diğer duvarlarla birlikte bu odanın da tamamı açığa çıkarılmış oldu. Oda içinde P.812 çukur görüldü. Odanın bağlı bulunduğu kompleks, kuzey I. açmada 1. yapı katında da incelendi. 3. yapı katına ait olarak R.114 nolu oda ve 1986 yılında bir kısmı açığa çıkarılmış olan R.4 nolu oda ortaya çıkarıldı. Güney kesimin 1. ve 2. yapı katlarında tahrip edildiğini düşündüğümüz bu odanın taş temelleri üzerinde kerpiç sıralarını da görmek mümkün oldu. Yaklaşık 45x20x10 cm boyutundaki kerpiçler en az, iki sıra olarak uzunlamasına, taş temel üzerine örülmüştür.

2. II. Kat Mimarlığı (Resim: 3)

II. kat kazılarında O, I, II, VI, VII, XII, XIII, XIV, XVII, XVIII, XIX, XX ve XXI plânkarelerinde, genel olarak 3 yerde devam ettik. 1986'dan 1991'e kadar sürdürülen bu kazılarda, mimari kalıntıların özelliğine ve ele geçen küçük buluntulara göre, ikinci katta dört evre, yani yukarıdan aşağıya doğru, IIa, IIb, IIc ve IId evreleri tespit edildi.

IIa evresi çalışmalarına XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX ve XX plânkarelerinde devam ettik. XIII, XIV, XV, XVI plânkarelerinde, I. kat mimari kalıntılarının tümünü kaldırarak, kazıyı sürdürdük. Yaklaşık 30 cm kazdıktan sonra IIa evresine ait mimari kalıntılar görülmeğe başladı. Kuzey-güney istikametinde uzanan sarı renkli kum blok taşlardan oluşan uzun bir duvara ve XLI-52G'de doğu-batı istikametinde de aynı tür taşlarla inşa edilmiş ayrı bir duvara rastlandı. Bu iki duvar arasında bir bağlantı tespit edilemedi. Bunlar, 1986 yılında kuzey III plânkaresinde ortaya çıkarılan IIa'ya ait mimari kalıntıların oluşturduğu kompleks ile hemen hemen aynı seviyede oldukları halde, aralarında esaslı bir bağlantı yoktur. XVII, XVIII, XIX, XX. plânkarelerde, 1991'de açığa çıkarılan I. kata ait mimari kalıntıları kaldırarak kazıyı sürdürdük. Yaklaşık 20 cm kazdıktan hemen sonra, IIa evresinin mimari kalıntılarına rastladık. XVII. plânkarede sarı renkli kum taşlarıyla inşa edilen kısa duvarlar ve

ayrıca çukurlar açığa çıkarıldı. R.117 olarak adlandırılan mimari kalıntı, 1986'da III. plânkarede görülen R.17 nolu oda ile bir mimari kompleks oluşturabilir. XVIII. plânkarede de sağlam mimari kalıntılara rastlanmadı. R.118 nolu odanın kuzey ve doğusundaki iki kısa duvarı da tek taş sıra halindedir. Bunun batısında, XXXIX-56G'de R119 nolu oda vardır. Bunun kuzey ve batı duvarları çift taş sıra halindedir. Doğu ve güney duvarları ise bulunamadı. Muhtemelen, R.119 nolu odanın duvarları R.118 nolu oda tarafından tahrib edilmiş olmalıdır. XIX. ve XX. plânkarelerde, kuzeydoğuya bakan R.120, R.122, R.123 ve R.124 nolu odalar meydana çıkarıldı. Duvarlarında sarı renkli kum taşları bolca kullanılmıştır. Oldukça iyi durumdadırlar. Bu odaların, 1986'da kuzey açmada V. VI. plânkarede gözlenen R.20 ve R.21 nolu odaların devamı oldukları düşünülmektedir. XXI, XXIV plânkarelerde, R77, R100 nolu odaların dış tabanını kaldırarak kazıya devam edildi. XXIV. plânkarede Osmanlı dönemine ait iki mezara rastlandı. Bu mezarlar, 1991'de XII. plânkarede bulunan G.1, G.2, G.3 ve G.4 nolu mezarlar ile aynı seviyede ortaya çıkarılmıştır. 1992'de XLVIII-56G'de görülen G.6 ile beraber açığa çıkarılan ve kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan düzensiz kalın duvarın hemen kuzeyinde, yani XXI. plânkarede, aynı yöne bakan kalın bir duvar daha açığa çıkarılmıştır. Bu düzensiz duvarlar, 1990'da Kuzey I. plânkarede açığa çıkarılan kalıntılarla birleşebilir.

IId evresi 0, I, VI, VII, XII plânkarelerinde incelendi. 1990'da kazılan R.55 nolu odayı kaldırdıktan sonra kazıya devam edildi. 0. ve I. plânkareler arasında R.106 ve R.107 nolu odalar açığa çıkarıldı. Ayrıca R.106 nolu odanın doğu ve batı duvarlarının bir kısmı da kazıldı. Duvarlar tek sıra ufak boyutlu taşlarla inşa edilmiştir. Güney ve kuzey duvarları tahrip edilen yapının tabanı üzerinde siyah kül kalıntıları da vardır. Odanın tabanı da burada kesilmektedir. Yapının tabanı ve duvarları kuzey doğu istikametinde R.107 nolu oda tarafından tahrip edilmiştir. Bunun hemen yanında R.107 nolu oda açığa çıkarıldı. Yapı plan bakımından bodrum plânlı yapılar da olduğu gibi, dörtgen planlı ve tek odalı olarak toprak içine kazılarak inşa edilmiştir. Duvar yapımında kullanılan taşların boyutları farklıdır ve düzensizce yerleştirilmişlerdir. Güney duvarının bir kısmı, P.742 nolu çukur tarafından tahrip edilmiştir. Odanın içinde yangın sonucu kömürleşmiş ağaç parçaları vardır. R.107 nolu odanın güneydoğu köşesi içinde, in-situ olarak, tüm bir kaide ele geçti. O ve XII. plânkarelerde R.102 nolu oda kazıldı. Yapının özellikle O. plânkare içinde kalan kerpiç duvarları, altındaki bir sıra taş temel üzerine, inşa edilmiştir. Yapının güney kısmını oluşturan duvar, bodrum planlı yapılarda olduğu gibi, toprak kazılarak örülmüştür. Odanın iç kısmında, dört duvarı çevreler şekilde, seki vardır. Seki, taş temel üzerine sıkıştırılmış toprak ve bazı kısımlarda

kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. R.102 nolu odanın tabanı üzerinde, in situ olarak, iki kap bulundu. VI. ve VII. plânkarelerinde de IId'ye ait mimari kalıntılar üzerindeki çalışmaları sürdürdük. 1990'da kazılan IId'ye ait mimari kalıntıları kaldırdık ve kazıları sürdürdük. Doğu-batı istikametinde uzanan IId ye ait kalın bir duvarın hemen altında çok şiddetli bir yangın geçirmiş olan yapıya rastlandı. Tabanda birkaç tane direk çukuru görüldü. Bunların içinde yanmış ağaç parçaları vardı. Duvarları düzensizdir. XXXIII-55G'de açığa çıkarılan kuzey-güney doğrultusundaki düzensiz duvar IIa'ya ait olan şehir surunun altına girmiştir. Yani IIa'ya ait şehir suru inşa edilirken, IId'ye ait mimari kalıntılar tahrip edilmiş olabilir. Burada IId'ye ait çok sayıda boyalı çanak-çömlek parçaları derlendi.

3. III. Kat Mimarlığı (Resim: 4, 5)

III. kat mimarlığı üzerindeki çalışmalar III, IV, V ve XII nolu plânkarelerde yoğunlaştırıldı. III ve IV plânkarelerde 1991 yılında açığa çıkarılan kerpiç örülü küçük odaların tümünü kaldırarak kazıya devam ettik. III. nolu plânkarede 1991'de incelenen R.89 nolu yapı kalıntısını ve XLI-55G'deki H.80 nolu ocağı kaldırdık. Bunun hemen altından R.97 ve R.98 nolu odalar açığa çıkarıldı. R.97'nin ufak taşlarla örülmüş kuzey ve doğu duvarları görüldü. Taban üzerinde yanık izleri vardı. R.97 nolu odanın kuzeyinde R.98 nolu odayı kazdık. Bunun güney ve doğu duvarları sağlam durumda bulundu. Kuzey ve güney duvarlarını kazılan çukurlar tahrip etmiştir. R.97 ve R.98 nolu odalar arasında kısa taş duvarlar görülmektedir. Bu küçük mimari kalıntıların altında da tekrar R.97 nolu odaya yakın plan benzerliği gösteren ayrı bir mimari kalıntıya rastlandı. R.108 nolu oda olarak adlandırılan bu mimari kalıntının duvarları zayıftır. Temelleri, ufak taşlarla örülmüştür. Burada çark-yapımı çanak-çömlek ile beraber, el yapımı çanak-çömlek parçaları, bir arada ve çok sayıda bulunmaktadır. V nolu plânkarede doğu-batı doğrultusunda uzanan ve şiddetli bir yangın geçirmiş olan kalın bir duvara rastlandı. Bu duvarın iç kısmında, seki şeklinde, kerpiçle yapılmış bir kalıntı ve güneye doğru uzayan bir duvara rastlandı. Bu duvarlarla çevrili olarak R.96 nolu oda açığa çıkarıldı. Yaklaşık 7 mx5m ölçülerindeki odanın tam ortasında at nalı şeklinde bir ocak vardı. Bunun güneyinde ve hemen hemen aynı seviyede R.115 nolu odaya rastlandı. Bunun batı ve güney duvarlarının taş temelleri üstünden kerpiç örgü yükselmektedir. Yüksekliği yaklaşık 50 cm dir. Kuzey ve doğu duvarları sağlam durumda değildir. V. plankarede 1990'da incelenen IId ye ait mimari kalıntının hemen altında bir ocağı bulundu. Ancak ocağın bağlı olduğu mimari kalıntılarına ait hiç bir ize rastlanmadı. Ocağı kaldırdıktan sonra, XXXV-55G'de doğu-batı doğrultusunda uzayan çok sağlam bir duvar ve bunun da güneyinde, in-situ

halinde, iki pitos açığa çıkarıldı. Pitos ile duvar arasındaki taban korunmuş. XXXV-54G'de birkaç tane çukur görüldü. Pitos ve kesik duvar kaldırıldıktan sonra, aynı doğrultuda kalın bir duvara daha rastlandı. Bunun hemen batısında P.734 nolu çukur kazıldı. Duvarı bu çukur tahrip etmiş. Kesik duvarın hemen altında yangın tabakası içindeki R.109 nolu oda incelendi. Bu yangın tabakasının V. plankarede görülen R.96 nolu odanın yangını sonunda meydana geldiği anlaşıldı. Bu XXXVII-55G'nin doğu kesitinde de görülmektedir. Yani, R.109 nolu oda, R.96 nolu odanın yangın enkazı üzerine kurulmuştur. R.109 nolu odanın planı belli değildir. Yalnız güney ve batı duvarları açığa çıkarıldı. Kuzey ve diğer duvarları R.108 ve R.111 nolu odalar tarafından tahrip edilmiştir. R.109 nolu odanın güney duvarının temeli blok taşlarla örülmüş, üzerine çamur harçla ufak taşlar dizilmiştir. Yalnız bu odanın tabanı tam olarak kazılmamıştır. R.109 nolu odayı tahrip eden R.108 ve R.111 nolu odalar mimari bir kompleks oluşturmuştur. R.108 nolu odanın güneydoğu duvarı 70 cm kalınlıkta ve çok sağlam durumdadır. Giriş doğu duvarının tam ortasındadır. Kuzey duvarında seki vardır. R.111 nolu oda da çok sağlam durumda idi. Yaklaşık 7mx3m boyutunda olan R.111 nolu odanın tabanı taş döşelidir. XII. plankaresinde, III. kat üzerinde de çalışmalarımızı sürdürdük. XLIX-54G'nin batısında da büyük bölümü batı kesiti içinde kalan R.113 nolu oda açığa çıkarıldı. Duvarlarının iç kısmı blok taşlar ve dış kısmı ufak taşlar ile doldurulmuştur. Yani yapının duvarları bodrum plânlı yapının tekniğinde inşa edilmiştir. Ancak R.113 nolu oda kalıntılarının III. kata veya II. kata ait olup olmadığı bu seneki kazılarda aydınlanamadı. Yangın kalıntısının hemen doğusunda blok taşlar ile örülmüş R.112 nolu oda açığa çıkarıldı. R.112 nolu odanın tabanı çok sınırlı bir alanda gözlenebildi.

III. Güney Açma Mimarlığı

1. I. Kat Mimarlığı

1. kat mimarlığı XXIX, XXXII, XLIX, L, LI. plânkarelerde incelendi. XXIX plânkarede, geçen yıllarda bulduğumuz R.24, R.25 nolu odaları kaldırdıktan sonra derine indik. Yaklaşık 20 cm den sonra, LIV-52G, LIV-53G'de yine I. kat yapı kalıntıları izlendi. Bunların güney ve batı duvarları tek sıra halinde dizilen taşlarla örülmüştür. Güney duvarı dibinde yarı dairesel şekilli ocak yerinde duruyordu. Ocağın tabanı taşla döşeli ve yanık izi vardı. Çok sağlam oda tabanındaki iki çukur, P.279 ve P280'de idi. XXXII. plânkarede, geçen kazılarda görülen I. katın 1. yapı katına ait R.23, R.30 ve R.31 nolu odaları kaldırdıktan sonra kazıya devam edildi. Tabanların hemen altında, I. katın 2. yapı katına ait yapı kalıntılarına,

R.67 ve R.68 nolu odalarda rastlandı. R.67 nolu odanın duvarları tek taş sıra halinde ve bodrum tipinde inşa edilmiş olup, kuzey duvarını, P.287 nolu çukur tahrip etmiştir. Bunun için P.287 çukuru bir üst yapı katına ait olmalıdır. R.68 nolu odanın duvarları iki sıra taşla örülüdür. Tabanı ve duvarları çok sağlam durumdadır. LVII-50G'de korunan kısa duvarlar R.68 odası inşa edilirken tahrip edilmiş olabilirler. XLIX. plânkarede de I. kata ait yaklaşık 60-70 cm kalınlıkta duvarlar açığa çıkarıldı. LIV-56G'deki batı kesitin yanındaki duvar, XLVIII. nolu plânkarede geçen yıl kazılan R.56 nolu odanın devamıdır. Öteki duvarları çok sağlam durumda ele geçti. Ancak yapı belli bir plân vermedi. Yeni açılan L. nolu plânkarede de yüzeyden yaklaşık 20 cm den sonra I. katın yapı kalıntıları görüldü. LII-55G, LIII-55G'de duvarlar tek sıra taşla örülü bodrum şekilli R.57 nolu oda temizlendi. Batı duvarında yarı daire şekilli ocağı yerinde kalmıştır. Tabanı çok sağlamdır. Bu sağlam taban kaldırıldıktan sonra ayrı bir taban ve doğu-batı istikametinde uzayan tek sıra halinde bur duvar görüldü. Bu tabanın yenilendiğini ve duvarın bir ara duvarından çok, bir basamak olduğu tahmin edilmektedir. Bunun da dış tabanında içi kül dolu çukurlara rastlandı. LI. plankaredeki kazılarda yüzeyin hemen altında, R.72 ve R.73 nolu odalar aydınlandı. R.72'nin doğu ve batı duvarları tek sıra, batı duvarının bir kısmı çift sıra taş örülüdür. Bodrum tekniğinde inşa edilmiştir. R73 nolu odanın doğu, güney duvarı çift sıra taşlıdır. Bu da bodrum tekniğindedir.

2.II. Kat Mimarlığı (Resim: 6)

Güney Açma'da XXVII, XXIX ve XXXIV. plânkarelerde kazılar sürdürüldü. XXIX. plânkarede bu sezon açığa çıkarılan I. kat yapı kalıntılarını inceledik. XXXIV. plânkarede geçen yıllarda açığa çıkarılan I. katın R.24, R.33 ve R.34 nolu oda kalıntılarının tümü kaldırıldı ve altından büyük blok taşlarla inşa edilmiş duvarlar açığa çıkarıldı. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki uzanan duvar düzensizdir. Ayrıca aynı seviyedeki her üç plânkarede de yanık izleri ve kuzey-güney, doğu-batı istikametinde uzayan yaklaşık 60 cm kalınlıktaki duvarlar gün ışığına çıkarıldı. Bir sağlam yapı kalıntılarının temelleri üst-üstte 2,3 sıra halinde taşla örülmüş ve onun üzerinden kerpiç duvar yükselmiştir. R.69 nolu odanın güney ve doğu duvarları çift olup, batı ve güney duvarlarının kenarları, üst kata ait yapılar tarafından tahrip edilmiştir. Taban kerpiç döşelidir. İç duvarın bir kısmı oyularak iki pitosun yerleştirilmesi sağlanmıştır. R.70 nolu odada H.31 nolu büyük ocak vardır. Tabanı sağlamdır R.71 nolu oda da çok iyi korunmuş durumda karşımıza çıktı. Görüldüğü gibi, Kaman-Kalehöyük'de keşfedilen bütün yapılar malzeme, teknik ve plân bakımından Orta Anadolu'da aynı çağlarda görülen yapıların özel-

liklerinden farklı değildir. Hepsi bu coğrafya kesimine ait ortak özelliklere bağlı kalmışlardır.

IV. Buluntuları

1.I. Kat Buluntuları (Resim: 8-1~8)

Kuzey ve güney açmalarda I. kata ait çanak-çömlek sağlam durumda kalmıştır. İki tam testi, uzun boyunlu, düz diplidir. Bunlardan başka çok sayıda seramik, çin porselen, sırlı seramik parçaları, süs eşyası, bronz ve demir objeler, Osmanlı gümüş sikkeleri yanında, Avrupa gümüş sikkesi, bronz kalıp, kurşun mermiler, akik boncuklar, pişmiş toprak pipolar, Çin porseleninden bir pipo bulunmuştur. I. kata ait buluntuların aynı katın evrelerine göre dağılışları göz önünde tutulduğunda aralarında ayrılıklar sezilebilmektedir. Şöyle ki, I. katın üst yapı katında çin porseleni, sırlı seramik, Avrupa, Osmanlı sikkesi, bronzdan yüzüklerin bulunmasına karşın, bu sene kazılan R.66 nolu oda da olduğu gibi, alttaki yapı katlarında bunların sayısı birden bire azalmaktadır. Özellikle I. katın tarihlendirilmesi için önemli olan çin porselenleri ve Avrupa sikkeleri alt yapı katlarında hiç ele geçmemiştir. Bu dış ilişkiler bakımından da önemli bir sonuçtur.

2.II. Kat Buluntuları (Resim: 7-1~12, 8-9~14, 9-1,2,4~8, 11~21)

II. kat buluntular çanak-çömlek, sırlı çanak-çömlek parçaları, boyalı kaide, bronz okuçları, fibulalar, demir aletler, akik süs eşyası, pişmiş toprak ağırşaklar, kemik damga mühürden oluşmaktadır. Özellikle kuzey açmada VI. ve VII. plânkarelerde IId'ye ait boya nakışlı çanak-çömlek parçaları keşf edildi. Bunlar IId evresinin uzun süre devam ettiğini kanıtlamaktadırlar. İlk defa IIa katında bulunan sırlı seramik parçası, yerli ürün değildir, ithal edilmiş olmalıdır. Damga mühür geometrik motifleriyle bezelidir.

3. III. Kat Buluntuları (Resim: 9-3, 9~10, 10-1~6,8~16)

III. kat buluntularını çanak-çömlek, bronz iğneler, deliciler, pişmiş toprak ağırşaklar, ağırlıklar, Hitit hieroglifli mühürler, hieroglifli bullalar, kurşun tanrı heykelciği temsil eder. Kuzey açmada III. IV. ve V. plânkarelerde bulunan çanak-çömlek türleri arasında gaga ağızlı testiler de ilgi çekici bir yer tutar.

V. Sonuç

Sonuç olarak, 1992 yılı Kaman-Kalehöyük kazılarında keşfedilen yapı kalıntılarına ve küçük buluntulara göre, I. katın en az 3 veya 4 tali yapı

katından oluştuğu anlaşılmaktadır. Buluntular bakımından bu yapıkatları arasında az da olsa bir ayrılık görülmektedir. Biz I. katta yalnız bir nesil değil, en az 3 ya da 4'ten fazla neslin yaşadığını söyleyebiliyoruz.

Kaman-Kalehöyük II. Katı Demir Çağı'na aittir. 1986-1991 yılları arasında yapılan kazılarda, en az 12 yapı katının varlığı anlaşıldı. Bunlar, yapı kalıntılarına ve küçük buluntulara göre, IIa, IIb, IIc ve IId olarak adlandırıldı. Bu sezon IIa, IIb ve IId evrelerinin kazısına devam edildi. IIa evresinin ithal malı olduğu düşünülen sırlı seramik parçalarının bu evrenin tarihlendirilmesi bakımından bir ipucu verebileceğini düşünmekteyiz. Güney açmada XXVII. XXIX ve XXXIV. plânkarelerdeki IIa'ya ait yapı kalıntıları çok sağlam ve çok dikkat çekicidir. Bunların özelliği çok planlı bir şekilde inşa edilmiş olmalarında ve şimdiye kadar bulunanlarından çok farklı görünümde olmalarındadır. 1990 yılında bu yapı katlarının hemen üzerinde bir Akamenid mührü bulunmuştur. Bundan sonra bu yapı katlarında bulunan objelerle, kuzey açmanın IIa evresindeki objeleri karşılaştırarak çalışmalarımızı sürdüreceğiz.

IIb evresi kuzey açmada O.I.II ve XII. plânkarelerde, bu evrenin özelliğini taşıyan yapı kalıntıları açığa çıkarıldı. Bu IIb evresinin Kaman-Kalehöyük'te geniş bir yerleşim alanı halinde olduğunu kanıtladı. Kaman-Kalehöyük'te II. katın en erken safhası olarak kabul edilen IId evresinde de bu sene iki ayrı yapıkatı tespit edildi. IId'nin yapı katlarında korunan kömürlerin C14 analizlerine göre, IId evresinin M.Ö. 11. ve 10. yüzyıllara yani Orta Çağ'a ait olduğu bildirildi. IId evresinin 3. yapı katına ait olan ve doğu-batı istikametinde uzayan 3 m uzunluğundaki duvarın özel bir yapıya ait olduğunu düşünüyoruz. O, şiddetli bir yangınla sona erdirilmiştir. Bu sağlam duvar, özel bir yapıya ait ise, onun devamını VI. VII. plânkerelerde beklemek gerekir. Ancak şimdiye kadar buna ait bir ize rastlanmadı. Onun için onun IId evresinin sırunu temsil edebileceği ihtimali kuvvetlenmektedir.

III. kata bağlı yapı katı evreleri 12'dir. Bunları kronolojileri bakımından üç evreye ayırdık: Hitit İmparatorluğu; Eski Hitit; ve Eski Assur Ticaret Koloniler Çağı. 1992'de kuzey açmada III. plânkarede R.108 nolu odada keşf edilen el yapımı bol seramik çok ilgi çekicidir. Bunların yanında çark yapımı seramik bulundu. Bu, Kültepe-Kaniş Karum IV katın özelliklerine çok uymaktadır. Bu, Kaman-Kalehöyük'te kuzey açmada III. kattan sonra, Eski Tunç Çağı'nın en son evresine ait yapı katlarına erişebileceğimizi belgelendirmektedir.

Yeni buluntuların ışığında yaptığımız bu açıklamalar Kaman-Kalehöyük'ün her çağda, inandırıcı ölçüler içinde, tipik bir Orta Anadolu yerleşim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır.

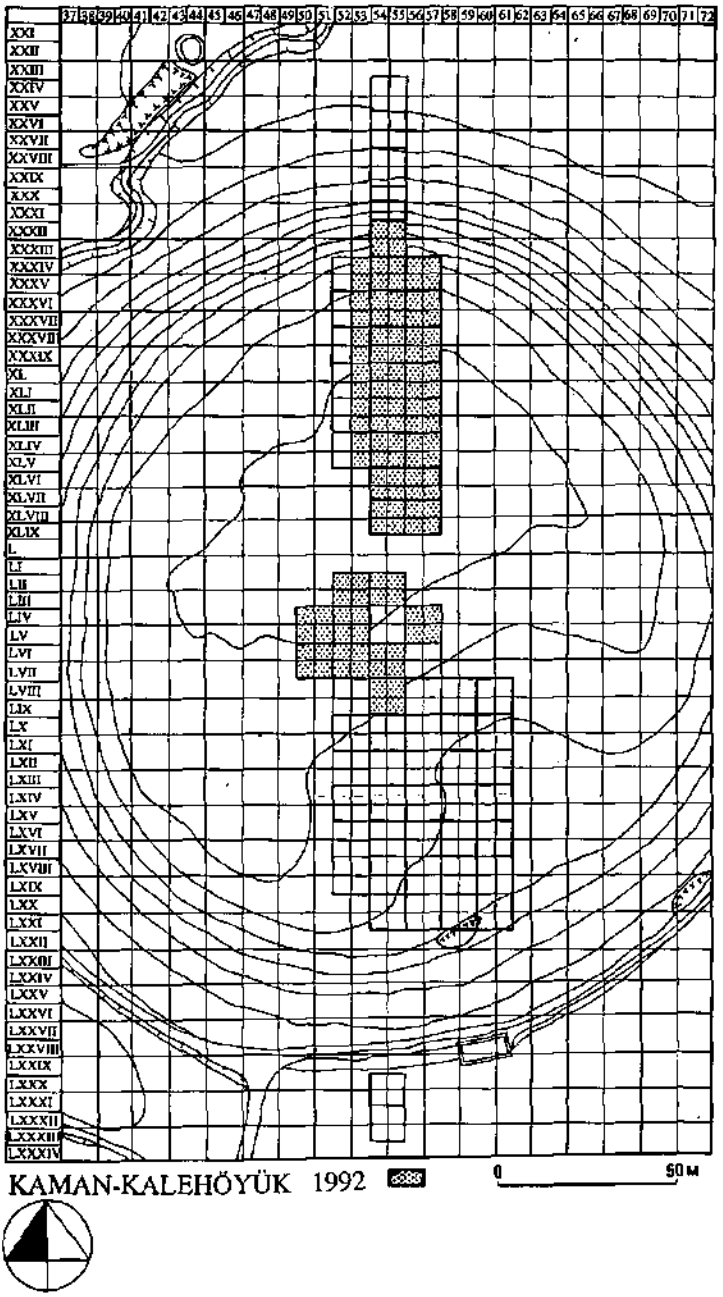

Resim: 1

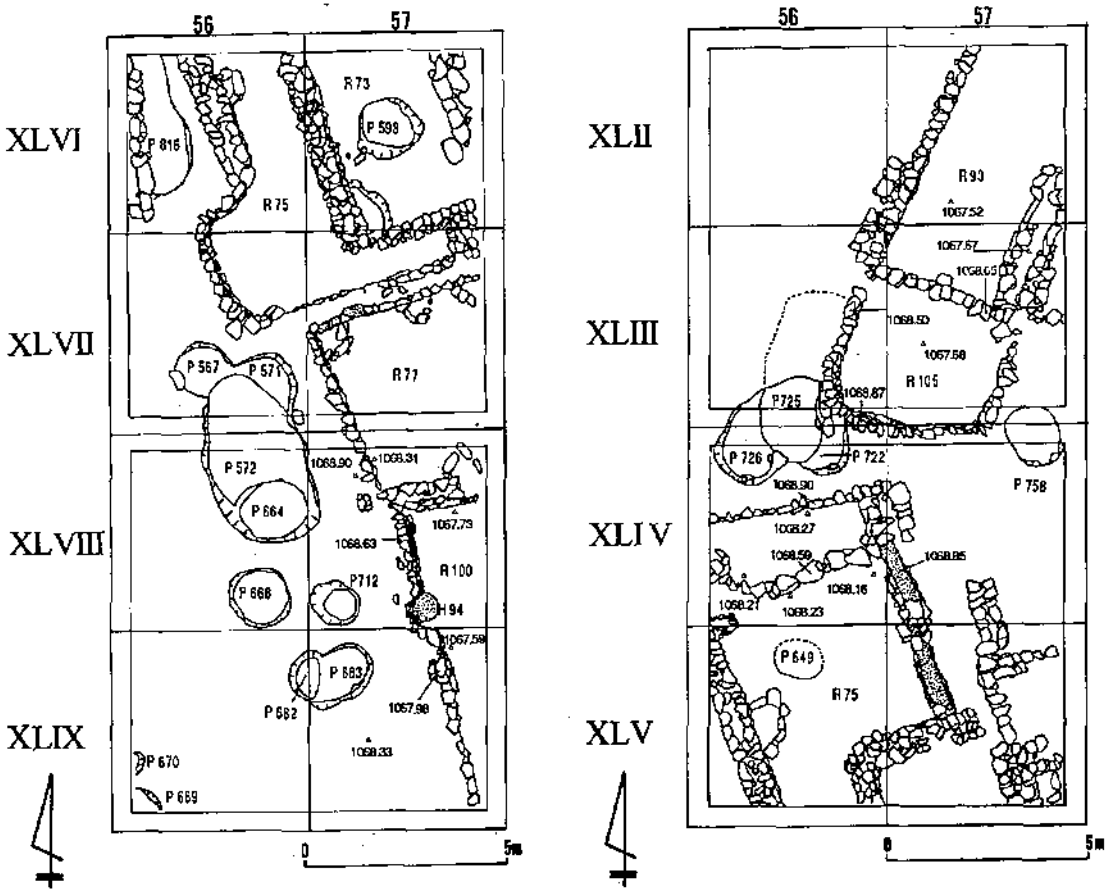
56
57
XLVI
XLVII
XLVIII
XLIX
XLII
XLIII
XLIV
XLV
R73
P 598
P 816
R75
P 567
P 571
R77
P 572
1068.90
1068.31
P 664
1067.79
1068.63
R100
P712
P 668
H94
1067.59
P 663
P 682
1067.98
1068.33
P 670
P 669
R93
1067.52
1067.57
1068.05
1068.50
1067.56
R105
P725
1068.87
P 726
P 722
P 758
1068.90
1068.27
1068.59
1068.85
1068.16
1068.21
1068.23
P 649
R75
0
5m

Resim: 2

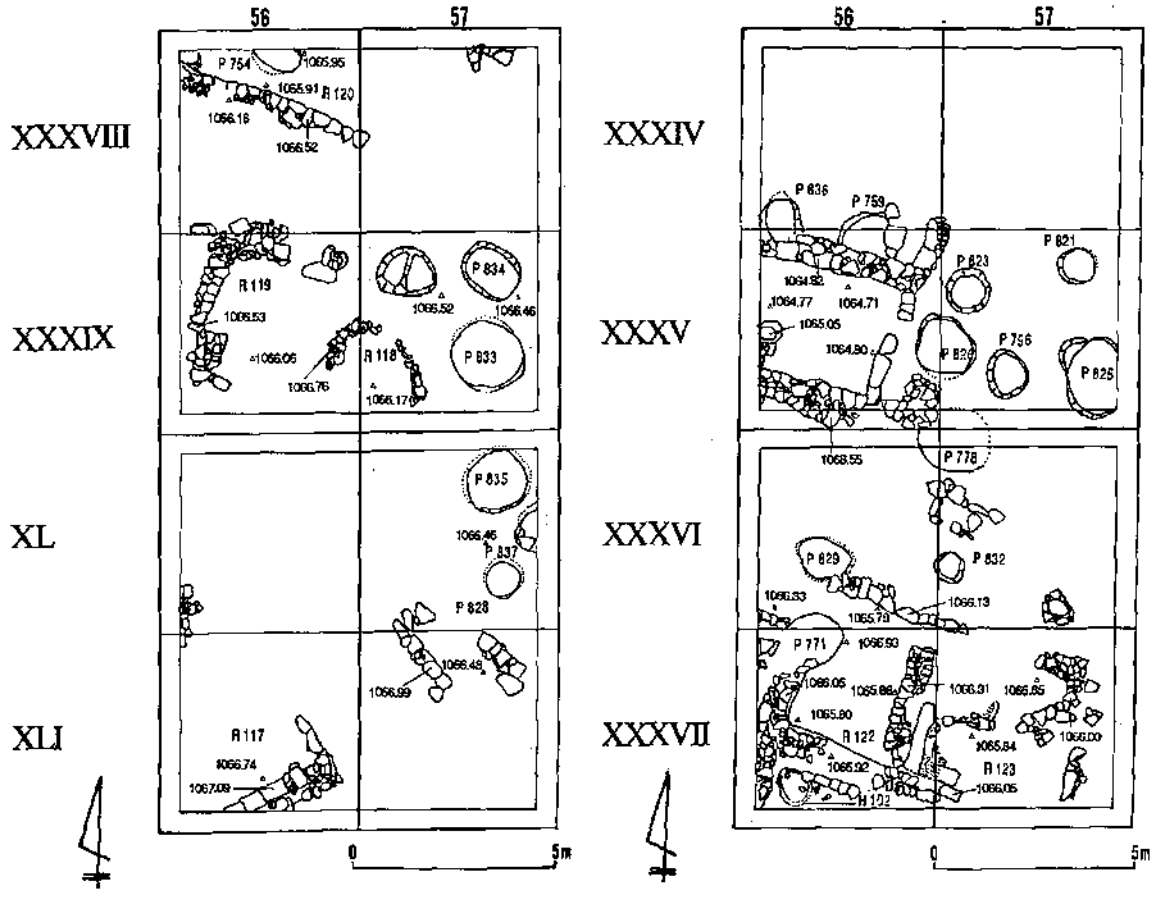
56
57
XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XXXIV
XXXV
XXXVI
XXXVII
P 754
1065.95
1065.91
R 120
1066.18
1066.52
R 119
1066.53
P 834
1066.52
1066.46
1066.05
1066.76
R 118
P 833
1066.17
P 835
1066.46
P 837
P 828
1066.49
1066.99
R 117
1066.74
1067.09
P 836
P 759
P 821
P 823
1064.92
1064.77
1064.71
1065.05
1064.80
P 826
P 756
P 825
1068.55
P 778
P 829
P 832
1066.33
1066.13
1065.79
P 771
1066.93
1066.05
1065.88
1066.31
1066.85
1065.80
R 122
1065.84
1066.00
1065.92
R 123
1066.05
H 102
0
5m
0
5m

Resim: 3

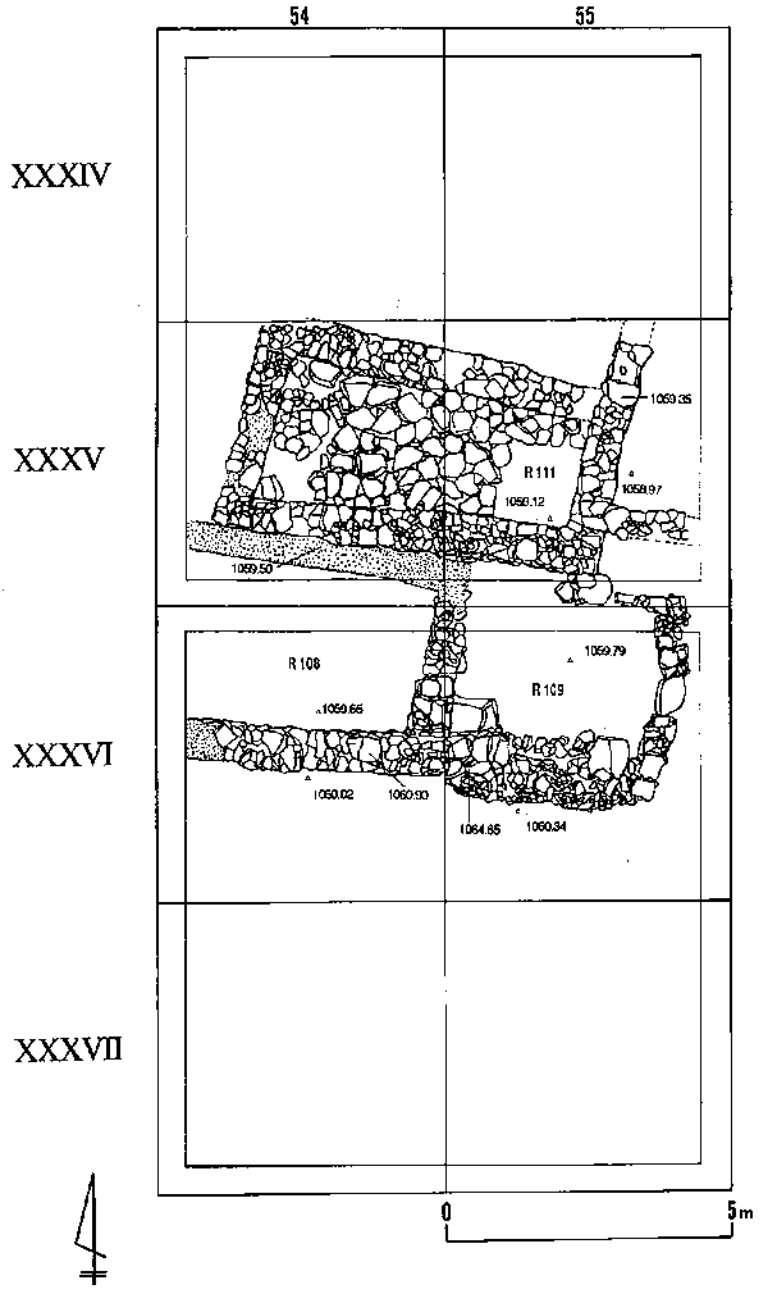
54
55
XXXIV
XXXV
XXXVI
XXXVII
R 111
R 108
R 109
1059.35
1058.97
1058.12
1059.50
1059.79
1059.66
1060.02
1060.90
1064.85
1060.34
0
5m

Resim: 4

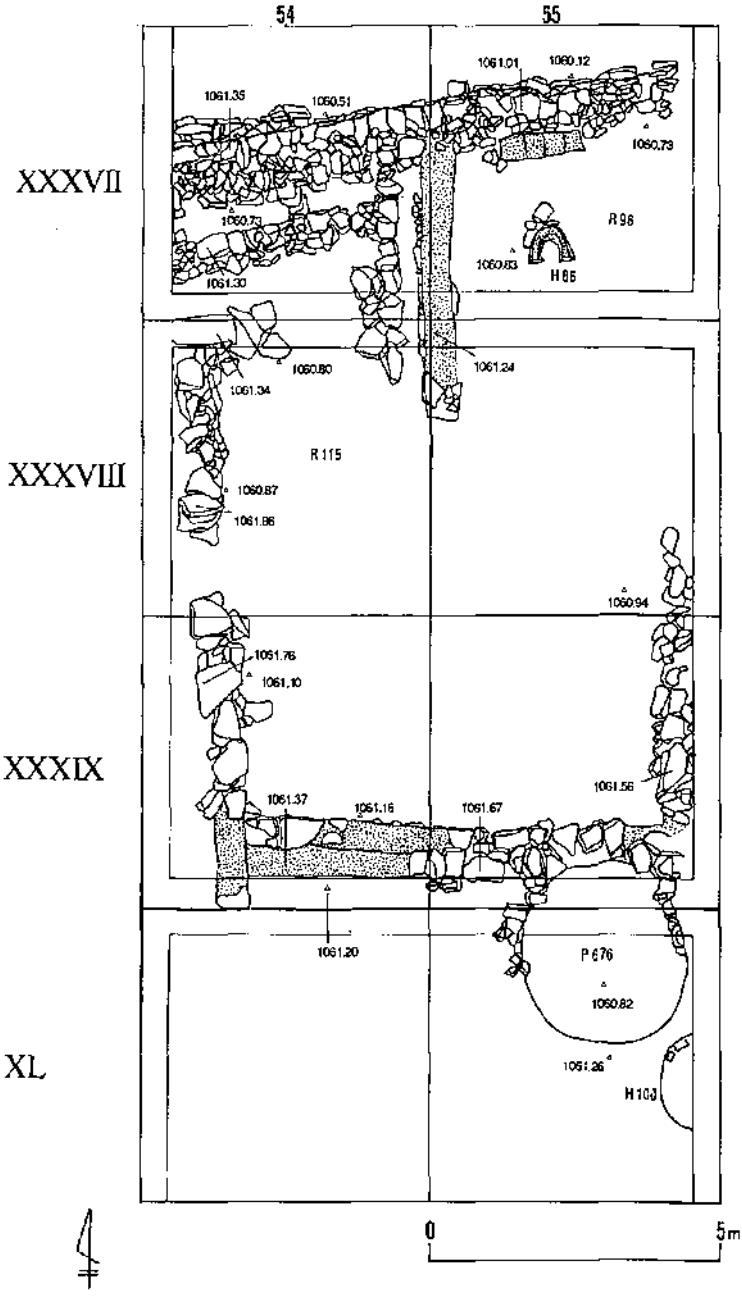
54
55
XXXVII
XXXVIII
XXXIX
XL
1061.01
1060.12
1061.35
1060.51
1060.79
1060.73
R 98
1060.83
H 85
1061.30
1060.80
1061.24
1061.34
R 115
1060.87
1061.86
1060.94
1061.76
1061.10
1061.56
1061.37
1061.16
1061.67
1061.20
P 676
1060.82
1061.26
H 103
0
5m

Resim: 5

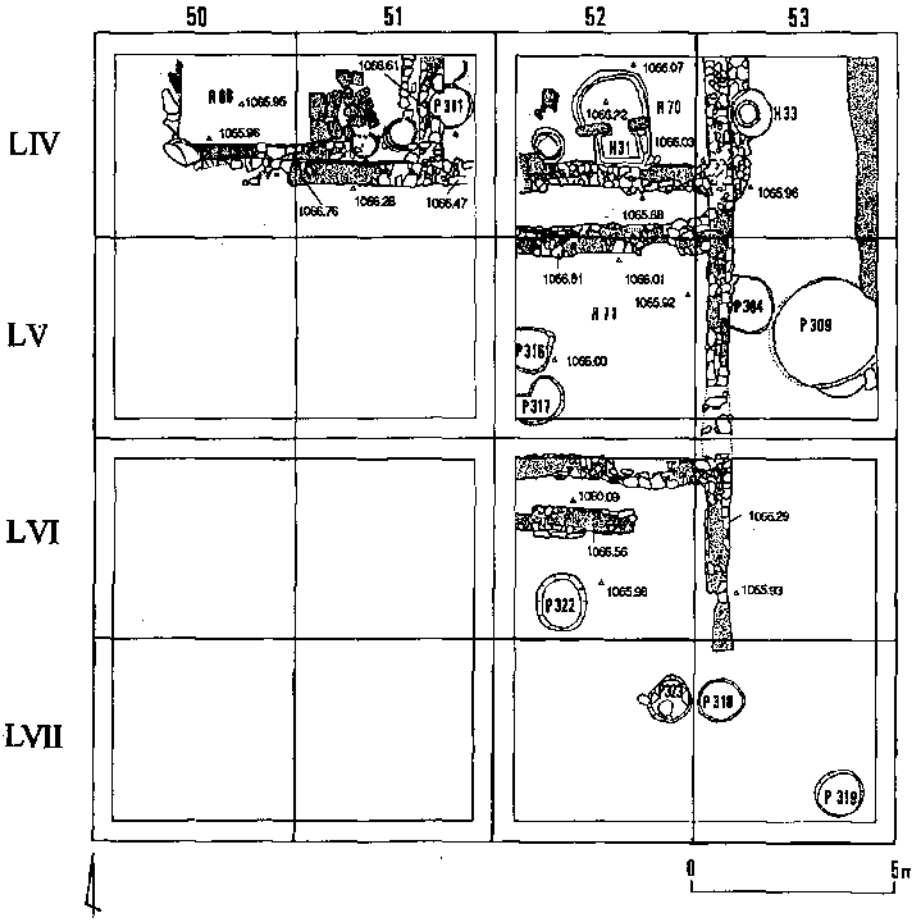
50
51
52
53
LIV
LV
LVI
LVII
H 66
1066.61
P 311
1066.76
1066.28
1066.47
1066.07
H 70
1066.22
H 31
1066.03
H 33
1065.96
1065.88
1066.01
1066.01
1065.92
H 71
P 316
1066.00
P 317
P 364
P 309
1066.09
1066.29
1066.56
P 322
1065.98
1065.99
P 318
P 319
0
5m

Resim: 6

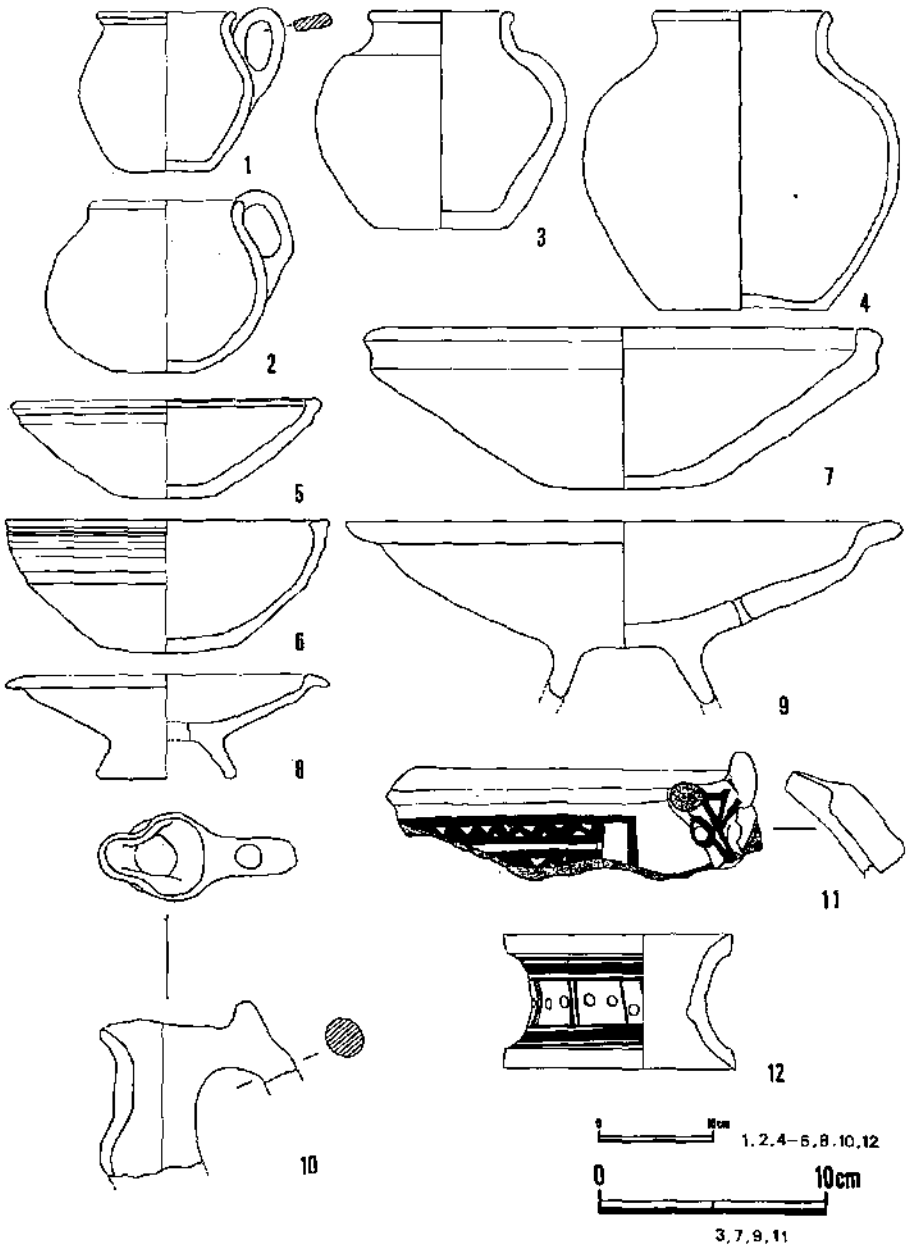

Resim: 7

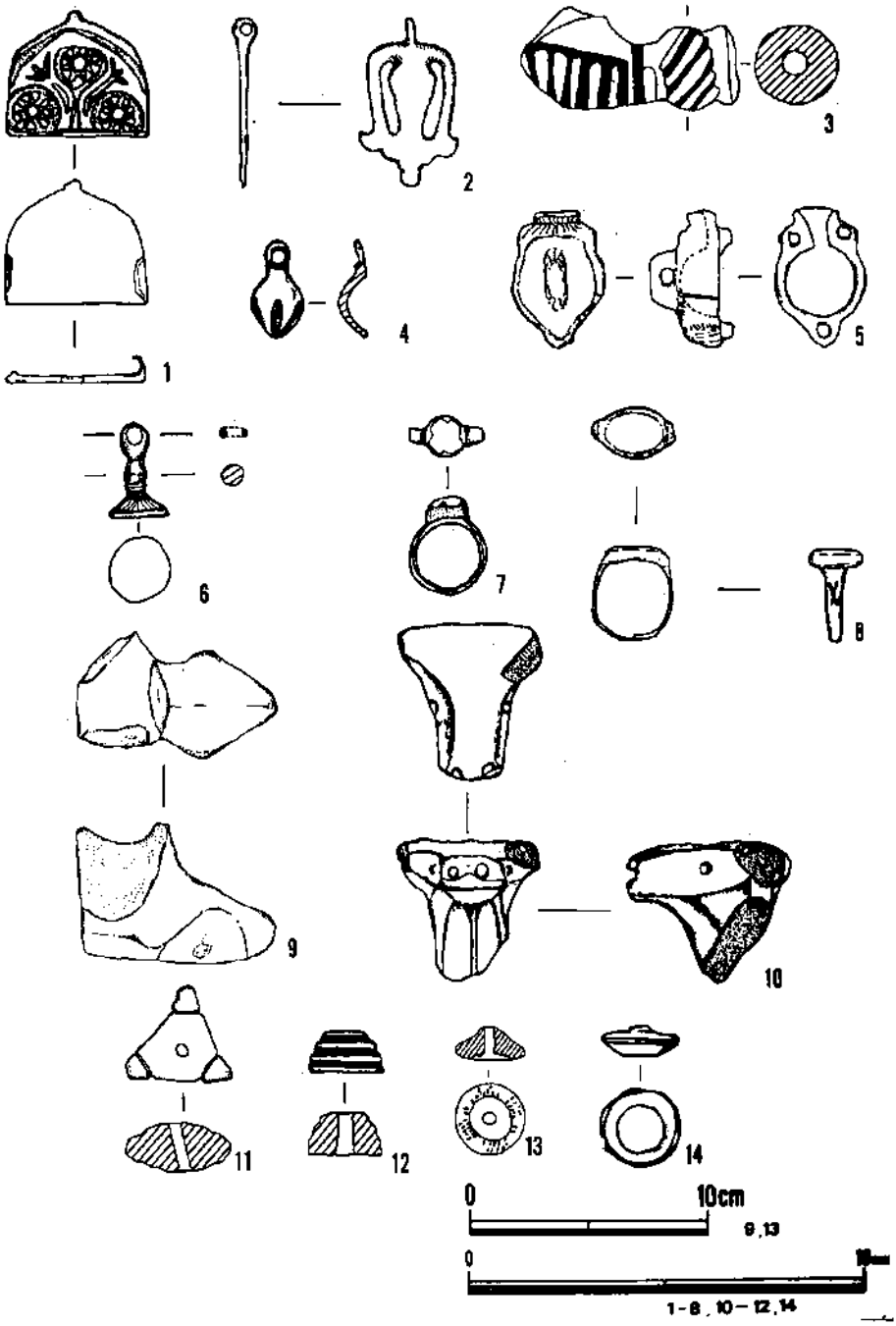

Resim: 8

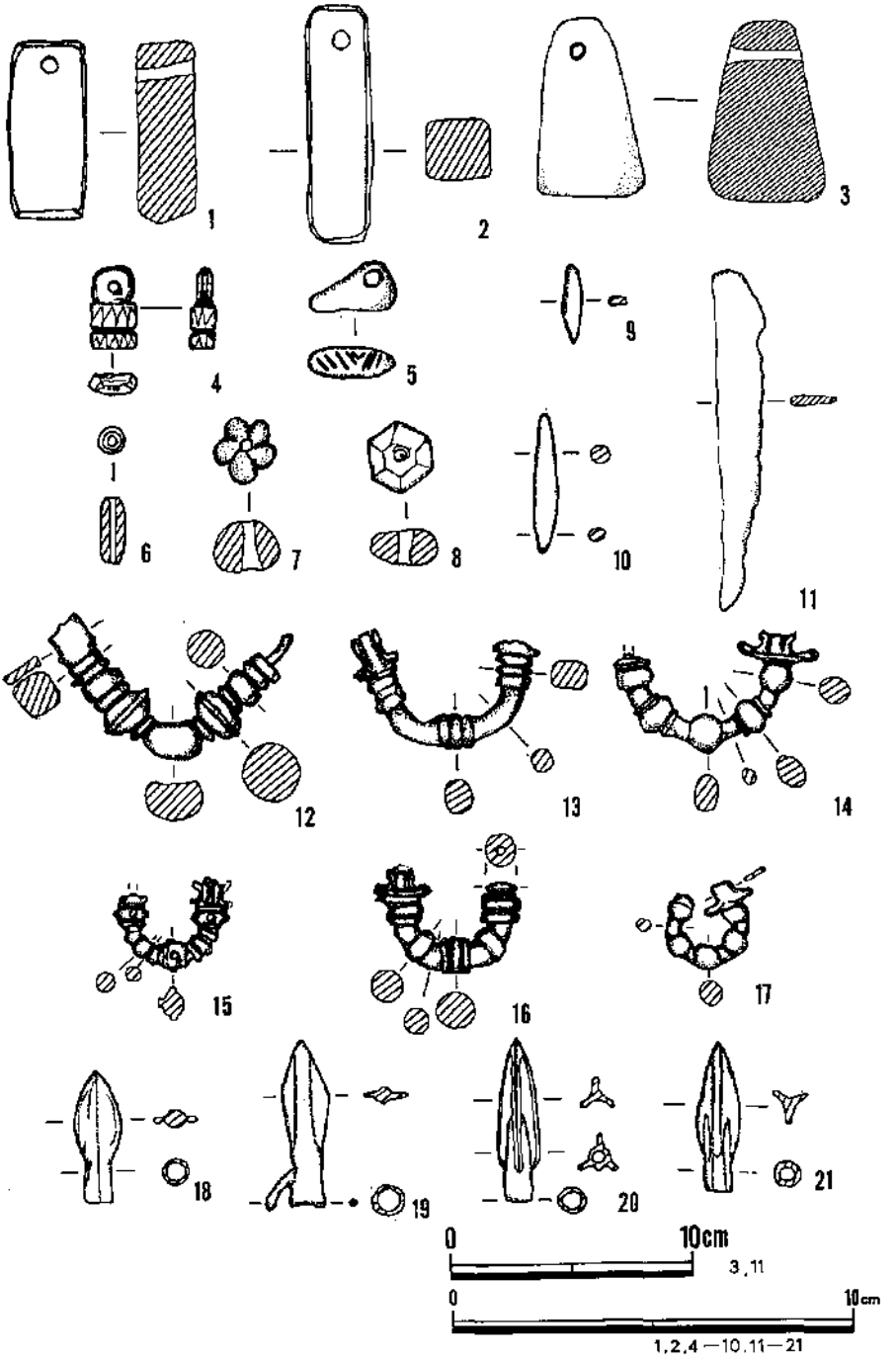
1
2
3
4
5
9
6
7
8
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
0
10cm
3,11
0
10cm
1,2,4—10,11—21

Resim: 9

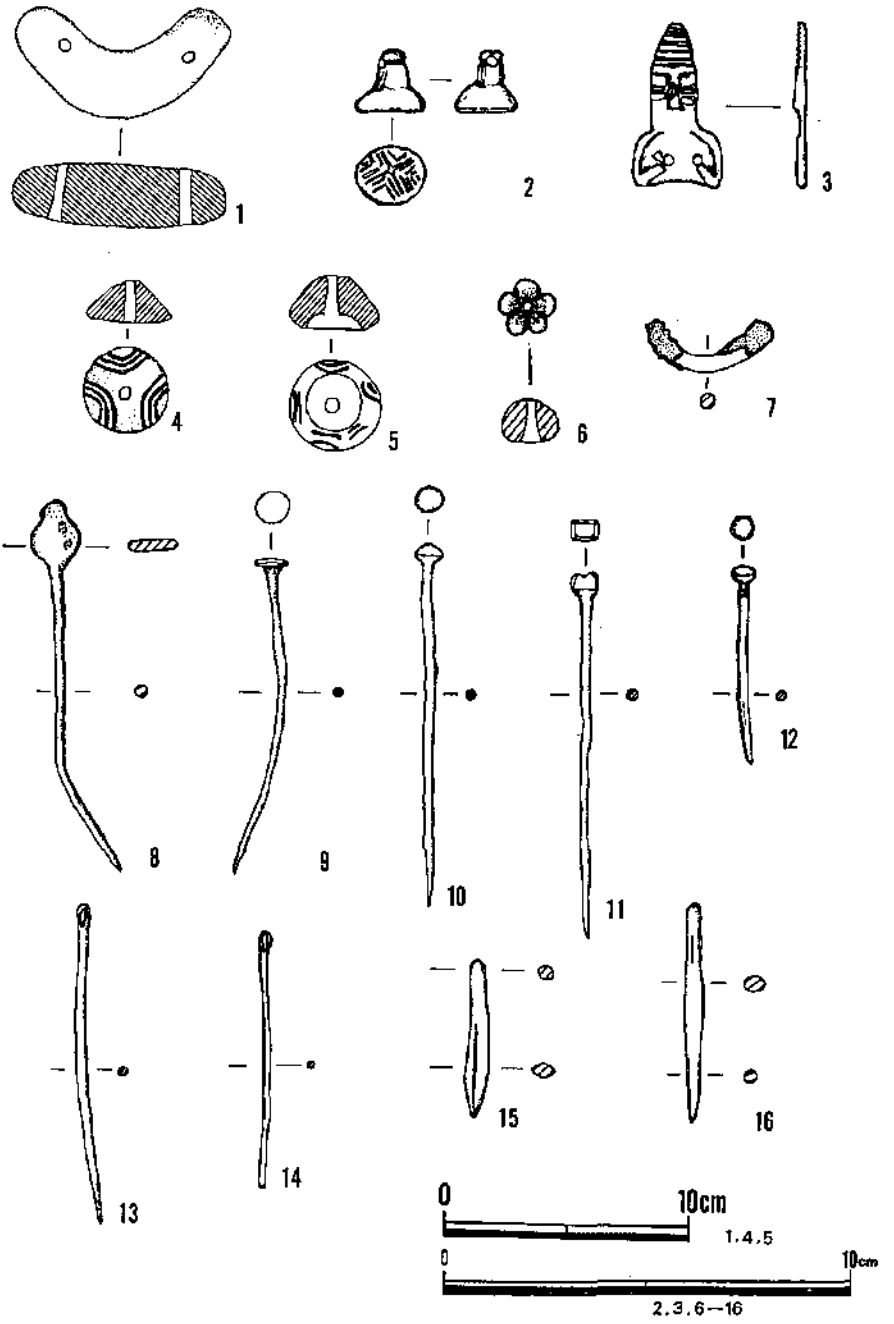

Resim: 10

BOĞAZKÖY-ḪATTUŠA 1992 KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI SONUÇLARI

*Peter NEVE**

1992 çalışma programı Nişantepe'nin kuzeyinde yeralan plato üzerindeki ve onun karşısında Güneykale'nin batı yamacındaki kazıların tamamlanmasını içermekte idi. Bu çalışmalarla birlikte Nişantepe'nin kaya yazıtı yeniden incelenmiştir. Bunun yanı sıra Büyükkale'den kuzeye doğru uzanan potemli sur ve kalenin güneydoğudaki köşesinde, ayrıca Büyükkale'nin dibindeki doğu platosunda kısıtlı alanlarda araştırmalar yapıldı (Resim: 1).

Kazı ve araştırmalara bağlantılı olarak her sene olduğu gibi koruma ve onarım çalışmaları sürdürülmüştür. Buluntular üzerinde yapılan çalışmalar çerçevesinde kazı buluntularının yayına yönelik değerlendirmeleri ele alındı.

Sonuçlar

Nişantepe'nin kuzeyinde yeralan ve ilk kez 1990 yılında saptanan Hitit saray kompleksinin kuzey bölümünde bulunan giriş yapısı tümüyle açığa çıkarılmıştır. Bu bölümün doğuda sarayın doğu binasına, batıda onun kuzey binasına bitişen, yanyana odalardan oluştuğu ve ortasında tek tük devrilmiş kesme taşdan da bir giriş odasının varlığı anlaşıldı (Resim: 2).

Giriş binasının hemen önünde büyük bir kanal kalıntısı meydana çıkarılmıştır. Kısmen kayaya oyulmuş ve tonoz şeklinde inşa edilmiş olan kanal, saray kompleksi yanından geçerek hafif meyille Kızlarkaya deresine doğru batıya yönelmektedir (Resim: 3).

* Dr. Peter NEVE, Sultan Suyu Sokak 7 Beytepe/ANKARA.

Sarayın kuzey ve doğu binasında olduğu gibi, giriş binası da kanal ile birlikte bir tahribat sonucu yıkılmış, fakat daha sonra kuzeye doğru genişletilerek kanalın kalıntılarını da içeren yapay bir teras üzerine restore edilmiştir.

Giriş binasının molozunda rastlanan ve Büyük Kral IV. Tuthaliya'nın adını taşıyan bir stel parçası, Büyükkale sarayında ve Yukarı Şehir'deki tapınak mahallesinde bulunan Tuthaliya stellerinde de olduğu gibi, bu saray kompleksinin de IV. Tuthaliya tarafından yaptırıldığına işaret edebileceği gibi, hem Büyükkale hem yukarı şehir ile işlevsel bağlantısının varlığını göstermektedir (Resim: 4).

Büyükkale'den Yukarı Şehir'e giden kutsal yolun başlangıcına yerleştirildiğine göre, saray kompleksinin, Hitit metinlerinde adı geçen, tapınaklara gitmeden önce krallar tarafından özel kutsal serenomiler için kullanılan *halentuwa* evi olduğu düşünülebilir.

Güneykale'nin batı yamacındaki kazılar, saray kompleksinin önünde meydana çıkarılan kanalın kökeni ve işlevi hakkında fikir vermektedir. Buna göre, kanalın yönü ve eğimi, olasılıkla Güneykale üzerindeki Hitit kutsal havuzunun suyunu tahliye ettiğini düşündürmektedir. Kanal uzun bir mesafe boyunca takip edilebilmiş, ancak, yeni bir Hitit binasının yapılması ile tahrip edilmiş olduğundan, karşısındaki saray kompleksinin giriş binasında olduğu gibi, buna da temel oluşturmuştur (Resim: 5).

Kanalın devamı aranırken, Güneykale'nin yamacından yukarıya doğru, sadece düşmüş kaya blokları bulunmuştur. Bunlar arasında iki iri parça, 2 m den fazla yükseklik ve genişlikte olup, işlenmeye hazırlanmış bloklardır. Bulundukları yere ve biçimlere göre bunların, bir zamanlar, yani Hitit Çağı'nda, daha sonra Frig kale kapısının yeraldığı bölümde kutsal havuzun önündeki alana bir geçişi sağlayan ve olasılıkla kanalın da geçmiş olduğu bir çıkışın iki yanında yeraldıkları düşünülmektedir (Resim: 6, 7).

Nişantepe'de bulunan ve çok tahribat görmüş, bugüne kadar sadece ilk satırı okunabilmiş olan kaya yazıtının yeni araştırılmasına, evvelki senede orada rastlanan, anıtsal bir sfenksli kapı içeren yapı kalıntıları, ayrıca daha önce, yani 1988 de Güneykale'de saptanan ve aynı kişi, yani Büyük Kral II. Suppiluliuma tarafından yazdırılmış olan kutsal havuzun köşesindeki 2 no.lu odada bulunan yazıt sebep olmuştur (Resim: 8).

Nişantepe yazıtı üzerinde araştırmalarını sürdüren Hititolog uzmanımız J.D. Hawkins'in aldığı ilk sonuçlara göre, kitabenin giriş bölümünde

II. Šuppiluliuma'nın jenealojisinden sonra, babası IV. Tuthaliya'nın yaptığı faaliyetlerin bir devamı niteliğindeki etkinliklerini anlattığı anlaşılmaktadır.

Böylece, Nişantepe'deki yapının, H.G. Güterbock'un düşündüğü gibi, belki Hitit metinlerde adı geçen ve II. Šuppiluliuma tarafından babası IV. Tutḫaliya'nın kültü için kaya başında özel bir kutsal yer olarak inşa edilmiş olan *Na Hekur* olduğu düşünülebilir. Bu işleve, ayrıca Nişantepe'nin yeri, yani Tutḫaliya'nın tapınak şehrinin girişindeki merkez pozisyonu da işaret eder.

Poternli surdaki çalışmalar özellikle poternlerin Yukarı Şehir ile olan ilişkilerine ve surun işlevine ilişkin sorulara yanıt aranması amacıyla yapılmış ve 2 no.lu potern çevresinde kısıtlı bir alanda sürdürülmüştür (Resim: 9, 10).

Poternli surunun üç yapı evresi saptanmıştır. En erken Eski Hitit Çağı sonlarında, olasılıkla Erken İmparatorluk Çağı'na (MÖ 1400 civarında) tarihlenebilen ilk sur belli bir plan şemasına göre inşa edildiği ve tüm poternlerin bu evrede kullanılmış oldukları anlaşılmıştır.

İkinci evrede 2 no.lu poternin girişlerinde, bilhassa onun iç girişi ve bunun yanındaki sur bölümünde yapılan onarımlar ve eklemeler saptanmıştır. Ancak, bu işlemlerin poternin işlevini değiştirmediği görülmüştür.

Surun üçüncü ve son evresinde ise büyük değişiklikler yapıldığı, poternin toprak dolgusu ve duvarla kapatılarak kullanımlarına son verildiği görülmektedir. Benzeri uygulamalar, daha önceki kısmen kazılan, batıda yeralan 4 no.lu potern (1907) ile Büyükkale'nin güney kapısı altında bulunan potern (1955) için de söz konusu olmuştur.

Poternin dolgusundan çıkarılan Geç İmparatorluk Çağı seramiği, bu değişikliklerin İmparatorluk Çağı'nın son evresine ait, başka bir deyimle, Yukarı Şehir'in kuruluşu ile bağlantılı olduğunu göstermektedir; öyle bir Yukarı Şehir ile poternler arasında işlevsel ilişkiler kalmadığı görülmektedir.

Poternlerin yerine, Büyükkale'nin hemen batısında yer alan ve geç bir dönemde inşa edilmiş olan şehir kapısının Yukarı Şehir'in batı bölümüne girişi sağladığı, güney bölümüne ise doğrudan Büyükkale'den viadüktler yoluyla geçiş sağlandığı tahmin edilmektedir.

Büyükkale'de eski kazı molozu altında gömülmüş olan güneydoğu köşesinde yapılan kazılar sonucu saraydan aşağıdaki doğu platosuna geçişi sağlayan başka bir kale kapısı saptanmıştır (Resim: 11, 12).

Güney bastionu ile K binası arasında yeralan kapının mevcut temel kalıntılarına göre, Büyükkale'nin güneybatı köşesinde bulunan ana kapıdan daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, üzerini kaplayan Frig binalarında devşirme malzeme olarak kullanılmış kesme taş bloklarına bakılırsa, ana giriş ile aynı biçimde tasarlandığı söylenebilir (Resim: 13).

Kapıya giden yoldan sadece kapının en yakın çevresinde bazı bölümler kalmıştır. Bu yolun yerini, yani gidişini, daha sonra üzerine yapılan ve Frig Kibele kapısına doğru ulaşan döşemeli cadde sayesinde izlemek mümkün olabilir. Buna göre yol, önce güneybatı yönüne yamaç aşağı, sonra bir kıvrım ile doğu platosuna doğru inmektedir. Orada, bu yola ait büyük bir destek duvarının kalıntıları meydana çıkarılmıştır.

Doğu platosundaki kazılar, 1989 yılında başlayan araştırmaların devamı niteliğindedir. Kazıların amacı, küçük bir açık hava kusal alanı dışında hiç yapılaşma göstermeyen, Yukarı Şehir'den ayrılmış gibi ve sadece Büyükkaleden ulaşılabilen bu bölgenin işlevi hakkında bir fikir alınmasıydı (Resim: 14).

Yeni araştırmalarımız doğu platosunun kuzey kenarındaki şehir surunda yapılmıştır. Daha önce onun yüzeyinde rastlanan devrilmiş ve kaymış durumda çeşitli iri işlenmiş taşlar, bu kesimde Hitit Çağı'nda bir kapının varlığına işaret etmektedir. Kazı süresinde, burada, ana surunun kulesine entegre edilmiş, olasılıkla kemerle kapatılmış bu kapının, temel kalıntıları bir taş örgü su kanalı ile birlikte ortaya çıkarılmıştır (Resim: 15). Bazı kesme taşlara göre, bu geçit, daha sonra inşa edilmiş olan ön sur ile, Yukarı Şehir'deki sfenksli kapıyı andıran ve onun gibi yapılmış, kapatılabilen bir kapı ile de takviye edilmiştir.

Özellikle yerleştirme ve ölçülere bakılırsa, bu kapının normal bir trafiğe açık bir kapı olmayıp, oldukça küçük boyutta ve sadece kanal ile ilintili bir geçit olduğu düşünülmektedir.

Kanalın tam olarak nereden geldiği henüz bilinmiyor. Ancak, konumuna göre, kanalın plato merkezindeki kutsal alan ile bağlı olmadığı, daha uzaktan, yani platonun kutsal havuza doğru yükselen güney kısmından geldiği düşünülebilir. Bu sorunun, diğer havuzun işlevi ile ilgili sorular ile birlikte, bu yılki araştırmalarımız ile çözüleceği umudundayız.

Koruma ve restorasyon çalışmaları kısmen birbirleriyle bağlantılı olarak çeşitli bölgelerde sürdürülmüştür. Programın ağırlık noktasını, Güneykale üzerindeki Hitit kutsal havuzunun bendinde yeralan 2 no.lu odanın yeniden yapılması oluşturmuştur. Odanın ve yanındaki destek duvarlarının çoğunlukla orijinal malzeme ile yapılan rekonstrüksiyonu, kazı sonuna kadar tamamlanabilmiştir (Resim: 16-18).

Diğer çalışmaları Nişantepe'nin kuzeyindeki saray kompleksinin 1991 de açığa çıkarılmış olan bölümleri ile Büyükkale'nin güney duvarının, ayrıca sfenksli kapı bastionunun batısındaki ve kral kapısının kuzeyindeki şehir surunda yeralan ve günümüze kadar yol olarak kullanılan boşlukları kapsamaktadır (Resim: 19).

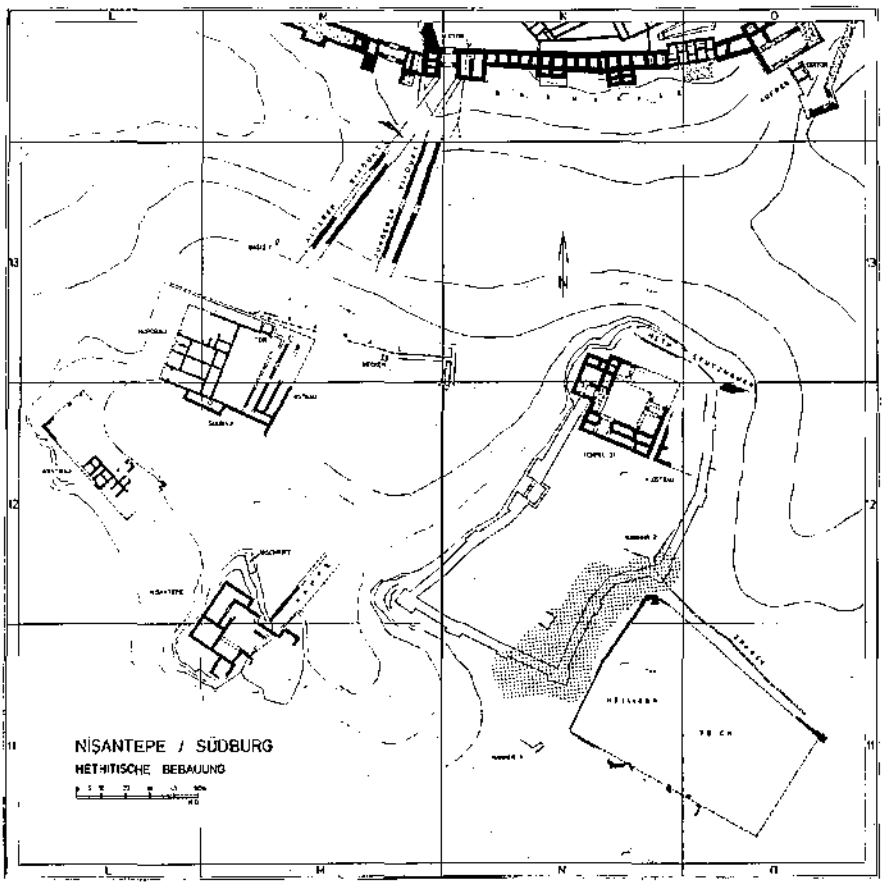

Resim: 1- Nişantepe/güneykalesi, Hitit yapıları

Resim: 2- Nişantepe, Hitit saray kompleksi, giriş odasının temel kalıntıları

Resim: 3- Nişantepe, Hitit kanal

Resim: 4- Nişantepe, IV. Tuthaliya'nin adını taşıyan stel parçası.

Resim: 5- Güneykalesi, Hitit kanal kalıntıları

Resim: 6- Güneykalesi, batı yamaçtaki kazı alanı

Resim: 7- Güneykalesi, devrilmiş bir Hitit taş bloğu

Resim: 8- Nişantepe, II. Suppiluliuma'ya ait kitabe

Resim: 9- 2 no.lu potern, dış girişi

Resim: 10- 2 no.lu potern iç girişi

Resim: 11- Büyükkale, güneydoğu köşesi, Hitit ve Frig yapı kalıntıları

Resim: 12- Büyükkale, güneydoğu köşesi, Hitit kapının temel kalıntıları

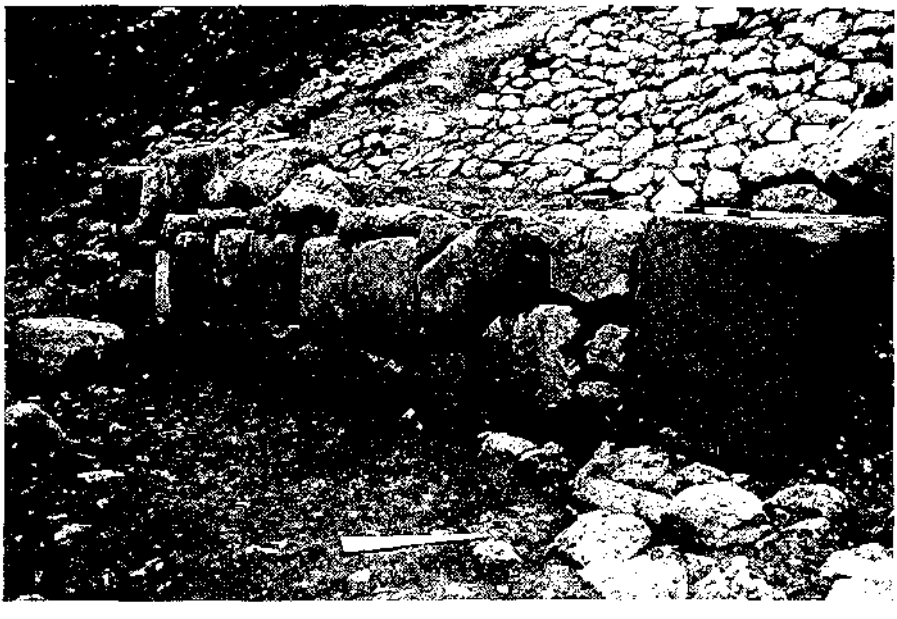

Resim: 13- Büyükkale, güneydoğu köşesi, Frig bastionunda devşirme olarak kullanılmış Hitit kapıya ait taş blokları

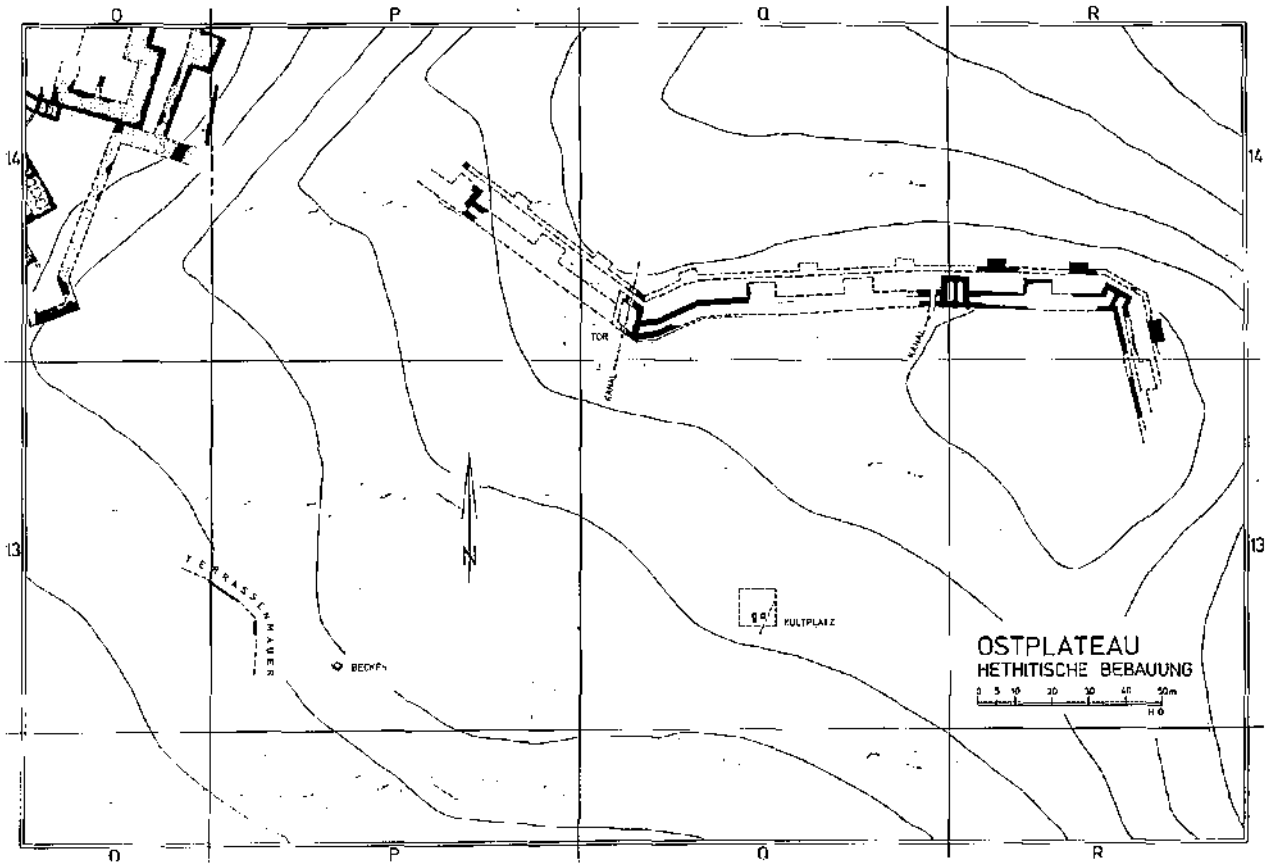

Resim: 14- Doğu plato, Hitit yapıları

Resim: 15- Doğu plato, Hitit surun ve kapının kalıntıları

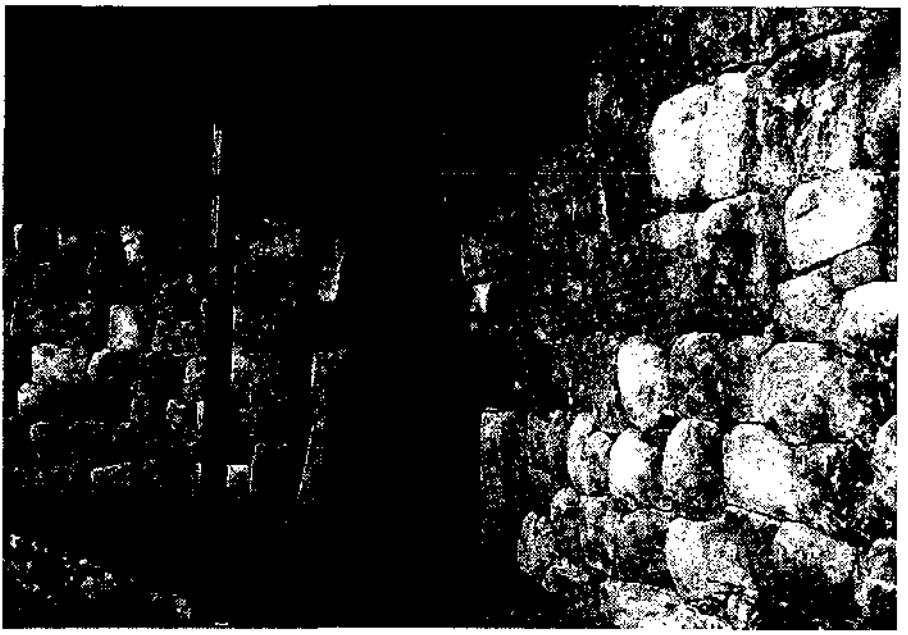

Resim: 16- Güneykalesi, 2 no.lu oda 1992 onarılmış durumunda

Resim: 17- Güneykalesi, 2 no.lu oda 1992 onarılmış durumunda

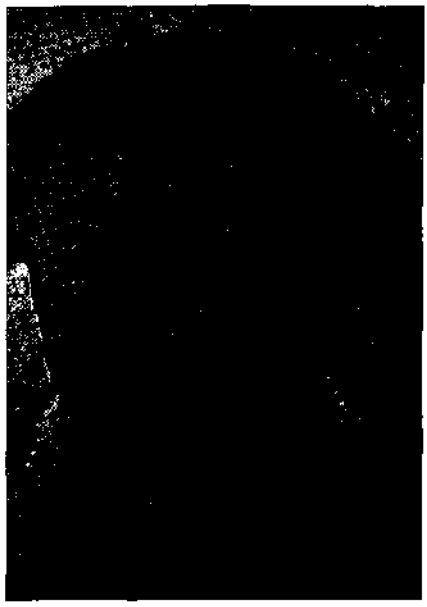

Resim: 18- Güneykalesi, 2 no.lu odanın tonozundan bir detay

Resim: 19- Yukarı şehir, yerkapı bastionun batısındaki restore edilmiş olan şehir suru

KARATEPE-ASLANTAŞ VE DOMUZTEPE 1991 VE 1992 ÇALIŞMALARI

*Halet ÇAMBEL**
James E. KNUDSTAD

Adana ili, Kadirli ilçesi, Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe kazı, restorasyon ve müzenin kuruluşu ile ilgili çalışmalara 1991 ve 1992 de ekim başında başlandı, işlerin yoğunluğu ve çeşitliliği nedeniyle bunlar 1991 de 1992 ocak sonlarına, 1992 de ocak ortalarına kadar sarktı. Bu dönemlerde kazı ve restorasyon işleri ötesinde açık hava müzesinin kuruluş, idame, ikmal inşaat, alt yapı tesislerinin onarımı, çevre düzenlemesi ve bakım işleriyle sorumlu personel ile ilgili sorunlar yeniden gündeme geldi.

Çalışmalar esasta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünce sağlanan olanaklar, Türk Tarih Kurumu'nun desteği ve 1992 de Hacı Ömer Sabancı Vakfı'nın yardımı ile gerçekleştirilebildi. Kendilerine ayrı ayrı teşükkür borçluyuz.

Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığındaki kazı ve restorasyon kuruluna 1991 de Bakanlık uzmanı olarak kişiliği, idarî bilgisi, insiyatifi ve sonsuz özverisi ile ekibimizin vazgeçilmez bir unsuru olan Arkeolog Mehmet Söylemez, 1992 de her türlü zorluğa göğüs geren, müzede başgösteren bütün sorunları benimseyip en iyi şekilde çözümleyip bertaraf eden Arkeolog Kadir Yanık katıldı. Çok geniş kazı deneyimi ve beceri sahibi olan Mimar James Escher Knudstad Domuztepe kazısının yönetim, mimarî röleve ve çizim işlerini her iki yıl üstlendi. 1992 de ayrıca miadı dolmuş

* Prof. Dr. Halet ÇAMBEL, Birinci Cad. 212, 80820 Arnavutköy/İSTANBUL
** Kısaltma: *KASTOP: Kazı Sonuçları Toplantısı*
VI, VII, VIII T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
X. T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı.
XII. T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

bulunan ahşap tekne yerine saçtan yeni bir teknenin yapım ve donatımını yönetti, hizmet binası plânının çiziminde ve bu binanın araziye yerleştirilmesinde (1992) yardımcı oldu. 1991 de Almanya'dan kısa bir süre için gelen Arkeolog-Restoratör Akın Aksoy'dan sonra eski üyelerimizden, esas konusu dışında ayrıca grafikerlik, yayıncılık ve bilgisayar alanlarında deneyimli olan Arkeolog-Restoratör Ali Duran Öcal ekibimize katıldı, 1991 de söz konusu alanlarda çalıştı, her iki yıl kazıda asistanlık yaptı, 1992 yazında Adana Müzesi'nde kazıda bulunan pişmiş toprak kapların onarımı ile uğraştı. Sanat Tarihçisi Havva Öcal 1991 de bulunan pişmiş toprak kap topluluğunun yazım ve sınıflandırılmasını yaptı, idarî işlerde yardımcı oldu. İbrahim Tığlı 1992 de açmalarda çalıştı, Arkeolog-Çizimci İlknur Türkoğlu 1992 de kısa bir süre gelerek yayında yer alacak çizimleri, Arkeolog Bengü Kılıçbeyli de küçük buluntu ve tümlenen kapların çizimlerini yaptı.

Karatepe-Aslantaş'ta ötedenberi "pür emanet" yöntemiyle yürütülen ikmal inşaat 1992 Adana Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nden Müdür Y. Mim. Erol Doğan, Teknisyen Coşkun Çalış, Mutemet Şaban Baran, emanet komisyonu başkanı olarak da Kadirli Halk Kitaplığı Müdürü Erol Doğan tarafından kazı başkanının işbirliği ile yapıldı.

Büyük bir özveri ile çalışan bütün ekip üyelerine teşükkür borçluyuz.

Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi Çalışmaları

A. Taş Eser Restorasyonu

Güney kale kapısının açıldığı kutsal alandaki fırtına tanrısı (Baal, Teşup, Tarhu) heykelinin 1990 dönemi sonunda beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan kolları ile sol omuzu, 1991 Eylülü'nde kısa bir süre için Almanya'dan gelen Restoratör Akın Aksoy tarafından pirinç çubuklar ve yapıştırıcı olarak sintolit ile yapıştırıldı (Resim:1-2). Gene 1990'da bulunup da, blok haline getirilmiş olan ortostatlarda oyuntu yapmadan yapıştırılabilen parçalar yerlerine yapıştırıldı.

B. Sur Duvarları ve Kule Onarımı

Sur duvarlarının yamaçlara rastgelen kerpiç üst yapısı tamamı ile çökmüş bulunduğu gibi, alttaki taş kısmının ön tarafları da geniş ölçüde yıkılmıştı. Önlem alınmadığı taktirde bu duvarların giderek daha da yıkılacağı açıktı. Ayrıca, ziyaretçilerin sur duvar ve burçlarının varlığını algılayabilmesi için bunların onarılması gerekiyordu. Bu nedenle Genel Müdürlüğün sağladığı olanaklarla Kadirli Kaymakamlığı ve Adana Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne kurulan emanet komisyonu eliyle, Andırın'dan

getirilen 6 kişilik taşçı ekibi ve sürekli şekilde taş, toprak çeken bir traktörle sur duvarlarının güney kale kapısına çıkan yol boyunca uzanan kısmı ile burçlardan biri, kerpiç üst yapının başladığı yüksekliğe kadar arkadan çimento takviyeli kireç harçla yükseltildi (Resim: 3-4). Yaklaşık 1 m kalınlığındaki bu duvarlar arkadan 3.80 m kalınlığında harçlı bir taş dolgu ile emniyete alındı.

Duvar dokusunun olabildiğince Hitit Çağı duvar dokusuna uyması, yani bol helikle[1] kuru duvar tekniğinde örülmesi amaçlandığı halde, bu ancak göreli olarak yapılabildi. Kuru taş duvar ustalarının bugün artık köşelerine çekilmiş ya da ölmüş olmaları, bugünkülerin bu tekniğe hakim olmamaları bunun nedenlerinden biridir. Bir diğer neden, kuru taş duvarlarının daha kısa ömürlü olmalarıdır. Nitekim halk ağızındaki bir deyişe göre, "kuru duvara sormuşlar, 'ömrün ne kadar?' diye, 'heliğim bilir', demiş.

1993 döneminde bu duvar restorasyonunun sürdürülmesi, olanak sağlandığı takdirde 1992'de bırakılan yerden kalenin küçük huruç kapısına olan kısmının onarılması planlanmaktadır.

C. Çevre Düzenlemesi, Bakım, Onarım, Koruma İşleri

Her yıl olduğu gibi, tesislerin bulunduğu geniş arazide dönem dönem yapılması gereken çalılık alanları ile orman alt bitki örtüsü temizliği ve bakımı, tesislerdeki arızaların giderilmesi, ziyaretçiler için sergi ve bilgi panolarının yenilenmesi ve geliştirilmesi yapıldı.

Bekçilerin eskisi gibi köydeki güvenilir kişiler arasından seçilip atanamaması, dışarıdan gelmesi, emeklilik nedeniyle ayrılan bekçilerimizin yerine geleceklerin ev sorununu çözmek amacı ile, yukarıda belirtilen "pür emanet" yöntemiyle kuruluşumuzun tapusu içersinde çift daireli bir binanın yapımına başlandı ve kaba inşaat bitti (1992).

D. Yayın Hazırlığı

Karatepe yazıtlarının bugüne dek çeşitli makale ve kitaplarda yer almasına karşın, parça aranması ve restorasyonun sürmekte olması nedeniyle geniş kapsamlı bir yayın yapılamamıştı. 1991'de yazıtların o günkü son haliyle Yüksek Mimar Reha Günay tarafından yeni fotoğrafları çekildi, asetat kopya ve kısmen estampajları ile kontrolleri yapılarak yayın hazırlığı yürütüldü.

(1) Helik-kuru duvar tekniğinde yapı taşlarının arasına konan kama görevini gören daha ufak taşlar.

Domuztepe Örenyeri Çalışmaları

A. Kazılar

1983 ve 1984'te Domuztepe'nin yamaçlarında yapılan kazı ile[2], 1985'ten sonra Geç Roma Çağı'na ait bir tarım tesisinin (villa rustica) ortaya çıkarıldığı, ayrıca tepenin güney-güneydoğu yamacında masif duvarların açığa çıkarıldığı kazılardan[3] sonra, ekibimize geniş deneyim sahibi Mimar James E. Knudstad'ın katılmasiyle son Hitit kalesinin bulunduğu, taş yığınları görünümündeki tepede çalışmağa girişilebildi.

Derinlemeden, tabaka kazısına girişmeden önce, yamaçlarda ve tepe düzlüğünde biribirinin içine girmiş, ne oldukları belirsiz taş yıkıntı ve yığınlarının içinden gerçek duvar ve yapıları ayıklamak ve böylelikle son yapı katını tümü ile ortaya çıkarmak gerekiyordu.

Çalışmalara, önce tepedeki yapı grubunu çevreleyen sur duvarının ortaya çıkarılmasıyla başlandı. 9 nolu duvar olarak adlandırılan bu sur duvarının dış yüzü tümü ile, iç yüzü yer yer açığa çıkarıldı. Tepenin güney ucunda başlayan ve kuzeye doğru uzanan bu duvarın, yaklaşık 25 m sonra 15°lik bir açı ile batıya döndüğü yaklaşık 7 m sonra 20°lik bir açı ile tekrar batıya döndüğü ve daha sonra yine batı yönünde hafif bir yay yaparak toplam uzunluğunun 60 m ye ulaştığı anlaşıldı. Surun dış yüzü ortalama 1.20 m derinliğe kadar açıldı. Duvarı oluşturan taşların dışa bakan yüzleri düzgünce yapılmış, alttaki taşlar biraz daha büyükçe genel olarak orta boy taşlarla oluşturulmuştu. Ortalama kalınlığı 2.40 m olan sur duvarının üst kısımları, iç kısımdaki toprağın baskısı nedeniyle 25-30 cm dışa taşmış durumda idi. Bu duvarın dış yüzeyinde, ayrı ayrı yerlerde, ona dik olarak birleşen yaklaşık 0.50 m kalınlığında iki duvar daha saptandı, ancak nitelikleri anlaşılamadı.

Tepenin kuzey batı köşesinde, güneybatıdan gelerek 9 nolu duvarla 90°lik bir açı ile birleşen, ortalama kalınlığı 2 m olan ikinci bir sur duvarı bulundu. 38 nolu duvar olarak adlandırılan bu duvarın yaklaşık 16 m si açığa çıkarıldı. Bu duvar üzerinde, köşeden 4 m uzaklıkta yer alan ve bir kapı girişi olabileceği düşünülen 2 m genişliğinde bir girinti bulundu (Resim: 5). Bu girişin bir yüzü belirgindi, diğer yüzü erozyon nedeniyle, yıkılmış, tek taş dizisi olarak kalabilmiş, zorlukla seçilebiliyordu. İki sur duvarının birleşerek köşe yaptığı noktada, 38 nolu duvara koşut ve hemen önünde büyük taşlardan oluşan ikinci bir taş dizisi daha saptandı.

(2) Çambel,.Özdoğan, *KASTOP* VI, 1984, s. 259-272, 1 plan, 9 res; Çambel, *KASTOP* VII, 1985, s.271-285, 10 res.; Çambel, *Anadolu Araştırmaları* X, 1986, s.31-44, 6 lev.

(3) Çambel, Işın, Sadler, *KASTOP* VIII/I, 1986, 329-343, 10 res.; Çambel, Aksoy, Freed, Işın, Rossiter, *KASTOP* XII/I, 1990, s. 399-425, 19 res.

Sur duvarının dış yüzü ortaya çıkarıldıktan sonra, iç yüzünü belirlemek için sondaj çalışmalarına başlandı. Tepenin güney ucunda, birincisi 9 nolu duvarın başladığı yerde olmak üzere 3-4 m aralıklarla toplam 20 sondaj çukuru açıldı. Önce 1.50x1.50 m boyutundaki bu sondajlar daha sonra arazinin ve duvarın durumuna göre 2x2 m veya 2x3 m olarak genişletildi. Bunların 17 tanesi 9 nolu duvarın iç yüzünü, 3 tanesi 38 nolu duvarın iç yüzünü belirlemek üzere açıldı. Tüm sondajlarda amaca ulaşılarak sur duvarının iç yüzü ortaya çıkarıldı.

Sur duvarındaki çalışmalar tamamlanınca tepe düzlüğündeki kazı çalışmalarına başlandı. İlk olarak U. Bahadır Alkım'ın önceki kazı dönemlerinde kısmen açığa çıkarmış olduğu duvarların temizliği ile işe başlandı. Sonuçta, birbirinden farklı iki duvar tipinin var olduğu anlaşıldı. Birincisi, oldukça büyük taşların oluşturduğu, genellikle tek sıra ve düzgün olmayan diziler halinde idi. Diğeri bunların üstünde yer alan, daha küçük taşların oluşturduğu, ortalama 60-70 cm kalınlıkta, çok sayıda diziler halinde ve bir takım mekânları çevrelediği anlaşılan duvarlar olarak belirlendi. Duvar dizilerinin biribirileri ile tam dik olarak birleşmediği ve genel olarak çok açık olarak görülemediği için, kesin bilgiler edinilemedi. Büyük taş dizilerinin arasında iki ayrı yerde üzerinde kapı mil yuvası bulunan iki tane büyük taş bulundu. Ancak bunların bulunduğu yerde kapı olasılığını güçlendirecek başka bir ögeye rastlanmadı.

1992'de 1991'de başlanılan iş sürdürüldü. Yamaçlarda tepeyi kuşatan olası sur ya da set duvarları ile tepe düzlüğündeki yapıların geri kalanlarını ortaya çıkarmak ve ancak bir iki sınırlı açmada derine inmek yoluna gidildi.

Tepenin batı yamacındaki taş yığınları olanaklar çerçevesinde ayıklanabildi. 1991'de tepe düzlüğünün hemen batısında izlenen 9 nolu sur duvarından aşağıya doğru kademe kademe daha başka çevre ya da sur duvarları saptandı.

Bunların en önemlileri kuzeydoğu köşede yer alan yapı kompleksi (Resim: 14, Plân 70, 71 A, 71 B, 72, 73, 84, 85 nolu duvarlar) ve uçtaki burç idi (Resim: 7). 71B nolu duvar yamacı boydan boya sarıyor, olasılıkla 1990'da açılan 16 nolu duvarla birleşiyordu. 71A duvarı bunun biraz üstündeydi ve büyük bir olasılıkla gene 1990'da açığa çıkarılan 14B duvarı ile birleşiyordu. 14B duvarı orta yerinden kesilmiş, meydana gelen aralıkta iki büyük küp gömülmüştür (Resim: 14 Plân). 14B duvarının bir üstündeki 14A nolu duvarının nereye kadar uzandığı henüz saptanamadı. 1991 de açığa çıkarılan ve kapı girişi olarak yorumlanan kuzeydoğu köşenin dışındaki 47 nolu duvarın da bu köşeyi çevirip güneydoğuya döndüğü anlaşıldı.

Böylelikle kuzey ve batı yamaçları sarp kayalıklarla çevrili bulunan tepenin, batı yönünde içiçe ve aşağıdan yukarıya doğru biribirini kademe kademe izleyen bir koruyucu duvarlar (veya set duvarları) dizisi ile donatılmış olduğu anlaşıldı. Ancak aralarında bir zaman farkı olup olmadığı henüz saptanamadı.

Tepe üstündeki son yapı katının tamamiyle açığa çıkarılması için, kazı, tepe düzlüğünün orta yerinden doğuya doğru genişletildi. Yeni bina temelleri ya da bunlara ait duvar parçaları bulundu (Resim: 14 Plân). Burada 65 ve 66 nolu kocaman taş temellerin arasında içi küçük taşlarla örülmüş yuvarlak bir yapı (buğday deposu?) bulundu (Resim: 14 Plân, T3). Bu yuvarlak yapının kuzeyindeki binada bir kapı girişi izlendi (Resim: 14 Plân, 99).

Tepenin kuzeydoğu köşesinde 1991'de açığa çıkarılan ve kapı girişi olarak yorumlanan yapı kompleksinde (Resim: 14 Plân, T1) kazı genişletildi. Değişik dönemlerde daraltıldığı anlaşılan bu "kapı geçidinin" daha sonra 74 nolu duvarla kapatıldığı görüldü. Yaklaşık olarak 3 m derinliğe inilen bu yapıda yer yer toprak tabana ya da taş döşemeye rastlandı. Kaba bir dibek (Resim: 6-7), değişik boylarda pişmiş toprak kap parçaları, ağırşak gibi buluntular saptandı. Ancak bu yapının gerçek niteliğinin belirlenebilmesi için bu kesimdeki incelemeye devam etmek gerekmektedir.

Tepe düzlüğünün yaklaşık olarak tam ortasına rastlayan kesimde 9 nolu en üstteki sur duvarına dik olarak 11 m uzunluğunda ve 1.20 m genişliğinde bir açmada (T2) derinlemesine kazı yapıldı (Resim: 14 Plân). Bazı tabakaların ayırdedilebildiği bu açmada 9 nolu sur duvarına dik olarak yanaşan bir duvar (no. 97) ortaya çıktı. Kalınlığı 2.50 m ve yüksekliği 2 m yi bulan, üstünde kerpiç duvar kalıntısı izlenen bu temel duvarı büyük ve önemli bir yapıya ait olmalı idi. Bu açma içinde ayrıca daha dar bir kerpiç duvar ve 1. tabakada sert bir döşeme üstünde üst kısımları kırık kerpiçten iki ocak ayağı saptandı.

Tepe düzlüğünün 3 ayrı yerinde ayrıca çapları 35-75 cm arasında değişen 3 adet döşeme altı deposu bulundu. İç yüzeyleri sıvalı olan bu depoların dış yüzeyleri kırık çanak parçaları ile destekleniyordu. Tepe düzlüğünün T2 açmasına yakın bir yerinde ayrıca Roma çatı kiremitlerinden oluşturulmuş bir çocuk mezarı (Resim: 8-9) bulundu.

B. Küçük Buluntular

1991'de derine ve dolgu tabakalarına inmeden tepe üstü yapıların ana planını çıkarmak amaçlanmıştı. Bu nedenle bol miktarda bulunan çanak

çömlek parçaları arkeolojik dolgu tabakalarına bağlanamamakla birlikte, yapılan ayrımda genel olarak iki ayrı grup saptanabildi. Az miktardaki ince, temiz hamurlu, iyi pişmiş, çark yapımı olanlar Roma Çağı'na tarihlenebilir. Çoğunluğu oluşturan daha kaba kum ve taşçık katkılı, iyi pişmemiş olanlar ise Demir Çağı'na terihlenebilir. Bunlar turuncumsu, devetüyü ya da yeşilimsi beyaz renkte, Karatepe-Aslantaş'ta bulunanlardan farksızdırlar[4]. Çok kırık dökük olan bu kap parçalarından ancak küçük bir bölümü kısmen birleştirilebilecektir.

Pişmiş toprak buluntuları arasında ağırşak, ağırlık gibileri dışında, ata biner gibi bacakları açılmış, kolsuz, yapıştırma gözlü bir figürin (Resim: 11) Demir Çağı'na bağlanabilir. Bunun en yakın benzerleri Gözlükule'de İlk ve Orta Demir Çağı ile M.Ö. 6. yüzyıl tabakalarında bulunmuştur[5]. Ayrıca, Klasik çağlara ait pişmiş topraktan içi boş küçük bir kadın figürini bulundu (Resim: 12).

1992'de çocuk mezarı ve daha sonraki dönemlere ait çanak çömlek parçaları dışında küçük buluntular hep Demir Çağı'na bağlanabiliyordu. Çoğunlukla taştan yapılma dibek, öğütme taşı, bileği taşı, çeşitli uçlar, alet parçaları, ağırşaklar, pişmiş toprak ağırlıklar (Resim: 13) ve pek çok pişmiş toprak kap parçası ortaya çıkarıldı. Bunların arasında tümlenebilecek olanlar da vardı.

Buluntuların en önemlisi ise kuşkusuz kuzeydoğu yamaçta taş döküntüleri arasında bulunan ve anıtsal bir heykele ait olması gereken bazalttan yontulmuş bir el idi. Parmak tırnakları izlenen, herhangi birşey tuttuğuna dair bir iz bulunmayan bu sol el bilekten kopmuştu (Resim: 10). Bunu daha önceki dönemlerde tepenin doğusundaki terasta, çifte boğa kaidesi yakınlarında bir defineci çukuru içinde bulunan, insan eli boyundaki diğer el[6] ile karşılaştırınca, bunun daha heybetli, fakat aynı zamanda işleniş açısından daha kaba, Karatepe-Aslantaş'takine (Resim: 1-2) daha yakın olduğu görülür. Sonuçta Domuztepe örenyerinde M.Ö. 9. yüzyıla ait olan çifte boğa kaidesi üzerinde varsaydığımız heykel dışında tepede, belki de daha sonraki bir döneme ait olan ikinci bir heykeli varsaymamız gerekmektedir. Bu da ancak bundan sonraki kazı dönemlerinde açığa çıkabilecektir.

(4) Darga, *Anadolu Araştırmaları* X, 1986, s.371-400, 11 lev.
(5) Goldman, ed. *Tarsus* III, 1963, s.343 vd., II, lev. 159-160.
(6) Çambel, Işın, Sadler, *KASTOP* X/I, s.337, res. 19-20.

Resim: 1- Karatepe-Aslantaş fırtına tanrısı, önden

Resim: 2- Karatepe-Aslantaş fırtına tanrısı, yandan

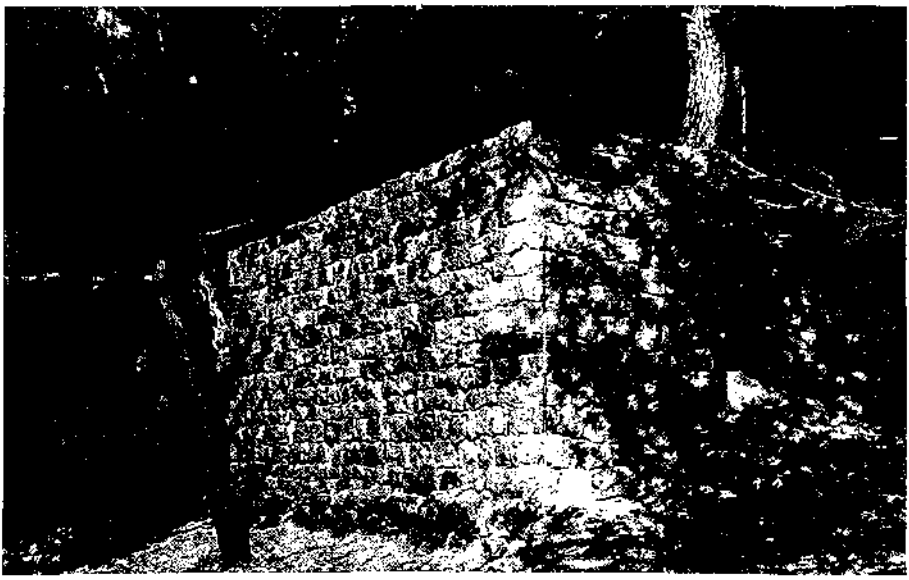

Resim: 3- Karatepe-Aslantaş, kule restorasyonu

Resim: 4- Karatepe-Aslantaş, sur duvarı restorasyonu

Resim: 5- Domuztepe, T1 sur duvarı girintisi, kuzeyden

Resim: 6- Domuztepe, T1 sur duvarı girintisi, doğudan

Resim: 7- Domuztepe, kuzeydoğu burcu

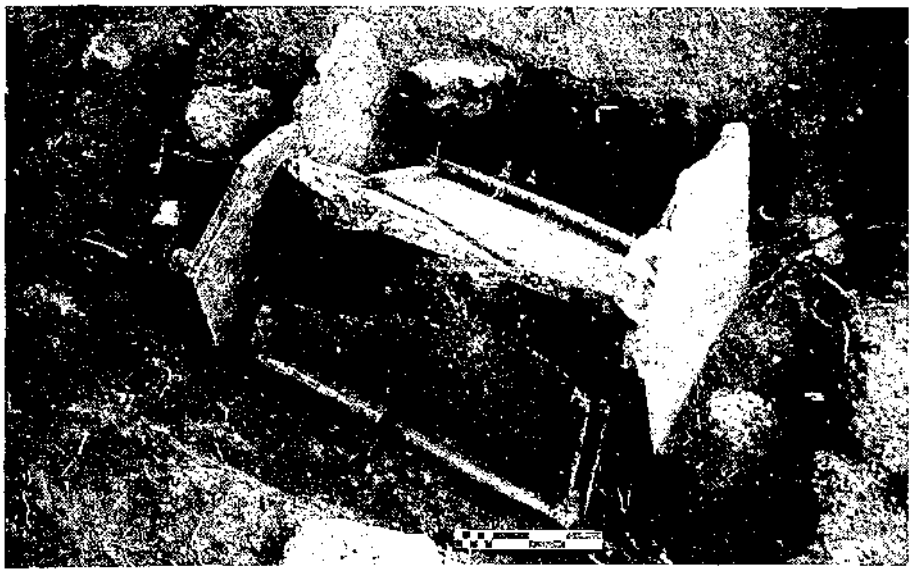

Resim: 8- Domuztepe, çocuk mezarı

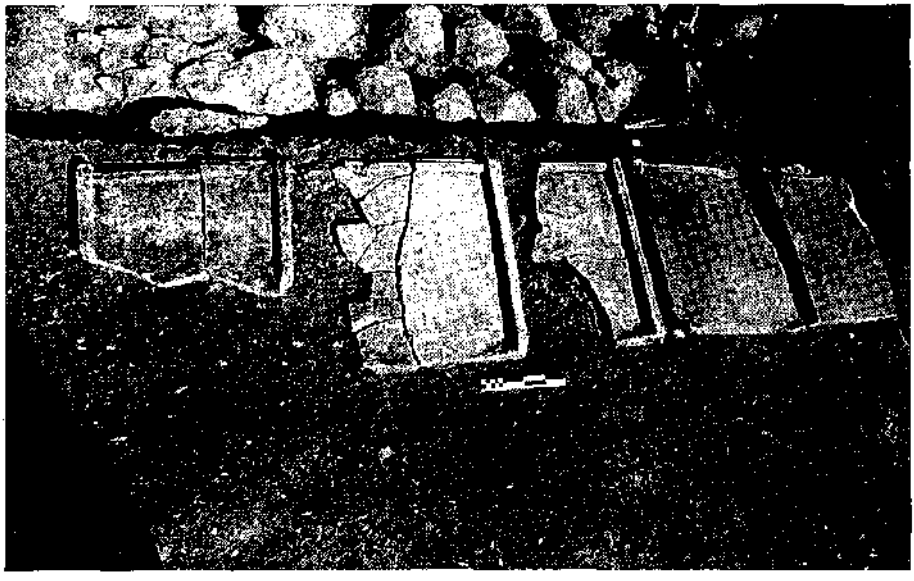

Resim: 9- Domuztepe, çocuk mezarını oluşturan Roma kiremitleri

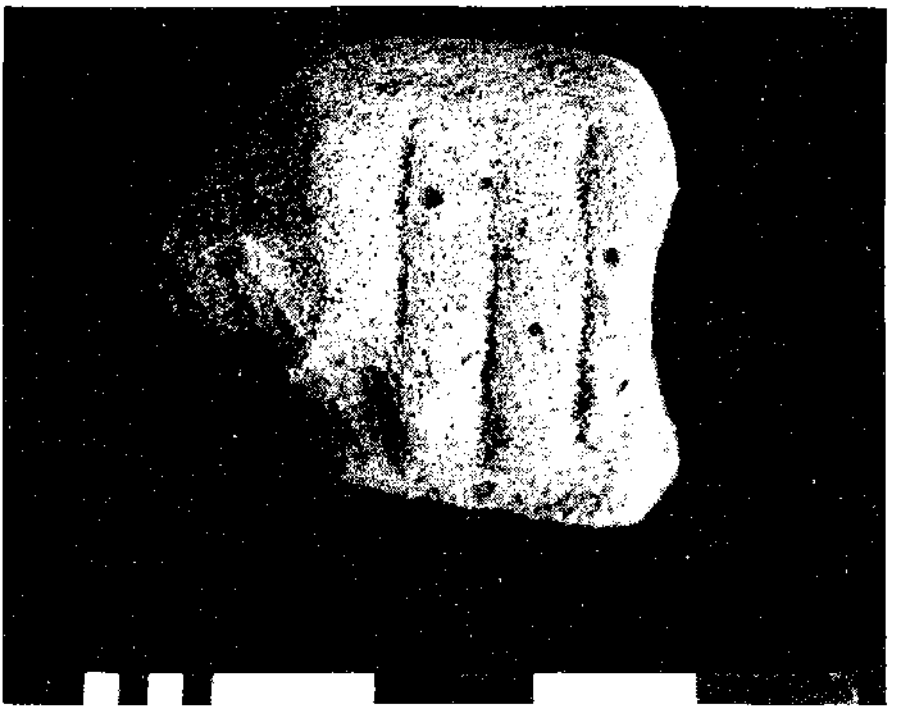

Resim: 10- Domuztepe, heykel eli

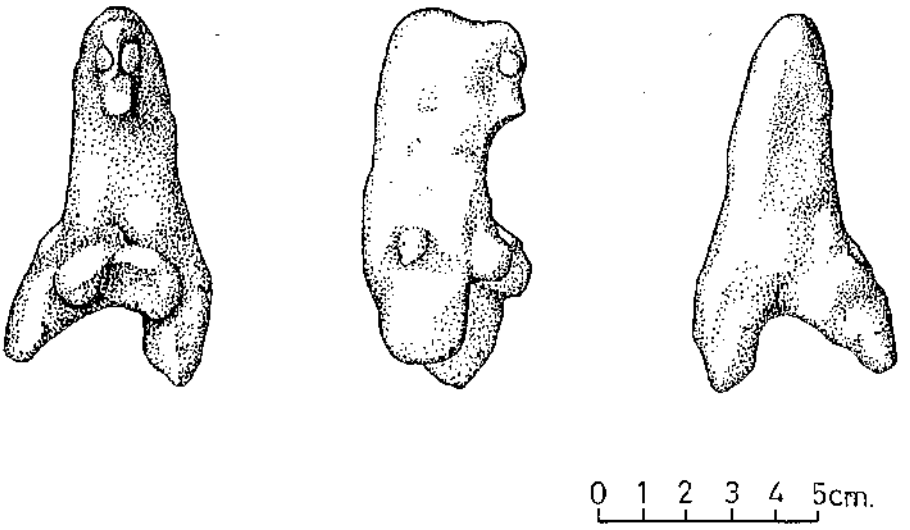

Resim: 11- Domuztepe, kil heykelcik

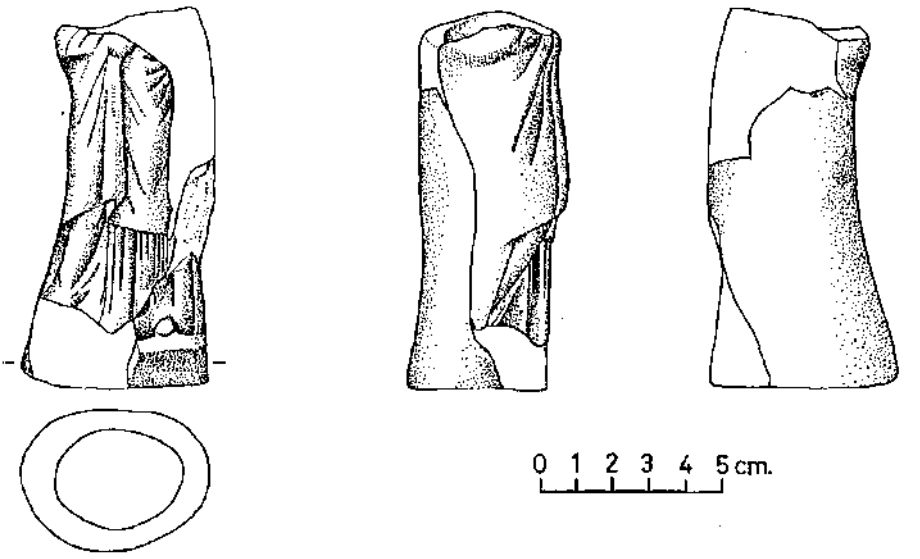

Resim: 12- Domuztepe, kadın heykelciği

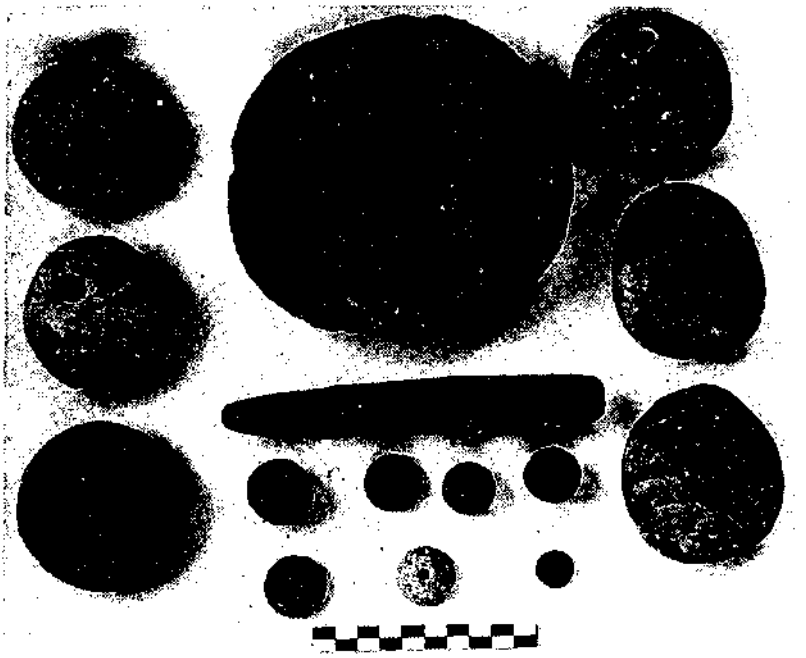

Resim: 13- Domuztepe, taştan ve topraktan araç gereç

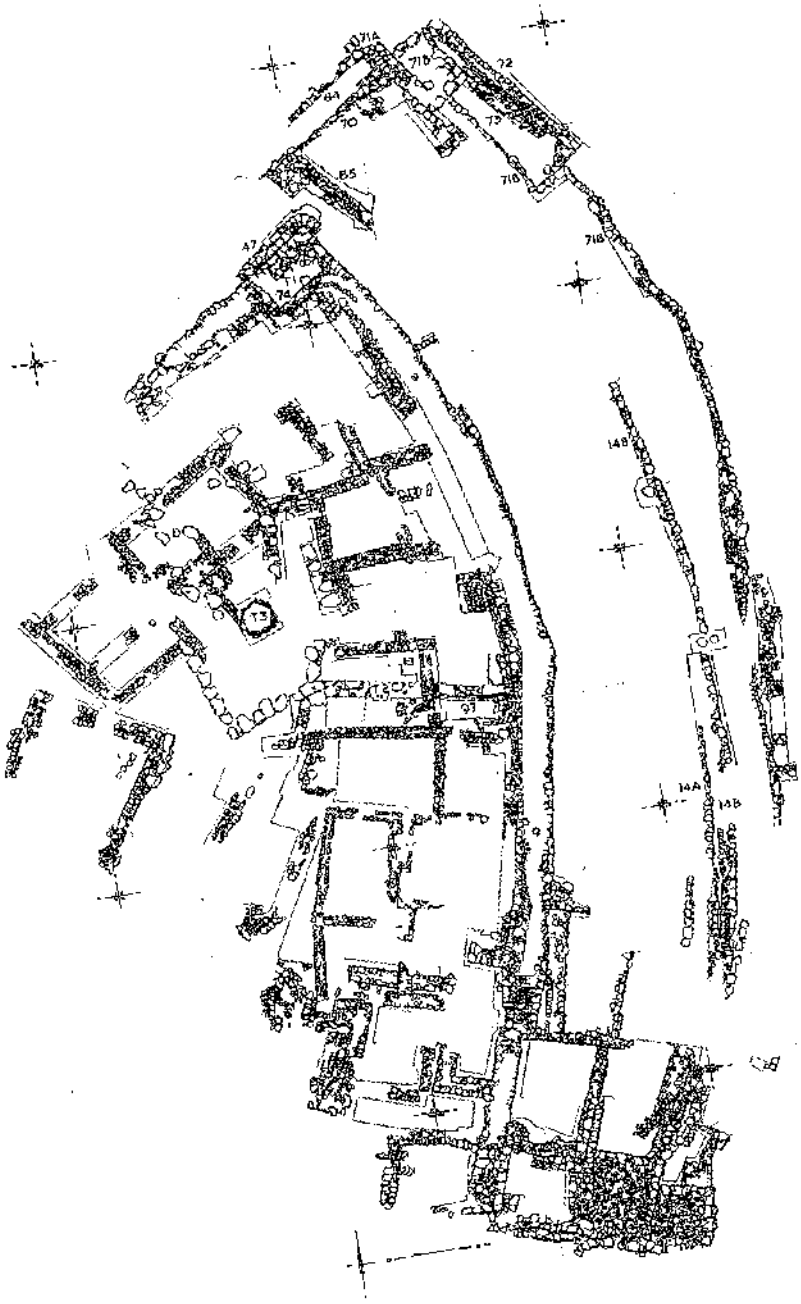

Resim: 14

TROİA 1992 KAZI ÇALIŞMALARI

*Manfred KORFMANN**

1992 Troia kazıları 20 Haziran'dan 3 Eylül'e kadar devam etmiştir. Bu en başından sayılırsa, 21 inci kazı mevsimidir.

Uluslararası Troia kazılarına bu yıl 8 ayrı ülkeden 75 bilim adamı katılmıştır. Bunlardan 25'i İstanbul, Ankara ve İzmir'deki üniversitelerden, İstanbul ve Ankara arkeoloji müzelerinden ve Ankara Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden katılan Türk uzmanlardır.

1992 yılında restorasyon ve konservasyon işlerine biraz daha ağırlık verdik. Bunda Doç. Dr. Friedmund Hueber'in ekibimize katılmasının büyük rolü vardır. Sadece restorasyon, konservasyon ve belgeleme çalışmaları, 22 kişilik bilim adamı, mühendis ve restoratörlerden oluşan bir ekip tarafından yürütüldü. Kazı çalışmaları ise toplam 1200 m² lik bir alanda gerçekleştirildi (Resim: 1).

TOPOĞRAFİK ÖLÇÜM ÇALIŞMALARI VE MODEL

Uzun yıllardan beri olduğu gibi, bu yıl yine Sayın Adnan Şakar, kazı alanlarındaki ölçüm noktalarını tespit etti.

Ölçüm mühendislerinden ve mimarlardan oluşan ekip, Troia harabeliği içindeki kalıntıları ve topoğrafik durumu belgelemeye devam etti. Tübingen'de uzun zamandır elde etmek istediğimiz yeni bir Troia planının değerlendirme ve çizim çalışmaları tamamlanmak üzeredir (Resim: 2). Bu planda yükseklik çizgileri de toplanan verilere göre bilgisayarda çizilmektedir. Bu çalışma başka işler gibi, detaylı bir Troia modeli yapmak için de gereklidir. Daha sonra Troia sergi odasına yerleştirilecek olan modelin 1993/94 kışı tamamlanması planlanmaktadır.

* Prof. Dr. Manfred KORFMANN, Institut für Vor-und Frühgeschickte Üniversitae Tübingen Schloss D-7400 Tuebingen 1-ALMANYA.

Bu arada harabelik içindeki tahrip olmuş bazı duvarların fotogrametrik ölçümleri yapıldı. Bu çalışma özellikle kutsal alandaki koruma duvarında gerçekleşti.

MANYETİK ÖLÇÜMLER

1992 yılı manyetik ölçüm programı da tamamlandı (Resim: 3). Bu çalışmalar sırasında Hellenistik-Roma surunun güneyinde, Roma devrine ait bir su kanalı ortaya çıktı (Resim: 4). Üstü açık olduğu anlaşılan bu kanal bir kazı çalışması belgelendi. Manyetik ölçüm yöntemiyle Roma devrindeki atık su sistemleri araştırılabilecektir. İda dağlarındaki su kemerlerini de içine alan Troia-İlion'un su gereksinimiyle ilgili konular, ayrıca araştırılması gereken dallardan biridir.

Manyetik ölçüm çalışmaları, yine bu yılki kazılarda elde edilen sonuçlara göre, Roma ve Hellenistik kalıntıların altında olabilecek Troia VI-VII aşağı şehrini araştırmak için devam ettirildi. Bu çalışmalar özel yapılmış hassas bir aletle yürütüldü. Böylece daha derindeki Troia VI kalıntılarına ulaşmak istendi. Verilerin değerlendirilmesinden sonra Hellenistik-Roma yapılarının düzenli bir şekilde güneye doğru uzandığı ortaya çıkarken, bu sırada tuğladan yapılmış apsisiyle, büyük bir binanın da yeri saptandı (Resim: 4). Fakat bu çalışmalar sırasında ortaya çıkan en önemli bilimsel bulgu, ilk olarak Almanya'daki değerlendirme çalışmaları sırasında saptanan, kalenin ayaklaşık 400 m güneyindeki antik kalıntılar altında yer alan manyetik boşluktur. Bunun 6 m kalınlığındaki bir kerpiç duvar olduğu sanılmaktadır. Bu manyetik boşluk, arazinin eğim yaptığı bir hat boyunca 120 m uzunluğundadır (Resim: 4). Bu verilerin ışığı altında bir savunma duvarından söz edilebilir. Genişliği ve uzunluğu gibi, konumu da bize bu kalıntının Troia VI devrine ait bir sistemin parçası olabileceğini göstermektedir. Bu çok önemli sorunun yanıtı, önümüzdeki çalışmalar sırasında aranacaktır.

KALINTILARIN BELGELENMESİ, KONSERVASYONU VE RESTORASYONU

Orta Troia VI dan Geç Troia VI ya kadar kullanılan güney girişi üzerinde, her yıl olduğu gibi yine Prof. Dr. Manfred Klinkott ve ekibi tarafından Troia VI savunma duvarının belgelenmesine devam edildi.

Troia IX dönemine ait A tiyatrosunun, orkestra bölümünün yeni ortaya çıkarılan kısmı taş taş çizildi.

Restorasyon çalışmalarında amaç, öncelikle harabenin tamamının restorasyon ve tanıtım çalışmalarını geliştirmek ve zenginleştirmektir.

Arazi ölçümleriyle 1/100 ölçekli bir Troia modelinin yapımı için ilk adım atıldı. Buna ek olarak tahrip olma tehlikesi gösteren kısımların onarım işleri de sayılabilir. Bu çalışmalarda en iyi yöntemler uygulanarak, restorasyonun dayanıklı olması sağlanmaktadır:

Schliemann yarmasının kuzeyinde, Troia I savunma duvarına ait, D5 plankaresindeki kazısı tamamlanan bölüm ve D4 plankaresindeki "g" ve "k" duvarları onarıldı.

Ünlü Troia II taş rampası, mimarlık ve kültür tarihinin en önemli anıtlarından biridir. Hemen tüm rampa, geçtiğimiz kazı mevsimlerinde yapılan belgeleme çalışmalarından sonra, planlandığı gibi restore edilmiştir (Resim: 5a ve b). Eksik olan taş plakaların yerleri eski fotoğraflardan yararlanılarak tümlenmiştir. Bu tümlemeler ancak dikkatli bakıldığında farkedilmektedir. Eski gravür ve fotoğraflardan anlaşıldığına göre, rampa iki yandan, Dörpfeld'in de yaptırdığı gibi, korkuluk duvarlarıyla sınırlandırılmış, ayrıca sağ ve sol yanlardan bastiyon benzeri çıkıntılarla desteklendi. Bastiyonlar aynı zamanda FM girişinin güney kısmını oluşturmaktadırlar. Doğu kanadın önünde bir temel taşı saptandı ve bunun üzerinde de Megaron IIA'da olduğu gibi, büyük ağaç direklerin durmuş olabileceği anlaşıldı. Böylece bu giriş ve megaron kalıntıları yapı tekniği bakımından birbirine yakınlaşmış oldu. Dörpfeld planında tamir ve gelişim dönemlerinde üst yapının kerpiçle yapıldığı görülmektedir. Biz de tüm yapıyı tekrar inşa etmeye ve eski görünümü vermek için bastiyonları kerpiçlerle tamamlamaya karar verdik.

FM girişinin doğusunda Orta ve Geç Troia II surlarının arasındaki taş dolgu konserve edildi.

Bu çalışmalarla birlikte, şimdiye kadar hava koşullarından yıpranmış ve ziyaretçilerin üzerinden geçtiği taş rampanın artık korunmaya alınması kararlaştırıldı. Bu nedenle turist yolunu, bir tahta köprüyle Troia II devrine ait üç evreli savunma duvarının üzerinden geçirmek gerekmekteydi. Bu yol taş rampanın altına doğru devam etmektedir (Resim: 6). Köprü üzerinden aynı zamanda şu kısımlar görülüp bilgi edinilebilir:

1. Batıda Erken Troia II dönemine ait sur ve "db" bastiyonu yer almaktadır (Resim: 7a). Kazı çalışmaları sonucu yapının zamanında kırmızı renkli bir çamurla sıvalı olduğu anlaşıldı ve bu nedenle restorasyon çalışmaları tamamen bitirilen bastiyon, koyu kırmızı toprak boya ile renklendirildi. Sıva sadece restore edilen bölüme yapıldı. Dokunulmamış olan bölüm orijinal haliyle ayırt edilebilir.

2. Güneyde, yüksek bir toprak kesit üzerinde Troia II'den Troia IX'a kadar tabakalar işaretlenmiştir. Ziyaretçiler artık Hisarlık Höyüğü'nün nasıl oluştuğunu görebilirler (Resim: 7b).

3. Troia II'ye ait üç evreli sur sisteminin gelişimi ve sur dışındaki yapılar rahatça ayırt edilebilmektedir.

Troia VI dönemine ait doğu surunun yüzeyindeki aşınıp dökülmüş taşlar, eski fotoğrafların da yardımıyla, tahribatın durdurulması ve duvara eski görünümünün verilebilmesi için tamamlandı (Resim: 8a). Bu tür tamamlama çalışmalarında, daha küçük dörtgen taşlarla, asıl yapı taşı yeniden yapılmakta ve taşlar yine kireç karışımlı harçla tutturulmaktadır. Aynı tür taş kullanıldığından onarımlar ancak dikkatli bakıldığında ayırt edilmektedir. Ayrıca yeni taşların yüzeyi de bir süre sonra kendi patinasıyla kaplanacaktır.

Bouleuterion'un H8 plankaresi içinde kalan arka duvarının temelleri yine aynı yöntemle onarıldı ve konserve edildi (Resim: 8b).

Tahribatın önlenmesi için, yine aynı teknik uygulanarak Troia VI kuzeydoğu kulesinin yanındaki Troia IX dönemine ait koruma duvarı da onarıldı (Resim: 9a ve b). Bouleuterion'daki gibi bu kalıntılar da kısa bir süre öncesine kadar yıkıntı halindeydi. Bu duvarın alt bölümünün açılması için küçük bir kazı çalışması da yapıldı.

Troia VI kuzeydoğu kulesinin kuzeyindeki Troia VIII dönemine ait merdivenin aşağı doğru daha fazla kayıp, daha fazla tahrip olmaması için önlemler alındı. Buranın restorasyon çalışmaları sürdürülecektir.

F4/5 plankarelerinde yer alan toprak tepe, 1991 yılında taşlarla kaplanarak konserve edilmişti. Böylece gelecekte başka bilim adamlarının Troia'nın IV. ve III. tabakalarını daha modern yöntemlerle araştırabilmeleri mümkün kılınmıştır. Bu yıl, bu taş kaplamanın üzeri çamurla sıvanarak bitki örtüsüyle kaplanması sağlandı.

İçeri doğru eğilerek yıkılmaya yüz tutmuş Troia VI doğu girişi önündeki duvar, ağaç desteklerle korunmaya alındı. Bu önemli yapının onarımı önümüzdeki kazı mevsiminde tamamlanacaktır.

Büyük bir bölümü harabenin içinde dağınık bir durumda bulunan çok sayıdaki mimari parçanın envanteri tamamlandı ve kısmen korumaya alındı. Hangi binaya ait olduğu belirlenenler ise o binanın olduğu yere yerleştirildi. Bu arada da birçok kırık mimari parça birleştirildi (Resim: 10a ve b).

1992 sezonu Athena Tapınağı ve tapınak alanını çevreleyen duvarın porticusu araştırma programına alındı. Bu tapınak konusunda 1962 yılında F.G. Goethert ve H. Schleif'a ait bir yayın bulunmaktadır Fakat o zamandan beri tapınağa ait yeni mimari elemanlar ortaya çıkmıştır. 1937-38 yıllarındaki kazılarda ortaya çıkan mimari buluntuların, bu yayında yer almadığı anlaşılmaktadır. Schleif'ın, tümleme çizimlerinde kullandığı mimari blokların bir kısmının bu tapınağa ait olmadığı anlaşıldı. Bu nedenle yeni projenin ana hedefi, Schleif'ın tümlemelerini kontrol etmek ve tüm yapı elemanlarını arazide bir yerde toplayıp, tapınak yapısıyla ilgili daha detaylı incelemeler yaparak orijinal durumunu ortaya koymaktır. Bu arada taş işleme teknikleri de araştırılacaktır.

Hisarlık Höyüğü'nün her yerinde daha birçok mimari eleman bulunduğu gibi, çevredeki köylerde de bu tür parçalarla karşılaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın uzun zaman alacağı şimdiden görülmektedir. Bu yıl tüm yapı elemanlarının envanterleri ve çizimleri tamamlandı.

KARBON-14 SONUÇLARI

Yüz yılı aşkın bir süredir 16 m yüksekliği bulan Troia tabakaları Ege, Anadolu ve Güneybatı Avrupa kronolojisi için ölçü olmuştur. Bu nedenle Troia, karmaşık kronoloji tartışmalarının da odak noktasıdır.

Troia'dan ve hemen yakınındaki Beşik-Sivritepe ve Beşik-Yassıtepe'den elde edilen 100 kadar veri incelendi. Bu verilere göre şimdilik şu kadarı söylenebilir:

Beşik-Sivritepe ve Kumtepe IA'daki açkı bezemeli keramik tabakaları, MÖ 4800-4500 arasına tarihlenmektedir. Böylece bu bölgede Geç Vinca, Erken Gumelnitsa, Larissa ve Geç Dimini ile eşzamanlı "Neolitik" saptanmış olmaktadır.

Troia I döneminin başı MÖ 2920'ye, buna karşılık Troia II devri 2600-2490 arasına, yani sanıldığından daha erken bir döneme tarihlenmektedir. Elde edilen sonuçlardan gösterişli Troia II döneminin, Geç Troia I dönemiyle eşzamanlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani Troia I'in sonunu da MÖ 2490'a tarihlemekteyiz. Öyleyse Troia II kalesinden ve Geç Troia I aşağı şehrinden bir bütün olarak söz etmek yerinde olacaktır. Bu güne kadar ortaya çıkarılan buluntular da bu varsayımı doğrular niteliktedir.

Schliemann'ın botanik buluntuları üzerinde yapılan Karbon-14 analizlerinden sonra, bunların Troia II tabakalarında bulunduğu sanılmıştı.

Oysa analiz sonuçları ve literatür incelemesi bu buluntuların Troia III-V arasına ait olduğunu göstermektedir.

Gelecekte Troia IV, Geç Troia VI ve Troia VII dönemlerine ait, daha çok malzeme bulmayı ve bunları Karbon-14 yöntemiyle tarihleyebilmeyi umut ediyoruz.

SCHLIEMANN YARMASININ KUZEYİNDEKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Sinan Kılıç, D3 karesinin güneydoğu köşesinde, yerleşimin başlangıcından sonuna kadar olan tabakalaşma durumunu ustaca araştırmış ve şimdiye kadar hiç bilinmeyen kalıntıları belgelemiştir. Böylece Troia I dönemine ait kronolojik sorunlar, eldeki ve daha sonra gelecek olan C14 sonuçlarıyla birlikte çözülmüş sayılabilirler. Bu yılki çalışmalarla Schliemann yarmasının kuzey kesimindeki işler hemen hemen tamamlanmış oldu. Geriye restorasyon çalışmaları ve yamacın sağlamlaştırılması kaldı. Beşit-Yassıtepe kazılarının sonuçlarını da göz önüne alarak şimdiye kadar birçok yönüyle tartışılmış olan Troia I kültürünü daha iyi tanımaktayız. Bu kültürün özellikle mimari yapısı hakkında aynı şeyler söylenebilir (Resim: 11).

Schliemann yarması da D5 plânkaresinin kuzeybatısında Sinan Kılıç tarafından "Troia I öncesi" tabakalar, steril bir kalker örtüsü altında ortaya çıkarıldı. Bu tabakanın daha kuzeydeki apsis evinin bulunduğu tabakayla aynı olduğu anlaşılmaktadır. Troia'nın bu en eski mimari tabakası Troia Ib'den bir hiatusla ayrılmakta ve bu yılki kazılarda "103 evi"nin kuzeyinde ve güneyinde ortaya çıkan yeni kalıntılarla bütünleşmektedir (Resim: 11).

SCHLİEMANN YARMASININ ORTASINDAKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Schliemann yarmasının orta bölümünde Doç. Dr. Turan Efe öğrencileriyle birlikte mükemmel sonuçlara ulaşmıştır. Troia II'nin en geç savunma duvarının dışında ve doğu kesitinde yer alan Troia II dönemine ait giriş yapısının altında, Troia II dönemi evlerinin sağlam kalmış temelleri ortaya çıktı (Resim: 12). Bu binalar güneye doğru eğimli yüzeyin üzerinde durmaktadırlar. Artık Troia II dönemine ait bir aşağı şehrin varlığından söz edebiliriz. Schliemann'ın "yanık şehir" diye andığı tabakada yer alan yöneticilerin oturduğu megaronlar ve bunları kapsayan kaleye ait bir aşağı şehir olmasaydı, zaten garip bir yerleşim modeli karşımıza çıkardı. Böyle bir aşağı şehir yerleşmesi her zaman aranmış, bazı yayınlarda da sözü edilmiştir. Fakat şimdiye kadar hiçbir izle karşılaşılmamıştır. "Bü-

yük yangın"ın izleri burada da görülmektedir. Daha sonraki bir dönemde yine kalenin dışında bir megaron inşa edilmiştir. Kale içinde megaronların yanmış kalıntılarının üzerinde küçük binalar bulunmuştu; kale dışında ise aynı dönemde eski büyük megaronlara benzeyen yapıların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Burada hiçbir kesinti olmadan Geç Troia II'den Geç Troia III'e kadar süren dönem izlenebildi ve Troia III dönemi içinde iki yangın evresi saptandı.

Daha güneydeki D8 plankaresinde yer alan Göksel Sazcı'nın çalıştığı açmada, Troia III döneminin üst evresindeki ve Troia IV'deki yangın tabakalarını ortaya çıkarmış bulunuyoruz (Resim: 13).

Troia III-V kalıntılarının kale içinde yer alanları Schliemann ve Dörpfeld tarafından, onlardan önce ise Athena tapınağının yapımı sırasında yok edildiğini biliyoruz. Bu nedenle yeni ve daha geniş bir alanda Troia III ve IV kalıntılarını ortaya çıkarmak zor bir çalışma olabilirdi. Yine de bu devirleri araştırma imkanı bulduk. Troia II ile Troia IV devirleri arasına ait yapıların, Troia II kalesinden güneye doğru inen yüzey üzerinde yer aldığı gerçeği, bize gelecek yıllarda bu kalıntıların güneydeki devamını bulabileceğimizi göstermektedir.

Erken Troia IV, at nalı biçimli kubbeli fırınların ortaya çıktığı dönemdir. Bu döneme ait binalar, Geç Troia III'dekilerle aynı yönde yapılmışlardır (Resim:13).

Troia V dönemi daha önceki kazı mevsiminde açmanın güneyinde yüksek bir duvarla kendini göstermişti. Bu duvarın bir savunma duvarı olduğu sanılmaktadır.

Troia III-V tabakalarının höyüğün güney yamacında ortaya çıkabileceği saptandı (Resim:13). Böylece, şimdiye kadar "Troia III-V" olarak tarihlenen Schliemann buluntularının bir kısmı zaman ve kültür tarihi içindeki doğru yerlerini alabileceklerdir. Aynı şey mimari kalıntılar için de söylenebilir.

Daha güneyde iki merdiven basamağı bulundu. Bunlar zamanın Erken Troia VI kalesine doğru çıkmaktadırlar. Bununla Troia VI savunma duvarıyla, kale içi yapılarının yükseklik farkları problemi çözüme kavuşmaktadır.

D8 açmasında, daha önceki sezon bulunmuş olan Hellenistik devre ait kuyunun, Troia IX döneminde de kullanıldığı anlaşıldı (Resim:13).

Bu kuyu Schliemann'ın yayınladığı planlardan birinde yer almaktadır. Bu eskiden çizilmiş kalıntıların yerini bulmak için faydalıdır. Bundan yararlanarak Schliemann'ın daha güneyde, Troia VI savunma duvarı üzerinde ortaya çıkarmış olduğu duvarların, yani Troia VII yapılarının yok olduklarını anlamaktayız.

TROİA VI SAVUNMA DUVARININ ÖNÜNDEKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Schliemann yarmasının güney ucu, bu duvarın güneyinde son bulmaktadır. Geçen yıl burada yürütülen çalışmalar sırasında savunma duvarı yapıldıktan hemen sonra ve hemen duvarın önünde, ev temelleri bulunmuştu. Bu yıl Rüstem Aslan bu temellerin devamını doğu yönde aradı (Resim:14).

Daha önce ortaya çıkarılmış olan teras duvarı aşağı yukarı tarihlendi. Burada ilk önce bir Hellenistik duvarın, daha sonra da bunun önüne ve üzerine bir Roma duvarının yapıldığı anlaşıldı.

1991 yılında bu bölgede Dörpfeld kazıları sırasında çalışıldığını ve derin bir sondaj yapıldığını saptamıştık. Doğu kesimdeki çalışmalar sırasında, tahrip olmamış tabakalar içinde, bir yangın tabakasıyla karşılaşıldı. Bu tabaka, duvarın yüzeyinden aşağı doğru inip açma yüzeyine yayılmaktaydı. Şimdiye kadar yapılan buluntu analizleri, bu tabakanın Balkanlar'dan gelen Troia VIIb2 göç dalgasının yıkımına ait olduğunu gösterdi. Bu göçle karakteristik "buckel keramik" Troia'ya getirilmiştir. Böylece Troia'da 1000 yıldır bilinen ve önemli bir kültür ögesi olan "çömlekçi çarkı" da ortadan kaybolmuştur.

Önemli sonuçlar arasında:

1. Troia VI duvarının gedikleri kalın bir çamur tabakasıyla sıvanmıştır. Büyük yangın bu kısmı sertleştirmiş, yani konserve etmiştir.

2. Yangından sonra duvar uzun zaman bakımsız kalmış, doğanın ve insanların tahribine uğramış ve taşları kırılmıştır. Sert havaların duvarın bu bölümünde bıraktığı izler gözden kaçmamaktadır. Eğer "Karanlık Çağ" da burada insanlar yaşamışsa, bu insanların duvara hiç önem vermedikleri anlaşılmaktadır.

3. Homer, ya da onun kaynakları, herhalde bu sağlam duvarı MÖ. 8. yüzyılda karadan, yani güney yönden, bu yükseklikte görmüş ve en az 7 m yüksek olarak gözlerinde canlandırmış olmalıdırlar.

Yangın tabakasının altında, kazı mevsiminin sonlarına doğru, savunma duvarına dayanmış ev temelleri ortaya çıktı. Böylece durum açıklığa

kavuştu. Troia II savunma duvarının önünde de savunma duvarına dayalı aşağı şehir evleri ortaya çıktı (Resim:14).

GÜNEY KAPISI ÖNÜNDEKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Utta Gabriel'in sorumluluğu altında güney girişinin güneydoğusunda kazı çalışmaları yapıldı. Burada otuzlu yıllardaki kazılarda Troia VI dönemine ait "Antenhaus" bulunmuştu. Bu evin daha da güneyinde yine aşağı şehre ait yapıların bulunup bulunmadığı araştırılmak istendi. Olasılıkla Schliemann zamanından kalan büyük bir çukurun bizi epey oyalamasına karşın, hem H9 açmasında Antenhaus'un güneyinde kalan bir yapının temelleri bulundu ve hem de H10 açmasında başka bir yapıya ait taş döşeme ve direk yeri izleri ortaya çıkarıldı (Resim:15). Yapıların uzun zaman kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Gelecek yıllarda bu alandaki çalışmaların sürdürülmesi planlanmaktadır. Bu çalışmalar sırasında güney kapısının önündeki yolun ve yapıların temizlenmesi amaçlanmaktadır.

DOĞU KULESİ YAKININDAKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Geçen yılki çalışmalar sırasında İ8 ve K8 açmalarında, Troia VI savunma duvarının büyük blok taşlardan oluşmuş daha eski bir evresi olduğunu saptamıştık. Bunun üzerine herkesin bildiği öteki evre inşa edilmiştir. Daha sonra ise duvarın önüne kule yapısı eklenmiştir. Dr. Donald Easton bu bölgede Troia VI kronolojisini detaylı olarak inceledi. Kazı alanı bu yılki çalışmalarla güneye doğru genişletildi (Resim:16). Burada beklenmedik bir şekilde anıtsal yapılara ait oldukları anlaşılan büyük taş temeller bulundu. Bu yapılar kale içindekiler kadar dikkat çekici olmasalar da, mimari özellikleri bakımından önemlidirler. Bina içlerinde farklı zamanlara ait taş döşemeler bulunmaktadır. Açmanın genişletilmesi özellikle çok verimli oldu, çünkü geçen yıl kalenin dışında bulunan apsis evini yanlış bir şekilde genelleştirme tehlikesi ortadan kalktı. Artık kale dışındaki yerleşimde de üst üste birçok mimari tabakanın birbirini izlediği kesinlik kazandı. Sonuç olarak Troia VI savunma duvarının, Erken Troia VI evrelerinden birinin üzerine oturduğu anlaşıldı.

KUTSAL ALANDAKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Otuzlu yıllarda A7 ve A8 plankarelerinde Carl Blegen'in yönetimi altında kutsal alanın büyük bölümü ortaya çıkarılmıştı. Herhalde alan Kybele'ye adanmıştır. Ayrıca özet şeklinde yayını yapılmış ve yapı durumu anlaşılamamıştı.

1992 yılında z6 ve z7 plankarelerinde Gianni Ponti, Christine Panas ve Jennifer Kingma'nın sorumluluğu altında büyük alanlar kazıldı (Re-

sim:17a ve b). Daha önce kazılmış olan mermer sunağın ve seyirci yerlerinin Augustus devrinde yapıldıkları kesinleşti. Bu tarihleme, taş döşeli bir avlunun altında bulunan keramik ve para buluntuları sayesinde yapılabildi. Artık kutsal alan da Augustus'un İlion'da inşa ettirdiği yapılar arasına katılabilir.

Bu kompleksin kuzeyinde büyük bir binanın temelleri ortaya çıkarıldı. Burası ana sunak yeri gibi görünmektedir (Resim:17a). Bu bölgedeki soru işaretleri üzerinde, gelecek kazı dönemi durulacaktır.

Bu çalışma alanının hemen yanında, belki kutsal alanın çevre duvarı içinde, bir tahribat katıyla karşılaşıldı (Resim:17b). Bu izler Romalı yağmacı Fimria'dan kalmıştır. Strabon gibi antik kaynaklarda da "Kutsal Şehir İlion"a yapılan bu yağmacı akınlardan söz edilmektedir. Arkeolojik olarak ilk kez Troia'da kanıtlanmış olan bu olay, MÖ.85 yılında meydana gelmiştir. Arkeolojide buluntuların buradaki gibi tam olarak bir yere tarihlenmesi her zaman mümkün değildir. Gelecek yıllardaki kazılarda bunun altındaki tabakalardan gelecek olan malzeme, Hellenistik dönemi aydınlatacaktır.

BOULEUTERION (B TİYATROSU)

Binanın doğu duvarının kuzey kesiminde yapılan küçük çalışmayla Hellenistik döneme ait olduğu sanılan bir duvar bulunmuştur (Resim:15). Bunun hemen altından Troia VI tabakaları gelmektedir.

ILION KENTİNİN GÜNEYDOĞUSUNDAKİ KAZI ÇALAŞMALARI

Bronz Çağı sonrası devirleri inceleyen grup için İ17 ve H17 plankarelerindeki çalışmalar verimli oldu (Resim:18a ve b). 1990 yılındaki çalışmalar sırasında M.Ö. 4. yüzyıldan kalma cam buluntuları ortaya çıkarılmıştı. Kuzeydoğu köşesinde I. Anastasius (MÖ 491-518) zamanına ait bir sikkeyle tarihlenen bir tahribat katıyla karşılaşıldı. Bu tarih geçen yıl bouleuterion kazısında kazanılan verilerle de bütünleşmektedir, zira İlion'da M.Ö. 500 yıllarında büyük bir yıkımın meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Bu yılki çalışmalar burada Roma Krallık Çağı'ndan kalma kaliteli bir döşeminin ortaya çıkmasını sağladı. Hellenistik döneme ait yerleşme kalıntıları da ortaya çıkmaya başladı. Örneğin bu çağda yapılmış bir kuyu Roma Çağı'nda da kullanılmıştır.

ILION KENTİNİN KUZEYİNDEKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Ç4 plankaresinde, restorasyon işlerinde gerekli olan bir kireç kuyusu açmak için yapılan kazı çalışmasında, Roma devrine ait bir temel ortaya

çıkarıldı. Bu temel, yönü jeomanyetik ölçümlerle saptanan kent planına da uymaktadır.

BÜYÜK TİYATRO (A TİYATROSU)

1992 yılı çalışmalarıyla caveanın alt bölümündeki kazılar tamamlandı (Resim:19). Artık bu anıtsal yapının Roma Çağı'nda ne nedenli görkemli olduğu farkedilebilmektedir. Caveayı oturma yerlerinden ayıran birkaç taş blok yıkıldıkları yerlerde ele geçmişlerdir (Resim:10b). Bunlardan birinde Yunanca "DEIPHO" yazıtı yer almaktadır. Bu sözcüğü "Deiphobos" olarak çevirebiliriz. Deiphobos'un oğlu, Priamos'un oğlu Paris öldükten sonra Helena ile evlenmişti. Ancak bu bloğun yarısı kırıktır. Aynı şekilde kalker ve mermer parçalarından oluşmuş bir tabaka ve sikkeler, tiyatronun M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında kullanılmadığını göstermektedir.

TROIA VI/VII AŞAĞI ŞEHRİ

H17 plankaresinde Zeynep Kızıltan ve Maureen Basedow üç ayrı bölümde, Erken ve Geç Roma kalıntılarının arasından aşağı inmişlerdir. Her yerde, yüzeyden yaklaşık 1 m aşağıda Troia VII ve Geç Troia VI tabakalarıyla karşılaştılar. Çok sayıda Miken keramiği, Gri Minyas mallarıyla birlikte bulundu. Kül renkli kültür tabakasındaki yuvarlak deliklerin direk delikleri oldukları sanılmaktadır. Öte yandan farklı evrelerde temel taşlarıyla ve dağınık biçimdeki yanmış kerpiç kalıntılarıyla karşılaşıldı. Dolayısıyla kentin bu kesiminde ahşap yapıların çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuç, burada bir zamanlar yapı işlerinde kullanılmak üzere yeterince ağaç olduğunu göstermektedir. Öte yandan daha önceki araştırmacıların Aşağı Şehirde hiç bir yapıya rastlamadıklarını da biliyoruz. H17 plankaresindeki çalışma bölümlerinin birinde anakayaya ulaşıldı, burada kaya içine sığ olarak oyulmuş bir kanal ortaya çıktı. I17 plankaresinde 1988 yılında kazılan açmanın güneyinde, anakaya içine oyulmuş, bir tür "negatif mimari" olduğu anlaşılan bir kanal daha bulundu (Resim:18a ve b). Bu düz bir hat üzerinde kesilmiş, yaklaşık 35 cm geniş ve 70 cm derin temel çukurudur. Bu çukurun içinde iki adet direk deliği ve duvara ait izler görüldü. Evin iç bölümünde çapı ve derinliği dikkat çekici olan direk yerleriyle karşılaşıldı. Ayrıca anakaya içinde büyük bir çukur ortaya çıkarıldı.

Toria VI ve VII dönemlerine ait geniş bir alana yayılmış olan bir aşağı şehrin varlığı kesinlik kazandı. Burada bir bölümü büyük olan ahşap yapılar söz konusudur.

DİĞER BİLİM DALLARI VE ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

Prof. Dr. İlhan Kayan doğal çevre programını Kara Menderes'in batı yakasında sürdürdü. Kayan ve asistanı, Türk basınına da yansımış olan Zangger'in Atlantis hipoteziyle ilgili olan çalışmaları da planlarına aldılar. Zangger, Prof. Dr. Kayan'a bir kere danışsaydı, o zaman kendisinin kabul ettiği Ege deniziyle bağlantı yapan kanalların deniz seviyesinin ne kadar üzerinde kaldığını öğrenirdi. Masa başından 100 kadar kanalın varlığıyla ve bu kanalların gösterdiği gelişimle ilgili çok şeyler söylenebilir.

Stuttgart-Devlet Malzeme Araştırmaları Kuruluşu'ndan Dr. Wolfgang Grüner ve Dr. Silvin Mausfeld, Troia'daki taşların hava şartlarına dayanıklılığı konusunda incelemeler yaptılar. Bu incelemeler özellikle Troia VI suru, VIM Sarayı ve Troia VIII Kutsal Alan duvarı üzerinde gerçekleştirildi. Yüz yıldan fazla bir süredir açıkta kalmış duvarlarla, bizim çalışmalarımız sırasında ortaya çıkarılmış olan duvarlar arasındaki farklar zaten göze çarpmaktadır. Bu incelemelerin sonuçları hem bölgesel hem de bölge dışı doğa tahribatıyla ilgili sorunlara ışık tutacaktır.

Dr. Brigitte Mannsperger kendi araştırma alanı içinde Homeros'un tanımladığı Troia'nın coğrafi yapısını ve özellikle İlios şehrinin kurucusu olan Troia'nın krallarının anıtlarını inceledi.

Prof. Dr. Hans-Peter Uerpmann'ın yönetimi altında, daha çok İ/K8 açmasından çıkan hayvan kemikleri incelendi. Burada dikkat çekici olan, çok sayıda at ve eşek kemiklerinin ortaya çıkmasıdır.

BULUNTULARIN İNCELENMESİ VE BELGELENMESİ

Buluntuların kayıt işleri planlandığı şekilde yürütülmektedir. Keramik bahçesindeki çalışmalar ve özellikle Bronz Çağı grubu Dr. Christiane Frirdich tarafından başarıyla yürütüldü. Özellikle Troia II (Resim:20), Troia II/III (Resim:21) ve Troia III/IV (Resim:22) keramik buluntularının belgelenmesi bitirildi. Bayan Billur Tekkok ise, kendisinin ilk kazı mevsimi olmasına karşın Bronz Çağı sonrası keramik bahçesinde sevindirici sonuçlar ortaya koydu. Prof. Dr. Dietrich Mannsperger bu yıl yine çok sayıdaki sikke buluntularıyla ilgilendi.

İNŞA İŞLERİ

Emekli Mühendis Diether Kohler'in gözetimi altında bir işlik inşa edildi. Burada artık yapı restorasyonu çalışmaları için gerekli olan malzeme düzenlenecektir. Su sağlanmış, kireç kuyusu, çamur havuzu ve büyük bir çalışma alanı kuruldu. İki küçük konteynır malzemenin depolanması

için kullanılmaktadır. 1993 yılından itibaren yapıların restorasyon işleri artık buradan yönetilecektir.

KAMUOYU ÇALIŞMALARI

Tanıtma panolarının yer aldığı sergi odası, Troia'yı ziyaret edenler tarafından artık bir uğrak yeri haline geldi. Bu harabe içine yerleştirilen 12 bilgi panosu için de geçerlidir. Bu panolar ayrıca Türkçe, Almanca ve İngilizce rehberler haline getirilerek, 1992 Ekim ayından beri ziyaretçilerin hizmetine sunuldu:

A. Homer - İlyada ve Etkileri
B. Gezi Rehberi

Daimler-Benz AG ve Türk Mercedes bu rehberin basımında katkı sağladılar. Basımı "Arkeoloji ve Sanat Yayınları" tarafından gerçekleştirildi. Bu satışlardan elde edilecek gelir, Troas'daki arkeolojik araştırmalar için kullanılacaktır.

8 dakikalık yeni bir video filmi Türkçe, Almanca ve İngilizce olarak kazı bekçisi Şerafettin Taşkın'ın çalışma saatleri içinde, sergi odasında ziyaretçilere Troia'daki çalışmaları tanıtmaktadır. Eğer istenirse burada daha önceki yılların video filmleri de gösterilmektedir.

Kazı süresince Matthias Raidt ziyaretçilerin soruları ve isteklerine cevap vermektedir. Hemen her gün büyüklü küçüklü gruplara kazı tarafından "Troia turu" yaptırılmaktadır.

"3. Kültürlerarası Troia Festivali" 15-28 Temmuz 1992 tarihleri arasında Çanakkale, Assos, Bozcaada (Tenedos), Alexandria ve özellikle Troia'da gerçekleştirildi. "Ben Anadolu" adlı mükemmel bir oyun, Alman ve Türk tiyatro oyuncuları tarafından sahnelendi. Gelecek yılki Troia festivali halkın daha çok ilgi gösterdiği "Çanakkale Festivali" ile birleştirilecektir. Böylece 1993 festivaline, Çanakkale vilayeti ve belediyesi de destek vereceklerdir.

Bu arada "Studia Troica 2, 1992" yayınlandı. Almanca ve İngilizce dillerindeki bu yıllık "Troia ve Troas bölgesinin arkeolojisi" konusunda çok yönlü bilimsel çalışmalara yer vermektedir. Yeni Troia kazıları, makalelerin ana fikrini oluşturmaktadır.

Geçen yıl olduğu gibi, 1992'de de Bilimsel Film Enstitüsü (Göttingen) tarafından "Troia 1992 Çalışmaları" adlı yeni bir video haber filmi hazırlandı. Bu film Türkçe, Almanca ya da İngilizce olarak gösterilebilmektedir.

Raporun sonunda Troia kazı yönetiminin, Troia çevresinde oluşturulacak olan milli park fikrine katılmakta olduğunu belirtmek isteriz (Resim 23). Tesadüfen 1992 yazında, Çanakkale'den Kumkale'ye doğru açılmaya başlayan bir yolun bu projeyi baltaladığını fark ettik. Şimdiye kadar el değmemiş olan bu bölgedeki antik yerleşimlerden Ophrynion, Rhoteion, Tavolia Aianteion ile Tektop Burnu, Çoban Tepe ve Işıldak Tepe gibi bazı Prehistorik yerleşimler tehlikeye girdiğinden, kazı yönetimi çeşitli kurumlarla hemen ilişkiye geçti. Artık yol çalışmasının ilk aşaması tamamlandığından, bu yol milli park girişi olarak projeye dahil edilebilir. Bunun için yolun iki yanına da acilen inşa yasağı konulmalıdır. Arsa spekülasyonlarının ve artık başlamış olan yapılaşma engellenmedikçe bu kültür katliamının önü alınamayacaktır.

Türk arkeologları ve hükümet temsilcileri tarafından tasarımı gerçekleştirilmiş olan bir "Troia Tarihi Milli Parkı" projesi 1971 yılından bu yana hazırdır. Bu projenin gerçekleşme aşamasına geçmesi bizce de artık mutlaktır. Arkeolojik ve tarihsel değeri büyük, uluslararası üne sahip 60'dan fazla anıt Troia çevresinde 10 km çapı olan bir alanda korunmayı beklemektedir. Bunlara Osmanlı devri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki önemli olaylar gibi, modern savaş teknolojisinin belgelerini de eklemek gerekmektedir. Antik Çağ'dan günümüze değin dünyaca üne kavuşmuş anlamlı olayların cereyan ettiği bu bölgenin korunması özellikle biz tarihçilerin en başta gelen ödevi olmalıdır. Bu ödevi Troia kazı ekibi de üstlenmiştir.

Uluslararası basın bu konuyu sık sık işlemekte ve tatil köyleriyle fabrikaların yol açtığı tahribatın durdurulmamasının tüm dünya insanlarında nefret uyandırdığını yazmaktadır. Çünkü tehlikede olan insanlığa ait kültür mirası ve doğanın kendisidir. Bu nedenlerle gelecekte Troia'daki kazı çalışmaları değil, bir kültür ve doğa çevresi olarak Troas'ın korunması konusu da ele alınacaktır.

1992 yılı Troia kazıları bakanlık temsilciliği görevini yürüten, Ankara'dan tecrübeli arkeologlar Emel Yurttagül ve Çiğdem Morçöl, diğer tüm görevlerinde olduğu gibi, çevrenin korunması konusunda da ilgi ve desteklerini esirgememişlerdir. Aynı şeyi, konuya Ankara'dan destek veren Troia kazı ekibi üyesi Sayın Kenan Yurttagül için de söylemek istiyoruz. Aynı bilim dalından gelen insanların ortak bir amaç için çalışmaları kadar güzel birşey olamaz.

Son olarak bu defa da raporu Türkçe olarak hazırlayan Sinan Kılıç'a teşekkür etmek istiyorum.

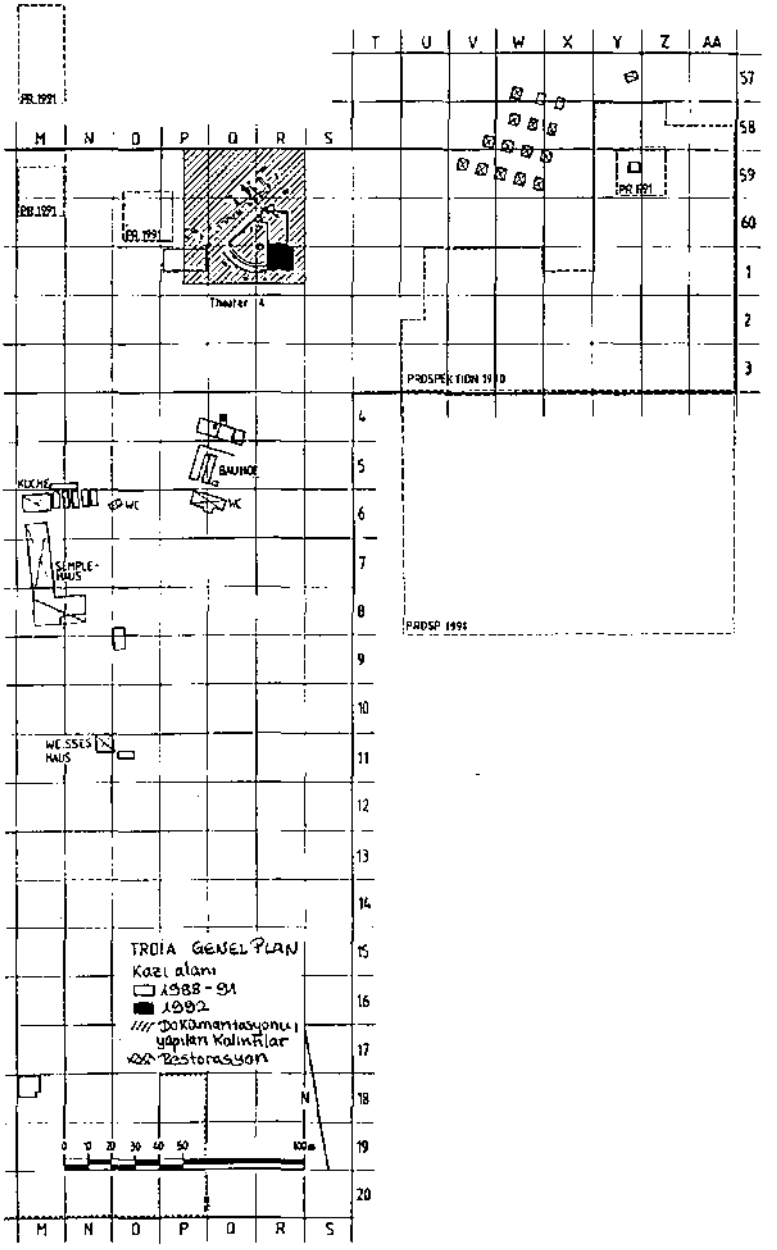

Plân: 1- Troia genel plân

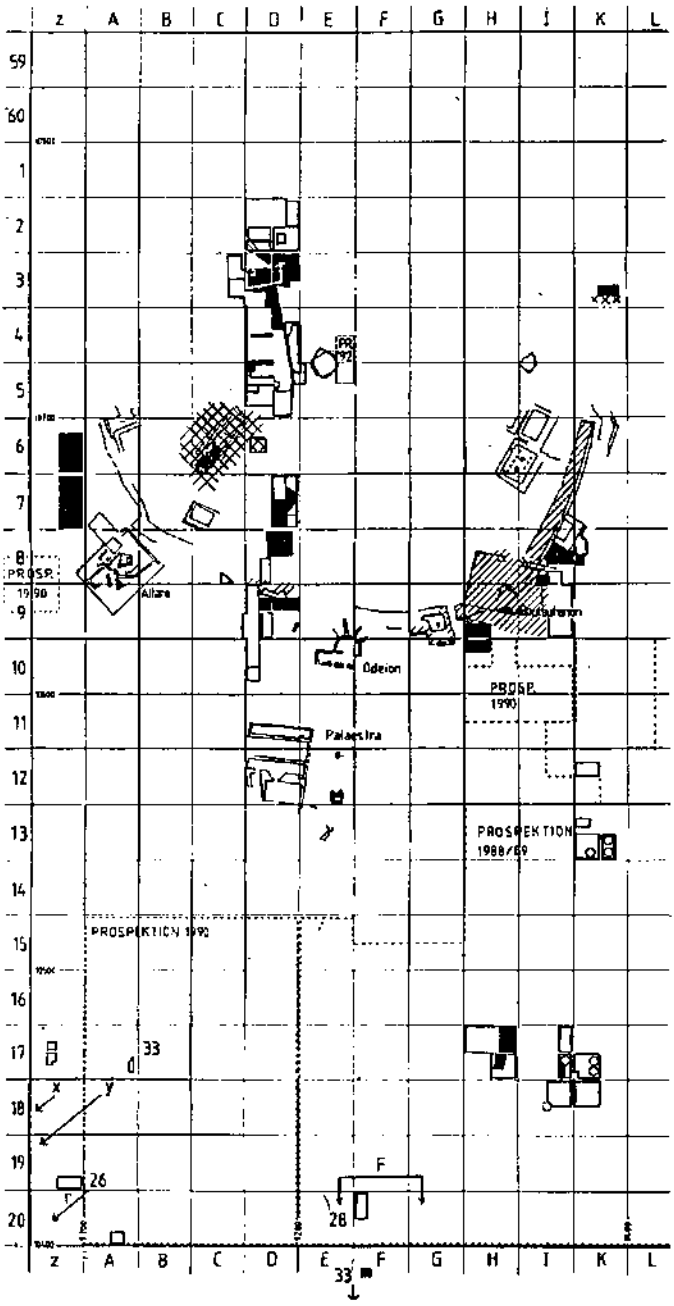

Resim: 1- Troia genel planı

Resim: 2- Yeni Troia plânı çizim çalışmaları

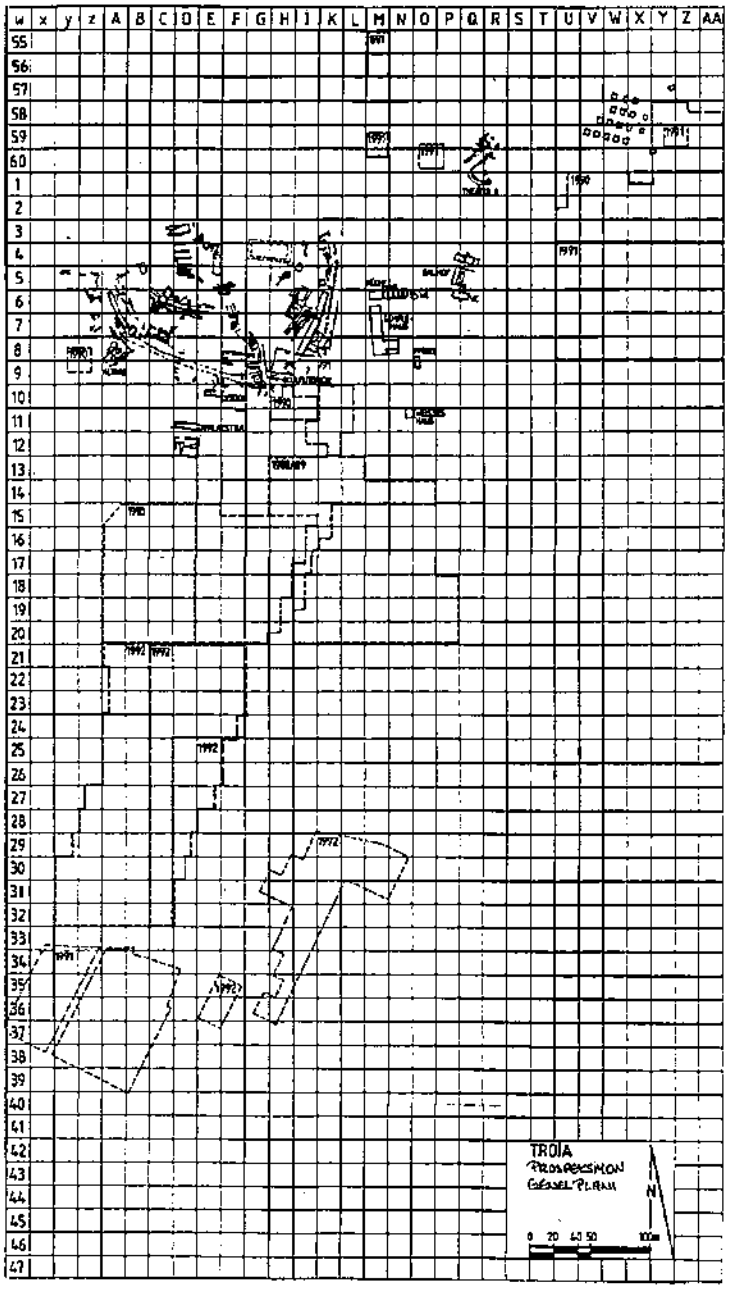

Resim: 3- 1992 Troia manyetik ölçüm plânı

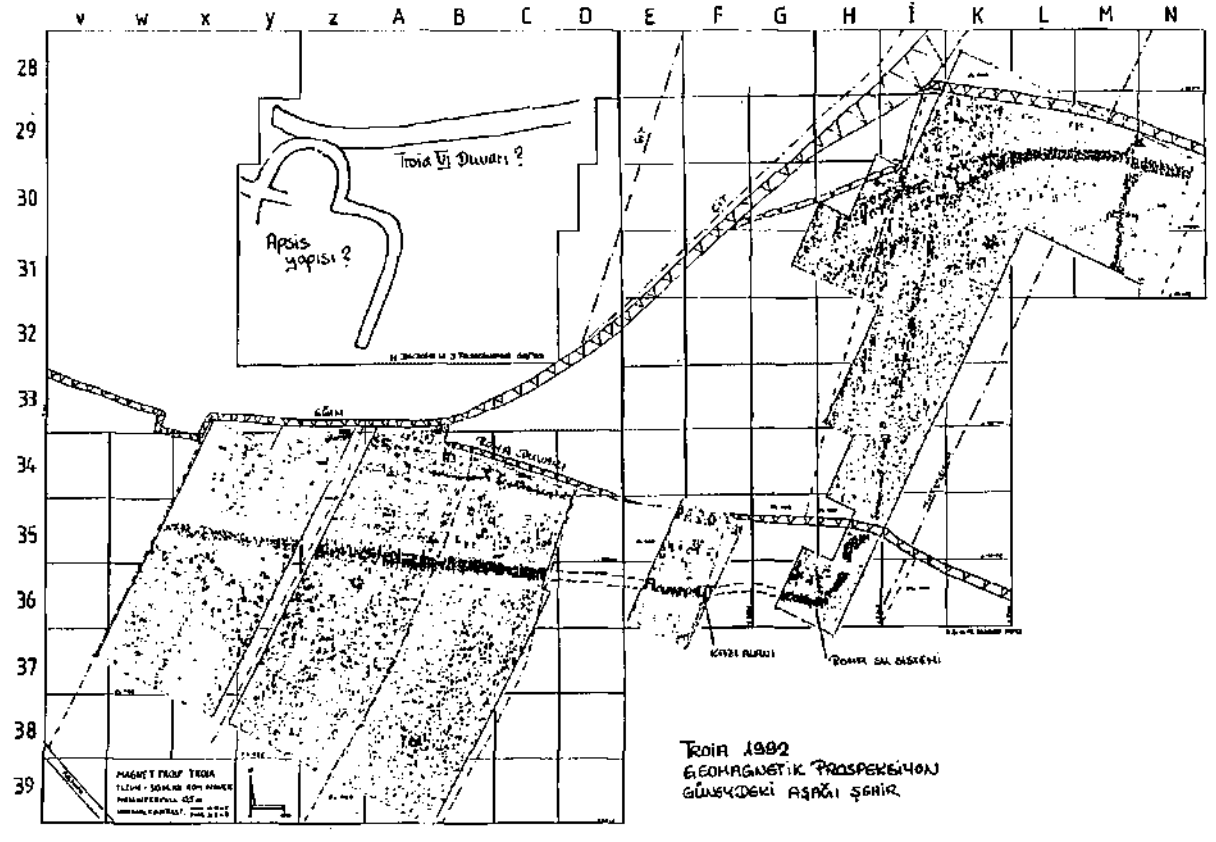

Resim: 4- Roma su kanalının manyetik plânıyla apsisli yapı ve yeni savunma duvarının yerleri

Resim: 5a ve b- Troia II taş rampasının onarım çalışmaları(a) ve eksik plakaların tamamlanması(b)

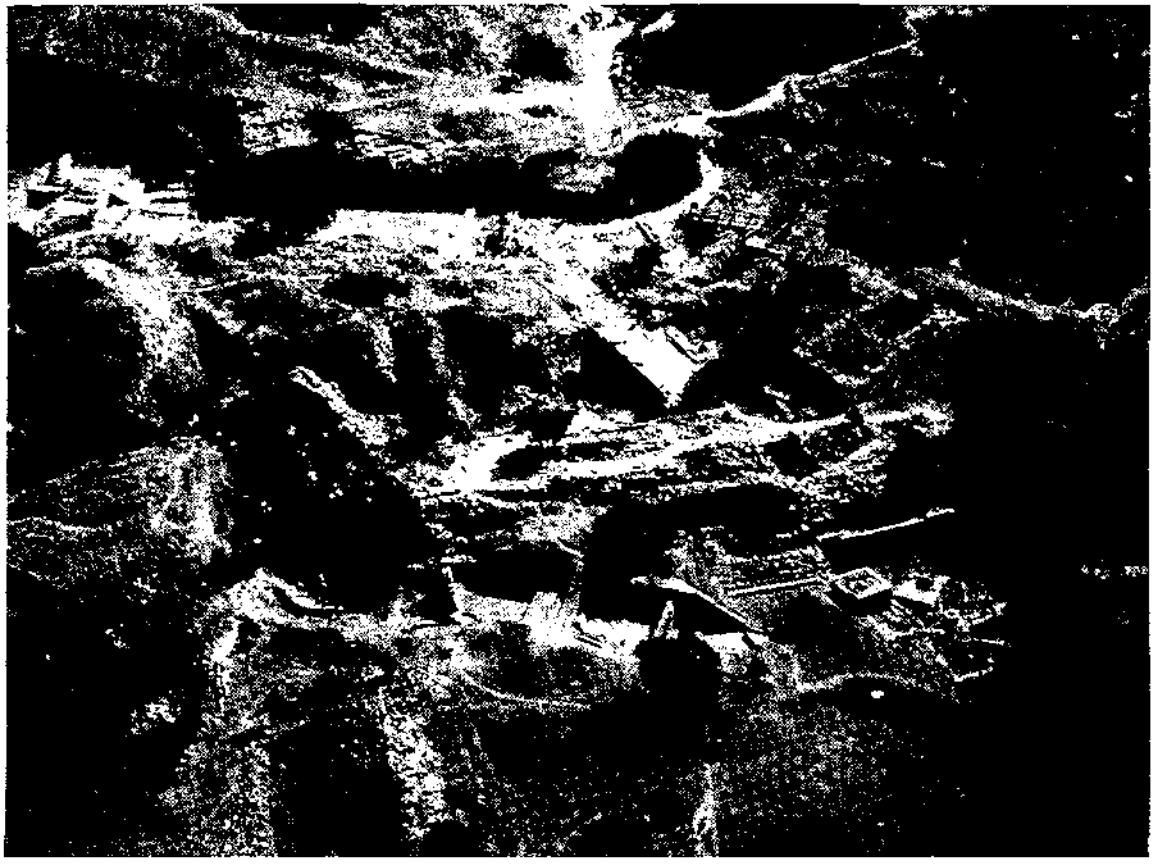

Resim: 6- Taş rampa ve yeni tahta köprü

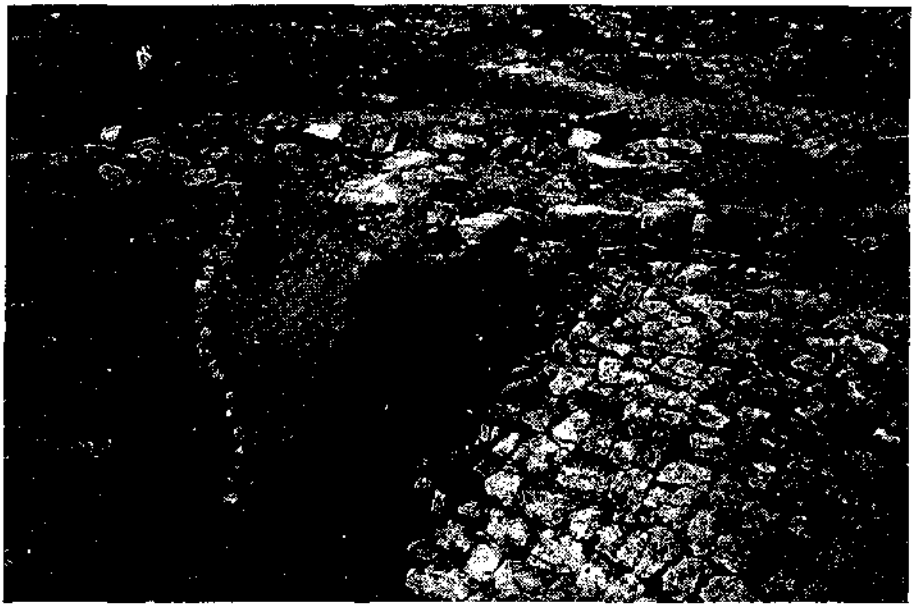

Resim: 7a- Erken Troia II surundaki "db" bastiyonu

Resim: 7b- Troia dönemlerinin işaretlendiği toprak profil

Resim: 8a- Troia VI doğu surunun onarım çalışmaları

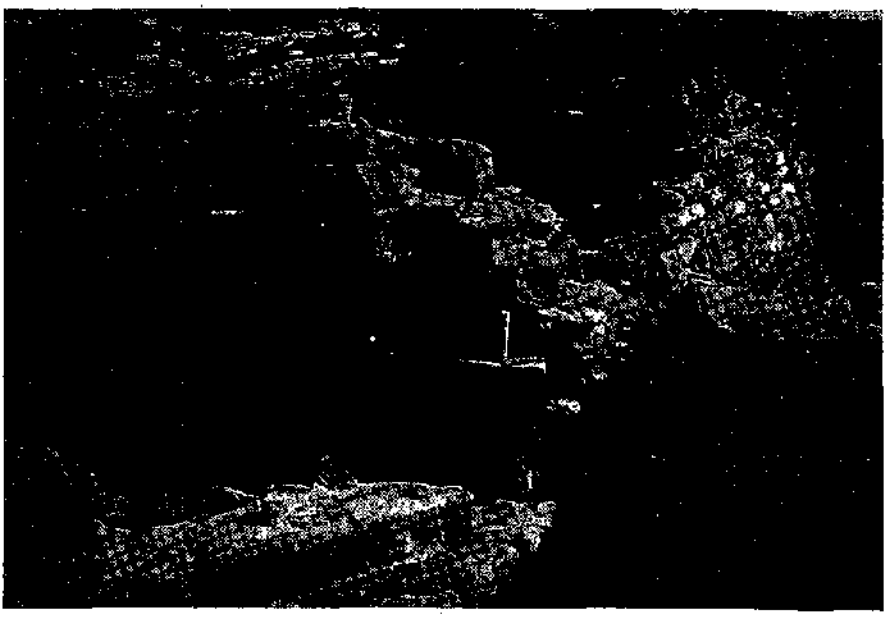

Resim: 8b- Troia IX-bouleuterionun arka duvarının onarımı

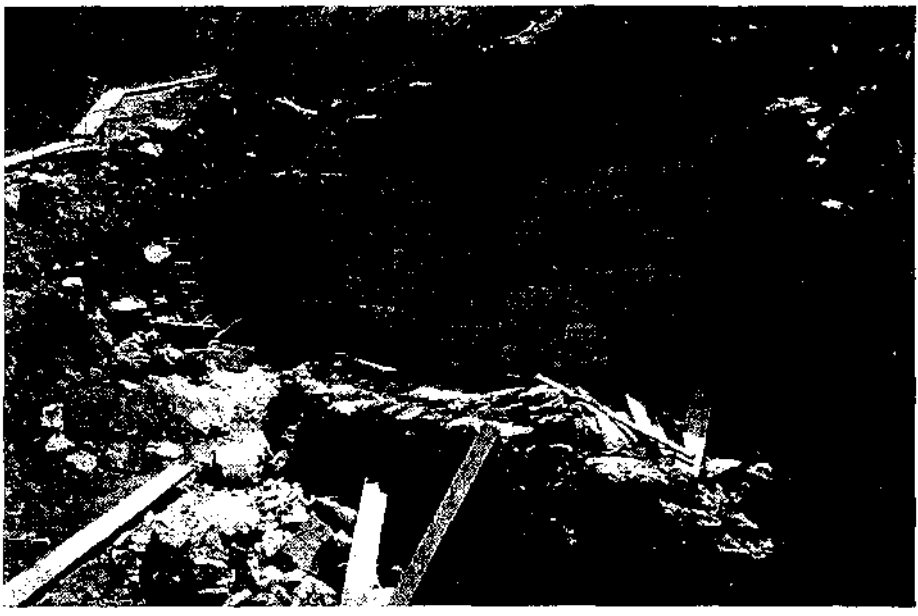

Resim: 9a ve b- Troia IX kuzey koruma duvarının onarımdan önceki a) ve sonraki b) durumu

Resim: 10a ve b- Dağınık durumdaki mimari parçalar (a) ve onarımları (b)

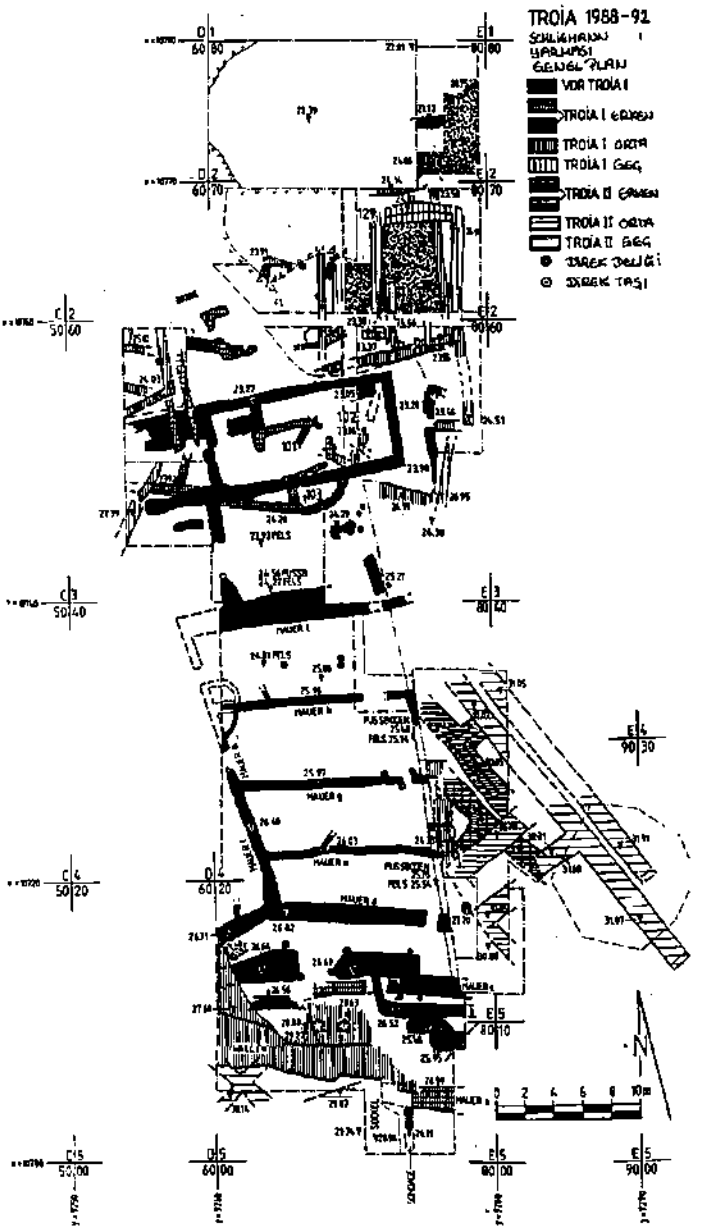

Resim: 11- Schliemann yarmasının kuzey bölümü

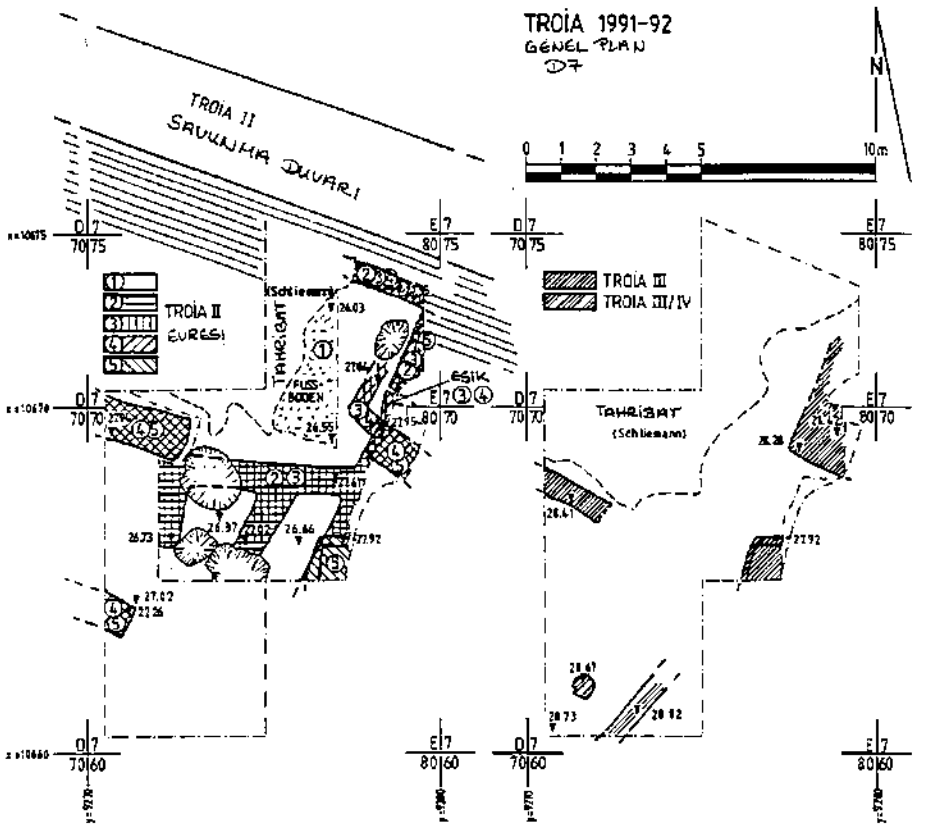

Resim: 12- Schliemann yarmasının orta bölümü, D7 plânkaresi

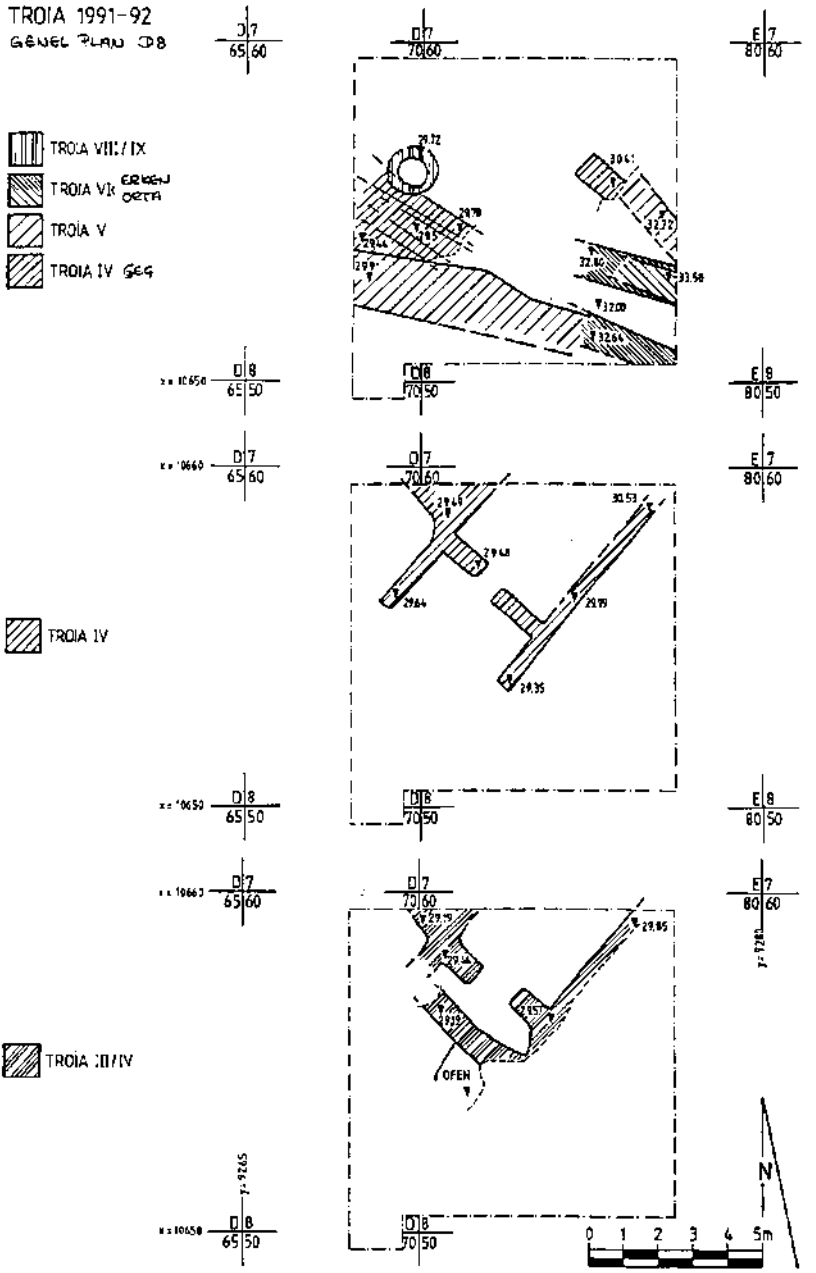

Resim: 13- Schliemann yarmasının orta bölümü, D8 plânkaresindeki mimari evreler

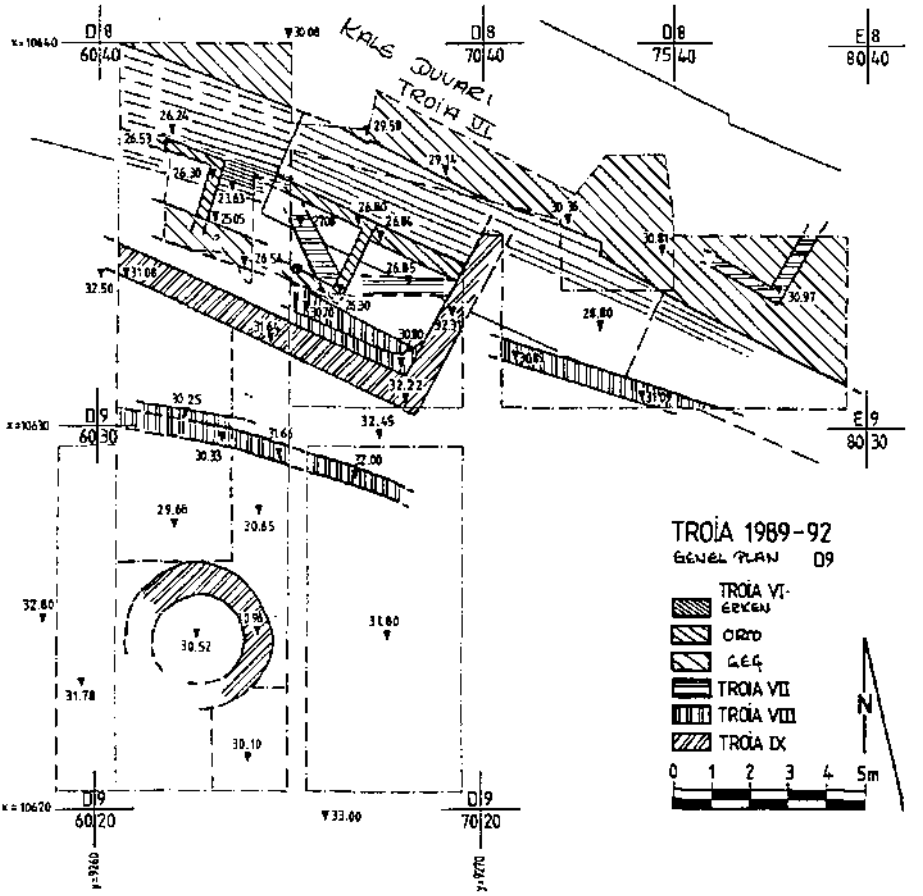

Resim: 14- Schliemann yarmasının güney bölümü, D9 plânkaresi

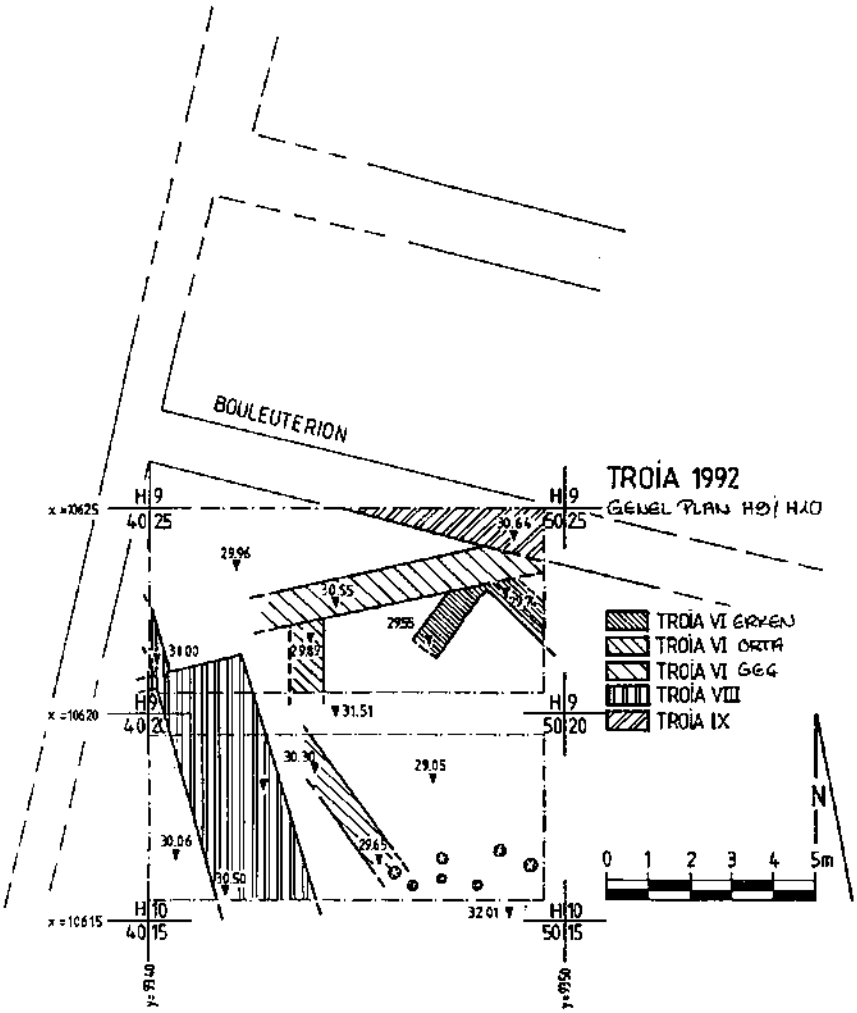

Resim: 15- Troia VI güney girişinin önü, H9/10 plânkareleri

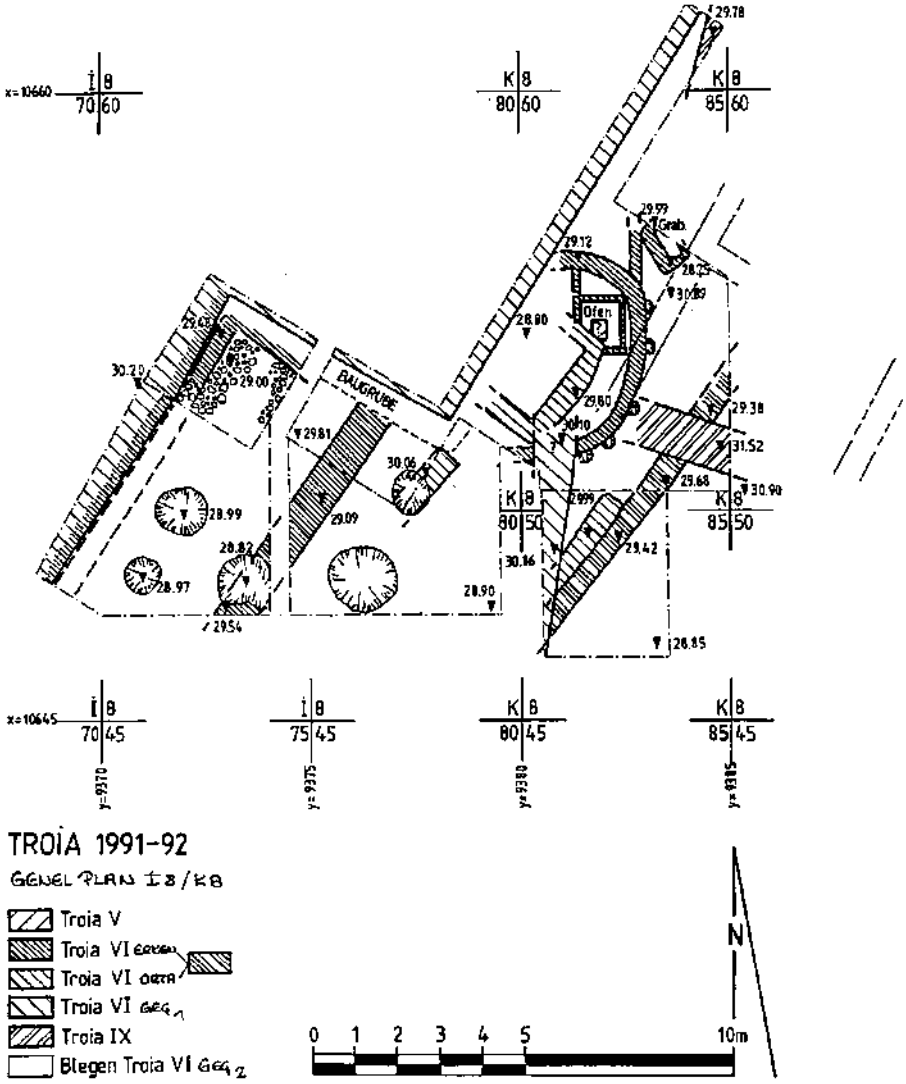

Resim: 16- Troia VI doğu kulesinin önü, İ/K8 plânkareleri

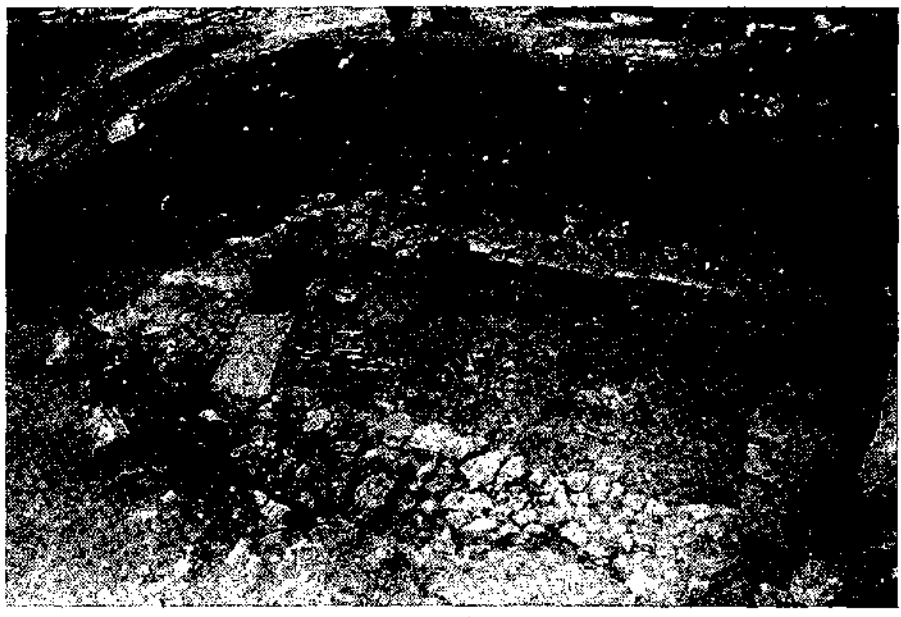

Resim: 17a- Kutsal alan, z6/7 plânkareleri, ana sunak kalıntısı

Resim: 17b- Kutsal alan, z6/7 plânkareleri, tahribat katı

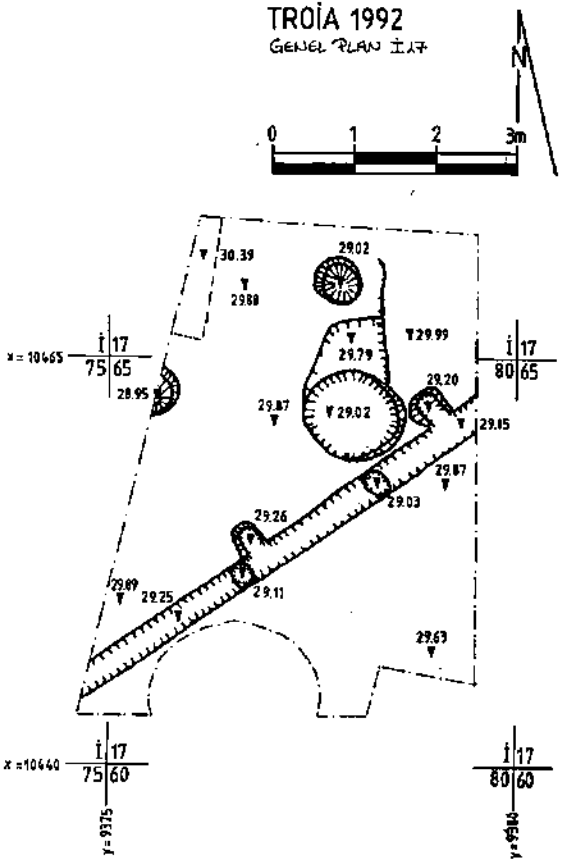

Resim: 18a ve b- Aşağı şehir i/H17 plânkareleri, negatif mimari izleri

Resim: 19- Büyük tiyatro, A tiyatrosu

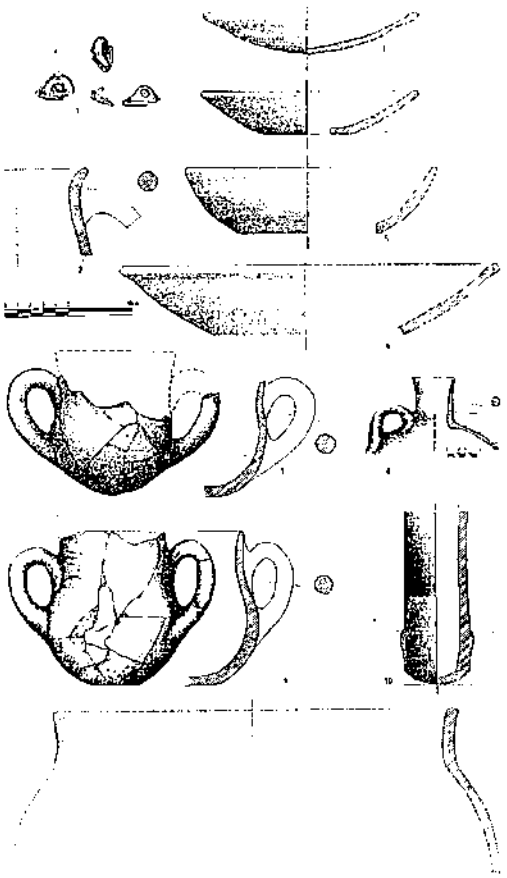

Resim: 20- Troia II buluntuları

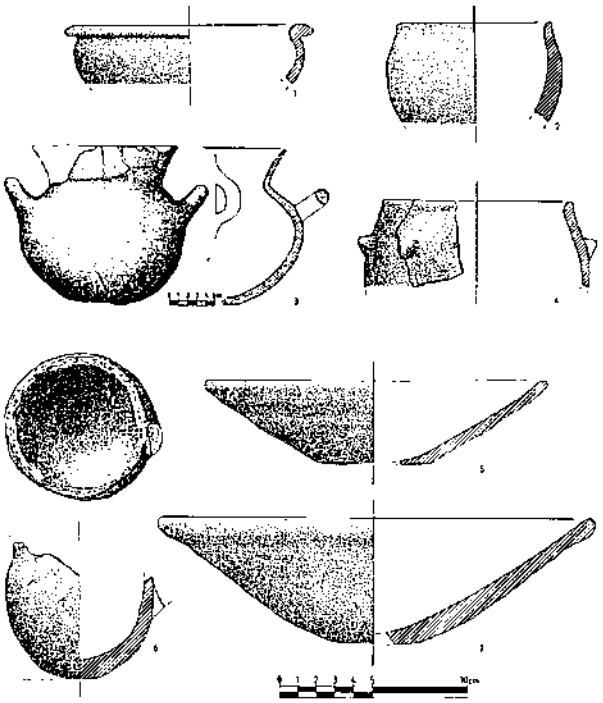

Resim: 21- Troia II/III buluntuları

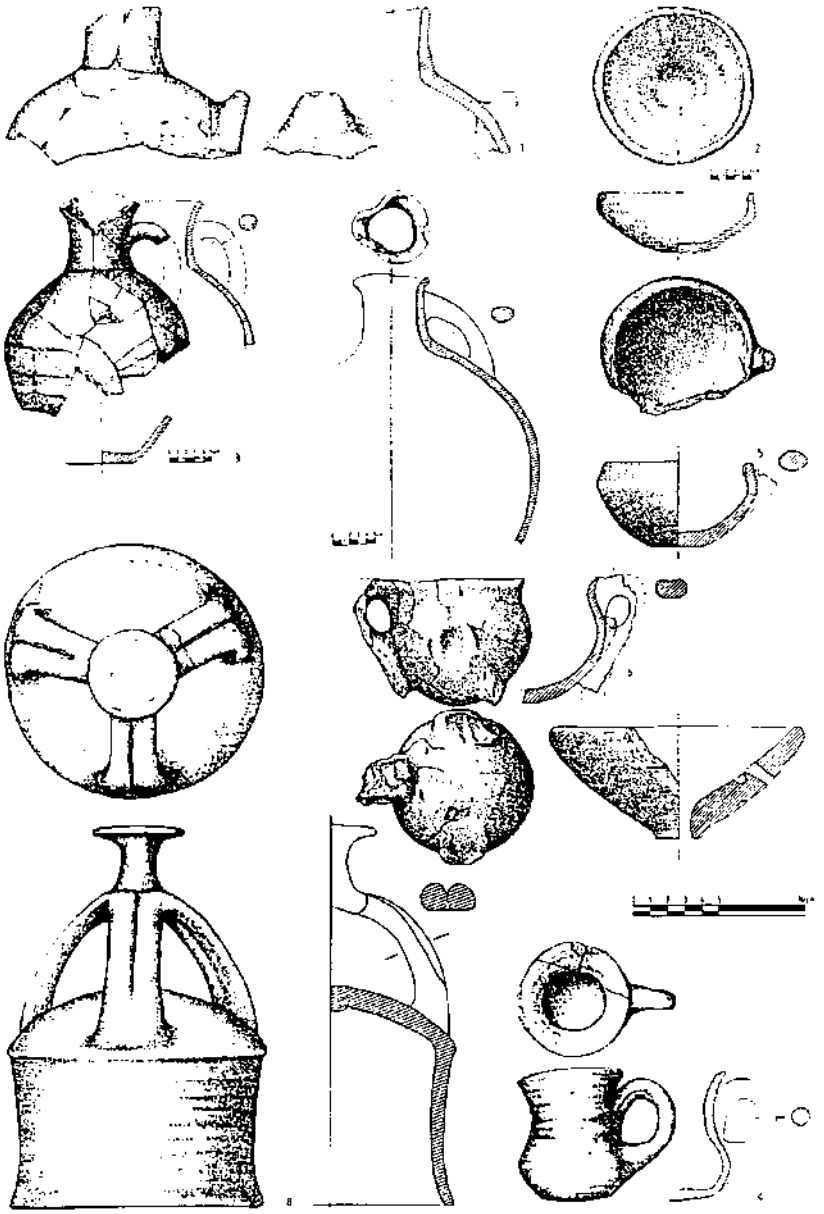

Resim: 22- Troia III/IV buluntuları

1992 LİMAN TEPE KAZILARI

*Hayat ERKANAL**
Halime HÜRYILMAZ

Liman Tepe İzmir'in Urla ilçesinin İskele mahallesinde, Karantina adasının tam karşısında bulunmaktadır. İzmir-Urla yolundan ayrılan İzmir-Çeşmealtı yolu İskele mahallesi merkezine gelmeden önce Liman Tepe'yi doğu-batı istikametinde ikiye bölmektedir.

Liman Tepe, kuzeyinde bulunan yüksek kayalık bir alan sayesinde kuzey rüzgârlarına karşı nispeten korunmaktadır. Antik çağlarda doğu ve batısında bulunan iki körfez, Liman Tepe'ye kuzey ucu kayalarla kaplı bir yarımada karakteri kazandırmıştır. Bu körfezlerin aradan geçen zaman içinde dolması üzerine yarımada konumu büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu yarımada üzerinde bulunan höyük, kayalık araziden güneye doğru alçalmakta ve antik Klazomenai kentiyle bütünleşmektedir. Yarımada Klasik Çağlar'da açık alan olarak kullanıldığından, Prehistorik tabakalar kuyu, sarnıç ve yol tahribatı dışında fazla yıpranmamıştır.

Liman Tepe'nin Prehistorik değeri ilk olarak Ekrem Akurgal tarafından ortaya konmuştur[1]. 1979 yılında Çetin Anlağan başkanlığında başlatılan kurtarma kazıları sırasında açılan iki sondaj çukuru, yarımadanın Prehistorik karakteri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir[2]. Bu neticeler üzerine 1980 yılında Çetin Anlağan başkanlığında sürdürülen kurtarma kazılarında ve 1981 yılında Güven Bakır başkanlığında gerçekleştirilen bilimsel kazılarda höyük üzerinde oldukça kapsamlı bir araştırmaya başlanmıştır. İki senelik kazı çalışmaları sırasında höyüğün kuzeyinde

* Prof. Dr. Hayat ERKANAL, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-ANKARA.
Yrd. Doç. Dr. Halime HÜRYILMAZ, H.Ü. Ed. Fak. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beytepe-ANKARA.

(1) Ekrem Akurgal, Bayraklı Kazısı Önrapor, DTCF Dergisi VIII/1. 1950, s.4.

(2) Güven Bakır ve Çetin Anlağan, 1979 Klazomenai Kazısı, II. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1980, s.88; Armağan Erkanal ve Hayat Erkanal, Vorbericht über die Grabungen 1979 im prachistorischen Klazomenai/Liman Tepe, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi I, 1983, s.163-183.

dört tabakadan oluşan Orta Tunç Çağı ve iki tabakadan oluşan Eski Tunç Çağı kültürleri tespit edilmiş, ayrıca biri altıncı yüzyıla, biri dördüncü yüzyıla tarihlenen iki kuyu; Roma Çağı'na tarihlenen bir sarnıç açığa çıkarılmıştır. Höyüğün güneyinde, yani İzmir-Çeşmealtı yolunun güneyinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda ise yarımadayı güneye karşı kapatan Orta Tunç Çağı'na ve Eski Tunç Çağı'na ait iki sur sistemi ortaya konmuştur. Eski Tunç Çağı'na ait sur sisteminin bastiyonu üzerinde de ayrıca bir Orta Tunç tabakası açığa çıkarılmıştır.

1992 yılı çalışmalarına başlamadan önce höyüğün yeniden topografik açıdan değerlendirilmesine gerek duyulmuştur. Eskiden kullanılan haritaların yetersizliği böylece yeni topografik çalışmaların sonuçlandırılmasıyla giderilmiştir. 1992 yılında yapılan yeni topografik haritaya göre sürdürülen yeni karolaj işlemi, eskisine nazaran büyük farklılıklar göstermiş, fakat tüm bu farklılıklara rağmen bundan sonraki yıllara da esas teşkil edecek şekilde uygulamaya sokulmuştur.

1980-1981 yıllarında olduğu gibi 1992 yılı çalışmaları da höyüğün veya İzmir-Çeşmealtı yolunun kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere, iki farklı alanda gerçekleştirilmiştir[3].

Kuzey alanında gerçekleştirilen çalışmalarda, daha önceki yıllarda ortaya çıkartılan I. Troya devri mimari kalıntılarına açıklık getirmek ve bu devrin yerleşim karakterlerini belli ölçülerde de olsa tespit etmek amaç edinilmiştir. Fakat yeni karolaj sistemine göre düzenlenen kazı alanı önceki açmalara uyum sağlamayınca, alanın dört köşesinde mevcut yüzeyden itibaren derinleşme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Kazı alanının kuzeybatı köşesinde Urla ocak taşlarından oluşan taş kümeleri arasında Geç Tunç Çağı seramik örneklerine rastlanmış, böylece düzensiz de olsa ilk olarak bu çağ, höyük üzerinde tabaka olarak belirlenmiştir. Bu dar alanda ele geçen seramik örnekler daha çok yöresel özellikler gösterir. Zaman zaman tespit edilen Miken kapları yerel veya ithal karakterdedir.

(3) 1992 yılı Liman Tepe Kazısı Kurul Üyeleri: H.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Armağan Erkanal, Yard. Doç. Dr. Tuba Ökse; Sivas Müzesi'nden Arkeolog Naci Toy; Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan Arkeolog Sırrı Özenir; İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Hüseyin Teoman, Arkeolog Şefika Bayık; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Görevlisi Yücel Şenyurt; H.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Halil Tekin; Arkeolog Rüya Gökçe; A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencileri Hakan Aslan, Nurperi Ayengin, Ayşegül Aykurt, Hülya Bülbül, Ercüment Muallaoğlu, Pınar Özmen, Ali Saygı, Vasıf Şahoğlu, Mirat Şentürk, Gülfem Ülgentay; H.Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencisi Ahmet Görmüş; E.Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencileri Sait Biliz, Funda Gük.

Kısmen Geç Tunç Çağı I. tabakasının altında, kısmense aynı tabaka seviyesinde Orta Tunç Çağı'nın I. tabakası gene dağınık taş kümeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gerek höyük yüzeyinde daha önceki yıllarda toprak alma nedeniyle gerçekleştirilen tahribat, gerekse geç döneme ait kültürlerin derinleşen varlıkları bu tabakayı mimari açıdan ortaya koymamızı engellemektedir.

Orta Tunç Çağı'nın I. tabakasının takriben 0,50 m kadar altında, gene aynı çağın II. tabakası kazı alanının çeşitli kesimlerinde tespit edilmiştir. Alanın kuzeybatısında II. tabakaya ait bir taş duvar parçası, bir fırın tabanı ve iki yassı taş tespit edilmiştir. 1,50 m uzunlukta ve 0,50 m genişlikteki duvar parçası, yassı Urla ocak taşlarını ikili olarak karşılıklı dizme suretiyle inşa edilmiştir. Aynı karakterde taşlardan oluşan çevredeki bazı kümelerin bu duvarla bağlantılı olup olmadıkları anlaşılamamıştır. Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan bu duvar kalıntısının kuzeyinde tespit edilen, tabanı seramik parçalarıyla döşenen bir fırın tabanının kesin şekli tahribat nedeniyle ortaya çıkarılamamıştır. Fırın tabanının kuzeyinde kısmen çökmüş bir sert zemin üzerinde in-situ durumunda seramik örneklere rastlanılmıştır. Sert zeminin hemen kuzeydoğusunda ise işlik olarak kullanıldıkları tahmin edilen, muntazam bir şekilde işlenen iki yassı taş tespit edilmiştir. Kazı alanının güneydoğu köşesinde de bu tabakaya ait bazı mimari kalıntılar görülmüştür. Bunların en önemlisi 1,92 m uzunluğunda ve 0,94 m genişliğindeki duvar kalıntısıdır. Daha çok küçük boyutlarda taşlarla örülen bu duvarda iki taş sırasının arasında dolgu taşları bulunmaktadır. Bu duvar kalıntısının güneybatısında ise iki ocak tabanı çok bozuk bir durumda ortaya çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı II. tabakasına ait mimari kalıntılar genel olarak bir mimari bütünlüğü oluşturacak düzeyde ele geçirilememiştir.

Orta Tunç Çağı'nın III. tabakası, aynı kazı alanının batı kenarında iki duvar kalıntısı ve bir fırın tabanı parçası ile temsil edilmektedir. Duvarlardan bir tanesi hemen alanın batı kenarında 2,00 m uzunlukta ve 0,35 m genişlikte, kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır. Burada taşlar uzunlamasına yan yana dizilmiştir. İkinci duvar ise birincisinin doğusunda dört yassı taştan oluşmaktadır. Fırın tabanı üç kez seramik parçaları kullanma suretiyle yenilenmiştir. III. tabakayla aynı seviyede, kazı alanının batısındaki belli bir bölgede Geç Tunç Çağı I. tabaka malzemesi oldukça yoğun bir şekilde tespit edilmiş fakat bu olayın nedeni anlaşılamamıştır.

Orta Tunç Çağı IV. tabakasına ait kalıntılar hemen hemen tüm kazı alanında ortaya çıkarılmıştır. Alanın kuzeybatısında çok muntazam bir ta-

ban, üzerindeki organik örtünün karbonlaşması sonucu siyah renkte karşımıza çıkmıştır. Bu tabanın üzerinde bulunan iki fırın tabanından bir tanesi tümüyle korunmuştur. Oval bir yapıya sahip olan bu fırın tabanı 1.40mx1.20 m boyutlarındadır. Oldukça ince olan kenar parçalarının bir kısmı taban üzerinde ele geçirilmiştir. Batı kenarı tahrip olan ikinci fırının boyutları ise 1.70 m x 0.85 m dir. Oldukça iyi korunan bu fırınlarla bağlantılı bir mimari özellik görülememiştir. Sadece alanın güneyinde bulunan 1.30 m uzunluğunda tek sıra taşlardan oluşan bir duvar bir mimari özellik olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında kazı alanının güney kenarına doğru genişleyerek devam eden bir kül yağını IV. tabakanın atığı durumundadır. Bu yığının altında 3.00 m x 2.00 m lik bir alan içinde güneydoğu-kuzeybatı istikametinde bir taş yayıntısı ortaya çıkarılmış, fakat bu yayıntının anlamı ortaya konulamamıştır.

Kuzey kazı alanının doğu kenarında 1980-1981 yılları karolaj sistemi sonucu açıkta kalan bir cep uzantısı da aynı amaca yönelik kazılmış, uzantının kuzeyinde Orta Tunç Çağı IV. tabakasını delerek daha derinlere giden bir Geç Tunç Çağı girintisi gözlenmiştir.

Orta Tunç Çağı seramik örnekleri kısmen de olsa Orta Anadolu seramik geleneğinin devamı durumundadır. Bunun yanında Demircihöyük ve Beycesultan'la yoğun ilişkiler söz konusudur. Kap şekilleri arasında sığ çanaklar, derin çanaklar, fincanlar, yonca ağızlı testiler, çömlekler, kâseler, küpler ve bir matara karşımıza çıkmıştır. Renklerine göre ayrıldıklarında gri minyas örnekleri, kahverengi-kırmızı renkli örnekler, portakal renkli örnekler ve sarı renkli örnekler çoğunluktadır. Seramik çoğunlukla astarlıdır.

Liman Tepe'nin kuzey kazı alanında Orta Tunç Çağı IV. tabakasının altında ortaya çıkan Eski Tunç Çağı'nın üç tabakası 1992 kazı mevsimi sonunda ortaya konabilmiştir.

Eski Tunç Çağı I. tabakası ancak birkaç duvar kalıntısı ve bir fırın tabanıyla temsil edilebilmektedir. Bu duvar kalıntılarından bir tanesi kazı alanının batısında güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanmaktadır. 3.00 m lik bir uzunluğa sahip olan bu duvarın üst üste iki taş sırası korunmuştur. Bu iki sıradan üstteki 1.10 m, alttaki ise 1.30 m genişliğindedir. Duvar yapımında iki kenarda taş sıraları kullanılmış, bu sıraların arası toprak ve molozla doldurulmuştur. Bu duvarın kuzey kesiminin altında toplama taşlardan oluşan ve duvar kalınlığına uyum sağlayan bir dolgu mevcuttur. Duvarın kuzeyi Orta Tunç Çağı IV. tabakasının etkisiyle bozularak dağılmıştır. I. tabakaya ait ikinci duvar, kazı alanının kuzeyinde 0.50 m kalınlıkta ve 2.60 m uzunlukta doğu-batı istikametinde uzanmak-

tadır. Arka yüzleri birbirine dayalı büyük boyutlarda iki sıra taştan oluşmaktadır. Duvarın yüksekliği 0.40 m olup üst üste üç taş sırasından oluşmaktadır. Bu duvarın güney kenarına bitişik vaziyette açığa çıkarılan üç yassı taş daha çok taban görünümündedir. Bu tabakaya ait başka bir duvar kalıntısı da doğu cep uzantısının güneydoğu köşesinde tespit edilmiştir. Fakat bu duvar tam köşe içinde saklı kaldığından özellikleri anlaşılamamıştır (Resim: 1). Eski Tunç Çağı I. tabakasının en önemli kalıntısı bir fırın tabanıdır (Resim: 2). Kuzey kazı alanının kuzeybatı köşesinde açığa çıkarılan bu fırın, Orta Tunç Çağı IV. tabakası üzeri karbonlaşmış tabanı tarafından alttan yatay olarak kesilmiştir. Bu nedenle üst kısmına ait hiçbir ize rastlanmamıştır. 1.15 m x1.10 m boyutlarında oval bir görünüme sahip bu fırının ağzı doğuda bir çıkıntı şeklinde korunmuştur. Fırın 0.07 m kalınlığında bir alt tabana ve 0.04 m kalınlığında bir üst tabana sahiptir. Her iki taban arasında üst tabanı çepeçevre saran, hava kanalı şeklinde tanımlanabilen bir oluk mevcuttur. Alt tabanın altında görülen kül tabakası, ısı kaybına karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. Bu tabakaya ait mimari kalıntıların belli bir bütünlük içinde değerlendirilmeleri mümkün olamamıştır.

Eski Tunç Çağı II. tabakası daha belirgin mimari özelliklere sahiptir. Bu tabakaya ait iki uzun duvar kazı alanını kuzeybatı-güneydoğu istikametinde katetmektedir. Bu duvarlardan güneyde olanı 1.10 m kalınlıkta olup kazı alanının doğu kenarından çıkmakta ve doğu cep uzantısının batı kenarı içine girmektedir. 12.00 m lik bir kısmı açılan bu duvar, taban seviyesinde 0.40 m- 0.20 m kalınlığında banket şeklinde bir veya iki taş sırasıyla takviye edilmiştir. Urla ocak taşlarının kullanıldığı bu duvarda bir sıra kalın, bir veya iki sıra ince taşlar üst üste kullanılarak belli bir örgü tekniği ortaya konmuştur. Duvarın iç kısımları aynı tür taşlarla muntazam bir şekilde doldurulmuştur. Bu duvar üst tabakaların tahribatı sonucu farklı yüksekliklerde korunabilmiştir. Yer yer 1.00 m yükseklikte korunan bu duvarın batıda 1.70 m, doğuda ise 1.20 m kuzeyinde ve aynı istikamette uzanan ikinci bir duvar açığa çıkarılmıştır. İki yerde temel seviyesine kadar tahrip olan bu ikinci duvar da birinci gibi kazı alanının batı kenarından çıkmakta ve doğu cep uzantısının batı kenarı içine girmektedir. 1.00 m-0.90 m kalınlığındaki bu ikinci duvar daha ince olmasına rağmen aynı taş örgü tekniğine sahiptir. Her iki duvar arasında daha başka bir mimari özellik tespit edilmemiştir. Bu durumda iki duvar arasını bir çeşit aralık veya dar bir sokak şeklinde değerlendirmek gerekir (Resim: 1). Bu sokağı veya aralığı sınırlayan kalın duvarın güneyinde, 0.90 m kalınlığında ve 1.40 m uzunluğunda kuzey-güney istikametinde uzanan, tek sıra taştan oluşan bir taban çıkıntısı ortaya çıkarılmıştır. Kalın duvarla bağlantısı olmayan bu taş döşeme tabanın batısında alttan çıkan bir sıra taş, buraya daha çok merdiven görüntüsü kazandırmaktadır. Merdiven

görünümündeki bu kesimle kazı alanını batı kenarı arasında bulunan boşlukta 0.20 m kalınlığında bir kül tabakası görülmüştür. Hemen bu kül tabakasının üzerinde ise üç sıra taş yüksekliğinde bir platform tespit edilmiştir. Kazı alanının güneybatı köşesi içinde kaldığından platform hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemiz mümkün olamamıştır. Kalın sokak duvarının güneyinde kalan boş alanda arazi merdiven üzerinden doğuya doğru yüselmekte, hatta bu yükseklik bir kerpiç dolgu sayesinde daha da belirgin bir hal almaktadır. Bu kesim küçük buluntulara göre daha çok yerleşim alanı görünümündedir. Aralığın veya sokağın kuzey kesimi çok tahrip olmuş, bu nedenle de II. tabakaya ait belirli bir özellik tespit edilememiştir (Resim: 1).

Eski Tunç Çağı III. tabakası sadece bir duvarla temsil edilmektedir. Kuzey kazı alanının doğu kesiminde II. tabaka altında derinleşildiğinde, kuzey-güney istikametinde uzanan bir duvarla karşılaşılmıştır. Kazı alanının kuzeydoğu köşesinden çıkan bu duvar, II. tabakaya ait sokak duvarlarından kuzeydekinin altında devam etmekte, güneydekinin altında ise kaybolmaktadır (Resim: 1). 7.00 m uzunluğundaki bu duvar, 0.80 m-0.90 m genişliğindedir. Taş örgü tekniği açısından diğer üst tabaka duvarlarından farklı olmasa da, daha kaba bir görünüme sahiptir.

Eski Tunç Çağı'na tarihlenen seramik örneklerin tümü I. Troya kültürünü yansıtmaktadır. Ele geçen seramik örneklerin büyük bir kısmı gri, siyah hamurlu ve astarlıdır. Örnekler çoğunlukla ayrıca perdahlanmıştır. Hamurları ise kum, kalker, mika ve az miktarda kuvars katkılıdır. Gri renkli seramik örneklerin dışında daha çok kızılkahverengi parçalar görülmektedir. Kap şekilleri olarak derin çanaklar, sığ çanaklar, çömlekler, küpler, kapaklar ve minyatür kaplar çoğunluktadır. Sadece bir örnekte siyah üzerine beyaz bezeme tespit edilmiştir. Liman Tepe Eski Tunç Çağı seramiği tüm özellikleri ele alındığında daha çok Troya, Beycesultan, Kusura, Poliochni, Termi ve Samos çağdaşlarıyla karşılaştırılabilir. Bu durumda eski Tunç Çağı'nda Liman Tepe'nin daha çok Ege ve çevre kültür bölgeleriyle ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey kazı alanının kuzeydoğusunda bulunan ve 1980 yılında açığa çıkarılan M.Ö. 4. yüzyıla ait bir kuyu içinde de 1992 kazı mevsiminde çalışmalar sürdürülmüştür. Dış çapı 2.30 m iç çapı 1.30 m olan bu su kuyusu tümüyle Urla ocak taşları kullanılarak örülmüştür. 1980 yılında su seviyesine kadar temizlenen bu kuyunun içi aradan geçen zaman içinde çeşitli çöp kalıntılarıyla doldurulmuş, bu nedenle de yeniden temizlenmesi gerekmiştir. Bu temizleme işlemi sırasında daha da derine inilmiş, çağdaş çöp dolgusu dışında M.Ö. 4. yüzyıla ait dolgu mazlemesi açığa çıkartılarak değerlendirilmiştir. Bu yüzyıla ait çok sayıda minyatür kap, p.t.

heykelcik, ağırşak ve diğer çeşitli seramik örneklerle birlikte bir de gümüş-kurşun alaşımı bir tabak tespit edilmiştir (Resim: 3), 6.5 cm çapındaki bu tabağın içinde aslan postuyla birlikte Herakles ve büyük bir olasılıkla İole kabartma olarak tasvir edilmiştir.

M.Ö. 4. yüzyıla ait kuyunun orijinal tabanı altında da devam ettirilen çalışmalar sonucunda orijinal höyük toprağı içine girilmiştir. Bu seviyede ele geçen seramik örnekler Kumtepe ve hatta Geç Kalkolitik malzemesi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda Liman Tepe'nin I. Troya kültüründen önce de yerleşme sahne olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey kazı alanı gibi güney kazı alanı da, yani İzmir-Çeşmealtı yolunun güneyinde bulunan alan da 1980-1981 yıllarında kazılmış ve burada doğu-batı istikametinde uzanan bir sur sistemiyle, bu sisteme bağlı bir bastiyon açığa çıkarılmıştır. Eski Tunç Çağı'nın I. Troya kültür safhasına tarihlenen bu sistemde at nalı şeklindeki bastiyonun çekirdeği ilk olarak kerpiç dolguyla ortaya konmuş, daha sonra Urla ocak taşlarından oluşan bir mantoyla kaplanmıştır. At nalı şeklindeki bastiyonun tepe noktasına kadar olan uzunluğu 12,00 m dir. İki kol arasındaki genişliği ise doğu kesimdeki Klasik Çağ tahribatı nedeniyle tespit edilememiştir. Bu tahribata büyük ölçüde M.Ö. 4. yüzyıla ait bir kuyu ve Roma Çağı'na ait bir sarnıç neden olmuştur (Resim: 4). Bu sistemde bastiyonların ayrı birer mimari özellik olarak inşa edildiği, daha sonra aralarının örülerek sur yapısının oluşturulduğu anlaşılmıştır (Resim: 5). 1980-1981 yıllarında batı yarısı açığa çıkarılan bastiyonun batısında kalan sur duvarının güney yüzü kısmen görülebilmiş, arka kısmı ise İzmir-Çeşmealtı yolunun altında kalmıştır (Resim: 5).

1980-1981 yıllarında kısmen tespit edilen bu sur sistemini daha geniş boyutlarda açığa çıkarmak için güney kazı alanında gerçekleştirilen 1992 kazı çalışmaları sur duvarı önünde ve bastiyon çevresinde yoğunlaştırılmıştır. Bu amaçla ilk olarak bastiyonun batısında ve sur duvarının güneyinde bulunan, 1980-1981 yıllarında açığa çıkarılan bir Klasik Çağ destek duvarı dökümantasyon çalışmalarından sonra kaldırılmış, boşalan dar alanda derinleşilmiştir. Derinleşme çalışmaları sonucunda bastiyonun batı duvarının kesilmediği, daha dik bir eğimle kazı alanının batı kenarı içine girdiği görülmüştür. Bu çalışma, kenar tespit konusunda bir netice vermeyince, bu sefer bastiyonun güneybatısında netice alma ümidiyle kazı faaliyetine devam edilmiştir. Bu faaliyetler sırasında ilk olarak M.Ö. 6. yüzyıla tarihlendirilen, üzerinde in-situ durumda bir pithos yarısı bulunan bir taban açığa çıkarılmıştır. Hemen bu tabanın altında değişik boylarda ve karakterlerde taşlardan oluşan bir dolgu tabakası görülmüştür. Dolgu tabakasının altında ise doğu-batı istikametinde uzanan ve çok iri toplama

taşlardan oluşan bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Üzerlerindeki kalıntılardan bu taşların büyük çapta denizden toplandığı anlaşılmaktadır. Gerek bu iri taşlardan oluşan duvar, gerekse bu duvarın altında görülen taş döşeme seramiğine göre Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilebilir. Bu kesimdeki kazının bundan sonraki safhalarında I. Troya kültürünü yansıtan Eski Tunç Çağı malzemesi ve bir duvar kalıntısı ortaya konabilmiştir. Güney kazı alanının güneybatı köşesinde açığa çıkan bu duvarın ancak dış yüzü görülebilmiş, diğer iç yüzü kazı alan kenarı içinde kalmıştır (Resim: 6). Daha çok Urla ocak taşlarıyla inşa edilen bu duvar, doğuda, bastiyon önünde muntazam bir köşeye sahiptir. Duvarın açığa çıkarılan uzunluğu 3,00 m, kalınlığı ise 1,20 m dir. Korunan yüksekliği ise 1,23 m dir. Belli bir taş örme tekniği, mevcut kalıntıda belirlenememiştir. Ayrıca bu duvarın hemen kuzeyinde tek sıra taştan oluşan 1,50 m uzunluğunda, 0,50 m genişliğinde başka bir duvar parçası ve toplama taşlardan oluşan bir taban görülmüştür. Bu kesimde kısmen çamur içinde yürütülen çalışmalar sonunda ilginç bir mimari kalıntıya rastlanmıştır.

Kazı alanının güneyinden, bir köşesi tespit edilen yapının altından çıkan 0,65 m kalınlığında bir duvar, batıya doğru kıvrılarak kazı alanının batı duvarı içine girmektedir. Apsidal bir yapıya ait olması gereken bu duvar, yığma tekniğiyle kısmen toplama, kısmen de ocak taşlarından oluşmaktadır (Resim: 6). 0.40 m yükseklikte tespit edilen bu duvarın alt kısmı taban suyunun yükselmesi nedeniyle görülememiştir.

Bastiyonun güney ucunda yürütülen kazı çalışmalarında deniz seviyesinin 1.50 m kadar altına inilmiş, fakat en alt seviyede bulunması gereken manto taşlarına taban suyu ve kazı alanının darlığı nedeniyle ulaşılamamıştır (Resim: 7). At nalı şeklindeki bastiyonun güney ucunda taş manto eğimi kaybolmakta, bunun yerine taşlar dik bir taş temel şekline dönüşmektedir. Bastiyonu manto şeklinde kaplayan yassı Urla ocak taşları yer yer ortaya çıkan çöküntüler nedeniyle yatay konumlarını yitirmişlerdir. Ayrıca bastiyonun genel yapısını bozan çıkıntılar büyük olasılıkla farklı yapı ve onarım safhalarından kaynaklanmaktadır (Resim: 7, 8).

Bastiyonun güneybatı kenarı tespit edildikten sonra, üst kısmı özellikle doğu yarısında kazılarak kerpiç dolgu çekirdeğe inilmiştir. Üst kısımda bulunan ve belirli bir mimari karakteri yansıtmayan taş yığınları ve yayıntıları dökümantasyon işleminden sonra kaldırılmıştır. Bu yığın ve yayıntılar içinde Orta Tunç Çağı malzemesi Klasik Çağ malzemesiyle karışık bir şekilde tespit edilmiştir. Bu kalıntıların altından I. Troya kültürüne ait çeşitli seramik örnekler gelmeye başlamıştır.

Üst kısmı büyük ölçüde temizlenen bastiyonun güneydoğu kenarını tespit amacıyla çalışmalar bu yöne kaydırılmış ve 1981 yılında kısmen tespit edilen bir Roma Çağı sarnıcı aynı amaçla temizlenerek tabanına kadar inilmiştir (Resim: 4). Bol kireç harcı ve küçük boy taşlar kullanılarak boğumlar halinde inşa edilen bu sarnıcın korunan derinliği 2,40 m dir. Çok muntazam sıvanan iç kısmı dibe doğru genişlemekte ve 2,50 m lik bir çapa ulaşmaktadır. Aynı şekilde muntazam sıvalı tabanın orta kısmı zamanla su kaybına neden olduğundan ayrıca 0,65 m çapında bir yuvarlak kurşun levha ile kaplanmıştır. Sarnıcın temizliği sırasında çeşitli buluntular açığa çıkarılmıştır. Farklı seramik örneklerin yanında tezgâh ağırlıkları, p.t. masklar, bazı metal örnekler belli başlı buluntu gruplarıdır. Bu sarnıcın çevresinde geliştirilen çalışmalar bastiyonun güneydoğu ve doğu kenarlarını bulmak için yeterli olmamış, bu işlem daha sonraki yıllara ertelenmiştir.

1992 yılı çalışmaları sırasında kuzey kazı alanında Klasik Çağ kalıntıları dışında üç kültür tabakası, sekiz mimari tabaka tespit edilmiştir. Mimari tabakalardan I. tabaka Geç Tunç Çağı kültür tabakasına; II.-V. tabakalar Orta Tunç Çağı kültür tabakasına; VI.-VIII. tabakalar Eski Tunç Çağı kültür tabakasına aittir. Eski Tunç Çağı mimari tabakaları I. Troya kültürünü yansıtmaktadır. Aynı kültür tabakalarını güney kazı alanında da tespit etmek imkân dahilindedir. Fakat bu kültür tabakalarına ait mimari tabakaların güney kazı alanında hangi ölçülerde temsil edildiği 1992 yılında anlaşılamamıştır. Sadece bu tabakaların güneyde, sur dışında da varlığı ortaya konmuş, böylece Prehistorik tabakaların Liman Tepe'de tahmin edilenden çok daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmıştır.

Resim: 1- Troya kültürünü temsil eden ETÇ I. III. tabakaları

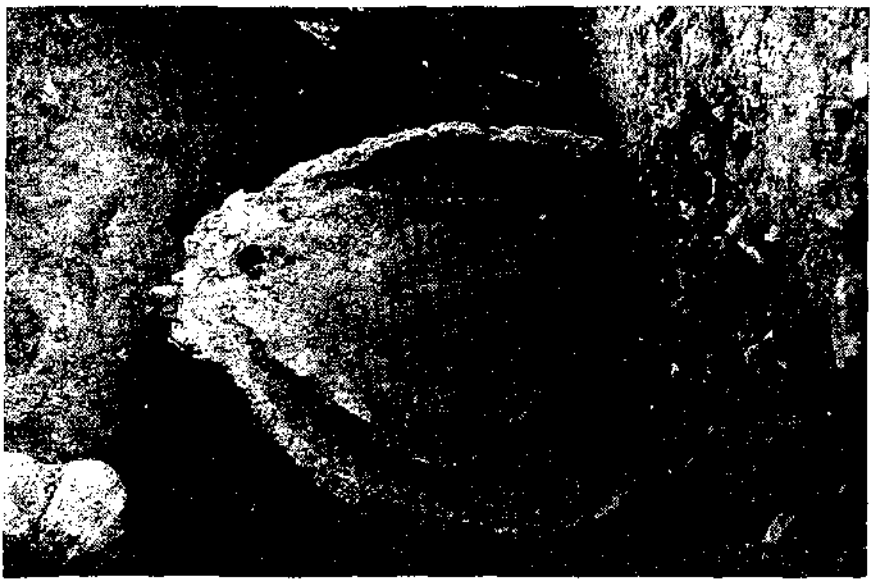

Resim: 2- ETÇ I. tabakasına ait fırın tabanı

Resim: 3- M.Ö. 4. yüzyıl kuyusundan ele geçen kurşun-gümüş alaşımı tabak

Resim: 4- I. Troya kültürüne ait bastiyonu tahrip eden Klasik Çağ kuyu ve sarnıcı

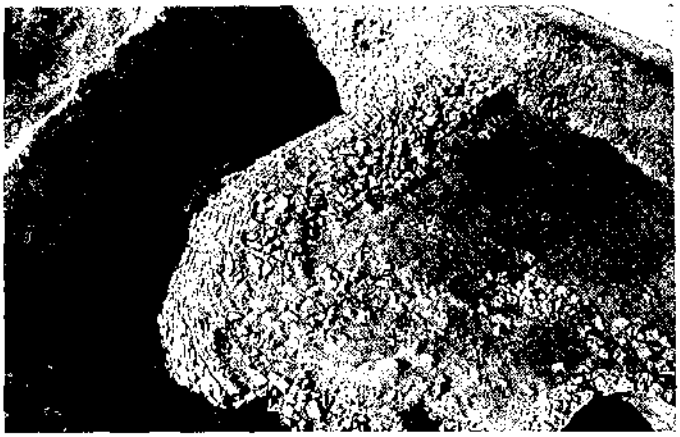

Resim: 5- I. Troya kültürüne ait sur ve bastiyonun genel görünümü

Resim: 6- I. Troya kültürüne ait sur dışı yapılar

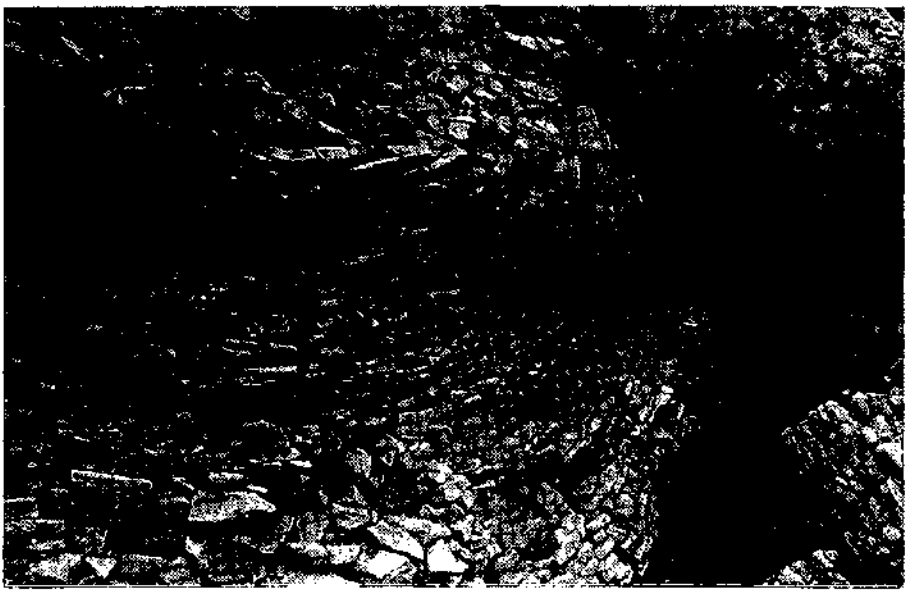

Resim: 7- I. Troya kültürüne ait bastiyonun güneybatıdan görünüşü

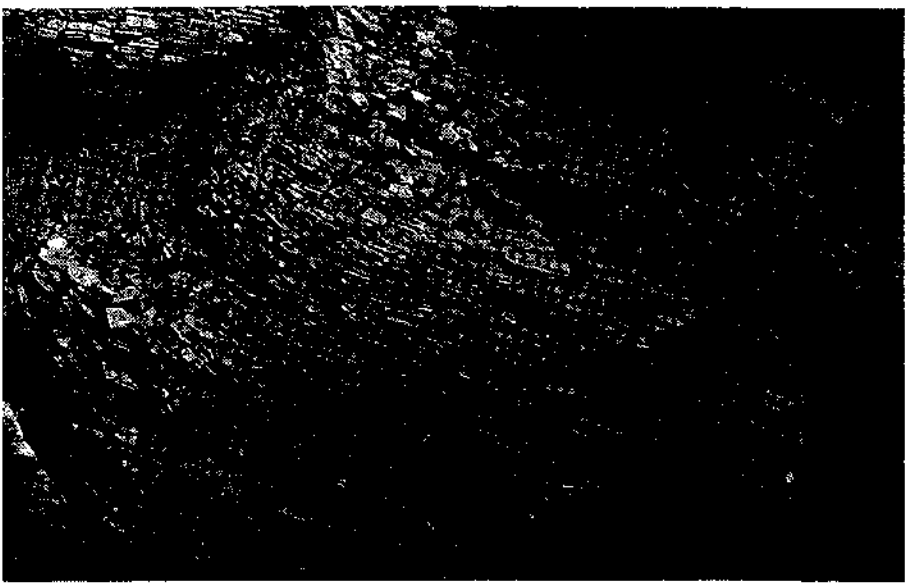

Resim: 8- I. Troya kültürüne ait bastiyonun güneyden görünüşü

ULUBURUN (KAŞ) BATIĞI KAZISI: 1992 KAMPANYASI

*Cemal PULAK**

Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü tarafından kazısı yapılan, Antalya ili, Kaş ilçesi, Uluburun mevkiindeki Geç Tunç Devri'ne ait batık geminin dokuzuncu kazı sezonu, 1 Haziran-30 Eylül 1992 tarihleri arasında tamamlanmıştır[1].

Kazı ekibini Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü'nden Cemal Pulak (başkan), George F. Bass, Donald A. Frey, Robin C.M. Piercy, Tufan Turanlı, Murat Tilev, Sheila Matthews ve Gökhan Özağaçlı; sualtı hastalıkları uzmanları Dr. David Perlman ve Tom Sutton; arkeologlar Dr. Faith Hentschel, Michael Halpern, Lillian Ray, Patricia Sibella, ve Heleen van der Molen; Konservatör Claire Peachey ve lisansüstü arkeoloji öğrencileri Claire Calcagno, William Charlton, Jerry Lyon, Roxani Margariti, Samuel Mark, Brendon McDermott, Stephen E. Paris, Edward Rogers, Mark Smith ve Caillouet Thorman oluşturmuştur. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Bahadır Berkaya tarafından temsil edilmiştir. INA konservatörü Jane Yıldırım yönetiminde Bodrum Sulatı Arkeoloji Müzesi'nde yürütülen konservasyon çalışmalarına enstitü elemanları Güneş Özbay ile Gülser Sınacı'nın yanı sıra arkeoloji öğrencileri Nermin Bayçın, Barbara Vam Meir ve Tuba Tetik ile konservasyon öğrencisi Oğuz Demir katılmışlardır. Kazı sonrası müze çalışmaları ise Cemal Pulak, Dr. Faith Hentschel, Sheila Matthews, Gökhan Özağaçlı, Stephen E. Paris, Patricia

* Cemal PULAK, Institute of Nautical Archaeology P.O. Drawer H6 College Station, Texas 77841-5137, U.S.A.

(1) Uluburun batığıyla ilgili genel bilgi ve kazı sonuçları için bakınız: C. Pulak, "Uluburun (Kaş) Batığı Kazısı: 1991 Kampanyası," *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1993) 347-64, ve özellikle dipnot 1; Ayrıca, C. Pulak "The Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1992 Excavation Campaign," *The INA Quarterly* 19:4 (1992) 4-11, 21; C. Pulak ve G.F. Bass, "The Shipwreck at Ulu Burun, Turkey 1991 Excavation season, " D. Keith ve T. Carrell, ed., *Underwater Archaeology Proceedings from the Society for Historical Archaeology Conference, Kingston, Jamaica 1992* (Society for Historical Archaeology) 62-67.

Sibella ve Caillouet Thorman tarafından gerçekleştirilmiş, malzeme çizimleri ise Selma Karan ve Sema Pulak tarafından yapılmıştır.

Dört aylık bir kampanya sonucunda, 1992 sezonunda Uluburun batığının tamamını veya tamamına yakın bir bölümünün kazısını bitirebileceğimizi düşünmüştük. Ancak, masif çökelti tabakalarının uzun uğraşlar sonunda keskilerle temizlenmesi sonucunda ortaya çıkan batık malzemesinin çok fazla olması, kazının 1993 sezonundan önce tamamlanamayacağını göstermiştir. Kampanya boyunca yapılan 3,234 dalış ile batık alanında toplam 1,058 saat çalışılmış, 1984 sezonundan bu yana yapılmış olan dalışların toplamı böylece 18,648'e, sualtında çalışma süresi de 6,006 saate ulaşmıştır.

1991 yılına kadar yapılmış olan kampanyalarda, 14. ve 13. yüzyıllarda Akdeniz'de yaygın olarak görülen ve Uluburun gemisinin ana yükünü oluşturan öküz-gönü biçimli bakır külçelerden yaklaşık on ton kadar, aynı şekle sahip kalay külçelerden ise bir ton kadarı su yüzüne çıkarılmıştır. Her iki metal, bronzun temel maddelerini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra yine hammadde olarak Suriye-Filistin bölgesi amphoraları içinde taşınan bir ton kadar menengiç reçinesi; kobalt-mavisi cam külçeleri; Afrika kökenli abanoz ağacı kütükleri ile ladin ağacı veya lariks çamına ait olabileceği düşünülen birkaç kütük; suaygırı dişleri ve bir fildişi parçası; devekuşu yumurtası kabukları ve ne amaçla kullanıldıkları henüz saptanamayan mureks kabuğu operkulaları açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, varlığı saptanan meyva (nar, incir, üzüm, zeytin, badem, çam fıstığı, aspur veya yalancı safran), hububat (arpa, buğday, bakliyat) ve baharat (kişniş, sumak, çöre otu) kalıntılarından bir kısmının ticaret amacıyla taşındıkları, bir kısmının da tayfaların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bulundurdukları sanılmaktadır[2]. Geminin yükünü oluşturan üretilmiş malların en belli başlıları arasında pithoslar (büyük küpler) içinde nakledilen ve ince işçilik gösteren Kıbrıs yapımı seramik kaplar; çoğunluğu koç başı biçiminde olan fayanstan içki kapları; cam, akik ve fayans boncuklar; deniz kabuklarından yapılmış yüzükler sayılabilir. Bunların yanı sıra Miken, Asur, Suriye ve olasılıkla Kasit uygarlıklarına ait mühürler, fildişi menteşelerle tutturulmuş çift yapraklı şimşir yazı tableti, bronz silahlar, çeşitli çanak çömlekler, Suriye-Filistin bölgesi ve Mısır üretimi süs eşyaları, terazi ağırlıkları gibi ticari yükün yanında, tayfaların günlük kullan-

(2) C.W. Haldane, "Shipwrecked Plant Remains," *Biblical Archaeologist* 53 (1990) 55-60; C.W. Haldane, "Recovery and Analysis of Plant Remains from some Mediterranean Shipwreck Sites", J. Renfrew, ed., *New Light on Ancient Farming* (Edinburg 1991) 213-23; C. Haldane, "Organic Goods from the Ulu Burun Shipwreck," *INA Newsletter* 18:4 (1991) 11; C. Haldane, "Direct Evidence for Organic Cargoes in the Late Bronze Age." *World Archaeology* 24: 3 (1993) 348-60.

dıkları mutfak kapları, taştan yapılma dibek ve öğütmede kullanılan kaplar, bronz el aletleri ve balık avlama takımları da karşımıza çıkmaktadır.

1992 yılı çalışmaları, kazı alanının önceden tahmin edilenin ötesinde bir zenginlikte ve daha geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermiştir (Resim: 1). 90 adedi 1992 kampanyasında olmak üzere, şu ana kadar toplam 342 adet bakır külçe su yüzüne çıkarılmış bulunmaktadır. Bu külçelerin teknede sancaktan iskeleye kadar kesintisiz biçimde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. N-P 18 karelerinde yer alan en derindeki dördüncü külçe istifinde, önceki yıllarda kazısı yapılan diğer istiflerde olduğu gibi, her sırada ortalama 11 veya 12 adet külçeden olmak üzere en az sekiz sıra yer almaktadır. Bu külçeler çatı kiremitleri gibi birbirleri üzerine binecek şekilde yerleştirilmişlerdir (Resim: 2). Külçelerin bindirme yönü bir alttaki sıranın bindirme yönüne ters gelecek şekilde dizilmesiyle, seyir sırasında geminin sallanmasından etkilenerek kaymaları önlenmeye çalışılmıştır. İkinci külçe istifinde, külçelerin ambarın tabanından beşinci sıranın sonuna kadar gayet düzenli bir şekilde yerleştirildiklerini, altıncı sırada ise bu düzenin bozularak bindirme yönünde bir değişiklik yapıldığını görmekteyiz. Söz konusu atlamanın kasten veya bilinçsiz olarak yapılıp yapılmadığını anlamak şu anda olası değildir.

Külçelerin geminin ahşaplarına zarar vermesini önlemek amacıyla, gemi teknesinin külçelere temas etmesi beklenen yerleri çalı çırpıyla örtülüp külçe sıraları bunların üzerine istif edilmiştir. Tüm külçelerin kalıp yüzeylerinin (döküm sırasında kalıp ile temas halinde olan yüzey), alta gelecek şekilde istif edildikleri anlaşılmaktadır. Bununla külçenin daha düzgün ve kaygan olan kalıp yüzeyinin, bir diğer külçenin aynı yüzüyle temas etmesi önlenerek, külçelerin birbirlerini daha sıkı sıkıya tutmaları tasarlanmış olabilir. Bu tarzdaki istifleme aynı zamanda külçelerin nispeten pürüzlü olan diğer yüzleri üzerine yapılmış olan işaretlerin daha kolaylıkla görülebilmesini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak, daha geniş olan pürüzlü yüzeyin üste gelmesiyle el parmakları külçenin altına kolaylıkla girebilmekte ve dolayısıyla külçelerin kaldırılmaları kolaylaşmaktadır.

Önceki yıllarda olduğu gibi, 1992 yılında da bakır külçe sıralarının aralarına sıkışmış çok kırılgan durumdaki hassas eserler su altında ancak çekiç ve keskilerle yapılan ve saatler boyu süren itinalı çalışmalar sonucunda ele geçirilebilmişlerdir. M.Ö. 15. yüzyılda, yakın bir benzerine Mısır'da Rekh-mi-re'nin mezar resimlerindeki yavru bir fil tasvirinde rastla-

dığımız, küçük boydaki bir fildişi (KW 3843, Resim: 3, 4)[3]; biri diğerinden daha büyük olan iki ayrı kozmetik kutusuna ait fildişinden yapılmış ördek şekilli iki gövde parçası (KW 2534 ve KW 2818; Resim: 5) ele geçmiştir. Kutuların yakınında bulunan ve bunlardan birine ait olduğu sanılan fildişinden yapılma bir ördek başının (Resim: 6) boyun kısmında, başı kutuya tutturmada kullanılan ahşap kavela parçasının kısmen korunmuş olduğu görülmüştür. Önceki kazı dönemlerinde bulduğumuz, fildişinden yapılmış değişik tarzdaki iki kanadın da söz konusu kutulara ait olduğu sanılmaktadır[4]. 1986 yılında bulunmuş olan çift yapraklı yazı tabletinin fildişinden yapılmış menteşesinin benzeri bir menteşe parçası, iki külçe arasına sıkışmış bir durumda ortaya çıkarılmıştır; daha süslü bir diğer menteşe de önceki kazı sezonunda ele geçirilmiştir[5]. Bulunmuş olan yeni menteşe parçalarının bir diğer tablete ya da bir kutuya ait olup olmadıkları ancak diğer parçaların bulunmasından sonra anlaşılabilecektir. Şu ana kadar en beklenmedik buluntu, suaygırının kesici dişinden yapılmış olan ve geniş ucunun çevresinde geometrik motifli bir kuşağı bulunan bir borazan olmuştur (KW 3526, Resim: 8)[6]. Sözkonusu borazan, yapı bakımından İbranice'de *shofar* olarak tanımlanan ve Musevilerin genellikle dini törenlerde çaldıkları koç veya keçi boynuzundan yapılma borazanlara benzemektedir. Aynı yerde, çoğunlukla tipik yarımküre ve *sphendos* (sapan kurşunu) şekilli bronz ve hematitten yapılmış terazi ağırlıklarından bir buçuk düzine kadar ortaya çıkarılmıştır.

(3) N. de G. Davis, *The Tomb of Rekh-mi-re* (New York 1973) levha XXIII. Mezar resimlerini yapan kişi, küçük boydaki fil dişlerinin genç veya dişi filler (yalnız Afrika filinin dişisinde diş bulunmaktadır) yerine yavru fillerden elde edildiğini sanmıştır.

(4) Önceki kazı sezonları sırasında bulunan ördek şekilli kozmetik kutusu parçaları için bakınız: C. Pulak "Ulu Burun (Kaş) Sualtı Kazısı: 1989 Kampanyası," *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1991) 300, 301 resim 15; C. Pulak, "Ulu Burun: 1989 Excavation Campaign," *INA Newsletter* 16:4 (1989) 9 resim 8; C. Pulak, "The Late Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1989 Excavation Campaign," T. Carrell, ed. *Underwater Archaeology Proceedings from the Society for Historical Archaeology Conference, Tucson 1990* (Society for Historical Archaeology 1990) 54 Şekil 2; C. Pulak, "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş): 1990 Kampanyası," *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1992) 389, 399 resim 12 ve 13; C. Pulak, "Ulu Burun: 1990 Excavation Campaign," *INA Newsletter* 17:4 (1990) 10 resim 5.

(5) Uluburun yazı tabletiyle ilgili bilgi için bakınız: C. Pulak 1993 (supra n. 1) 350 dipnotlar 5 ve 6; G.F. Bass, et al., "The Bronze Age Shipwreck at Uluburun: 1986 Campaign," *American Journal of Archaeology* 93 (1989) 10.

(6) Ugarit ve Megiddo'da bulunmuş olan ve genellikle içki kabı veya yağdanlık olarak yorumlanan fildişi iki eserin, borazan olarak kullanılmış olmaları da söz konusudur. Bunlardan Ugarit örneğinin (RS 16.404), borazan olarak kullanılmış olabileceği A. Caubet ("La musique à Ougarit," *Académie des inscriptions&belles-lettres, Comptes Rendus 1987* 737 ve 738 şek. 3) tarafından önerilmektedir. Megiddo örneği (M. Avi-Yonah ve E.G. Kraeling, *Our Living Bible* [Jerusalem 1962] 109), üzerindeki motifli altın bantlarıyla Uluburun borazanına daha bir yakınlık göstermektedir. Bu eserin de yağdanlık yerine borazan olabileceği burada önerilmektedir. Ancak, Uluburun borazınının helezonvari yapısından farklı olarak, Ugarit ve Megiddo örnekleri düz bir gövde yapısına sahiptir.

Külçelerin kaldırılması sonucunda bıçak, hançer, iğne, bıçak ağzı ve mızrak ucu gibi bronzdan aletler ve silahlar bulunmuştur. Bunların arasında, külçelerin üzerine dökümün soğumasından sonra işaret kazınmasında kullanılan tipte bronz bir keski de görülmektedir (KW 3577, Resim: 8). Bu keskinin ağız genişliği ile külçelerin üzerindeki işaretlerin izleri karşılaştırılarak, külçelerin işaretlenmesinde kullanılıp kullanılmadığı saptanmaya çalışılacaktır.

Kazısı henüz tamamlanmamış olan birinci külçe istifinin hemen altında bulunan alan (M-P 15 ve 16 kareleri), geminin batışı sırasında yukarılardan yuvarlanıp gelen çok sayıdaki malzemenin doğal olarak toplandığı yeri oluşturmuştur. 1992 yılında kazısının tamamlanması planlanan bölge üzerinde yapılan yoğun çalışmalar, küçük ve çok kırılgan durumdaki eserlerin bolluğu nedeniyle 1993 yılında da devam edecektir. Söz konusu bölgede bronzdan yapılmış ve çoğu kazan biçiminde olan büyükçe kap parçalarına rastlanmıştır. Önceki yıllarda bulunanlara ek olarak 1992 kazı sezonunda da aynı yerde çok sayıda cam ve fayans boncuklar, camdan yapılmış olan Miken üretimi kabartmalı bir pendantif boncuk[7], çok sayıda devekuşu yumurtası parçaları, bir abanoz ağacı kütüğü parçası, matara kaplar, çoğunluğu "White Shaved juglet" olarak bilinen türden çok sayıda Kıbrıs üretimi kulplu kap elde edilmiştir.

1991 yılında külçelerin en alt sıralarının hemen bitiminde bulunan taş çapaların arasında ve altında (N-P 18 ve 19 kareleri) kobalt mavisi ile turkuvaz renklerinde 30 kadar cam külçe ortaya çıkmıştır. Batığın daha sığ kısımlarında dağınık olarak bulunan cam külçe parçaları da göz önüne alınarak, bu külçelerin bir kısmının batığın üst bölümlerinden belki de bir sepet içinde yuvarlanarak gelmiş olabileceği, diğer bir kısmının da ambarın baş tarafına yakın kısmında depolanmış olabileceği düşünülmekteydi. 1992 kampanyası sırasında aynı yerde bulunan 25 adet cam külçe ile bu düşüncelerin doğruluğu daha kuvvetle savunulabilir hale gelmiştir. En son bulunan cam külçeler içinde yer alan eflatun renkli bir külçe, Uluburun'da renk açısından benzeri şu ana kadar bulunamamış tek örnektir. Külçelerden bir kısmı oldukça iyi durumda korunmuş olmalarına karşın (Resim: 9), diğer bir kısmı da deniz suyunun etkisiyle şekli bozulmuş, hamurumsu bir halde bulunmuşlardır.

(7) 1986 ve 1991 sezonlarında bulunan boncuklar ile ilgili bilgi, Pulak 1993 (supra n. 1) 351 dipnot 7'de verilmiştir. 1992 sezonunda ele geçen boncuk kırık olup, evvelki kampanyalarda bulunan KW 829 (Bass et al [supra n. 5] 8 resim 15) ve KW 3344 (Pulak [supra n. 1]360 resim 10) ile aynı tiptedir.

En derinde yer alan bakır külçesi istifinin aşağısındaki alandan (N-P 18, 19 ve 20 kareleri) 1991 yılında çıkarılan altı adet taş çapaya ek olarak 1992 yılında aynı yerden beş adet, L 14 karesinden de bir adet olmak üzere toplam altı adet taş çapa, kaynamış oldukları diğer çapalardan ve anakayadan kesilerek ayrılmışlardır (Resim: 10). Bu çapaların en hafifi 121 kilogram, en ağırı da 208 kilogramdır (Resim: 11). Geminin baş kısmına rastladığına inandığımız söz konusu yerde ele geçen bu çapaların arasında ve altında yapılan kazılarda, önceki yıllarda bulunmuş benzerlerine ek olarak, fayans ve cam boncuklar, safra taşları, suaygırına ait bir kesici diş, balık oltası iğneleri, hematitten yapılma bir terazi ağırlığı (KW 3467, Resim: 12), deniz kabuğundan bir düğme (KW 3500, Resim: 13 solda; ikinci bir düğme (KW 3774) bakır külçeleri arasında bulunmuştur, sağda)[8], ve üç adet bronz bıçak ucu ortaya çıkarılmıştır. Taş çapalardan birinin altında üçü Kıbrıs, biri Suriye üretimi toplam dört adet yağ kandili ile iki adet "White Shaved juglet" tipi kulplu kap; ayrıca mercimek biçimli bir akik boncuk veya boş mühür taşı; beyaz akikten yapılma *sphendos* şekilli bir başka boncuk; çok sayıda fayans ve cam boncuk ile akik türü bir taştan yapıldığı sanılan ve üzerinde Thoth'un şebeği tasvir edilmiş olan bir skarabe (KW 3699, Resim: 14) bulunmuştur. James Weinstein skarabenin üzerindeki yazıyı "Thoth benim tanrım" olarak okumuş, skarabenin de M.Ö. 15. veya 14. yüzyıllara ait olabileceğini belirtmektedir. M.Ö. 16. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'da oldukça yaygın olarak kullanım görmüş pullu zırhlara ait bronzdan bir pul (KW 3807, Resim: 15)[9]; benzerlerini Mısır mezar resimlerinde gördüğümüz, ortası delikli gri bir

(8) *Conus* türü deniz kabuğunun spiral kısmından düğme ve boncuk yapılması Orta Doğu'ya hastır. Akdeniz'in tek *Conus* türü olan *C. mediterraneus*'un nispeten ufak bir kabuk olması nedeniyle, bulunan örneklerin büyük bir bölümünün Kızıl Deniz veya Basra Körfezi'nde yaşayan türlerden yapıldığı sanılmaktadır (D.S. Reese, "The Marine and Freshwater Shells," P.E. McGovern, et a., ed., *The Late Bronze and Early Iron Ages of Central Transjordan: The Baq'ah Valley Project, 1977-1981* [Philadelphia 1986] 324-26; D.S. Reese, "Treasures from the Sea," *Expedition* 31:2-3 [1989] 84-85).

(9) Bronz zırh pullarının çatı kiremidi biçiminde birbirleri üzerine kısmen bindirilmesinden sonra pulların gerek birbirine, gerekse de deri veya güçlü bir kumaş tabana dikilmesiyle oluşturulan zırh örneklerine Ortadoğu'da Alalakh (C. Wolley, *Alalakh* [London 1955] 277 sağ alt, 278), Ugarit (C.F.A. Schaeffer, *Ugaritica* IV [London 1955] resim 16:I), Nuzi (R.F.J. Starr, Nuzi [Cambridge, Mass. 1937] lev. 126 ii), Seyer, *Gezer* V; *The Field I Caves* [Jerusalem 1988] levha 19: 15 ve 76:A C9), Kamid el-Loz (W. Ventzke, "Zur Rekonstruktion eines bronzenen Schuppenpanzers," J. Boese, R. Echt, ve A. Miron, eds., *Frühe phöniker im Libanon* [Mainz am Rhein 1983] 94-100, 117, 149), Gaza (F. Petrie, *Ancient Gaza* III [London 1933] 9, levha XXII:81-83; F. Petrie, *Ancient Gaza* IV [London 1934] 11, levha XXXV: 551-53); ve Kıbrıs'ta (V. Karageorghis ve M. Demas, *Phyla-Kokkinokremos* [Nicosia 1984] levha XLIV:67A) rastlanmaktadır. Ege'deki tek örnek ise Mikene'de (H. Catling, "A Bronze Plate from a Scale-Corslet found at Mycenae," *Archäologischer Anzeiger* [1970] 441-49) bulunmuştur. Bu türdeki zırhların şekillerini ise Mısır'da bulunan mezar resimlerinden (N. de G. Davies, *The Tomb of Ken-Amun at Thebes* [Arno Press, U.S.A 1973 baskısı] levha XXII) ve IV. Thutmose'nin at arabasının üzerindeki savaş sahnesinden (H. Carter ve P.E. Newberry, *The Tomb of Thoutmosis IV* [London 1904] levha X ve XI) öğrenmekteyiz.

külçe olarak tasvir edilen ve taş çapa gibi masif görüntülü olup Uluburun batığında ilk kez karşımıza çıkan bir kalay külçe de ele geçmiştir (KW 3935, Resim: 16)[10]. Ayrıca, bu alandan toplanan kumun elekten geçirilmesiyle yüzlerce çok küçük boyutlu fayans boncuk ile devekuşu yumurtası kabuğundan yapılma boncuklar gün ışığına çıkarılmıştır.

Sözü edilen buluntuların açığa çıkarıldığı alanın kuzeyinde yer alan çok sayıdaki safra taşları arasında (O-P 19, 20 ve 21 kareleri) biri Suriye, üçü Kıbrıs üretimi olan toplam dört adet yağ kandili, bronzdan yapılma iki olta iğnesi, bir biley taşı, ağırşak olduğu düşünülen fildişi bir buluntu, kemikten yapılma nar şeklinde küçük bir asa ucu ve fayans bir silindir mühür (KW 3405, Resim: 17) ele geçmiştir. Dominique Collon, yeni bulunan bu silindir mührün, Ortadoğu'da M.Ö. 1450-1350 yılları arasında faaliyet göstermiş, ancak yeri kesin olarak saptanamamış bir atölyenin üretimi olan mühürlerle büyük bir benzerlik içinde olduğunu kaydetmiştir[11].

58-60 metre derinlikte genişçe bir teras gönümünde uzanan alanın aşağısında (J-L 31'den J-L 37'ye kadar olan kareler) bu yıl yapılan kazılarda, 1991 yılında bulunan safra taşları, Kenan bölgesi amphoraları, olasılıkla içinde Kıbrıs seramiklerinin taşındığı pithoslara ait olabilecek iki kaide ve Kıbrıs seramiklerine ek olarak çok sayıda seramik eserler ve safra taşları ortaya çıkarılmıştır. Bulunan seramik malzeme içinde yer alan, hemen hemen bütünlenecek gibi görünen pithos parçalarının, önceki sezonda ele geçen tabanlara ait olma olasılığı vardır. "White Shaved juglet" tipi bir kulplu kap, Kıbrıs üretimi "White Slip II" tipi "süt kasesi" parçaları ile sağlam durumda korunmuş olan yonca-ağızlı bir sürahi (KW 4007, Resim:18) burada elde edilen buluntular arasındadır. Deniz dibinin bu noktadan itibaren düzleşerek devam eden kumla örtülü bir yapıda olması, gemiye ait olabilecek henüz bulunamamış eserlerin, 1992 yılında ulaşılmış olan 60 metre derinlikten daha fazla aşağılara yayılamayacağını ortaya koymaktadır.

Kazısının 1991 yılında hemen hemen tamamlandığına inandığımız, batığın güneydoğu tarafındaki kısmında (F-H 17'den F-H 25'e kadar olan

(10) Uluburun'da bulunan taş çapa şeklindeki kalay külçesinin benzerlerine Mısır'daki Teb şehrinde Amen-em-opet'in mezarında (N. de G. Davis, "The Work of the Graphic Branch of the Expedition," *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New York* 27:2 [1932] 62 ve resim 13) ve Rekh-mi-re' ([supra n. 3] Lev. XXI) mezarlarındaki duvar resimlerinde görülmektedir. Grimsi renklerinden dolayı genellikle kurşun olarak yorumlanan bu külçelerin kalay olabileceği G.F. Bass tarafından önerilmişti (*Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck [Transactions of the American Philosophical Society* 57:8 Philadelphia 1967] 65).

(11) D. Collon, "Some Cylinder Seals from Tell Mohammed Arab," *Iraq* 50 (1988) 59-67.

kareler) 1992 sezonunda yaptığımız son kontroller bu inancımızı doğrulamıştır. Bu bölgede çok az sayılarda ve dağınık durumda Kıbrıs seramik parçaları, amphora parçaları, geminin yüküne ait olabilecek bazı kütük parçaları ile çok sayıda akik boncuk ve deniz kabuğundan yapılmış bir yüzük dışında başka malzemeye rastlanmamıştır.

Yukarıda sözü edilen alanın tam kuzeyinde, batığın ortasında yer alan büyük kayanın alt kısmında, çökeltiyle kaplı durumda kollarını öne doğru uzatmış bir heykelcik (KW 3680, Resim: 19, 20) ortaya çıkarılmıştır. Üzerindeki çökeltinin Bodrum Arkeoloji Müzesi'ndeki konservasyon laboratuarında temizlenmesinden sonra, heykelciğin ayak, kol ve başının altın varakla kaplı, bronzdan dökülmüş bir kadın figürini olduğu görülmüştür. Başının her iki yanında sarkan, bukle bukle örülmüş saçları, başın arka kısmında at kuyruğu şeklinde sırtının ortalarına kadar inmekte ve uç kısmı yukarı doğru kıvrılarak küçük bir halka oluşturmaktadır.

Suriye-Filistin bölgesinden erkek, kadın ve erkek-kadın çifti, ayakta duran, oturan v.s. gibi birçok bronz heykelcik bilinmekle beraber, Ege havzasında bulunan Doğu (Levantin) ve Kıbrıs kökenli heykelcikler arasında yalnız ayakta duran ve darbe indirmek üzere bir eli havada olan erkek savaşçı heykellerine rastlanmaktadır. Söz konusu heykellerin Ege'de genellikle tapınaklarda ve kutsal yerlerde bulunmaları, dinsel anlam taşıdıklarına işaret etmekle beraber hangi amaçla Ege'ye getirildikleri konusu varsayımdan öteye gidememektedir. Yine de, heykellerin içlerinde bulundukları gemiyi ve geminin mürettebatını korumak amacıyla taşındıkları, seyirin başarıyla tamamlanmasından sonra da heykellerin şükran sunuları olarak tapınaklara bırakıldıkları önerilmiştir[12]. Biraz daha farklı bir durum olmakla birlikte, gemide heykel taşınması konusu M.Ö. 11. yüzyılda yaşamış olan rahip Wen-Amon'un öyküsünü akla getirmektedir. Amon-re'nin kutsal gemisine kereste temini için maceralı bir yolculuktan sonra Mısır'ın Tanis kentinden Byblos'a ulaşan rahip, beraberinde Amon-re'nin bir heykelciğini taşımaktadır[13]. Her ne kadar Uluburun batığında bulunan heykelcik savaşçı bir tanrıyı temsil etmiyorsa da, kutsal niteliği olan bir figürin olduğu büyük olasılık dahilindedir. Eğer bu heykelcik gerçekten kimliğini henüz saptayamadığımız bereket tanrıçalarından birini temsil etmekteyse, o zaman gemide bulunmasının nedenleri arasında yolculuğun başarılı, dolayısıyla da bereketli geçmesi olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda, Amarna tabletlerinde de belirtildiği üzere, Uluburun

(12) A. Yannai, *Studies on Trade Between the Levant and the Aegean in the 14th to 12th Centuries BC* (Linacre College, Oxford 1983, yayınlanmamış doktora tezi) 70.
(13) J.B. Pritchard, ed., *Ancient Near Eastern Texts* (Princeton, New Jersey 1969) 25-29.

heykelinin bir kraldan diğer bir krala hediye olarak gönderilen altın kaplamalı bir kadın figürini şeklinde değerlendirilmesi de söz konusudur[14]. Suriye-Filistin kökenli yüzlerce heykelcik arasında Uluburun heykelciğinin yakın bir benzeri bulunmamakla birlikte, Lübnan'da bulunduğu ileri sürülen bronz bir heykelcik ile aralarında saç şekli ve vücut yapısı (ellerin konumu hariç) bakımından bazı ortak özellikler görülmektedir[15]. Ayrıca, Tell Lachish'teki altın bir plaketin üzerine işlenmiş ve Astarte'ye ait olduğu sanılan bir şeklin saç yapımı da yakın benzerliği bakımından dikkat çekicidir[16].

Batığın 58 metre derinlikteki bölümünde (B-C 28, 29 ve 30 karelerinde), Kıbrıs üretimi "White Slip II" tipi bir "süt kasesi" ile buluntu yerinin daha üst kısmında, önceki yıllarda kazısı yapılmış olan pithostan yuvarlanıp geldiğine inandığımız bir duvar kandili ortaya çıkarılmıştır.

Erken dönem deniz taşımacılığının ve gemi yapım tekniğinin bilinmeyen yönlerinin aydınlatılması açısından Uluburun batığı çok büyük önem taşımaktadır. Şu ana kadar ele geçen veriler değerlendirildiğinde, geminin tipik Greko-Romen dediğimiz tarzda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu tekniğe göre, kaplama tahtaları zıvanalarla berbirlerine tutturulduktan sonra kavelalar ile birbirine kilitlenmekte ve böylece oluşturulan tekne kabuğuna kaburga tahtaları sonradan yerleştirilmektedir[17]. Aynı tarzdaki yapım tekniği, Uluburun gemisinden bin yıl sonra inşa edilmiş olan Girne batığında da uygulanmıştır. Uluburun gemisinin yükü ve bu yükün dipteki konumu incelendiğinde teknenin aşağı yukarı 14-15 metre boyunda ve 4.5-5 metre eninde olduğu tahmin edilmektedir; ancak, çalışmalar ilerledikçe bu değerlerin bir miktar değişmeleri beklenebilir.

Bir evvelki kampanya sırasında yerinden kaldırılan bir çapanın altında (K-L 13, 14 ve 15 kareleri), 1992 yılında özenle yuvarlatılmış beş dikmeden oluşan 1.7 metre uzunlukta çok iyi korunmuş bir sıra ahşap parça (Resim: 21) çıkarılmıştır. Kazının sürdürülmesi esnasında burada, söz

(14) *EA* 14.
(15) O. Negbi, *Canaanite Gods in Metal* (Tel Aviv 1976) 70, 72, levha 42 deki 1563 numaralı figürin.
(16) K. Howard, *Treasures of the Holy Land, Ancient Art from the Israel Museum* (The Metropolitan Museum of Art, New York 1986) 118-120; C. Clamer, "A Gold Plaque from Tel Lachish," *Tel Aviv* 5 (1980) 152-62.
(17) G.F. Bass, "The Construction of a Seagoing Vessel of the Late Bronze Age," H.E. Tzalas, ed., *Proceedings of the 1st International Symposium on Ship Construction in Antiquity (30 August-1 September, Piraeus)* (Piraeus 1989) 25-35.

konusu ahşap sırasına dik açı yaparak gelen, birbirlerine yakın yerleştirilmiş ince dallar ortaya çıkarılmıştır. Bir olasılıkla, mevcut olan veriler, Suriye gemilerini konu alan Mısır tasvirlerinde gördüğümüz[18] ve Odysseus'un da inşa ettiği teknesine en son eklediği kısım olarak belirtilen[19], dalgaların etkilerinden korumak amacıyla teknenin küpeştesine uzunlamasına yerleştirilen sepet-örgü biçimli bir perde ile karşı karşıya olduğumuza işaret etmektedir. Söz konusu sepet örgülü perdeleri gemiye bağlayan beş adet yuvarlak kesitli dikmeden sadece biri tam şekliyle ele geçmiştir. Diğer dikmelerin eksik olan uç kısımlarının, sağlam kalan tek dikmeden yuvarlanarak inceltilmiş olduklarını anlamaktayız. Bu haliyle dikmeler, bize Kenamon'un mezarındaki gemi tasvirinde karşımıza çıkan ve sepet örgülü perdeyi destekleyen dikmelerin işlenmiş uçlarını anımsatmaktadır.

Sözü edilen ahşap kalıntıların arasında stilize edilmiş idol şeklindeki küçük dörtgen bir altın pendantifin yanı sıra (KW 3491), Resim: 22)[20], bronz bir mızrak ucu, çok sayıda akik ve fayans boncuk ile iki adet kehribar boncuk dağınık olarak ele geçmiştir. Bu alanın hemen kuzeydoğu kısmından (K-M 16 kareleri), kurşundan yapılma balık ağı ağırlıkları, iki adet suriye üretimi yağ kandili, Kıbrıs üretimi "White Slip II" türü bir "süt kasesi," çok küçük boyutlu üzengi kulplu bir testinin üst yarısı, iki bronz keski, bir bronz keser ucu, yarım düzine terazi ağırlığı ve bir adet mercimek biçiminde akik boncuk gün ışığına çıkarılmışlardır.

Uluburun gemisinde bulunan 24 adet taş çapanın benzerlerine Ugarit, Byblos ve Kıbrıs-Kition'daki tapınak binalarının duvarlarına yerleştirilmiş olarak rastlamaktayız[21]. Söz konusu yerlerde, bu çapaların sunu

(18) Mısır'da, Suriye'den geldiği belirtilen veya sanılan yedi gemi tasviri bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi, büyük olasılıkla II. Amenophis zamanında yaşamış olan, Nebamon adlı doktorun Teb'de bulunan mezar freskinde (T. Säve-Söderbergh, *Four Eighteenth Dynasty Tombs [Private Tombs at Thebes*, I] [Oxford 1957] levha XXIII); olasılıkla III. Amenophis zamanında Teb valisi ve aynı zamanda Amon'un silolarının koruyucusu Kenamon'un Dra' Abû El Nag' da bulunan mezar freskinde (N. de G. Davies ve R .O. Faulkner, "A Syrian Trading Venture to Egypt," *Journal of Egyption Archaeology* 33 (1947) 40-46; N. de G. Davies, *Private Tombs at Thebes* IV *Scenes from Some Theban Tombs* [Oxford 1963] 14, levha XV) ve II. Ramses'in Luxor (iki adet), Karnak (iki adet) ve Abydos'taki tapınaklarında yer alan yazıtlarda *mns* kelimesinin determinatifi olarak kullanılan kabartmalardır. Bunlardan Luxor ve Karnak'taki gemi kabartmaları eksik veya zarar görmüş, Abydos'taki ise iyi durumdadır (L. Basch, "Le navire *mns* et autres notes de voyage en Egypte," *Marriner's Mirror* 64 [1978] 99-104; L. Basch, *Le musee imaginaire de la marine antique* [Athens 1987] 65). Burada sözü edilen ve Suriye gemisi olarak tanımlanan gemilerin küpeştelerini boydan boya kaplayan dikmeler, dikmelerin arasında da bir takım çizgiler gösterilmektedir. Söz konusu çizgiler, bir olasılıkla dikmelerle gemiye tutturulan sepet örgülü perdeleri temsil etmektedir.

(19) *Od.* 5. 256

(20) Ugarit'te bulunan benzer pendantifler için bakınız: F.- A.C. Schaeffer, "Les fouilles de Minet-el-Beida et Ras-Shamra, troisième campagne," *Syria* 13 (1932) Levha XVI, resim 2.

olarak kullanılmış olduklarını düşünebiliriz. Ancak, bu tip taş çapalara, şimdiye kadar Tunç devrine ait başka bir gemide rastlanmamıştır.

1992 yılında geminin tarihini değiştirebileceğimiz yeni bir buluntuyla karşılaşılamamıştır. Nefertiti'ye ait olan altın seramiklerin son kullanıldığı dönem sayesinde de bir *terminus ante quem* saptanabilmektedir. Bunlara göre Uluburun gemisinin M.Ö. 14. yüzyılın sonlarıyla M.Ö. 13. yüzyılın başları arasında batmış olduğu söylenebilir.

Uluburun gemisindeki farklı kültür ve bölgelere ait buluntular göz önüne alındığında, Geç Tunç devrindeki deniz taşımacılığının ne denli geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Taşıdığı yükün niteliği, geminin Suriye-Filistin bölgesi limanlarının birinden çıkıp, doğudan batıya doğru ilerlediğini belirtmekle birlikte, gerçekte bağlı olduğu limanı ve tayfalarının etnik kökeni konusunda herhangi bir ipucu vermemektedir. Buna karşılık, gemideki taş çapalar ve 1992 kampanyasında ele geçen bronz heykelcik ile fildişi borazan, geminin doğu kökenli olabileceğine işaret eden buluntuların başında gelmektedir. Ancak, gemide en az bir Mikenli'nin de yolculuk yaptığı, bulunan bir Miken mühürü; giyim iğnesi; cam, fayans, kuvars ve kehribardan yapılma boncuklar; bronz kılıç, bıçaklar, usturalar, bazı keskiler; ve *kylix*, fincan, kepçe gibi açık Miken kaplarından anlaşılmaktadır.

Yaptığımız hesaplar, Uluburun batığı kazısını 1992 yılında bitirebileceğimizi göstermesine karşın, kazı sırasında karşılaştığımız yeni buluntuların çokluğu, batık üzerinde bir kazı sezonu daha çalışmamızı gerekli kılmaktadır.

(21) Ugarit'te ve Ugarit'in limanı olan Minet el Beida'da bulunan toplam 43 adet çapadan 22'si Baal tapınağının içinde veya hemen yakınında (H. Frost, "Anchors Sacred or Profane," *Ras Shamra-Ougarit* VI: *Arts et Industries de la pierre* [*ERC* Paris 1991] 355-410); Byblos'taki toplam 28 adet çapadan yedisi de "Temple of the Obelisk" olarak bilinen dikili taşlı tapınağın içinde veya hemen yanında bulunmuştur (H. Frost, "The Stone Anchors of Byblos," *Mélanges de l'Université Saint-Joseph, Beyrouth* 45 [1969] 425-442). Kıbrıs-Kition'daki beş tapınaktan dördünde ise 70'e yakın taş çapa elde edilmiştir (H. Frost, *The Kition Anchors* [Appendix I], V. Karageorghis ve M. Demas *Excavations at Kition* [Nicosia 1985] 281-321).

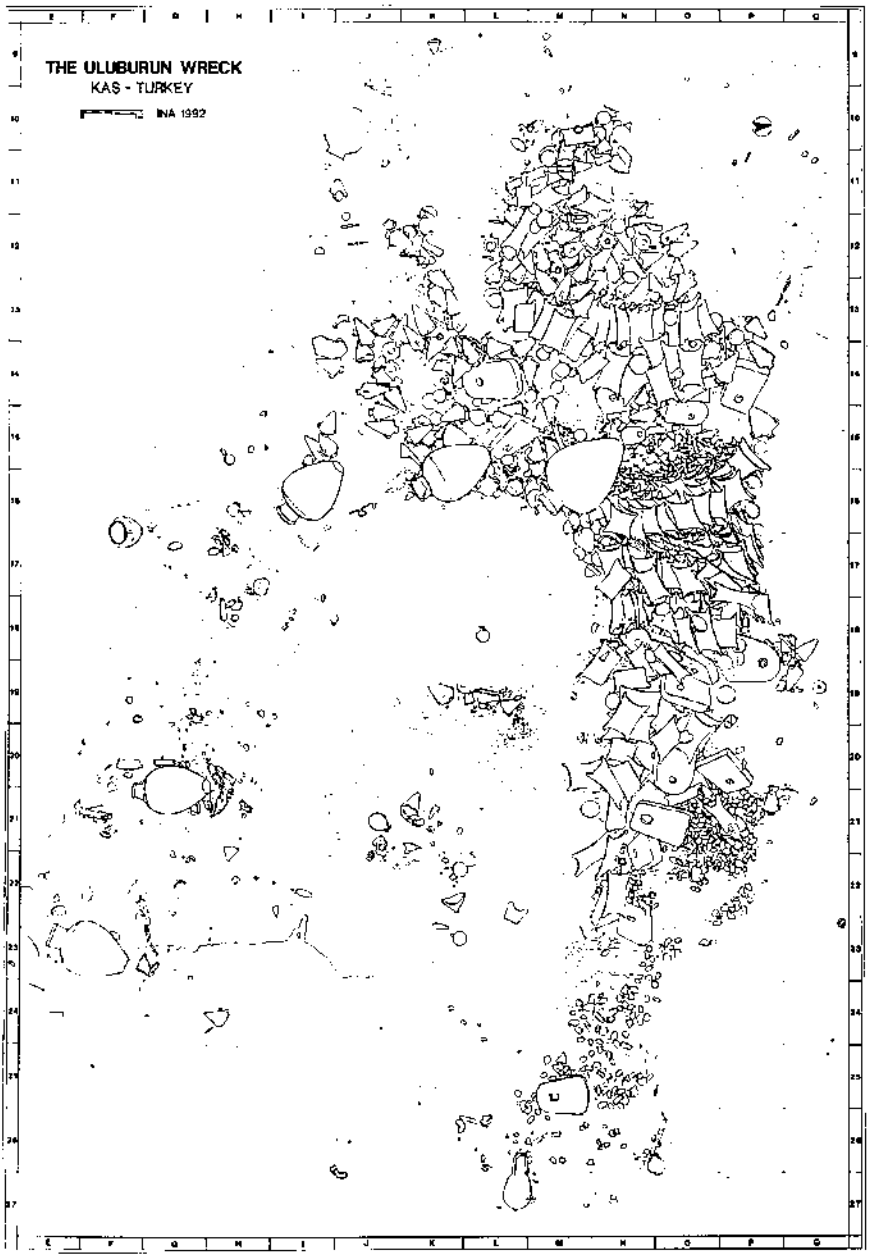

Resim: 1a- Kazı alanının genel rölevesi

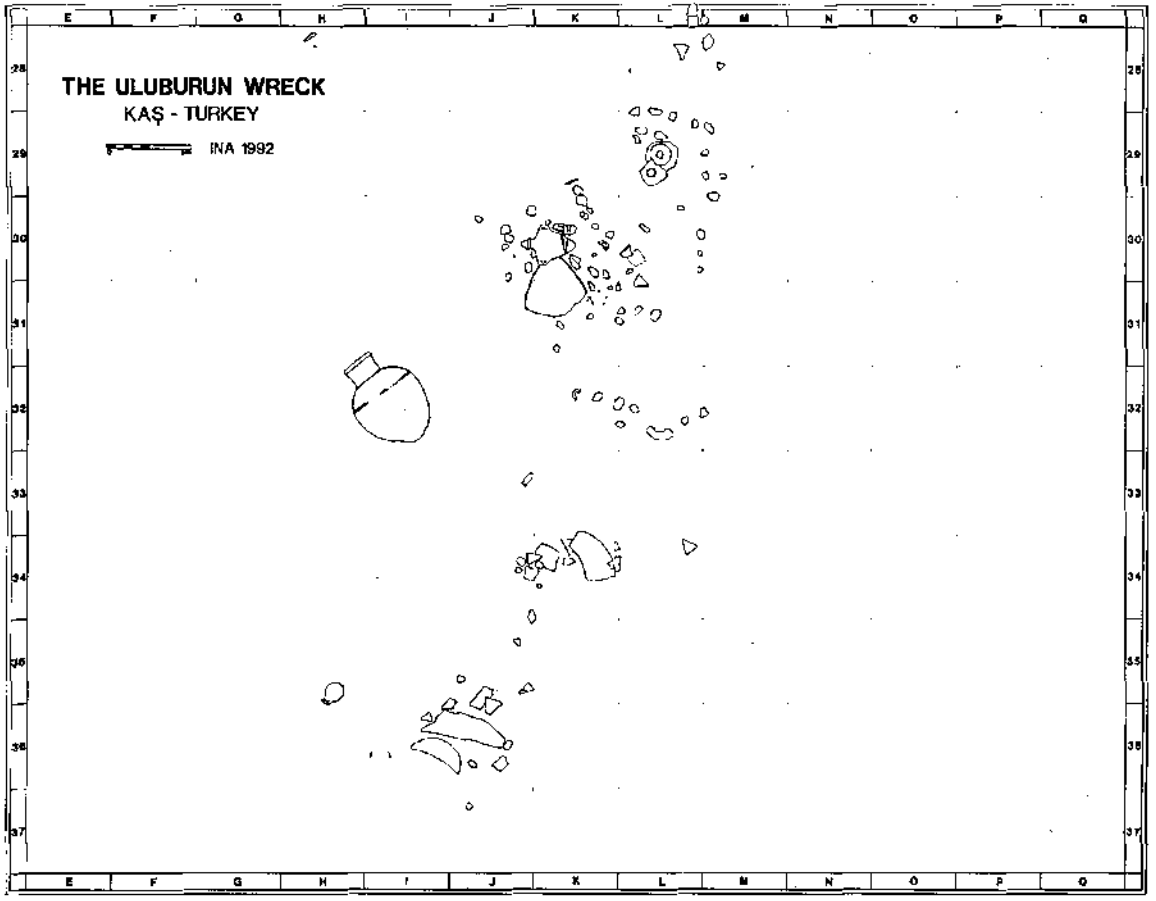

Resim: 1b- Kazı alanının genel rölevesi

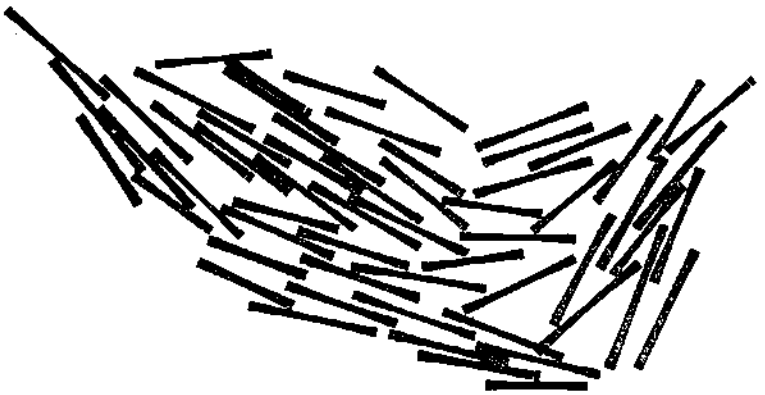

Resim: 2- En derinde bulunan, dördüncü istif sırasının kesidi

Resim: 3- Kısmen külçelerin arasında kalan, çoğunluğu masif çökeltiyle kaplanmış olan komple fildişinin (KW 3843), keskiyle temizlenerek çıkarılmasından önceki durumu

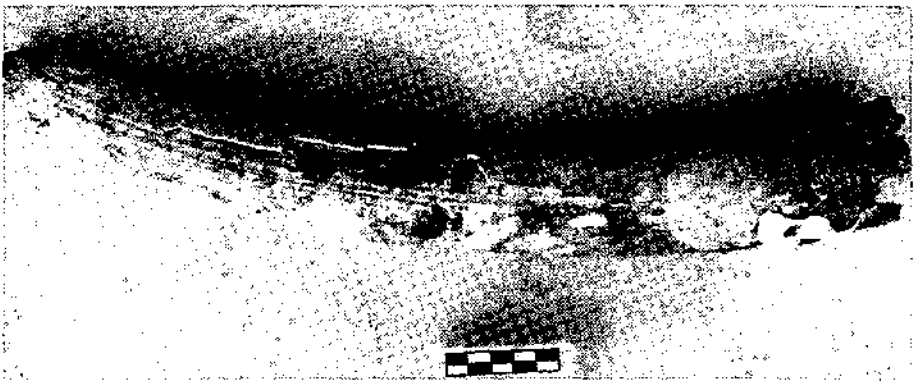

Resim: 4- Fildişi KW 3843, çökeltiden temizlendikten sonraki durumu

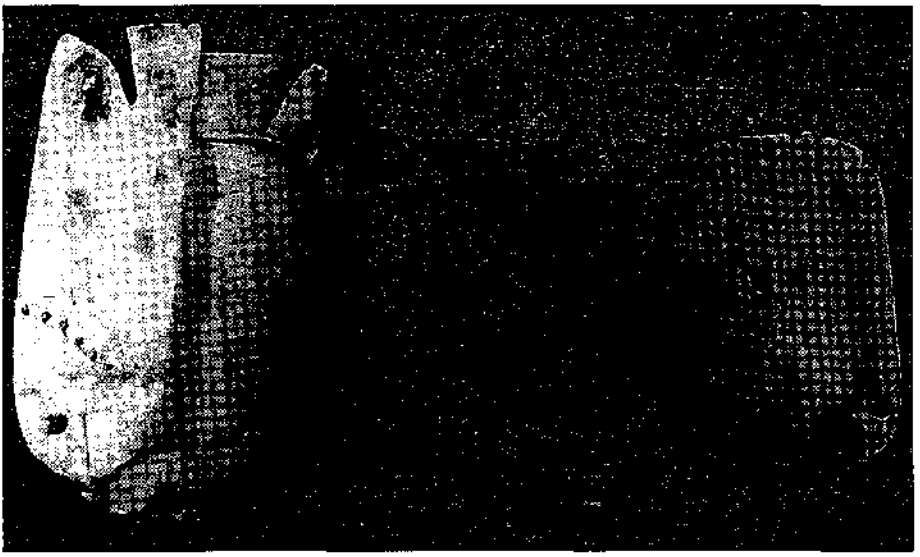

Resim: 5- Ördek şeklindeki fildişi kozmetik kutularının (KW 2818, 14.5 cm sol; KW 2534, 10.2 cm sağ), önceki kampanyalar sırasında bulunmuş olan ve kutularda kapak işlevi gören kanatlarla eşleştirildikten sonraki görüntüleri. Kanatları gövdeye bağlayan pimlerden biri ve küçük boydaki kutuya ait olduğu sanılan ördek başı kutuların arasında görülmektedir.

Resim: 6- Ufak kutuya (KW 2534) ait olduğu sanılan fildişi ördek başı (No. 9014, 4.4 cm)

Resim: 7- Keçi boynuzu şekli verilmiş, suaygırı kesici dişinden yapılmış borazan (KW 3526, boy 24 cm)

Resim: 8- Bronz keski (KW 3577)

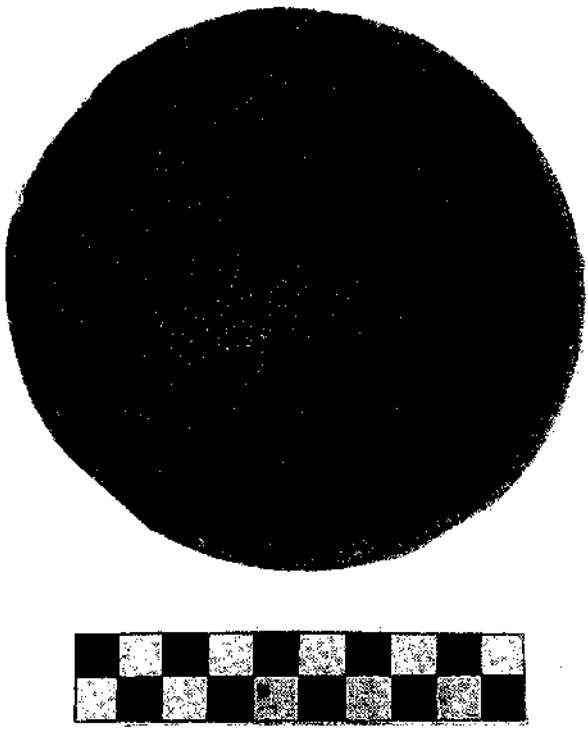

Resim: 9- Kobalt-mavisi cam külçe (KW 3997)

Resim: 10- Taş çapaların batık alanından çıkartılmadan önceki genel görünümleri

Resim: 11- Taş çapaların tartılmaları

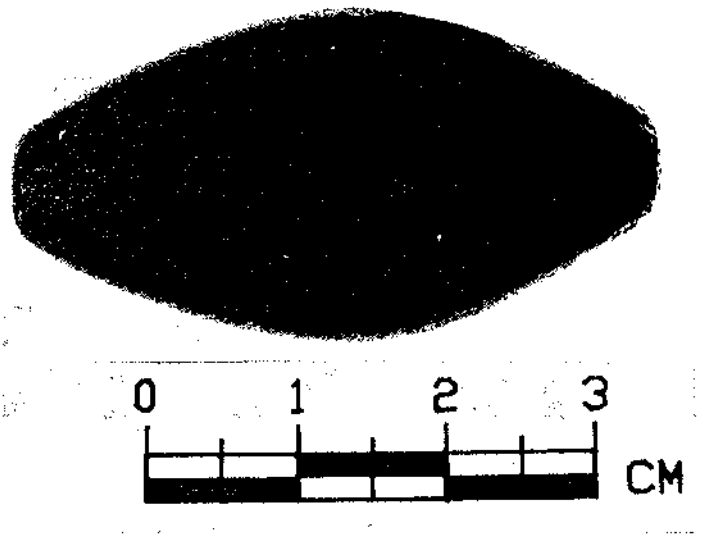

Resim: 12- Hematitten yapılmış sphendos biçimli terazi ağırlığı (KW 3467)

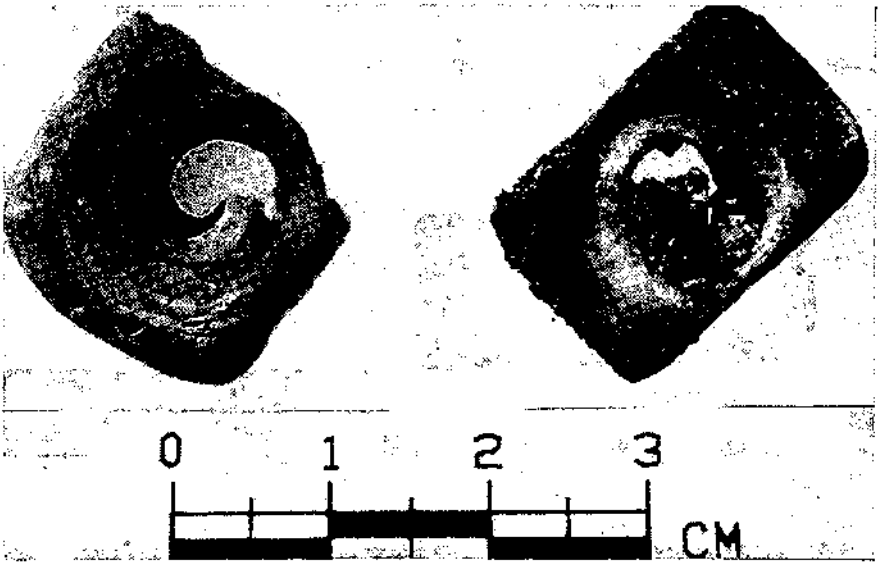

Resim: 13- Deniz kabuğundan yapılmış düğmeler (KW 3500, sol; KW 3774, sağ)

Resim: 15- Bronz zırh pulu (KW 3807)

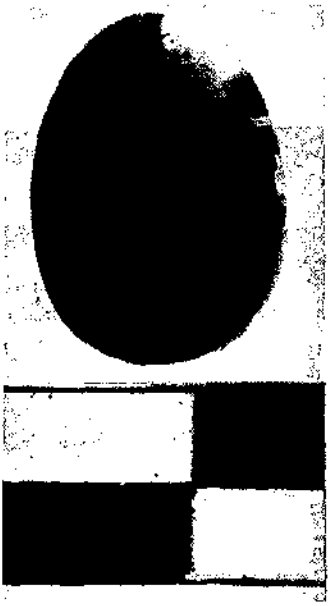

Resim: 14- Üzerinde Thoth'un şebeği tasviri bulunan skarabe (KW 3699, boy 1.8 cm)

Resim: 16- Çapa şeklindeki kalay külçesi
(KW 3935)

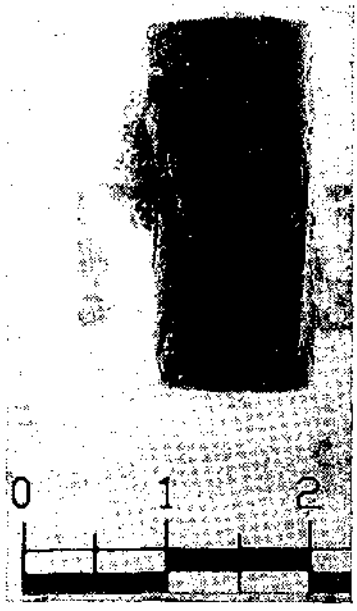

Resim: 17- Fayans silindir mühür
(KW 3405)

Resim: 18- Yonca-ağızlı Kıbrıs yapımı
testi (KW 4007)

Resim: 19- Bulunduğu şekliyle bronz heykelcik (KW 3680)

Resim: 20- Heykelciğin temizlendikten sonraki durumu (KW 3680, boy 17 cm)

Resim: 21- Sert dalgalardan korumak amacıyla teknenin küpeştesine yerleştirildiği sanılan sepet-örgülü perde ve ahşap dikmeleri

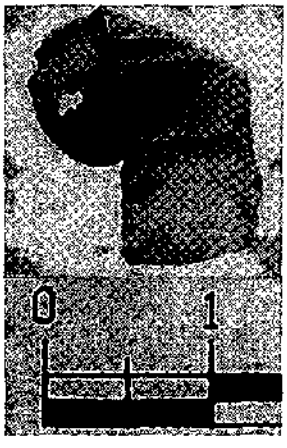

Resim: 22- Stilize edilmiş idol şeklindeki altın pendantif (KW 3491, açılmış boy 2.3 cm)

1992 YILI DİYARBAKIR ÜÇTEPE HÖYÜĞÜ KAZILARI

*Veli SEVİN**

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle Diyarbakır Müze Müdürlüğü'nün başkanlığı ve bu satırların yazarının da bilimsel sorumluluğu altında yürütülen Üçtepe Höyüğü kazılarına 1992 yazında 6 Ağustos-6 Eylül tarihleri arasında devam olunmuştur. Bilim kurulu üyesi olarak çalışmalara, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör. (M.A.) Kemalettin Köroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Uzman-Desinatör (M.A.) Aynur Özfırat, Kayseri Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden (M.A.) Hakan Sivas, Diyarbakır Müzesi araştırmacılarından Selahattin E. Aksu ve kısmen de Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu mezunu, Konservatör Aydın Sevinçok katılmışlardır.

1992 yılında kazımızı, büyük çapta ODTÜ Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Araştırma Merkezi ile Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü desteklemişlerdir; bunun yanı sıra Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da destek sağlamışlardır. Diyarbakır Müze Müdürü Necdet İnal ile Müdür Yardımcısı Selahattin E. Aksu'nun işbirliği kazının gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bilim kurulumuz kazı boyunca, Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü ile Karayolları Bölge Müdürlüğü'nün misafirhanelerinden yararlanmıştır. İlgili kurum ve kuruluşlarla emeği geçenlere teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

1992 dönemi kazıları, biri kuzey ve üçü de doğu yamaçta olmak üzere toplam dört açmada yürütülmüştür (Resim: 1).

KUZEY AÇMASI

Höyüğün kuzeybatı ucunda, kazısını 1990 yılından beri sürdürdüğümüz, 5.00x17.50 m boyutlarındaki açmada (No. VI), Orta İmparatorluk

* Prof. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 34459-İSTANBUL.

ya da Geç Roma Dönemi'ne ilişkin 4 yapı katının altında, Geç Hellenistik Çağ'a ait iki ayrı yapı katının (5-6) varlığı belirlenmiştir. İki evreli olan üstteki 5. yapı katının 0.80-0.90 m kalınlığında kerpiç duvarları olan, dikdörtgen planlı üç mekanla temsil edildiğini; duvarlarınınsa doğrudan doğruya kerpiç üzerine vurulmuş kireç sıvayla kaplandığını, bunun üzerinin de sarı, kırmızı, açık yeşil ve siyah renklerde boyandığını ve tabanlarının da mozayikle kaplanmış olabileceğini bildirmiştik[1].

1992 sezonunda, 5. yapı katına ilişkin kerpiç mimarinin altında çok daha özenli olduğu anlaşılan 6. yapı katının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Yüzeyden 6.40 m derinde, son derecede dar bir alanda ve ancak iki mekanının küçük bölümleri saptanabilmiş olan bu yapı katında, zaman zaman 0.63 m yüksekliğe değin korunmuş olan kerpiç duvarların tümüyle, kireç sıva üzerine uygulanmış siyah, yeşil, kırmızı, sarı ve beyaz renkte freskolarla bezendiği ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2, 4). *İn-situ* durumda elde edilen, güneydeki odaya ait freskolardan birinde, açılabildiği kadarıyla, alttan 0.27 m lik bir bölümün yeşile, üstteki 0.40 m lik bir bölümün de kırmızıya boyandığı ve her ikisi arasında da 2.5 cm kalınlığında beyaz bir bantın yer aldığı görülmektedir. Yine çok küçük bir bölümü (2.35x0.56m) açılmış olan kuzeydeki odanın tabanında yuvarlak bir tandır yer almaktadır (Resim: 3). Burada duvarın, tabandan 17 cm yüksekliğindeki bir bölümünün süpürgelik olarak bırakıldığı ve siyaha boyanmış olduğu belirlenmiştir. Freskolu duvarları ve mozayikleriyle, bu yapı katı mimarisinin, özellikle bezeme açısından Samsat'taki Mithridates sarayına yakın özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır[2]. Bu yapı katlarından ilkinin (5) en ilginç buluntusu, benzerlerine Samsat'ta da rastlanmış olan, üzeri bitkisel motiflerle süslü bir mataradır.

DOĞU AÇMALARI

1991 sezonunda höyüğün en yüksek ve en dik yamaçlı kesimini oluşturan güneydoğu alanda, sağlam bir stratigrafi elde edebilmek amacıyla 10.00x5.50 m boyutlarında yeni bir tranşe (No. X) açılmasına başlanmıştı. Bu alandaki çalışmalar 1992'de de sürdürülmüştür. Bunun eteklerinde ise Orta Demir Çağı'ndan, esaslı mimari ve zengin seramik veren Orta Tunç Çağı'na değin uzanan tabakalarıyla III no'lu açma yer almaktadır. 1992 yılında, bunun hemen altında 5.00x6.40 m boyutlarında yeni bir açma (No.XII) daha açarak, böylelikle Roma İmparatorluk Çağı'ndan İlk

(1) Bkz. V. Sevin, "1991 Yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1992) 179.

(2) Bu açmada, biri 1991 yılında 5. yapı katı içinde, ötekilerse 1988'de I no'lu açmada bulunmuş olan Tigranes sikkeleri için bkz. O. Tekin, "The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger", *Epigraphica Anatolica* 20 (1992) 43 vdd., Taf. 5/2-5.

Tunç Çağı'nın sonlarına değin uzanan bir tabakalanmanın saptanmasına çalışılmıştır (Resim: 1, 5).

X No.lu Açma

Bir step-trench niteliğindeki bu açmalardan en üsttekinde (No.X), 1991 yılında Geç Hellenistik Dönem'e ait demir miğfer gibi ilginç buluntular veren çukurlar (5. yapı katı) ile kalın kerpiç duvarlar ve çakıl taşından taban üzerine oturan bazalt bir surun kalıntıları (6. yapı katı); son olarak da, gerek açmanın içinde ve gerekse dışında kuzey-güney yönünde uzayıp giden ve kalınlığını 1.00 m olarak verdiğimiz kerpiç bir duvarı (7. yapı katı) ortaya çıkartmıştık. Yeni Assur Dönemi'ne ilişkin olduğunu bildiğimiz bu duvarın, aslında 3.10 m kalınlığına ulaştığı saptanmıştır (Resim: 6-7). Mevcut yüksekliği 3.30 m'ye kadar korunmuş olan duvar, doğrudan doğruya toprak üzerine oturtulmuş, 41x19, 43x17, 43x16 ve 43x15 cm boyutlarındaki kerpiç bloklardan inşa edilmiştir. Duvar örülürken, her yeni sırada değişerek, doğu ve batı yüze konduğu anlaşılan yarım bloklar ise 20x15 cm boyutlarındadır. III no'lu açmadakiyle birlikte kazılan kısımdaki boyu 15 m yi bulan, zaman zaman yüzeyden de kolaylıkla izlenebilen ve uzunluğu yaklaşık olarak 50-60 m yi aşan bu duvar, hiç bir bölme duvarıyla kesilmemektedir. Bu yüzden de bu uzun duvarın yalnızca savunma amacı güden sur niteliğinde bir karakter taşıdığını düşünmekteyiz.

Yeni Assur Dönemi'nin geç evresine ait 7. yapı katının altında, bu dönemin erken evresine, yani 8. yapı katına ilişkin kerpiç duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Yine taş temelsiz olarak doğrudan doğruya toprağa yerleştirilmiş olan bu duvarlar 0.60 m yüksekliğe değin korunmuş olmakla birlikte, yamaçtaki erozyona elverişli konumları yüzünden kalınlıkları saptanamamıştır.

7. ve 8. yapı katlarının zengin olmayan buluntuları arasında, çanak çömlekler, bazalt ezgi taşları, tuğla parçaları ve bir ağırşak (Etüd no. ÜT. 92 [2] sayılabilir.

III No lu Açma

X no'lu açmanın doğu eteğe doğru bir devamı niteliğindeki bu tranşede 1988-1991 yılları arasında yürüttüğümüz çalışmalarda Demir Çağı ve Son Tunç Çağı yapı katları ortaya çıkarılmıştı[3]. 1992 yılında bu tranşe-

(3) V. Sevin, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (1989) 105 vd., res. 6; ay. yaz., *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1992) 176 vdd.

nin iki kesiminde, Son Tunç Çağı'na ait 9.-10. yapı katları ile Orta Tunç Çağı'na ilişkin uzun koridorun (11. yapı katı) güney ucunda çalışılmıştır (Resim: 1).

1988 yılında, o zamanlar "III. Teras" adını verdiğimiz kesimde Yeni Assur Dönemi'ne yerleştirdiğimiz çamur bir set ile bunun altında kerpiç bir mekanın izlerini saptamıştık. 5.00x2.00 m genişliğindeki bir alanda yürüttüğümüz kazıda, çamur setin kerpiç bir duvar üzerine oturduğu anlaşılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan 9. yapı katı duvarının yamaca gelen doğu yüzü, erozyon nedeniyle tahrip olmuştur. 36x36 cm, ya da 40x40 cm arasında değişen boyutlarda kerpiç bloklarla inşa edilmiş olan ve yan yana üç sıra halinde saptanabilen duvarın mevcut kalınlığı 1.10 m'dir. Bu duvarın altında, bir tandır kalıntısı ile bunun içine yerleştirilmiş ve günümüze yalnızca ayak kemikleri kalabilmiş bir çocuk iskeleti belirlenmiştir. İskeletle beraber ölü armağanı olduğunu sandığımız bir tunç parça ele geçirilmiştir (Etüd no.ÜT.92 [7]). Kemalettin Köroğlu, seramik analizlerine dayanarak, daha önce Yeni Assur Dönemi'ne ait olduğunu düşündüğümüz bu tabakanın daha çok Orta Assur Dönemi'ne yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buluntular arasında, siyah ve beyaz fayanslardan oluşturulmuş bir kolye (Env. no. ÜT 92/1) ve pişmiş toprak çanak (Env. no. ÜT 92/4) ile seramikler ilgi çekicidir.

9. yapı katının altında, 1988'de "IV. Teras" adını verdiğimiz 10. yapı katı mimarisi yer almaktadır. Duvarlarında ilk kez taş temellerin kullanılmış olduğu bu yapı katının, içinde ocak bulunan bir mekanının doğu duvarı 1989 yılında ortaya çıkarılmıştı. Bu yıl da 0.60-0.70 m kalınlığındaki batı duvarı belirlenebilmiştir (Resim: 8). Tabanı sıkıştırılmış toprak olan bu mekanda, siyah zemin üzerine beyaz boya ile yapılmış kafes bezemeleri içeren Nuzi türünde kimi seramik parçalarının bulunmuş olması, yapı katının tarihlenmesi açısından son derecede önem taşımaktadır. Pişirilmemiş kilden, üzerinde acemice yapılmış bir insan kazıntısı olan obje (Etüd no. ÜT.92 [5]) (Resim: 9), bazalt çanak (Etüd no.ÜT. 92 [3]) ve bazalt havan eli (Env. no. ÜT. 92/7) (Resim: 10) bu yapı katının buluntuları arasındadır.

1989 ve 1990 yıllarındaki çalışmalarımızla, doğu etekte zengin buluntu veren, Assur Koloni Çağı'ndan büyük bir yapıya ilişkin mimarlık kalıntılarının varlığını belirlemiştik. 11. yapı katına giren bu mimarinin, genişliği 2.25 m uzunluğu ise 14.50 m yi bulan kuzey-güney yönlü bir koridorunda çalışmalarda bulunulmuştu[4]. 1992 kampanyası sırasında, ko-

(4) Bkz. V. Sevin, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1992) 176 vdd., res. 2-7; ayn.yaz., *Orient Express* 1992/2, 12 vdd., res.2.

ridorun batı tarafından 2.75 m uzunluğunda bir bölüm daha kazılarak 17.25 m lik bir kısım açığa çıkarılmıştır. Henüz başı ve sonu belirlenememiş, 1.10-1.15 m kalınlığındaki iri bazalt temeller ve 2.00 m yi aşan yüksek kerpiç duvarlarıyla bu uzun koridorun son derecede önemli bir yapıya ait olduğu inancındayız. Çok sayıda seramiğin yanında, bazalt bir çanak (Env. no. ÜT. 92/8), çömlek (Etüd no. 92[4]) ve pişmiş topraktan bir damga mühür (Env. no. ÜT. 92/3) (Resim: 11) bu katın buluntularından bazılarıdır.

XII No.lu Açma

Geçen yılki raporumuzda Üçtepe Orta Tunç Çağı tabakasının erken evrelerinin olup olmadığı konusunda henüz hiç bir bilgiye sahip olmadığımızı; bununla birlikte daha şimdiden yörenin hemen hiç bilinmeyen Orta Tunç Çağı seramik kronolojisine önemli katkılar sağlanmış olduğuna değinmiştik. 1992 yılında doğu etekte 5.00x6.40 m boyutlarında yeni bir tranşe daha açarak, Üçtepe Höyüğü'ndeki 2. binyıl öncesine giden yapı katları hakkında bilgiler sağlamaya çalıştık (Resim: 1).

Bu açmada yürütülen çalışmalar sonucunda, Orta Tunç Çağı koridorunun hemen altında, 0.80 m kalınlığında, doğu-batı yönünde 4.00 m kadar uzanan ve mevcut yüksekliği 0.80 m yi aşan kerpiç bir duvar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 12). Doğu ucu yamaca geldiği için tahrip olmuş bulunan, 12. yapı katına ait bu duvar, daha önceki katlarda hiç görülmeyen, 6-7 cm kalınlığında ve 45-50 cm uzunluğunda bloklarla yapılmıştır. Bunun hemen altında yine aynı döneme ilişkin başka bir yapı daha (13) bulunmakla birlikte, şimdilik bu kata ait *in-situ* durumdaki iki pithos dışında herhangi bir mimari saptayabilmiş değiliz (Resim: 13).

12. ve 13. yapı katları seramik buluntuları, geniş olarak kazılmamış olmakla birlikte, bu tabakaların İlk Tunç Çağı'nın sonlarına (EBIV) ait olabileceğine işaret etmektedir[5]. Üçtepe İlk Tunç Çağ seramiği, geçen yıl tanıttığımız Orta Tunç Çağı'ndakilerden gerek tipolojik gerekse teknolo-

(5) Bkz. R.H. Dornemann, "The Beginning of the Bronze Age in Syria in Light of Recent Excavations", *Resurrecting the Past. A Joint Tribute to Adnan Bounni*, (ed.) P. Matthiae, M.N. van Loon, H. Weiss (Leiden 1990) 86, Pl.18. Üçtepe'de Kurban Höyük III'te olduğu ileri sürülen, İlk Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ türünde karışık malzeme veren bir geçiş tabakası (özellikle Area B'dekine benzer) saptanamamıştır. Bkz. L. Marfoe, *Town and Country in Southeastern Anatolia II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük* (Chicago 1990) 57 vd.; G. Algaze, *ayn. esr.* 369 vdd.

jik bakımdan oldukça farklıdır. Bu tabakalarda, Orta Tunç Çağı'nın yöre için çok popüler olan keskin profilli, kazıma ve oluk bezemeli çanak ve çömlekleri yerine, Amuk I ve J'den beri tanıdığımız, oldukça seri üretilmiş, "plain simple" ve "stone ware" ya da "metallische ware" denen türler çeşitli varyasyonlarıyla temsil edilmektedirler (Resim: 14/1-8; 16/5-6)[6]. Çarkta yapılmış olmakla birlikte, kalın çeperli, içten ve dıştan açkılı, portakal renginde çanaklar, özellikle ayaklarıyla dikkati çekerler (Resim: 15/1-7)[7]. Bunların yanında, olasılıkla Diyarbakır yöresine özgü gibi görünen bir tür ise son derecede dikkat çekicidir (Resim: 16/1-4). Ötekiler gibi son derecede hızlı dönen bir çarkta biçimlendirilmiş olan kaplar, genellikle portakal renginde olmakla birlikte, bazen ağız kenarlarının dışı, bazen de ağız kenarında bir bant bırakacak şekilde tüm gövde, bilinçli olarak daha koyu bir renkte bırakılmıştır. Bu koyu renkler çoğu kez boya ile (Resim: 16/1-2), 4), bir örnekteyse (Resim: 16/3) çömlekçi fırınındaki ısı farklılıklarıyla elde edilmiştir. Çömlekçi fırınındaki ısı ile oynanarak ya da kapların fırına özel bir biçimde dizilmesiyle sonuçta belirli renk farklılıkları elde etme, önceki yıllarda ayrıntılı olarak tanıtmış olduğumuz, 11. yapı katı seramiğinin de ayırdedici özelliklerinden biridir[8]. Bunun yanında, bir çanağın ağız kenarının altında görülen kazıma dalgalı hat motifi (Resim: 16/2)'de hem 11. yapı katının ve hem de Kuzey Suriye Orta Tunç Çağ seramiğinin en sevilen bezeme ögelerinden birini oluşturmaktadır. Böylelikle, daha şimdiden, Diyarbakır bölgesinde İlk Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçişte tümüyle bir kesintinin ortaya çıkmamış olduğunu söyleyebiliriz.

Üçtepe'de ortaya çıkardığımız İlk Tunç Çağ türünde seramiğe, Diyarbakır ile Bismil arasında ve Dicle'nin her iki yakasında 1986-1990 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında da sıkça rastlanmıştır (Resim: 17). Oysa bu yörenin hemen doğusundaki Batmansu bölgesinde İlk Tunç Çağ yerleşmelerinin olmadığına inanılmaktadır[9]. Gerek Üçtepe kazıları ve gerekse bu yörede yürüttüğümüz, sonuçlarını ileriki yıllarda ayrıntılı bir biçimde yayınlayacağımız yüzey araştırmaları, Diyarbakır'ın hemen doğusundaki bölgenin, Roma İmparatorluk Çağı'ndan İlk Tunç Çağı'nın sonlarına değin süren keramik kronolojisi konusunda ilk esaslı bilgileri sağlamış bulunmaktadır.

(6) En yakın paraleller için bkz. H. Kühne, *Die Keramik vom Tel Chuera* (Berlin 1976) Abb. 6-15. 30-40.
(7) H. Kühne, *ayn.esr.*, Abb. 113-114, Taf. 9/8-9.
(8) V. sevin, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (Ankara 1992) 176 vdd, res. 2-7; ayn. yaz., *Orient-Express* 1992/2, 12 vdd., res.2.
(9) G. Algaze, "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", *Journal of Near Eastern Studies* 48 (1989) 245.

KATALOG

Resim: 14

1. Çap: 9 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, tüm yüzeyde pişme nedeniyle griye değin renk değişimi, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.11-AIJ.

2. Çap: 13 cm, koyu krem (7.5YR 7/6) hamurlu, pişme nedeniyle açık griye değin renk değişimi, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.10-AIJ.

3. Çap: 11 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, pişme nedeniyle hafif renk değişimleri, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.12-AII.

4. Çap: 14 cm, krem (10YR 7/4) hamurlu, pişme nedeniyle yüzey grileşmiş, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.13-AIJ.

5. Çap: 7 cm, krem (10YR 7/3) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.32-AIJ.

6. Çap: 14 cm, koyu krem (7.5YR 7/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.78-AIP.

7. Çap: 8 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, pişme nedeniyle yüzey çoğunlukla koyu gri, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.16-AIJ.

8. Çap: 9 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.15-AIJ.

Resim: 15

1. Çap: 18 cm, açık kahve (5YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, dışı hafif gri alacalı, az saman katkılı, açkılı, çark. ÜT.92.23-AIJ.

2. Çap: 14 cm, kiremit (2.5YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum ve az saman katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark. ÜT.92.28-AIJ.

3. Çap: 12 cm, kiremit (2.5YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum ve az saman katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark. ÜT.92.25-AIJ.

4. Çap: 18 cm, koyu kiremit (2.5YR 4/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, çark. ÜT.92.21-AIJ.

5. Koyu kiremit (2.5YR 4/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle griye değin renk değişimi, ince kum, az saman katkılı, iyi pişirilmiş, çark. ÜT.92-27-AIJ.

6. Çap: 18 cm, koyu kiremit (2.5YR 4/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı, ÜT.92.24-AIJ.

7. Koyu kiremit (2.5YR 4/8) renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, çark. ÜT.92.26-AIM.

Resim: 16

1. Çap: 20 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ağız kenarı kahverengi (2.5YR 4/4) boyalı, ince kum ve az saman katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.29-AIT.

2. Çap: 14 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle renk değişimleri var, ağız kenarı koyu kahve (2.5YR 3/2) boyalı, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.27-AIJ.

3. Çap: 15 cm, koyu kahve (7.5YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle ağız kenarı dışındaki kısımlar ve içi gri renkte, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.18-AIJ.

4. Çap: 19 cm, portakal (2.5YR 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ağız kenarı pişme nedeniyle koyu kahverenkte (2.5YR 3/2), ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.31-AIJ.

5. Çap: 12 cm, portakal (10R 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle dışı gri (2.5YR N4/), çok az portakal hatlar da görülüyor, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.19-AIJ.

6. Çap: 5.6 cm, portokal (10R 6/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle yüzeyde renk değişimleri, çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, hızlı çark. ÜT.92.20-AIJ.

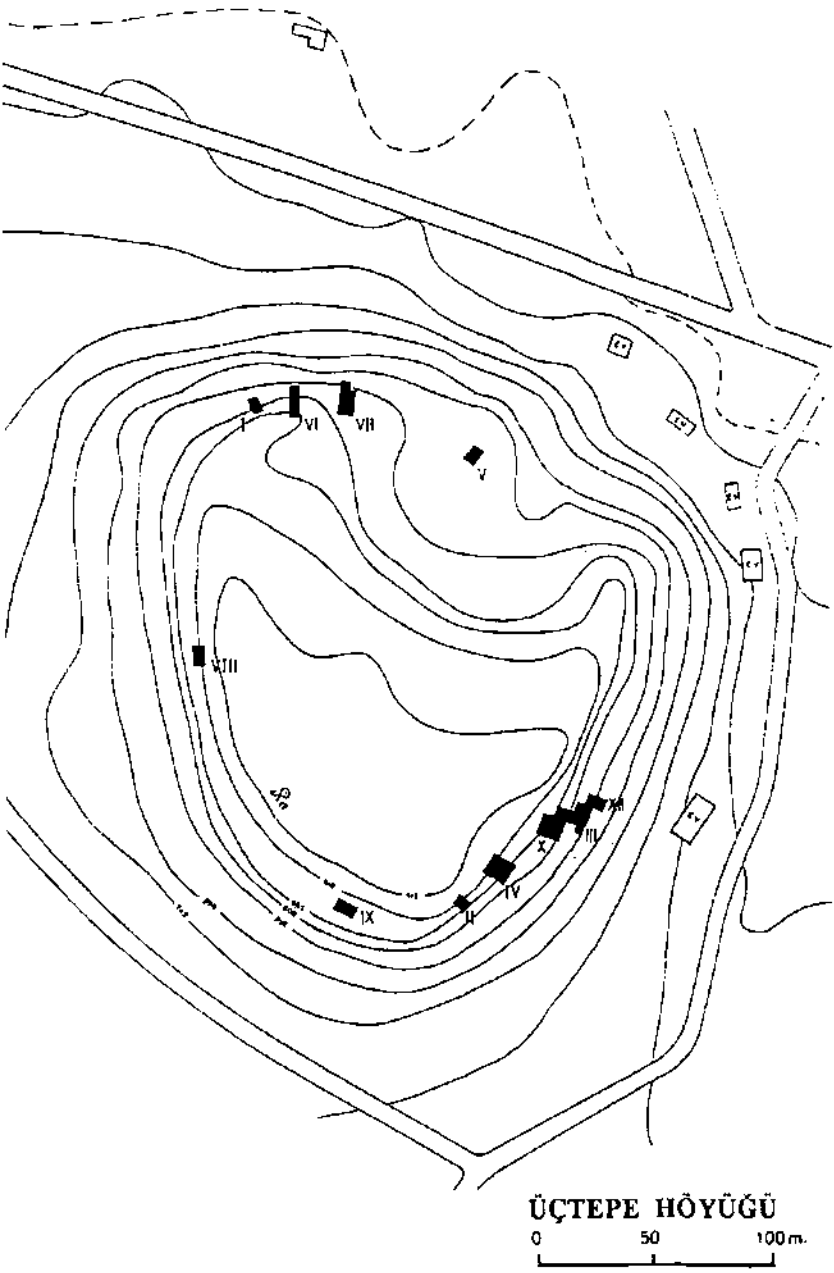

Resim: 1- Açma durum planı

Resim: 2- VI. açmadan 5. yapı katı mimarlığı

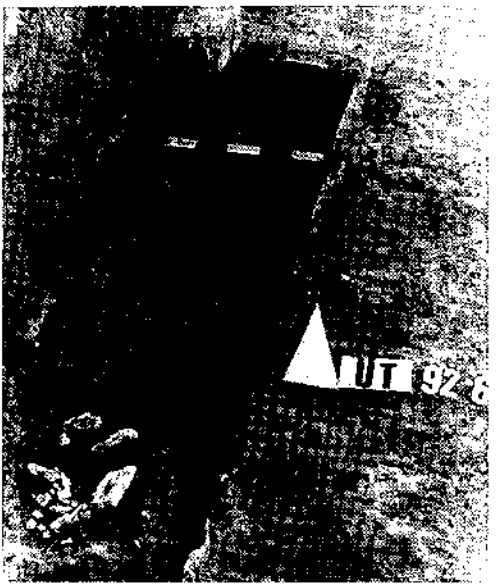

Resim: 3- 5. yapı katından tandırlı oda

Resim: 4- 5. yapı katından bir mekânın duvarından detay

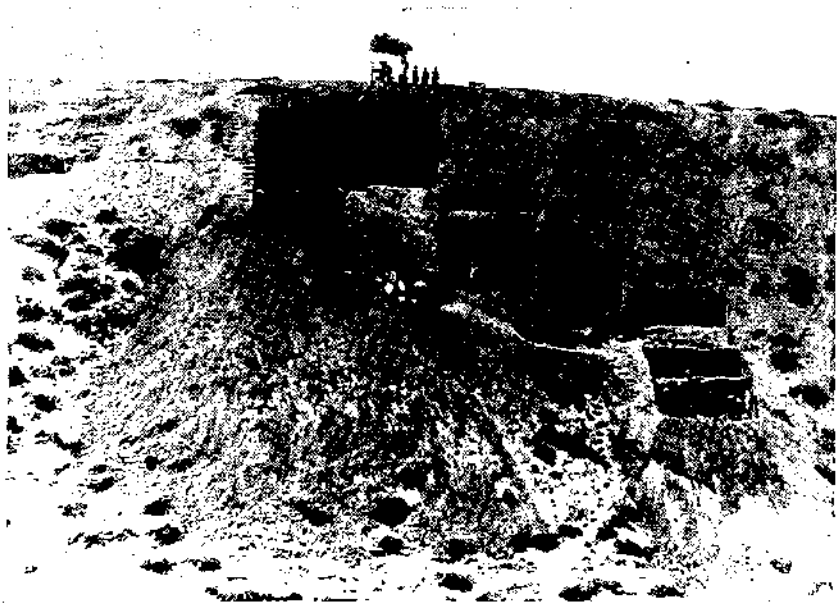

Resim: 5- Doğu açmaları genel görünüm

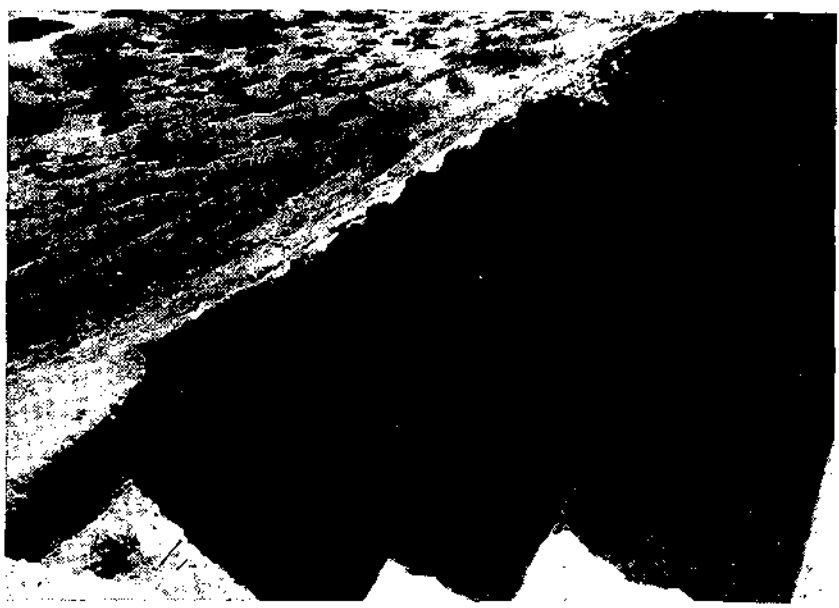

Resim: 6- X. açmadan 7. yapı katı duvarı

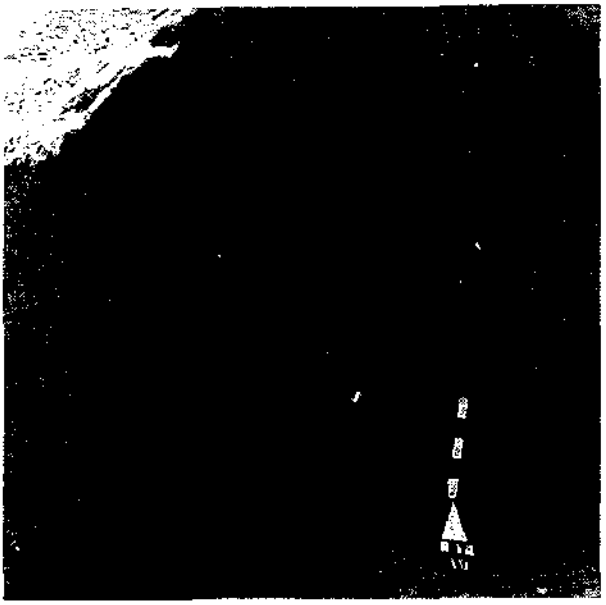

Resim: 7- 7. yapı katı duvarından detay

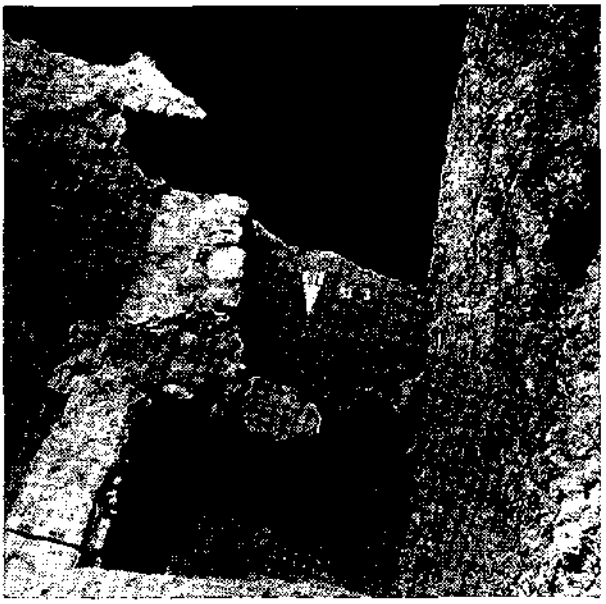

Resim: 8- 10. yapı katı mimarisi

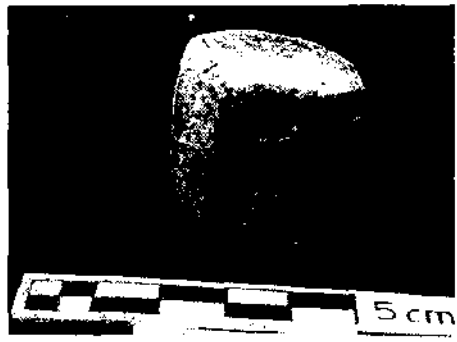

Resim: 9- İnsan figürlü kil yumağı

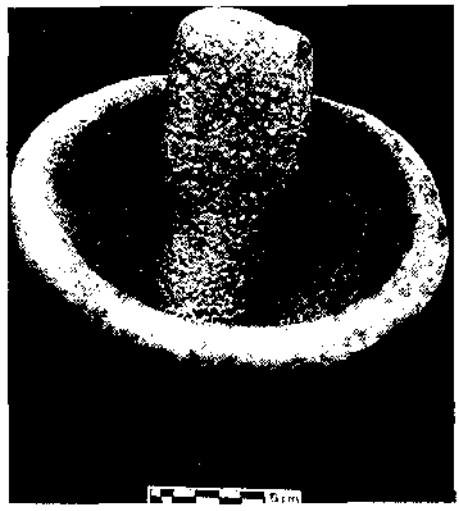

Resim: 10- Havan ve havan eli

Resim: 11- Damga mühür

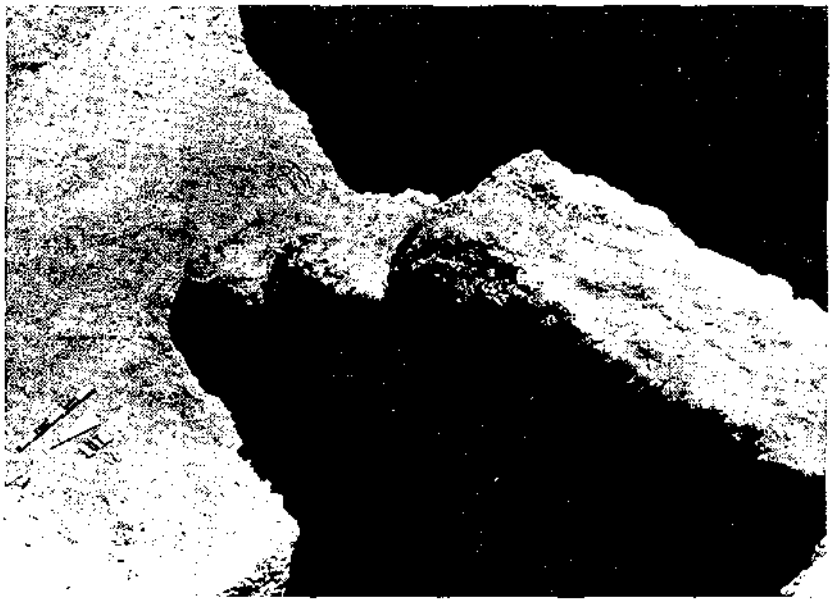

Resim: 12- XII. açmadan genel görünüm

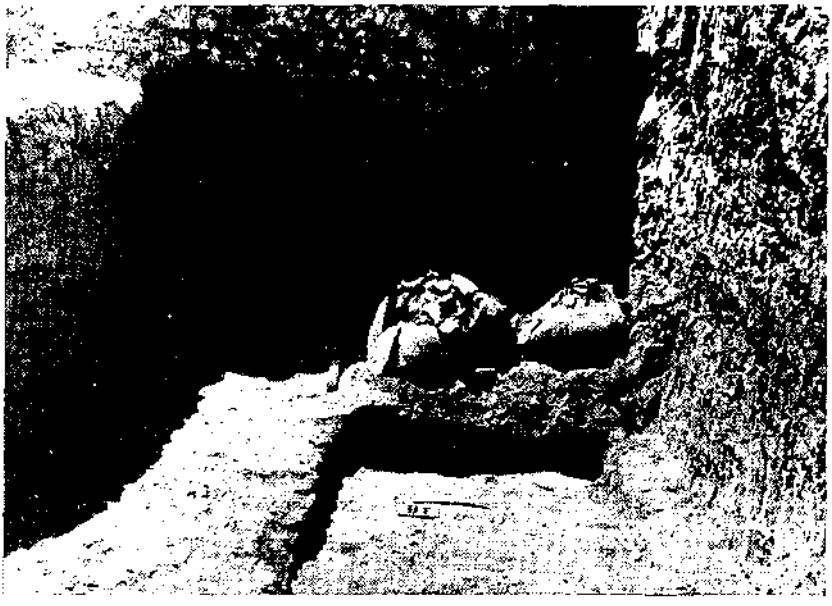

Resim: 13- XII. açmadan 13. yapı katı pithosları

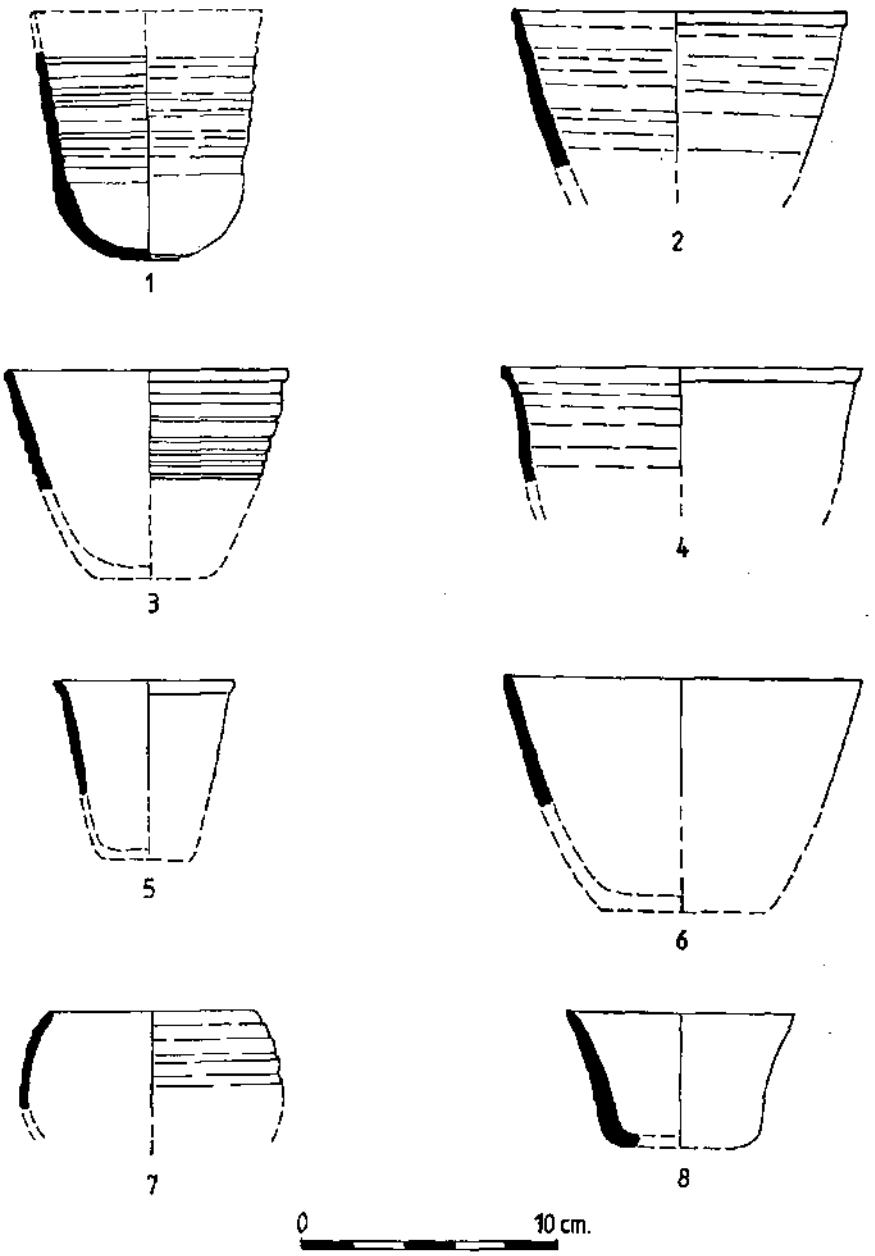

Resim: 14- 12.-13. yapı katı seramikleri

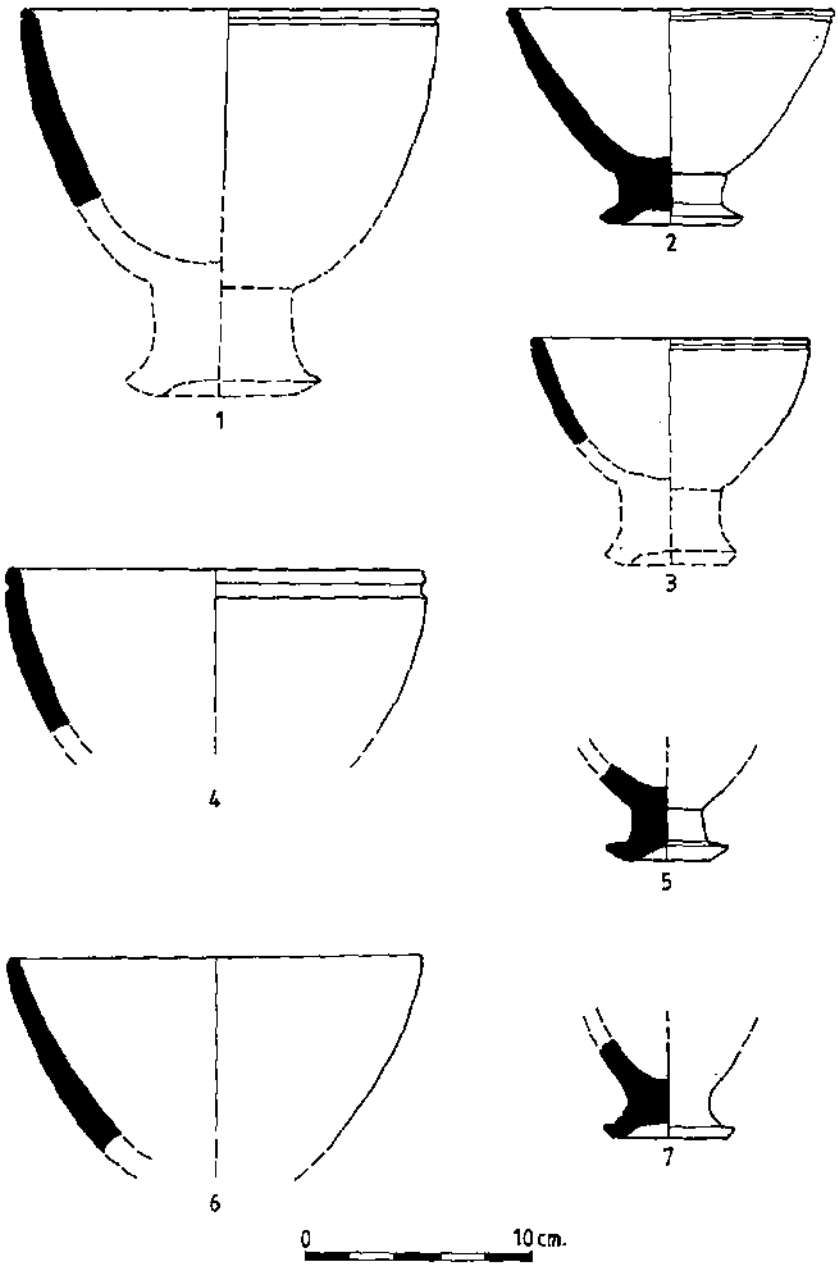

Resim: 15- 12.-13. yapı katından ayaklı çanaklar

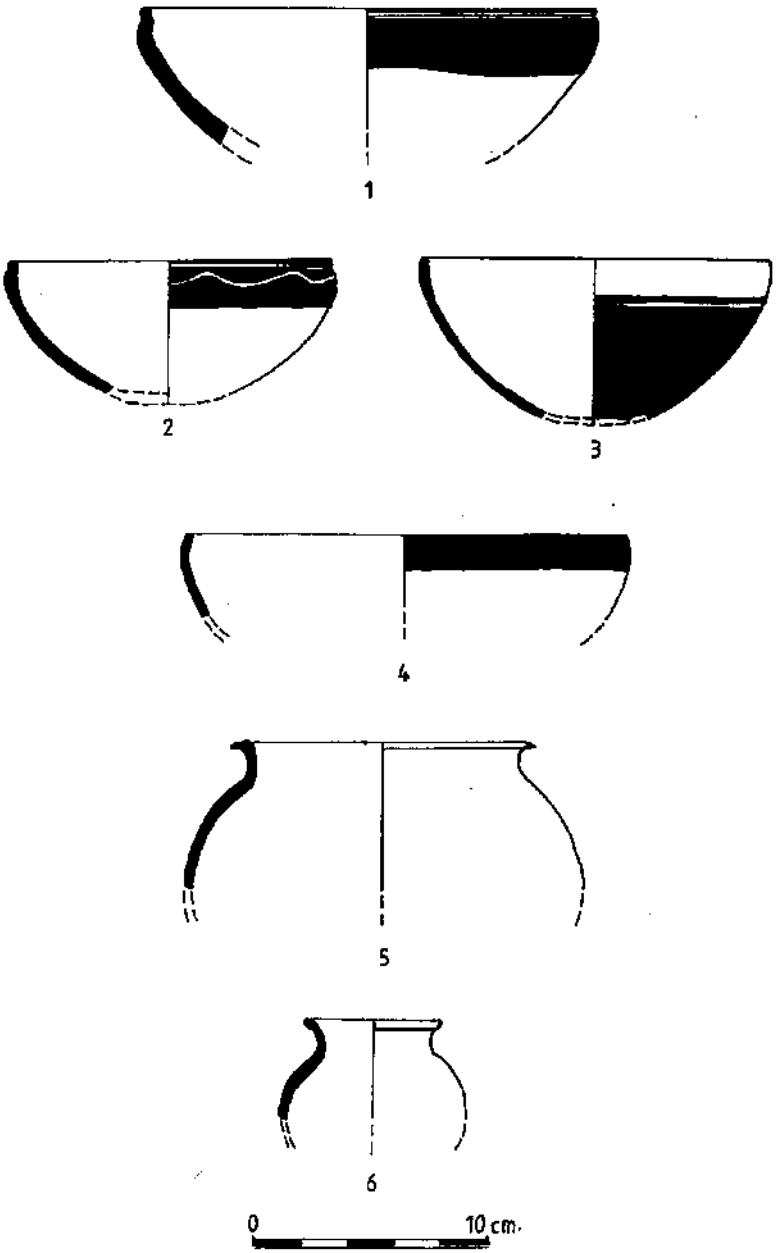

Resim: 16- 12.-13. yapı katlarından çanak ve çömlekler

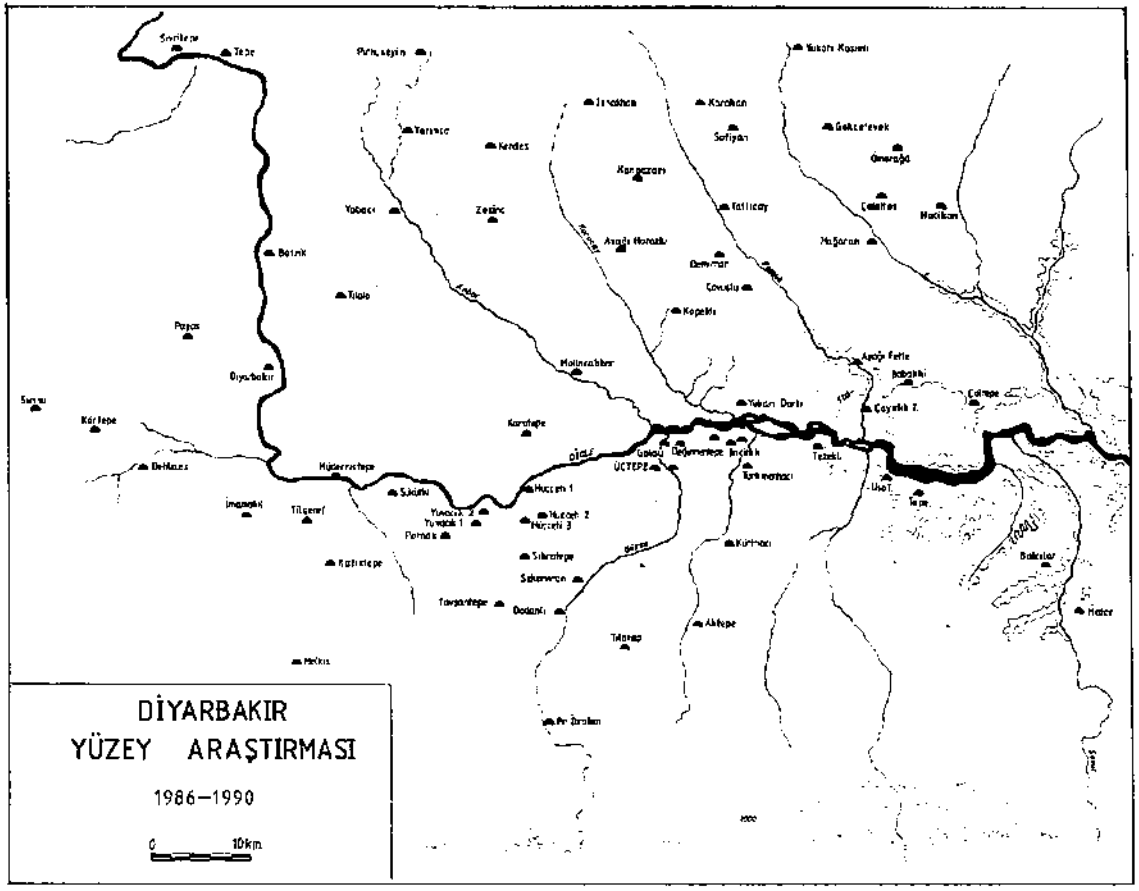

Resim: 17- 1986-1990 yılları arasında incelenen alan ve ören yerleri

AŞAĞI VE YUKARI ANZAF URARTU KALELERİ KAZISI, 1992

*Oktay BELLİ**

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle Van Müze Müdürlüğü'nün başkanlığı ve bu satırların yazarının da bilimsel başkanlık ve sorumluluğu altında yürütülen Van-Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu kaleleri kazısı 17 Ağustos 1992'de başlamış ve 12 Eylül 1992 tarihinde sona ermiştir. Kazı çalışmalarıyla birlikte, geçen sene Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinde başlatmış olduğumuz topografik çalışmalar, bu sene de devam etmiştir. Kalelerin topografik planı, Van Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü'nde görevli Harita Mühendisi Sayın Süleyman Karabayır'ın başkanlığı altında Alihan Karaşan, Rıfkı Edremit, Halil Zorer ve Yakup Ayna'dan oluşan topograflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımıza gösterilen yakın ilgi ve yardımlardan dolayı Van Devlet Su İşleri Bölge Müdür Muavini Sayın Celal Özbahçeci ile Süleyman Karabayır ve ekibine, burada bir kez daha içtenlikle teşekkür ederim. Yüksek Mimar Ümit Sirel ise, çıkarılan topografik planlar üzerine kale duvarlarını ve mimari kalıntıları büyük bir hassasiyetle ölçerek çizmiştir. Oldukça zor ve yorucu bir tempo içinde çalışarak olağanüstü bir başarı elde eden Yüksek Mimar Ümit Sirel'e yaptığı özverili çalışmalardan dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

1992 yılı kazı bilim kurulumuza yüksek lisansiyer Sema Sandalcı, Cüneyt Ançin, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Ar. Gör. Alpaslan Ceylan, Yüksek Mimar Ümit Sirel ile öğrenci olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Bahar Memiş, Pınar Erel, Dilek Sever, Olcay Zengin, Rasim Koç ve Can Gültekin katılmıştır.

Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerindeki kazı ve restorasyon çalışmalarımız, Arkeoloji ve Sanat Yayınları Araştırma Fonu'nun yanı sıra, Anıtlar

* Doç. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, FEN-PTT, 34459 Beyazıt-İSTANBUL.

ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Van İl Özel İdare Müdürlüğü'nün maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Sağlanan maddi katkılardan dolayı Van Valisi Sayın Mahmut Yılbaş'a, Vali Yardımcısı Sayın Yıldırım Uçar'a, İl Özel İdare Müdürü Sayın Mehmet Atıl'a, Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın sahibi ve yönetmeni Sayın Nezih Başgelen'e, Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri için yapılan yeni yol ve park çalışmalarına gerekli araç yardımı yapan Van Köy Hizmetleri Bölge Müdürü Sayın Mustafa Kaytancı'ya, Van Köy Hizmetleri İl Müdürü Sayın Fevzi Mengüç Erdem'e ve Van Karayolları Bölge Müdür Muavini Sayın Ahmed Hamdi Akyürek'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Anzaf kaleleleri Van'ın (*Tuşpa*'nın) 11 km kuzeydoğusunda, bugünkü Van-İran modern karayolu ve demiryolunun hemen yakınında bulunmaktadır (Harita: 1). Eski Çağ'da stratejik yönden çok büyük bir öneme sahip olan Anzaf kaleleri, içinde iki Urartu başkentinin Tuşpa (bugünkü Van Kalesi) ve *Rusahinili*'nin (bugünkü Toprakkale) bulunduğu Van Ovası'nı doğu yönünde koruyan en büyük askeri merkezlerdir. Başka bir deyişle doğu ve kuzeydoğu yönlerinden gelerek güneyde Urartu krallığının başkenti *Tuşpa*'ya inen önemli askeri ve ticaret yollarının son düğüm noktasını Anzaf kaleleri oluşturmaktadır. Bu yüzden doğuda bugünkü Türk-İran sınırına, kuzeydoğuda ise Sovyet Ermenistan'ı sınırına kadar uzanan coğrafi bölgede, M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğinde kurulan kaleler arasında Anzaf kalelerinden daha güçlü askeri tesislerin benzerine şimdilik rastlanılmamaktadır[1].

AŞAĞI ANZAF KALESİ

Aşağı Anzaf Kalesi, tıpkı başkent Tuşpa'yı korumak amacıyla inşa edilen Kalecik ve Zivistan kaleleri gibi, Urartu kralı İşpuini (M.Ö. 830-810) döneminde kurulmuştur. Kalenin İşpuini döneminde inşa edildiğini, halk tarafından yapılan kaçak kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki çivi yazılı sütun kaidesi ve inşa yazıtı da doğrulamaktadır[2].

Deniz seviyesinden 1900 m yüksekte bulunan kale, üzerinde bulunan kayalığın biçimine göre kuzey-güney doğrultusunda 62 m x 98 m boyutlarında dikdörtgen bir plan göstermektedir (Çizim: 1). Böylece 6000 m² büyüklüğünde bir alan üzerinde kale kurulmuştur (Çizim: 2). Aşağı An-

(1) O. Belli, "Van-Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı"-"Die Ausgrabungen an der urartäischen Festung Anzaf bei Van", *Arkeoloji ve Sanat* 54-55, 1992, 13.; Aynı yaz., "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 1992, 442.; Aynı yaz., "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)", *Arkeoloji ve Sanat* 58, (Özel Sayı), 1993, 3.

(2) P. Hulin, "New Urartian Inscribed Stones at Anzaf", *Anatolian Studies* 10, 1960, 205-207, res.2, lev. 27/c.

zaf Kalesi'ni kendi döneminde kurulan Kalecik ve Zivistan kalelerinden ayıran en önemli özelliği, savunmayı kolaylaştıran ve üstündeki yüksek yapıların ağırlığına dayanmayı sağlayan kurtin ve bastiyonlara, kale duvarlarında rastlanılmamış olmasıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki Aşağı Anzaf Kalesi, Kral İşpuini döneminde inşa edilen kalelerin en eski örneğini oluşturmaktadır. Bu ilginç özelliğiyle Aşağı Anzaf Kalesi, hem Doğu Anadolu Bölgesi'nde, hem de Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde inşa edilen kurtinsiz ve bastiyonsuz tek kale örneğini oluşturmaktadır.

ÇALIŞMA ALANLARI

1992 yılı kazı çalışma programı doğrultusunda, Aşağı Anzaf Kalesi'nin diğer kalelerden ayrımlı özelliğini oluşturan anıtsal kale duvarlarını ortaya çıkarmayı amaçladık. Oldukça iri taşlardan kyklopik olarak inşa edilen kale duvarları, ortalama olarak 3-4 m yüksekliğindedir (Resim: 1). Taşların daha az tahrip olduğu kalenin doğusundaki duvarların yüksekliği ise 4.70 metreye ulaşmaktadır (Resim: 2). Bu kesimdeki duvar, 7-8 taş dizisinden oluşmaktadır. Duvar kalınlığı ise 3.50-3.80 m arasında değişmektedir. Ancak bu kadar kalın duvarlar yapılmasına karşın, kalenin batısındaki duvarların yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bu kesimdeki duvarların yıkılmasında, duvar temellerinin diğer üç yöndeki duvar temellerinin aksine konglomera bir kayalık üzerine oturmamasının da çok büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden arazinin dayanıksız olan batı kesimine, duvardan 3.80 m batıda yeni bir destek duvarı daha inşa edilerek, hem duvara binen yük hafifletilmiş, hem de duvarın yeniden yıkılması önlenmiştir. Kale duvarının tam orta kısmına doğru paralel olarak yapılan destek duvarından sonra, kalenin yıkılan batı duvarı yeniden inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen duvarda kullanılan taşlar, kalenin diğer duvarlarında kullanılan taşlara kıyasla daha küçüktür (Resim: 3). Taş duvarlar arasında inşa farkı belirgin olarak görülmektedir. Hatta yeni duvarın inşa edilmesinden sonra, kalenin güneybatı köşesinde 2 derecelik bir eğrilik meydana gelmiştir (Çizim: 2).

Aşağı Anzaf Kalesi'nde kazı çalışma programımızın bir başka önemli amacını, kale kapısının bulunup ortaya çıkarılması oluşturmaktaydı. Daha önce varsayıldığı şekilde, kapının kalenin batısındaki uzun duvarda yer almadığı kesinlik kazanmıştır[3]. Yaptığımız kazı çalışmalarında, kale kapısının güney kesimde yer aldığı görülmüştür. Kale kapısının güney duvarında yer almasının iki önemli nedeni vardır; 1) Çok büyük bir olasılıkla kapının her iki yanında kuleler bulunmadığı için, kalenin dar olan güney duvarı, savunma açısından büyük bir kolaylık sağlamıştır. 2) Do-

(3) C.A. Burney-G.R.J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies* 10, 1960, 178.

ğudan batıya doğru şiddetli bir şekilde esen rüzgardan korunmak için bu ikinci nedenin biraz daha ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kazı sırasında kalenin diğer kesimlerinde doğudan şiddetli bir şekilde esen rüzgara karşı dayanmak hemen hemen olanaksızken, kapı girişinde rüzgarın en küçük bir etkisi dahi duyulmuyordu. İlginçtir ki kalenin çevresinde yer alan bugünkü modern konutların kapıları da, hep güney kesimde bulunmaktadır.

Ne yazıkki 1980 yılında Aşağı Anzaf Kalesi'nin güney duvarları, Van-Özalp-İran modern karayolu yapma çalışmaları sırasında dozerler tarafından tahrip edilmiştir. Yapılan bu ağır tahribattan kapı, kapının hemen batısındaki mimari yapı ve sur duvarları çok büyük ölçüde zarar görmüştür (Resim: 4). Kapının 2.5-3 m derinliğindeki güney duvarları ve taban döşemesi tümüyle tahrip edilmiştir (Resim: 5). Bu yüzden kapı girişinin her iki yanında kapıyı koruyan kulelerin yer alıp almadığını kesin olarak bilemiyoruz. Doğu ve batı duvarları iri taşlarla çok özenli bir şekilde inşa edilen kapı, 5 m genişliğinde ve kuzey yönüne doğru 7 m derinliğindedir. Ancak tahrip edilen güney kısmıyla birlikte kapı odasının 11 m derinliğinde olduğu sanılmaktadır. Kapı odasından kuzey yönüne doğru, yani diğer yapıların bulunduğu kalenin içine doğru, 5 basamakla çıkılmaktadır. Basamaklar kum taşından yapılmıştır (Resim: 6). Kapının güney, yani ön kısmı tahrip edilmesine karşın, şu anda bilinen en eski kapı örneğini oluşturmaktadır. Bu yüzden erken dönem mimarisi için çok büyük bir öneme sahiptir. Kapıdan güney yönüne doğru bakıldığında, 900 m ileride ve daha yüksek bir kayalık tepe üzerinde yükselen ünlü Yukarı Anzaf Kalesi tüm görkemiyle görülmektedir.

Aşağı Anzaf Kalesi'nde 1992 yılında yaptığımız son çalışma, kuzey kesimdedir. Bu kesimde yaptığımız çalışmada, çok büyük bir özenle ana kayanın oyulmasıyla yapılan taban döşemesini ve bir koridorun varlığını ortaya çıkardık (Resim: 7). Doğu-batı doğrultusunda uzanan kaya koridoru, 1.20 m genişliğinde ve 5 m uzunluğundadır. Yan duvar yüksekliği 1 m kadar olan kaya koridorunun doğu ve batı yönüne doğru devam eden duvarlarının ve taban döşemesinin taştan örüldüğü, ancak Orta Çağ yerleşmecileri tarafından tahrip edildiği anlaşılmaktadır (Çizim: 3). Koridorun yan duvarlarındaki şiddetli yangın izi ve kül tabakası, yapının geçirdiği ağır tahribatın canlı kanıtını oluşturmaktadır. 1993 yılında yapacağımız kazı çalışmalarıyla kaya koridorunun diğer yapılarla olan bağlantısı ortaya çıkarılacaktır.

YUKARI ANZAF KALESİ

Aşağı Kale'nin 900 m güneyinde daha yüksek bir kayalık tepe üzerinde bulunan Yukarı Anzaf Kalesi'nin deniz seviyesinden yüksekliği

1995 m dir. Kale bu durumda Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı yerini oluşturmaktadır. Tapınak avlusundan doğuya bakıldığında Erçek gölü (1890 m), kuzeye bakıldığında Süphan dağı (4050 m) ve batı yönüne bakıldığında da Van Gölü (1646 m) tüm görkemiyle görülmektedir.

Aşağı Kale'den 10 kat daha büyük olan Yukarı Anzaf Kalesi, güneyinde bulunan Aşağı Şehir hariç olmak üzere 60.000 m²lik bir alan üzerine kurulmuştur (Çizim: 4). Çevresi kalın bir duvarla çevrelenen Aşağı Şehir ise 141.000 m² lik bir alanı kaplamaktadır. Bu konumuyla kale ve şehir, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve önemli ekonomik merkezlerinden birini meydana getirmektedir.

ÇALIŞMA ALANLARI

Yukarı Anzaf Kalesi'ndeki 1992 yılı kazı çalışmalarına, 1991 yılında bulmamıza karşın, tam olarak ortaya çıkaramadığımız tanrı Haldi'ye ait tapınak ve avlusundaki yapılarda ağırlık verilmiştir. 13.40 m büyüklüğündeki kare planlı tapınağın tabanı, ana kayanın düzeltilmesiyle elde edilmiştir. Diğer Urartu tapınakları gibi köşeleri rizalitli olan tapınağın duvar kalınlığı 2.5 m dir (Çizim: 5). Gerek tapınağın içi, gerekse avlusu Orta Çağ iskancıları tarafından yerleşim alanı olarak kullanıldığından, çok büyük ölçüde tahrip olmuştur (Resim: 8). Tapınağın kuzey ve batı duvarlarının aşırı bir şekilde tahrip edilmesinde, iskancılar tarafından yapılan çok sayıdaki tandır ve ocağın çok büyük etkisi olmuştur (Resim: 9). Tapınağın en sağlam duvarını, doğu duvarı meydana getirmektedir (Resim: 10) (Çizim: 6). Tapınağın kuzeyinde bulmuş olduğumuz yazıt parçası, Orta Çağ iskancıları tarafından tahrip edilen tapınağın kuzeybatı köşesinde yer alan inşa yazıtına aittir (Resim: 11). Bu taş üzerinde bulunan yazıtın, tapınağın kuzeydoğu köşe duvarında in-situ olarak bulunan ve aynı içeriğe ait olan yazıtın tekrarı olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu köşe duvarında bulunan inşa yazıtı, taşın her iki yüzüne yazılmıştır. 6 satırdan oluşan asıl metin, yok edilmeye karşı bir önlem olmak üzere 3 kez yinelenmiştir; taşın dar olan kuzey yüzüne 7 satır, geniş olan doğu yüzüne ise 12 satır yazılmıştır (Resim: 12). Metinde şunlar okunmaktadır:

Haldi'nin gücü sayesinde İşpuini oğlu Menua,
tanrı Haldi'ye, efendiye, bu tapınağı ve bu
kaleyi mükemmel bir şekilde inşa ettirdi.

Bu yazıtın yine kral Menua tarafından inşa ettirilen Patnos-Aznavurtepe[4] ve Körzüt[5] kalelerindeki tapınak yazıtlarından ayrımlı olan en büyük özelliği, Menua'nın yaptığı önemli askeri eylemlerinden hiç söz etmemiş olmasıdır. Bu yüzden tapınak Menua'nın krallığının ilk yıllarına ait olduğundan, en eski Urartu tapınağını temsil etmektedir.

Tapınağın batı avlusu da, tıpkı tapınağın içi ve kuzeyi gibi Orta Çağ yerleşmecileri tarafından büyük bir iskana sahne olmuştur. Yerleşmenin yoğunluğunu, Orta Çağ iskancılarının avluya yaptıkları çok sayıdaki tandır ve ocak da belirgin bir şekilde göstermektedir. Bu kesimdeki tapınak avlusu, taban döşemesine varıncaya kadar tahrip edilmiştir. Yalnızca tapınağın doğu avlusu Orta Çağ yerleşmecileri tarafından tahrip edilmemiştir. Burada yaptığımız kazıda, avlu tabanının nasıl döşendiğini, doğu sınırının nereye kadar uzandığını ve tapınağın kimler tarafından nasıl tahrip edildiğini öğrenmek mümkün olmuştur. Tapınak avlu tabanının, taş döşemeyle kaplı olmadığı anlaşılmıştır. Tapınak avlusunun doğusunu ise, simetrik çıkıntılara sahip olan revak duvarları sınırlamaktadır (Çizim: 7). Avluda yangın tabakasının içinde dağınık olarak bulunan bronz ve demir ok uçları, kılıç parçaları, zırh pulları, sadak parçaları, uzun süren savaş hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bulmuş olduğumuz iki omuzlu ve mahmuzlu İskit okucu, kalenin kimler tarafından tahrip edildiğini belgeleyen en önemli belgeyi oluşturmaktadır.

Yukarı Anzaf Kalesi'nde 1992 yılında yaptığımız son çalışma, tapınak avlusunun batısına girişi sağlayan kaya koridoru ve mekanlarını kapsamıştır. Kaya koridorundan doğu yönüne doğru ilerlendiğinde, birbiriyle bağıntılı küçük mekanlardan sonra tapınağın batı avlusuna ulaşılmaktadır (Çizim; 7-8). 1991 yılında yapmış olduğumuz kazıda, kaya koridorundan avluya geçişi sağlayan küçük bir odada ahşap kapı ve direklerin şiddetli bir şekilde yanmasıyla, burada bulunan çeşitli bronz eşya ve silahlar ergiyerek cüruflaşmış ve daha sonra birbirine kaynamıştır. Toplam 13 kilo ağırlığındaki cüruf topluluğu üzerinde son 2 yıldan beri Dr. Sait Başaran'ın denetimi altında yapılan mekanik temizleme, röntgen[6] ve konservasyon çalışmaları sonucunda, yüzlerce parçaya ayrılan bronz levhaların kalkan, disk, zırh ve at koşum takımına ait oldukları anlaşıl-

(4) K. Balkan, "Patnos Yakınındaki Aznavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia* 5, 1960, 149-156.; Aynı yaz., "Patnos'ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Sarayı", *Atatürk Konferansları*, I, 1964, 237-239.

(5) A.M. Dinçol, "Die neuen urartäischen Inschriften aus Körzüt", *Istanbular Mitteilungen* 26, 1976, 26 vd.

(6) Bronz eserlerin radyografi yöntemiyle röntgenleri, Doç. Dr. Beril Tuğrul tarafından İstanbul Teknik Üniversitesi, Nükleer Enerji Enstitüsü'nde çekilmiştir.

mıştır[7]. Cüruflaşan bronzların bir kısmını da, birbiri içine zincir gibi geçen bilezik biçimli adak halkaları oluşturmaktadır (Resim: 13-14). Kabaca yarım aya benzeyen bronz adak halkaları 9-12 cm çapında ve her biri 450-700 gr arasında değişen bir ağırlığa sahiptir. Ancak bu halkaların gerçek ağırlıklarının çok daha fazla oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu halkalar şiddetli yangından sonra, nemden büyük ölçüde etkilendiğinden, tebeşir gibi olmuşlardır (Resim: 15). Toplam olarak 8 parça olduğu anlaşılan bronz halkaların, tapınak avlusuna geçişi sağlayan kapıya bir zincir gibi asıldıkları sanılmaktadır[8]. Bu kapının da levhalarla kaplı olduğunu, tahtaya perçinlenen bronzlar doğrulamaktadır. Ancak kapının ve kapı direklerinin şiddetli bir şekilde yanmasıyla hem levhalar form değiştirerek yüzlerce parçaya ayrılmış, hem da adak halkaları aşırı bir şekilde tahrip olmuştur. Temizlik çalışmaları sonucunda bronz halkalar üzerinde çivi yazısının olduğu görülmüştür. Halkaların ikisinde ikişer satır, diğer ikisinde üçer satır, bir tanesinde ise dört satır bulunmaktadır. Dört satırlık yazının bulunduğu bronz halka, ne yazıkki diğer halkalara kıyasla en fazla tahrip olanıdır. Sayın A.M. Dinçol ve B. Dinçol tarafından verilen bilgiye göre aynı içeriğe sahip olan yazıtlarda özet olarak şunlar okunmaktadır:

Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Menua,
Menua oğlu İnuşpua Amuşa Kentini fethettikleri
zaman, tanrı Haldi'ye bunları armağan etti.

Yazıtta da açıkça belli olduğu gibi, kral İşpuini'nin oğlu Menua ve torunu İnuşpua ile birlikte ortak yönetiminden söz edilmektedir. Bundan da önemlisi, ilk kez Urartu krallığının siyasal tarihinde bu üçlü yönetimin siyasal eylemi hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Sevan Gölü'nün güneyinde yer aldığı sanılan *Amuşa* kenti hakkında, Kral II. Argişti'ye ait bir yazıttan bilgi edinmekteyiz[9]. Bu yazıtta II. Argişti, *Etiuhu* ve *Şuluqu* bölgesine bir sefer düzenleyerek, *Irdua* ve *Amuşa* kentlerini ele geçirdiğini belirtmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki üçlü yönetim sırasında ele geçiri-

(7) Bronz eserler üzerinde temizlik ve konservasyon çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Laboratuvarı'nda yapılmaktadır. Sayın meslektaşım Dr. S. Başaran'ın büyük bir özveriyle yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

(8) Cüruflaşmış bronz topluluğu, Van Müzesi'yle yapılan bir protokol sonucunda 1991 yılında İstanbul'a getirilerek, üzerinde temizlik, röntgen ve konservasyon çalışmalarına başlanılmıştır. Bize bu kolaylığı gösteren başta Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Van Müze Müdürü Sayın Ersin Kavaklı ile Nejat Atar'a, kazılardan çıkan ve değersizmiş gibi görünen eserlerin bile ülkemize kazandırılması ve gelecek kuşaklara miras olarak bırakılması konusunda göstermiş oldukları derin hassasiyet ve vicdani sorumluluktan dolayı teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

(9) N. Harouthiounyan, "A new Urartian Inscription from Sisian", *Drevnei Vostok* 1983, 304-308.

len *Amuşa* kenti, Urartu Krallığı'nın iç karışıklıklarından faydalanarak yeniden bağımsızlığına kavuşmuş olmalıdır. Urartu Krallığı'nın hemen her alanda yeniden derlenip toparlandığı II. Argişti döneminde ise, *Amuşa* kenti yeniden ele geçirilmiştir. Ancak *Amuşa* kentinin İşpuini-Menua-İnuşpua döneminde ele geçirilmesi, Urartu Krallığı'nın erken döneminde Sevan gölünün güneyine kadar yayıldığını göstermesi açısından çok büyük bir önem taşımaktadır.

Çevre Düzenlemesi ve Restorasyon Çalışmaları

Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerinde 1991 ve 1992 yıllarında yapmış olduğumuz kazılarda ortaya çıkarmış olduğumuz mimari yapıları, gelecek kuşaklara daha sağlam bırakabilmek ve eserleri tahrip etmeden özgün şekliyle korumak amacıyla yürüttüğümüz inşa ve onarım çalışmaları, en azından yaptığımız kazı kadar önemli olmuştur. Oldukça sınırlı maddi olanaklara sahip olmamıza karşın, çevre düzenlemesi ve restorasyon çalışmalarına daha çok ağırlık verilmiştir. Çevre düzenlemesi ve onarım çalışmaları Harita Mühendisi Sayın Süleyman Karabayır ve Yüksek Mimar Ümit Sirel'in denetimleri altında yürütülmüştür.

Aşağı Anzaf Kalesi

Aşağı Kale'nin güney sur duvarında ortaya çıkardığımız kapı odasından saraya geçişi sağlayan basamaklardaki sal taşları, yıkılan kerpiç duvarların ağırlığıyla güney kesime doğru yıkılmıştır. Mahalli taşçı ustaları tarafından basamaklar geçici de olsa yeniden onarılmış ve özellikle eski sal taşları kullanılmıştır.

1992 yılı çalışmalarında, özellikle Aşağı Anzaf Kalesi çevre düzenlemelerine çok daha ağırlık verilmiştir. Her şeyden önce bundan 11 sene önce Van Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne bağlı dozerlerin kalenin güneybatı duvarlarında yaptığı korkunç tahribatın izlerini silmek ve yumuşatmak için olağanüstü bir çaba harcanmıştır. Dozerlerin kale duvarından söktüğü iri kalker bloklar ileride yapılacak büyük boyutlu restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere bir araya yığılmış ve kale duvarlarıyla birlikte nisbeten estetik bir görüntü kazandırılmaya çalışılmıştır. Bir araya topladığımız taşların özellikle kale duvarlarının görülmesini önlemeyecek bir şekilde yerleştirilmesine özen gösterilmiştir.

Kalenin 250 m batısında, turist ve diğer ziyaretçilerin arabalarının park edebileceği geniş park alanları açılmıştır. Kaleye çıkacak yeni yol yapılmış ve ziyaretçilerin kalenin en ilginç mimari özelliğini oluşturan sur duvarlarının dört bir yanını rahatça dolaşabilmeleri için, yeni düzen-

lemeler yapılmıştır. Yapılan bu yeni düzenlemeler bir ön çalışma niteliğindedir. Aşağı Anzaf Kalesi'nin koruma ve çevre düzenlemesiyle ilgili olarak yeni projeler hazırlanmaktadır. En küçük bir maddi destek olmadan yapmış olduğumuz bu ön çalışmalar, olağanüstü denilecek düzeyde başarılı olmuştur. İleride sağlanacak maddi olanaklar ölçüsünde çevre düzenlemesi ve restorasyon çalışmalarına devam edilecektir.

Yukarı Anzaf Kalesi

1992 yılında Yukarı Anzaf Kalesi'nde yapmış olduğumuz inşa ve onarım çalışmaları, tapınak, tapınağın doğu ve batı avlusuyla tapınağın güney duvarlarını kapsamıştır. Tapınak avlusunun batısında, ana kayanın oyulmasıyla meydana getirilen koridordan avluya geçişi sağlayan kapı, koridorun her iki yanına karşılıklı olarak örülen birer duvarla sağlanmıştır. Ancak bu duvarın taşları, kapı ve kapı direklerinin şiddetli bir şekilde yanmasıyla patlamıştır. Yaklaşık 1 m yüksekliğindeki taş duvarın üzerinde, kerpiç duvarlar bulunmaktadır. Yangının etkisiyle patlayan kalker taşların yerine, yeni bir duvar örülmüştür. Örülen bu duvarın, tamamen eski mimariyle büyük bir uyum içinde olmasına özen gösterilmiştir.

Tapınak avlusunun doğusu ve güneyine teras duvarları örülerek, düz ve daha geniş bir avlu elde edilmiştir. Avlunun doğusunda, simetrik çıkıntıları olan revak duvarları bulunmaktadır. Sal taşlarla büyük bir özenle örülen revak duvarlarının avlu tabanından yüksekliği 50 cm kadardır. Tapınağın taş duvarlarının üzerinde bulunan yüksek kerpiç duvarların doğu yönüne doğru yıkılmasıyla, ağırlığın etkisiyle duvarlar doğu yönüne doğru kaymıştır. Doğu yönüne doğru kayan taşlar toplanarak, duvar özgün mimarisine göre yeniden onarılmıştır.

Tapınağın ve avlunun güney duvarları, Orta Çağ iskancıları tarafından hemen hemen temellerine kadar tahrip edilmiştir. Arazinin çok dik ve eğimli olması yüzünden, taş duvarların üzerinde bulunan ve güney yönüne doğru yıkılan kerpiç duvarlar akıp gitmiştir. Taşları tutan toprağın akıp gitmesi yüzünden, büyük bir özenle işlenmiş duvarın taşları güneyde sur duvarının dışına kadar sürüklenmiştir. Ne yazık ki bu taşların çok büyük bir kısmı hem köyde yeni inşa edilen evlerin duvarlarında, hem de yeni yapılan köy ilkokulunun temel duvarlarında kullanılmıştır. Çevreye dağılan diğer taşların da yok edilmesini ve başka amaçlar için kullanılmasını önlemek amacıyla, kalenin güney duvarlarına yakın olacak şekilde bir araya toplattırılmıştır. Özenle yontulmuş bu taşlar ileride yapılacak büyük boyutlu restorasyon çalışmalarında tapınak ve kale duvarlarında yeniden kullanılacaktır.

Tapınak ve avlunun güney duvarlarının inşaasında, geleneksel mimariye çok iyi bilen Anzaf köyündeki mahalli taşçı ve duvarcı ustaları çalıştırılmıştır. Örülen duvarlarda tamamen toplanılan Urartu taşlarının kullanılmasına özen gösterilmiştir. Orta Çağ yerleşmecileri tarafından kullanılan fazla işlenmemiş küçük taşlar, dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu tür taşlar Urartu duvarlarında da aynı amaçla kullanılmıştır. Bu tür bir inşa yöntemi izlemimizin en büyük amacı, kullanılan malzemenin çok ekonomik olmasının yanı sıra, özgün Urartu mimarisine de sadık kalınmak istenmesinden dolayıdır. Aynı titizlik, duvarların inşaasında da gösterilmiştir. Bunun sonucunda, öncelikle ortaya çıkarılan malzeme, kaydedilmeden geçici olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan yüzlerce yıldan beri bölgenin iklimsel ve fiziksel koşullarına çok başarılı bir şekilde uyum sağlayan Urartu Krallığı'nın mimari özelliklerine sadık kalınmış ve diğer mimari yapılarla estetik yönden bir bütünlük oluşturulmasına çaba harcanmıştır.

Tapınak avlusunun yok olan güney duvarları, taşçı ustalarının çok başarılı ve özverili çalışmaları sonucunda yeniden inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen bu duvar 34 m uzunluğunda ve 2.5 m yüksekliğindedir. Şimdilik hem Urartu duvarının ne şekilde olduğu ortaya çıkmış, hem de tapınağın ve avlunun güney duvarları estetik bir görünüm kazanmıştır. Hiç kuşkusuz inşa edilen bu duvarlar, ileride yapılacak çok daha geniş kapsamlı restorasyon çalışmalarının bir ön uygulaması niteliğindedir. İlk uygulamaları oluşturan bu çalışmalar, ileride sağlanacak maddi olanaklar ölçüsünde daha da geliştirilecektir.

Sağlanacak olanaklar ölçüsünde özellikle tahrip olan tapınağın kuzey ve batı duvarlarının onarılmasına çalışılacaktır. Bununla ilgili olarak restorasyon projeleri hazırlanmaktadır. Tapınağın kuzey ve batı duvarlarının onarılması durumunda, kuzeydoğu köşe duvarında in-situ olarak duran inşa yazıtının aynısı, tahrip edilen kuzeybatı köşe duvarına da konacaktır. Kapı girişi ve tapınağın tabanı da, tıpkı özgün biçimine sadık kalınarak kum taşıyla döşenecektir. Son aşama olarak, onarılan duvarlar tıpkı o dönemde olduğu gibi sıvanacaktır. Sıva ve beyaz badanadan sonra, diğer Urartu tapınaklarında olduğu gibi, duvarlar resim ve bitkisel motiflerle bezenecektir.

Van-Özalp modern karayolunun 11. kilometresine, hem Aşağı Anzaf, hem de Yukarı Anzaf kalelerini gösteren yön levhaları diktirilmiştir. Tıpkı Aşağı Anzaf Kalesi'nde oldugu gibi, Yukarı Anzaf Kalesi'ne de taşıtların gidebileceği yeni bir yol yaptırılmıştır. Şimdilik stabilize olan bu yol, altyapı çalışmaları tamamlandıktan sonra asfaltlanacaktır. Köy ilk

okulu ile kalenin güneyinde kalan alana, turist ve diğer ziyaretçilerin arabalarının park edeceği geniş park alanları açılmıştır. Yağmurlu havalarda park sahasının çamur olmaması için, çakıl dökülerek düzeltilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi yapılan bu yeni düzenlemeler, bir ön çalışma niteliğindedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, 1 ay boyunca yapılan bu çalışmalardan elde ettiğimiz başarılı sonuçlarla, Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri ve yakın çevresi, yepyeni bir çehre kazanmıştır. Aşağı Anzaf Kalesi'nde olduğu gibi Yukarı Anzaf Kalesi'nde de koruma ve çevre düzenlemesiyle ilgili olarak yeni projeler hazırlanmaktadır. İleride sağlanacak maddi olanaklar ölçüsünde, çevre düzenlemesi ve restorasyon çalışmalarına devam edilecektir.

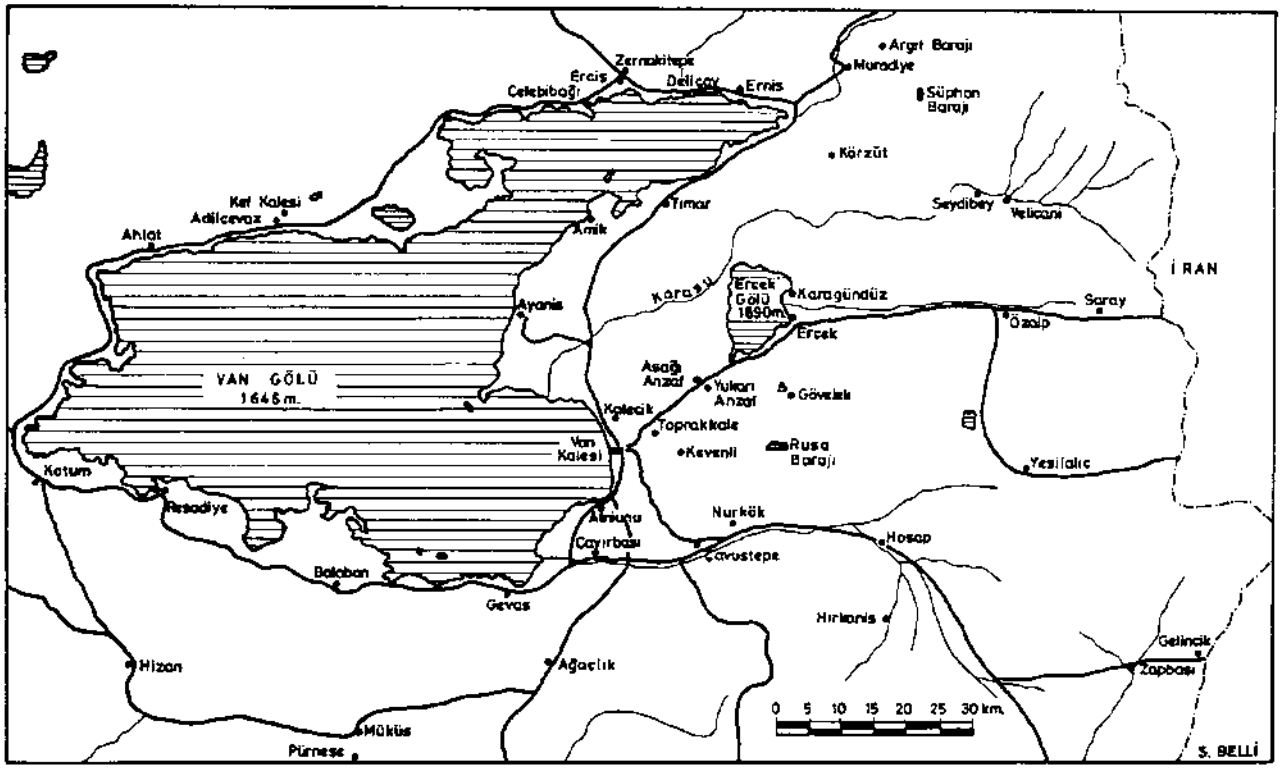

Harita: 1- Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleriyle yakın çevresi

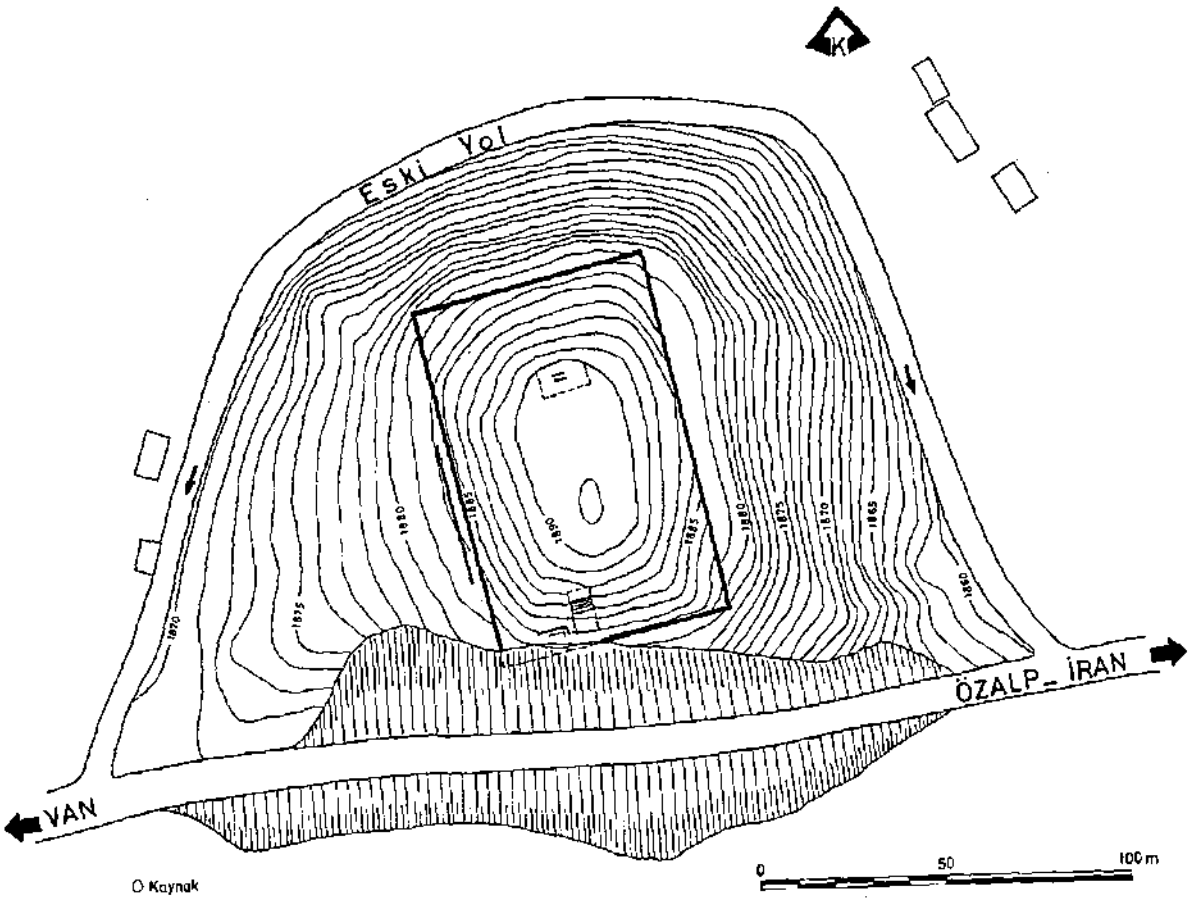

ASAĞI ANZAF KALESİ

Çizim: 1- Aşağı Anzaf Kalesi ve yakın çevresinin topografik planı

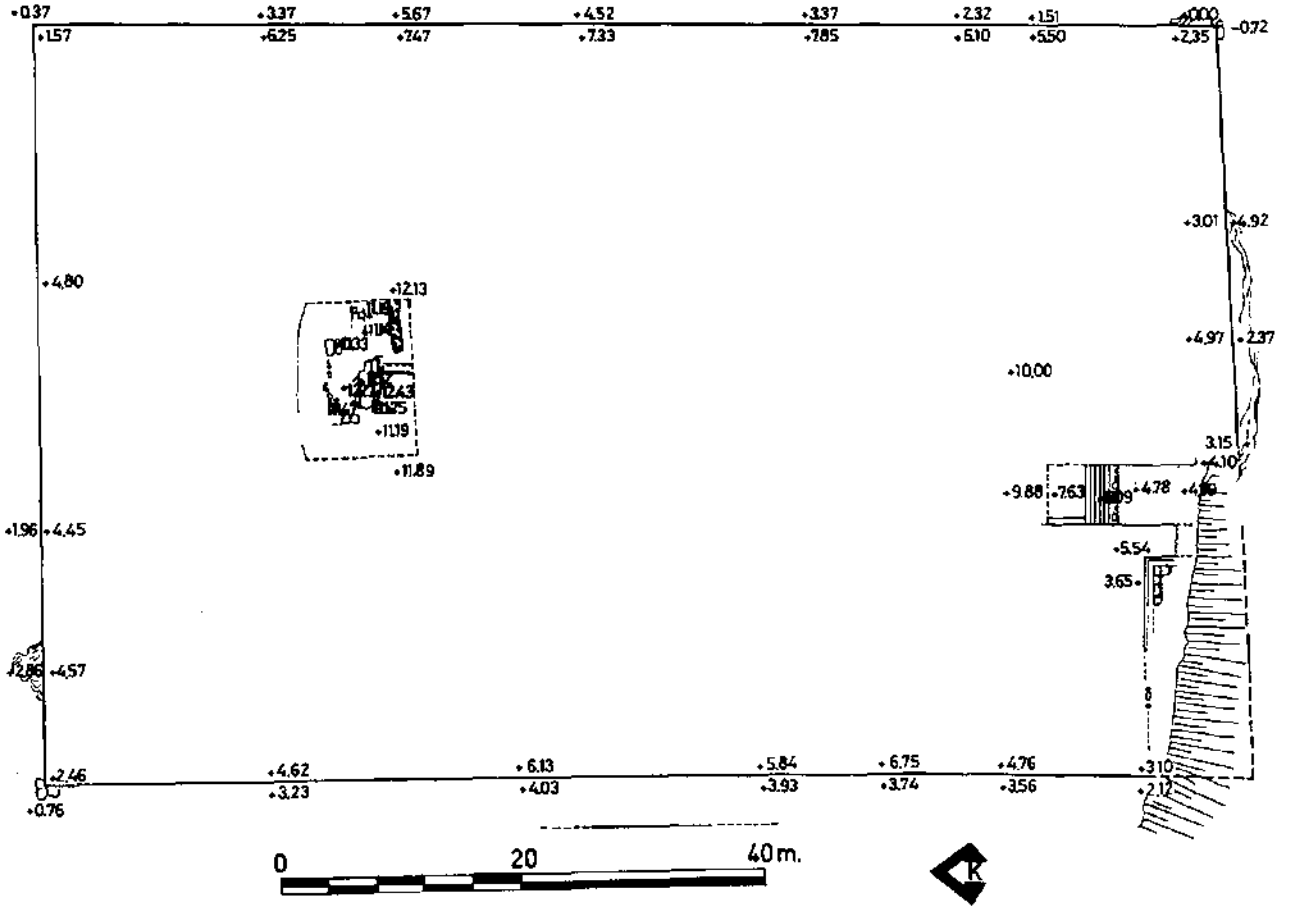

Çizim: 2- Aşağı Anzaf Kalesi'nin plânı

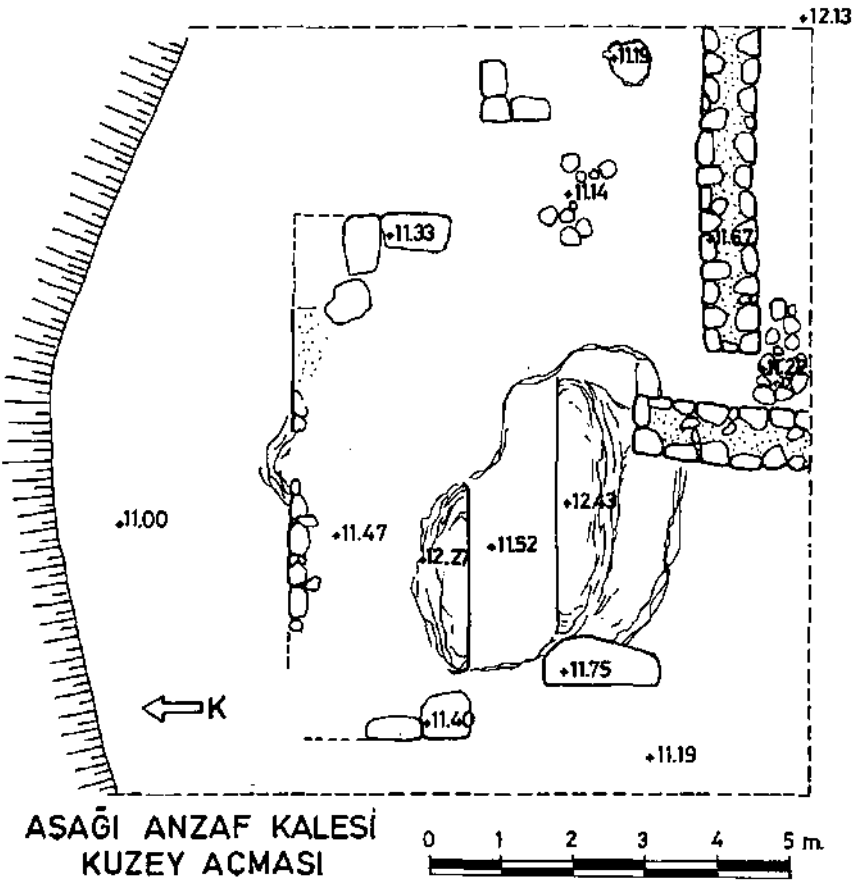

Çizim: 3- Aşağı Anzaf Kalesi kuzey açması

Çizim: 4- Yukarı Anzaf Kalesi ve yakın çevresinin topografik plânı

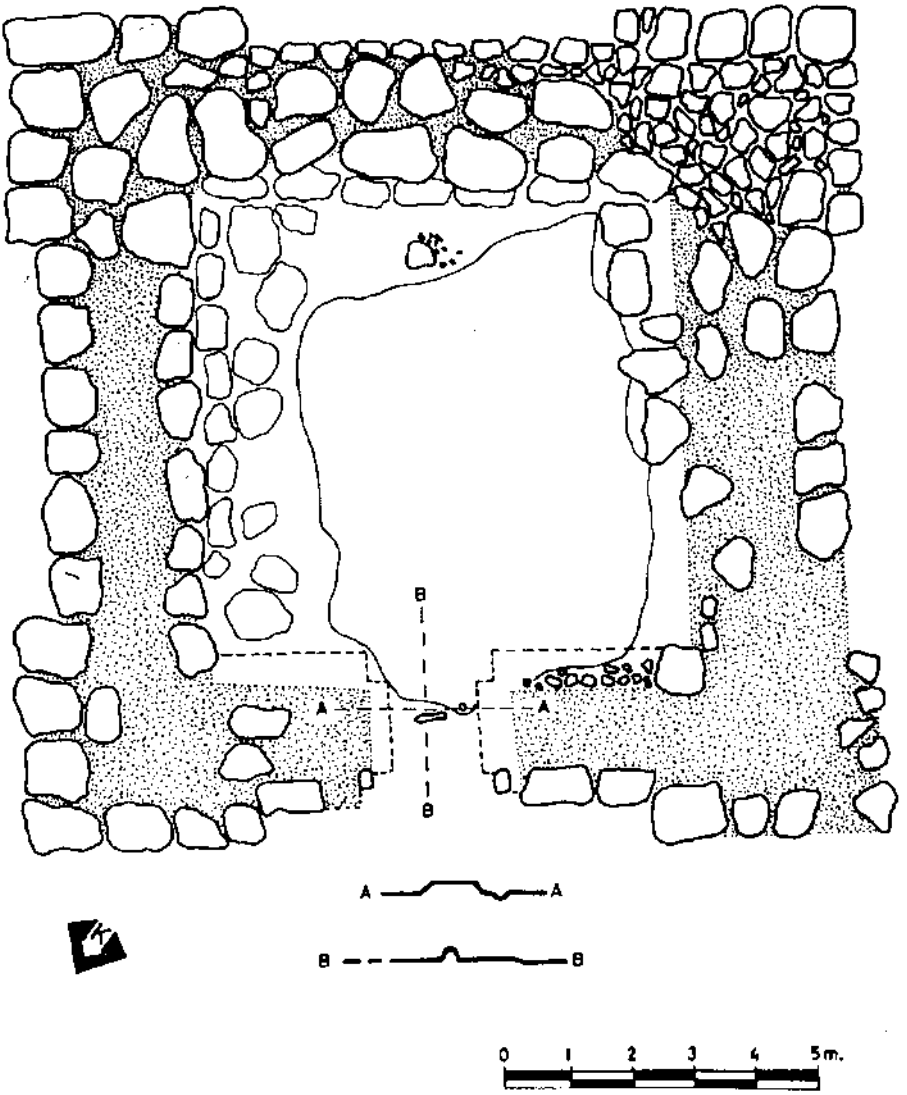

Çizim: 5- Haldi tapınağının plânı

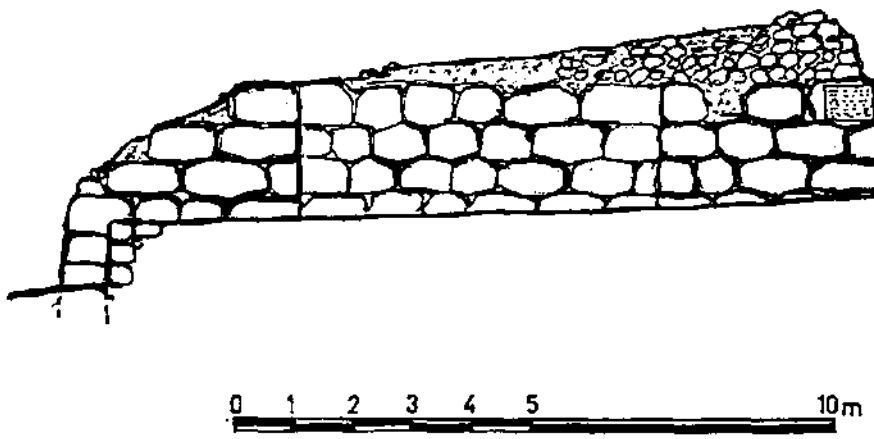

Çizim: 6- Haldi tapınağı doğu duvarının görünüşü

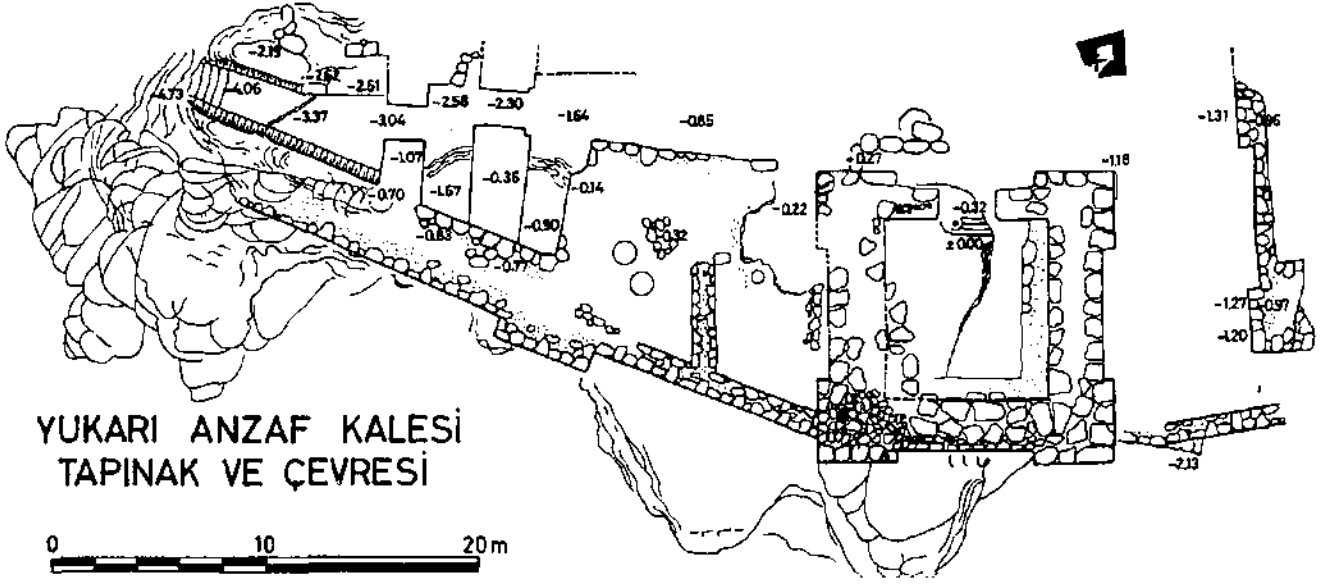

Çizim: 7- Yukarı Anzaf Kalesi, Haldi tapınağı ve avlusunun plânı

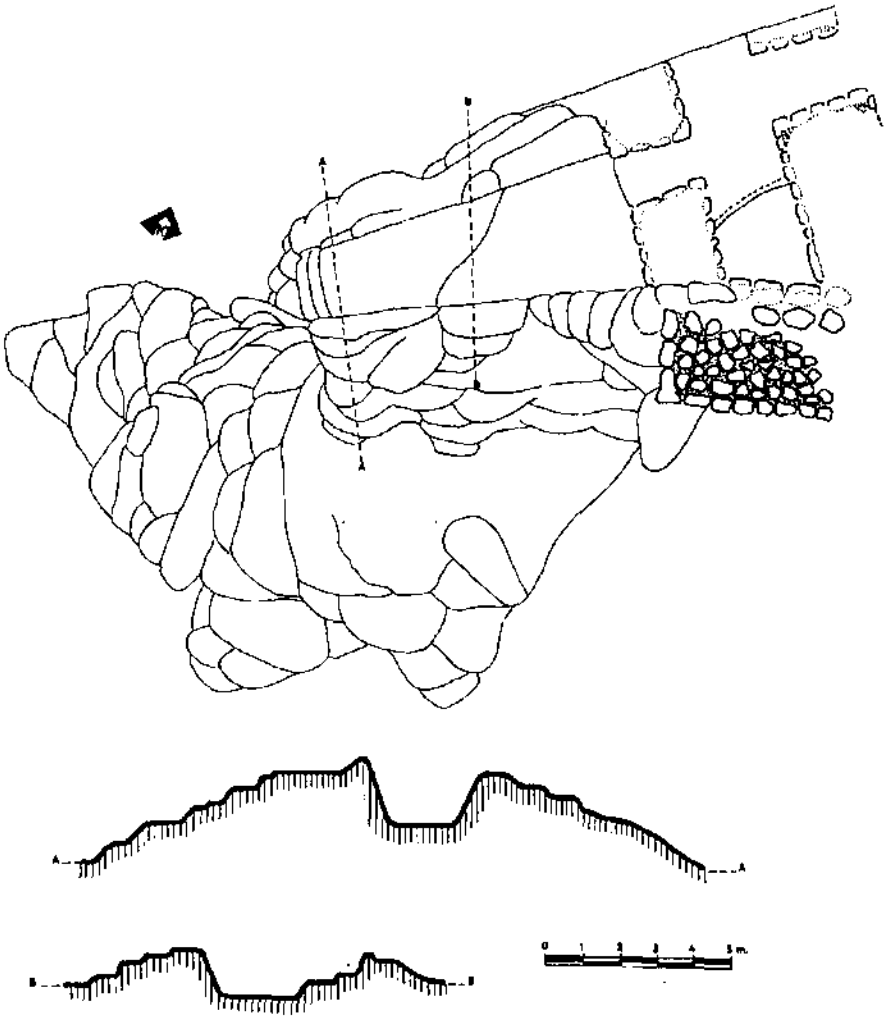

Çizim: 8- Tapınağın batı avlusuna girişi sağlayan kaya koridorunun planı ve kesiti

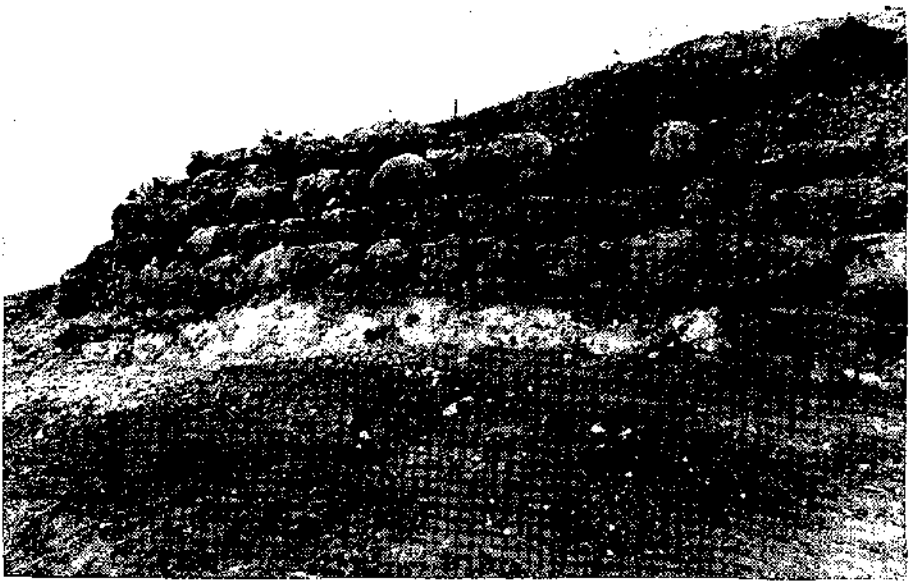

Resim: 1- Kyklopik olarak inşa edilen Aşağı Anzaf Kalesi'nin güney duvarları

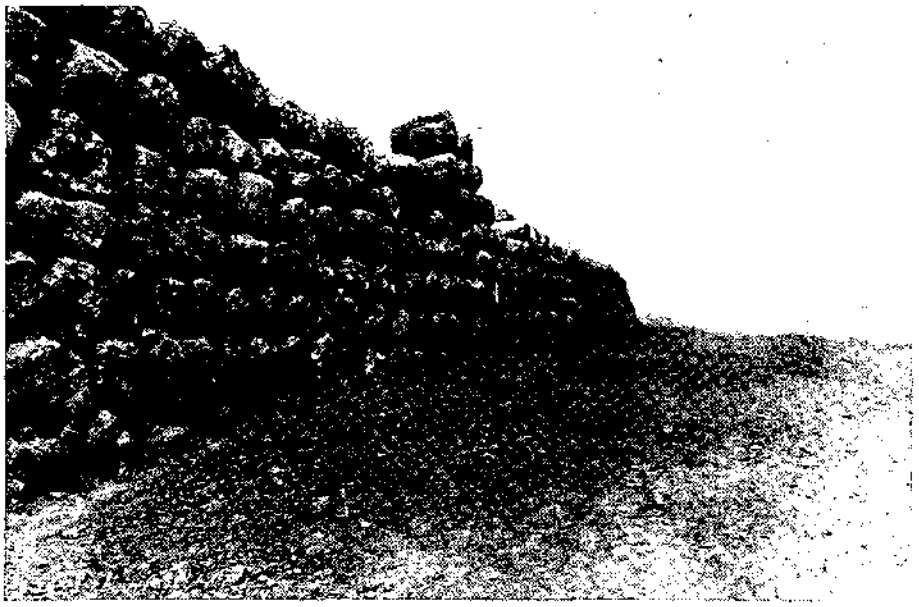

Resim: 2- Kyklopik olarak inşa edilen Aşağı Anzaf Kalesi'nin doğu duvarları

Resim: 3- Aşağı Anzaf Kalesi'nin batı duvarları

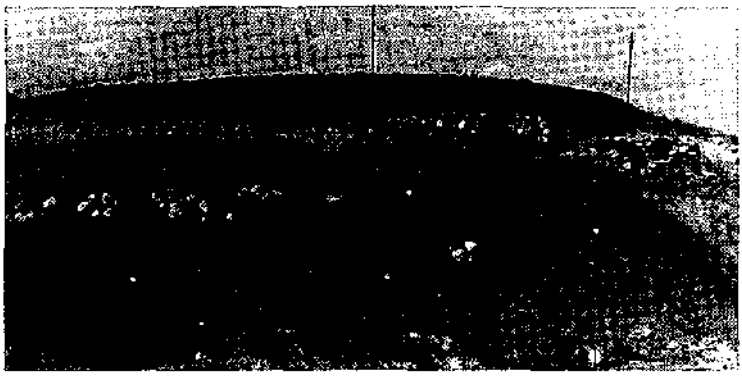

Resim: 4- Dozerler tarafından tahrip edilen Aşağı Anzaf Kalesi'nin güneybatı duvarları

Resim: 5- Dozerler tarafından tahrip edilen Aşağı Anzaf Kalesi'nin güney duvarları ve kapı girişi

Resim: 6- Aşağı Anzaf Kalesi'nin basamaklı kapı girişi

Resim: 7- Aşağı Anzaf Kalesi'nin kuzeyindeki kaya koridoru

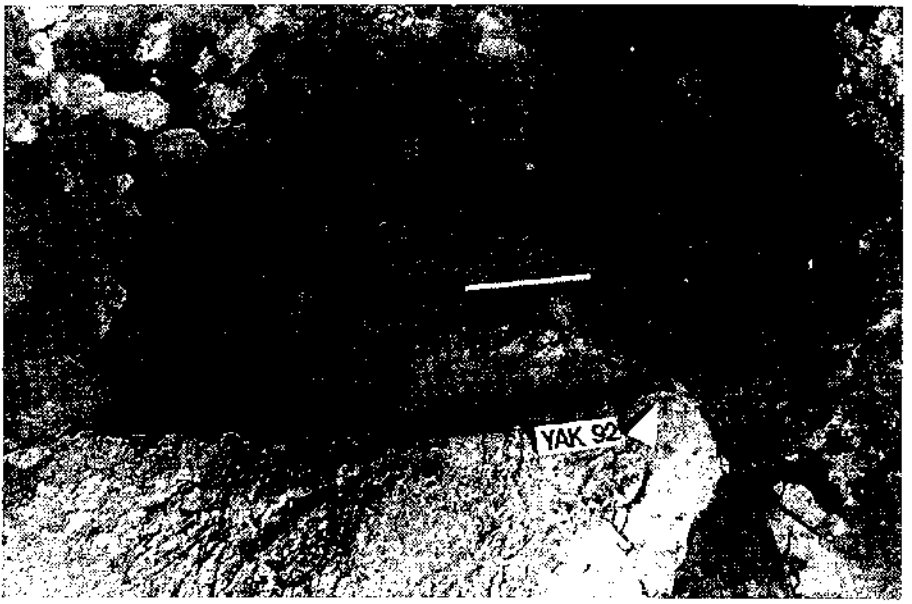

Resim: 8- Orta Çağ yerleşmecileri tarafından tahrip edilen tapınağın kapı girişi

Resim: 9- Orta Çağ yerleşmecileri tarafından tahrip edilen tapınağın kuzey duvarı

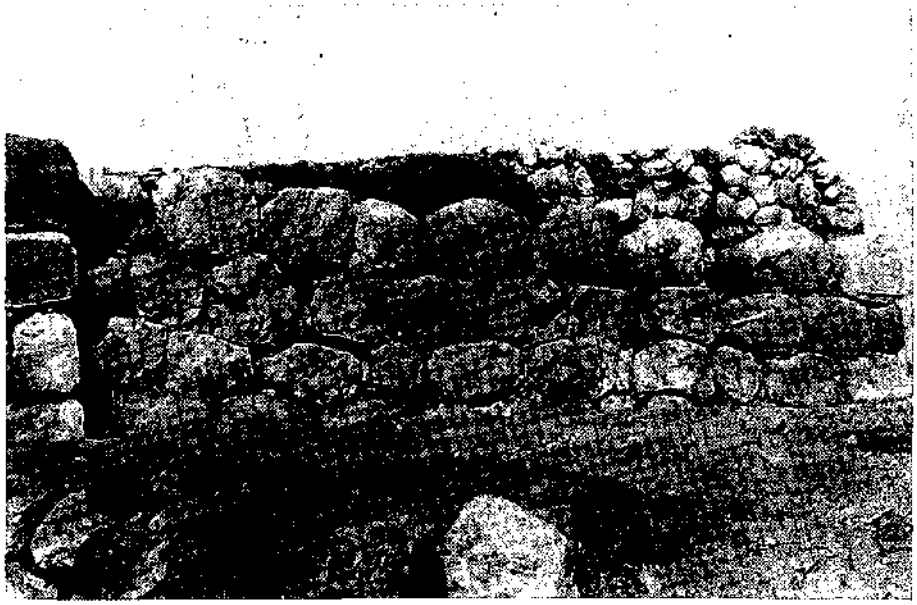

Resim: 10- Daha az tahrip olan tapınağın doğu duvarı

Resim: 11- Haldi tapınağının tahrip edilen kuzeybatısındaki inşa yazıtı

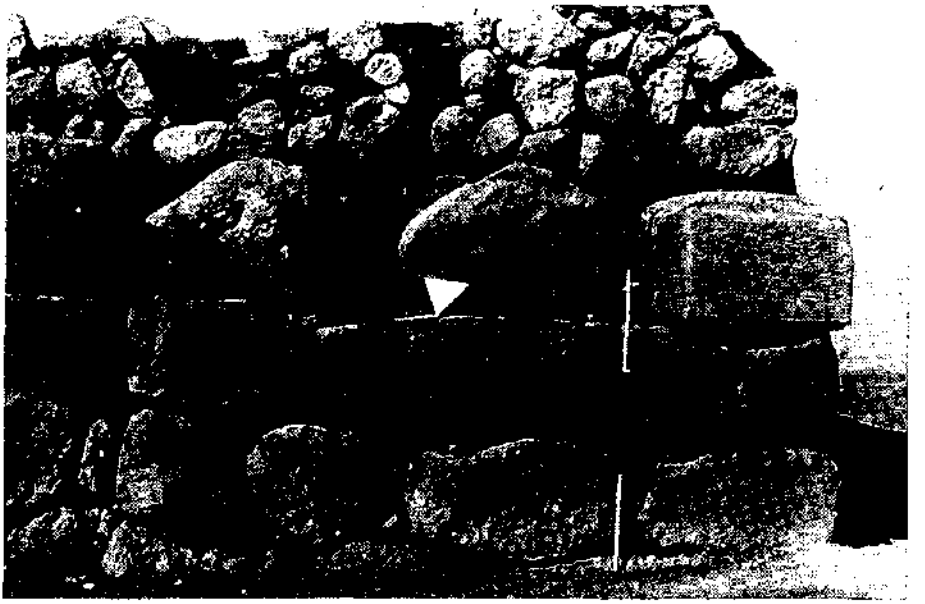

Resim: 12- Tapınağın kuzeydoğu köşe duvarındaki inşa yazıtı

Resim: 13- Cüruflaşarak birbirine kaynayan bronz adak halkaları

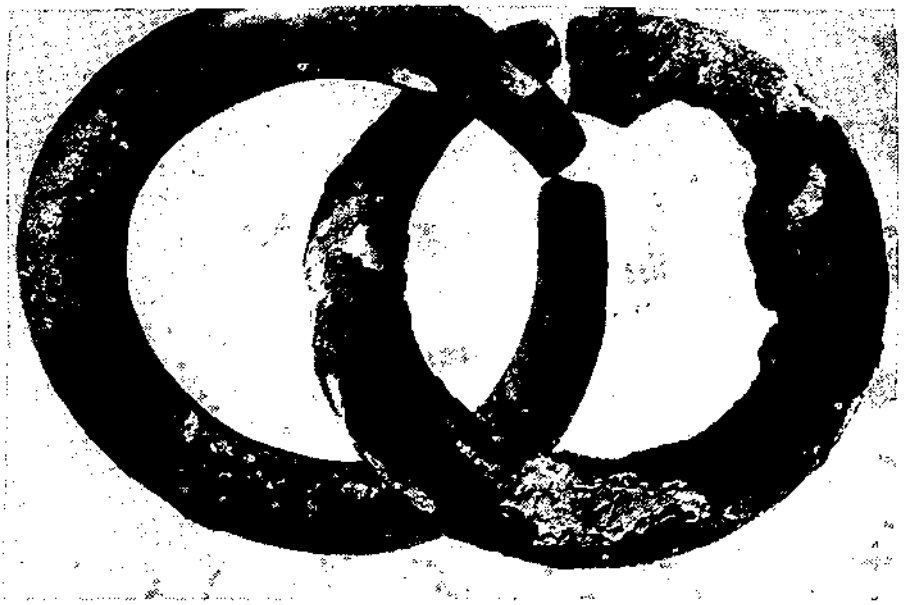

Resim: 14- Birbiri içine zincir gibi geçen bronz adak halkaları

Resim: 15- Yangın ve aşırı nemden etkilenerek tebeşir gibi olan bronz adak halkası

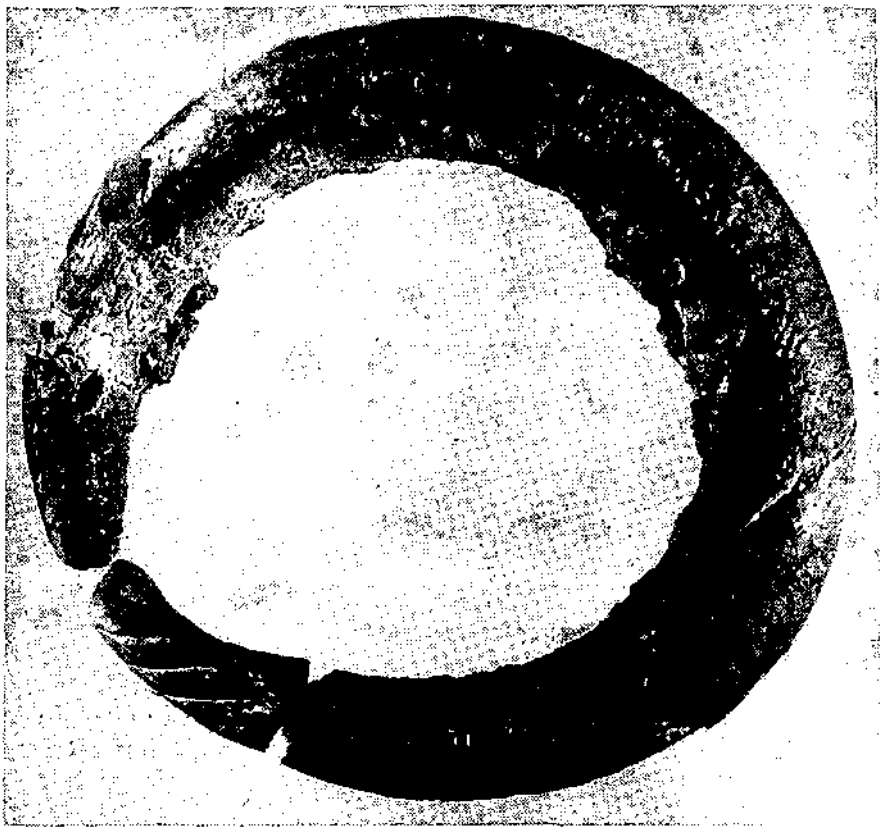

Resim: 16- Bronz adak halkası üzerinde bulunan çivi yazısı

AYANIS KALESİ KAZISI, 1992

*A. ÇİLİNGİROĞLU**
G. KOZBE

Ayanıs Kalesi, Van'ın 35 km merkez ilçeye bağlı yeni adı Ağartı olan, aynı adlı köyün ise 500 m kuzeyinde yer almaktadır (Harita: 1). Van Gölü'nden 300 m kadar içeride kalan ve sur içi boyutları yaklaşık 400 x 150 m olan kale, göl seviyesinden 225 m, deniz seviyesinden 1866.0 m yüksekliktedir. 1989 yılından beri devam eden Ayanıs Kalesi kazıları bu yıl, 10 Temmuz-30 Ağustos 1992 tarihleri arasında Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun başkanlığı altında, Araş. Gör. Zafer Derin, Araş. Gör. Gülriz Kozbe, Uzman Haluk Sağlamtimur ile aynı üniversiteye bağlı lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür.

1992 sezonu çalışmaları, kale içinde I., V., VI., VII. ve VIII. no.lu alanlar olmak üzere beş ayrı açmada sürdürülmüştür. Ayrıca Ayanıs Kalesi'nin mezarlık alanını saptamak üzere kalenin doğusundaki güney tepenin eteklerinde de bu yıl ilk kez iki adet deneme açması açılmıştır.

I. No.lu Alan

Doğu Sur Duvarı olarak da adlandırılan I. No.lu Alan'daki çalışmalar, daha önceki yıllarda da olduğu gibi sur duvarının kuzey yönündeki devamlılığını saptamak amacıyla başlatılmıştır. Savunmayı güçlendirmek amacıyla belirli mesafelerde bastion veya kuleler yaparak kuzey yönünde ilerleyen sur duvarı kalenin kuzeybatı köşesine dek devam etmektedir. Bu noktada kurt dişi profil yaparak batı yönüne dönmektedir. Aynı teknikle bu kez batıya doğru ilerleyen sur duvarı dört, bazı durumlarda ise beş taş sırasına kadar yükselmektedir. 1992 kazı sezonunda UU 35c+d,

* Prof. Dr. A. ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Bornova-İZMİR.
Arş. Gör. G. KOZBE Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Bornova-İZMİR.

TT 35c+d ve RR 34d plânkarelerinde açılan toplam sur bedeni uzunluğu 60 metredir.

V No.lu Alan

Güney Sur Duvarı olarak da bilinen V. No.lu Alan'daki kazı çalışmaları F 33-34 ve G 33 plânkarelerinde sürdürülmüştür. Bu yıl -21.45 m de başlanılan çalışmalar, sur bedenini doğu yönünde açmaya yöneliktir (Resim: 1). Ana kayaya açılan sur yatakları üzerinde yer alan andezit taş blokları kimi zaman bir taş sırasına kadar alçalmaktadır (Resim: 2). Bunun nedeni Orta Çağ'da yapılan tahribat ve taş sökme işlemleri olmalıdır. Nitekim, kalenin üst kesimindeki Orta Çağ yapılarında kullanılan andezit devşirme malzemenin büyük oranda sur duvarlarından ve VI No.lu Alan'daki payelerden elde edilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

Geçen sene bıraktığımız noktadan itibaren 1992 çalışmaları çerçevesinde, 17.88 m doğu yönüne devam eden sur bedeni, köşe yaparak güneye dönmektedir. Bu noktadan itibaren 4.50 m daha ilerleyen sur duvarındaki taş sırası önce ikiye, sonra üçe çıkmıştır.

Bu alandaki çalışmalar sırasında, 1 No.lu Alan'da da olduğu gibi daha çok Urartu dönemine ait gerek sağlam gerekse amorf halde, demir veya tunç yapımı mızrak ve ok uçları, çeşitli renklerde boya kalıntıları ve keramik ele geçirilmiştir.

Daha önceki yıllarda çevrede yaptığımız yüzey araştırmaları sur duvarının yapımında kullanılan taş malzemenin Ayanıs Kalesi'ne 35 km uzaklıktaki Timar köyü taş ocaklarından elde edildiğini göstermiştir.

VI No.lu Alan

Bu alandaki çalışmalarımız E 25a+c plânkarelerinde -0.69 m de başlayıp daha sonra E 25b+d plânkarelerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Açmayı güneye doğru genişletmemizdeki amaç, geçen yıl bulunan payeye[1] ek olarak ikinci bir payenin varlığını araştırmaktı. -4.30 m derinliğe ve I. No.lu payeden güneye doğru 11 m uzaklığa dek kazılmasına karşın açma içinde bir başka payenin veya bu alanı sınırlayan bir duvarın varlığına rastlanmamıştır.

Payeli Salon olarak da adlandırdığımız bu geniş mekanın sıkıştırılmış tabanı güneye doğru eğim göstermektedir. Nitekim 1991 yılı çalışmaları sırasında D 25 plânkaresinde -4.15 m de ortaya çıkartılan taban,

(1) Çilingiroğlu 1993a, 435.

bu sene E 25 plânkaresinde -4.30 m de saptanmıştır. Bu taban üzerinde 1991 yılında ortaya çıkardığımız, ancak bu yıl toplama fırsatını bulduğumuz yanmış hatıl ve ağaçlar çizilerek fotoğraflanmış ve gerekli örnekler alınmıştır (Plân: 1 ve Resim: 3). Söz konusu örnekler genel müdürlüğümüzün izni ile Cornell Üniversitesi'nden Prof. Dr. P.I. Kuniholm'a ağaç halkaları yöntemiyle tarihlendirilme yapılmak üzere teslim edilmiştir[2]. Ele geçen yanmış hatıllar birbirlerine ahşap ve bazı durumlarda demir çiviler[3] ile kenetlenmiş olarak ortaya çıkarılmışlardır. Hatılların özelliklerine ve kullanım tekniğine göre, saray veya toplantı salonu olarak yorumladığımız bu mekanın iki katlı olma olasılığı yüksektir. D 25a+b plânkarelerinde daha yoğun olarak ortaya çıkartılan, ortalama 10 cm kalınlığında, içerisinde ince dal, saman ve parçalar halinde yongaların bulunduğu tabakanın ise dam örtüsü olduğunu düşünmekteyiz.

VI. No.lu Alan'da 1991 yılında ortaya çıkartılan ve koruma altına alınan andezit payenin, bulunan parçaları yapıştırılmıştır.

VII No.lu Alan

1989-1991 yıllarında kazılan ve Orta Çağ'a tarihlendirilen yapıların altında kalan Urartu dönemine ait depo yapılarının açılmasına 1992 sezonunda da devam edilmiştir. Daha önceki yıllarda ortaya çıkartılan pithoslu mekanların güneyinde kalan magazinlerin güneye doğru genişletilmesi sırasında üst seviyelerde yine Orta Çağ yapıları ile karşılaşılmıştır. Batıya doğru yayılan ve düzenli bir plan veren söz konusu Orta Çağ yapıları iki evrelidir. Alttaki kerpiçten yapılmış mimarinin üstünde, taş temelli ikinci evre yapıları bulunmaktadır (Plân: 2 ve Resim: 4). Orta Çağ'ın bu iki evresi açmanın tümünde gözlenmektedir. Urartu dönemine ait magazinlerin güneye doğru kazılmaları sırasında ortaya çıkartılan 24 adet kırılmış küpçük, çizilip fotoğraflandıktan sonra kaldırılmıştır. Önceki yıllarda yapılan numaralandırmaya bağlı olarak *4 No.lu Magazin* adı verilen bu magazinde de bütün magazin odalarında olduğu gibi yoğun yangın izlerine rastlanılmıştır.

Magazinlerin batı ve güneybatısında yüzeyden de izlenebilen bazı taş duvarların ne tür bir yapıya ait olduklarını anlamak amacıyla VII. No.lu Alan batı ve güneybatı yönlere doğru genişletilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar sayesinde söz konusu duvarların Orta Çağ'a tarihlendirilen iki evreli bir yapıya ait oldukları kanıtlanmıştır. Dik olmayan açılarla genişleyen yapı, büyük bir iç avluya sahiptir. Bu avlunun etrafında ise

(2) Kuniholm 1992, 125-6; Kuniholm 1993, 457.
(3) VIII. No.lu Alan'da da ele geçen söz konusu demir çivilerin benzerleri için bakınız: Merhav 1991, 60-1, no.5-8.

farklı büyüklükte odalar yer almaktadır. Önceki yıllarda ortaya çıkartılan diğer Orta Çağ yapıları ile bir bütün oluşturan bu yapının güney ve batı yöndeki uzantıları henüz saptanamamıştır. Elde edilen çanak çömlekler tümüyle Orta Çağ'a aittirler. En batıda yer alan yapının içinde ele geçen yassı plaka taşlara dayanarak yapıların veya bir bölümünde tabanının taş ile kaplı olduğunu söyleyebiliriz.

1992 kazı sezonunda Ayanıs Kalesi'nde yürütülen çalışmalar, tepe üzerinde Urartu döneminde ve Orta Çağ'da kullanım görmüş önemli bir kalesinin varlığını bir kez daha göstermiştir. Ortaya çıkartılan mimarinin korunabilmesi için gerekli onarım çalışmaları yürütülmüş, duvarlar, bölgenin sert ve uzun kışına dayanabilecek şekilde sıvanmış; bazı duvar ve payeler naylon örtü yardımı ile kapatılmıştır.

VIII No.lu Alan

1992 kazı sezonunda kalenin doğu kesiminde yeni bir açma açarak bu alanda yer alan mekanları saptamak istedik. Bu amaçla kalenin doğu yönündeki ilk yükseltisi üzerinde bulunan YY30c+d plânkarelerinde bir deneme açması açılmıştır. Söz konusu açmada -6.00 m de başlayan çalışmalar sırasında, yüzey toprağından 1.30 m derinliğe kadar hiçbir buluntu ele geçmemiştir. Ancak bu seviyeden sonra, çevrelerinde bulunan çanak çömleklere dayanarak Orta Çağ'a tarihlendirilen gömüler görülmeye başlar. VIII. No.lu Alan'da 1992 sezonunda, biri çocuk olmak üzere toplam altı adet toprak gömü ortaya çıkartılmıştır. Dolayısıyla kalenin kısmen düzlük olan bu bölümünün Orta Çağ'da mezarlık alanı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Orta Çağ'da açılan toprak gömüler daha erkene ait olan Urartu yangın tabakası üzerinde büyük tahribat yapmıştır.

Mezarların kayıtlara geçirilip kaldırılmasından sonra sürdürülen kazı çalışmaları, yaklaşık -8.00 m den itibaren bu alanda önemli mimari kalıntıların varlığını göstermektedirler. Nitekim yanmış ahşap hatıllar, genellikle "L" profili gösteren, işlenmiş, iri bazalt taşlar ve kullanmaktan dolayı üst yüzeyi aşınmış bir adet bazalt eşik taşı ele geçmiştir. Ayrıca bir adeti in situ olmak üzere ahşap hatılları birbirine bağlayan demir çiviler ve demir çengel ortaya çıkartılmıştır. Bütün bu mimari elemanlar, çalışmalarımızı sürdürdüğümüz VIII No.lu Alan'da veya çok yakın bir konumda büyük bir yapının bulunduğunu işaret etmektedir. Ancak yapının işlevi ve planı ile ilgili bilgiler ancak önümüzdeki yıllarda alınabilecektir.

Bu alandaki çalışmalar düşük durumda yanık kerpiç bloklarının da bulunduğu Urartu dönemine ait yoğun yangın tabakasının -8.00 ile -8.60 m ler arasında kazılmasıyla sonuçlandırılmıştır.

Mezarlık Alanı

Mezarlık alanını belirlemek amacıyla kalenin doğusunda yer alan Güney Tepe'nin eteklerinde iki ayrı deneme açması açılmıştır (Plân: 3). Bunlardan ilki, 394 parsel no.lu tarla üzerinde yer almaktadır. Tarlanın orta kesiminde yüzey toprağının 0.60 m altında bir urne bulunmuştur. Urnenin ağzı, içine ters durumda çömlek yerleştirilmiş bir kase ile kapatılmıştır (Resim: 5). Toprağa açılan çukurlara yerleştirilen urnelerin ağızları, içlerine toprak kaçmaması için tabak, kase, küçük çömlek, testi veya kırık keramik parçaları ile kapatılmaktadır[4]. Bu yöntem sadece toprağa yapılan gömülerde uygulanmaktadır. Urnenin ağzının kaplarla kapatılması işlevsel olduğu kadar dinsel bir anlam da taşıyabilir. Nitekim bu tür kapların içine ölü için yiyecek ve içecek konması olasıdır[5]. Söz konusu urnenin benzerlerine Iğdır[6], Liç[7], Habibuşağı[8] ve Dilkaya Höyüğü'nde[9] rastlamaktayız. Elimizdeki urnenin içinde yanmış kemik parçaları da ele geçmiştir.

İkinci kazı alanı olarak aynı tarlanın 20 m kuzeydoğusundaki düzlük kısım seçilmiştir. Önceleri 1.50 mx5.00 m boyutlarında olan deneme açması daha sonra kuzeye doğru genişletilmiştir. Bu alanda, kalenin 1866.87 m olan nirengi noktasına göre -26.0 m de ortaya çıkartılan, 0.90 m genişliğinde olan kuzey-güney yönündeki duvarın üzerinde ve güneyinde iki hoker gömü tesbit edilmiştir. Duvarın üzerinde bulunan gömü tahrip olmuş durumdadır. Diğer gömü ise baş ucundaki iki kabı ve kulaklarındaki tunç halka küpeleri ile sağlam durumdadır (Resim: 6).

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

BARNETT 1963 BARNETT R.D., "The Urartian Cemetery at Iğdır", Anatolian Studies XIII, 153 vd.

ÇİLİNGİROĞLU 1993a ÇİLİNGİROĞLU A., "Van Ayanıs (Ağartı) Kalesi Kazıları, 1990-1991", *XIV Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1993, 431-440.

ÇİLİNGİROĞLU 1993b ÇİLİNGİROĞLU A., "Van Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış", XIV *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1993, 469-492.

IŞIK 1987, IŞIK C., "Habibuşağı Nekropolü", *Belleten* 200, 549 vd.

(4) Bu özellik, Demir Çağ'da Assur (A. Haller, *Die Graber und Grüfte von Assur*, Berlin, 1954, res.42-46) ve İran'daki (O.W. Muscarella, "The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran" *Metropolitan Museum Journal* 9, 1974, 75 (Resim: 21) urnelerde görülmektedir.
(5) Barnett 1963, Fig.8.
(6) Barnett 1963, 194, Fig. 5,7,9.
(7) Öğün 1978, 673, Lev. 160, 26, Res: 12.
(8) Işık 1987, Çiz: 4, Res: 20b.
(9) Çilingiroğlu 1993b, 479.

KUNIHOLM 1992, KUNIHOLM P.I., "A 1503-Year Chronology for the Bronze and Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of the Aegean Dendrochronology Project", VII. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, 121-130.

KUNIHOLM 1993, KUNIHOLM P.I., "Aegean Dendrochronology Project Extensions to the Long Chronologies", VIII. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1993, 453-464.

MERHAV 1991 MERHAV R., "Chariot and Horse Fittings", (ed.) R. Merhav, *Urartu A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, Kudüs, 1991, 53-62.

ÖĞÜN 1978, ÖĞÜN B., "Die Urartaischen Bestattungsbrauche" *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens*, Band II, 1978, 639-678.

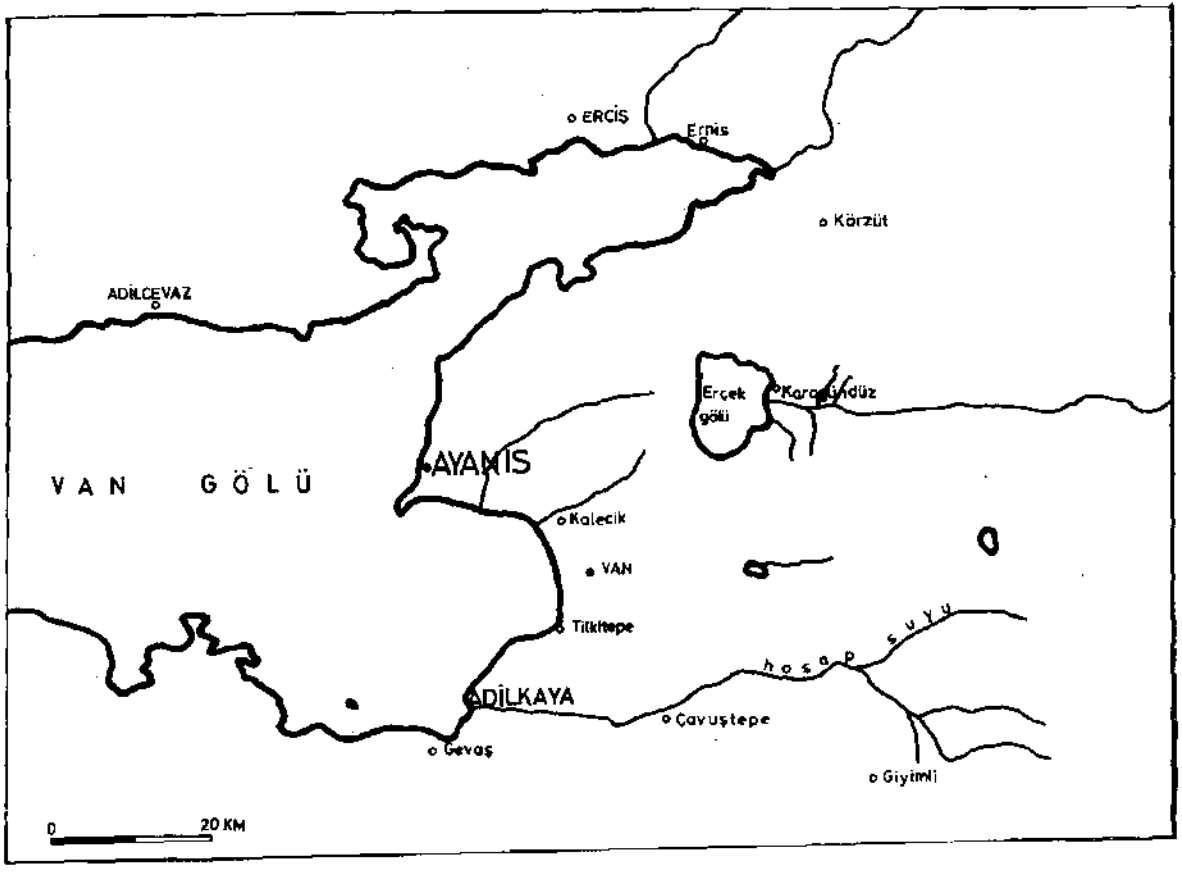
ERCİŞ
Erciş
Körzüt
ADİLCEVAZ
Erçek gölü
Karagündüz
VAN GÖLÜ
AYANIS
Kalecik
VAN
Titkitepe
hoşap suyu
ADİLKAYA
Çavuştepe
Gevaş
Giyimli
0
20 KM

Harita: 1

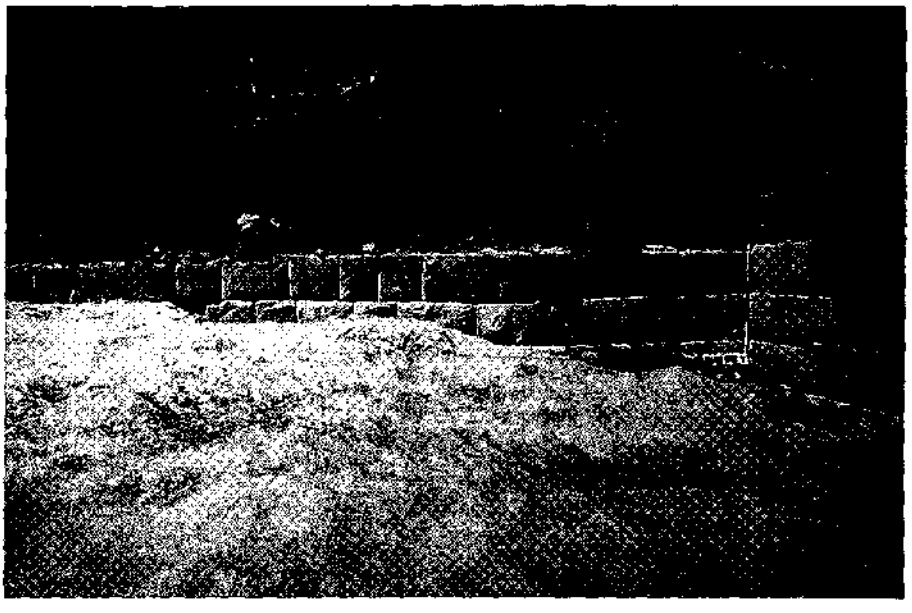

Resim: 1

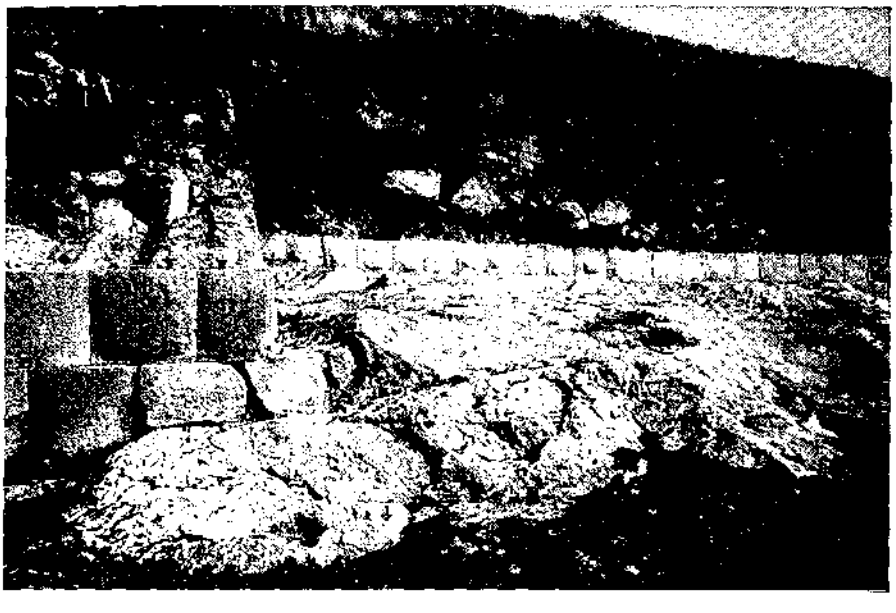

Resim: 2

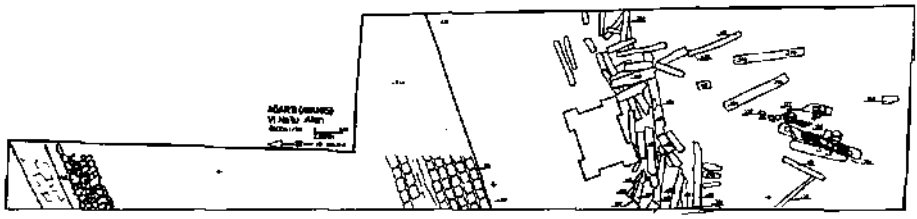

Plân: 1

Resim: 3

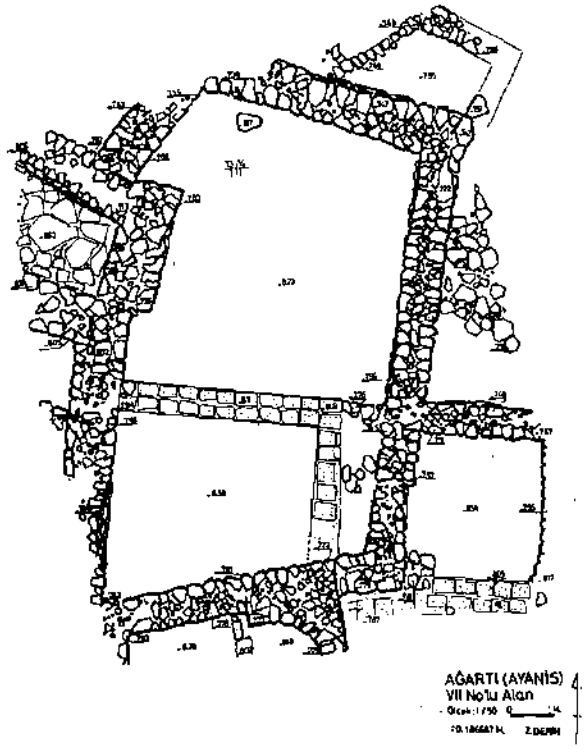

Plân: 2

Resim: 4

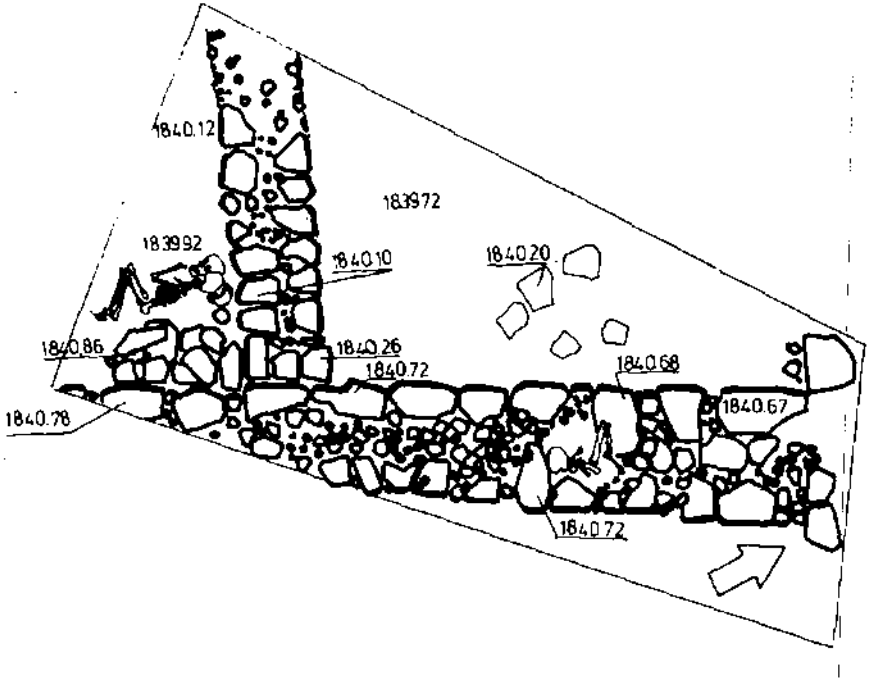

AĜARTI (AYANIS) Mezarlık Alanı
Ölçek: 1/50 0 1M

Plân: 3

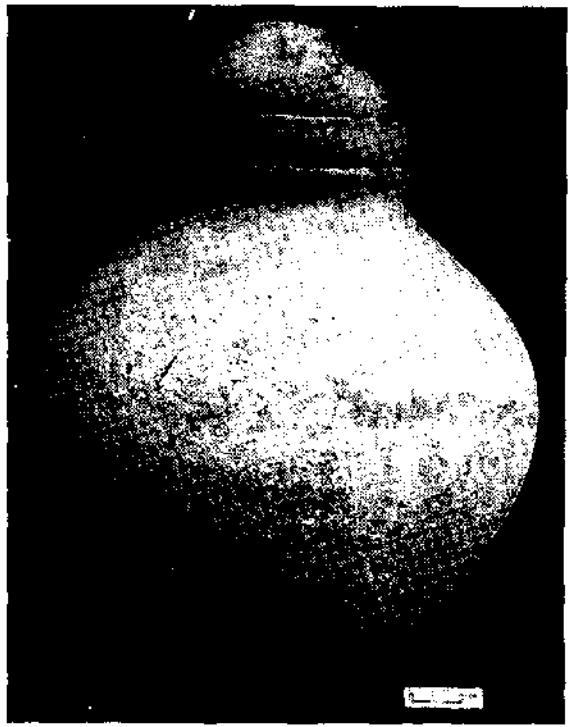

Resim: 5

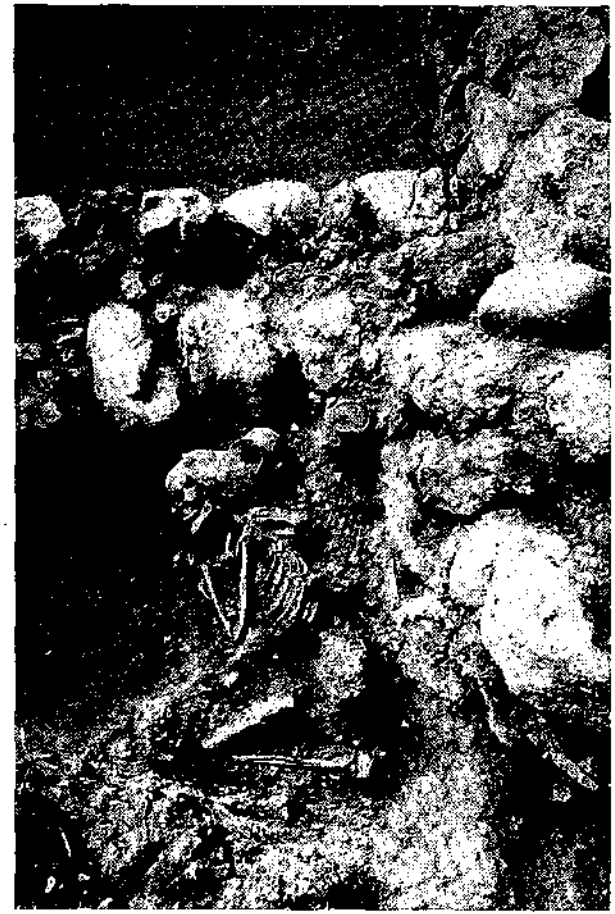

Resim: 6

THE E.B. II-III TRANSITION AT KARATAŞ-SEMAYÜK: VILLAGE, CENTER AND CEMETERY

*Machteld J. MELLINK**

The general problem of the development of culture, social organization and economy in the later phases of the Early Bronze Age is exemplified by the changes noted at Troy in the transition from Troy I to II, also by the virtual absence of Troy II traits in some prominent West Anatolian sites (most of the Yortan type cemeteries, and Thermi), and by the radical innovations that make their appearance as far away as Aphrodisias and Cilicia (Tarsus) at the start of the E.B. III period.

In view of the lively discussion of the Trop I-II phenomena (see M. Korfman in *Troica* III, forthcoming) it will be helpful to study the regional symptoms of innovation and change in the relevant phases of such sites as Karataş in northern Lycia.

The E.B. II-III transition can be tested at Karataş in three different categories: development of the central complex, of the surrounding village and of the cemetery.

The evidence for the shape and contents of the *central complex* is preserved for E.B. I (Karataş levels I and II) but lost due to agricultural levelling for E.B. II and III. There is evidence for outer enclosure and access systems in E.B. II (Karataş levels IV and V) and for the use of a newly cut well or cistern in E.B. III (level VI).

The stratigraphic reference system is labelled principally with the aid of the consistent ceramic development, which has affinities to EB II and III traits in West and coastal Anatolia.

* Prof. Dr. Machteld J. MELLINK, Archaeology Department Bryn Mawr College Bryn Mawr, PA 19010. A.B.D.

Village habitation is attested by remnants of domestic storage pits in E.B. I and II in several areas, and recognizable by rectangular megaroid house-plans in levels IV-VI, preceded by some apsidal houses in level III. The village architecture and household inventories have now been studied and analyzed by Dr. Jayne L. Warner in Elmalı-Karataş volume II (in press). The characteristics of the village with its exclusive use of freestanding megaron-houses begin in E.B. II (levels IV and V) and continue in E.B. III (level VI). Continuity is strong in architecture, with modernization (such as the use of mold-made mudbricks in level VI instead of mud-slabs or wattle-and-daub) but no radical change.

The ceramic hallmarks of level VI are the use of the wheel for typical buff plates of E.B. III type, as well as new shapes of goblets, two-handled tankards and depas-vessels. The first symptoms of ceramic novelty are one-handled tankards which appear in a transitional level V:3, late in E.B. II.

The same symptoms can be observed in the Karataş *cemeteries*. From the beginning, the regular burial custom is that of individual or successive family-burials in pithoi or large jars set aslant in pits and oriented with their rims (and the heads of the individuals) to the east. The tombs contain ceramic, metal and stone tomb gifts, and are closed with the aid of stone rubble, complete vessels (bowls) or large sherds; external gifts are laid in the rubble packing over the tomb. On the surface, circles made of fieldstones mark the location of the graves.

In one instance a large built grave indicates that the rulers of the community or principal residents of the central complex had distinctive, privileged burial customs.

The chronology of the cemeteries has not yet been completely analyzed. It is clear from the forms and technical traits of the burial pithoi that a development can be traced in E.B. I-II. The tomb gifts show the typical E.B. II handmade pottery known from the houses, with a transitional Karataş V:3 stage in which one-handled red polished tankards occur as well as small lentoid bottles and basket-handled spouted jars. No tomb at Karataş has produced typical E.B. III wares such as occur in the houses of level VI: wheelmade two-handled tankards, wheelmade cups, goblets and depa. This *may* indicate that a change in burial customs remains to be discovered, with an interruption in topography of the burial ground. It is evident from museum holdings that numerous E.B. III tankards, depa and other vessels have come from regrettably destroyed cemeteries in the Burdur and Uşak areas, about which we have no specific

information. On the other hand, the typical pithos-burial of E.B. is continued in Karataş M.B., with modernization of the pithos manufacture, and lasts into the Iron Age, although the later cemeteries are not as well organized as those of the E.B. Age.

The study and publication of the complete evidence from the Karataş cemeteries, including the anthropological data analyzed by the late J. Lawrence Angel, will provide a test-case for the examination of the E.B. II characteristics of the conservative population of Karataş. Their E.B. II houses were anticipating the adoption of the free-standing megaron-plan which at Troy finds its most accomplished realization in the center of the E.B. III citadel of Troy II.

Karataş is a link in the chain of evidence for E.B. II-III continuity and innovation which stretches from Troy to Aphrodisias, Burdur and along the coast to Tarsus, with ramifications inland and to the east. Continued study may also contribute clues to the geographic center of the innovations that characterize E.B. III, and to the origin of the new marks of prosperity, technical, economic and political progress, and increased local and interregional connections.

1992 PANAZTEPE KAZISI SONUÇLARI

*Armağan ERKANAL**

1992 yılı Panaztepe kazıları Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Hacettepe Üniversitesi'nin ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi ve manevi desteği ile yaklaşık iki ay sürdürülmüştür.

Kazı ekibi Prof. Dr. H. Erkanal, Arkeolog N. Çınardalı, İ. Kasapoğlu, S. Konak, S. Özenir, T. Türker, B. Uysal D. Yalçıklı; Antropoloji ve arkeoloji öğrencilerinden M. Akyüzlü, B. Boz, U. Dağ, A. Görmüş, S. Önder, M., Şoföroğlu, İ. Tufan ve G. Yirci'den oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi olarak kazıya Naime Toy ve Naci Toy katılmışlardır. Kazının yürütülebilmesinde emeği geçen gerek kazı ekibine gerekse diğer tüm ilgililere en içten şükranlarımızı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca huzurlarınızda Hocam Sayın Prof. Dr. B. Hrouda ve ekibine, Panaztepe kazısına yaptıkları maddi ve manevi destek için de en içten duygularımla teşekkür ederim.

1992 yılı kazılarını başlatmak üzere Panaztepe'ye geldiğimizde, ören yeri bekçisi M. Danış'ın kazı başkanlığına teslim ettiği kırılmış tümlenebilir bir kapla iki ağırşak ve bir kabza parçası incelenmiş; bunların M.Ö. 2. bine ait olduklarının anlaşılması üzerine, bu eserlerin bulunduğu söylenen bölgede yüzey taraması yapılmıştır. Bunun sonucunda, DSİ'nin kanal çalışmaları yaparken dozerlerle yüzeyi sıyırarak toprak sağladığı anlaşılmıştır. Bu bilgilerin ışığında ekibimiz, Panaztepe'nin doğu- kuzeydoğusunda iki küçük sondaj açmıştır. Bu sondajlardan birisinde Bizans(?) dönemine ait bazı kalıntılara rastlanılmış; çalışma alanlarından diğerinde ise, biraz daha derinleşmeye karar verilmiştir. Bu alanda, yüzeye oldukça yakın bir seviyede, M.Ö. 2. bine ait tabakalar saptanmıştır. Burada bulunan bazı Miken seramik parçaları büyük bir önem taşır. Böylece 1990 yılında ilk kez kilitli tabakalar halinde, Panaztepe'nin doğu yamacında ve eteğinde saptanan Miken dönemi yerleşmesinin geniş bir alana yayıldığı bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu yeni bölgede saptanan kalıntıların yüze-

* Prof. Dr. Armağan ERKANAL; Hacettepe Üniversitesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Bölüm Başkanı Beytepe - ANKARA.

ye yakın olması, bu alanın daha kolay ve süratli bir biçimde açılabileceğini kanıtlamıştır. 1992 yılında kazılmaya başlanılan mezarlık bölgesinde soygun tehlikesi olduğu için, yerleşme yeri olduğu belirlenen bu kesimdeki çalışmalar, bu önemli sonuç alındıktan sonra durdurulmuştur. İleriki yıllarda yoğun olarak bu bölgede çalışılarak, M.Ö. 2. bine ait yerleşmenin, büyük bir alanda incelenmesi mümkün olabilecektir.

I. mezarlık kesiminde sürdürülen çalışmalarda ise, 1985-86 ve 1991 yıllarında kazılan bölgenin güney ve batısında K/17; L-M/ 18-19 alanlarında kazılara devam edilmiştir.

1991 yılında L/17-18 alanında açığa çıkartılan AJ kompozit mezarının ilgileri üzerine çekmesi üzerine, 1992 yılında bu mezarın güneyinde çalışmalara başlanılmış ve ilerleyen kazı çalışmaları sonunda da, bu bölgenin gerçekten de en ilginç mezarları içerdiği anlaşılmıştır. 1991 yılında mezarları birbirine bağlayan taş platformların varlığı kesin olarak saptanmıştı. 1992 yılında kazılan kesimde de bu platformun devam ettiği anlaşılmış ve M.Ö. 2. bine tarihlendirilen Panaztepe'nin I. mezarlık alanının yapısı daha yakından incelenebilmiştir. Şimdiye kadar Anadolu'da yürütülen hiç bir kazıda saptanamayan bu özellik mezarların birbirleriyle ilişkilerini ve bunların mezarlık alanındaki dağılış biçimlerini göstermesi açısından da dikkat çekicidir (Resim: 1).

L - M/18-19 plankarelerinde yürütülen çalışmalar sırasında bazı mezarların ya zirai faaliyetler ya da herhangi başka bir nedenle tahrip oldukları, bu taş platformun yer yer bozulduğu gözlemlenmiştir. Bu kesimlerde yaptığımız incelemelerde, mezarlık alanında üst üste bir kaç kez taş platformun yenilendiği ve birden fazla evresinin olduğu saptanmıştır. K/17; L/18 ve M/18-19 alanlarında açığa çıkartılan dört tholos mezarın söz konusu taş platformla ilişkileri daha da yakından incelenerek, 1985 yılında açığa çıkartılan ve yoğun tahribatlar nedeniyle net olarak gözlemleyemediğimiz bazı özelliklerin saptanabilmesi de mümkün olabilmiştir.

1992 yılında iki tholos mezar söz konusu taş platformun bir daire parçası biçiminde kesildiği bölgelerde açığa çıkartılmıştır. İlginç olan bir başka özellik de - her iki önrekte de - bu kesimde taş platformun kesildiği bölgelerin daha iri taşlarla adeta sınırlandırılmış olduğunun dikkat çekmesidir. İlk bakışta her ne kadar tholos mezarların taş platformlarla birbirlerine bağlanmış pithos mezarlardan daha sonra inşaa edilmiş oldukları akla gelirse de, AY tholos mezarının kuzey- kuzeydoğu kesiminde bu mezardan daha yukarı kodda bulunan pithos mezarlarla ilişkili taş platformun, tholos mezarımızla kesiştiğinin net bir biçimde izlenmiş olması, tholos mezarların pithos mezarlardan daha eski olabileceklerini düşün-

dürmektedir. Bu durum, esasen 1985-86 yıllarında B tholos mezarı ile çevresi mimarili olup da pithosu kaybolmuş olan O mezarının belirgin bir biçimde kesişmelerinden de anlaşılmıştı. Böylece, 1992 yılında yürüttüğümüz kazılarla, M.Ö. 2. binde uzun bir süre kullanıldığı anlaşılan mezarlığın yapım evrelerini daha yakından inceleme olanağı doğmuş olmaktadır. Bugüne değin sadece küçük bir bölümünü ortaya çıkarabildiğimiz bu mezarlığın artık Panaztepe'de yoğun bir nüfusa da işaret ettiğinden şüphemiz yoktur.

1992 yılında toplam onaltı mezar açığa çıkartılmıştır. Bunlardan yedi tanesi iri boy pithos mezarlar olup, birisinin dışında hemen hepsinin çevresinde belirgin bir mimari düzenleme dikkati çeker. Ayrıca iki küçük pithos ve bir çanak/ çömlek mezar da açığa çıkartılmıştır. Bunların dışında bir taş sanduka, bir kompozit mezar (tholos ve taş sanduka birleşimi) ve dört tholos tipi mezar bulunmuştur.

L/19 açmasında ilginç bir mimari düzenlemeye rastlanılmıştır. Burada iri boy bir pithos mezarın çevresinde yer almış olduğu anlaşılan iri taşlarla yapılan bir düzenleme saptanmış, fakat pithosun kendisi bulunamamıştır. Benzer bir örneği, 1985-86 yılı kazılarından da tanıdığımız için, biz önemli bir mezar olduğunu düşündüğümüz pithos mezarın (BF), olduğu gibi bir başka yere nakledilerek orada soyulduğu ya da başka bir amaçla kullanılmak üzere, yerinden alındığı kanısını taşımaktayız. Mezarlıkta dikkati çeken bir başka özellik de, aynı mimari düzenlemede birbirine paralel konumda yerleştirilen iki pithos mezarın (AP ve AR) ikiz bir düzenleme göstermeleridir. Yoğun tahribata uğramış bir başka pithos mezarın da (AŞ) bu grupla ilişkisi olabilir. Bu konuda kesin bir şey söylemek bugünkü bilgilerimizle mümkün değildir.

İri boy pithos mezarların tek başına duran bir örneği (BD), şimdiye kadar mezarlarda ele geçirilen en sağlam iskeletleri gün ışığına çıkarmamıza yardımcı olduğu için önemlidir. İlk belirlemelere göre, en az yedi erişkin bireyin gömüldüğü bu mezar, içerdiği ölü hediyeleri ile de 1992 yılı mezarlığında özgün bir yer alır.

Küçük boy pithoslara yapılan gömüler de benzer biçimler gösterir. 1992 yılı çalışmalarında önem taşıyan bir pithos mezar da (AS) küçük boy olmasına rağmen, üst kısmındaki taş döşemin bozulmadan günümüze ulaştığı bir örneği oluşturması ve mezarlığın genel görünümünün rekonstrüksiyonunun yapılabilmesi için değerli bilgiler veren bir örnektir. Böylece pithosların, açılan çukurlara gömülmesinden sonra üzerlerinin de moloz taşlarla tamamen örtüldükleri anlaşılmıştır.

Ele geçirilen örneklerde pithosların çeşitli tiplerinin olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bu konuda ayrıntılı tanıtımlar çoğu kez kırık bir vaziyette ve eksik ele geçirilen pithosların restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra kesinlik kazanabilecektir.

Söz konusu bu mezarlarda bol miktarda çanak-çömlek, bronz silah/ alet, çeşitli malzemelerden yapılmış takı eşyası ele geçirilmiştir.

1992 yılında sürdürdüğümüz araştırmaların ilginç bir başka örneğini de ilk kez kapalı ve soyulmamış olarak inceleme olanağı bulduğumuz bir taş sanduka mezar(AZ) oluşturur. İri yassı levha biçimli taşların dikdörtgen oluşturacak biçimde yerleştirilmesi ile yapılan bu mezar, çocuk mezarı olarak kullanılmıştır. Ölü hediyeleri arasında çanak- çömlek ve çeşitli malzemelerden yapılan takı eşyası sayılabilir.

1991 yılında ele geçirilen taş sanduka mezarla iri boy bir pithosun konbine edildiği mezardan (AJ) sonra, 1992 yılında açığa çıkartılan gene taş sanduka mezar tipi ile tholos mezar tipi özelliklerini bünyesinde birleştiren ilginç bir mezar (BA) ilgileri üzerine çekmiştir. Burada yeni bir mezar biçimi ile mi, yoksa, tholos mezar tipinin bir öncüsü ile mi karşı karşıyayız? Bu soruların yanıtını ne yazık ki, elimizde sadece tek bir örnek olduğu için, kesin olarak veremiyoruz. Ancak bu yeni tipin ortaya çıkması ile bu konudaki bilgilerimizin de yepyeni boyutlara ulaştığını gözardı edemeyiz. Bu mezarda ölü hediyesi olarak çanak çömleğin yanı sıra, değişik malzemelerden yapılmış takı eşyası gün ışığına çıkartılmıştır.

1992 yılı çalışmaları sırasında el değmeden günümüze ulaşan dört tholos mezar bulunmuş olup, bu hiç de küçümsenmeyecek bir neticedir. Bilindiği üzere, Anadolu'da nadir olarak rastlanılan bu mezar tipi, M.Ö. 2. binin ortalarına tarihlendirilen, Batı Anadolu örnekleri içerisinde, türünün en iyi korunmuş olanlarını oluşturur. Bu nedenle de bir taraftan mezar mimarisi diğer taraftan da ölü kültünde oynadıkları roller konusunda bilime önemli katkılarda bulunacak niteliktedirler. Bu mezarların bulunması ile, tümü Panaztepe'de bulunan kapalı ve soyulmadan ele geçirilen tholos tipi mezarların sayısı beşe, Anadolu örneklerinin ise toplam sayısı onikiye ulaşmıştır. Bunların da onbiri Panaztepe'de bulunmaktadır.

1992 yılında bulunan dört tholos da, mimari açıdan birbirinden farklı özellikler sergilenmiştir. Birer aile mezarı oldukları düşünülen bu mezarlara ortalama 5-6 birey farklı farklı zamanlarda gömülmüştür. Bazı mezarlarda önce gömülen ölülerin, mezarın daha sonraki kullanımları sırasında, kenara itilerek yakıldıkları, ele geçirilen yarı yanmış ya da

tamamen yanmış kemik gruplarından anlaşılmıştır. Mezarın son sahipleri ise, yakılmadan mezarın içerisine yarı hocker durumunda yerleştirilmiş olarak bulunmuşlardır. Bu tip mezarlarda ölü hediyesi olarak: çeşitli seramik tipleri, yerli ve ithal malı boyalı ya da boyasız Miken kapları, matara biçimli bir kap, bronz eserler, çeşitli malzemelerden yapılmış süs eşyası, aşık kemikleri ve bir silindir mühürün bırakıldığı gözlemlenmiştir. Söz konusu bu mühürle bir tholos mezarın dış tarafında ele geçirilen bronz bir figürün Anadolu'dan şimdiye dek tanımadığımız ilginç birer örneği oluştururlar.

1985-1992 yıllarında I. ve II. Mezarlık alanlarında M.Ö. 2. bine tarihlendirilen mezarların toplam sayısı 64 e ulaşmıştır. Bunlar 11 tholos, 12 çevresi mimarili pithos, 15 büyük boy pithos, 8 orta boy pithos, 7 çömlek ya da urne, 7 taş sanduka, 2 kutu ve 2 adet de kompozit mezardan oluşurlar. Bu mezarların tüm detayları ile tanıtıldığı ilk ayrıntılı kazı raporunun (Panaztepe I) çalışmaları hızla sürdürülmektedir[1].

(1) Panaztepe kazısı ile ilgili yayınlar için karş.:

A.Kazı Öncesi İle İlgili Yayınlar:

YAŞAR ERSOY, "Finds from Menemen/ Panaztepe in the Manisa Museum", The Annual of the British School of Archaeology (BSA), 83, 1988, s.55-82.

B. Kazı Önraporları ve Değerlendirme Yayınları:

ARMAĞAN ERKANAL and HAYAT ERKANAL, "A New Archaeological Excavation in Western Anatolia; PANAZTEPE", Turkish Review, I/3, 1986, s.67-76;

ARMAĞAN ERKANAL, "Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları", VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (KST) I, 1986, s. 253-261; a.y., "Panaztepe Kazıları 1986 Yılı Sonuçları", IX. KST I, 1987, s.345-350; a.y., "Panaztepe Kazıları 1987 Yılı Sonuçları", X. KST II, 1988, s.59-65; a.y., "1988 Panaztepe Kazısı Sonuçları", XI. KST I, 1989, s.255-260;

ARMAĞAN ERKANAL ve HAYAT ERKANAL, "Batı Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Kazı; Panaztepe", Remzi Oğuz Arık Armağanı, Ankara, 1987, 115-124;

ARMAĞAN ERKANAL, "Panaztepe Kazısı 1988 Yılı Raporu" Höyük, 1988. s.37-42; a.y., "Panaztepe Kazısının Tarihsel Açıdan Değerlendirmesi", X. Türk Tarih Kongresi, 1990, s.139-146; a.y., "1990 Panaztepe Kazısı Sonuçları", XIII. KST I, 1991, s.447-455; a.y., "1991 Panaztepe Kazısı Sonuçları" XIV. KST I, 1993, s.495-502; a.y., "Panaztepe Nekropolü", 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları II, 1993, s.129-140.

C.Kazı Buluntuları ile İlgili Değerlendirme Yazıları:

ERKSİN GÜLEÇ, "Panaztepe İskeletlerinin Palcoantropolojik ve Paleopatolojik İncelemesi", Türk Arkeoloji Dergisi, XXVIII, 1989, s.73-95;

BERTRAND JAEGER und ROLF KRAUS, "Zwei Skarabaeen aus der mykenischen Fundstelle Panaztepe", Mitteilungen der deutschen Orient Gesellschaft (MDOG), 122, 1990, s.153-156;

"Panaztepe Kazılarında Ele Geçirilen M.Ö. 2. bine Tarihlendirilen Seramikler" Doktora Tezi (1993 yılında tamamlanan çalışmanın baskı hazırlıkları sürmektedir).

Hazırlayan: Sevinç GÜNEL

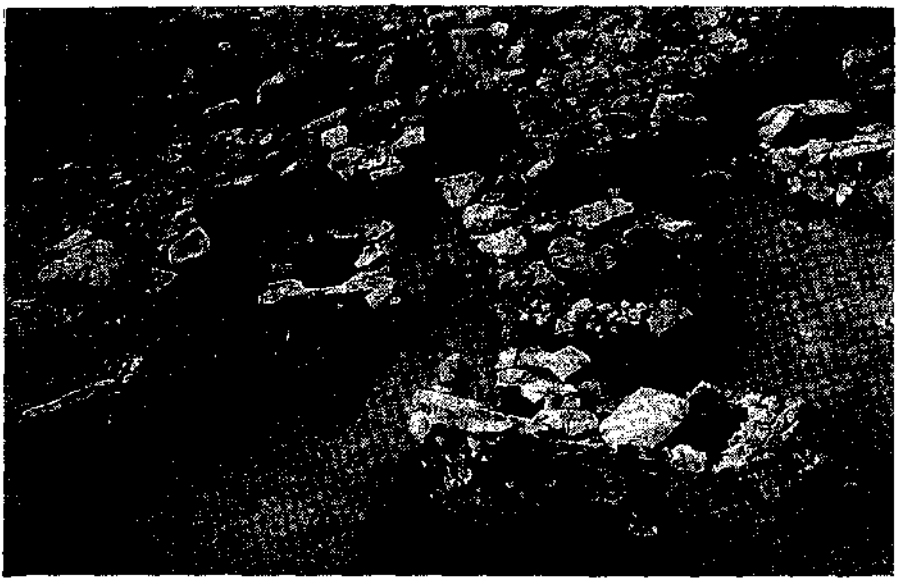

Resim: 1

GORDION, 1992

*G. Kenneth SAMS**

For work conducted in 1992, the Gordion Archaeological Project would like to express warm thanks for the support and assistance received from the General Directorate of Monuments and Museums and from the Directorate and staff of the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. Ms. Nurhan Ülgen performed outstandingly competent service as Representative of the Ministry of Culture. All activities were conducted under the general auspices of the University Museum of the University of Pennslyvania (Robert H. Dyson, Director), with the continuing cooperation of the University of North Carolina at Chapel Hill.

The 1992 season lasted from June 16 until August 12 and included the following activities:

I. Excavation on the City Mound

In a resumption of work carried out in 1989-1990, small-scale excavations were conducted within the ramped passageway of the monumental Early Phrygian Gate Building (Fig. 1). The objective was to gain a better understanding of the earlier phases in the history of the passageway, as had been revealed in 1989 and 1990. Trenches GB-1 and GB-3, excavated and backfilled in 1989 and 1990 respectively, were reopened and extended (Fig. 2).

The extension to GB-3 was a 1.5x1.5 m trench directly to the north of GB-3, roughly in the center of the passageway. A balk 0.50 m wide (later removed) separated GB-3 from GB-3 Ext. The purpose of the extension was to explore more fully an apparent roadway of rough stones discovered along the north side of GB-3 in 1990, beside an eastwest

* G. Kenneth SAMS; Professor of Classical Archaeology, Department of Classics, CB#3145, 212 Murphey Hall, The University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, NC 27599-3145, U.S.A.

drain that runs the full length of the passageway. The stone roadway had been interpreted in 1990 as the original passageway within the Early Phrygian Gate Building, later to be replaced at a higher level by the cobbled rampway that had been uncovered in the excavations of R.S. Young (see *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, pp. 471-472 and p. 477, figs 2-3). The lower stone "roadway" was found *not* to extend north of the balk (Fig. 3); its interpretation thus becomes problematic and will have to await further investigation. A now more plausible candidate for an earlier roadway within the Gate Building is a thick yellow surface, sloping down to the east with a gradient of roughly 1 m over 5 m. The floor is about 0.35 m higher than the concentration of stones previously interpreted as a roadway.

The continuation of the yellow floor was discovered in a 1.5 (east-west)x2.00 m (north-south) extension to the north of trench GB-1 ("GB-1 Ext."), which lies about 4.5 m to the west of GB-3 (Figs. 2, 4). In GB-1 Ext., it was ascertained that the yellow floor was cut into for the drain (it had not been possible to establish this relationship in GB-3). In curious, and unexplainable manner, the drain in GB-1 had two cover slabs missing. The original interpretation had been that the drain was installed in connection with the laying of the higher cobbled passageway. It now appears that the drain existed long enough at the level of the yellow floor for the cover slabs to have been removed before the passageway was filled in to the level of the cobbled passageway.

In GB-3 Ext., excavation below the level of the original passageway of the Gate Building was prompted by the discovery of a cavity running approximately north-south across the trench, in the underlying clay fill. The cavity proved to be from one or more timbers (rotted out) that had been used in the filling of a roughly made wall of large boulders. Only a single course high, the wall runs close to north-south and has an uneven face to the east (Figs. 3,5). The limited area of excavation hinders interpretation, but it is possible that the new wall served as a retaining device in connection with the massive amounts of earth fill that were necessary for the construction of the Gate Building.

Within the Early Phrygian citadel, a 1x2 m trench ("Op.6Ext.") was dug along the southeastern face of the large enclosure wall that divides the Palace Area into two courts. Op. 6 Ext. was directly to the northwest of Operation 6 (in Fig. 1, just above the designation "M 10"). The purpose of the trench was to reveal the relationship between the enclosure wall and the Early Phrygian water channel that had been uncovered in

Operations 6,5 and 11 in 1988 (see *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, pp. 79 and 94-95 (figs. 11-12)), and earlier, in 1963, by R.S. Young (see *American Journal of Archaeology* 68 [1964] pp.290-291 and pls. 87 (fig. 23) and 90 (fig. 29)). Excavation determined that the drain abuts, and was thus later than, the enclosure wall; the last cover slab of the drain in fact rested partially against the face of the wall (Fig. 6). It was not possible to determine whether the enclosure wall long preceded the installation of the drain or, instead belonged to an earlier phase of the same general project, which also included the construction of Megaron 9, the laying of a stone-slab paving in the outer court of the Palace Area, and presumably major construction on the final Early Phrygian fortification system to the southeast.

2. Conservation and Conservational Study on the City Mound

Mr. William C.S. Remsen, AIA, an architect specializing in historical preservation, has assumed the responsibility of overseeing architectural conservation at Gordion. During 1992, he conducted a general survey of the site to determine a program and schedule of conservation, which is planned to begin in 1993.

Mr. Remsen devoted considerable time to a pre-conservation study of the monumental Early Phrygian Gate Building. Using a laser theodolite with electronic distance meter, he was able to measure precise distances from a fixed survey point within the citadel to a number of points installed on the Gate Building. By taking the same measurements in subsequent years, it will be possible to determine whether the monument has undergone movement or shifting. Mr. Remsen also carried out a close inspection of the walls of the Gate Building, including the depth and the extent of cavities in the rubble filling behind the wall faces. The information collected will be of great importance in planning a program of conservation for this major monument.

A consolidation project conducted in 1992 involved a section of the Middle Phrygian fortification wall along the northwest side of the citadel. The interior face of the wall was in danger of being undermined by the erosion of its exposed foundations (Fig. 7). As had been done with success in 1990 in similar situations, an earthen buttressing ramp was installed against the foundations (Fig. 8). Stones considerably different in appearance from those of surrounding ancient walls were used to create a low retaining wall for the ramp.

3. Research on Previously Excavated Materials

Professor Mary M. Voigt, College of William and Mary, supervised a season of study and research on the results of the excavations she conducted in 1988-1989, including the refinement and checking of the stratigraphical sequence she has formulated. The program of study was supported through the generosity of the National Endowment for the Humanities (an independent government agency) and private donors. Dr. Robert Henrickson of the Conservation Analytical Laboratories, Smithsonian Institution, continued his analysis of the pottery from the 1988-1989 excavations. Professor Keith De Vries, University of Pennsylvania, resumed his study of the pre-Hellenistic Greek pottery imported to Gordion, with an emphasis on the material recovered in 1988-1989. By integrating his work with that of Professor Voigt and Dr. Henrickson, it was possible to coordinate the datable Greek pottery with the stratigraphic sequence. Professor De Vries, research was supported by a generous grant from the American Philosophical Society, Philadelphia. Dr. Naomi Miller, the University Museum, continued her analysis of the botanical remains from the recent excavations; she was also able to extend her collection of comparative modern plants in the region. The researchers were ably assisted by Dr. Clare Hill, archaeologist from Notre Dame High School, Norwich, United Kingdom; Ms. Denise Hoffman, draftsman from the University Museum; and Ms. Janet Turchi, volunteer research assistant from the Chapel Hill School System, North Carolina.

In other areas of research, Dr. Oscar White Muscarella, Metropolitan Museum of Art, began a study of the bronze and iron finds discovered at Gordion since 1950. Professor Lynn Roller, University of California at Davis, undertook a study of the figures and symbols ("doodles") inscribed on the wall blocks of the Early Phrygian Megaron 2. She also analyzed the graffiti on pottery and other materials from the 1988-1989 excavations. Mr. Matthew Glendinning, University of North Carolina, conducted a preliminary study of architectural terracottas from the Middle Phrygian period.

4. Architectural and Conservational Study of the Midas Tomb

Dr. Richard Liebhart, University of North Carolina, continued from 1990 his architectural recording and study of the great wooden tomb under the Midas Mound. With the aid of a grid system, he was able to get a complete set of measurements for producing two plans and two sections of the complex, including the outer stone wall and the modern concrete shell that was masterfully installed by Turkish engineers in the early

1960s. In the course of his work, Dr. Liebhart made a number of interesting discoveries relating to the structure of the tomb. The lower member of the ridgebeam of the roof is a single timber nearly 12 m long. As he had begun to detect in 1990, a number of timbers in the tomb appear to have been reused from one or more buildings. A particularly curious feature of the monument is the apparent use of gutters along the north and south sides of the double-pitched roof. The detail may be a reflection of actual building practices for the living. In the present context, as Dr. Liebhart suggests, the gutters were perhaps intended to provide maximum protection against any potential threat to the tomb chamber. Dr. Liebhart's work in 1992 was supported by a generous grant from the American Philosophical Society, Philadelphia.

Professor Robert Blanchette, University of Minnesota, continued his analysis of the fungal growth in the tomb. He reports that the visible fungi are inactive, perhaps having become established in 1956-1957, when the tomb was discovered and opened, or in the early 1960s, when the relative humidity and moisture content would have been especially high because of the construction of the concrete shell. The remaining fungi, which may have been present since antiquity, are not able to thrive and spread because of insufficient moisture content in the wood. The conditions in the tomb continue to be closely monitored around the year by hygrothermograph machines and, since 1990, by an electronic environmental monitor, the data from which can be entered into a computer.

5. Regional Archaeological and Geomorphological Survey

Dr. Keith Dickey of Bryn Mawr College, assisted by Mr. Andrew Goldman, University of North Carolina, and other staff members, resumed the area survey that Professor William Sumner had begun in 1988. The goal of the project is to gain an increased understanding of the ancient settlement patterns within a 20-30 km. radius of Gordion. Particular attention was given to the "Lower Town", lying directly across the Sakarya river, to the west and southwest of the City Mound. Intensive surface collection was conducted in units corresponding to individual fields on the *kadastro* survey. Material was not collected from fields under cultivation. Pottery and other finds occurred in varying degrees of concentration, perhaps in reflection of population density. The earliest datable material occurring in any quantity is Middle Phrygian pottery of the seventh to fifth centuries B.C. Early Phrygian pottery could not be definitely identified. The presence of architectural terracottas and a few large building blocks may be indications of substantial buildings in the quarter. The latest ancient material retrieved from the area dates to the Roman period.

It is hoped that excavation in the Lower Town can clarify the nature and history of this extensive settlement area.

Other sites investigated in the 1992 survey included a small settlement of the Early Bronze Age *ca.* 5 km to the east of Gordion, just to the north of the modern road leading from Yassıhöyük to the Polatlı-Ayaş highway. The survey was conducted as a salvage operation, since the low mound stood in danger of being eradicated by agricultural activities. Pottery was also collected from the medium-sized settlement mound near the village of Şabanözü, *ca.* 5km to the northeast of Gordion. The datable pottery from this site is largely from the Bronze Age and Hellenistic into Roman times, although a limited amount of Phrygian pottery was also recovered.

Mr. Tony Wilkinson of the Oriental Institute, University of Chicago, conducted a preliminary geomorphological survey in the region of Gordion. His immediate goal was to familiarize himself with the environs of the site and to attempt to distinguish possible manmade elements in the landscape (e.g., ancient roads), as opposed to natural configurations. His work was a first step toward a full geomorphological investigation of the region.

6. Geological Analysis and Survey

Professor Norman Herz, Department of Geology, University of Georgia, and one of his graduate students, Mr. William McClain, began a long-needed geological reconnaisance project. Mr. McClain collected samples and made preliminary identifications of the different types of stone used for building at Gordion during Phrygian times. His collection of samples proceeded methodically in reference to individual phases of architectural activity. A second part of the project was a geological survey to locate the sources of the stones. Although final identification and confirmation of stone sources await the completion of laboratory analysis, it is already evident that the building stones used in ancient Gordion represent a great diversity of types, including limestones, sandstones, and basalts. Mr. McClain suspects that a considerable amount of the various stones used at Gordion came from Çile Dağ, which lies around 20 km, to the northeast of the site. By the end of the season, only a very few types of building stone had not been given a tentative source. No ancient quarries were discovered in the course of the survey. In many cases it seems likely that stone for building would have been collected from outcroppings, a process that would not necessarily have left obvious traces of quarrying. While the geological project is of considerable importance for

scholarship, identification of the stones, and thus their physical properties, will also prove to be of great value for architectural conservation at Gordion.

In connection with the geological survey, the Gordion Project is grateful for the warm assistance of the Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, especially Messrs. Cengiz Karaköse and Ergun Kaptan. The geological project was supported by a generous grant made to Professor Herz by the Samuel H. Kress Foundation, New York.

7. Object Conservation at Gordion

Ms. Jessica S. Johnson of the Texas Memorial Museum, University of Texas at Austin, succeeded Mr. Stephen Koob as Senior Conservator. She was most ably assisted by Ms. Ellen Salzman, a student in conservation at New York University, and by Mr. Hüsnü Kayışbudak, a conservation student at the Başkent Meslek Yüksekokulu, Ankara University. The work of the conservation team was concentrated in the depot of the Gordion Museum, where the major projects focused on cleaning, remending of pottery, rehousing, and treatment of actively deteriorating objects. Ms. Johnson and her team also consulted with Drs. Liebhart and Simpson, in connection with conservation and monitoring issues in the Midas tomb. Under Ms. Salzman's supervision, a section of the interior floor of the tomb was cleaned.

The work of the 1992 conservation program was supported by a generous grant from the Samuel H. Kress Foundation. Ms. Johnson's participation was made possible by the Texas Memorial Museum.

8. Furniture Conservation and Study, Ankara

At the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara, the conservation team headed by Dr. Elizabeth Simpson treated several major pieces of furniture from Tumuli MM, P, and W. These included Tables 1-4 from Tumulus MM, the mosaic table and other items from Tumulus P, and the bronze-studded serving stand from Tumulus W.

The conservation staff included Prof. Krysia Spirydowicz, Senior Conservator, from Queen's University in Kingston, Ontario; Ms. Valerie Dorge, Furniture Conservator, from the Canadian Conservation Institute in Ottawa; Ms. Won Ng, Conservator; and Ms. Anne MacKay, Graduate Student Conservator, from Queen's University.

Financial support for the work conducted in 1992 was provided by the Samuel H. Kress Foundation; the Getty Grant Program; the National Endowment for the Humanities (an independent government agency); the Joseph Rosen Foundation; and Mr. and Mrs. Thomas F. Troxell, Jr. The Monsanto Company contributed a supply of the consolidant Butvar B-98.

Dr. Simpson and her staff continued to enjoy the full cooperation and generous accommodations of the Directorate and staff of the Museum of Anatolian Civilizations.

A handsome report on the work conducted from 1981-1990 appeared in summer, 1992: Elizabeth Simpson, Krysia Spirydowicz and Valerie Dorge, *Gordion: Ahşap Eserler/ Wooden Furniture*. The report was published through the generosity of the Museum of Anatolian Civilizations in cooperation with the Gordion Furniture Project.

The 1992 Gordion season was in all respects successful in moving forward combined programs of exploration, research toward publication, and conservation. The success can be credited to an excellent staff, to generous donors, and to the warm support received from Turkish friends and colleagues.

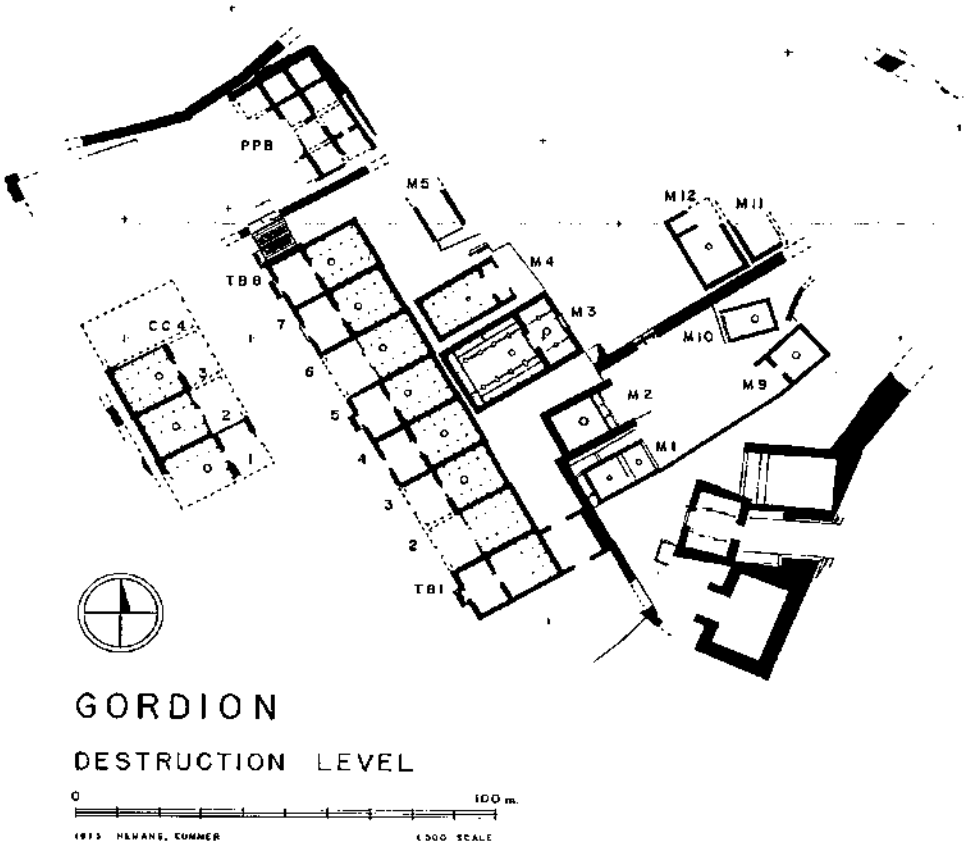

Figure 1- Plan of Early Phrygian citadel (Gate Building at lower right)

Figure 2- Trenches GB-3 (at left) and GB-1 (at right), with extensions; from north and above

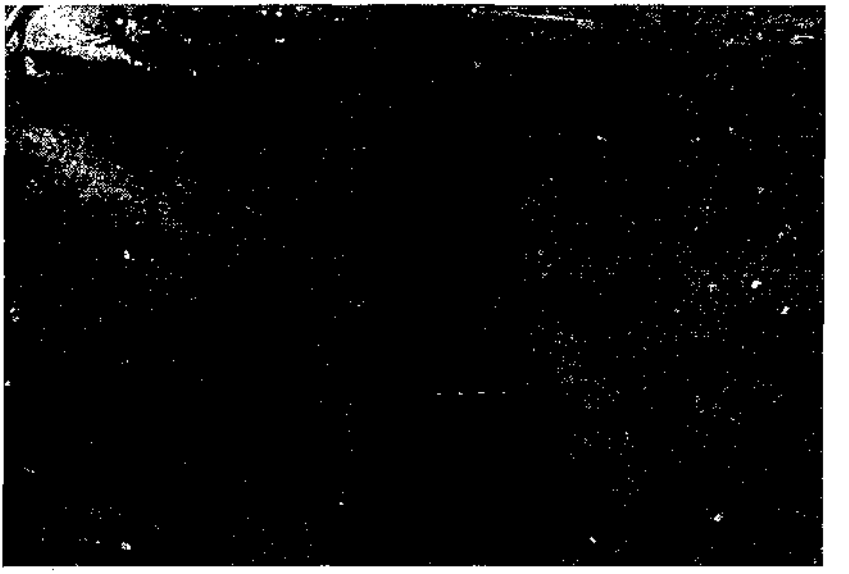

Figure 3- Trench GB-3/GB-3 Ext., with stone "roadway" (area of narrow meter stick); beyond, foundations of south wall of Gate Bulding passageway (excavated 1990); at bottom (north), earlier nort-south wall; from north and above

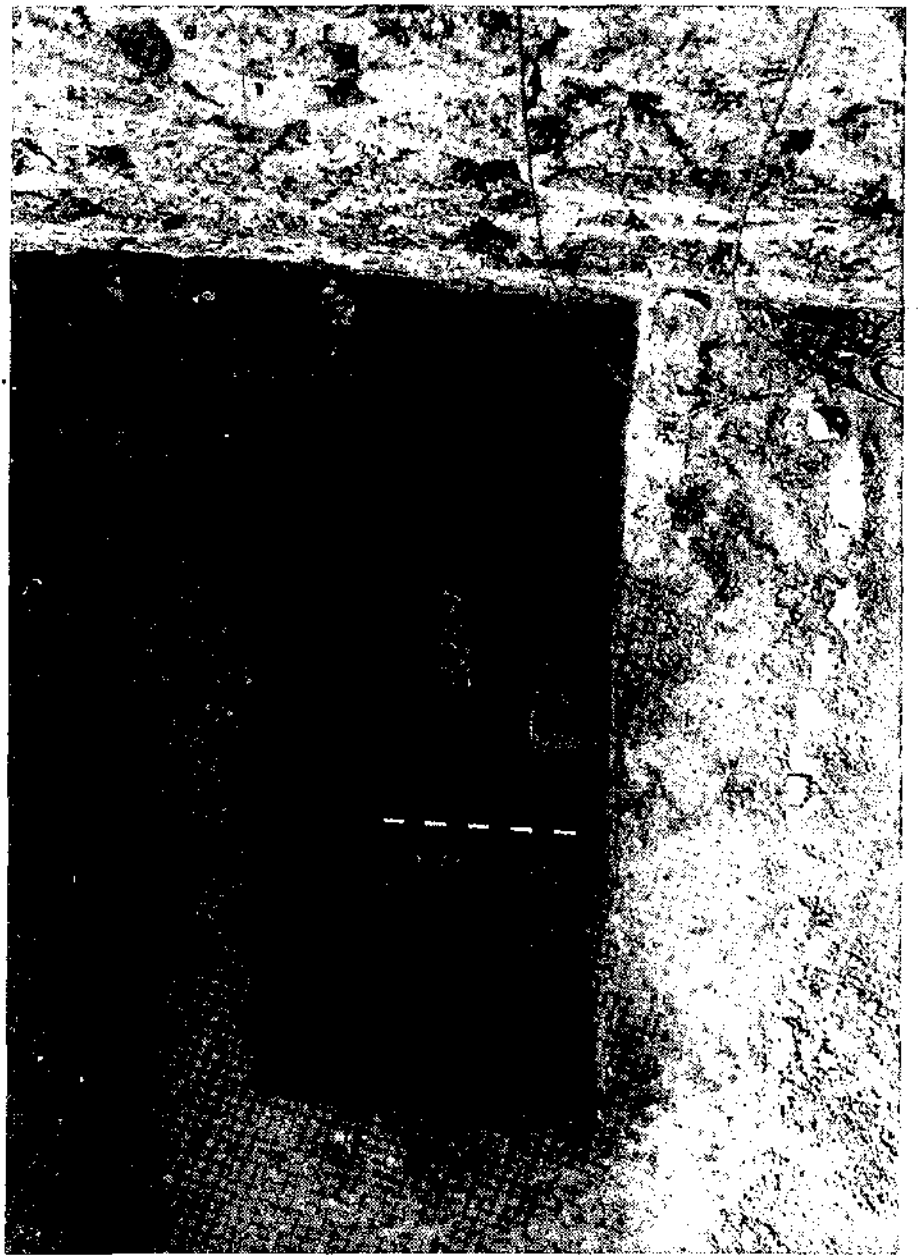

Figure 4- Trench GB-1/GB-1 Ext., with yellow earth floor (at bottom=north) and drain (with slabs missing) to immediate south; beside the wall of the Gate Building, an earlier wall discovered in 1989; from above (photo courtesy W. Remsen)

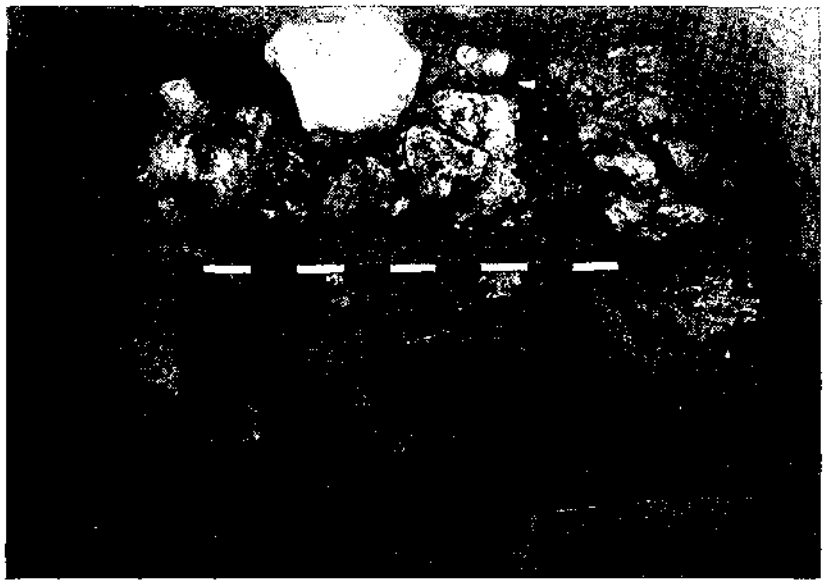

Figure 5- Trench GB-3 Ext., early north-south wall; to either side, in scarps, cavity from timber; from east and above

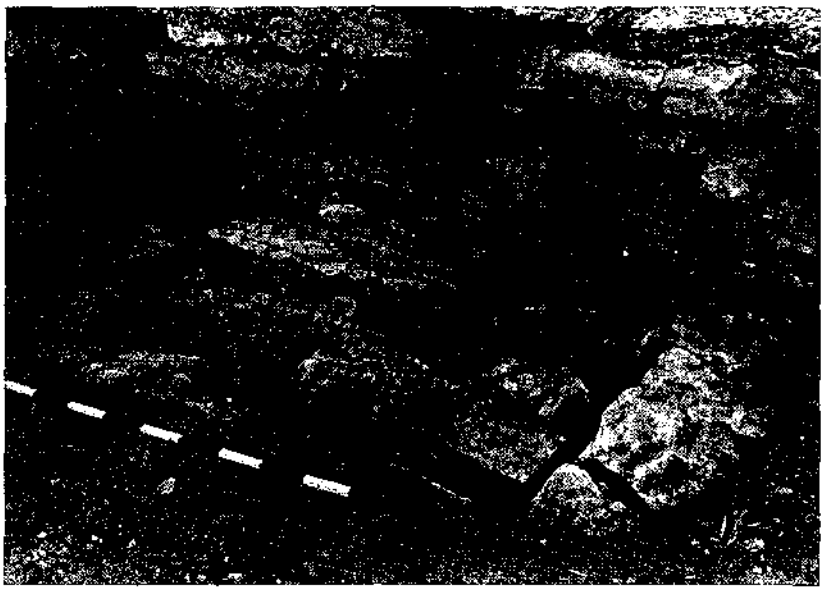

Figure 6- Op. 6 Ext., drain abutting against face of Early Phrygian enclosure wall; from east.

Figure 7- Middle Phrygian fortification wall along nortwest side of citadel; interior face and foundations, before installation of ramped buttress, from southwest

Figure 8- Same as Fig. 7, after installation of ramped buttress

ŞARHÖYÜK - DORYLAION KAZILARI (1989-1992)

*A. Muhibbe DARGA**

Dorylaion[1] antik kenti, bugünkü adıyla Şarhöyük ören yerinde bulunmaktadır. Adı geçen höyük, modern Eskişehir'in 3 km kuzeydoğusunda, Porsuk çayının güneyinde; zamanında ormanlık kenar bölgeler arasındaki intikal alanında yeralan geniş bir ovanın güney kenarında kurulmuştur. Burası antik yazılı kaynaklara göre bir Frigya şehri olarak anımsanmakta ve Dorylaion şehrinin kurucusu olarak bir Yunanlı, Eretrialı Doryleos gösterilmektedir. Şarhöyük-Dorylaion İç Anadolu'nun Marmara Denizi'ne, Ege kıyılarına ve Akdeniz Bölgesi'ne açılan, birinci derecede önemli yolların kavşak noktasıdır. Eski kaynaklarda kaplıcaları ile ünlü, ticaretle varlığa kavuşmuş bir şehir olarak anımsanmaktadır. Dorylaion, Eski ve Orta çağlarda adını duyurmuştur. Anadolu Yunan kültür topluluğuna giren bu şehrin adına sikke bastırdığı bilinmektedir. Sikkelerinin üzerinde Zeus ve bir Anadolu-Frig tanrıçası olan *Kübele* yeralmaktadır.

Geçen yüzyılda birçok gezgin ve bilim adamı, bu bölgeye yaptıkları gezilerin ve araştırmaların sonucu, Şarhöyük'ün antik Dorylaion[2] şehri olduğunu saptamışlardır. Antik kaynakların verdiği bilgi ve Şarhöyük'ten çıkarılan yazıtlar da bu saptamanın doğruluğunu kanıtlamaktadır. Özellikle Bizans Çağı'nda önem kazanan bu şehirde İmparator Jüstinianos'un yazlık sarayının varlığından sözedilmektedir. Arap kaynaklarında da şehre iki kez Arap istilâsının geldiği ve şehrin adının da *Drusilya* olduğu kaydedilmiştir. Dorylaion-Şarhöyük, Bizans'ın Selçuklular'a karşı korunmasında da büyük rol oynamış ve çevresindeki geniş ova, zaman zaman

* Prof. Dr. A. Muhibbe DARGA, Taş Mektep Sok. No: 69. Kat: 2/4 Erenköy-İSTANBUL.

(1) Bk. Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft (Stuttgart). süt. 1577-1578; Encyclopedie de l'Islam, nouvelle édition (Leyde), s.733-734 "Eskişehir" maddesi; ayrıca bk. Cramer, A Geographical and Historical Description of Asia Minor, Oxford 1832 (tıpkı basım Amsterdam 1971), C.II, s.19-20; Radet, En Phrygie, Paris 1895, s.73, lev.IV.

(2) Bittel, Kleinasiatische Studien, Amsterdam 1942 (tıpkı basım Amsterdam 1967), s.98, n.111, 159, n.144, 203-204, n.9.

Bizans ve Selçuklu ordusunun toplanma yeri olmuştur. Antik kaynaklara göre tarihe "Dorylaion muharebesi" adıyla geçen büyük savaş, 1097 yılında, iki haçlı ordusuyla Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan I arasında, Şarhöyük'ün bulunduğu ovada yapılmıştır. 1175 yılında da, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Selçuklu ordularını geri püskürterek, Sultan Kılıç Aslan II'yi geçici olarak ovadan uzaklaştırmış ve savaşta tahrip olan Dorylaion şehrinin kalesini yeniden yaptırmıştır. Çağının Bizans kroniklerine göre, kalenin onarımında İmparator Komnenos bizzat çalışmıştır[2a]. Bir yıl sonra, Kılıç Aslan II tarafından yenilgiye uğradıktan sonra, surlar yıkılmış ve Dorylaion şehri, Selçuklular'ın egemenliğine girmiştir (Resim: 1-4).

Uzun bir zaman yıkık ve terkedilmiş olan Dorylaion-Şarhöyük yakınında, başka bir yerde, harabenin güneyinde ufak, yeni bir yerleşme kurulmuştur. Büyük olasılıkla Ramsay'in de dile getirdiği gibi, Dorylaion harabelerine "Eskişehir" adı verilmiş ve bu ad da, o zamandan günümüze uzanmıştır. Eskişehir adı, Osmanlı tarihinin kuruluş evrelerinde sık geçmektedir. Sultan-Önü adı verilen bu bölge, 13. yüzyıl ortalarında Selçuklu sultanı tarafından Ertuğrul Bey'e verilmiştir. Osmanlı egemenliği altında Eskişehir bölgesi önemini yitirmiş ve sancak merkezi olmuştur. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin şehrin tasvirlerinden Şarhöyük'ün "küçük bir şehir" niteliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, son yıllarda yapılan tarih araştırmaları sonucu, Şer(h)höyük'te/Şarhöyük'te, Osmanlı sarayının "Taycı Çiftlikleri", bölgedeki, "Taycı Tahrir Defterlerinden" saptanmıştır[3].

1989-1991 yıllarında Eskişehir Arkeoloji Müzesi başkanlığında (o zamanki Müze Müdürü Nurullah Aydın, halen A.Ü. Rektörü biriminde öğretim görevlisi) ve bizim bilimsel denetimimizde gerçekleştirilen Şarhöyük-Dorylaion kazıları, Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Y. Büyükerşen tarafından sağlanan ödenekle yapılmıştır. Kazımızın bilimsel kurulu A.Ü.'de görevli Doç. Dr. E. Parman (Bizantinist), N. Aydın (protohistorya uzmanı), T. Tüfekçi-Sivas (klâsik arkeolog) J. Velibeyoğlu Kılıç (Hititoloji lisansiyesi), M.A. Tibet (uzman arkeolog)'dan oluşmaktadır. 1989 yılındaki ilk kazı çalışmalarına Eskişehir Müzesi uzman arkeologlarından N. Çelen ve G. Yumrukçağlar, 1992 sezonunda Yard. Doç. N. Bilgin katılmışlardır. Kazımızın mimarî çizimleri, A.Ü. Mimarlık Bölümü son sınıf öğrencisi Bircan Coşkun tarafından yapılmıştır. Adı geçen üniversitenin Tarih Bölümü öğrencileri ve Güzel Sanatlar Fakülte-

(2a) Krş. Kinnamos, VII/2, s.295 (Bonn baskısı); Niketas Khoniates, VI/I, s.227-228 (Bonn baskısı),

(3) H. Doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı, (XV ve XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul 1990, s.XVII, n.1.

si Seramik Bölümü öğrencilerinden bir grup, Şarhöyük kazısı çalışmalarına katılmışlardır. Seramik Bölümü öğrencisi Mürşit Özcan, çanak çömlek restorasyonunu büyük bir beceriyle gerçekleştirmiştir. Pişmiş toprak kapların restorasyonunu, eski öğrencim Arkeolog Eyüp Aydoğdu, kazımıza gelerek, adı geçen öğrencimize öğretmiştir. Kazımızın sağlıklı yürütülmesi için gereken bütün olanakları sağlayan A.Ü. Rektörü Prof. Dr. Y. Büyükerşen, Rektör Yd. S. Büker ve üniversitemizin bütün birimlerine ve Eskişehir Müzesi Müdürü M. Pehlivaner'e içtenlikle teşekkür ederim. Yukarıda adı geçen genç meslek arkadaşlarıma ve öğrencilerimize, kazı çalışmalarındaki katkıları için ayrıca teşekkür ederim.

Şarhöyük-Dorylaion kazılarının amaçlarını, özetle üç ana madde altında sunalım:

1. Şarhöyük'te kültürel sürekliliği saptamak,

2. Şarhöyük'ün yollar kavşağındaki konumu dikkate alınarak, Orta Anadolu ve Batı Anadolu ile olan ilişkileri ortaya çıkarmak.

3. Şarhöyük'te toprak üstü kalıntıları olarak, özellikle keramik ve taş aletler göz önünde tutularak 2. binyılı ve 3. binyılı kültürlerini ortaya çıkarmak. Eğer varsa, daha eski çağları saptayabilmek ve eski Anadolu'nun çeşitli bölgeleriyle bağlantıları kanıtlamak.

Şarhöyük'ün topografik özelliğini kısaca şöyle açıklayabiliriz: Höyük, Eskişehir'in kuzeyinde, merkez belediye sınırları içinde Muttalip beldesinin yeraldığı ova üzerinde oluşmuştur. Höyüğün kuzeyinde taş türleriyle ünlü Bozdağ bulunuyor. Yüzeyde ve yapı kalıntılarında gözlenen başlıca taş türü, yerel ve çevreden elde edilmiş, koyu yeşil renkte, pırıltılı mikalı şisttir. Orta Bizans Çağı sur bedenlerinde gözlenen sarı taşlar metamorfik kaya, iri kumlar, neojen kireçtaşı (gözenekli, kompakt dokusu oluşmamış ve de kristalizasyon oluşmamış), fosilli kireçtaşı (metamorfizm oluşmadan evvelki kaya) ve amfibolit şist (koyu yeşil, mat), bölgedeki Bozdağ'dan getirilmiştir. Surun beyaz sıvası da yerel malzemeden olup, küçük çakıllar ve mermer parçalarıyla pekiştirilmiştir.

Porsuk çayı, höyüğe, kuzey yönde yaklaşık 2 km uzaklıkta doğu-batı yönünde akmaktadır. Geçen yıl geologlarımızın saptadığı gibi, eski yerleşme, toprak bir yükselti üzerinde kurulmuştur. Ovanın rakımı 798 m, Şarhöyük'ün bugünkü yüksekliği 814 m 79'dir. Kuzey-güney ve doğu-batı doğrultuları 450 m ve çevresi 1800 m dir. Şarhöyük'te, Eskişehir'in Kurtuluş Savaşı'ndaki savunması gereği, höyüğün üstüne kazılmış olan top tabyaları, yüzeyinde, son derece engebeli bir alan oluşturmuştur. Yüzey araştırmalarına paralel, dört sezonluk kazı sondajları sonucu elde ettiğimiz arkeolojik bulguların ışığı altında şu kültürleri saptadık:

1. Osmanlı; 16. yüzyıl keramik parçaları: mavi-beyaz İznik kökenli *'Milet işi'* tanımlanan fragmanlar. Mimarlık kalıntılarına açmalarımızda ve yüzeyde henüz rastlanmadı.

2. Bizans; toprak yıkıntıları ve yığınları altında bulunan Dorylaion surları iki kesimdeki açmalarımızda (Resim: 1, 4, Plân: S/24, M-N 22) saptandı. Höyüğün tepe yüzeyinde, güneyde (S/24) ortaya çıkarılan sur bedeni 2m.40 kalınlığında olup iri kireçtaşı ve mika-şist moloz parçalarıyla örülmüş, büyük çakıl taşları, şist parçacıkları ve iri kuarslı kumla harmanlanmış, beyaz bir harçla pekiştirilmiştir. Yarım daire formunda bir gözetleme kulesini içine alan bir kurtin kesimi de 1992 yılı çalışmalarında, höyüğün güneybatısında gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 1, 4e, Plân: M-N/22). Buradaki duvar kalıntıları, sur bedenine bitişik, dışarı taşkın, 4m genişliğinde semi-sirküler bir plân vermektedir. Kulenin içindeki askerlerin veya okçuların yer almış olduğu dikdörtgen mekânın az bir kısmı da kendini korumuştur. Sur bedeninin üzerinde (iç ve dış) taş kaplama bulunmamaktadır. Adı geçen açmada 2m.10 derinliğinde Bizans surunun en alt taş dizisinin, gri renkli Orta Frig dönemi keramik parçalarını içeren, kül karışık, koyu renk bir yangın tabakasına oturduğu ortaya çıkarılmıştır (805.m 00). Bu yanık tabaka içinde tek tük torna yapımı, kırmızı, iyi açkılı, profil veren Hitit kaplarına ait parçalar; İTÇ silex dilgi parçaları ve bölgenin karakteristik İTÇ çanak çömlek parçaları da görülmüştür (özellikle Demircihöyük İTÇ keramiğinin çizik bezek ve linear, hat bezekli örneklerinin benzerleri). Adı geçen her iki açmanın üstündeki çok karıştırılmış yıkıntı toprağı içinde fakir, olası Bizans gömülerine dağınık bir şekilde rastlanmıştır (Resim: 3b).

Dorylaion Bizans dönemi surlarının varlığını ancak antik kaynaklardan biliyorduk; yukarıda anımsadığımız açmalardaki kazılarımızın sonucu bu surların maddesel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Surların kesin tarihlemesini vermek için yeni veriler ve yazılı buluntular beklemekteyiz. Ancak, bu gün için Amorion (Elmirdağ) Bizans surlarıyla paralelliklerinin ne denli çarpıcı olduğunu dile getirmek istiyoruz[4].

3. Roma Çağı, höyüğün üzerinde ve açılan bütün açmalarda dağınık buluntu olarak, *doğu terra sigillata* ve kırmızı, koyu gri renkte kabartmalı *Megara kâseleri* parçaları yaygındır. Geç Roma dönemine tarihlediğimiz taş bloklardan yapılmış, üstü devşirme iki monolit taş levha ile kapatılmış intakt mezarın içinde, yüzü kuzeye dönük, elleri karın üzerinde

(4) Amorion kazıları hakkında bk. Harrison, "Emirdağ (Afyon)'da Amorium Birinci Kazı Raporu", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1990), s.155-165; -, "Amorium 1989", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1991), s.251-268; -, "Amorium 1991", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1993), s.247-259; ayrıca mimarlık için bk. Anatolian Studies XXXVIII (1988), s.175-184; XXXIX (1989), s.167-174; XL (1990), s.205-218; XLI (1991), s.215-229.

birleştirilmiş 1 çocuk iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Gömünün yanında, ölü hediyesi görülmemiştir. Höyüğün kuzeyindeki merdiven, açmanın (Resim: 6a, 6b; Plân: R/7) ikinci basamağında gün ışığına çıkarılmış olan bu taş sanduka tipi mezar, Alaşehir'de[5] bulunmuş olan "Geç Antik veya Bizans" mezarlarına yapı tekniği açısından benzemektedir. Şarhöyük çocuk mezarında belirleyici herhangi bir buluntuya rastlamadığımız için kesin bir tarih veremiyoruz.

1991 yılında, höyüğün batısında I/14 (Resim: 1, 8) açmasında yürütülen kazı çalışmaları, 1992 sezonunda daha yoğunlaştırılmış ve adı geçen açmanın kuzey ve güney doğrultusunda, 5mx5m boyutlarında iki tranşede yıkıntı toprak kaldırıldı. Yüzeyden (807m.90) yaklaşık 70 cm derinlikte kerpiç duvar kalıntıları bulundu ve açmanın güneybatısında, olası bir odaya ait bir köşe ortaya çıkarıldı. Buradaki iki dizi kerpiç duvarda kullanılmış olan kerpiçlerin boyutu farklı olup, duvar örgüsünde bir büyük (45cmx45cmx10cm), bir yarım kerpiç (45cmx22cmx10cm) kullanılmış olduğu gözlenmektedir. Bu açmada baskı bezekli, gri renkte tabak ve çanak kenar parçalarına tesadüf edilmiştir. Açmamızın ilgi çekici, ünik buluntusu kerpiç duvarla aynı seviyede, yüz kısmı tahrip olmuş alçıdan bir büsttür (Resim: 11a). Başında bant şeklinde bir diadem, omuzlarında toga bulunan bu erkek büstü *bir magisterin* küçük boyda bir portresi olmalıdır. Yüksekliği 20 cm, başın çapı 7,5cm, cidar kalınlığı 0,7cm dir. Burada kullanılmış olan alçının kimyasal kompozisyonu, yüzde 84,68 kalsiyum sulfat, yüzde 15 kalsiyum karbonattan oluşmaktadır. Büstün arka tarafında, ense üzerinde çentiklerle işlenmiş saçlar ve iki delik (olası büstü asmak için?) dikkat çekicidir. Bugün için tam yorumunu yapamadığımız ve bir koşutunu tanımadığımız bu yapıt, negatif bir alçı kalıp da olabilir. Adı geçen bu açmada çok tahrip olmuş, birbirine yapışmış iki sikke bulunmuştur. Bütün bu buluntular, burada bir Roma dönemi evinin varlığına tanık olmaktadır. Sikkelerin temizlenmesinden sonra da, yüzeylerin, yazı ve betimlerin silinmiş olduğu gözlenmektedir.

4. Klâsik ve Hellenistik döneme ait mimarlık buluntuları, açmalarımızda kanıtlanmamıştır. Buna karşılık keramik buluntuları arasında, yüzeyde ve yıkıntı, dolgu toprak içinde siyah figürlü keramik parçaları görülmektedir. 6. ve 5. yüzyıla tarihlenen *Samos* çanak parçaları; çizik bezekli, parlak açkılı siyah *dinos* kenarları da adı geçen dönemin, höyükte temsil edilmiş olduğunun kanıtlarıdır. Hellenistik dönemin çok parlak siyah açkılı, açık renk *efoy* sarmaşık yaprağı frizlerle bezenmiş kap parçaları ve koyu gri, parlak açkılı, metalik görünümlü *"pergamene"* tipi, baskı bezekli çanak parçaları, açmaların içindeki yıkıntı toprak içinde bu-

(5) Krş. Meriç, "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", X. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1988), s.158, Resim: 8,9,12.

lunmuştur. Ayrıca *terracotta* figürin parçaları ve kandil fragmanları da adı geçen dönemin buluntularını oluşturmaktadırlar (Resim: 11b-f).

5. Orta Frig Dönemi; höyüğün özellikle batı yönünde yüzey buluntusu olarak, koyu gri renkte, açkılı Orta Frig dönemine ait (M.Ö. 550-350) pithos, yonca ağızlı testi ve omurgalı çanaklara ait kenar parçaları bulunmuştur. Kazı sondajları (Resim: 9a-c, 10; Plân: R/7, I/14) Frig döneminin varlığını ortaya koyan konutların varlığını gün ışığına çıkarmıştır. Kuzeydeki basamaklı açmamızda üçüncü ve dördüncü basamakta, bir Frig evine ait konutun avlusu ortaya çıkarıldı. 807,20m kodunda yer alan bu avluda, işlik (doğuda), çatıyı tutan ağaç direklerin yuvaları, tandır (?) ve pis sular için kazılmış çukur, kendini korumuştur. Batıda, Frig evlerinin tipik avlu döşemesi, orta boy yassı kalker taşlarından oluşan zemin kaplamasının az bir bölümü ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5a-b, 7a-b). Basamaklı açmamızın 3. ve 4. basamağında bulduğumuz evin yıkıntı toprağı içinde, bol miktarda gri renkte, Orta Frig dönemi, profil veren parçalar ve avluya ters düşmüş, hemen bütün parçalarını tamamlayabildiğimiz pithos, Şarhöyük'ün kuzey kesiminde var olan Orta Frig yerleşmesine tanık olmaktadır (Resim: 9a, 9e, 10c-e). Burada ele geçen konutun içindeki yıkıntı toprağı içinde Frig döneminin iri boy ağırşakları bulundu ve adı geçen buluntularla birlikte, tipik bir boyalı Samos keramiği parçası (Resim: 11e) ve çok ince hamurlu, parlak siyah açkılı geometrik, çizik bezek dekorlu bir *dinos* kenarı (Resim: 11f) ortaya çıkarıldı (az tanınan ve metal imitasyonu veren bu tip, enderdir).

Höyüğün batısında daha çok eteklerde gözlediğimiz gri Frig keramik buluntularının tanıklığı ile açtığımız I/14 açmasında (Resim: 10a-b), 1991 ve 1992 sezonu çalışmalarında, Orta Frig dönemi yerleşmesinin varlığı saptandı. Bu açmada iki evreli bir konutun, 5m10x3m20 ölçülerinde dikdörtgen odasının temel kalıntıları gün ışığına çıkarıldı (805m80). Toprağın üzerine doğrudan oturtulmuş 30cm genişliğinde iki taş dizisinden oluşan zayıf temellerin sınırladığı odanının içinde Orta Frig Çağı çanak-çömlek parçaları egemendi. Çamurla sıvanmış taş temellerin üzerinde kerpiç duvarların var olduğu, odanın içine düşmüş olan kerpiç parçaları kanıtlamaktadır. Bu odanın damını destekleyen 2m boyunda ve 20 cm çapındaki ağaç direk devrilmiş olarak gün ışığına çıkarılmıştır. Tarihlemede başlıca kriter olacak olan ağaçtan bir parça, Prof. Kuniholm tarafından incelemeğe alınmıştır (Resim: 8a,b). Yukarıda anımsadığımız bu açmalardaki mimarlık ve Orta Frig dönemi keramik buluntuları, Şarhöyük'teki büyük Frig yerleşmesinin ilk kanıtlarını oluşturmaktadır (Resim: 9, 10). Çok erken olmakla beraber, bu yerleşmenin daha çok batı yönde var olduğunu, ilk kazı sondajlarının ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.

6. Orta Tunç ve Eski Hitit Dönemi: Mimarlık kalıntısı olarak, yanmış kerpiç duvarların oturduğu, karbonlaşmış ağaç konstrüksiyonunun da ortaya çıkarıldığı höyük sektörü güneydedir (Plân: T/28). Havacı savunma birliğine ait askerlerin Şarhöyük'ün güneyinden geçirdiği ve höyüğü fevkalâde tahrip eden yol yapımı sırasında taş bir teraslama duvarı ortaya çıkarılmıştı. T/28 açmasında (804m.50) yukardan akmış olan toprak kaldırılırken de Eski Hitit keramiği ortaya çıkarıldı (Resim: 12a). Külle karışık yüzey toprağı kaldırıldıktan sonra, açmanın kuzeybatı köşesinde intakt tabaka bulundu. Burada yanmış ve tuğlalaşmış kerpiç duvarın, sıkıştırılmış bir toprak zemin üzerine, yanmış ağaç hatılların tanık olduğu gibi, ahşap bir armatürle pekiştirildiği görülmektedir. Aynı açma içinde üç evreyi gösteren kerpiç ve ahşap armatürlü duvar tekniği, Beycesultan Level V ve IVa'ya benzemektedir[6] (gelecek kazılarla kesin bir saptama yapılabilir; bugün için bir gözlemimizi dile getiriyoruz). T/28 alanı çok tahrip görmüş (defineci çukurları vs. gibi) olmasına karşın, kerpiç duvar tekniğini saptayabildik. Açmamızın içinde gün ışığına çıkarılan keramik türü, bölgeden tanıdığımız Orta Tunç Çağ/K. Kaniş I/Eski Hitit evresi keramiğine benzemektedir. Kaplar tornada yapılmış, dışı açkılı, kırmızı renktedir (Resim: 12a).

Açmanın doğusunda ortaya çıkardığımız sağlam tabakanın içinde adı geçen çağı kanıtlayan pişmiş toprak büyük boy (5cm-8,5cm) dokuma ağırşakları (Resim: 12 c,d,f) ile toplu bir halde geyik boynuzundan üretilmiş alet sapları ve çekiç-baltalar (uz.13,5cm, sap kalınlığı 3cm) ortaya çıkarılmıştır. Dericilik ve bakır işçiliği işlemlerinde kullanılan bu aletlerin geyik boynuzundan olduğu ve çekiç-baltaların, geyik boynuzunun, hayvanın başı ile birleştiği yerden kesilerek işlendiği gözlenmektedir. Benzerleri, Demircihöyük[7] kat IKL 10/11), Beycesultan, Alaca Höyük, Kültepe, Boğazköy (B.K.IV d-c) İkiztepe[8] Alişar'da bulunmuş ve Karum Kaniş Ib ile Eski Hitit dönemine tarihlenmektedir (Resim: 13a-f).

Şarhöyük İlk Tunç Çağı buluntuları, açmalarda belli bir mimarlık birimi içinde bulunmamış, yukarıda adı geçen kültürlerin buluntuları ile ve yüzey araştırmalarında kanıtlanmıştır (Resim: 12b). Toplanan kemik ve silex deliciler Demircihöyük İTÇ III buluntularıyla paralellik göstermektedir. On parçayı geçmeyen amorf keramik parçaları ve bazı bezekli kü-

(6) S. Lloyd-J. Mellaart, Beycesultan II, London 1965, s.39vd., 60, fig. A.14, A.15, A.26.
(7) B. Kull, Demirci Höyük V, Mainz 1988, s.188-189, n.829, res.181-182, lev. 36/10 (çizim).
(8) U.B.-H. Alkım-Bilgi, Ö., İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974-1975), Ankara 1988, s.56, lev.XLI/14,15,23.
Ö. Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları ve Restorasyon Çalışmaları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1991), s.242, res.6-8 (İTÇ II katı materyali).

çük ağırşaklar da, yine Demircihöyük materyeli ile büyük benzerlik göstermektedir[8a] (Resim: 12e,g).

Bu kısa raporumuzda 1989-1992 Şarhöyük kazılarının buluntularını sunduktan sonra, ilk kazı sezonumuzda, höyüğün kuzeyinde, merdivenli açmanın çok yakınında, yüzeyde tarafımdan bulunan pişmiş toprak Frig mühür matrisinin üzerindeki 15 şekil/harfden oluşan paleo-Frig[9] yazıt hakkında Prof. Cl. Brixhe'in saptamalarını dile getirmek istiyoruz[10]. Mühür yazıtı paleo-Frig alfabesinin harfleriyle yazılmış olası bir dedikastır; 11-15 şekiller *atiei* ses değerini veren bir datif'i sunmaktadır: *Atis'e* Prof. Brixhe'e göre, burada bir özel ad, Frig tanrıçası *Kübele*'nin genç yakını *Atis*[11] anımsanmaktadır ve küçük mühür biçimindeki eşya veya matris üzerine bir dedikas yazılmıştır. Bu kısa yazıt içinde, Atis'in en erken sitasyonlarından biriyle karşılaşmış oluyoruz (Resim: 9d-e).

Bugüne dek Şarhöyük-Dorylaion çalışmalarımızda, burada gün ışığına çıkardığımız sınırlı Frig yapıtları, höyüğümüzün gizlediği büyük Frig yerleşmesi için bize ışık tutmakta ve umut vermektedir.

(8a) B. Kull, ay. es., s.208, lev. 38/15.

(9) Bk. Cl. Brixhe-Lejeune, M., Corpus des Inscriptions Paléo-phrygiennes. I. Texte, II Planche, Paris 1984, s.280: Répertoire général des lettres.

(10) Meslek arkadaşım Sayın Prof. Cl. Brixhe'in mühürümüzü incelemek ve yazıtı çözmek için ortaya koyduğu çalışmalara ve bize verdiği bilgiye, burada içtenlikle teşekkür ederim.

(11) Şarhöyük mühür yazıtı hakkında ilk bilgileri bize veren meslek arkadaşım Prof. Cl. Brixhe'e burada içtenlikle teşekkür ederim. *Attis* için bk. H. Hepding, Attis, seine Mythen und seine Kult, 1903; Pauly-Wissowa, ay.es., st.2251 vd.; M.J. Vermaseren, The Legend of Attis in Greek and Roman Art, Leiden 1966: -, Cybele and Attis, The Myth and the Cult, London 1977.

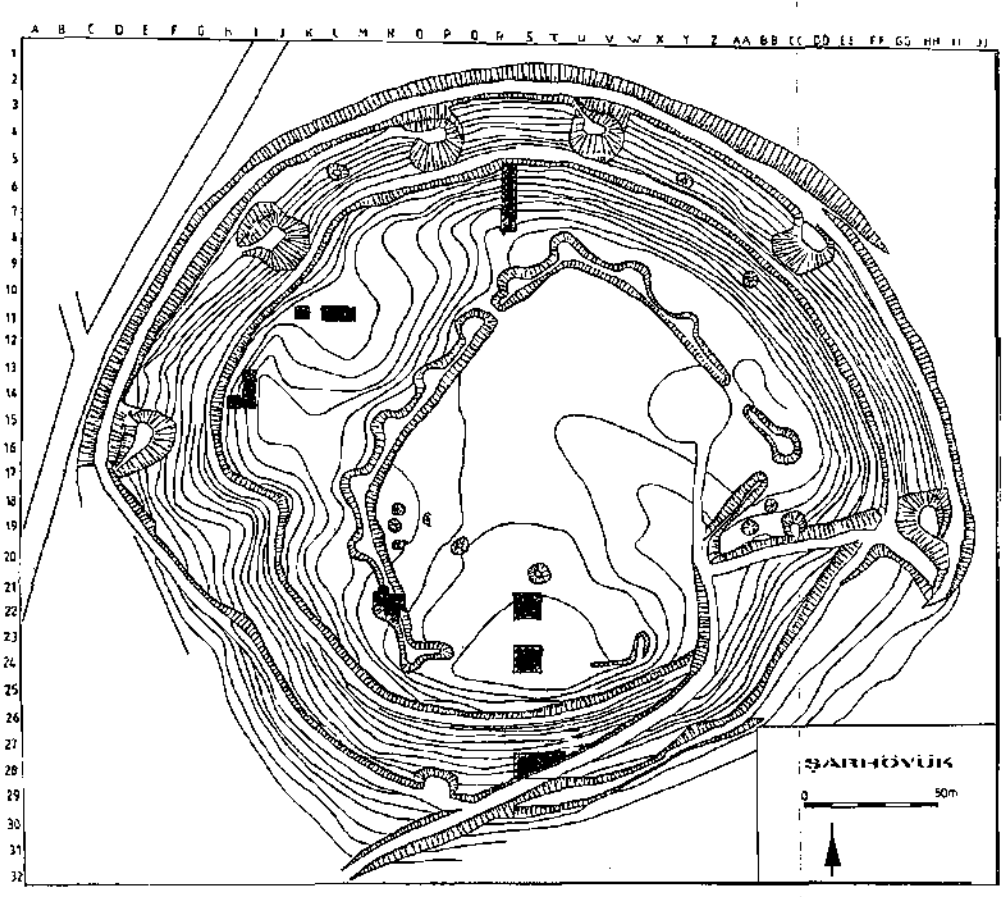

Resim: 1- Şarhöyük-Dorylaion genel topografik plân

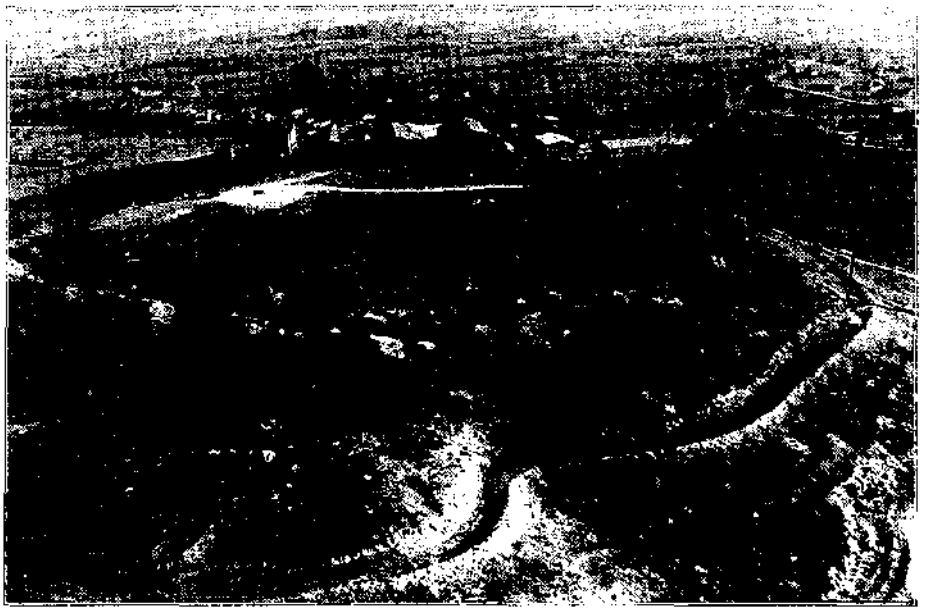

Resim: 2a- Şarhöyük'ün havadan görünümü

Resim: 2b- Şarhöyük'ün batıdan görünümü

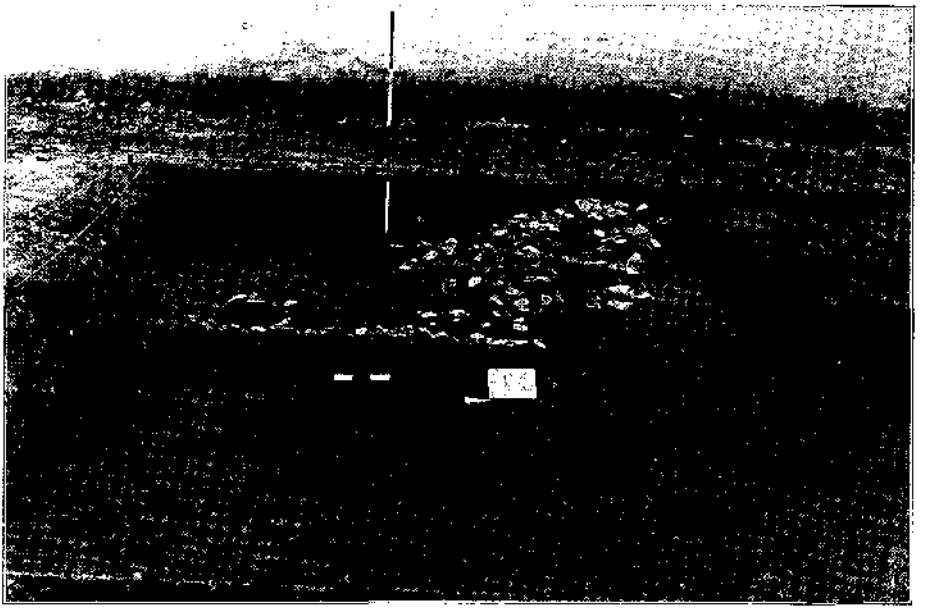

Resim: 3a- Güneyde S/24 açması; Orta Bizans suruna ait yıkıntılar

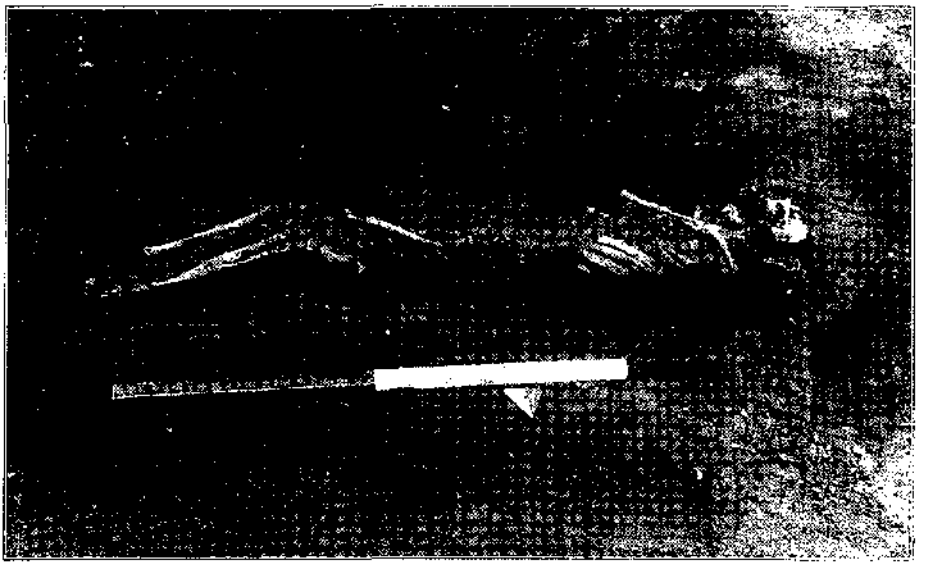

Resim: 3b- Güneyde S/24 açması, Geç Bizans dönemine ait erkek iskeleti, toprak üstü gömüsü

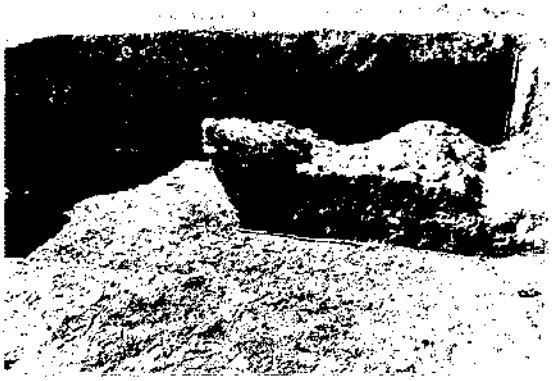

Resim: 4a- Güney S/24 açması, Orta Bizans sur bedeni (yüzeyden 2 m derinlikte)

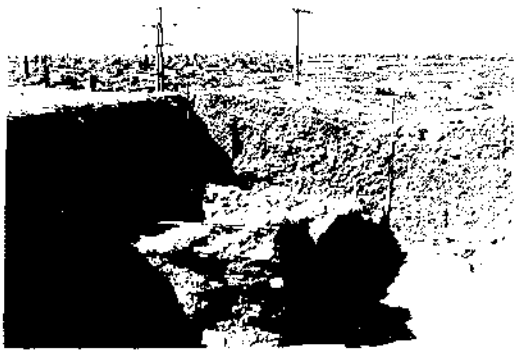

Resim: 4b

Resim: 4c

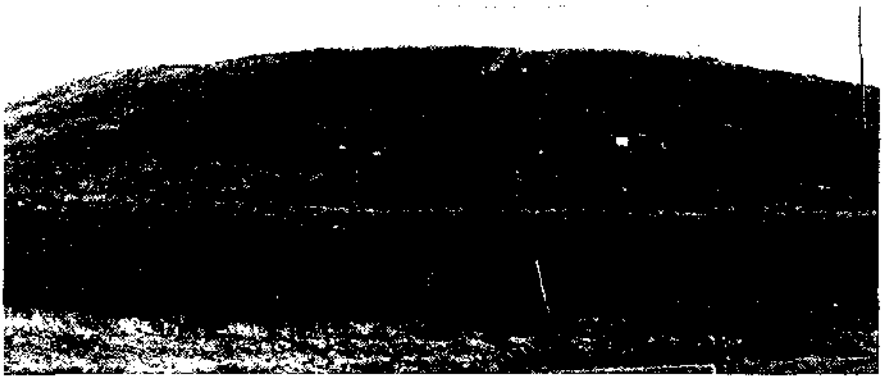

a

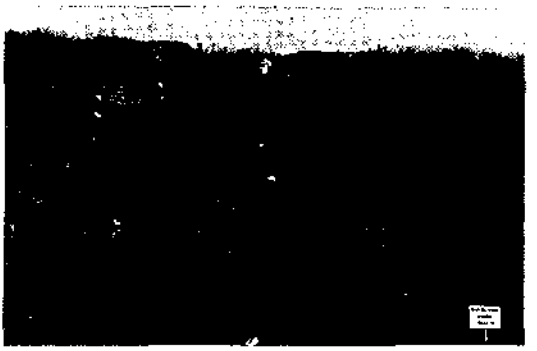

Resim: 5a,b- Şarhöyük kuzeyden görünüm, R/6-8 merdiven açması (8 basamak)

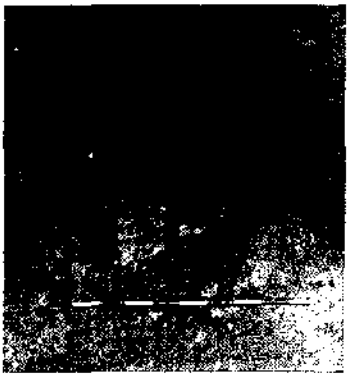

Resim: 5c- Şarhöyük kuzey, R/6-8 merdiven açması 8. basamak; İTÇ III duvar taş temel kalıntıları, batıda ocak kalıntısı

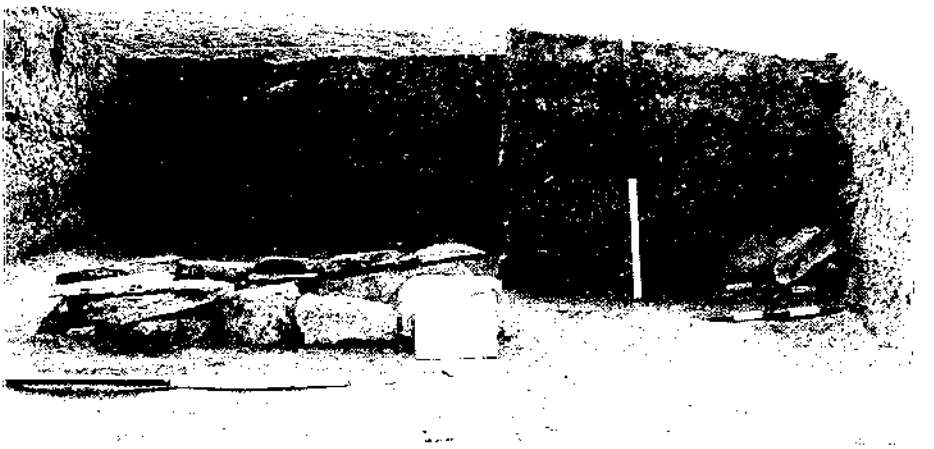

Resim: 6a- Şarhöyük R/6-8 açması, 1.-2. basamaktaki Geç Roma mezarlığı taş sanduka mezarlar

Resim: 6b- R/6-8 açması taş sanduka çocuk mezarı ve çocuk iskeleti

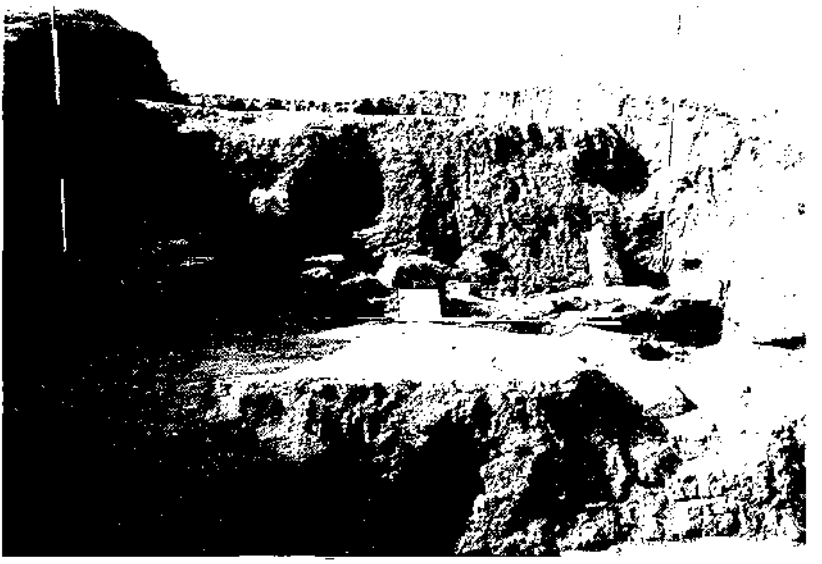

Resim: 7a

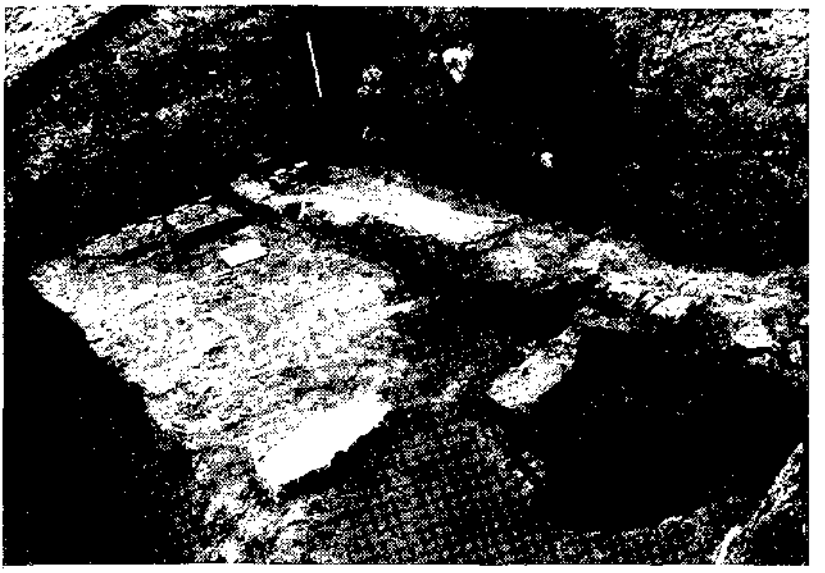

Resim: 7a,b- R/6-8 açması, 4. basamak, Frig evine ait sundurma

Resim: 8a- Şarhöyük batı İ/14 açması, Frig evine ait taş temel kalıntıları

Resim: 8b- Tavanı taşıyan ahşap direk

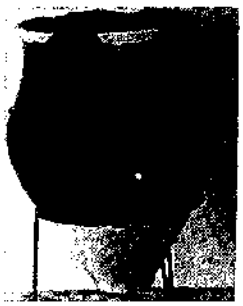

Resim: 9a

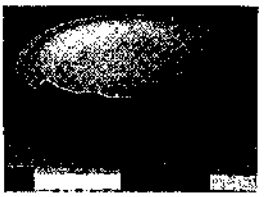

Resim: 9b

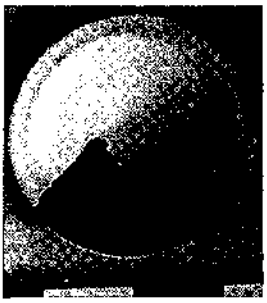

Resim: 9b

Resim: 9c

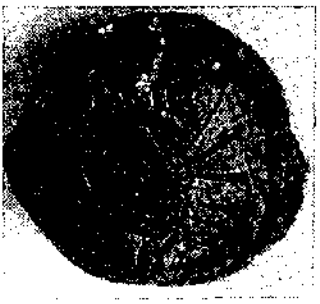

Resim: 9d

Resim: 9e

Resim: 9a,e- Şarhöyük Frig Çağı keramiği a) koyu renkte küp R/6-8 açması 4. basamak Frig evi. b) Orta Frig Çağı çanak, c) Gri yonca ağızlı testi R/6-8 açması Frig evi kalıntıları içinden, d-e) R/6-8 açmasının doğusunda yüzeyde bulunmuş olan pişmiş toprak, Paleo-Frig yazıtlı mühür

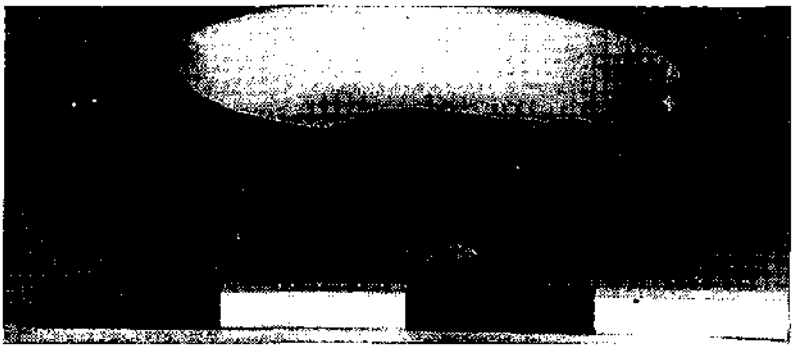

Resim: 10a

Resim: 10b

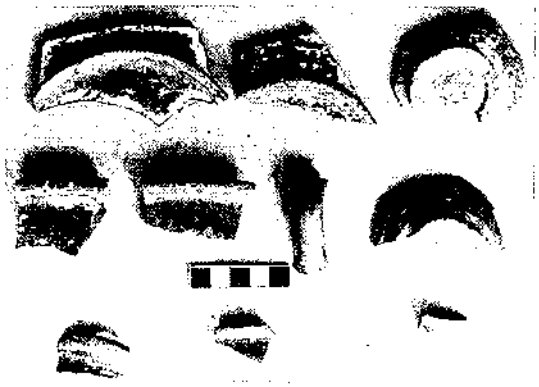

Resim: 10c

Resim: 10a,b,c- Şarhöyük açmalarında bulunan Orta Frig Çağı keramik buluntular; a) gri, omurgalı çanak (İ/14 açması); b-c) gri keramik parçaları

Resim: 11a

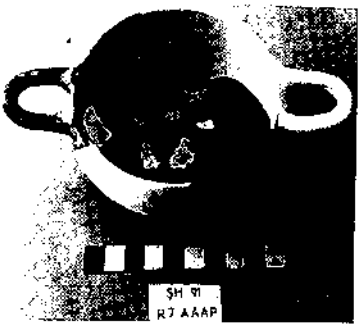

Resim: 11b

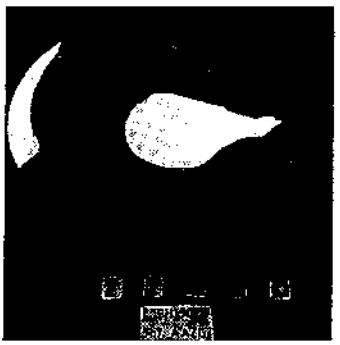

Resim: 11c

Resim: 11d

Resim: 11e

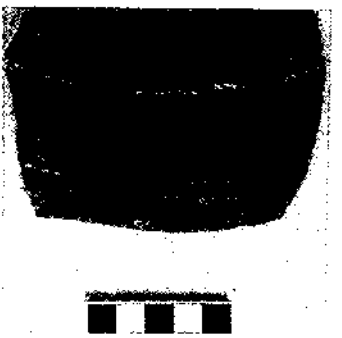

Resim: 11f

Resim: 11a,f- a) Roma Çağı M.S. 2. yüzyıl tatlı kireç harcından büst (negatif kalıp?), b,c) Roma Çağı, kulplu kâse ve tabak, doğu sigillata türü, d) parlak gri renkte, iç tarafta floral baskı bezekli tabak parçası, "Late Roman Ware" türü, e) boya bezekli *Samos* tipi bir içki kabı parçası, f) parlak açkılı siyah, geometrik çizik bezekli *dinos* parçası

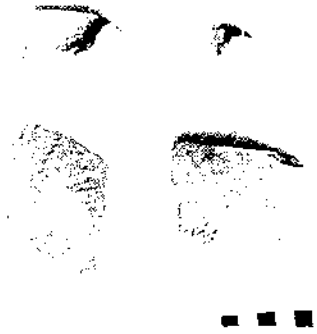

Resim: 12a

Resim: 12b

Resim: 12c

Resim: 12d

Resim: 12e

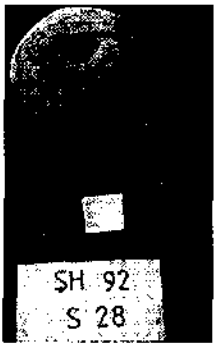

Resim: 12f

Resim: 12g

Resim: 12a,g- a) Eski Hitit Çağı kap parçaları, b) İTÇ III parçaları (yüzey buluntusu),
c,d,f) OTÇ iri ağırşaklar, e,g) OTÇ p.t. çizik bezekli ağırşaklar, (S/28 açması)

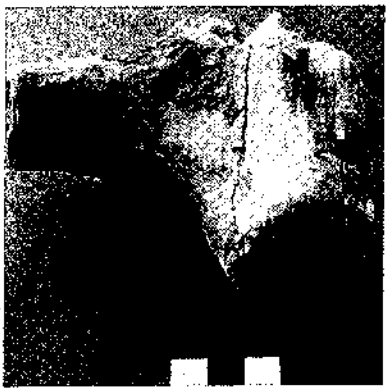

Resim: 13a

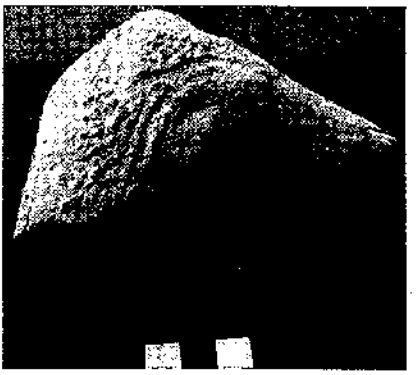

Resim: 13b

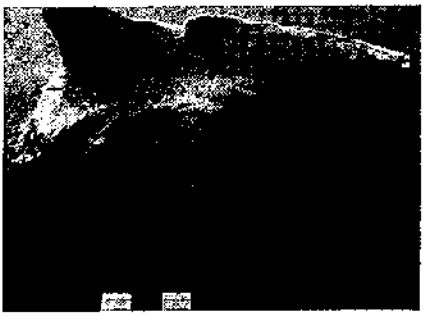

Resim: 13c

Resim: 13d

Resim: 13e

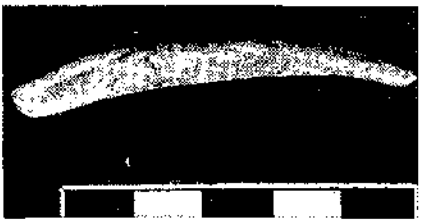

Resim: 13f

Resim: 13a,f- a,c) geyik boynuzundan çekiç baltalar Eski Hitit Çağı (T/28 açması), d) alet sapları, e,f) kemik deliciler (R/6-8 merdiven açma, 8. basamak İTÇ)

1992 YILI AMORİUM KAZISI (HİSARKÖY, EMİRDAĞ, AFYON)

*C.S. LIGHTFOOT**

GİRİŞ

1992 yılı beşinci dönem Amorium kazısı 4 Ağustos'da başlamış ve 24 Ağustos'da tamamlanmıştır. Kazıda 18 personel, 30 işçi ve bakanlık temsilcisi görev yapmıştır (temsilci İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Sayın Erdoğan Bilen idi). Ekip Prof. R. Martin Harrison (başkan), Dr. Chris Lightfoot (başkan yardımcısı ve sikke uzmanı), Dr. Michael Ballance (yazıtlar uzmanı), Bay Gordon Lawson (mimar), Bayan Lucy Bown (çanak çömlek sorumlusu), Dr. Roberta Tomber (çanak çömlek sorumlusu), Dr. Margaret Gill (küçük buluntular ve cam sorumlusu), Dr. John Giorgi (arkeo-botanik uzmanı), Bay Eric Ivison (taş sorumlusu), Dr. Neil Christie, Bayan Amanda Claridge, Bayan Shahina Farid, Bayan Isabella Sjöström-Welsby (arkeologlar), Bayan Elizabeth Harrison (fotoğraf ve ev işleri sorumlusu), Bayan Elif Yazoğlu (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi öğrencisi), Bay James Harrison (genel işler sorumlusu ve şoför), Bayan Mary Harrison (yiyecek sorumlusu) ve Bay Osman Kızılkılıç'tan (hesap ve SSK sorumlusu) oluşmuştur[1]. Kazımız Dr. Klaus Rheidt ve Aizanoi kazı ekibi, Bayan Kirsty Norman ve Bay Paul Golding tarafından ziyaret edilmiştir. Bu çalışmayı Oxford Üniversitesi, British Academy, AET, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Oxford-All Souls College ve Lincolm College, Koç Holding A.Ş., The Society for the Promotion of Roman Studies, The Byzantine Society, Denis Buxton Trust, National Westinster Bank plc., ve üç özel kişi tarafından sağlanan maddi katkılarla gerçekleştirdik. Kendilerine minnettarız.

* C.S. LIGHTFOOT, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Bilkent Üniversitesi, TR-06533 Bilkent, ANKARA.

(1) Kazı bittikten yalnız iki hafta sonra Prof. Martin Harrison Oxford'daki evinde vefat etti. Bu rapor M.H. Ballance, L. Bown, N. Christie, A. Claridge, S. Farid, J.A. Giorgi, E.A. Ivison, Prof. C. Mango, I. Sjöström-Welsby, R. Tomber'in yardımlarıyla tamamlanmıştır.

Burada bu çalışmayı gerçekleştirmemizi sağlayan Anıtlar ve Müzeler Genl Müdürlüğü'ne ve Afyon Müzesi Müdürü Sayın Ahmet Topbaş'a en içten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Emirdağ Kaymakamı Sayın Celal Polat'a ve Afyon Emniyet Müdürlüğü komiserlerinden Sayın Bülent Kurtuldu'ya yardımları için çok teşekkür ederiz.

Üç açmada çalışmalarımız devam etti:

Yukarı Şehir: L Açması

Yukarı Şehrin güney kısmında bulunan L açması doğuya doğru yaklaşık 16x14 m² lik bir alanı kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 1.50 m derinliğe kadar kazı yapılmıştır. Bu kazılar sonucunda 14. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar uzanan dört evre saptanmıştır. Bu evrelerin önemli bölümünde, daha erken dönem yapıları kalıntıları içinde yer yer inşa edilmiş geçici ve düzensiz yerleşim birimleri saptanmıştır (Resim: 1). Oldukça kalın toprak birikintisi, bu alanının birkaç defa uzun yıllar boş kaldığına işaret etmektedir. Bu daha erken döneme ait olan Bizans Çağı'ndan kalan yapılarda ve aynı şekilde Yukarı Şehrin çevre duvarlarında bol miktar yeniden kullanılmış taşlar bulunmaktadır (Resim: 2). Özellikle, Roma dönemine ait olan Frig tipi mezar steline çok rastlanır.

L açmasının batı kısmında ise, 1990 sezonunda ortaya çıkarılmış olan kuyu tekrar incelenmiştir. Kuyunun başındaki büyük taşlar kaldırılmış ve çalışmalara 2.40 metre derinliğe kadar devam edilmiştir. Bulunan çanak çömleğin çok karışık olması nedeniyle kesin tarih saptanamamıştır.

Aşağı Şehir: Bazilika

Burada çalışmalar kilisenin tabanı üzerinde yer alan ve 1.50 metre yüksekliğe ulaşan taş dolgu ve toprak birikintisinin kaldırılması üzerinde yoğunlaştırılmış ve kilisenin batı bölümü, orta nefin doğusu ve apsis kazılmıştır.

Böylece kilisenin batı bölümü 1991 yılında ulaşılmış olan derinliğe kadar kazılmış, taban yüzeyinin büyük bir bölümünün açığa çıkartılması ise gelecek yıla kalmıştır (Resim: 3). Bu kazı çalışmaları sırasında, kilisenin planıyla ilgili bazı başka özellikler de ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, geçmiş yıllarda kilisenin simetrisiyle ilgili olarak saptanmış bazı özellikler de büyük oranda doğrulanmıştır. Ayrıca kilisenin geçmiş çalışmalarla saptanmış üç evresi dışında, yani dini olarak görevini tamamlamasından sonra ve bina çatısının bir kısmı yıkıldıktan uzun bir süre sonra, büyük

ihtimalle barınma amacıyla veya ahır olarak kullanıldığı da daha belirgin hale gelmiştir.

Kilisenin orta kısmında yer alan opus sectile tabanının *synthronon* kısmı doğal durumunun ve kalitesinin saptanabilmesi amacıyla açılmış ve büyük bir kısmının tahrip olduğu görülmüştür. Bununla beraber, *in situ* olarak bulunmuş parçalar genel görünüşü ile ilgili bilgiler elde etmemiz için yeterlidir. Moloz dolgu tabakasının altındaki humus içinde oldukça önemli miktarda kırmızı, yeşil, mavi ve altın renkli dört köşe cam mozaikleri bulunmuştur. Bu durum kilise tavanının ve tonozlarının en azından üçüncü evrede parlak renkli mozaiklerle dekore edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Aşağı Şehir Çevre Duvarları: AB Açması

Bu sezon, Aşağı Şehir duvarlarının güneybatı tarafında yer alan üçgen kulenin ve kapının kuzey tarafındaki alanın kazılmasına devam edilmiştir. Başlıca amaçlarımız girişin kuzey tarafının ve üçgen kulenin içinin tanımlanması, üçgen kulenin arkasına inşa edilmiş Orta Bizans dönemine ait evin açığa çıkarılması ve şehir koruma duvarlarının dışında kalan ve oldukça geniş bir araziyi kaplayan antik artık birikintisinden örnekler toplanmasıdır (Resim: 4).

AB açmasının kuzey ucundan 4 m uzaklıkta yer alan ve 4x4 metre genişliğindeki AB1 açmasında sürdürülmüş olan kazılar sonucunda girişin kuzey kısmı açığa çıkartılmış ve buna ek olarak, girişin dışında kalan bir bölüm de araştırılmıştır. Burada, şehir duvarlarının hemen önünde bir Orta Çağ yerleşimine ait tahmin edilebilecek çakıl döşeli bir yolun yüzeyi ortaya çıkarılmıştır. Yüzeyin altında kalan birikintiler, giriş bölgesinin yolun döşenmesinden önce uzun bir süre kullanılmadığını göstermektedir. Üçgen kulenin güney iç kısmı araştırılmış ve iki tahrip katı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5). Bu katlardan altta olanı karbonlaşmış, tahta kiriş parçaları ile oldukça önemli miktarda tuğla kalıntıları içermektedir ki, bu da çatının içe doğru çökmüş olduğunu göstermektedir.

Arkeo-Botanik Araştırma

İlk defa 1992 yılında sistematik olarak örnek toplanmasına başlanmıştır. Atık olarak günümüze yalnızca karbonlaşmış bitki kalıntıları ve hayvan kemikleri ulaşmıştır. Amacımız:

1) Roma ve Bizans dönemlerinde kullanılmış olan bitki ve hayvan cinslerinin saptanması,

2) Bu dönemde tarımın ve hayvancılığın boyutlarının saptanması,

3) Hayvansal ve bitkisel ürünlerin olası ticaretinin aydınlığa kavuşturulmasıdır.

Aynı zamanda bu kazı sırasında geleneksel tarım yöntemleriyle ilgili etnografik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sonuçlarının, arkeolojik verilerin değerlendirilmesine oldukça önemli katkısı olabileceğini düşünmekteyiz.

Üç açmadan toplam otuzdört örnek toplanmıştır. Ayrıca 1990 yılı kazısı sonucunda ortaya çıkarılmış olan artık birikintilerinin araştırılması amacıyla, Aşağı Şehir duvarlarının hemen dışında bir sondaj açılmıştır. Tüm mekanlardan hayvan kemikleri toplanmış ve tarihlendirilmenin yapılabilmesi amacıyla da toplam 12 adet C14 örneği toplanmıştır.

Toprak örnekleri artıklarının ayrılabilmesi amacıyla 250 mikron ve 1 mm lik bir elek kullanılarak kova içinde yüzdürülmüştür. Geçmiş kazı sezonlarında toplanmış olanlar dahil olmak üzere, tüm hayvan kemikleri yıkanmış ve incelenmek üzere gruplara ayrılmıştır. Karbonlaşmış malzeme ise, iki gözlü bir mikroskop kullanılarak ayıklanmış ve bitki gruplarıyla ilgili geçici sonuçlar açıklanmıştır. Ayrıntılı çalışmalara İngiltere'de devam edilecektir.

Tahıl taneleri tüm örnekler arasında en iyi korunmuş durumda olanlardır. Buğday taneleri *(Tritium aestivum* s.l) ve arpa *(Hordeum sativum)* birçok örnek içerisinde gözlenmiştir. Bunların her ikisi de günümüzde halen yetiştirilmekte ve insan (buğday) ve hayvan (arpa) yiyeceği olarak kullanılmaktadır. Bazı örneklerde de üzüm çekirdeğine *(Vitis vinifera)* rastlanılmıştır ki, bu durum bu dönemde şarap yapımının olduğunu veya üzümün taze veya kurutulmuş meyva olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Günümüzde Amorium çevresinde oldukça az sayıda bağ vardır. Üzüm ise pestil veya şıra halinde tüketilmektedir.

Birçok mekandan toplanan örnekler arasında evcil hayvanların kemikleri sayı olarak üstün gelmektedir. Bunlar arasında koyun *(ovis)*, keçi, inek *(bos)*, at *(equus)* kemikleri çoğunluktadır. Domuz kemiklerineyse daha az miktarda rastlanılmıştır. Bazı örnekler içerisinde ise tavuk kemikleri mevcuttur. Gerçekte hemen hemen tüm anatomik parçalar örnekler içinde temsil edilmiştir.

Çanak-Çömlek

Bu kazı sezonunda yaklaşık 2000 adet çanak-çömlek parçası incelenmiştir. Bu yıl L açmasından perdahlı çanak çömlek parçaları da ele geçi-

rilmiştir ki, bunlar 18. yüzyıl Kütahya işi çay fincanlarından, 16. yüzyıl çok renkli İznik seramiklerinden, pişmiş topraktan yapılmış ve bakıra bakan yeşil renkte perdahlı kaplardan, *sgraffito* bezeli kaplardan ve olasılıkla 13. yüzyıla ait ve oldukça göz alıcı bir şekilde perdahlanmış bir kaseden oluşmaktadır.

Kiliseden oldukça az sayıda çanak çömlek parçası ele geçirilmiştir ve bunlar 13. yüzyıl *sgraffito* bezeli kaplarla karışık halde bulunan 1., 2. ve 3. hamur tiplerindeki çanak çömlek parçalarından oluşmaktadır.

Bunlara ek olarak, 1988-1990 sezonlarında bulunmuş olan ince cidarlı mallar detaylı olarak incelenmiş, hamur ve form tipolojileri tespit edilmiştir. En erken döneme ait parça, siyah perdahlı bir mal ile temsil edilmektedir ve olasılıkla *Campana* A tipinde örnekler de içermektedir. Bu örneklerden hiçbiri tek başına bulunmamıştır, hatta kırmızı perdahlı mallarla ilişkili ortamlarda bulunmuşlardır. Bunlar İmparator Augustus döneminden ikinci yüzyıla kadar uzanan bir süreyi kapsayan ithal mallarla birlikte tarihlendirilmişlerdir ve Suriye-Filistin bölgesinden gelmiş olan *Doğu Sigillatta* A ve çıkış yerinin Küçük Asya olduğu önerilen *Doğu Sigillata B* tipinde mallar içermektedir. Hem siyah perdahlı hem de kırmızı astarlı kaplar mikamsı bir hamur kullanılarak taklit edilmişlerdir. Bunların yerel olarak üretildikleri tahmin edilmektedir. Amorium'a özgü kırmızı astarlı ve bombeli ağız kenarlarına sahip malların benzerlerine henüz rastlanılmamıştır. Geç dönemde ithal mallara oldukça nadir olarak rastlanılmaktadır. Şimdiye kadar geç döneme ait yalnızca iki ithal parça ele geçirilmiştir ki, bunlardan biri Kıbrıs'a özgü, kırmızı astarlı bir mala ait bir parça, diğeriyse yine kırmızı astarlı ve olasılıkla Afrika kökenli bir parçadır.

Tuğla Damgaları

Kilisede dört tane damgalı tuğla parçası bulunmuştur. Damgalar yuvarlak olup, iki farklı ad taşıyorlar. Ters yazılmış olan üç damga aynı adı bu şekilde gösteriyor: + ΕΛΙΑΝ[Ο]Υ (Αἰλιανοῦ), diğer damga ise Ε]ΥΓΕΝ[ΙΟΥ] okunuyor (Resim: 6). İstanbul dışından Bizans dönemine ait olan damgalı tuğlalar hiç yaygın değildir. Biçim olarak Amorium'daki damgalar İstanbul'da bulunan binlerce örneklerinden benzerlikler görülmektedir. Buna rağmen, kiliseden ortaya çıkarılan damgalı tuğlaların Amorium veya yöresinde bir tuğla fabrikasında yapıldığı sanılmaktadır.

Sikkeler

1992 yılında yalnızca 9 adet sikke bulunmuştur. Oldukça kötü durumda olmalarına rağmen, bunlardan bir tanesinin VI. Leo, diğerinin ise

II. Theophilos (M.S. 829-842) adında bir Bizans imparatoruna ait olduğu tespit edilmiştir. II. Theophilos'a ait olan sikke aşağı şehirde üçgen biçimli kulede bulunmuştur. 1988-1992 yılları arasında bulunan tüm sikkeler incelenmiş ve bu 101 sikkenin çoğunun Bizans dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Hiçbir sikke M.S.4. yüzyıldan öncesine tarihlenmemiştir.,

Afyon Müzesi Müdürlüğü'nün izni ile, 82 adet sikke temizlenmek ve koruma altına alınmak üzere bakanlık temsilcisi tarafından İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkezi'ne gönderilmiştir.

Yazıtlar

Sit alanının çeşitli bölgelerinde bulunan 40 adet yazıt incelenmiştir. Bunlardan bazıları geçmiş kazı sezonlarında bulunmuştu. Bununla beraber L açmasında inşaat malzemesi olarak kullanılmış birkaç tane yeni yazıt bulunmuştur. Köyün civarında bulunan ve Roma dönemine ait birkaç mezar taşı ve bulunmuş olan tüm yazıt parçaları koruma altına alınmak üzere kazı evine getirilmiştir.

İşlenmiş Taşlar

Amorium'da bulunmuş olan işlenmiş ve süslenmiş taşlar içinde en çok rastlanılan cinsler kireç taşı, kum taşı, breş ve mermerden yapılmış olanlardır.

(a) Frig tipi mezar taşları ile, birçok sütun, sütun kaidesi, sütun başlığı ve pervazın ve bazı diğer mimari parçaların kireç taşından yapıldıkları görülmektedir.

(b) Kum taşı ise yalnızca Orta Bizans dönemine özgü çift sütunlarda ve işlenmiş bloklarda gözlenmektedir.

(c) Breşin ise Geç Roma döneminde sütun, duvar kaplaması, baluster ve taş kapatma levhalarının yapımında oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Fakat bunlardan bazıları Orta Bizans döneminde yeniden işlenmişlerdir.

(d) Tahmin edilebileceği gibi, Amorium'da kullanılan mermer yakınlarındaki Docimium (İşçihisar) mermer ocaklarından getirilmiştir. Bu mermer toplu olarak üretilen mimari parçaların ve 5. ve 6. yüzyıl kiliselerinin dekore edilmesi amacıyla kullanılmıştır.

İşlenmiş taşların büyük bir çoğunluğu kilisenin içinde bulunmuştur (Resim: 7-8). Moloz birikintisi ve tahrip katları arasında oldukça önemli miktarda duvar kaplaması vardır. Böylece iç duvarların, en azından bu duvarların alt kısımlarının bir zamanlar çeşitli renklerdeki mermer bloklarla kaplı olduğu kesinlik kazanmıştır. Kilise tabanı en azından bir evre-

de mermerle kaplıydı. Tabanlarda kullanılmış olan mermer bloklar çeşitli şekillere (sekizgen, baklava şeklinde, üçgen, kare, dikdörtgen ve daire şeklinde) sahiptir ve kare veya dikdörtgen panolar içerisine, geometrik şekiller meydana getirecek şekilde yerleştirilmişlerdir.

Küçük Buluntular

Hem kilisede hem de AB açmasında bulunmuş olan Orta Çağ'a ait ok başları dört kenarlı, yaprak biçimli ve yassı ve üç kenarlı olmak üzere üç değişik tiptedir.

AB açmasında bulunan üçgen kule içinde, oldukça geniş bir tahrip tabakası ile ilişkili bir ortamda önemli büyüklükte, demirden yapılmış ve iki parçadan oluşan bir mekanizma bulunmuştur. Bu parçalardan ilki daha önceleri ahşap bir kiriş üzerine çakılmış dikdörtgen bir plakadır. İkinci parça ise ilk parçanın üzerinde dönen bir parçadır. Oldukça paslanmış durumda olması nedeniyle, ne amaçla kullanıldığı kesin olarak anlaşılamamışsa da, kule kapısı için kullanılan bir kilit mekanizması olması en akla yatkın olasılıktır.

Cam

İlk beş kazı sezonu boyunca bulunmuş olan tüm cam malzemenin araştırılması tamamlanmıştır. Her ne kadar parçalardan bazıları tanımlama yapmaya olanak vermeyecek kadar küçükse de, ağız kenarı, sap, taban gibi teşhise yardımcı olan parçalar oldukça değişik tip kabın olduğunu ortaya koymaktadır. Buluntular tarih olarak Hellenistik döneme ait cam mozaiklerini temsil eden bir parçayla başlayıp, 20. yüzyıla ait çay bardağı ve soda şişesi parçalarıyla son bulmaktadır. Fakat çoğunluğu Geç Roma ve Bizans dönemlerina aittir. En ilgi çekici parçalar ayaklı şarap kadehleri ve kulplu kandillerdir. Bezemeli parçalara nadir olarak rastlanılmaktadır. En yaygın olarak gözlenen bezeme biçimi genellikle ağız kenarına yakın uygulanmış cam ipliğidir. Çeşitli kaplara ait cam parçalarına ek olarak, hem kalıplama yöntemiyle hem de silindire üfleme yöntemiyle imal edilmiş oldukça çok sayıda pencere camı ele geçirilmiştir.

Sonuç

AB açmasından elde edilmiş olan deliller olasılıkla 5. yüzyılda inşa edilmiş olan Aşağı Şehir duvarlarının 838 yılındaki ünlü Arap kuşatmasına kadar oldukça sağlam bir şekilde ayakta olduğunu önermektedir. Daha sonra 200 yıl kadar olduğu tahmin edilen bir süre için bu alanın tarımsal amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir. Orta Çağ'da ise buraya iki geniş

odası olan bir ev inşa edilmiştir. Aynı şekilde Aşağı Şehri'n iki önemli yapısı olan ve ilk üç kazı sezonunda kazılmış olan kilise ve "Tanımlanamamış Bina" da sürekli bir istihdam gözlenememektedir. Şehir hakkında elde edilen genel izlenim şehrin 9. yüzyılda küçüldüğü ve şehrin çekirdeğini oluşturan kısmın Yukarı Şehir veya höyükte faaliyetine devam ettiğidir. Aşağı Şehir'de tekrar yaşanmaya başlanması ancak 11. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın yayılma döneminde meydana gelmiştir.

L açmasından elde edilen bilgiler höyüğün Türk döneminde dağınık ve düzensiz yerleşim birimlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu yeni bir gözlemdir, çünkü bu alanın, günümüzde mevcut olan köyün 1891 yılında kurulmasına kadar boş olduğu tahmin edilmekteydi.

Ele geçen kanıtlar ortaya çıkartmaya başlamıştır ki Amorium'un gelişme ve yayılım gösterdiği iki büyük ve önemli period vardır. Bunlardan biri geç 5. yüzyıl, diğeri geç 10. ve 11. yüzyılın ilk yarısıdır. Amorium'un, belki de başkent Konstantinopolis ve İsauria arasında bağlantı sağlaması amacıyla, İmparator Zeno (M.S. 474-491) tarafından tekrar kurulduğu söylenir. Kilisedeki çalışmalardan ele geçen buluntular (Hr. Konon yazıtı, tuğla damgaları ve mermer mimari parçalardan birkaç örnekler) Zeno'yla bağlantı gösterebilir. Türk istilasından önce, Bizans "Rönesans" dönemi Amorium'un ikinci refah ve başarı dönemidir. Kilise yeniden düzenlenmiş, yeni evler Aşağı Şehir'de inşa edilmiş ve en önemlisi de Aşağı Şehrin çevre duvarları yıkılmıştır. Bununla da sivil halka üzerlerinde hiçbir tehlikenin olmadığı ve savunma sisteminin gücü değerlendirilmediği gösterilmek istenmiştir. Yukarı Şehir'de yapılan kazı çalışmaları ise, Bizans döneminden Selçuk dönemine kadar olan sürekli yerleşimine detaylı olarak bir araştırma imkanı vermiştir.

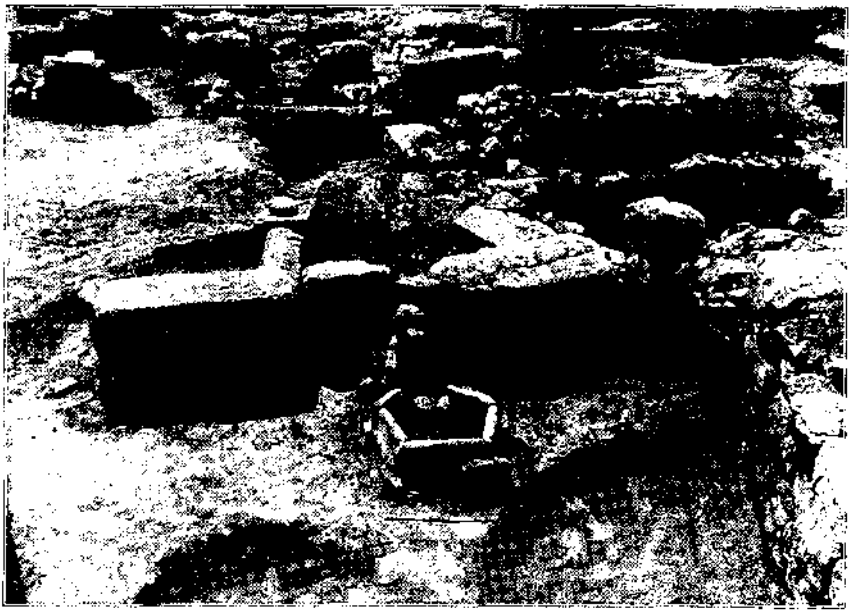

Resim: 1- Yukarı Şehir, L açmasında bulunan geç döneme ait (14-16 yüzyıl) odalar ve altıgen fırın (EAH)

Resim: 2- L açmasındaki Yukarı Şehrin çevre duvarları (CSL)

Resim: 3- Aşağı Şehir, kilisenin kuzeydoğu kısmı
(EAH)

Resim: 4- Aşağı Şehir, A-B açmasında bulunan Orta Bizans dönemine ait bir ev
(NC)

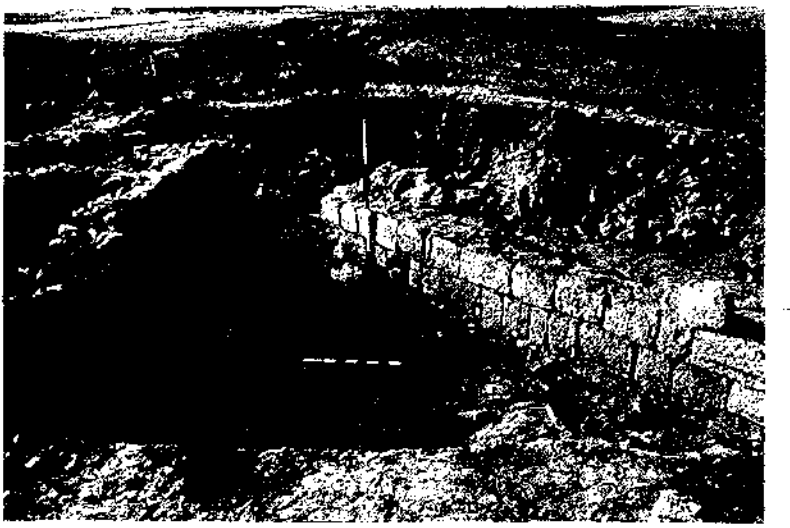

Resim: 5- Aşağı Şehrin çevre duvarlarında üçgen kulenin içi (NC)

Resim: 6- Kilisede bulunan damgalı tuğlalardan bir örnek

Resim: 7- Kilisede bulunan mimari parçalar 10-11. yüzyıl (EAI)

Resim: 8- Kilisede bulunan bir mimari parçadan detay, 10-11. yüzyıl (EAI)

DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 1992

*Klaus RHEIDT**

Die Ausgrabungskampagne des Jahres 1992 begann am 27.7. und endete am 14.9. mit der Abreise der letzten Mitarbeiter und der Übergabe der Funde an das Museum Kütahya[1]. Vertreter der Antikenbehörde war in diesem Jahr Herr Mehmet Arlı aus Ankara, der die Arbeiten jederzeit tatkräftig und fachkundig unterstützte.

Topographische Aufnahme und Erforschung von Aizanoi/Çavdarhisar

Die Neuvermessung des Ruinengebietes von Aizanoi und des darin gelegenen alten Teiles des Dorfes Çavdarhisar, mit der im Jahre 1990 begonnen worden war, konnte 1992 abgeschlossen werden. Die im Jahre 1991 durchgeführte Aufnahme aller Straßenzüge, Platzanlagen und antiken Baureste des Ortes wurde durch die Vermessung der Innenhöfe der Häuser und der Gärten und Felder zwischen den Hofanlagen ergänzt. Die Vermessung erfolgte je nach Zugänglichkeit und Übersichtlichkeit der Objekte als Handaufmaß oder geodätisch mit der Totalstation Geodimeter 400 der Abteilung Istanbul. Zusätzlich wurden alle Sarkophag- und Grabsteinfragmente in der Nordnekropole, die Reste einer Aquäduktleitung und einer Tonrohrleitung nordwestlich der Stadt vermessen. Alle geodätisch aufgenommenen Meßdaten wurden

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Gümüşsuyu/Ayazpaşa Camii Sok. 48, Taksim-İSTANBUL

1 An den Arbeiten waren folgende Mitarbeiter beteiligt: K. Rheidt (Architekt und Grabungsleiter), U. Wulf-Rheidt (Architektin), A. Atila (Grabungstechniker), A. Aydın (Photograph), N. Atik, Chr. v. Mosch (Archäologen), F. Treppmann (Archäologiestudent, Archäologisches Institut der Universität Köln), M. Auer, G. Lohrer, J. Rieser (Architekturstudenten, Institut für Baugeschichte der Universität Karlsruhe), Chr. Hermann (Geodäsiestudent, Geodätisches Institut der Universität Karlsruhe), F. Kuster (Steinmetzmeister), M. Wörrle (Epigraphiker) und als Gast J. Steiner (Bauingenieur).

elektronisch abgespeichert und verarbeitet und danach in die in den Vorjahren neu geschaffene Kartengrundlage im Maßstab 1:1000 übertragen. Die Vorarbeiten für die geplante Herstellung einer topographischen Karte von Aizanoi sind damit weitgehend beendet. Die schon 1991 gemachte Beobachtung, daß sich die Baufluchten der Dorfhäuser an vielen Stellen an antiken Strukturen orientieren, erfuhr durch die weitere Aufnahme aller Rückgebäude und Feldbegrenzungen vielfache Bestätigung[2].

Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule von Çavdarhisar (Abb. 1)

Die Untersuchungen des Jahres 1991 hatten ergeben, daß sich in Fortsetzung der Brücke 3 eine Hallenanlage mit Marmorstylobat befindet[3]. Zur Klärung der Frage nach einer Querverbindung zwischen der Brücke und der 1991 lokalisierten Hauptachse der Stadt, der monumentalen, SW-NO-verlaufenden Säulenstraße[4], wurde eine größere Sondage im Hof der ehemaligen Volksschule von Çavdarhisar angelegt, deren Gebäude nach erheblichen Zerstörungen während des Gediz-Erdbebens im Jahre 1970 heute bis auf wenige Fundamentreste verschwunden sind. Nachdem schon in der ersten Grabungswoche deutlich wurde, daß die Architektur der 1991 nur in einer sehr begrenzten Sondage festgestellten Halle fast vollständig in Sturzlage erhalten war, wurde die Grabung zunächst nach Südwesten und dann nach Nordwesten bis zur Begrenzungsmauer des ehemaligen Schulhofes erweitert (Abb. 1, Sondage 12-14). Dabei stellte sich heraus, daß an dieser Stelle eine Straße mit beidseitigen Säulenhallen und einer lichten Breite von 8,30 m die ewartete Verbindung zur großen innerstädtischen Hauptverkehrsachse bildete. Eine weitere Sondage wurde im Bereich der Kammern hinter der Nordosthalle angelegt, um deren Ausdehnung und Bauphasen zu klären.

Die verstürzten Bauteile - Säulen, Kapitelle, Architrave, Friese und Geisonblöcke - beider Hallen (Abb. 2-3) lassen deren ursprüngliches Aussehen sicher erschließen, da alle Bauteile auf mehrere Meter

2 s. A. Hoffmann - K. Rheidt, XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 1991, 327f. - K. Rheidt, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1992, Bol. II, 293

3 Diese war zunächst für die Begrenzung des schon von R. Naumann angenommenen großen Platzes um das Macellum gehalten worden. K. Rheidt, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1992, Bol. II, 292

4 s. Rheidt a.O.,

und in vielen Exemplaren erhalten sind und nur ganz wenige Teile fehlen. Die aufgehende Architektur beider Hallen steht auf einem Fundament aus Bruchsteinen und Kalkmörtel und besteht auf beiden Seiten nahezu ausschließlich aus Spolien.

Die Nordosthalle

Der Stylobat der die Straße nach Nordosten begrenzenden Halle liegt ca. 30 cm über dem Straßenniveau. Er trug 4,90 m hohe, unkanellierte Säulenschäfte mit äußerst qualitätvollen ionischen Kapitellen mit reich verzierten Polsterseiten (Abb. 4-5), von denen vier nahezu vollständige und Bruchstücke mindestens eines weiteren geborgen werden konnten. Geringe Spuren auf dem Stylobat deuten darauf hin, daß dieser in seiner Erstverwendung Basen mit quadratischen Plinthen trug. Da sich von diesen keinerlei Reste gefunden haben, ist angesichts der nahezu vollständigen Erhaltung der übrigen Bauteile davon auszugehen, daß sie beim Neuaufbau des Stylobats und der Halle aus Spolien nicht wiederverwendet wurden.

Die Kapitelle trugen Architrave mit drei Fascien, die mit einer Ausnahme auf eine Gesamtlänge von 15m erhalten sind (Abb. 6). Diese stammen im Bereich der Grabung fast alle von einem älteren Bauwerk. Nur einer wurde an diese Spolien später angefügt und auf der Vorderseite entsprechend, aber gröber bearbeitet. Dieser Architrav hat im Gegensatz zu den wiederverwendeten keine Suffitte und keine profilierte Rückseite. Über den Architraven lag ein plastisch ausgearbeiteter Rankenfries, von dem insgesamt 17 laufende Meter gefunden wurden. Nach oben abgeschlossen wurde dieser Gebälkaufbau von Konsolgeisa, die von verschiedenen älteren Bauten stammen und weder nach ihren Profilen noch nach ihren Maßen zusammenpassen (Abb. 6).

Von den älteren Gebäuden, die für diesen Aufbau einen großen Teil des Baumaterials lieferten, läßt sich vor allem dasjenige, von dem Säulen, Kapitelle und die meisten Architrave stammen, näher fassen. Auf zwei Architraven befindet sich eine eradierte, auf einem weiteren und dem anschließenden Bruchstück eine gut erhaltene Inschrift, aus der hervor geht, daß diese Bauteile ehemals zu einem Artemistempel gehörten. Dieser wurde nach einer ersten groben stilistischen Einordnung der Kapitelle wahrscheinlich in der ersten Hälfte des ersten Jahrhunderts n.Chr. errichtet.

Wo dieser Tempel stand und welches Ereignis zu seinem Abbruch geführt hat, ist noch unklar. Der Stil des in die Hallenarchitektur über den Teilen des Tempels offensichtlich neu eingefügten Rankenfrieses läßt das Datum dieses Abbruchs und damit die Erbauung der Halle

wahrscheinlich gegen Ende des 2. oder im frühen 3. Jahrhundert n.Chr. annehmen.

Vor der Halle wurden in Sturzlage zwei Statuenpostamente mit Ehreninschriften gefunden. Die eine nennt einen Zeuspriester Demetrios, die andere eine Frau namens Marciana Tateis, Mutter der Asiarchen Flavius Julianus und Pardalas (Abb. 7). Vor diesem Postament lagen die Bruchstücke der ca. 1,5m hohen Statue eines flötespielenden Satyr mit einem Pantherfell aus dokimaiischem Marmor, die mit der Basis durch zwei Klammern verbunden war. Das Pantherfell kann möglicherweise als Anspielung auf den Namen des jüngeren Sohnes, Pardalas, gedeutet werden (Abb. 8). Die Fortsetzung der Halle nach Südosten wurde durch eine begrenzte Sondage in einem benachbarten Gartengrundstück geklärt (Abb. 1, Sondage 16).

Hinter der Säulenhalle befanden sich Kammern, die wahrscheinlich kommerziellen Zwecken dienten. Eine dieser Kammern wurde vollständig freigelegt (Abb. 1, Sondage 15; Abb. 9). Sie ist von kräftigen Mauern aus Bruchsteinen und Kalkmörtel eingefaßt und mißt etwa 5,0 x 5,5 m. Der Innenraum, dessen Fußboden aus festgetretener Erde bestand, wurde später durch eine Quermauer in zwei Abteile geteilt und war verputzt. In einer späten Phase erhielt der Raum eine Längsteilung mit Tür, die über die Quermauer hinwegläuft. Zahlreiche Münzen aus diesem späten Zusammenhang lassen die letzte Nutzungsphase des Raumes in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts annehmen.

Die Südwesthalle

Die Südwesthalle der mit Marmorspolien gepflasterten Straße hat einen zweistufigen Stylobat auf dem sich, wie bei der Nordosthalle, unkanellierte Säulen von 4,12m Höhe erhoben. Auch hier fehlen Hinweise auf Säulenbasen völlig, die Säulenschäfte standen wahrscheinlich also direkt auf den Stylobatplatten. Sie trugen ionische Kapitelle von guter Qualität, von denen drei Stück vollständig geborgen wurden (Abb. 4. 10). Wie der Stylobat, so besteht auch der auf 12,60m Länge erhaltene Architrav aus verschiedenartigen Spolien, die auf der Vorderseite teilweise nur grob aneinander angepasst wurden. Zwei auch auf ihrer Rückseite profilierte Architravblöcke mit Suffitten, einer davon mit einer Inschrift, entstammen wahrscheinlich dem gleichen Bau, wie die Kapitelle. Neben diesen wurden in der Höhe und Tiefe sehr unterschiedliche Blöcke mit einem nur grob annähernden Frontprofil als Architrave verwendet. Dasselbe gilt für den unverzierten Fries, dessen einzelne Blöcke teils ein einfaches ausschwingendes Profil besitzen, teils völlig unprofiliert sind. Den oberen Abschluß dieses Gebälks

bildet ein ausladendes Geison mit Zahnschnitt, von dem sich ausgesprochen viele Blöcke, insgesamt 15,40 laufende Meter, erhalten haben.

Die Inschrift auf einem der Architravblöcke beinhaltet eine Weihung an den aizanitischen Zeus und Nero, den Sohn des Claudius. Das Gebäude, von dem dieser Architrav und wahrscheinlich auch die Kapitelle und Säulen stammen, wurde also um die Mitte des ersten Jahrhunderts n.Chr. errichtet und war vielleicht ehemals eine Halle oder sogar ein dem aizanitischen Zeus geweihter Tempel.

Wann die Bauteile in ihren vorgefundenen Zusammenhang gebracht wurden, ist noch unklar. Es scheint jedoch, als ob der Bau beider Hallen und damit auch der Abbau der älteren Bauwerke, deren Teile wiederverwendet wurden, zur gleichen Zeit, wahrscheinlich also im späteren 2. oder 3. Jahrhundert n.Chr. erfolgt ist.

Hinter dem Stylobat der Halle wurde eine kleinteilige Bebauung aus spätantiker Zeit freigelegt, die Wohn- und Handwerkszwecken diente. Eine Feuerstelle und ein großes Vorratsgefäß (Pithos) waren bis tief unter das Niveau des Stylobats eingetieft. Zahlreiche in diesem Zusammenhang gefundene Münzen lassen die Nutzung dieser späten Einbauten bis in das 5. Jahrhundert n.Chr. erschließen. Wie bei der Nordosthalle, so scheint auch hier die gesamte Bebauung in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts aufgegeben worden zu sein.

Frühere Reste

Bei der Freilegung der hinter dem Stylobat der Südwesthalle eingetieften spätantiken Besiedlung fanden sich zwei kräftige Kalkmörtelmauern der Vorgängerbebauung der Halle, über deren Reste der nur auf drei Schichten Bruchsteinmauerwerk gegründete Stylobat hinweggebaut ist (s. Abb. 4). Zur Klärung der Frage, wie tief diese Mauern hinabreichen, wurde neben der nordwestlichen der beiden Mauern eine begrenzte Tiefsondage angelegt, bei der noch 2,80m unter Stylobatoberkante große Mengen Keramik geborgen werden konnten. Danach stammt die gesamte Auffüllung zwischen den frühen Mauern wahrscheinlich aus dem 1. Jahrhundert n.Chr. Etwa 0,5m unterhalb der Unterkante der Mauer wurde der Dachziegelversturz einer noch älteren Bebauung freigelegt, der in dieser Kampagne jedoch nicht mehr weiter untersucht werden konnte.

Auch die Kammern der Nordosthalle wurden über den Resten einer Vorgängerbebauung errichtet, von der sich bislang aber nur eine rechteckige Stein-/Ziegelsetzung gefunden hat. Über die genaue Datierung und das Aussehen dieser frühen Bauphasen sowie über die Einord-

nung der frühen Mauerfluchten in das städtebauliche System Aizanois sollen die Grabungen der kommenden Jahre Aufschluß geben.

Fundbearbeitung

Keramik

N. Atik begann mit der Durchsicht und Bearbeitung der Fundkeramik von Aizanoi. Sie ordnete die Bestände des Grabungsdepots neu und bearbeitete als erstes die größte Fundgruppe, die aus den Grabungen 1981 und 82 beim Dorischen Säulenhof stammende Keramik. Dabei stellte sich heraus, daß die Fundgruppe neben wenigen prähistorischen Steingeräten und osmanischer Keramik, sowie einigen Scherben des 2.-4. Jahrhunderts vor allem augustäische Keramik enthält. In Aizanoi gab es danach schon in augustäischer Zeit eine hochentwickelte Töpferproduktion, die wahrscheinlich auch sehr feine Keramik herstellen konnte. Importiert wurden Sigillata von sehr guter Qualität und Reliefkeramik, die teilweise aber auch noch einheimisch sein kann. Die Forschungen zur Keramik von Aizanoi sollen in den nächsten Jahren ausgeweitet werden.

Münzen

Chr. v. Mosch reinigte und bestimmte die Fundmünzen der Grabung und begann mit der Aufnahme der Stadtprägungen von Aizanoi im Museum Kütahya, die durch die freundliche Unterstützung und Mithilfe des Direktors des Museums, Herrn M. Türktüzün ermöglicht wurde.

Bauornamentik

F. Treppmann reinigte die an der Geländeoberfläche sichtbaren verstürzten Bauteile des Bühnengebäudes des Theaters und erstellte ein Inventar für eine geplante Arbeit über die Bauornamentik des Theaters. Er weitete die Inventarisierung der Architekturteile danach auch auf andere Ruinenkomplexe Aizanois aus.

Inschriften

M. Wörrle nahm über 30 Inschriften auf. Er bearbeitete die oben angesprochenen Bau- und Ehreninschriften innerhalb der Grabung, sowie im Dorf verstreut gefundene epigraphische Zeugnisse, darunter

einen schon bekannten, aber lange verschollenen Brief des Kaisers Nero und einen weiteren, neugefundenen Kaiserbrief aus severischer Zeit. Beide waren im Zuge der topographischen Aufnahme der Dorfhäuser entdeckt und ins Grabungshaus gebracht worden. Neben mehreren Grab- und Ehreninschriften fand sich im Dorf noch ein Architravteil mit einer Hallenweihung an den Kaiser Commodus. M. Wörrle beschäftigte sich daneben mit der Überprüfung bekannter Inschriften im Keller des Tempels und hinter dem Tempel sowie mit den spätantik-mittelalterlichen Graffiti auf den Tempelwänden.

Restaurierungsarbeiten

Die Überarbeitung der 1968 an den Säulen des Tempels angebrachten Betonflickungen wurden auch 1992 weiter fortgesetzt. F. Kuster schlug Kanelluren in vier der Flickungen auf der Nordostseite und eine auf der Nordwestseite des Tempels (Abb. 11). Er schloß dort, wo die Flickungen vom Marmor abgerissen waren, den entstandenen Spalt mit Araldit und modellierte den oberen Rand der Stege soweit auf, daß die Gefahr durch Wasseransammlungen und Eindringen von Wasser weitgehend beseitigt werden konnte. An der Westante des Opisthodoms wurde ebenfalls Beton auf einer Araldítbrücke anmodelliert und das noch fehlende Rundstabprofil eingearbeitet. Die Restaurierungsarbeiten an den Tempelsäulen sind damit bis auf die fünf Säulen der Nordecke abgeschlossen. Hier ist die Überarbeitung durch den Steinmetz erst nach einer statischen Grundsicherung der Säulen und des Gebälkes möglich.

J. Steiner untersuchte die Möglichkeiten einer einfachen Sicherung der Nordecke des Tempels und begann mit der Planung der dafür nötigen Aufwendungen an Gerät und Fachkräften. Daneben wurden die in den Jahren 1968 und 1972 erfolgten Restaurierungen näher in Augenschein genommen.

Die im Bereich der Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule in Versturzlage aufgedeckten Architekturteile wurden herausgeräumt und geordnet (Abb. 12). Abgeplatzte und gebrochene Teile wurden, soweit es möglich war, sofort mit Araldit geklebt. Da die ursprüngliche Anordnung fast aller Architekturteile beider Hallen sich an ihrer Versturzlage ablesen ließ, konnten alle Teile der Gebälke in der Art einer Architekturprobe direkt auf den Stylobaten aufgestellt werden, so daß sich schon jetzt ein guter Eindruck von der Architektur beider Hallen und der Art des Einbaues der Spolien aus den älteren Bauten ergibt (Abb. 6). Die Restaurierung der gebrochenen Teile durch F. Kuster,

für deren Statik J. Steiner Berechnungen anstellte, soll in der kommenden Kampagne weitergeführt werden.

Die Bruchstücke der Satyrstatue wurden geklebt, jedoch gibt es so viele Fehlstellen, daß die Restaurierung der Statue in diesem Jahr nicht abgeschlossen werden konnte (Abb. 8).

Die Bruchsteinmauern der hinter der Nordosthalle freigelegten Kammern wurden durch eine Aufmauerung von zwei Lagen Bruchsteinen in Kalkmörtel gesichert. Zur Unterscheidung zwischen antiker Substanz und neuer Aufmauerung wurde die Trennfuge zwischen altem und neuem Mauerwerk in einem rötlichen Mörtel mit Ziegelmehlbeimischung ausgeführt. Die gesamten Grabungsflächen wurden zur Sicherheit der Besucher und der ausgegrabenen Monumente mit einem Zaun aus Maschendraht umgeben.

Öffentlichkeitsarbeit

Im Jahre 1992 wurde durch die Grabung erstmals ein Führungsblatt mit einem topographischen Gesamtplan im Maßstab 1:10000[5] und Informationen zu Geschichte, Ausgrabung und Einzelmonumenten vorgelegt, das interessierten Besuchern die für einen umfangreichen Rundgang im weitläufigen Ruinengebiet Aizanois nötigen Informationen bietet. Das Blatt ist in Deutsch, Englisch und Türkisch beim Ruinenwächter, im Museum Kütahya und, während der Kampagne, bei der Grabungsleitung erhältlich.

Zusätzlich stellte die Grabung für die Herstellung eines farbigen Kurzführers durch Aizanoi wissenschaftliche Texte, Pläne und Photos sowie finanzielle Mittel bereit. Diese Broschüre wurde in Zusammenarbeit mit dem Türkischen Kultusministerium, der Provinzverwaltung von Kütahya, dem Landratsamt von Çavdarhisar, der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts und dem Museum Kütahya gedruckt.

Sonstige Arbeiten/Zusammenarbeit mit türkischen Stellen

Unter der Leitung des Direktors des Museums Kütahya, M. Türktüzün, fand nach intensiven Raubgrabungen im Bereich eines Tumulus südlich von Altıntaş eine Notgrabung statt, bei der Teile des Dromos freigelegt wurden. Die Aizanoi-Grabung unterstützte die Arbeiten des Museums

5 s. Rheidt a. O., 290 u Abb. 1.

durch Hilfe bei der Vermessung und Planaufnahme der Reste des Dromos.

Das Landratsamt von Çavdarhisar plant zusammen mit dem Museum Kütahya den Bau eines Hauses für den Verkauf von Eintrittskarten und Informationsmaterial und für den Aufenthalt der Ruinenwächter. Gemeinsam wurde für diesen Bau ein geeignetes, dem Tempel gegenüber an der Straße nach Emet gelegenes Grundstück ausgewählt. Die Aizanoi-Grabung unterstützte das Projekt durch die Anfertigung eines Entwurfes für das Bauwerk, der sich an der Dorfarchitektur in der näheren Umgebung orientiert.

Publikationen

Ein Bericht von M. Wörrle über Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi erschien im Chiron 22, 1992. Vorberichte von A. Hoffmann über die Beendigung der Arbeiten am Stadion, von K. Rheidt über die Arbeiten zur historischen Topographie, von Chr. v. Mosch zu einem 1990 gefundenen Portraitkopf, von M. Türktüzün über zwei Säulensarkophage und U. Wulf über zwei Grabbauten in der Südwest-Nekropole von Aizanoi wurden für den Druck im Archäologischen Anzeiger 1993 eingereicht.

1992 YILI AİZANOİ KAZISI

*Klaus RHEIDT**

1992 yılı kazı kampanyası 27 temmuzda başlayıp, buluntuların Kütahya Müzesi`ne teslim edilmesinden sonra, son elemanın kazıdan ayrılmasıyla birlikte 14 Eylül 1992`de bitmiştir[1]. Bakanlık temsilcisi olarak kazımızda görevli Ankara`dan sayın Mehmet Arlı, çalışmaları her açıdan sürekli desteklenmiştir.

Aizanoi/Çavdarhisar Topoğrafik Çalışmaları ve Araştırmaları

Aizanoi ören yerinin ve bu sınırlar içinde yer alan Çavdarhisar Köyü`nün yeniden ölçülmesi çalışmaları bu yıl bitirilebilmiştir. Ayrıca, asıl ören yerinin dışında bulunan tüm lahit ve mezar taşı parçaları ile su yolu kalıntıları da ölçülmüştür. Böylece, yapılması planlanan Aizanoi topoğrafik haritası ön çalışmaları büyük oranda bitirilmiştir.

Çavdarhisar Eski İlkokulu`nun Avlusunda yapılan Kazı (Resim: 1)

1991 yılında yapılan kazılar, 3 nolu köprünün uzantısında, mermer stylobatlı galerili bir yapı bulunduğunu göstermişti. Önceleri, bu yapının R. Naumann`ın düşündüğü, Macellum çevresindeki büyük bir alanın sınırı olduğu kabul ediliyordu. Köprü ile, 1991 yılında

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Gümüşsuyu/Ayazpaşa Camii Sok. 48, Taksim-İSTANBUL

1 Çalışmalara katılanlar aşağıdaki gibidir: K. Rheidt (Kazı Başkanı), U. Wulf-Rheidt, A. Atila, A. Aydın, N. Atik, Chr. v. Mosch, F. Treppmann, M. Auer, G. Lohrer, J. Rieser, Chr. Hermann, F. Kuster, M. Wörrle ve J. Steiner.

lokalize edilen kentin ana caddesi, yani güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu sütunlu cadde[2] arasındaki bağlantıyı aydınlatmak için, Çavdarhisar İlkokulu'nun avlusunda büyük çaplı bir sondaj yapıldı (Resim: 1). Bu sondaj sonucunda, 1991 yılında burada ortaya çıkarılan stylobatın, her iki yanında sütunlu galerilerin yer aldığı bir caddenin parçası olduğu ortaya çıktı (Resim: 1-3). Burası, varlığı daha önce düşünülen, bağlantı caddesi idi. Bütün mimari parçalar geniş bir alanda ve çok sayıda ele geçtiği için, her iki galerinin orijinal görünümleri bu yıkık mimari parçalarından kolayca anlaşılmaktadır. Bir başka sondaj da, kuzeydoğu galerisinin odalarında yapıldı. Bu sondajla, galerinin uzantısının ve yapı evrelerinin saptanması amaçlanmıştı.

Kuzeydoğu Galeri

Kuzeydoğu galerisinin stylobatı üzerinde son derece kaliteli işlenmiş İon başlıkları (Resim: 5) olan yivsiz sütunlar vardır. Bu başlıkların üzerindeki üç fasciali arşitrav, daha eski bir yapıdan devşirme malzemedir. Bunların üzerinde, yüksek kabartmalı sarmaşık frizler bulunmaktaydı. En üstü ise, gerek ölçüleri gerekse profilleri birbirine uymayan, daha eski ve farklı yapılardan kaynaklanan konsollu kornişlerle sona ermekteydi (Resim: 4 ve 6).

Üç adet iyi korunagelmiş ve bir kırık arşitrav üzerinde yer alan, eski bir yapının açılış merasimi yazıtından, bu malzemelerin (arşitrav ve başlıkların) M.S. 1. yüzyılın 1. yarısına ait Artemis Tapınağı'ndan devşirme olduğu anlaşılmaktadır. Bu galeride kullanılmış olan tapınağa ait mimari parçaların üzerine sonradan eklenen sarmaşık motifli frizin üslubundan yola çıkarak, tapınağın yıkım ve galerinin inşaa tarihinin M.S. 2. yüzyılın ortalarından sonra olduğu anlaşılmaktadır.

Galerinin önünde yıkık durumda onur yazıtlı iki heykel kaidesi bulunmuştur. Bu onur yazıtlardan birinde Demetrios adında bir Zeus din adamının, diğerinde ise Marciana Tateis adında bir kadının adı geçmektedir (Resim: 7). Bu kaidenin önünde, 1,5 m yüksekliğinde ve Dokimaion mermerinden flüt çalan bir satyr heykelinin parçaları yer almaktaydı (Resim: 8). Galerinin güneydoğuya uzantısı, bitişik bahçe içinde gerçekleştirilen küçük çaplı bir sondajla açıklık kazanmıştır (bk. resim: 1).

2 bk. K. Rheidt, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1992.

Sütunlu galerinin arkasında, olasılıkla ticari işlev görmüş olan odalar bulunmaktaydı (Resim: 1 ve 9). Bunlardan biri bütünüyle ortaya çıkarıldı. İç mekan sonradan enlemesine bir duvarla ikiye bölünmüş olup, bu duvar üzerine daha sonraları boylamasına bir duvar ve bir kapı eklenmiştir. Bu mekanla ilişkin çok sayıdaki sikkeler, buranın 5. yüzyılın 2. yarısına kadar kullanıldığını göstermektedir.

Güneybatı Galeri

Yolun güneybatı galerisinde, iki basamaklı stylobat üzerinde, kuzeydoğu galeride olduğu gibi, İonik başlıklı yivsiz sütunlar bulunmaktaydı (Resim: 4 ve 10). Bu yapı, ön tarafta kısmen, kabaca birbirine birleştirilmiş çeşitli cins devşirme malzemeden oluşmaktaydı. Birisinin üzerinde yazıt bulunan iki arşitrav bloğu, kaliteli işçilik gösteren başlıklarla aynı yapıdan kaynaklanmış olmalıdır. Yazıt Aizanoi Zeus'una ve İmparator Neron'a ithaftır. Blokların kaynaklandığı yapı, M.S. 1. yüzyılın ortalarında yapılmış olup, o dönemde belki bir galeri veya hatta Aizanoi Zeus'una adanmış bir tapınak olabilir.

Galeri stylobatının arkasında Geç Antik döneme tarihlenen, oturma ve atölye amaçlı olarak kullanılan, küçük bir yerleşme ortaya çıkarıldı. Çok sayıda ele geçen sikke, bu geç dönem yapıların M.S. 5. yüzyıla kadar kullandığını göstermektedir. Kuzeydoğu galerisinde olduğu gibi, burada da tüm yapıların 5. yüzyılın ikinci yarısında terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Erken Dönem Kalıntıları

Güneybatı galerisi stylobatının arkasında yapılan ufak çaplı bir sondajla çok miktarda keramik ele geçti. Keramik, erken dönem duvarları arasındaki dolgunun, olasılıkla M.S. 1. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Bu dolgunun altında daha erken döneme ait bir yapının kiremit yıkıntısı bulundu. 1992 kampanyada, sözü edilen yıkıntı üzerine detaylı çalışılamadı. Kuzeydoğu galerisinin odaları da daha eski bir yapının kalıntıları üzerinde yer almaktaydı. Erken dönem kalıntılarının yapılaşma süreci ve görünümleri, ancak gelecek yıllarda yapılacak kazılarda aydınlatılabilecektir.

Buluntuların Değerlendirilmesi

Neşe Atik, Aizanoi'de bulunan keramikleri elden geçirmeye ve değerlendirmeye başladı. Bu çalışmaya ilk önce, 1981/82 kazılarında Dor sütunlu avlu yakınlarında ele geçen en büyük buluntu gurubuyla başladı. Bu değerlendirmeler sonucunda, bu buluntu gurubunun, az sayıda prehistorik taş aletler ve Osmanlı dönemi keramiği ile 2. ve 4. yüzyıllara tarihlenen birkaç çanak çömlek parçasının yanı sıra özellikle Augustus dönemi keramiği içerdiği ortaya çıktı.

Chr. v. Mosch, kazıda ele geçen sikkeleri temizleyip, dönemlerini saptayarak, Kütahya Müze Müdürü sayın Metin Türktüzünle beraber Kütahya Müzesi'nde bulunan Aizanoi kent darplarının envanterini çıkarmaya başladı.

F. Treppmann, tiyatro sahne binasının, arazide yayılmış durumdaki mimari parçalarını temizleyerek, tiyatronun mimari süslemeleri konusunda yapılması planlanan bir çalışma için envanter çıkardı.

M. Wörrle, kazı alanında ele geçen ve yukarıda sözü edilen yapı ve onur yazıtları ile köy içine dağılmış olarak bulunan epigrafik malzeme üzerine çalıştı. Bu malzeme arasında, eskiden beri bilinen, ancak uzun bir süre bulunamayan İmparator Neron'un bir mektubu ile Severuslar dönemine tarihlenen ve yeni bulunmuş olan bir diğer imparator mektubu yer alıyordu.

Restorasyon ve Onarım Çalışmaları

1992 yılında da, eleman gücünün ve bütçenin büyük bir kısmı, yoğunlukla, yine tapınak onarımı, ve kazıdan ele geçen mimari ve plastik buluntular ve bunların ziyaretçiler için en iyi şekilde düzenlenmesine kullanılmıştır. 1968 yılında Zeus tapınağın sütunlara uygulanan beton onarımlarının elden geçirilmesine bu yıl da devam edildi. İsviçre'den gelen taş ustası F. Kuster, tapınağın kuzeydoğu tarafında bu onarımların dördüne ve kuzeybatı tarafında bulunan birine yivler yaptı (bk. resim: 11). Opistodomosun batı antesinde eksik olan yuvarlak profile şekil verildi. Tapınağın sütunlarında yapılan onarım çalışmaları böylece kuzey köşe dışında tamamlandı.

J. Steiner, Aizanoi'de misafir olarak kaldığı üç gün içerisinde, tapınağın kuzey köşesini emniyete alma olanaklarını araştırdı ve bu çalışma ile ilgili araç, gereç ve uzman gereksinimi üzerine plan yapmaya başladı.

Eski ilkokul avlusundaki kazı alanında yıkık durumda ele geçen mimari parçalar temizlenerek düzenlendi ve mümkün olduğu kadar bulundukları yerde onarıldı. Her iki galerinin mimari parçaları

yıkıldıkları yerde kaldığından bunların orijinal durumları kolaylıkla anlaşılarak, arşitrav, friz ve geison tüm parçaları, bir tür mimari prova ile doğrudan stylobat üzerine yerleştirilebildi (bk. resim: 6 ve 12). Kuzeydoğu galerisinin arkasında ortaya çıkarılan odaların kesme taş duvarları, iki sıralı kesme taşlarla sağlamlaştırıldı. Kazı alanının tümü ziyaretçilerin ve ortaya çıkarılan eserlerin güvenliği için telle çevirildi.

Satyr heykeline ait parçalar yapıştırıldı (bk. resim: 8). Ancak çok sayıda eksik yer bulunduğundan onarım bu yıl tamamlanamadı.

Tanıtım Çalışmaları

1992 yılında ilk kez ören yerinin tarihi, yapılan kazılar, ören yerindeki tüm anıtlar hakkında bilgi veren, Almanca, İngilizce ve Türkçe dillerinde, bir gezi rehberi hazırlandı. 1:10 000 ölçekli bir planı da içeren bu broşür, geniş bir alana yayılan Aizanoi ören yerinde yapılacak etraflı bir gezide, ziyaretçilere gerekli bilgileri verecek şekilde düzenlenmiştir. Tanıtıcı bu broşür, Kütahya Müzesi'nden, ören yeri bekçisinden ve kazı sırasında kazı başkanlığından sağlanabilmektedir.

Aizanoi kazı ekibi, ayrıca, Çavdarhisar Kaymakamlığı ile Kütahya Müzesi Müdürlüğü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ortaklaşa yayınladıkları, Aizanoi ören yeri renkli rehberi için gerekli harcamalara ve metnin oluşmasına ve fotoğrafların büyük bir kısımın temin edilmesine katkıda bulunmuştur.

Diğer Çalışmalar/ Türk Makamlarıyla Yapılan Ortak Çalışmalar

Altıntaş'ın güneyindeki bir tümülüste, Kütahya Müzesi yönetiminde bir kurtarma kazısı gerçekleştirildi. Aizanoi kazı ekibi, Müze'nin bu çalışmalarını, ortaya çıkarılan mimarliğin ölçülmesinde ve planlarının çıkarılmasında desteklemiştir.

Yayınlar

M. Wörrle'nin, Aizanoi'de yeni ele geçen yazıtlar konulu makalesi, Chiron dergisi'nin 22. sayısında (1992) yayınlanmıştır. A. Hoffmann'ın Stadiondaki çalışmaların tamamlanması ile ilgili, K. Rheidt'in tarihi topografya konusundaki, Chr. v. Mosch'un 1990 yılında bulunan bir portre başı hakkında, M. Türktüzün'ün sütunlu iki lahit ve U. Wulf'un da Aizanoi güneybatı nekropolündeki iki mezar yapısı üzerine olan ön raporları, "Archäologischer Anzeiger 1993" te yayınlanmak üzere teslim edildi.

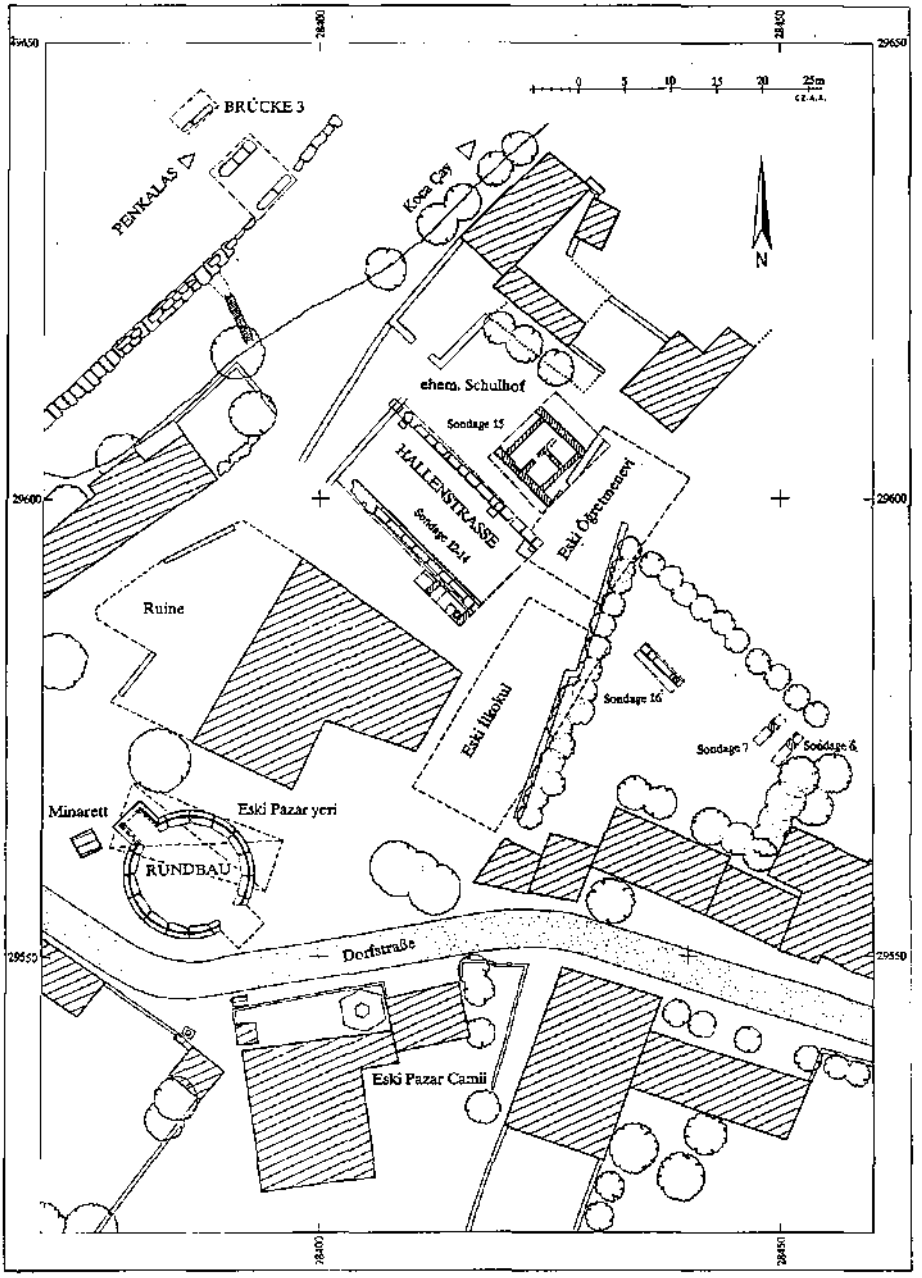

Abb. 1- Aizanoi. Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule. Lageplan
Resim: 1- Aizanoi eski ilkokulun avlusunda yapılan kazı, genel plân

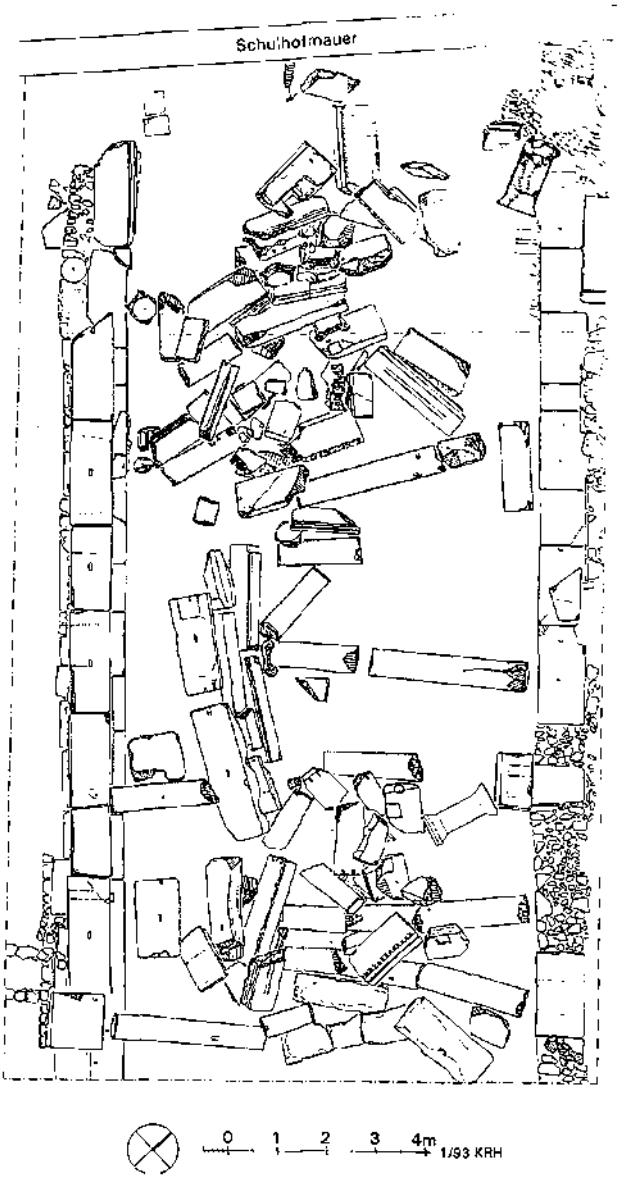

Abb. 2- Aizanoi. Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule. Aufnahmezeichnung der Versturzlage der Architekturteile

Resim: 2- Aizanoi. Eski ilkokulun avlusunda yapılan kazı. Mimari parçaların yıkık durumunun plânı

Abb. 3- Aizanoi. Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule. Ballonphoto
Resim: 3- Aizanoi. Eski ilkokulun avlusunda yapılan kazı, balon fotoğrafı

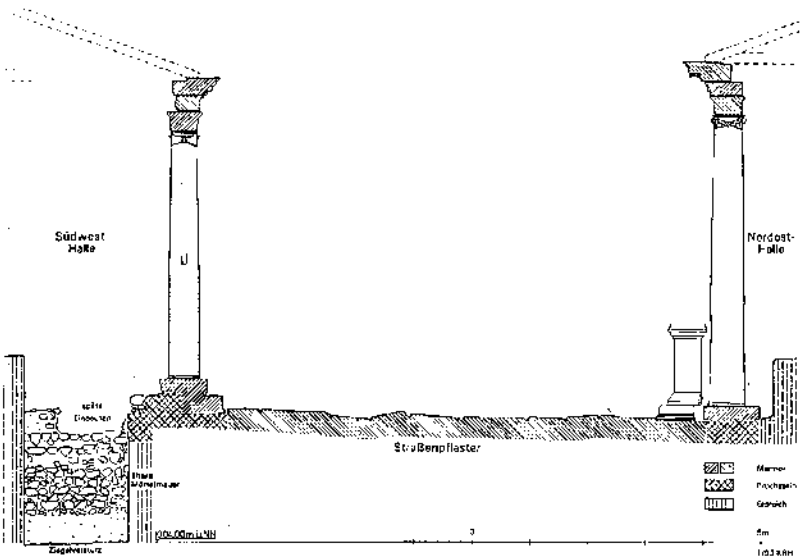

Abb. 4- Aizanoi. Schematischer Schnitt der Hallenstraße
Resim: 4- Aizanoi. Sütunlu caddenin şematik kesiti

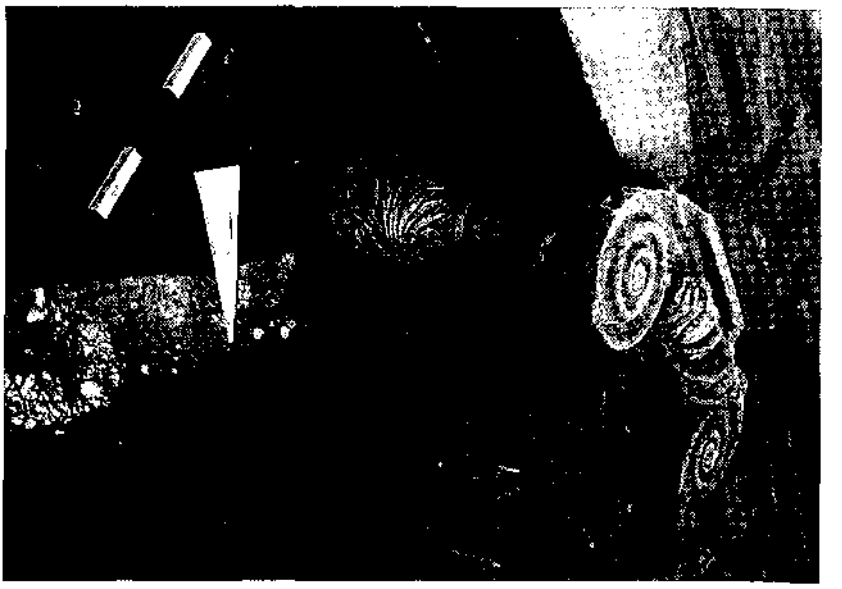

Abb. 5- Aizanoi. Hallenstraße. Kapitell der Nordosthalle
Resim: 5- Aizanoi. Sütunlu cadde. Kuzeydoğu galerisinin İon başlığı

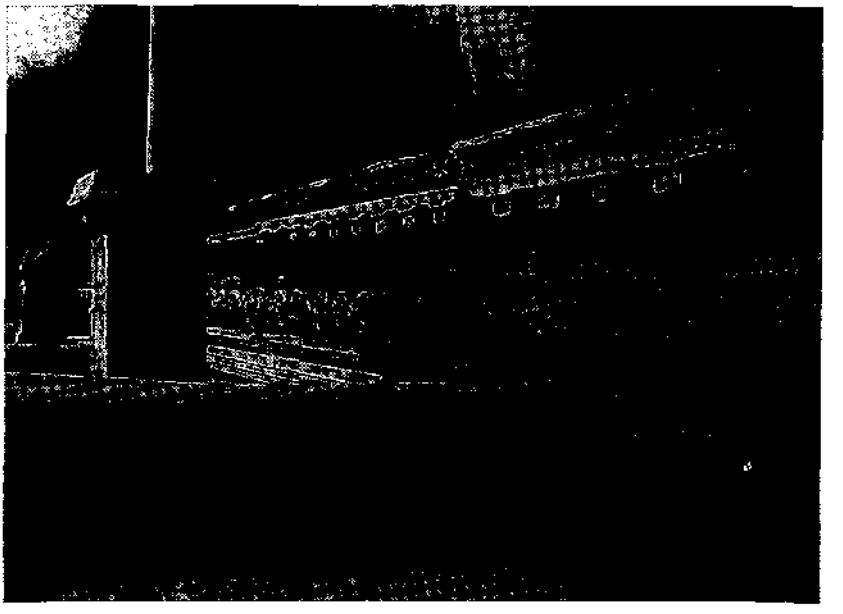

Abb. 6- Aizanoi. Hallenstraße. Gebälk der Nordosthalle
Resim: 6- Aizanoi. Sütunlu cadde. Kuzeydoğu galerisinin arşitrav, friz ve kornişleri

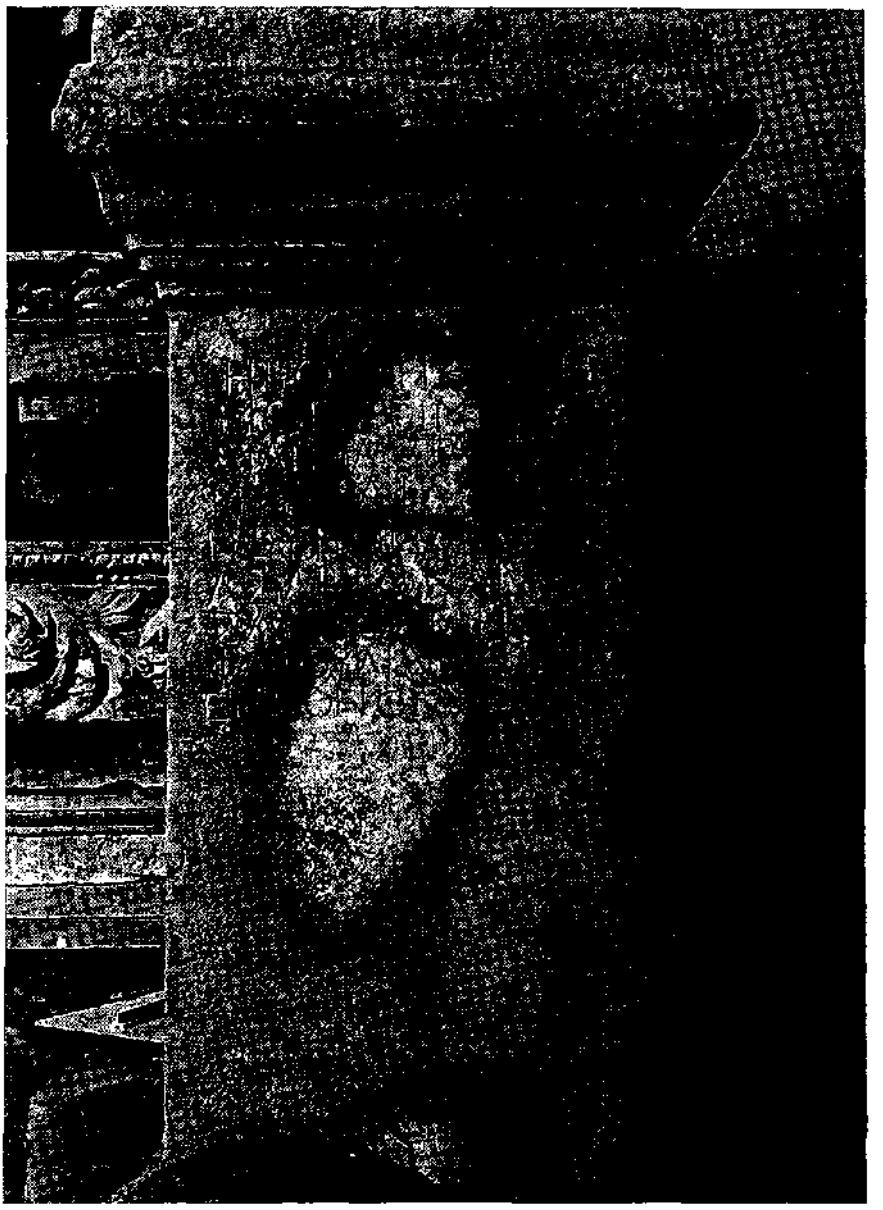

Abb. 7- Aizanoi. Nordosthalle der Hallenstraße. Postament mit Ehreninschrift für Marciana Tateis

Resim: 7- Aizanoi. Sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisi. Marciana Tateis için onur yazıtlı heykel kaidesi

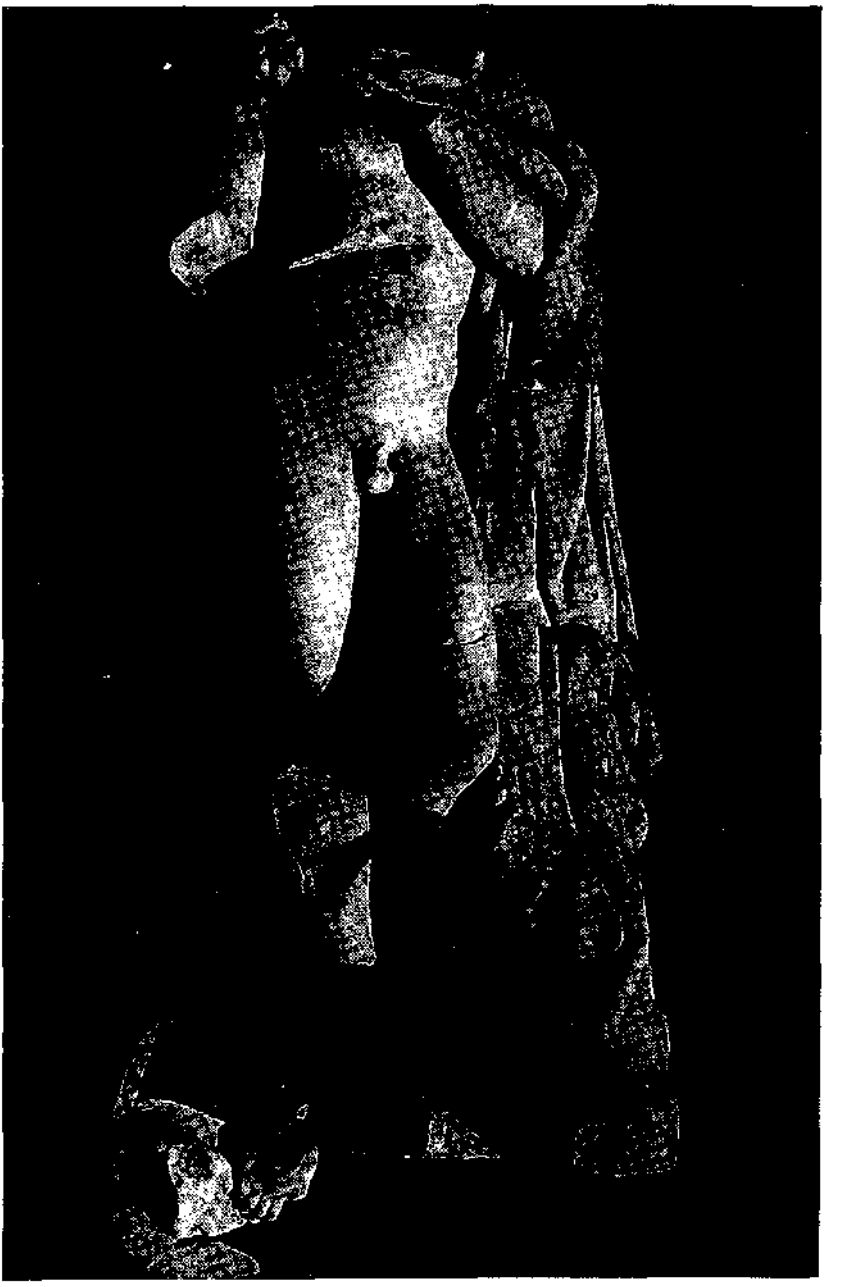

Abb. 8- Aizanoi. Nordosthalle der Hallenstraße. Satyr-Statue nach der Restaurierung
Resim: 8- Sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisi. Satyr heykeli restorasyondan sonra

Abb. 9- Aizanoi. Kammern hinter der Nordosthalle der Hallenstraße
Resim: 9- Kuzeydoğu galerisinin arkasındaki odalar

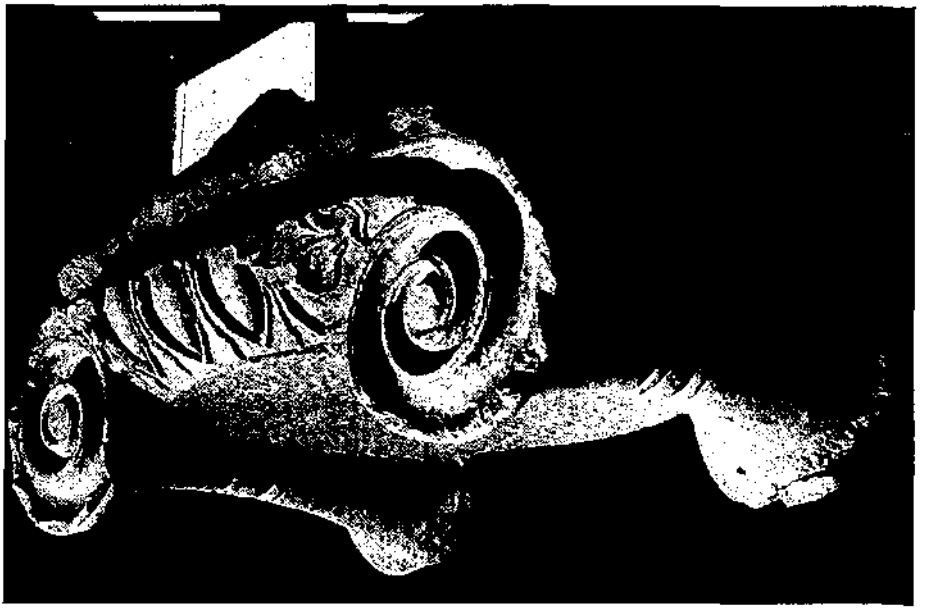

Abb. 10- Aizanoi. Hallenstraße. Kapitell der Südwesthalle
Resim: 10- Aizanoi. Sütunlu cadde. Güneybatı galerinin İon başlığı

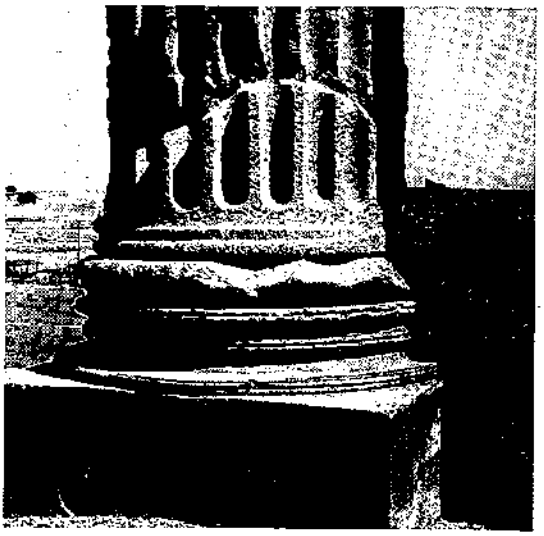

Abb. 11- Aizanoi. Tempelsäule nach Restaurierung
Resim: 11- Aizanoi. Zeus tapınağının bir sütunu, restorasyondan sonra

Abb. 12- Aizanoi. Restaurierungsarbeiten im Bereich der Grabung im Hof der ehemaligen Volksschule: Aufbau der Architekturteile der Hallenstraße.
Resim: 12- Aizanoi. Eski ilkokul avlusundaki kazı sırasında yapılan restorasyon ve onarım çalışmaları: parçaların mimari prova ile stylobat üzerine yerleştirilmesi

KYZIKOS 1992 KAZI ÇALIŞMALARI

*Abdullah YAYLALI**
Vecihi ÖZKAYA

1 Ağustos 1992 günü beş öğretim üyesi ve 24 işçi-öğrenciyle başlanan Kyzikos antik kenti kazıları, 31 Ağustos 1992 günü sona erdirildi[1]. 1992 çalışmalarımızın da ağırlığını, önceki yıllarda olduğu gibi, Hadrian Tapınağı kazıları oluşturdu. Bunların yanısıra, antik kentin sınırlarını ve topoğrafyasını belirlemeye yönelik çalışmalar da sürdürüldü. Bu etkinliklerin bir bölümü arazide yüzey taraması şeklinde, bir bölümü de, eski yayınlarda adı geçen ve bugün kaybolmuş durumdaki antik yapıların yerlerini saptayıp kent planına işlemek şeklinde gerçekleştirildi. Söz konusu yapılardan 'Mosaic House'[2] olarak bilinen ev belirlendi; mozaiği açılıp gerekli işlemler yapıldıktan sonra, ileride değerlendirilmek üzere, yeniden kapatıldı.

Son yıllarda sıkça kaçak kazıların yapıldığı ve 'Bouleutereion' olarak bilinen yerde de yüzey araştırmaları sürdürüldü. Gerçekte 'Metroon'[3] olması gereken bu antik yapı kalıntılarındaki yüzey araştırmalarında, kaçak kazılarda çıkartılan ve tahrip edilen küçük kabartma parçaları toplanarak depoda koruma altına alındı.

---

* Prof. Dr. Abdullah YAYLALI, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 25240-ERZURUM.
Yrd. Doç. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 25240-ERZURUM.

(1) Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve parasal desteğiyle Bursa Müzesi ile ortaklaşa yürüttüğümüz Kyzikos arkeolojik kazılarına, başkanlığımda Y.Dç.Dr. N. Koçhan, Y.Dç.Dr. C. Başaran, Y.Dç.Dr. V. Özkaya, Arş. Gr. N. Öztürk, Arş. Gr. A. Saraçoğlu ile bölümümüz öğrencilerinden A.Y. Tavukçu, T. Takaoğlu, H.Yurtsever, H. Tarım, İ. Aşkın, H.Çalışkan, H.Dinç, A. Kırmızıgül, O. Şahan, K.Meral, Ö. Karakoç, F. Keçeci, H. Öğüşlü, V. Keleş, Ü. Tuç, H. Köroğlu, A. Şahin, O. Aras, N. Uçar, M. Taşçı, T. Tan, A. Yılmaz, B. Can, Ş. Yavuz, M.Ergen katılmışlardır. Başta Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere tüm katılanlara özverili çalışmaları nedeniyle teşekkür ederim.

(2) A.E. Henderson, The Survey of Cyzicus (1903).

(3) Th. Macridy-Ch. Picard, Attis d'un métrôon de Cyzique, BCH.45 1921, 436 vdd. Ayrıca araştırmalarımızda Attis kariatidlerinin bulunması da bunu doğrulamaktadır. Bu konudaki ayrıntılı araştırma Arş. Gör. N. Öztürk tarafından yürütülmekte olup yakında bitirilecektir.

I. Hadrian Tapınağı Kazıları

Yukarıda değinildiği gibi, 1992 çalışmalarımızın ağırlığını Hadrian Tapınağı kazıları oluşturdu. Yüzyıllar boyu süren amansız insan ve doğa tahribatı nedeniyle tamamen moloz dolgudan oluşan kazı alanı, önceki çalışmalarda olduğu gibi, 5.00x5.00 m lik büyük plânkarelerde sürdürüldü. Büyük çoğunluğu tapınak yıkıntılarından oluşan söz konusu moloz dolgudan, doğası gereği, katman diyebileceğimiz bir oluşuma da rastlanmadı.

Tapınakta önceki yıllarda kazılan alanın güneybatı köşesindeki A4 ve B4 plânkarelerindeki çalışmalarımız sırasında, arazinin durumuna göre yüzeyden yaklaşık 1.30-1.50 m arası değişen derinliklerde, kiremit örgülü dört adet Bizans dönemi mezarı ortaya çıkarıldı (Çizim: 1). Kendi aralarında tam bir yön birliği olmamakla beraber, genelde doğu-batı doğrultusundaki bu mezarlar çökmüş durumdaydı. Kiremitleri kırılmış ve aşırı yıpranmış olan mezarlardan örnek alınamamakla birlikte, yerleri plan üzerine işlenerek kaldırıldı. Yapı ve tür olarak önceki kazı sezonlarında ortaya çıkarılanların[4] benzeri durumundaki mezarlar, her türlü tarihleyici bulgudan yoksun durumdaydılar; ancak, bunlar da 1991 yılında bulduklarımız gibi Geç Bizans dönemine ait olmalıdırlar[5].

B4 plankaresinde, mezarlarla aynı düzeyde olphe benzeri bronz bir oinochoe bulundu[6] (Çizim: 2). Omuzlara doğru genişleyen basık oval gövdesi, iç bükey silindirik yüksek boynu ve hafif yayvan geniş ağzı ile oinochoe, ezilmiş tabanı dışında, iyi korunmuş durumdadır. Aynı alanda (Resim: 2) mezarların altında ise, tapınağın krepisi üzerinde yivli sütun tamburu parçaları bulundu (Resim: 4). Bu bulgular, tapınağın sütun boyutları hakkında fikir vermeleri açısından, bizim için son derece önemlidirler. Bunlardan bir parça üzerinde yapılan ölçümlerde sütun tambur çapının yaklaşık 2.30 m olduğu saptandı[7]. Söz konusu sütun parçalarının

(4) A. Yaylalı, "Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1990), 174, Res. 4; A. Yaylalı- N. Koçhan-C. Başaran, "Kyzikos 1990 Çalışmaları", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1991). 206; A. Yaylalı-V. Özkaya, "Kyzikos Arkeolojik Kazı Çalışmaları: 1991", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II (1992) 224, Dn.6.

(5) Kyzikos 1991. 224, Dn.7.

(6) Klasik formda olan bu oinochoenin çok yüzeyde bulunması, klasik çağlardan mı yoksa daha geç mi olduğu konusunda kesin ipuçları elde edilemedi. Ayrıntılarda bazı farklılıklar olsa da, yakın benzerleri için bkz. Antalya Museum, Ed. E.-I. Özgen (1992), 107, No. 130.

(7) Sütun parçaları değişik sonuçlar vermekle beraber, 1991 çalışmalarında bulunan bir sütun parçası üzerinde yapılan ölçümler sütun alt çaplarının yaklaşık 2.60m olabileceğini göstermiştir (Kyzikos 1991, 229). Dolayısıyla söz konusu tambur parçası bir sütunun orta kesimlerine ait olmalıdır. Bu konuda değişik oranlar için bkz. A. Schulz-E. Winter, "Historisch-archaologische untersuchungen zum Hadrianstempel von Kyzikos", Asia Minor Studien, Band I (1990), 60 vd.

diğer bir önemi de, buluntu durumları nedeniyle, tapınaktaki yıkımın süreci konusunda önemli ipuçları vermelerinden kaynaklanmaktadır[8].

Burada dolgu temizlenip tapınak krepisine varıldıktan sonra, 1991 yılı kazılarında saptadığımız türden[9], güneydeki dış tonoza açılan ve krepisi dik kesen 'havalandırma dehlizi'ne ulaşıldı (Çizim: 1; Resim: 2). B4 plânkaresinde açılan bu dehliz, C4'dekinden 6.40 m mesafededir. Dehlizin tonozla bağlantısı, çöküntü nedeniyle, tam belirlenemedi.

A4 ve B4 plânkarelerinde 1989-1991 yılları arasında kazılan düzeye erişildikten sonra, tapınağın doğu yüzüne ulaşmak amacıyla, çalışmalarımızı tapınağın doğusunda yoğunlaştırdık (Resim: 3). Alanın F4-G4 ve H4 plânkarelerindeki dolgu, diğer yerlerden yer yer yaklaşık 1.00-1.50 m daha fazlaydı. Burada daha önceki yıllarda saptananlardan daha yoğun kireç ocaklarına rastlanıldı. Bunlar yüzlerce mimari bezek parçası içermekteydi. Tümüne yakını genel özelliklerini yitirmiş olduklarından, ait oldukları parçalar hakkında bilgi vermekten uzaktırlar. Aralarında tanımlanabilir olanlar, sadece Korinth tipi sütun başlıklarına ait parçalardır.

G4 plânkerede, önceki yıllarda kazılanların benzeri türünde, yaklaşık 1.50 m derinlikte, kırılmış durumda, büyük bir küpün parçaları bulundu. Devamında ise, krepise ulaşıldı ve 1991 kazısında bulunanlardan -güney dış tonoza açılan- bir 'havalandırma dehlizi' daha belirlendi (Çizim: 1). Bununla birlikte sütunların arasında yer alan dehlizlerden beş tane ortaya çıkarılmış oldu. Kazılacak alanların ölçümünden anlaşılabildiği kadarıyla, bunlardan toplam 14 tane olması gerekmektedir ki, bu durum önceki araştırıcıların ve Cyriacus'un plan ve çizimlerini doğrulamaktadır[10]. Bu veriler tapınak plânını belirlemeye yönelik önemli ipuçları durumundadırlar.

Önceki yıllarda karşılaştığımız durumlar, bu kez de Hadrian Tapınağı'nın üst yapı elemanlarına ait önemli bulgular beklememiz gerektiğini göstermişti; sonuçta buluntular önceki gözlemlerimize aksi bir durum oluşturmadı. Üst yapı ögeleri arasında altta diş sırası, üstte astragal, yumurta dizisi ve kenger yaprakların korunduğu büyük bir mermer blok (Resim: 5), tapınağın görkemi ve bezemeleri konusunda gerekli verilere sahiptir. Bunun dışında, tapınak üst yapı taşlarının kireç yakıcıları tara-

(8) Geç Bizans dönemi mezarları altında çıkmaları, tahribatın yalnızca Türkler tarafından değil, erken dönemlerde de yapıldığını göstermektedir.

(9) Kyzikos 1991, 227-228, Çiz. 1; Res. 2-4.

(10) Bu gözlem, tapınağın 8x15 sütunlu olabileceği gözönünde bulundurularak elde edilmiştir. Bu konuda bkz. Vita Cyraci, Ed. Scala Monti, Antichita Picene 15 (1792), 84 vd.; B. Ashmole, Cyriac of Ancona and Temple of Hadrian at Cyzicus, JWCI 19 (1956), 179 vdd.; Schulz-Winter, age. 63, 81; Kyzikos 1991, 229, Dn. 22.

fından molozlaştırılmış parçaları ve bunların bezeklerinden oluşan irili ufaklı çok sayıda kalıntı elimize geçti. Bunlar arasında, stilleri tanımlanamayacak kadar bozulmuş olsalar da, tapınak frizine ait yüksek kabartma tekniğinde parçalar da bulunmaktaydı (Resim: 6). Ayrıca, buluntular arasında en ilginç olanı, hiç kuşkusuz, zarfı ve kurşun perçini ile iyi korunmuş olan sütun tamburu dübelleriydi[11].

Tapınağın güneydoğu köşesindeki çalışmalar sırasında bulunan sayısız küçük mimari parça ve bezemeler arasında haç işli bir mermer parçası dikkati çekmektedir (Resim: 7). Üzerinde kısmen korunmuş haçıyla bu parça, Bizans mezarlarının da paralelinde, tapınağın bir zamanlar kilise olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. 15. yüzyılda tapınak kalıntıları için Türklerin 'Koca Kilise' deyimini kullanması, bunun bir yerde kanıtı durumundadır[12].

1992 yılı Hadrian Tapınağı kazılarımızın en önemli buluntusu, H4 plânkaresinde yüzeyden yaklaşık 1.50 m derinlikte bulunan bir portredir (Resim: 8-10). Orta yaşlı sakallı bir erkeğe ait olan portre (Kyz'92-10), bir rastlantı sonucu kireç ocağından çok az yanmış olarak kurtulmuştur. Çene altı ve ense kökünden düzgün olmayan bir çizgi boyunca gövdeden kopan portre, 0.27 m lik yüksekliğiyle, olağan insan boyutlarından az büyük olmalı. Burnu sağ yanağa geçecek şekilde kırılmış; sol kaşı, yanma sonucu olsa gerek, kabuk şeklinde atmış; göz kapağı ve bebeği kısmen tahrip olmuş; saçlar alın kesiminde kopmuştur. Bunun dışında sağ yanak ve sakalda, fazla önemli olmayan, yanma sonucu oluşmuş aşınma ve yıpranmalar vardır.

Portrenin genel görünümü Hellenistik dönem izlerinin hala canlı bir şekilde yaşadığını açıkca göstermektedir. Arkadan görünüşte başın hafif sağa dönmüş ve soluna kaykılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekliyle de Hellenistik dönem komutanlarını anımsatmaktadır[13]. Saçın kısa lüleler halinde olması ve uçlarının kıvrık verilişi de aynı izlenimi yaratmaktadır. Portreyle aynı plânkarede bulunan ve aynı stilde olan palmet bezeğinin işlendiği sima parçası (Resim: 11), tapınaktaki portrenin tek başına olmadığını ve bir altlık üzerinde yer aldığını göstermektedir.

(11). Cassius Dio (LXX 4.2) tapınak sütunlarının monolit olduğunu belirtir. Bundan hareketle Schulz-Winter (age. 58), veri yokluğundan Cassius Dio'nun verdiği bilgilere itibar eder. Ancak çalışmalarımız sırasında ele geçen sütun parçalarından biri bu bilginin doğru olmadığını göstermiştir. Söz konusu sütun tamburlarını bağlayan dübellerin ortaya çıkarılması, sütunların monolit değil, tamburlardan oluştuğunu bir kez daha ortaya koyar.

(12) F.W. Hasluck, Cyzicus (1910), 188.

(13) G.M.A. Richter, The Portraits of the Greeks (1965), Fig. 1889 vb.

Saç ve sakallarda yoğun matkap kullanımı ve bunun izlerinin saçları dağıtmadan lüleleri vurgulayıp aralarına saplanıp kalması, portrenin İ.S. 3. yüzyılda yapılmış olmasını gerektirmektedir. Gallienus dönemi portrelerinden[14] genelde matkabın kullanış biçimiyle ayrılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, portremiz Antoninler dönemi geleneğinde, ancak Severuslar dönemi özelliklerini yansıtmaktadır[15].

Heykeli Hadrian Tapınağı'na konulmuş bu kişi, sıradan birisi olmamalıdır. Severuslar dönemi özelliklerini yansıtması da Caracalla'nın İ.S. 214'te Kyzikos'u ziyareti ve kente ikinci 'neokori' verilmesi[16] arasında bir ilinti kurulabilir. Caracalla bu ziyareti sırasında, annesine ve babasına tapınım için, tapınakta yeni düzenlemeler yapar. Bu olgu portrenin kimliği açısından da önemlidir. Sonuçta, portre heykelinin bu dönemden ve tapınakta sözü edilen düzenlemeleri yaptıran kişiye ait olması büyük bir olasılıktır; imparatorluktan birine de ait olabileceği akla gelmektedir.

II. Yüzey Araştırmaları

*Nurettin KOÇHAN**

Kyzikos 1993 kazı mevsiminde Hadrian Tapınağı'nda sürdürülen çalışmaların yanısıra, kentin topoğrafyasının belirlenmesi amacıyla yüzey araştırmalarına da devam edildi. Bu araştırmalarda Bouleutereion olarak bilinen yapının kuzeybatısında, daha önce köylülerce kazılmış olan mermer döşeli bir alan saptandı. Burada yapılan belirleme çalışmaları sonrasında, buranın kuzey-güney doğrultusunda uzandığı ve 0.20-0.30 m kalınlığında büyük mermer bloklarla döşeli olduğu anlaşıldı (Çizim: 3; Resim: 12). Ortalama 3.50 m genişliğindeki bu döşemeli alanın güney yönde de aynı şekilde devam ettiği tespit edildi. Döşemeli alanın iki kenarında ortalama 0.07 m yüksekliğinde, 0.65 m genişliğinde kaldırım şeklinde (?) bir yükseltinin boydan boya devam ettiği belirlendi (Resim: 12). Bu iki yükseltinin ortasında kalan alan ise ortalama 2.20 m genişliğindedir. Bu alanın geniş blok mermerlerle kaplandığı dikkati çekmektedir. Ancak kontrol edilen bu alanın kuzeyine yakın kısımda, karşılıklı duran ve diğerlerine göre daha ince olan iki blok ve aralarında orta-

* Yrd. Doç. Dr. N. Koçhan, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 25240-ERZURUM.

(14) Gallienus dönemindeki matkap kullanılışı daha çok nokta delikler şeklinde ve saçların tümüyle parçalanması sözkonusudur. Karş. B. Andreae, Römische Kunst (1973), 320, abb. 142-143.

(15) Antoninler dönemi örnekleri için bkz. Andreae, age. Abb. 489 vd. Ancak matkabın etkin kullanılış biçimi ve uzun yarıklar oluşturması yanında fazla derine inmemesi Severuslar dönemi stiline uygundur. Krş. B. Andreae, age. Abb. 540 vd.

(16) F.W. Hasluck, age., 189.

lama 0.46x0.56 m ölçülerinde bir mermer dikkatimizi çekti. Bu küçük blok kaldırıldığında altta toprakla tamamen dolmuş ve yolun orta kısmından, kuzey-güney yönünde uzanan bir kanalın yer aldığı görüldü (Çizim: 3).

Kapak taşının elverdiği oranda kanalı temizlediğimizde, kanalın 1.00 m derinliğe ve 0.60 m genişliğe sahip olduğu, iki tarafını sınırlayan duvarın inşasında harç kullanıldığı (Resim: 13), ayrıca kanalın alt kısmına da büyük blok taşların döşenmiş olduğu saptandı. Kanalın içinde, krem astarlı, kiremit kırmızısı hamurlu seramiklere ait kaide ve mühür baskılı kulp parçaları bulundu. Bu eserlerin bulunması, kanalın olasılıkla geç dönemlere kadar işlevini sürdürdüğünü, ayrıca toprağın nemli olması ise halen bazı yerlerden kanala suyun sızdığını göstermektedir.

Alanın doğu tarafı boyunca uzanan küçük taş ve harçtan oluşan bir dolgu tespit edildi. Batı tarafta ise ortalama 1.75 m yüksekliğinde, 1.00 m genişliğe sahip, devşirme malzemenin de kullanıldığı bir duvar uzanmaktadır. Duvarda küçük taşların yanısıra uzunlukları 1.25 m ile 0.60 m arasında değişen, 0.50 m yüksekliğinde, büyük bir olasılıkla anıtsal bir yapıdan buraya getirilmiş olan bazalt bloklar kullanılmıştır (Resim: 14). İki sıradan ibaret olan bu bazalt blokların üst kısmında duvar, daha küçük taşlar kullanılarak örülmüştür. Bazalt blokların altında ise doğu yönde olduğu gibi küçük taş ve harçtan oluşan, fazla derin olmayan bir dolgu tespit edildi. Batı tarafta yer alan bu duvarın güneye doğru belirli bir süre devam ettikten sonra kesildiği ve bu kısımda moloz taş ve harç kullanılarak 0.70 m genişliğinde bir duvarın inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 14).

Yapılan bu belirleme çalışmaları sırasında 0.42 m çapında, 0.45 m yüksekliğinde, yivsiz, üst kısmı kırık bir sütunun alt kısmına ait parça bulunmuştur (Resim: 12). Ancak döşemeli alanın iki yanında yer alan yükseltilerde sütunların yer aldığını gösteren bir ize rastlanmadı. Bu nedenle sütun parçasının buraya ait olup olmadığı belirlenemedi.

Bu mermer alanın kullanım amacı kesin olarak saptanamamasına karşın üç evre geçirdiğini söyleyebiliriz. İlk evrede mermer döşeli alan ve iki yanında küçük moloz taşlardan yapılmış bir duvar veya yükselti yer alıyordu. İkinci evrede fazla sağlam olmayan bu küçük moloz taş duvar temel olarak kullanılarak devşirme malzeme ile duvar örülmüştür. Üçüncü evrede ise doğuda yer alan bu yapının, büyük olasılıkla mermer döşeli alana açılan kapısı kapatılmıştır.

Kyzikos 1992 çalışma mevsiminde saptanan bu döşemeli alan genel özellikleriyle Anadolu'daki antik kentlerin bir çoğunda yer alan mermer

döşeli yollarla benzerlikler göstermektedir. 11.00 m genişliğindeki Efes Arkadian caddesi de mermer döşeli olup, bu döşemenin altında da pis su kanalı yer almaktadır[17]. Bunun dışında Bergama Asklepion'da Asklepios kutsal alanına kenti bağlayan yol,[18] Perge'de kent kapısı ile Akropol arasında uzanan cadde[19] ile Side'deki 'C' sütunlu cadde[20] de aynı şekilde mermer döşeme ve altında kanal bulunmuştur. Fakat bu caddeler Kyzikos'ta bulduğumuza oranla daha geniş olduklarından, genel hatlarıyla benzer olsalar bile Kyzikos'taki mermer döşeli alanı şimdilik 'cadde' olarak yorumlamamızı engellemektedir. Ancak burada bir sütun tamburunun alt kısmına ait parçanın bulunması, döşemeli alanın iki yanında saptanan 0.65 m genişliğindeki yükselti ve döşemenin kaliteli olması, buranın kent için önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Batı taraftaki duvar ortalama 47.00x27.00 m ölçülerinde bir yapıya aittir. Yapının diğer üç duvarında da iri blok bazalt ve bunların arasında daha küçük taş ile harç kullanılmıştır. Anıtsal ölçülerdeki bu yapının işlevi tam olarak belirlenememesine karşın,önemli bir yapı olduğu söylenebilir. Önümüzdeki yıllarda sürdürülecek araştırmalar yapının işlevini ortaya koyabilecektir.

III. Sondajlar

*Cevat BAŞARAN**

Kyzikos'ta'92 mevsimi kazısı ve yüzey araştırmalarının yanı sıra, önceki yıllar başlatılan[21] ve kentteki kültür katmanlarını belirlemeye yönelik küçük boyutlu deneme sondajları da açıldı

Kyz '92/Sdj. 1 nolu sondaj (Çizim: 4) yüzeyden izlenen değişik boyutlu ve cinslerdeki yoğun seramik parçaları nedeniyle, Hadrian Tapınağı'nın kuzeydoğusunda, batı kapısı nekropolü ile kentin batı surları arasında 400x400 cm boyutlu bir alanda gerçekleştirildi:

I.A olarak adlandırılan 0-40 cm kodunda, koyu kahverenkli işlenmiş tarım toprağının ardından, 40-90 cm kodunda, aynı tabakaya ait grimsi-sarı renkli ve bir yangınla biten yarı-işli I.B. katmanı belirlendi. Ele geçen bazı seramik parçaları ve oksitli şekilsiz demir buluntulardan I. Katman'ın Osmanlı dönemine ait olduğu sonucuna varıldı.

---

* Doç. Dr. Cevat Başaran, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü. 25240-ERZURUM.

(17) S. Türkoğlu -E. Atalay, Efes (1978), 46 vd.
(18) W. Radt, Pergamon (1988), Abb. 120.
(19) A.M. Mansel, Türk Arkeoloji Dergisi VIII. 1, 1958, 15.
(20) A.M. Mansel, Side, 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları (1978), 22, 27 vd.
(21) XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1991) 208-209.

90-190 cm kodunu kapsayan ve sarı kumla iri çakıl taşları içeren II. Katman'ın en önemli buluntusu, 90 cm deki kül tabakası altında rastlanılan, 30 cm lik yüksekliğe sahip iki kulplu kırık küp mezardır. İçerisinde küçük kemik parçalarının ele geçtiği bu küp mezar, Hadrian Tapınağı'nda bulunanlarla[22] benzerlik gösteren, Bizans dönemine ait bir çocuk mezarıdır. 190 cm derinlikteki kül birikimiyle biten II. Katman da, I.de olduğu gibi bir yangınla son bulmuştur.

190-250 cm kodunu içeren ve buluntu olarak az sayıda bezemesiz seramik parçası ile kemik ve erimiş demir parçalarının ele geçtiği III. Katman'da da umulan sonuçların alınamaması üzerine sondaj, 250 cm derinde kapatıldı.

Kyz'92/Sdj.1 sondajının en önemli sonucu, Klasik dönemde kentin daha önce belirlenen[23] surlarla sınırlı kalmasına karşın, Bizans döneminde surların dışına da taştığının bir kere daha belgelenmiş olmasıdır.

Kyz'92/Sdj. 2 nolu sondaj, tiyatronun güneyi ile Prytaneion'un kuzeyi arasında kalan ve yüzeyde yoğun harç parçalarıyla duvar kalıntılarının bulunduğu 200x200 cm lik alanda açıldı:

30 cm derinliğe kadar inen üstteki işlenmiş tarım toprağının kaldırılmasının ardından, 35 cm kodunda renkli mozayiğe rastlandı. Yoğunlaştırılan çalışmalar sonunda açma, buluntunun durumuna uygun olarak güney ve kuzey yönünde genişletildi. Sonuçta sondaj, 550x500 cm ye yayıldı (Resim: 15, Çizim: 5). Çalışmalar sırasında çıkarılan seramik parçaları ve tabanda ele geçen bir, İ.S. 5. yüzyıl Bizans sikkesi en önemli buluntuydu. Genel şema ve buluntunun ortaya çıkışı açısından "Hac mozayiği" adını verdiğimiz mozayik, temel dört renkten oluşmakta ve tümüyle geometrik şekillerle -özellikle de dairesel çizgiler ve türevleriyle- biçimlendirilmiştir (Resim: 16-17, Çizim: 5). Beyaz, sarı, kırmızı ve gri renklere dayalı renklendirmede, dışta üçlü bordüre yer verilirken, merkez ortası düğümlü kare alanla bütünlenmiştir. Dışta kıvrık dal üzerine çift yönlü yerleştirilmiş sarmaşık yapraklı çelenkle çerçevelenen mozağiyin ikinci bordürü, kurdela arasına iki yönlü konulmuş lalelerden oluşturulmuştur. İlk ikisine göre daha geniş tutulmuş üçüncü bordür, gölgelendirilmiş giyoşla bezenmiştir. Ortadaki kare alanın iç köşelerine, içleri değişik geometrik desenlerle süslenmiş dört pano yerleştirilirken, ortaya çapraz-kare ve aralara, içleri farklı bezemeler yansıtan dairesel göbekler

(22) XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I (1991) 206 Res. 2.
(23) C. Başaran, "Güney Marmara'da Az Tanınan Bir Tarih Beldesi: Kyzikos" Turizm Yıllığı 1988-1989, 63 Çiz. 1; ay, "Yeni Topografik Gözlemler Işığında Kyzikos" Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 9, 1990, 30-31.

oturtulmuştur. Kare alanın iç kenar ortalarında birbirinden değişik bezekler içeren üçgen panolar ile bunlarla karenin iç köşelerine gömülmüş, ortaları sarmaşık yaprağı ile renklendirilmiş üçgen panolar arasına, yarım daire göbekler yerleştirilerek, bezeme tamamlanmıştır. Beyaz zemin üzerine yerleştirilmiş motiflerin dış hatları siyah-gri ile belirlendikten sonra, iç kısımları sarı ve kırmızının değişik tonları ile renklendirilmiştir.

Bir saray ya da evin kabul salonuna ait olabilecek tabanı süsleyen mozağiyin, kuzeydoğu köşesinden 200 cm derine inildi. Dolgu toprakta sadece kalitesiz seramik parçaları ele geçerken, 1 cm kalınlıkta kesilmiş kaliteli beyaz mermer kaplama duvar ortaya çıkarıldı. Resim ve slayt çekimiyle çizimlerin yapılmasından sonra, mozayiğin daha fazla tahribini önleme yönünden sondaj kapatıldı.

Mozayiğin nasıl bir yapıya ve hangi döneme ait olduğunu ortaya koyabilmek, buluntuların azlığı nedeniyle bugün için güç; ancak, geometrik desenlerin yoğunluğu ve zeminde ele geçen Bizans sikkesine göre, mozayik ve ait olduğu yapı, İ.S. 5 yüzyıldan olmalıdır[24].

(24) Roma dönemi taban mozayiklerinde özellikle 2.yy. içinde figürlü sahnelere ağırlık verilmiştir (T. Kraus, Das Römische Weltreich [1967] 266 f. Abb. 340-357; B. Andreae, Römische Kunst [1973] 247 ff. Abb. 107, 157, 158) 3. ve 4.yy. da figürlü sahneler geometrik çerçeveler içine alınmaya başlar ve geometrik düzenleme gittikçe yoğunlaşır. Kyzikos "Hac Mozayiği"nde ise tümüyle geometrik desenlere yer verilmiştir. Benzer diğer örnekler için bak.: E. Alföldi-Rosenbaum, Anamur Nekropolü (1971) Lev. 37, I, 39, 2; W. Jobst, FİE VIII/2, 1977, Abb. 43, 48, 50, 85; J.İnan, VII, Kazı Son. Top. 20-24 Mayıs 1985, Ank. 397 Res. 27-28; A. Erzen, VIII. Kazı Son. Top. 26-30 Mayıs 1986 Ankara. 273 Res. 17; Hatay Museum and Environs'da I. salon Env. No. 866; J. Ganzert, Ist Forsch 35, 1984, Taf. 8 Abb. 21-22; Z. Yaman, I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 19-20 Nisan 1990, Ankara. 70 Res. 21-22.

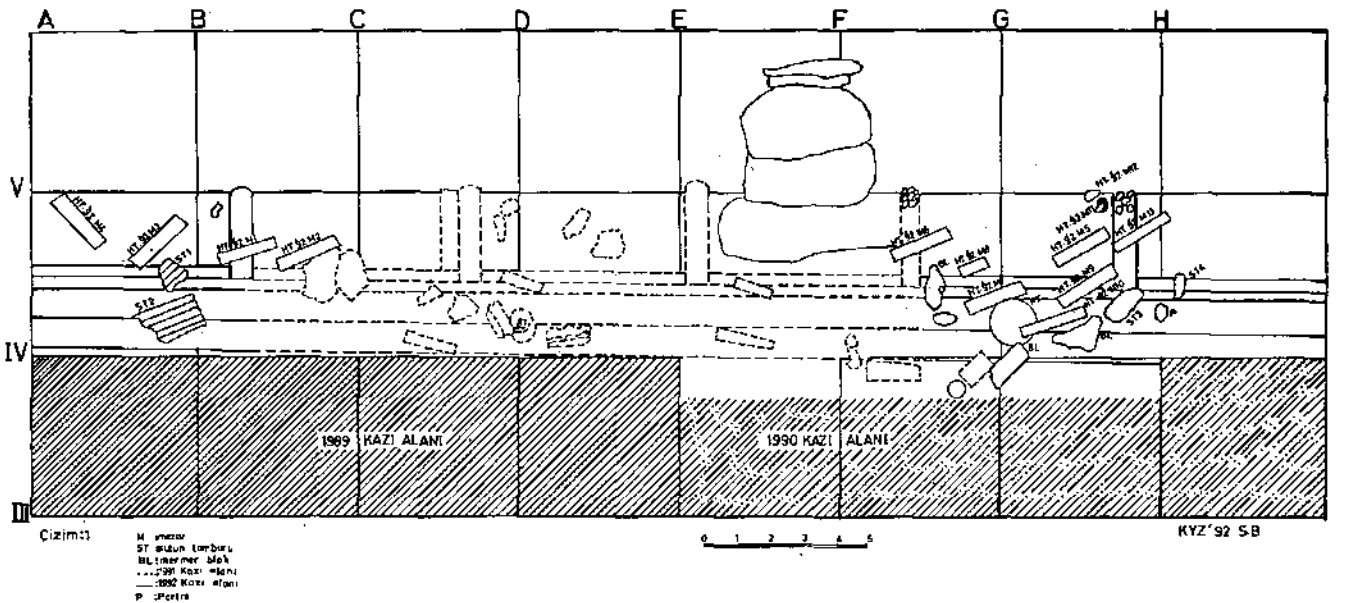

Çizim: 1

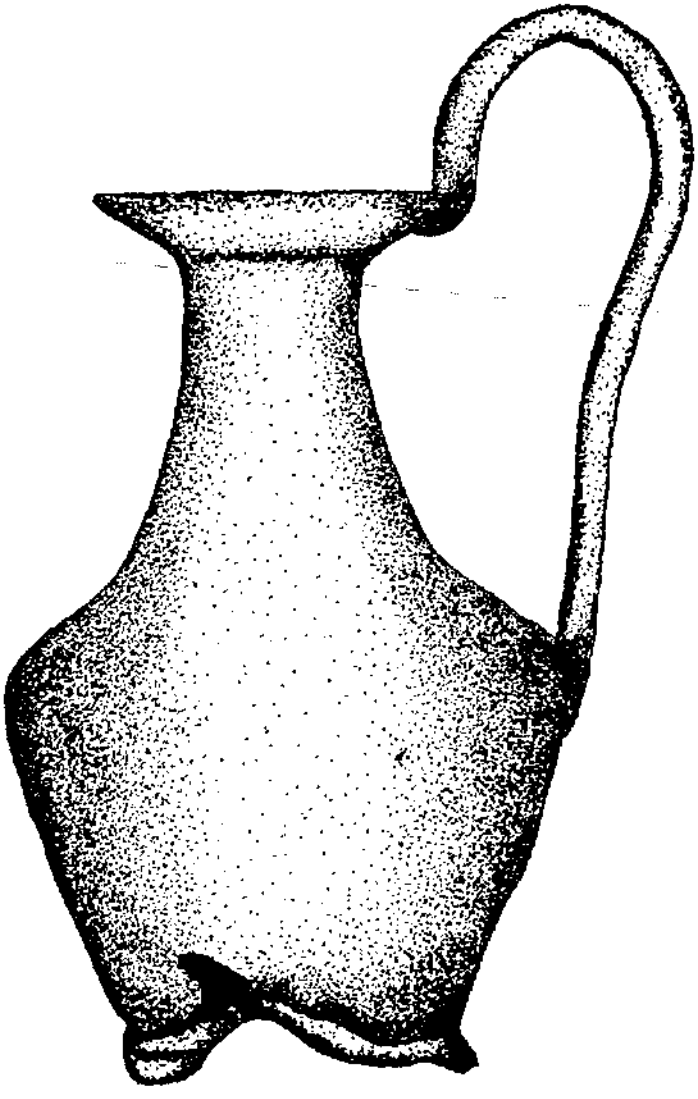

Çizim: 2- Kyz'92 18 A.S

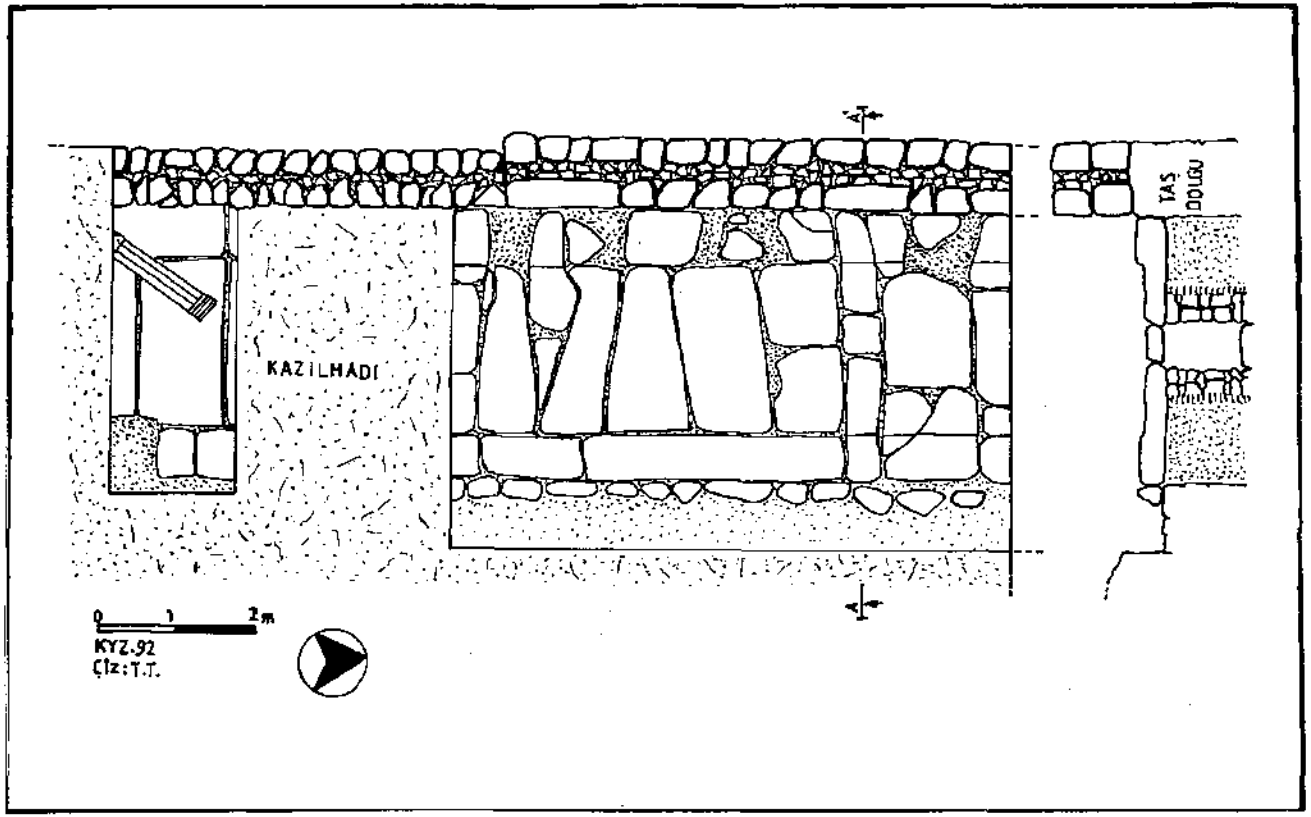

Çizim: 3

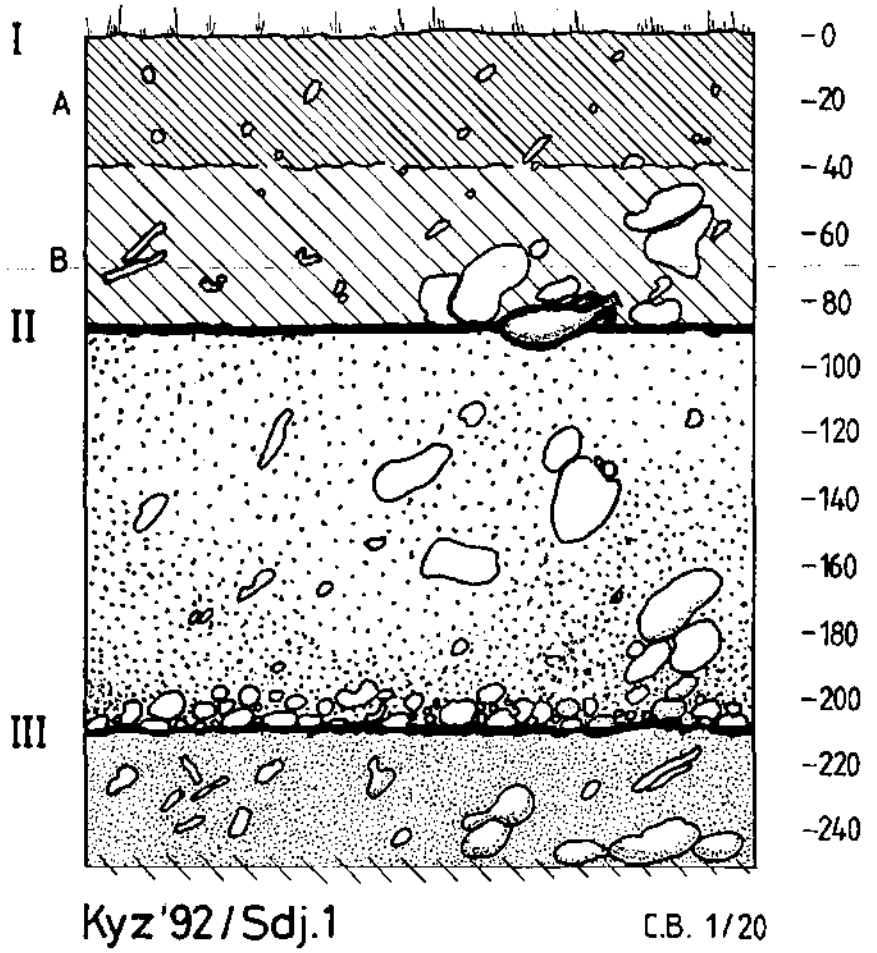
I
A
B
II
III
-0
-20
-40
-60
-80
-100
-120
-140
-160
-180
-200
-220
-240
Kyz'92/Sdj.1
C.B. 1/20

Çizim: 4

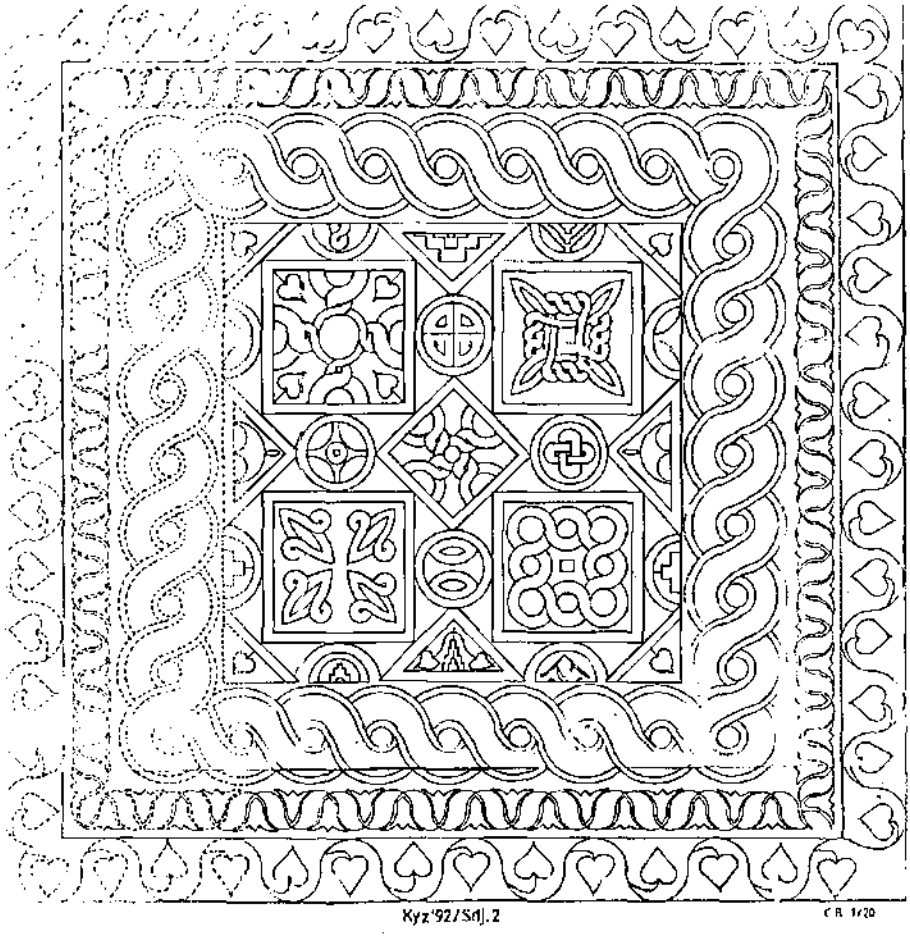

Çizim: 5

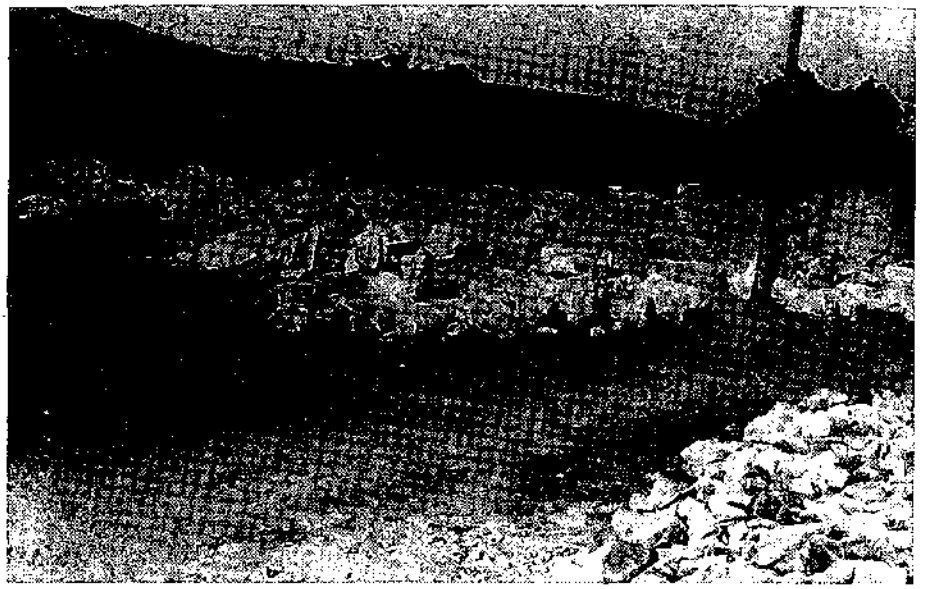

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

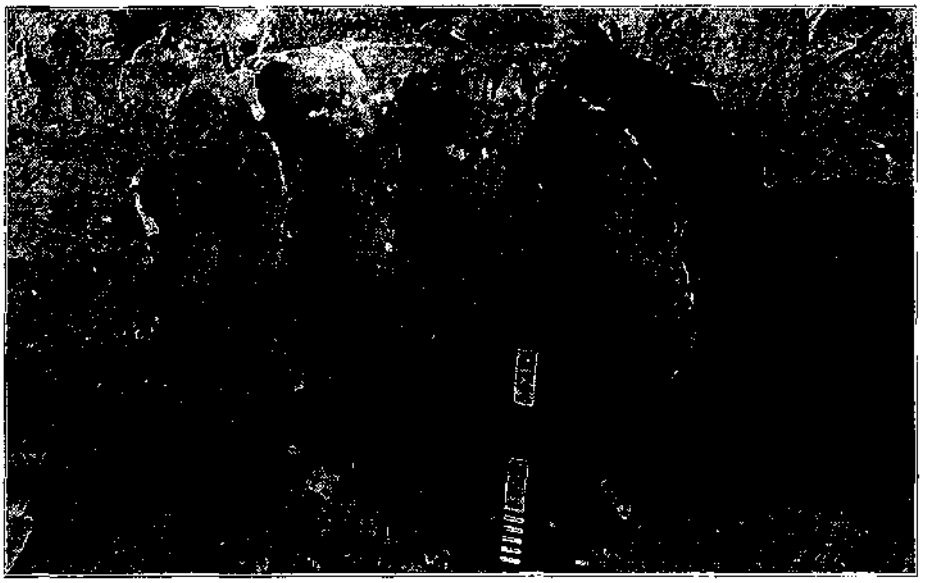

Resim: 4

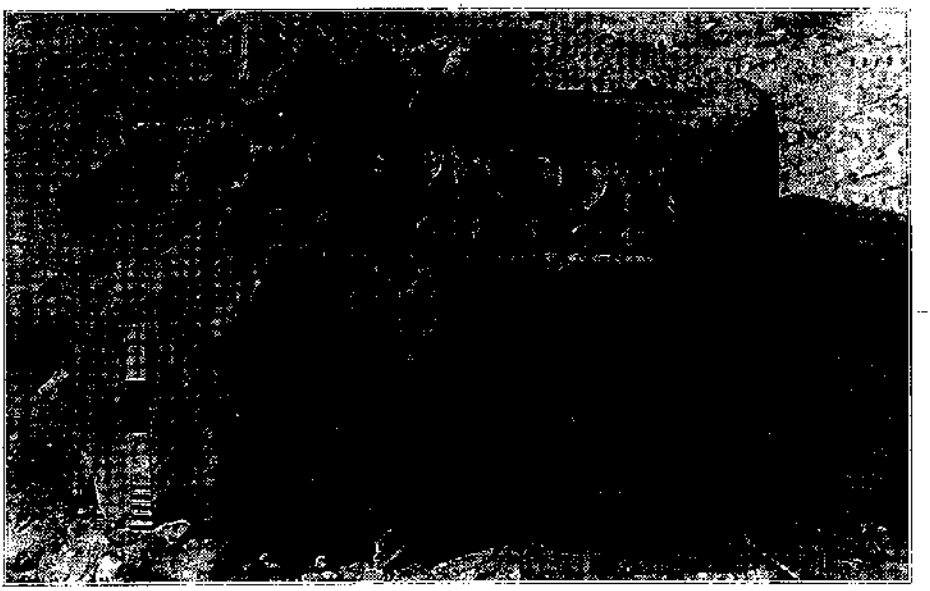

Resim: 5

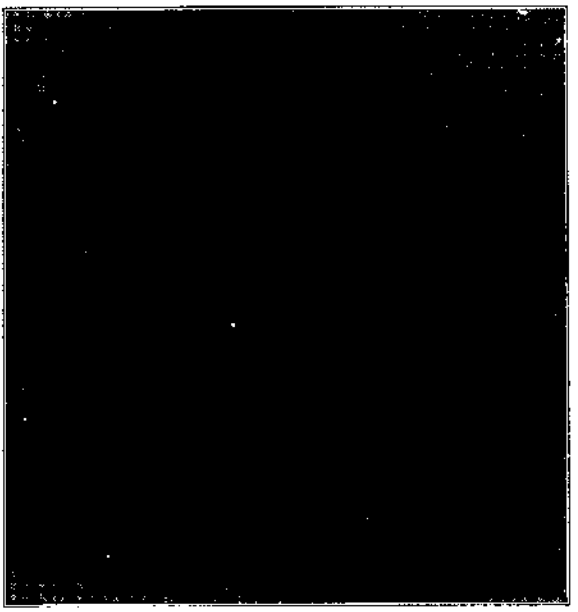

Resim: 6

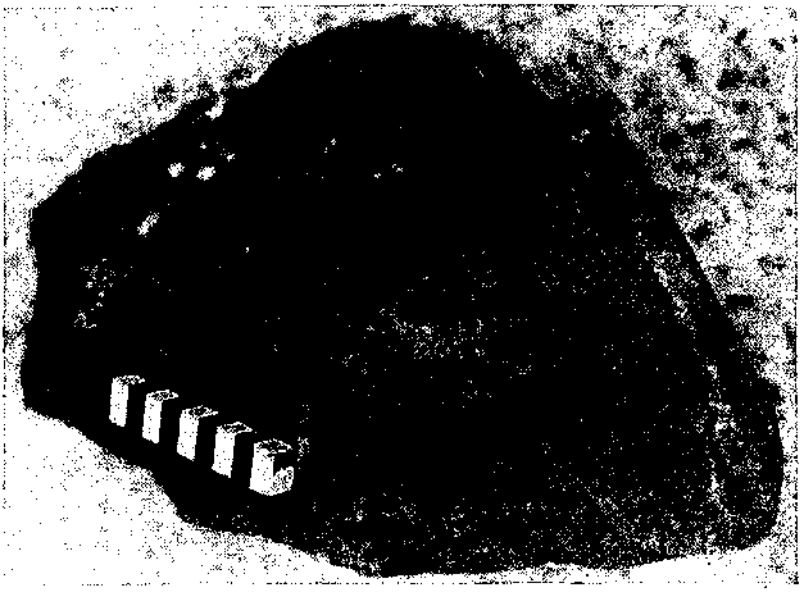

Resim: 7

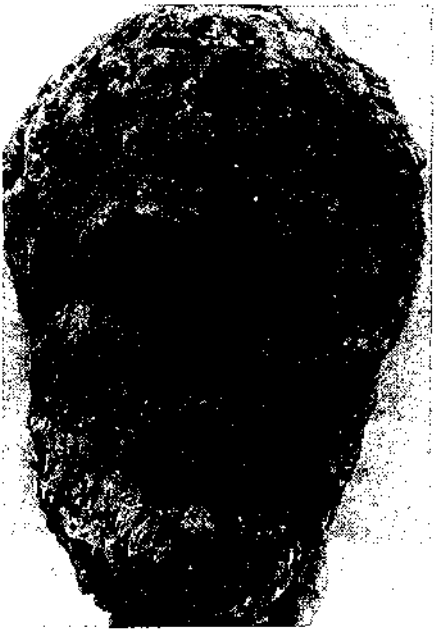

Resim: 8

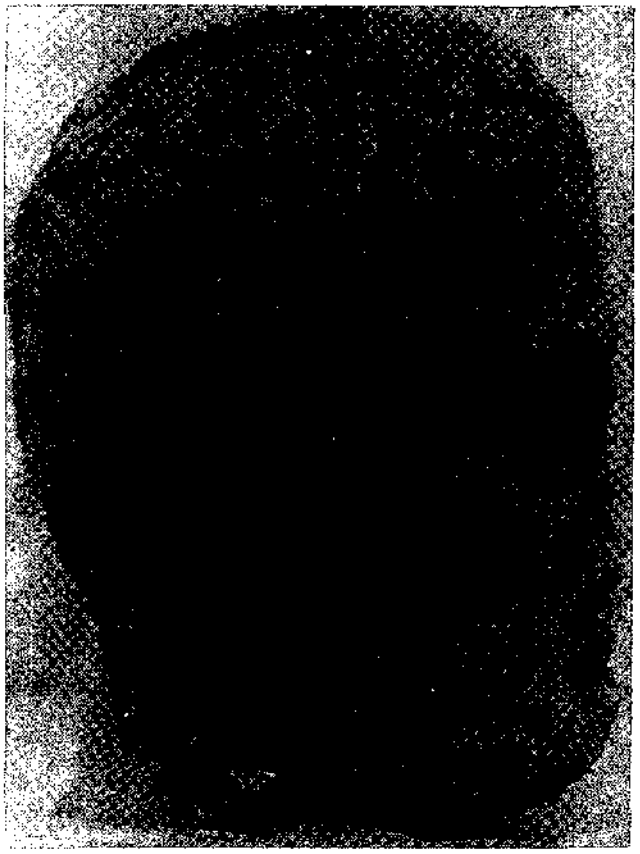

Resim: 9

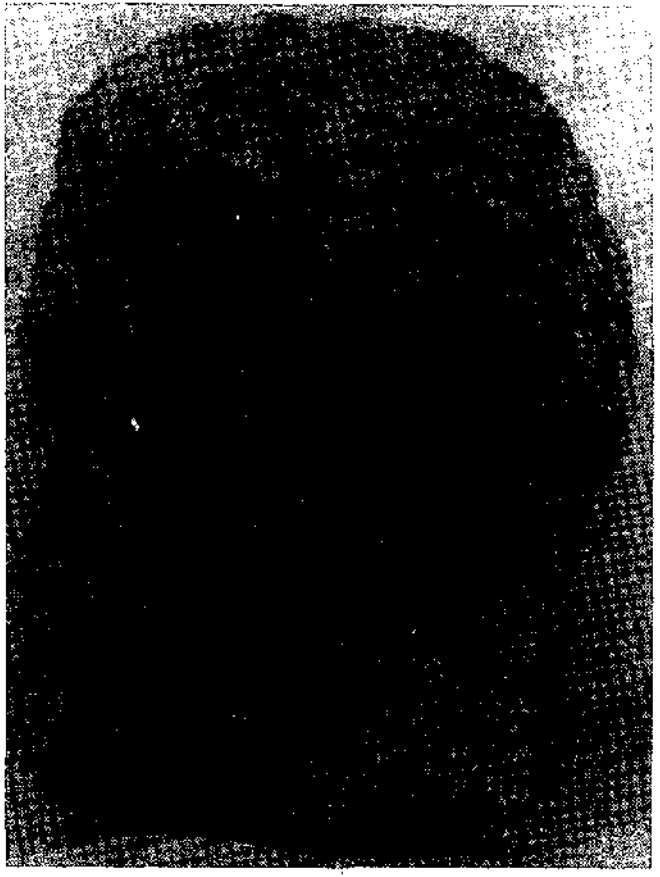

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

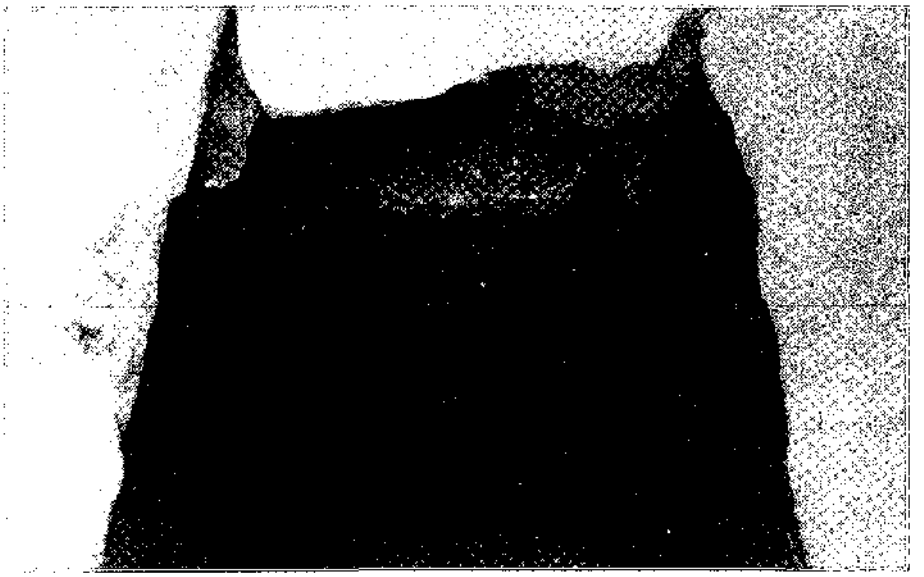

Resim: 13

Resim: 14

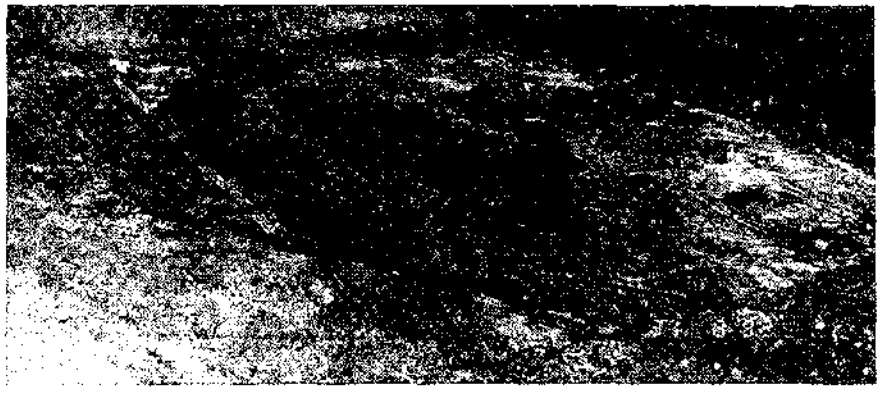

Resim: 15

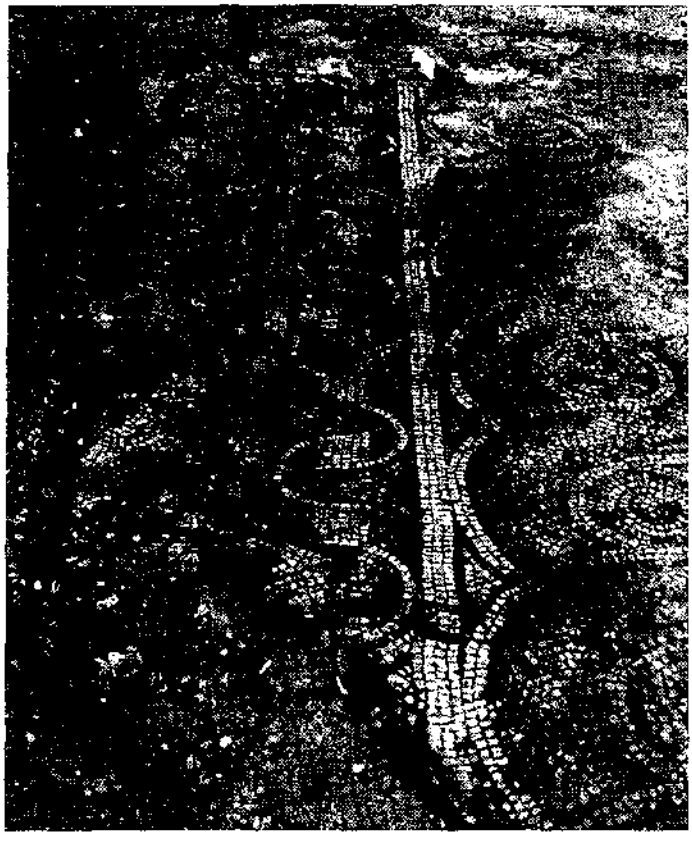

Resim: 16

Resim: 17

PERGAMON DIE KAMPAGNE 1992

*Von Wolfgang RADT**

STADTGRABUNG

Die Stadtgrabung hatte zum Ziel, die Freilegung des großen, hellenistisch-römischen Peristylgebäudes (Bau Z) möglichst weit voranzutreiben, damit in naher Zukunft die Errichtung eines Schutzbaus über den Mosaiken und deren Konservierung möglich werden.

Mittelalterliche Bebauung und Funde (Abb. 1. 3-5) Interessante byzantinische Fundstücke dieser Kampagne sind verschiedene Teile von bronzenen Schmuckblechen und eine steinerne ölpresse (Abb. 4).

Die große, ovale Zisterne wurde fertig ausgegraben. Nach zwei Fundmünzen aus dem Bauhorizont an ihrer Nordseite entstand sie in der 2. Hälfte des 13. Jh.

Im Areal 3050/75 liegen die Reste von zwei bescheidenen Häusern am steilen Felshang, von denen eines schon im Vorjahr angegraben worden war. Zu diesen Haus gehört der gepflasterte Hof mit Niv. 215.95. Nach den erhaltenen Resten sieht es so aus, als ob das Haus sich L-förmig um den Hof gelegt hätte, der von Osten zugänglich war. In den Hof hinein ragt allerdings seltsam unregelmäßig der Nordteil eines weiteren spätbyzantinischen Hauses mit Becken (B) und Herdnische (F), der großenteils schon 1990 freigelegt worden war.

Eine offene Frage muß bleiben, ob der Bereich nördlich der Räume mit Niv. 215.95 zu demselben Haus gehörte oder nicht. Nach dem Grabungsbefund scheint der Raum mit Niv. 218.50, der einen Pithos enthielt, in den größeren Bereich (Hof) erst später eingebaut worden zu sein. Im westlichem Teil des Hofen befand sich ein steinernes Podest (bei Niv.

* Dr. Von Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Ayazpaşa Camii Sk. 48, 80090 Gümüşşuyu-İSTANBUL.

219.20), das wohl als Feuerstelle diente. Nach dem Einbau des Raumes mit Niv. 218.50 erfolgte der Zugang zu dem Komplex höchstwahrscheinlich von Osten, über eine Art Korridor (Niv. 217.90). Eine Nutzung als kleines, eigenständiges Haus ist für diese spätere Phase nicht auszuschließen.

Der unmittelbar östlich anschließende Bereich, bei Niv. 216.90, wurde in diesem Jahr fertig ausgegraben. Hier stellte sich heraus, daß eine steile Treppe zu der großen Terrasse südlich der Zisterne hinaufführte.

Zu dem schon erwähnten Hausrest mit Becken (B) und Herdstelle (F) (Niv. 214.07) haben sich nach Süden keine Fortsetzungen gefunden, da das steile Gelände dort bis unter das byzantinische Niveau erodiert ist.

Unmittelbar östlich schloß sich ein Raum mit ungewöhnlicher Ausstattung an (Abb. 5). Eine antike Säulentrommel etwa in der Mitte des Raumes bildete wohl den untersten Teil einer Deckenstütze. Längs der gesamten Nordwand verlief ein etwa 1 m hohes und 1 m tiefes Podest. Es ist nicht auszuschließen, daß der Streifen hinter den hochkant stehenden Platten zur Nutzungszeit nicht ganz mit Erde aufgefüllt gewesen ist, sodaß es sich um einen langen Trog, nach Art einer Futterkrippe, gehandelt haben könnte.

Auf der Südseite des Raumes fanden sich zwei mit aufrecht gestellten Quadern eingefaßte rechteckige Feuerstellen (F). Sie wurden erst eingerichtet, als die Tür in der Südwand zugesetzt worden war.

In dem Raum fand sich auch ein prähistorische Steinbeil. Offensichtlich ein versprengtes Fundstück.

Im Osten, bei einem kleinen Plätzchen (Niv. 214.00) war das Gelände durch eine gekurvte Terrassenmauer aus großen Steinen abgestützt. Von Südosten (Niv. 211.89) kam hier eine byzantinische Gasse herauf, die über den eingeebeneten Steinschutt und die z.T. noch in situ befindlichen untersten Lagen der Fundamente des Peristyls von Bau Z hinweglief. Die Steine sind durch den Verkehr auf der Gasse sichtbar abgetreten und teilweise blankgewetzt. Die Gasse muß von hier nach Nordosten, in Richtung Kirche, weitergegangen sein. Dabei waren ihr die beiden Häuser mit Niv. 214.50, und 214.25/214.00 im Wege. Das nördliche der Häuser (Niv. 214.00/214.25) scheint aber aus einer früheren spätbyzantinischen Phase zu stammen. Das andere Haus (Niv.214.50), von dem bisher nur eine Ecke ergraben wurde, hat den Durchgang der Gasse mit dieser Ecke stark verengt.

Antike Bebauung

1. Nördlicher Bereich

Ein wichtiges Ergebnis ist hier die Freilegung einer langen Terrassenmauer der römischen Kaiserzeit am Westrand der Grabung im Bereich 3050/85 (direkt nördlich von Niv. 221.63). Der Zweck dieser Mauer kann nur gewesen sein, das von hier ab nach Westen immer steiler werdende Gelände für eine Straßenrand-Bebauung nutzbar zu machen. Die Mauer stützte eine Terrasse ab, die es ermöglichte, wenigstens Läden auch auf der vorher steil abfallenden Südseite der Straße zu errichten.

Im Zusammenhang mit der Philetairischen Stadtmauer, die dieses Gebiet einst durchzogen hat, ist ein kurzes, nur ganz niedrig erhaltenes Stück einer geböschten Vormauer besonders interessant. Dieses Mauerstück befindet sich rund 2 m südlich vor der einspringenden Ecke der Philetairischen Mauer, in Planquadrat 3050/86c. Ganz offensichtlich gehörte hier eine niedrige, geböschte Vormauer -etwa nach Art eines Hangpflasters- zur Befestigung des unmittelbaren Vorfeldes (Glacis) der Stadtmauer.

2. Das große Peristylgebäude (Bau Z)

Nordwestliche Nebenräume (Abb. 6-10)

In der *hellenistischen Gründungsphase* (1.H. 2.Jh.v.Chr.) bestanden die beiden Räume anscheinend noch nicht getrennt, sondern es erstreckte sich im Nordwesten von Bau Z, nördlich der Nordhalle, ein einziger großer Raum.

Die *Hellenistische Hauptphase*, der die Trennung in zwei Räume angehört, datiert gegen Ende des 2. Jh.v. Chr. Der Westraum erhielt zwei Zungenmauern, die vermutlich nur die Höhe von Schranken hatten und einen kleineren vorderen Raumteil von einem größeren hinteren trennten.

Die römische Hauptphase brachte, gegen Ende des 1. Jhs. oder spätestens Anfang des 2. Jhs.n.Chr., die Erbauung aller Räume auf der Nordseite des Peristyls in derjenigen Form, wie sie unser Plan (Abb.2) zeigt. Das Zentrum der Raumfolge bildete nun der Silensmosaikraum, der westlich und östlich von verputzten Lehmziegelmauern begrenzt wurde. Auch die Mosaiken werden, nach den baulichen Zusammenhängen und der Datierung der Bauphasen, in diese, die römische Hauptphase, gehören.

Alle Mauern des Westraumes wurden in Stein fast ganz neu aufgemauert. Die verputzten Wände hatten eine fast 3 m hohe weiße untere Zone. Die Decke war weiß verputzt. Der Deckenverputz (Abb.9) war auf eine an die Decke angenagelte Haftschicht aus Schilfrohrbündeln aufgebracht. Die Tür des Ostraumes lag in der römischen Hauptphase am Südende seiner Ostwand und verband ihn mit dem Silensmosaikraum, dem zentralen Raum der Nordseite, zu dessen unmittelbarem Nebenraum er nun wurde. Die frühere Tür in der Südwand wurde mit Lehmziegeln zugesetzt. Alle vier Wände des Raumes waren verputzt und sehr schlicht bemalt.

Kleinere römische Umbauten dürften um die Mitte des 2. Jh. n. Chr. stattgefunden haben, vermutlich im Zusammenhang mit Renovierungsarbeiten im Gesamtgebäude. Die Arbeiten kamen in den Nordwesträumen mit einem Brand zum Stillstand. Vermutlich war die Ursache des Brandes ein Erdbeben.

Für die römische Spätphase von Bau Z mußte der Fußboden in den Nordwesträumen um ca. 1.20 m (!) höher gelegt werden (Niv.215.70). Dies zeigt, wie stark die Verschüttung war, die eingeebnet werden mußte, um das Gebäude wenigstens notdürftig wieder benutzbar zu machen. Spätestens ab der 1. Hälfte des 3. Jh. n. Chr. war Bau Z gänzlich verschüttet, d.h. die Schuttschicht wurde in den Nordräumen nochmals ca. 3 m höher.

Silensmosaikraum

Es stellte sich heraus, daß die untere Zone der Nordwand des Silensmosaikraumes -des zentralen Saales an der Nordhalle- zur Zeit der Existenz des Silensmosaiks, also in der römischen Hauptphase, mit Marmorplatten verkleidet war. Aus Abdrücken im Trägermörtel (Abb.11) ließ sich erkennen, daß an der Wand 7 Orthostaten von rund 2,2 m Höhe und 85-88 cm Breite saßen. Zwischen den Platten stand jeweils ein schmaler Marmorstreifen.

Nordöstliche Nebenräume

Östlich anschließend an den Silensmosaikraum (Niv.214.50) findet man auf dem Plan mehrere Quermauern, die Nebenräume abgeteilt haben. Nur die östlichste dieser Mauern scheint noch aus hellenistischer Zeit zu stammen.

Die übrigen drei Quermauern sind auf dem Plan schwarz dargestellt. Es handelt sich bei allen um Lehmziegelmauern auf Steinfundament.

Nach der Keramik müssen diese im 2 Jh.n. Chr. enstanden sein, und zwar in der gleichen Bauphase, der auch das Silensmosaik angehört (römische Hauptphase). Der anschließende östliche Nebenraum des Silensmosaikraumes hatte, wie sein westliches Pendent, eine Breite von rund 3 m und eine Tür ganz im Süden der Trennwand zum Saal. Dieser Nebenraum war schlicht weiß verputzt und hatte weißen Deckenverputz. Den Fußboden bildet eine ebene, harte Erdschicht (Niv. 214.45) Erst 5 cm über dieser Schicht setzt, mit einer geraden unteren Kante, der Wandputz an. Dies spricht dafür, daß die Bauarbeiten noch im Gange waren, als die Räume durch ein Erdbeben zerstört wurden. Daß es sich bei der Katastrophe um ein Erdbeben handelte, legen z. B. die in die Nordhalle gestürzten Pfeiler der Front des Silensmosaikraumes nahe.

Nach der Fundkeramik erfolgte die Zerstörung auch der Nordosträume noch im 2. Jh.n.Chr.

Der Atrium-Bereich (Abb.12)

In dem nach Nordosten vorspringenden Bereich von Bau Z lag in römischer Zeit ein kleines, viersäuliges Atrium (Abb.12) (Niv.215.52) mit anschließenden Baderäumen.

Im 1. Jh.n.Chr., wahrscheinlich in dessen erster Hälfte, wurde der vorher hier bestehende Hof in ein viersäuliges Atrium umgewandelt. Diese Kombination von Bad und Atrium deutet zweifellos auf Einflüsse aus Italien hin. In die Räume westlich des Atriums wurde ein beheizbares Bad eingebaut. Im Nordraum lag das Badebecken mit Hypokaustenanlage. Die Tür in der Ostwand des Raumes wurde in dieser Phase zu einer weiten Öffnung verbreitert. Zu derselben Bauphase des 1.Jh.n.Chr. gehört die Errichtung der Säulen des Atriums, des Impluviums und vermutlich die Zusetzung der beiden älteren Hoftüren in der Nordwand und in der Südwand. Statt ihrer wurde die Tür am Westende der Südwand geöffnet.

Vor der Zerstörung des gesamten Gebäudes Z durch ein Erdbeben sind für den Atrium-Komplex noch zwei römische Umbauphasen zu erkennen, die wohl beide noch ins 2. Jh.n.Chr. fallen. Die Hauptveränderung war die Aufgabe des Bades. Die Nutzung der beiden Räume als Wirtschaftsräume ist sehr wahrscheinlich.

Südlicher Peristylbereich

Südlich der Nordhalle und des Maskenmosaikraumes fällt das stark erodierte und byzantinische überbaute Gelände steil ab. Von Bau Z sind hier nur noch Grundmauern freigelegt worden. Aus der römischen Zeit,

vermutlich aus der römischen Hauptphase (2.Jh.n.Chr.) stammt ein großes, rechteckiges Wasserbecken (Niv. 212.91). Das Becken war in den Boden des Hofes eingetieft und lag direkt auf einer der gekappten hellenistischen Grundmauern auf (Abb.13).

Auch bei der Ausgrabung von Bau Z kamen einige interessante Kleinfunde zu Tage.

Restaurierungsarbeiten an den Stuckfragmenten aus Bau Z (Abb. 14-18)

An der Zusammensetzung der großen Mengen von Wandstuckfragmenten aus dem Maskenmosaikraum wurde im Depot kontinuierlich gearbeitet. Die Wand war mit 5 weißen Stuckpilastern gegliedert, die im Abstand von rund 1,5 m voneinander standen. Im Bereich der Basen saß eine schmale, blaugraue Zone, gefolgt zwischen den Pilastern von je einem ockergelben, gerahmten Paneel. Darüber saßen 3 Reihen von roten Spiegelquadern, darüber ien vermutlich weiße Fläche.

Reinigung im Gelände

In Absprache mit dem Museum Bergama und als Beitrag zu seiner Unterstützung bei der Reinigung des Ruinengeländes wurde das gesamte Gebiet der älteren und der laufenden Stadtgrabung sowie von Gymnasion und Demeterheiligtum einer gründlichen Reinigung und der Befreiung von Pflanzenbewuchs unterzogen.

Die Arbeit an den Gassensondagen wurde fortgeführt (Abb.19-20)

TRAJANEUM

Ausgrabungsarbeiten und archäologische Tätigkeit (Abb.21-22).

Abschließende Grabungen fanden im Westen des Heiligtums statt. Östlich des Tempels wurden die bisherigen Sondagen zu einer Flächengrabung im Tempelhof erweitert.

West-Bereich

Einer der Räume trug an den Wänden größere Reste von hellenistischem Wandputz. Durch Ritzlinien und Malerei war auf dem weißen Putz eine Wandverkleidung aus verschiedenen, bunten Marmorsten imitiert (Abb.21).

Ost-Hof (Abb.22).

In dem nunmehr zum größeren Teil aufgedeckten Nordbereich des Osthofes wurden größere hellenistische bauliche Zusammenhänge klar. Die ältere hellenistische Bebauung verläuft fast genau diagonal zur Ausrichtung des späteren Trajaneums,während die spätere hellenistische Baurichtung insgesamt leicht verschwenkt ist. Eine starke Brandschicht erstreckte sich fast über den ganzen ausgegrabenen Bereich. Sie entstand vermutlich im Zusammenhang mit der Beseitigung der hellenistischen Gebäude zum Zwecke der Erbauung des Trajaneums, durch Abbrennen von großen Mengen von unbrauchbarem Holzwerk aus der abbruchmasse.

Tempelarchitektur (Abb.23-25).

Die Architekturprobe des Giebels auf der Südostecke des Tempelsockels wurde fertiggestellt. Sie zeigt die Ausdehnung des Gebäudes nach vorne deutlich an. Die Ornamentik ist hier gut aus der Nähe zu studieren (Abb.24).

In der Nordostecke der Cella wurde aus originalen Marmorquadern auf einem Kunststeinsockel ein Teil der Cellawand wiederaufgebaut. Dadurch wird für den Besucher optisch klar, daß sich hinter den Säulen ein festes Gebäude befand.

1992 YILI PERGAMON KAMPANYASI

Wolfgang RADT

ŞEHİR KAZISI

Şehir kazısının hedefi, Hellenistik-Roma dönemine ait peristylli büyük yapının (Z yapısı) ortaya çıkarılması çalışmalarının mümkün olduğunca ilerlemesiydi. Böylelikle, yakın bir gelecekte, mozaiklerin üzerine koruyucu bir yapı inşa edilerek konvervasyonları sağlanacaktı.

Orta Çağ Yapılaşması ve Buluntular (Resim:1. 3-5)

Bu kampanyanın ilginç Bizans buluntuları arasında, brozndan süs eşya parçaları ve taştan bir yağ presi sayılabilir (Resim: 4).

Büyük oval sarnıcın kazısı tamamlanmıştır (Resim: 3). Kuzey kenarının üst tabakasında bulunan iki sikkeye göre sarnıç, 13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır.

3050/75 alanında, dik bir kaya yamacına yaslı gösterişsiz iki evin kalıntısı bulunmaktadır. bu evlerden, geçtiğimiz yıl kazılmış olanı, 215.95 kotunda, zemini taş kaplamalı bir avluya sahiptir. Eldeki kalıntılar, L biçimindeki evin, doğudan ulaşılan avlunun çevresinde geliştiği izlenimini vermektedir. Bir Geç Bizans evinin kuzey kısmı, avluya garip bir düzensizlikle saplama yapmaktadır. Havuz (B) ve ocak nişi (F) bulunan söz konusu ev 1990 yılında büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır.

215.95 kotundaki mekanların kuzeyindeki alanın da aynı eve ait olup olmadığı sorusu ise cevapsız kalmak durumundadır. Kazı verilerine göre, içinde bir pithos bulunan 218.50 kodlu mekan, büyük alana daha geç bir tarihte eklenmiş olmalıdır. Avlunun batısında, olasılıkla ocak olarak kullanılan taştan bir kaide (217.90) bulunmaktaydı. 218.50 kotlu mekanın dahil edilmesinden sonra komplekse giriş, büyük olasılıkla doğudan, koridor benzeri bir bağlantı (217.90 kotlu) ile sağlanmaktaydı. Bu geç evre-

de yapının küçük, kendi kendine yeterli bir konut olarak kullanımı söz konusu olabilir.

Doğuya bitişik 216.90 kotlu alanın kazısı bu yıl tamamlandı. Bu kısımda, sarnıcın güneyindeki büyük terasa, dik bir merdivenin çıktığı saptandı.

Yukarıda sözü edilen havuzlu (B) ve ocaklı(F) ev kalıntısının (214.07 kotlu) güneyde herhangi bir uzantısına rastlanmamıştır. Çünkü buradaki dik arazi Bizans tabakasının altına kadar erozyona uğramıştır. Doğu tarafta, alışılmadık bir iç donanım gösteren bir mekan bitişmektedir (Resim: 5). Mekanın yaklaşık olarak ortasında bulunan antik bir sütun tamburu, çatı örtüsünü taşıyan desteğin en alt kısmı olmalıdır. Bütün kuzey duvarı boyunca, yaklaşık 1 m yüksekliğinde ve 1 m derinliğinde bir seki uzanmaktadır. Dik duran levhaların gerisindeki şeridin, mekanın kullanıldığı dönemde tamamen toprakla dolu olmaması, uzunlamasına gelişen kanalvari oluşumun hayvan yemliği olabileceğini düşündürmektedir.

Mekanın güneyinde, dikine yerleştirilmiş blokların çevrelediği iki adet dikdörtgen ocak (F) bulunmaktadır. Ocaklar güney duvarda bulunan kapının iptal edilmesinden sonra düzenlenmiştir. Mekanda ayrıca prehistorik bir taş balta da bulunmuştur.

Doğuda, küçük bir meydanda (214.00 kotlu) arazi, iri taşlardan örülmüş, kavisli bir teras duvarı yardımıyla desteklenmişti. Güneydoğudan buraya, Bizans döneminde bir sokak çıkmaktaydı. Sokak, düzlenmiş taş döküntüsü ile Z yapısının peristyline ait, kısmen in-situ temellerin en alt katmanları üzerinden geçmekteydi. Taşlar sokaktaki gidiş-geliş nedeniyle gözle görülür biçimde aşınmış ve kayganlaşmıştır. Sokak buradan kuzeydoğuya, kilise yönüne doğru devam etmiş olmalıdır. 214.50 ve 214.25/ 214.00 kotlu evler bu sokak üzerinde bulunmaktaydı. Evlerden kuzeyde olanı (214.25/214.00) Geç Bizans evresinin sokaktan daha erken olan bir dönemine ait olmalıdır. Yalnız bir köşesi kazılmış olan diğer ev (214.50) ise bu köşesiyle, sokaktan geçişi oldukça daraltmıştır.

Antik Yapılaşma

1. Kuzeydeki Alan

3050/85 alanındaki kazının (221.63 kotunun kuzeyi) batısında, Roma İmparatorluk dönemine ait uzun bir teras duvarının ortaya çıkarılması önemli bir sonuç olmuştur. Bu duvarın tek yapılış amacı, bu bölümden batıya doğru giderek dikleşen araziyi, bir cadde kenarı yapılaşması için uygun kılmak olmalıdır. Duvar, caddenin önceleri dik olan güney tarafı-

na hiç olmazsa dükkanların inşa edilmesine imkan veren bir terası desteklemekteydi.

Bu bölgeden geçmekte olan Philetairos dönemine tarihli surla ilişki içindeki eğimli bir önsurun, kısa, yalnızca alçak bir düzeyde korunmuş bir parçası özellikle ilginçtir. Bu duvar parçası, Philetairos surunun çıkıntı yapan köşesinin yaklaşık 2 m güneyinde bulunmaktadır (plânkarede 3050/86c). Bu, alçak, eğimli önsurun -bir yamaç desteği niteliğinde olmak üzere- şehir surunun hemen önündeki alanın (glacis) tahkimatına ait olduğu açıktır.

2. Peristylli Büyük Yapı (Z Yapısı)

Kuzeybatı Yan Mekânları (Resim: 6-10)

Hellenistik dönemdeki kuruluş evresinde (M.Ö. 2. yüzyılın 1. yarısı) mekânlar, göründüğü kadarıyla birbirinden ayrılmamıştı. Z yapısının kuzeybatısında, kuzey galerinin kuzeyinde tek bir mekân uzanmaktaydı.

Mekânların birbirinden ayrıldığı, *Hellenistik dönemin ana evresi* M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Bu dönemde, batıdaki mekâna karşılıklı iki duvar parçası eklenmiştir. Duvarlar parmaklık yüksekliğinde olup, öndeki küçük mekânı, gerideki diğer büyük mekândan ayırmaktaydı.

Roma döneminin ana evresinde, M.S. 1. yüzyılın sonuna doğru veya 2. yüzyılın başında, peristylin kuzey kanadındaki bütün mekânların yapımı gerçekleştirilmiş ve plânımızdaki şekli almıştır (Resim: 2). Bu durumda, sıvalı kerpiç duvarlarda batı ve doğudan sınırlı Silen mozaikli mekân, bütün organizasyon içinde merkezi bir konum kazanmıştır. Mozaikler de, yapım evreleri ve bağlantıların gösterdiği gibi, yine Roma döneminin ana evresine aittir.

Batıdaki mekânın bütün duvarları taş malzemeyle yeniden örülmüştür. Sıvalı duvarların yaklaşık 3 m yükseklikte beyaz boyalı bir alt kısmı bulunmaktaydı. Tavan da beyaz sıvalıydı. Sıva, tavana tespit edilen, kamış demetlerinden bir ağ üzerine uygulanmıştır (Resim: 9). Doğudaki mekânın kapısı Roma ana evresinde, doğu duvarının güney ucunda yer almaktaydı ve merkezi konumdaki Silen mozaikli mekân ile bağlantıyı sağlamaktaydı. Güney duvardaki erken tarihli kapı ise kerpiç tuğla malzeme ile örülerek iptal edilmişti. Mekânın dört duvarı da sıvalı ve basit bir şekilde boyalı olduğu görülmektedir.

Roma dönemine ait küçük çaptaki tadilatlar, olasılıkla bütün yapının elden geçirilmesi çalışmaları içinde, M.S. 2. yüzyılın ortalarında gerçek-

leştirilmiş olmalıdır. Çalışmalar, kuzeybatıdaki mekânlarda bir yangın nedeniyle kesintiye uğramıştır. Yangının nedeni de olasılıkla bir depremdi.

Z yapısının ait olduğu Roma döneminin geç evresinde, kuzeybatıdaki mekânların zemini, yaklaşık 1.20 m kadar yükseltilmişti (215.70). Bu da, yapıyı gerektiğinde tekrar kullanılır halde tutmak için ne kadar fazla miktar molozun düzlenmesi gerektiğini göstermektedir. En geç M.S. 3. yüzyılın 1. yarısından itibaren Z yapısı tamamen dolmuştur, diğer bir ifadeyle, kuzeydeki mekânlarda bulunan moloz tabakası tekrar yaklaşık 3 m kadar yükselmişti.

Silen Mozaikli Mekân

Silen mozaikli mekânın kuzey duvarının alt kısmı, mozaiğin mevcut olduğu dönemde, yani Roma döneminin ana evresinde, mermer levhalarla kaplanmıştı. Harçtaki baskı izlerinden (Resim: 11), duvarda 2.2 m yüksekliğinde ve 85-88 cm genişliğinde yedi ortostatın sıralandığı anlaşılmaktadır. Levhaların aralarında birer dar, mermer şerit bulunmaktaydı.

Kuzeydoğudaki Yan Mekânlar

Plânda, Silen mozaikli mekânın (214.50 kotlu) hemen doğusunda, yan mekânları ayırıcı bir takım duvarlar görülmektedir. Bu duvarlardan sadece en doğuda olanı Hellenistik döneme tarihlenmektedir.

Geriye kalan diğer üç duvar, plânda siyah renkle işaretlenmiştir. Bunlar hepsi taş temeller üzerine oturan kerpiç duvarlardır. Keramik buluntular yapım tarihi olarak, Silen mozaiğinin de ait olduğu Roma döneminin ana evresini, M.S. 2. yüzyılı vermektedir. Silen mozaikli salonun doğudaki yan mekânının, batıdaki karşılığında olduğu gibi, yaklaşık beş metrelik bir genişliği vardır ve ana mekânla arasındaki ayırıcı duvarın güney ucunda bir kapısı bulunmaktadır. Bu yan mekânın duvarları ve tavanı beyaz bir sıvayla kaplıydı. Zeminini ise düz ve sert bir toprak tabakası oluşturmaktaydı (214.45). Bu tabakadan 5 cm yüksekte, alt kenarı düzgün bir duvar sıvası gelmektedir. Bu durum, mekânlar bir deprem sırasında zarar gördüğünde, yapım sürecinin devam etmekte olduğunu göstermektedir. Meydana gelen afetin bir deprem olduğunu ise, Silen mozaikli mekânın ön cephesine ait olan ve kuzey kanada doğru yıkılan destekler düşündürmektedir. Keramik buluntulara göre, kuzeydoğudaki mekânlarda meydana gelen tahribat da M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir.

Atriumun Bulunduğu Bölüm (Resim: 12)

Z yapısının kuzeydoğuya doğru çıkıntı yapan bölümü, Roma döneminde küçük, dört sütunlu bir atrium (Resim: 12) (215.52) ve buna bağlı hamam mekânlarını barındırmaktaydı.

M.S. 1. yüzyılda, olasılıkla ilk yarısında, burada önceden beri mevcut olan avlu, dört sütunlu bir atriuma dönüştürülmüştür. Hamam ve atriumun bu şekilde birlikte düzenlenmesi, kuşkusuz İtalya'dan etkilere işaret etmektedir. Atriumun batısındaki mekânlara ısıtılabilen bir hamam yerleştirilmiştir. Kuzeyde bulunan odada ise hypokaust sistemli bir yıkanma havuzu yer almaktaydı. Mekânın doğu duvarındaki kapısı bu evrede genişletilmiştir. M.S. 1. yüzyılın aynı evresine, atrium sütunlarının dikilmesi, impluviumun düzenlenmesi ve olasılıkla, kuzey ve güney duvarlarındaki eski avlu kapılarının iptali de aittir. Bu iki kapı yerine, güney duvarının batı ucuna yeni bir kapı açılmıştır.

Z yapısının bir deprem sonucunda tamamen harap olmasından önce, atrium kompleksi için, her ikisi de M.S. 2. yüzyıla tarihlenen *iki tadilat evresi* ayırdedilebilmektedir. Ana değişiklik, hamamın iptali olmuştur. Her iki mekânın da ikinci dereceli yapı olarak kullanılmış olması ihtimali yüksektir.

Güneydeki Peristylli Alan

Kuzey galerinin ve maskeli mozaikli mekânın güneyindeki erozyona uğramış ve üzerinde Bizans yapıları bulunan arazi dik bir eğimle düşmektedir. Z yapısından, burada yalnız temel duvarları ortaya çıkarılmıştır. Roma döneminden, olasılıkla ana evreden (M.S. 2. yüzyıl) büyük, dikdörtgen bir su havuzu (212.91) bulunmaktadır. Avlu zeminine kazılarak oluşturulmuş havuz, Hellenistik temel duvarlarından birisinin doğrudan üzerine yerleşmiştir (Resim: 13). Z yapısının kazısında da ilginç bazı küçük buluntular ele geçti.

Z Yapısına Ait Alçı Bezeme Parçalarının Onarımı (Resim: 14-18)

Maskeli mozaikle mekândan ele geçen büyük miktardaki duvar alçı bezeme parçalarının birleştirilmesine yönelik çalışma, depoda sürdürülmüştür. Duvar, 1.5 m arayla yerleştirilmiş beş beyaz alçı pilasterle bölümlendirilmişti. Kaide bölgesinde, dar, mavi-gri bir alan bulunmaktaydı. Bunu da, pilasterler arasında, kirli sarı çerçeveli birer pano izlemekteydi. Üst kısımda ise kırmızı bloklardan oluşan üç sıra ve daha sonra olasılıkla beyaz alan gelmekteydi.

Arazide Temizlik Çalışması

Bergama Müzesi'yle kararlaştırıldığı üzere, işbirliği yapılarak, ören yerinin genel temizliğindeki desteğine katkı olmak üzere, daha önce tamamlanmış veya halen süren şehir kazısının yayıldığı bütün bölgeler ile gymnasion ve Demeter kutsal alanında köklü bir temizlik ve bitki örtüsünden arındırma çalışması uygulanmıştır. Sokak sondajlarına devam edildi (Resim: 19-20).

TRAİANEUM

Kazı ve Arkeolojik Çalışmalar (Resim: 21-22)

Kutsal alanın batısındaki kazı sona erdirildi. Tapınağın doğusunda yapılan sondajlar, tapınak avlusunda yüzeysel bir kazıya dönüştürüldü.

Batıdaki Alan

Mekânlardan birinin duvarları Hellenistik döneme ait sıvanın büyük miktardaki kalıntısını taşımaktadır. Beyaz bir sıva üzerine, çizgiler ve boyama ile değişik ve renkli mermer çeşitlerini taklit eden bir duvar bezemesi uygulanmıştır (Resim: 21).

Doğudaki Avlu (Resim: 22)

Doğudaki avlunun, büyük ölçüde açılmış olan kuzey bölümünde görülen geniş, Hellenistik yapılaşmanın bağlantıları açıklık kazanmıştır. Erken Hellenistik yapılaşma, Traianeum'un eksenine hemen hemen tam olarak diyagonal bir biçimde yerleşmiştir. Geç Hellenistik yapılaşmanın yönlenmesi ise bir miktar sapma göstermektedir. Oldukça yoğun bir yangın tabakası, kazılmış olan bütün alanda izlenmektedir. Bu tabaka olasılıkla Traianeum'un inşaası için mevcut Hellenistik yapıların yok edilmesi ve bu yapılardan artık kullanılmayacak olan ahşap malzemenin yakılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tapınak Mimarisi (Resim: 23-25).

Alınlığın tapınak kaidesinin güneydoğu köşesine mimari örnek amacıyla yerleştirilmesi bitirilti. Bu çalışma, yapının öne doğru uzantısının daha iyi anlaşılmasını ve süslemelerin yakından incelenebilmesini sağlamaktadır (Resim: 24).

Cellanın kuzeydoğu köşesinde, suni taştan bir kaide üzerine, orijinal mermer bloklarla, cella duvarının bir kısmı yeniden yapılmıştır. Sütunların ardında esaslı bir yapının varlığı böylece ziyaretçiler tarafından kolaylıkla anlaşılabilecektir.

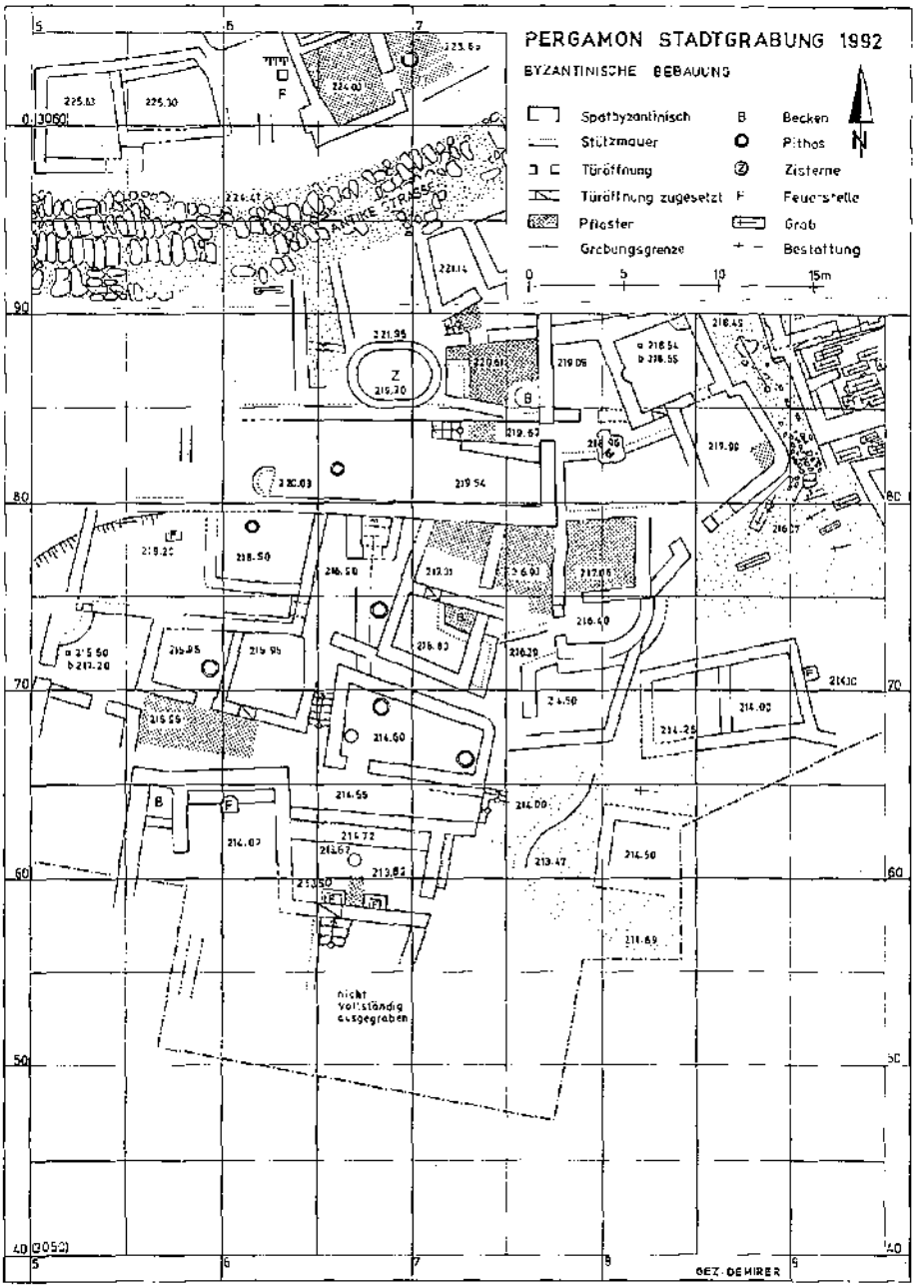

Resim: 1- Bizans yapılaşması. Geçici genel plân
Abb. 1- Byzantinische Bebauung. Vorläufiger Übersichtsplan

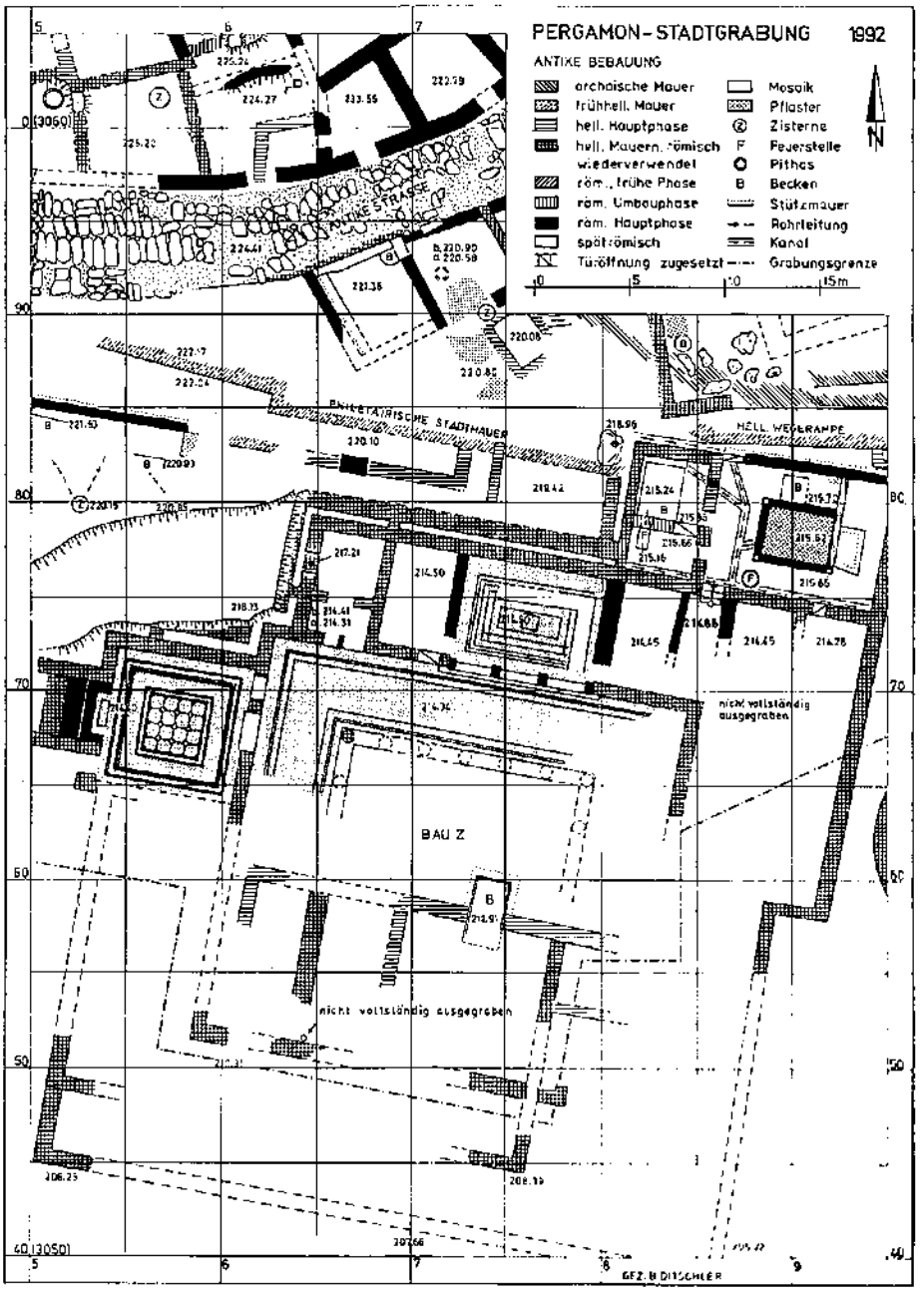

Resim: 2- Antik yapılaşma. Geçici genel plân
Abb. 2- Antike Bebauung. Vorläufiger Übersichtsplan

Resim: 3- Hava fotoğrafı. Günümüz kazısına ve çevresine genel bakış. Z yapıdaki mozaikler (ortada) koruyucu bir tabaka ile örtülmüştür. Oval formlu Bizans sarnıcı ve Bizans kilisesi özellikle seçiliyor. Kuzey üst tarafta.

Abb. 3- Ballonfoto. Überblick über das Gebiet der aktuellen Grabung, mit Umgebung. Die Mosaiken in Bau Z (Bildmitte) sind mit einer Schutzschicht bedeckt. Hervorstechend sind die ovale byzantinische Zisterne und die byzantinische Kapelle. Norden ist oben

Resim: 4- Üzerinde aziz figürünün bulunduğu Bizans dönemi bronz kabartma ve diğer parçalar

Abb. 4- Byzantinisches Bronzeblech mit Heiligenfigur und weitere Fragmente

Resim: 5- İçinde bir hayvan yemliği (?) bulunan Bizans mekânı
Abb. 5- Byzantinischer Raum mit Futterkrippe (?)

Resim: 6- Z yapısının maskeli mozaikli mekânının kuzeyinde yer alan kayalığın önüne örülmüş duvar ve neme karşı bırakılmış aralık
Abb. 6- Trockenhalte-Zwischenraum nördlich des Maskenmosaikraumes von Bau Z, vor Felsmassiv abgemauert

Resim: 7- Z yapısının dış duvarı (Hellenistik), maskeli mozaikli mekândaki nişin güneyi. Güneyden bakış

Abb. 7- Außenmauer von Bau Z (hellenistisch), südlich der Nische des Maskenmosaikraumes. Ansicht von Süden

Resim: 8- Z yapısının, duvarlarında sıva kalıntıları bulunan kuzeybatı yan mekânları. Kuzey galerinin mozaikleri (önde) ve Silen mozaikli mekân (tam sağda, birazı kesilmiş) koruyucu tabakayla örtülmüştür. Kuzeybatıya bakış

Abb. 8- Nordwestliche Nebenräume von Bau Z, mit Verputzresten an den Wänden. Die Mosaiken von Nordhalle (vorne) und Silensmosaikraum (ganz rechts, angeschnitten) sind mit Schutzschicht bedeckt. Blick nach Nordwesten

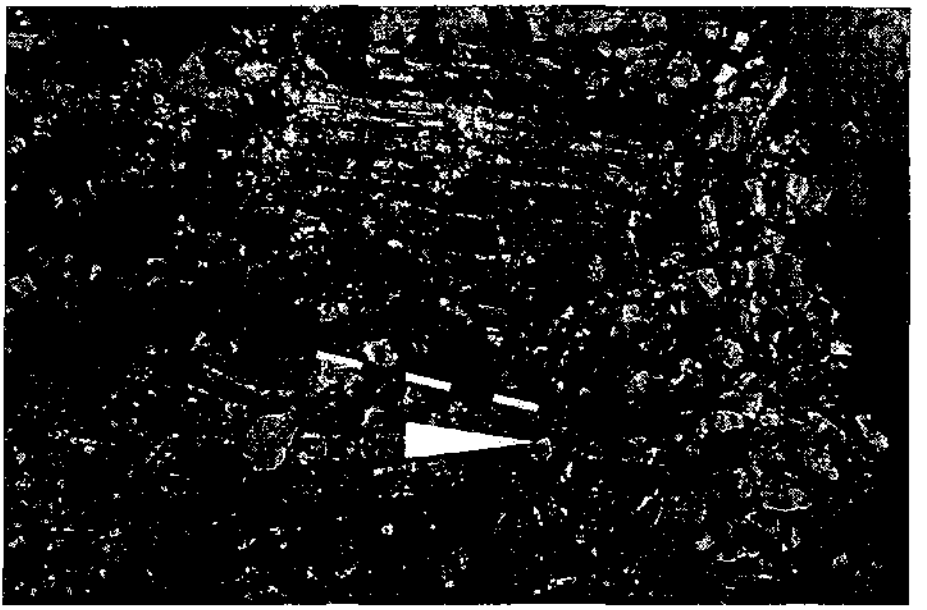

Resim: 9- Tavanın düşmüş olan sıvası, üstte kamış izleri
Abb. 9- Abgestürzter Deckenverputz, Oberseite mit Strohabdrücken

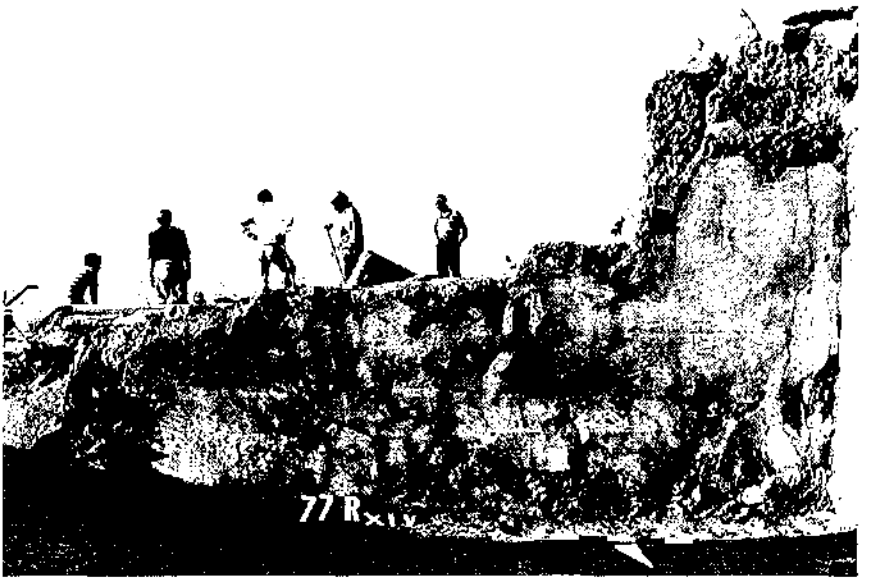

Resim: 10- Silen mozaikli salonun yan mekânı. Renkli sıva bulunan güney duvarı
Abb. 10- Nebenraum westlich des Silensmosaikraumes. Südwand mit farbig angelegtem Verputz

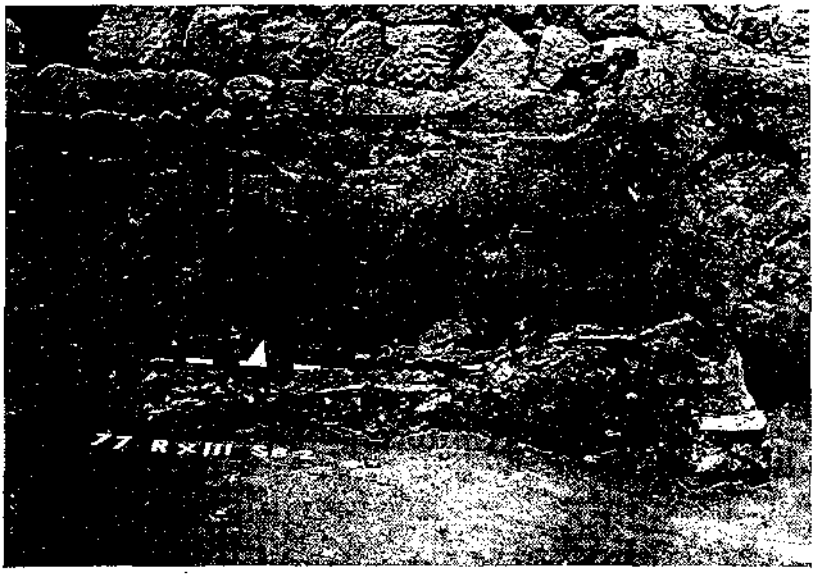

Resim: 11- Silen mozaikli mekân. Kuzey duvarı. Kaplamada kullanılan mermer plakalarını tutan harcın içine oturtulmuş mermer parçalar. Önde sıva dökülntüleri

Abb. 11- Silensmosaikraum, Nordwand. Trägermörtel für Marmorplatten-Verkleidung, mit eingedrückten Marmorbruchstücken als Abstandshalter. Davor Verschüttung mit Verputzteilen

Resim: 12- Atrium, geçici olarak ayağa kaldırılan sütun. Kuzeydoğuya bakış

Abb. 12- Atrium, mit vorübergehend wiederaufgestellter Säule. Blick nach Nordosten

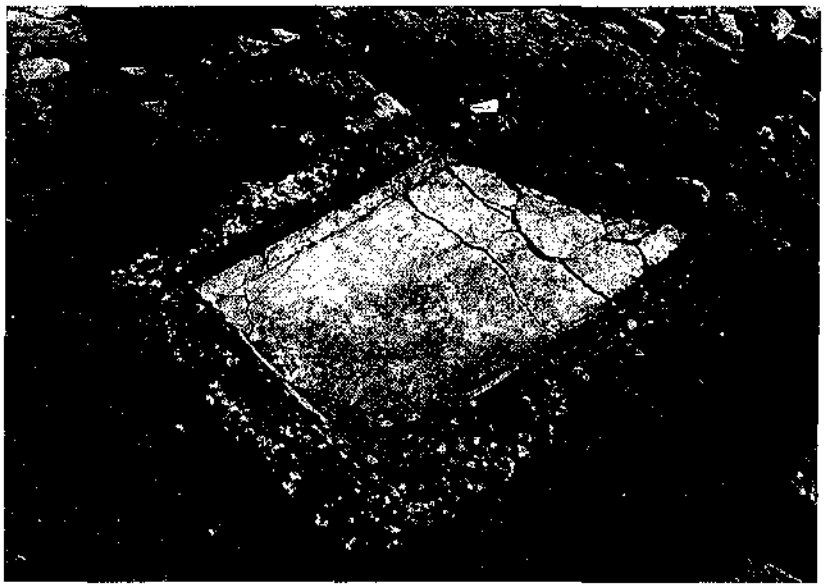

Resim: 13- Z yapısının peristylli avlusunda bulunan Roma havuzunun zemini. Çevreleme duvarı opus caementicium'dur. Kuzeybatıdan bakış
Abb. 13- Boden eines römischen Wasserbeckens im Peristylhof von Bau Z

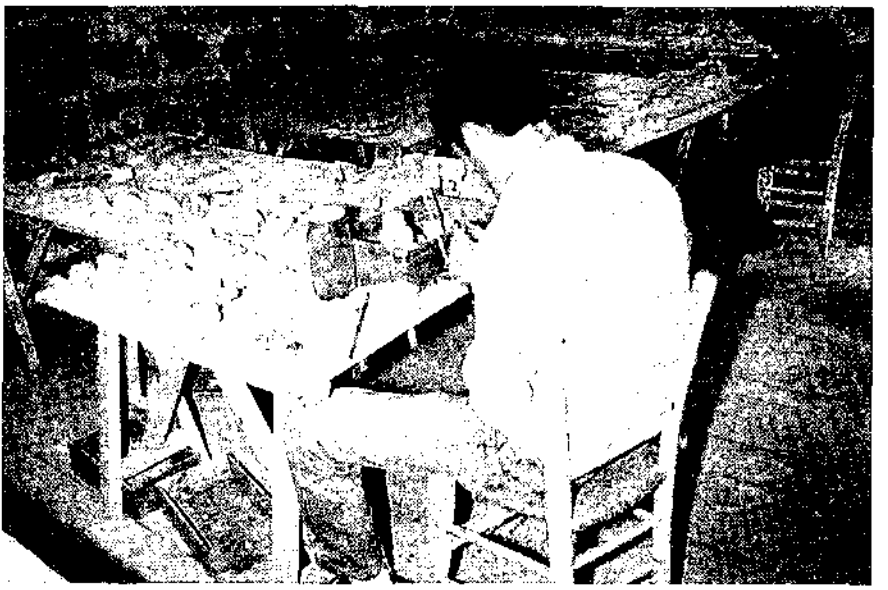

Resim: 14- Alçı parçalarının tasnifi (Stukoların tasnifi)
Abb. 14- Sortieren von Stuckfragmenten

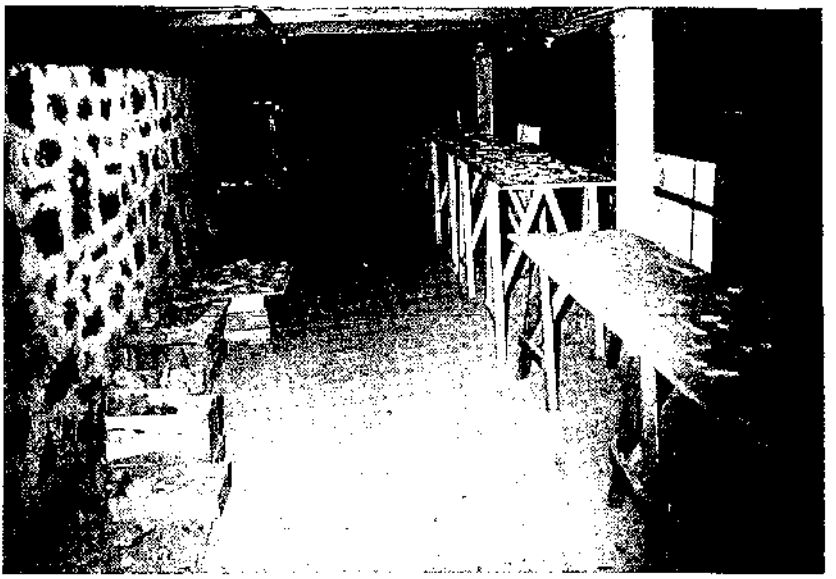

Resim: 15- Atölyede parçaların tasnif edildiği masalar
Abb. 15- Stuck-Sortiertische in der Werkstatt

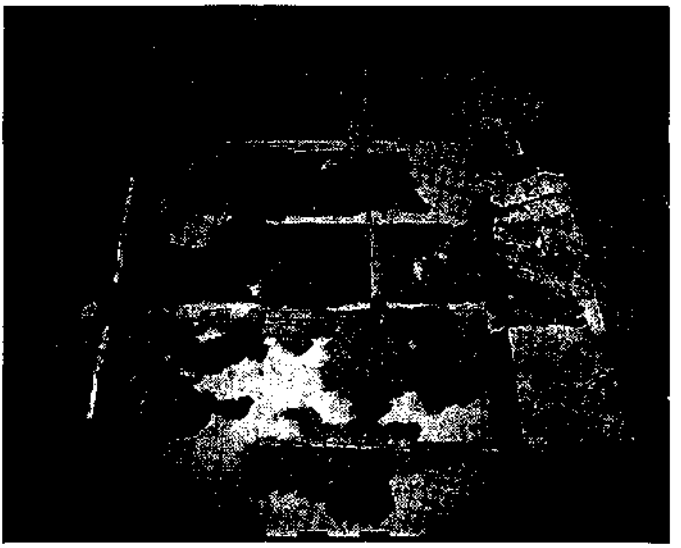

Resim: 16- Maskeli mozaikli mekânın duvar stukolarının geçici olarak biraraya getirilmesi
Abb. 16- Provisorische Zusammenstellung von Wandstuck aus dem Maskenmosaikraum

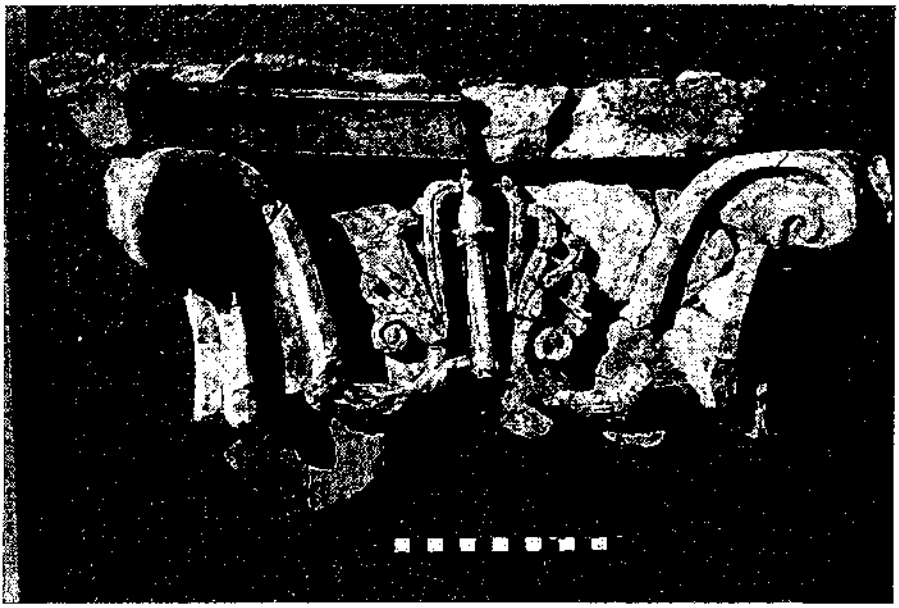

Resim: 17- Bir alçı stuko plastere ait başlığın geçici olarak biraraya getirilmesi
Abb. 17- Kapitell eines Stuckpilasters in provisorischer Zusammensetzung

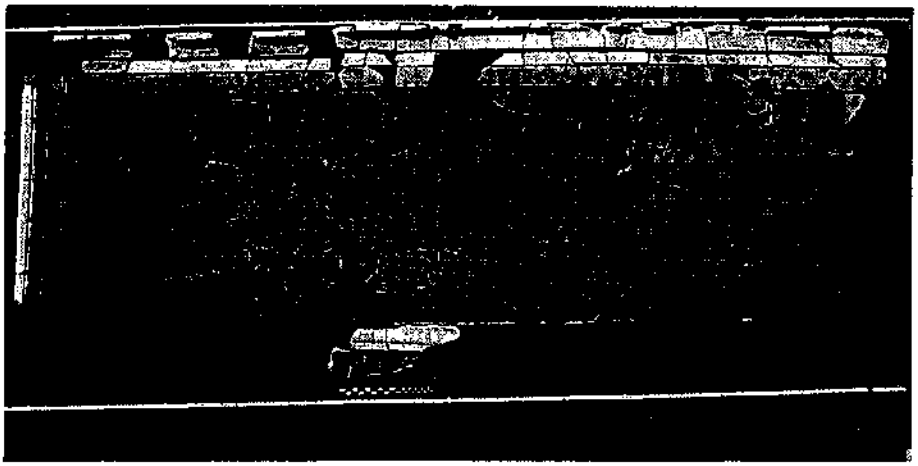

Resim: 18- Geçici olarak düzenlenmiş sarı alçı panel
Abb. 18- Gelbes Stuck-Paneel in provisorischer Zusammensetzung

Resim: 19- Sokak sondajı, kuzeyden bakış
Abb. 19- Gassensondage, Blick von Norden

Resim: 20- Sokaktan geçen kanala ait "E" ile gösterilen bloklar
Abb. 20- Baublöcke von Gassenkanal, mit Kennzeichnung E

Resim: 21- Traianeum. Hellenistik dönem bir mekânın duvarı, çiziklerle oluşturulmuş bloklarda renkli yüzeyin temizlenmeden ve ortaya çıkarılmadan önceki durumu
Abb. 21- Trajaneum. Verputzte Wand eines hellenistischen Raumes, mit Quaderung in Ritzlinien, vor der Reinigung und Freilegung der farbigen Oberfläche

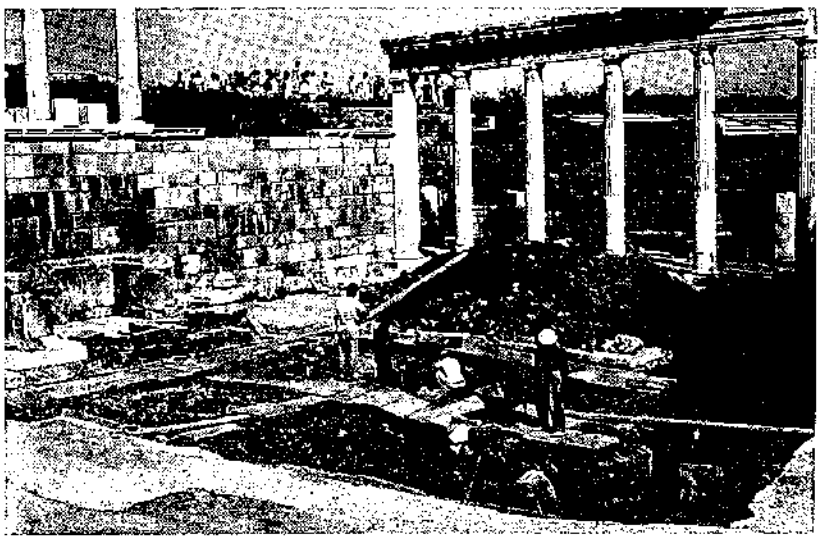

Resim: 22- Traianeum. Doğu avluda kazı alanı, güneybatıdan bakış
Abb. 22- Trajaneum. Grabungsbereich im Osthof, Blick von Südwesten

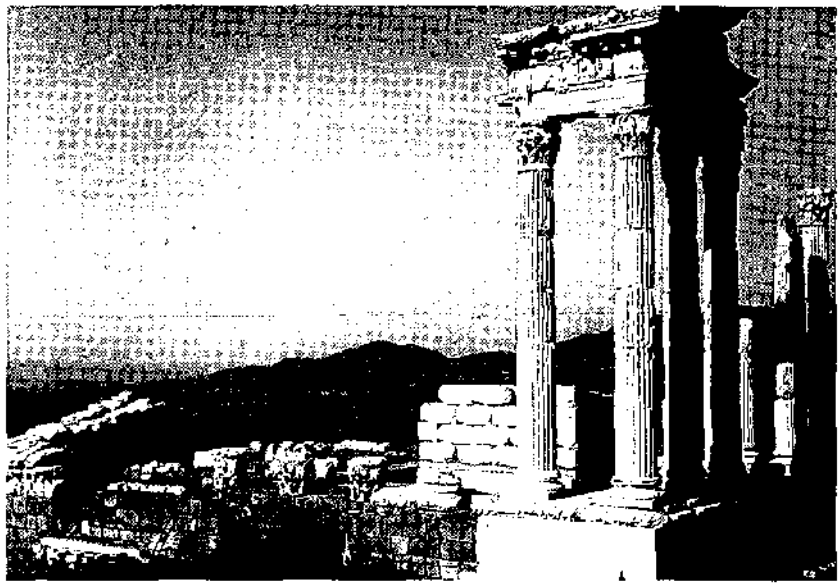

Resim: 23- Traianeum. Ayağa kaldırılmış cella köşesi ile tapınak ve güney alınlığın mimari denemesi
Abb. 23- Trajaneum. Tempel mit wiederaufgebauter Cella-Ecke und Architekturprobe des Südgiebels. Blick von Nordosten

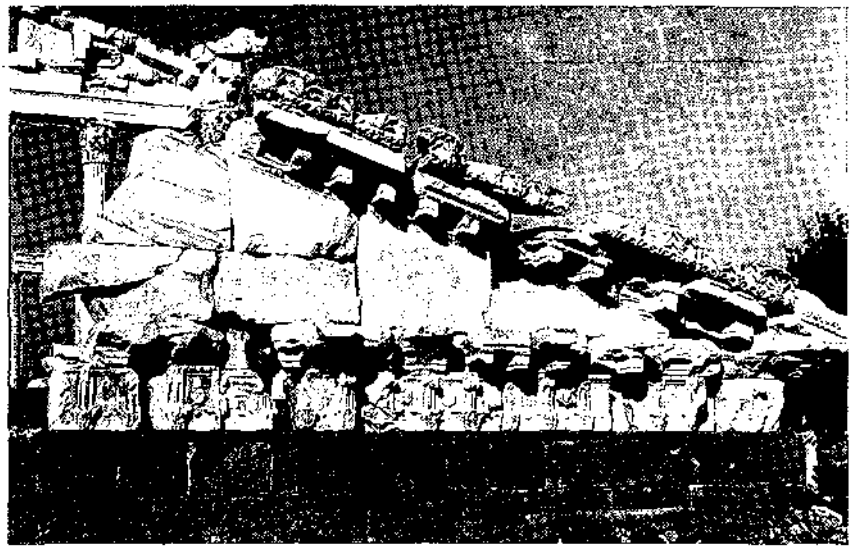

Resim: 24- Traianeum. Güney alınlığı mimari denemesi
Abb. 24- Trajaneum. Architekturprobe Südgiebel

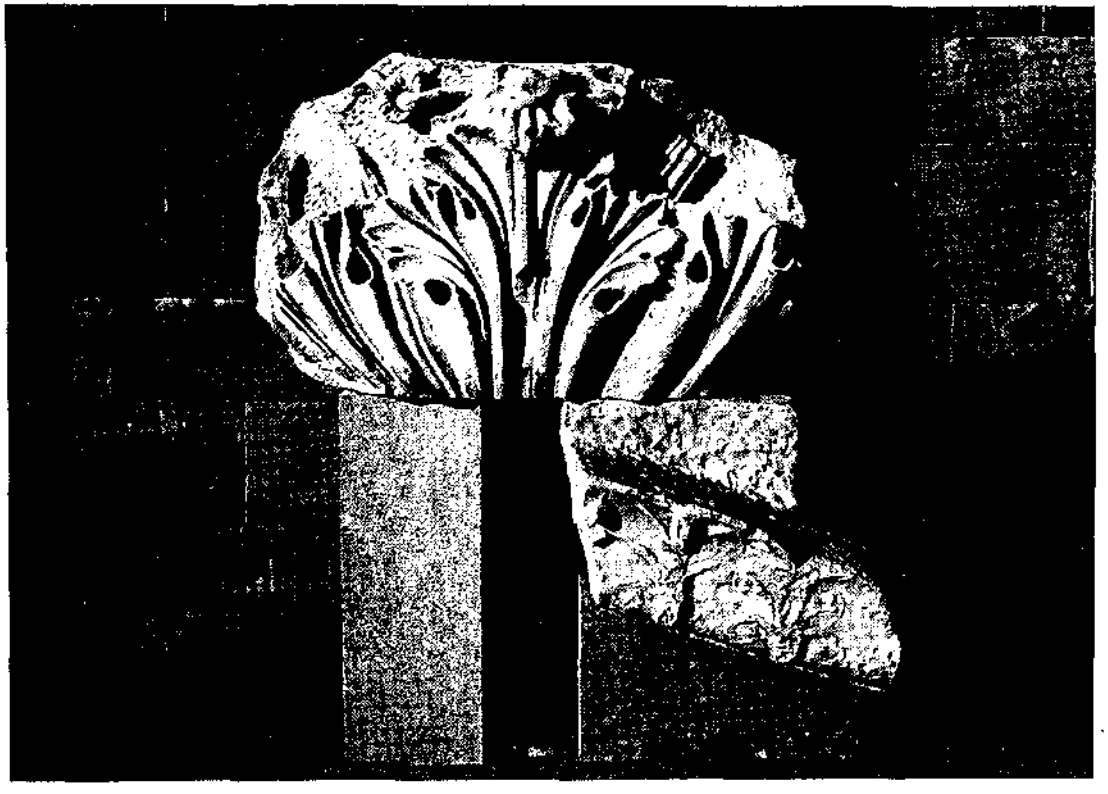

Resim: 25- Traianeum. Kuzey alınlığın önündeki zemine yerleştirilmiş tepe akroter parçası
Abb. 25- Trajaneum. Teil des Mittelakroters. Aufgestellt am Boden vor dem Nordgiebel